

శ్రీహయగ్రీవాయనమః S. 14387

చంపూరామాయణేసవ్యాఖ్యానేబాలకాండప్రారంభః

— — — — —

నీ తాకల్పలతాస్వితందశరథాంభోరాశిజంసోదరోదాగస్తంధమభీష్టదం
 సుమనసాంక్రేణేభిరామో తమ్ నిత్యంస్వాగ్రితనందనంకినలనా శ్రీపంచశా
 ఖోబ్బలంక్రితా ముఖాదుసంపన్నునదాసేవేర్థసంసిద్ధయేః ధాకర
 సుధాశరచ్చగరభాస్వగాభాస్వరాంచిత్రవవివంచికాన్వీన సాదరాసా
 దరా - విరించినవమోహనాగవవిశాగదా గారిదామదీయననాంగణేనట
 తుస్వదానరవ్వసఃయత్పదాంభోజరేణంపిబుధకవివరాఃప్రాప్యసిద్ధాం
 జనంవాప్రహ్లాద్యప్యేప్రమీలంపియరరమసాప్రాప్తవత్త్యానిజాయాఃఆసా
 ద్యోన్నేషమారాన్నిధిమివఃవిరాంప్రాపురుష్యద్గుణాద్ధంసిష్టత్యూహం
 ముదాస్తాంత్యసువరసుతిపాతుహారంబదెవ *ప్రీమాకృతైర్బలంకరశేస
 ఒయతివిబుధైరణికోటిరకోటికోటిమాణియభూలాగణితగుణాణాంకృతపా
 ణిశ్యకౌంఠీరస్థాంపిల్యగోత్రస్సకలవికలాన్లదిసూక్తిపవీణావిణోదం
 హార్యవిద్యావిహంగపుణోరామచంద్రోబుధంబ్రంఃఃసిర్యసంక్రమజ్యంభి
 తాటతయజ్జవ్వంగణేభారతిజాయంతేవిప్రుంగవాస్తసభృతోయ్యక్తి
 నిర్వగ్లనాత్-భోఒటాణిభుబామునావిరచితశ్చంపూప్రబంధోధునావ్యా
 ఖ్యోగోమమంబుతరంసాహియమంజూషికామ్*వ్యాకుర్వంఃనిబ
 ధగౌరవభయైవనసటంయుక్తిశీర్శేలేశ్యేత్యజనప్రచారణవరూకావై
 పుణీవాతంఃఃవైభగ్యావచసాంవిశహృదయంలభ్యానయస్వయద్వా
 రైవామామిహాభిలంపిపృణోమగ్ధిప్రజోజ్యంభీలమఃఆకళితప్రథవా
 ప్పడిత్రసగనవిగ్రాంబులఃపంబర్యామోదితాశపపిబుధసమాజోనవ్య
 ంభిలవిద్యాగిజ్ఞస్సగ్ధజ్ఞసావ్యధామోభోజోనామమహారాజసమస్తసర్వణ
 ంణిగణాంరావస్యతాగబ్రహ్మగూపిస్త్రుధవతోభువతశీరావస్యచరి
 తానవల్లసంక్రేణునదిదాంకిజాన్తరజ్ఞేస్వస్తికాప్యంయశనేర్థత్రవ్య
 హరివిదశివేతరతతయోస్యోపనిష్ఠితయేకాంలాసమ్మితయోపదే
 యుభేభాగ్యంకాలవరః।రానాశ్యాత్-కాప్యస్యానేక్రేణస్సాగన

వృద్ధా విరేజయంతీ- కలితామితి తాగీతిగాక సవిద్యేప - హృద్యామనోజ్ఞా
హి- సహృదయహృదయాన్లదిసిఫిల్వీశ్యధఃః తస్మాత్ గద్యపద్యమిశ్రితప్ర
బంధస్య సర్వాచందరి త్యాధి తో? కవయంతేరిస్తోల తత్తద్ధృప్తసంఘటనప
రయాగిరావణయంతీరికవయ తస్మాద్గజమాంతద్వర్తానువర్తినాం- కవితా
రసాభిజ్ఞానామిత్యర్థః- సుఖాయహృదయానురంజనార్థమమేయం యదీయా
*వృద్ధాచ్చ ఇతి ఛందోయో - రసనాదీహ్యచంపూప్రబంధకచనాం * గద్యప
ద్యాత్మకంకావ్యంచంపూరిత్యో ధియగ్తే- ఇత్యుత్తలక్షణంకావ్యంచంపూప్ర
బంధం - తస్యచనాంసిర్మాణం- సభాకు- విశిష్ట సబంధ కచనాయాం యదీ
యా సర్వాప్రవర్తతామిశ్యంతీ చన చ్చూరణ తయా గద్యపద్యాత్మకంకా
వ్యం కవితీలాత్పూర్ణం అత్ర పూర్వపాశ్యేడుపమానోపపేయచాభావః ప
ర్వసామ్యశ్యవ్రతిపాదకానాంకళ్యంప్రయోగాత్ ప్రాచీన పూర్వోపమా
లంకారః * స్వతస్సిద్ధోభిన్నేనకన్యై సచదగ్ధతః- పూర్వే పక్ష్యేతపక్యోగ్య
వాన్యంచేదేదోవచ తిలక తే - సచశాబ్దేనాచప్రాసేనచసంసృజ్యతే॥
౪॥ సువాల్మీకిరచితేనైవత్ర రామాయణేన- సకలజనసంస్మృతేర్జాయమంస

వదీయ - ౪॥ ప॥వాల్మీకితరఘపుంగవక్షేత్రలీలై స్త్రుప్తిం

రామోదమద్యగునాం గానామ్ | గడ్డాజ్జైర్భువిభగిరదయ

త్యాత్మవపునః కోయంనూతనప్రబంధనిర్మాణేయోసంభవ్యో యసోపేషప
త్తంతప్రాయసేస్వయధికారంరాచదగ్ధయతి వాల్మీకి ॥ పక్ష్యోన్యప
త్యంవాల్మీకిః తదుత్తరబహుకైవై, అథాబ్రవీచ్ఛసంరేహ బహులోకం
మహా-చక్ష్విప్రభవోయస్తాత్తస్మాద్వాల్మీకిశ్యోనామితి * అత్యభిజ్ఞ - తేన
గీతాండవవర్ణితాయో ఘృణుంగవక్షేత్రే గా పుష్పాశ్చానపుంగవో శీర్షకః
త్రేయోదాశాశుపుంగవావితిజయంతీ, గోత్రతలక్షణ సమాసాంతప్ర
రఘుపుంగవస్యరఘుశేషస్యోగ్రాసయో రాదిగునముద్యవాయాస్సహ
ఖ్యాయాః- లేకాలవాక్యైః- బ్రహ్మ లోకపసిద్ధస్య కథోపేక్ష్యతస్యగీరా
వచనశ్య- చతుర్వింశతీసహస్రసంఖ్యాప వితగ్రంథేన గీరామాయణేన-
కిశుతపవన్లతల్యాత్ కితి-రేనైదిత్యుత్తమిశ్యవగంతవ్యం- అథునేదానీం-
కరమమమాతాయత్తేన- చ-ప్రాప్రబంధనిర్మాణయాపేక్ష్యేధః * జ్ఞాతి
హేతిపేషతాయామప్యాది ధమవ్యయంధమాదిత ధావ్యతం యత్నే గా
రివబా, మూరిత్యత్పలమాలాయాం-బుధానాంతజ్ఞానాం * జ్ఞాతృచాంప్రసు

చంపూ రామాయణ సవ్యాఖ్యానే బాలకాండః

రాబుధాగతిః. రస్వామి-తృప్తింసంతుష్టిం-కరోమి అత్రదృష్టాంతమాహ-భు
 విభూలోకే-భగీరథేన రాజ్ఞా-యత్సృష్టేః ప్రయత్నేనానీతైః-అశ్వమేధీయా
 శ్వస్వేషుః సమయోకపిలాసలదగ్ధానాంసగ రాత్నజానాంస్వర్లోక ప్రావణా
 యమశ్చరతపశ్చర్యచి బహు తప్రయత్నే సవియన్తా గాఢ్యవంప్రాపి
 బ్రేత్యథః-భగీరథప్రయత్నము త్రగత్రవత్సృతే గంగాజలైర్మందాకినీస
 వితైః-సరఃపితృణాంతగ్నుం సంహంహంజలిదానససంతృప్తింసవిదధాతినక
 రోతికిం-కరోత్యేవేత్యథః-అతోహమప్యేవంకరోమితిభావః అత్రవైధర్మ్య
 బదృష్టాంతాలంకారములతో నాచ్యవ్యయేబింబప్రతిబింబతయోచ్యతే - సా
 మన్యోనర్హస్తి వ్యాఖ్య సుదృష్టాంతోగద్యతథాతిలక్షణాత్॥౫॥ ఇత్థంస్వస్యగ్రం
 థకరణేయోగ్య రాశిప్రసాద్యసంప్రతీధాప్రస్తాతి॥వాచమితి॥ననచసాం
 ప్రగల్భచచసాం వివాంవ్యాపాదివీనాంసప్రమంబద్యః- సరలకపికులగురు
 త్యథః-సప్రసిద్ధి - అత్రసయచ్చబ్రాహ్మేషాతదుక్తంకావ్యవ్రకాశేఃప్ర
 తాంతప్రసిద్ధానితార్థవిషయప్రచ్ఛిన్నాయమపాదానం నాపేక్షతథాతి
 త్వలభ్యై కింకర్షణంసవిదధాతిజనఃపితృణామ్॥ ॥ ౫॥పావా
 చంసిత్యథగవానం నారదస్యపాచేతసప్రవచనప్రవచనప్రవచనప్రవచ
 నానిగాఢ మభ్యవినాయనియమాయమహర్షి సేవ్యాంపు
 పశ్యంత్యు-ద్వాహ- అవ్యయా నామకాథకర్వా-భగవాన్-ఉత్పత్తిం
 నిధనంచైవభూతానామాగతిగతిం-వైత్తివిద్యామవిద్యాంచనవాచ్యభగ
 వానిరీప్యక్తలక్షణ ప్రచేతసోపన్యంప్రచేతసఃవాత్సక్తితస్యావశ్యమిన్య
 త్ప్రాచేతసప్రాప్తివిస్యావైగ్రావరుణిశ్చసః-వాత్సక్తిశ్చేతివిశ్వ-రమంతే
 శరీరేంద్రియవిషయోపాతయోవివేదనయేతి-రాశీవాః - లేహంసంబంధి
 నారంఅజ్ఞానంద్యతిఖగ్దయతీతిప్రగమాయగదివ్యనామసంక్తిర్తనేనేతి నారదః
 సదుక్తంనారదీయే గాయన్తానాయన్తాంధాంసర్వలోకభయాపహం-నా
 రదోనాశయశ్చేచ్ఛిన్నామజ్ఞానజన్మమథతిఅధవానః తీతనరఃప్రోక్తఃపరమా
 గ్ధాసనాతనగ్ధానాదీయచచనాత్-సరఃపరమాగ్ధాతస్యసంబంధినారంపర
 మాత్మ విషయజ్ఞానంతద్దాతిఉపదిశతివరమకారుణికతయాముముక్షుభ్య
 నారదఃతేనాస్య శద్ధేయవచనత్వముత్తమిన్యవధేయం-తస్యారదస్యబ్ర
 హ్మనియోగేనసమాగతస్యనేవగ్నిప్రవరస్య-వాచంసిత్య-కోగ్నస్త్విత్సం
 ప్రచంభంకథిత్యాదినిజప్రశ్నగురుపోత్తరతయా* మునేవత్యామ్యహంబు

ధావతైర్యక్తహృగ్రియతాంనరభత్యాచినంతీస్తబాలరామాయదోక్తాం
 థాంవాచంఘ్రత్వాగురుముఖాచ్ఛ్రీతస్యమితిన్యాయేనకలలోకగురోర్నా
 రదస్యముఖాచ్ఛ్రీవణవిధేర్విహితత్వాదితిభాషానిశవ్యతీతిశ్రవణేతథానిశ
 మయత్యపితిబట్టమల్లతతోనిశామ్యలేరిదంరుసంఅవ్యధానిశవద్యేతిస్యా
 త్ అతపవాహవామననిశవ్యనిశమయ్యశబ్దాన్యతిభేదాత్-నిను-ఉత్సంగా
 న్నారదోజజ్ఞేదక్షింగుష్ఠార్వ-సంఘవర్ణి-భాగవతప్రసిద్ధంహినారదస్య
 బ్రహ్మపుత్రత్వంతథాచావాత్పింగవర్ణిప్రసిద్ధవాణీవాక్తస్యరూపిణీ-చ
 కారరామచరితంపావనంచరితప్రత్యుత్తాందేపాశ్వతీంపతివరమేశ్వరే
 ణోక్తత్వాత్-బ్రహ్మలోకప్రసిద్ధంశణకోటినివిస్తృతంరామచరితంభూ
 లోకవర్తరాతుర్వర్ణ్యతావత్రయవిమోచనార్థంసంతీప్యశచయతుముద్యు
 తస్యవరమకారుణికస్యబ్రహ్మణివభూమాస్వాంశేనవాత్పికిరూపేణఅవతీ
 గ్లత్వాదస్యవష్ట్యత్వంనారదస్యోపదేష్ట్యత్వంచకముపపద్యతభిచేత్స
 త్యంమానుషలోకేరూపాంతరేణావతీగర్జస్యతస్యసంవాదాయప్రవర్తనాన్

త్యామవాపతమసాంతనుసాంసిహస్తీమ్॥౬॥౧॥తత్రకం

చనక్రాచ్చమిధునాదకంపజ్జ్వలంబిద్ధపటవ్యాధనానువిద్ధంవి

ధ్యాయతోబద్ధానుకమ్మస్యభగవతోవాత్పిక్వగ్గారవిద్వాచ్ఛ

మిశ్ఠముపయుక్తత్వాన్ననువసత్తిరిత్యలమతిప్రవంశేన-మధ్యేభవోమాధ్యం
 దినో-మధ్యశబ్దస్యమధ్యంనాదేశభావార్థప్రత్యయశ్చస్యాదితిన్యాసకారణ-
 మధ్యాహ్నవాచిమగ్న్యందినశబ్దవివక్షత్సాగుసరితభ్యస్త్యతథాన్యాత్వాది
 భ్యోశ్-మాధ్యందినాయనియమాను-మాధ్యాహ్నకక్రయాంకర్తుమిత్యర్థ
 మహ్నిభిఃఋషిప్రవరైస్సేవ్యాం-స్నానసంధ్యాసంరథనాగ్యసుస్తానార్థం
 శ్రయితంయోగ్యాం-మహర్షిలక్షణంతుతపశ్శాపవరాదాంతాస్సత్యవా
 చోబహుప్రతాపి-నేదవేదాంగతత్త్వజ్ఞాఋషయఃసాకిలితాభి-కుత,
 పుణ్యాపావనీంఅతపవతమసాషజ్ఞానానాంనిహంశీంవినిశీం-స్వసేవా
 తత్పరాణాంఅశేషపాపసతతానజ్ఞానప్రదాత్రీమిత్యర్థః-తమసాంతమ
 సానవీంప్రాసలశయాయత్తీంప్రాపేత్య్-అత్రతమసాంతమసామి
 తివ్యంజనితితయస్యావృత్త్యావృత్త్యసపాసశ్శబ్దాంకాగిలతజంతూ
 క్తమ్-వాచస్మిశవ్యభగవానశ్శేతినారాయణాదివ్యాఖ్యానభవిమతఃపా
 ౬॥తత్రో-తత్రతమసాంతే-చంద్రదామస్త్యే-సంచసరేస్త్యరేవిన్ది-

ప్రహృతం-కామమోహితమితియావత్ * కామః పంచశరస్త్రభక్త్యమరః-పంచభిశ్చైర్విధమితిగమ్యతే అరవిందమశోకంచచూతంచనవమిలికా-నీలోత్పలంచపంచైతేపంచబాణస్యసాయకాభివ్యమరశేషః-తథాభూతమపివ్యాధేనలుబ్ధకైనిషాదేనేతియావత్ * వ్యాధోమృగవధాజీవోమృగయర్లుబ్ధకశ్చసంభవత్యమరః-అనువశ్చాత్ విధంసంప్రహృతంపరమశోచ్యతరమిత్యర్థః * విసంప్రహరభిధాతోఃకర్తృణీక్షః-క్రాంచమిధునాత్-క్రాంచీచక్రాంచశ్చక్రాంచాబకవిశేషః-క్రుక్షక్రాంచోధబకఃకహ్వభివ్యమరః పుమాన్ స్త్రీయైశ్చకశేషః-తయోర్నిధునాత్-తన్నిధునాదిత్యర్థః-నిధారణేపంచమి * స్త్రీపుంసామిధునంద్వంద్వమిత్యమరః-కంచనఏకంపుమాంసంసిద్ధాయతఃపశ్యతః * నిర్వర్జనంతునిధ్యానందగ్ననాలోకనేత్యుమిత్యమరః-అతఏవబద్ధానుకంపగృహీతృన్నకరుణస్యమైత్రీముదితాకరుణాడపేక్షాచేతిచ తస్మాణాం మహచ్ఛిత్తవృత్తిత్వేన-విధివేదనదశానస్యకరుణోత్పాదకత్వాదితిభావః * కృపాదయానుకంపాస్యాదిత్యమరః-భగవతోవాల్మీకే-పదద్వయంవ్యాఖ్యాతం-వ

ద్దోమయీకాచిదేవంసిస్ససారసరస్వతీ॥౭॥ప॥మూ॥షాదప్ర

తిష్ఠాంత్యనుగమశ్చాశ్వతీస్సమాః । యత్ప్రాప్నోమిధునాదేక

చనమరవిందమివైత్యపమితసమాసః-నతువదనమేవారవిన్దమితిరూపకసమాసః-తథాసత్యరవిందస్యప్రాధాన్యేన-తస్మాత్సరస్వతీస్సరణాయోగాత్-భద్రోమయీఅనుష్టుప్ భద్రోసిబద్ధా-ద్వాత్రింశదక్షరానుష్టుబితిచ్చాస్తసాఃభద్రశ్చద్వాత్తాద్రూప్యేమయట్-టిడ్డాణభోత్యాదినాజీవ్-కాచితపూర్వా-ఏవంవత్సమాణప్రకారా-సంస్వతీవాక్-నిస్ససారసిజప్రయత్నంవిన్దైవనిర్జగము*గిర్వాగ్వాణీసరస్వతీత్యమరః-స్యగతావిధిధాతోర్లిట్॥౭॥ తామేవసరస్వతీమాహ॥మూ॥షాదేతి॥ హేనిషాద-త్వంశాశ్వతీస్సమాఃఅనంతసంవత్సరాన్ * సంవత్సరోవత్సరోబ్రహ్మయనోస్త్రీశరశ్చమాభివ్యమరః-అత్య-తసంయోగేర్విరయూప్రతిష్ఠాంధీతిం-మాగమఃమాప్రాప్నుహి.క్షీప్రమేవమరేత్యర్థః* గమేరుజేప్రషాదిత్వాత్క్షేరజాదేశః-సమాజ్యోగభివ్యడాగమప్రతేషేధేవక్తవ్యేపిఆర్షత్వాత్తదభావప్రతిషేధఃయన్యస్మాత్ప్రాప్తంచమిధునాదేకం కామమోహితంక్రీడాతత్పరంఅవధీః హతివాససి* హంతేలుకజీహనోవధాదేః-అయంశాపత్వేనప్రవృత్తఃశ్లోకః-వాల్మీకేమహామేధావీ

రానుగ్రహేణ కృత్స్న కావ్యాథకనంగ్రహేణానిస్సృతః సంగ్రహ శ్చాయం
మానిషాదమాలక్ష్మీః నిషీదతితివృత్తినిస్త్రి స్త్రిమానిషాదలక్ష్మీనివాసశ్రీరామ
త్వంతాశ్వతీస్సమాః చిరకాలంప్రతిష్ఠామగమః అఖండితైశ్వర్యానందనంప
న్నోవిజయీభవేత్యథకః- యద్యతః కారణాత్- క్రాంచమిధునాత్- క్రుంచ
గతికౌటిల్యాప్తిభావయోరితి ధాతోః క్రుంచరాతుసీకైకసీ- తస్యాఅపత్యం
క్రాంచోరాతునః రావణః* తస్యాపత్యమిత్యణ్- తస్యపత్నీక్రాంచీమండోద
రీలతాపిపూర్వవదేకశేషః- తయోర్నిధునాదేకంకామమోహితంలోకవిద్వి
ష్టకర్తాణంరావణమవధీః- ఏతేనమహాషికాణావృత్తికినాసంప్రదాయప్రప
తకేనలక్ష్మీ పతిశ్రీరామస్త రణరూపంమంగళంకావ్యాదావవశ్యక ర్తవ్యాశీ
ర్వచసంకృతమిత్యవగంతవ్యం ఇశ్యేవంసరస్వతీనిస్ససారేతి పూర్వేణసంబం
ధఃక్లోకాఖ్యమేతదానుష్టుభంవృత్తం* పంచమంలఘుసర్వేషుసప్తమంద్విచతు
ర్థయోః- గురుషట్త్వంచసర్వేషామేతన్నృకస్యలక్షణమితివచనాత్- మానిషాద
ప్రతిష్ఠాంత్యవగమఇత్యత్రప్రతిష్ఠాంతుఅమ- గమఇతిచ్ఛేదః- సవిద్యతేమాయ

మవధీః కామమోహితమ్॥ ఇతి॥ ౮॥ గ॥ తదనుసమయోచితకృ

త్యంనిరర్హత్యస్వాశ్రమముపగతవతి భగవతివాల్మీకా॥ ౯॥

ప॥ వాణీవిలాసమపరత్రకృతోపలన్భ మమౌజభూరసహ

స్యేతివిగ్రహః- తస్యసంబుద్ధిః హేలమనిర్భాగ్య- ఇతిసారాయణీయే॥ ౮॥ తద
న్వీతి॥ తదనుమానిషాదేత్యాదిచ్ఛందోనిబద్ధమాజ్ఞీస్సరణానంతరం- భగవతి
పూర్వేవాల్మీకా- సమయోచితంమధ్యాహ్నాకాలోచితం* సప్తయాశ్వధా
చారకాలసిద్ధాంతసంవిదఇత్యమరః- కృత్యంస్నానసంధ్యావందనాదికర్తృని
ర్వర్త్యకృత్వా- స్వాశ్రమంస్వనికేతనంపర్వశాలాంప్రతి- గతవతిప్రవిష్టవతిస
తి॥ ౯॥ తతఃకింప్రవృత్తమిత్యత ఆహ॥ వాణీతి॥ అంభోజంసారాయణాభీకమ
లం- తత్రభవతీత్యంభోజభూః బ్రహ్మ*॥ తదుక్తంభాగవతే॥ యన్నాభిజా
తాదరవిందకోశాద్భ్రష్టవిరాసీద్యతేషలలోకఇతి అన్యేభ్యోపిదృశ్యతఇతి
క్విప్- అపరత్రపురుషాంతరేవాల్మీకా- కృతోపలంభంవిహితానుషంగం- త
త్రోపలభ్యమానమిత్యగ్ధః వాణ్యాః మానిషాదేత్యాదివాచః- సరస్వతీదేవ్యా
శ్చేతిగమ్యతే- విలాసంలీలామసహమానః అమృత్యమాణఇవావిరాసీత్ ప్రా
దురభూత్- నిజపరిగ్రహస్యపురుషాన్తరాసక్తింకోవాసహేతతిభావః- ప
శుశస్త్రుషరనుకారుణికతయానుషాన్లేర్వాల్మీకేవ్యాధవిధక్రాంచగర్భనానం

తరజనితశోకావనోదనార్థం- నిజాజ్ఞయాప్రథమతోనారదోక్త మే వాగ్ధంపు
 నఃస్వయమప్యవదేష్టుంతత్సమక్షంప్రత్యక్షోభూదితీతాత్పర్యంయ క్తంచైత
 దిత్యాహ-ఆభాతీతి-యత్ప్రతినియస్యఅంభోజభువః-కృతిఃక్రియాశక్తిఃకర్తృ-
 అనేకవిధోదేవతిర్యజ్ఞసుష్యాదిభేదేనబహుప్రకారోయఃప్రపంచసగ్గః-సఇ
 తివ్యాజోవదేశోయస్యసతథోక్తః-యఃఇంద్రజాలవిధిః * అదేశకాలావరో
 త్కృంపరోక్షస్యైవపస్తునః-యత్రౌషధాదిభిసోస్థియమైంద్రజాలవిధిస్త్వత
 ఇత్యుక్తలక్షణః-తస్యసాధకపింఛికెవనిష్పాదకపింఛవిశేషఇవ ఆభాతిప్రకా
 శతే- అతపవతద్యుక్తంక్రాంచహననంతద్దగ్ధసేనమహర్షేషిశోకోత్పాదనం
 తదవనోదార్థంస్వానిర్భావశ్చేతిభావః-పింఛికెత్కత్రపింఛైవపింఛికాః
 స్వాధ్యైవ కా తుర్పర్వస్యేకారాదశః-యద్యపి*పింఛబద్ధే నపుంసకే ఇత్యమ
 రః- తథాపిలబంతోయం పింఛాశబ్దోనిఘంట్యంతరేషు మృగ్యః- అథవామ
 హాకవిప్రయోగదశకనాతసమాధేయః* యథోక్తంకృష్ణకణ్ఠామృతస్తవే

మానఇవావిరాసీత్ ఆభాతియత్ప్రతిరనెకవిధప్రవఞ్చవ్యా
 జేస్త్రజాలవిధిసాధకపింఛికేవ॥౧౦॥౧॥తతఃపరమహర్షేణ
 మహర్షిణావిధివదభ్యర్చితః పరమేష్ఠీ భారత్యా మత్యేకా
 కేపి స్వవృత్తంప్రకాశయతుం కిలభవంతమేవోపతిష్ఠమాన
 యుఃసయా రామచరితం యధాశ్రుతం వ్యాక్రియతామితి

మంగళే*నవశిఖిసింఘాలాంభితమితి- తథాజ్ఞానవాసిష్ఠశాంబరీకోపాఖ్యా
 నే*ఇత్యుక్తావింఛికాతేనభ్రామితాప్రసభంసభా-నానావిరచనాబీజంమా
 రేవపరమాత్మనేతి-నిరంకుశాఃఖిలుకవయస్సార్పవధీనా ఇత్యలమతిప్రసం
 గేన అశ్రవూప్యవాక్యేవాణ్యోర్వాచ్యప్రతీయ మానయోజ్ఞేబభిక్షికాధ్యవ
 సాయమూలాతిశయోన్మిర్నూర్వ్యాధా- అసహమానఇతిజాతిస్వరూపాత్ప్రే
 తౌ-ఉత్తరవాక్యేతుప్రపంచేవ్యాజశబ్దేనతత్త్వమపహ్నుత్యఇంద్రజాలత్వా
 రోపశాదపహ్నువాలశ్చారః*ఫలాదిశబైరసత్యశ్వప్రతిపాదనమపహ్నుతిరి
 తిసర్వస్వసూత్రం- తమజ్జీవిలానేయంపింఛికెత్త్యసమా- సాచోక్తోత్పేక్ష
 యాపరస్పరచైరపేక్ష్యాత్సంస్పృజ్యతా-వసన్తతిలకావృత్తలక్షణంతాంతం॥౧౦
 తత ఇతి॥తతఃప్రాగుర్భావానంతరం- పరమహర్షేణపితామహాయమేవం
 భూలెమయి దయయావిభూదహూకృతార్థతేతి పరమానంద భరితేనే
 త్య-నమః*హాహి*హి- నేతాస్తవస్యగ్రోనియతాశీచసంయమి- కాపా

సుగ్రహయోశ్చ క్తస్సత్యసంధో భవేద్యపిరితి-ఉ క్తలక్షణ లక్షీ. లేన ఋషిప్ర
వరణ వాస్తీ కినా- విధివత్ విద్యహాం యథాశాస్త్రమిత్యర్థః- అభ్యర్థితః
అభ్యుపాద్యాసనాదిభిః పూజితః- పరమేస్థానేతిష్ఠతి పరమేష్ఠీ బ్రహ్మకర్తా-
వరమేస్థః కిదితికిదినిప్రత్యయ బౌణాదికః - కత్పురుషేకృతి బహుళమితినప్త
మ్యాఅలుక్ స్థానేస్త్యుమితివక్తవ్యాత్ షత్సంమధ్యమలోకే భూలోకేపి-
లోకత్రయపక్షవ్యవ్యవధ్యత్వాదితిభావః- అపిశబ్దోలోకాంతరప్రఖ్యాతిం
ద్యోతయతి- స్వవృత్తం నిజచరిత్రం ప్రకాశయతుం ప్రఖ్యాతయతుం తేకృత్
వస్తుతస్తుమచ్చందాదేవేతిభావః భవంతంత్యామేవ- అన్యవ్యవచ్ఛేదార్థమేవ
కారణ-తవైవయోగ్యత్వాదితిభావః- ఏవకారోయంభారత్యావాసంబధ్యతే
ఉపతిష్ఠమానయా- అనువర్తమానయా అనయా- భవన్తు భాన్తిగ్గతయా భార
త్యా- మానిషాదేత్యాదిసగస్వత్యా- ఈచ్ఛశైలేవశ్లోకైరిత్యర్థః- రాషచరితం
శ్రీరామచరిత్రం- శ్రుతమనతిక్రమ్యయథాశ్రుతం- నారదముఖతః శ్రుతక్రమా
నతిక్రమణేనైవేత్యర్థః* యథాసార్వభౌమోగ్యత్వవిఘ్నాన్వాన్తిగానతిక్రమ ఇతి

వ్యాఖ్యాత్యా- వృథాత్ ॥ ౧౧ ॥ ప॥ అథసగజయోనేరా

జ్ఞయా రామప్రచంకరబదరసమానం ప్రేక్ష్యర్థప్ర్యాప్తవత్త్వా

శ భమతసుతకావ్యంస్వాయరామాయణాశ్రియంషధుమయః ణ

శబ్దాగ్రవ- వ్యాక్రియతాంవ్యాఖ్యాన తామిశ్యేపం వ్యాఖ్యానోక్తాన్విడపని
శ్యః వ్యాపారఉక్తిర్లపిత మిత్యమరః- అంతరధాత్ అప్యశ్యోభూత్ - అప్రే
దం రామాయణచాలకాండవచనం* చుచ్ఛందాదేవతుబ్రహ్మ ప్రవృత్తేనం
సరస్వతీ- రావస్యచరితంకృత్సంకురుత్వస్మిన్ తమేత్యారభ్యభ్యక్తిన్వి
భిగవాక్బ్రహ్మతత్రైవాంతంధీయతేత్యంతమ్ ॥ ౧౧॥ అథై॥ అభిబ్రహ్మని
రోధానానంతరం* మంగళానంతరారంభప్రశ్నకాస్మేష్ట్యోష్యథోఅథేత్య
మరః- మధుమయ్యః అచ్యుతస్రావిజ్యః- తాసాంఫణిణీనాం సాలంకారోల్లసి
తశబ్దసంఘటనావిశేషాణాం- మధుమయేశ్యత్ర* స్త్రీయః పుంపదిత్యాదినా
పుంపద్యవః- మాగ్గంపథ్థితిచర్మయతితాచ్చీల్వేనః వినామితిమాగ్గదర్శిసకల
కవికులగురుతిత్వభవః* దృశ్యేణం - తాత్తాచ్చీల్వేణిని- మహంశ్చసౌ
ఋషిశ్చపహ్నిః* తపోనిధూతపాప్తానోయాథాతధ్యాభిధాయనిః- వే
దవేదాంగతత్వజ్ఞాఋషయః పరికిరితా ఇత్యుక్తలక్షణఋషిశ్రేష్ఠోవాస్తీకిః
సరసిజయోనిః- తారంజయస్యబ్రహ్మణః ఆజ్ఞయాశ్రీరామచరితం వ్యా

క్రియతామిత్యేవం రూపసియోగేనహేతునా-రామవృత్తంశ్రీరామచరితం-
ప్రతీచ్యాయదృష్ట్యాయోగదృష్ట్యా-బదర్యాఃఫలంబదరం* ఫలేలక్ - కరేహస్తే
యబ్బదరంతేనసమానంతత్తుల్యమిత్యార్థిఉపమాక్రియావిశేషణంవా-నిశ్శేష
మిత్యర్థః-ప్రేక్ష్యదృష్ట్యా-శుభంవక్త్రాణాం శ్రోత్రాణాంచ క్షల్పాణకరం-
స్వాదుపాఠతోగానతశ్చమధురం*త్రిప్పిష్టమధురంస్వాదుఇత్యుచరః- రా
మస్యలయసంస్థానంవర్ణకత్వేనైవ్యవర్థనంజ్ఞా- రామాయణమిత్యాఖ్యాయ
స్యతత్తథోక్తం-పూర్వపదాస్సంజ్ఞాయామగ ఇతిణత్వం - ఉత్తరాయణవత్
కావ్యంప్రబంధమతనుత అకరోత్ -కవయ తేవర్ణయ తీతికవిఃతస్యకర్మకావ్యం-
బ్రాహ్మణాదిత్యాత్వవ్యక్త తస్యపంకజాదిపద్మూర్ధత్యాత్ రసోల్లసితశబ్దా
ధకసంఘటనాత్ కమేవనతుకర్మమాత్రం- తత్తావ్యంరచితవాక్*తథాచశ్రీ
రామాయణే*తతఃపశ్యతిధగ్నాత్తా తత్సర్వంయోగమాస్థితః పురాయత్త
త్రనిర్వృత్తంపాణావామలకంయథే త్యాగభ్య-రఘువంశస్యచరితంచకార
భగవాన్సృషిరిత్యంతం-మాలినీవృత్తం*ననమయయ్యు తేయంమాలినీభోగి

తీనాంమార్గదర్శిమహర్షిః॥౧౨॥ గ॥ ఏనంప్రబంధంప్రయోక్తుం
కస్యమర్థిఇతిచిన్తాముపగతవతివాల్మీకా॥ ౧౩॥ ప॥ ఉపాగ
తేమిళితపరస్పరోపమా బహుశ్రుతో శ్రుతిమధురస్వరాన్వి
తా విచక్షణౌవివిధసరేంద్రులక్షణౌకుశీలనాకుశలపనావధా

లోక్తేరితిలక్షణాత్॥౧౨॥తదనంతరవృత్తాంతమాహ॥ఏనమితి॥వాల్మీకావే
సంప్రబంధంశ్రీరామాయణాఖ్యమేతశ్చావ్యంప్రయోక్తుమధ్యాపయితుంపతి
తుంహికిఃపుమాక్ సమర్థోధికారీత్యేవంరూపాంచితాంపర్యాలోచనము
పగతవతిసతి॥౧౩॥తతఃకింజాతమిత్యతఃపా॥ ఉపాగతావితి॥ మిళితాసంగ
తాపరస్పరోపమా అన్యోన్యసాదృశ్యంయయోస్తా-యమళత్వాత్పరస్పరతు
ల్యరూపావిత్యర్థఃబహుశ్రుతోవేదవేదాంగాదిసకలవిద్యావిశారదా*శాస్త్ర
శ్రవణయోగ్యుతమితివిశ్వః-శ్రుతిమధురేనకర్ణానందకరేన్వరేణ-శ్రుత్యాగ
భానుగణనలక్షణేనాన్వితా-త్రావ్యకంతస్వరసంపన్నావిత్యర్థః-స్వరలక్షణము
క్తుంసంగీతరత్నాకరే*శ్రుత్యనంతరభావీయశ్యబ్దోనురణమాత్మకః-రసాద్యం
జయంత్రోత్పత్తంసస్వరఉచ్యతఇతి- విచక్షతఇతి-విచక్షణౌవిద్వాంసౌ*క
ర్తరిత్యుక్తిత్యాగసకారః-అసయోఃప్రతిషేధోవక్తవ్యఇతిపక్షీణఃఖ్యాజాదేశా
భావః- వివిధానిబహుప్రకారాణి సరేంద్రలక్షణాని ఆజానుబాహుత్వాని

రాజచిహ్ననియయోస్తా మహారాజకుమారత్వాత్ మహాభాగ్యసూచక రా
జలక్షణలక్ష్మీ తా విత్యర్థః కుశీలవశ్యేతి నామధారయత ఇతి కుశలవ నామధారి
ణౌ-కుశైరవైశ్చగర్భక్షేదమార్జనాత్తుశలవా విత్యన్వర్థసంజ్ఞా విత్యర్థః-ఉక్తంచ
కాళిదాసేషశతాకుశలవోద్భవగర్భక్షేదాతదాఖ్యాయా-కవిఃకుశలవావేవ
చకారకిలనామత ఇతి-కుశీలవోగాయకౌ*ప్రబోధరాదిత్వాత్సాధుః-ఉపా
గతౌచింతాసమకాలమేవ విశిష్టగుణసంపన్న మైథిలేయాకుశీలనాసమీపం
ప్రాప్తా విత్యర్థః* అవ్యాక్షేపభవిష్యంత్యాఃకార్యసిద్ధిర్నిలక్షణమితిభావః-
అత్రోదాత్తతానామగుణః-తదుక్తవిద్యానాథేన*శ్లాఘ్యైర్విశేషే జైర్యో
గోయత్రసాస్యాదుదాత్తతేతి॥ రుచిరావృత్తం॥చతుర్గ్రహారిహరుచిరాజ
భాస్టగా ఇతిలక్షణాత్॥ ౧౪॥ ఏతా వితి॥ మునిర్న సనశీలోవాత్క్రిః-మునిలక్ష
ణంతు*నిర్విత్తస్సర్వతత్వజ్ఞఃకామక్రోధవివర్జితః-ధాన్యస్థానిష్ఠ్రియోదాంత
స్తుల్యమృత్యాంచనోమునిరితి-ఎతౌకుశలవౌ-పరిగృహ్యశిష్యత్వేన పరిగృహ్య-
పావోన్స్వకీయాం*సోస్విజ్ఞా తా వాత్స నిస్సంత్రిష్వాత్త్రియేసోస్వీ స్త్రియాం

రిణౌ॥ ౧౪॥X॥ఏతౌమునిఃపరిగృహ్యసాంకృతిమపాతయత్॥

౧౫॥X॥తౌపునరితస్తతోగాయమానాదృష్ట్వా రామఃప్రహృష్ట
మనాస్సృభవనమానీయభ్రాతృభిఃపరివృతశ్చరితం నిజంగాతు
మన్వయ్యుజ్జ్వల॥ ౧౫॥ ప॥తతశ్చ॥ ఛందోమయీనాం నిలయస్య

ధన ఇత్యమరః - కృతింశ్రీరామాయణాఖ్యం ప్రబంధం - అపాతయదధ్యాప
యామాస*పరైర్జ్యోతిర్జ్ఞాన్-గతిబుద్ధిత్యాది నా అణికర్తుఃకర్మత్వం॥౧౫॥తా
వితి॥ ఇతస్తతస్తత తతప్రదేశ ఇత్యర్థః- గాయమానాగానేనైవ శ్రీరామా
యణంపఠంతౌతౌకుశీలవౌకర్మ-పునశ్శబ్దోవాక్యాలంకారే-దృష్ట్వా రామః
ప్రహృష్టమనాంరూపగానసంపత్తిభ్యాంసంతుష్టాంతఃకరణస్స-స్వభవనం
నిజమందిరమానీయభృత్యైప్రాపయ్య-భ్రాతృభిఃలక్ష్మణాదిభిఃపరివృతఃప
రివేష్టితః- నిజంచరితంస్వచరిత్రంగాతుంగానేనవరికర్తుంఅన్వయః-అనుశృ
త్ - ప్రబంధమేనంపఠతమితి నియోజితవానిత్యర్థః*ప్రశ్నోసుయోగోవృ
చ్చాచేత్యమరః॥ తత ఇతి॥ తతఃఅనుయోగానంతరం - చశబ్దోవత్సమాణక్ర
యాయాంసంబధ్యతే॥౧౬॥ ఛందోమయీనామితి॥ ఛందోమయీనావ నుష్టు
బాదిఛందోనిబద్ధానాంవాచాం- నిలయస్యపద్యప్రపంచనిర్మాచాతురై
కనికేతనస్యేత్యర్థః*ఛందఃపద్యేచవేదేచేతివిశ్వః*ఛందశ్శబ్దాన్మయటిజీవ

మునిపుంగవస్యమునిశ్రేష్ఠస్యవాత్సీ కేః - అంతేవసంతావంతేవాసి నాశిష్యా-
 ఏతేన అనయోః ఖండితవచనత్వం సూచ్యతే - ఛాత్రాంతేవాసి నాశిష్య ఇత్య-
 మరః ఏతౌ కుమారౌ మైథిలయాకుశలవౌ - రఘువీరవృత్తం శ్రీరామచరితం య-
 త్థాక్రమం రూపదేశానుసారేణైవేత్యర్థః - గాతుం గానేన వతితుం ఉపాక్రమే-
 తాముపక్రాంతవంతౌ - చశబ్దోయమనుయోగం సముచ్చిన్నోతి - ఏతేన ప్రశ్నా-
 నంతరమేవ లిలింబేన ప్రారబ్ధగానయోరనయోశ్చ శ్రీరామస్య చాన్యోన్యం దై-
 వవశాత్సర్వయమేవోత్పన్నా ప్రీతిరితి సూచ్యతే - ఇంద్రోషేంద్ర మిత్రణాదు-
 వజాతివృత్తం - స్యాదింద్రవజ్రాయదితౌజగౌగః - ఉషేంద్రవజ్రజతజాస్త-
 తోగః - అనంతరోదీరితలక్ష్యభాజౌపాదాయదీయా వువజాతయస్తాః ఇతి కే-
 దారేణోక్తత్వాత్ || ౧౭ || ఉపక్రమప్రకారమేవాహ || అస్తీతి || జనలోచనానా-
 మానంద సుదాయమనుస్తవస్తుసమృద్ధతయా సకలజననయనా నందకరే-
 ష్విత్యర్థః - కోపలేషూత్తరకోసలేషు జనపదేషు - బహువచనాంతైవదేశవి-

వాచామస్తేవసంతామునిపుంగవస్య ఏతౌ కుమారౌ రఘువీరవృ-
 త్తం యథాక్రమం గాతుముపాక్రమేతామ్ || ౧౭ || వ || అస్తీప్రశ-
 న్తా జనలోచనానామానంద సుదాయమకోసలేషు | అజ్ఞానము-
 త్సగ్రితదానవానాం రాజ్ఞామయోఽగ్ర్యతిపురీరఘూణామ్ || ౧౮
 వ || తామావసద్దశరథస్సురవన్దితేన సంక్రందనేన విహితాన

శేషస్య సంజ్ఞా - ప్రశస్తాప్రఖ్యాతా - ఆజ్ఞయైవ సముత్సరితానిరస్తాః దానవా-
 యేషాం లేషాంచం డశాసనానామిత్యర్థః - రఘూణాం రఘువంశోద్భవానాం
 రాజ్ఞాం ప్రజానురంజకానాం నృపాణాం - రఘుశబ్దేయదుశబ్దవత్తైవ త్యేలక్ష-
 ణా - జనపదశబ్దానాం ప్రద్రాజత్వాత్ బహుమలుగసంభవాత్ - రఘురాజసం-
 బంధినీత్యర్థః - యోధుమశక్యా అయోధ్యతిలస్వర్థసంజ్ఞాపురీరాజధానీ లిప్తి-
 ఇంద్రవజ్రావృత్తం - లక్షణం తూక్తం - సంధాయీష్యిత్యపి పారః - ఉదాత్తాలక్ష్టా-
 రః || ౧౮ || గామితి || సురవన్దితేన సురసేవ్యేన - సంక్రందనేన ఇంద్రేణ సంక్రందనో-
 దుశ్చ్యవనస్తుగాపాక్షేఘవాహన ఇత్యమరః - విహితే అననసంవిభాగే దత్తా-
 ధాసనో ఇంద్రస్యా విమాననియ ఇత్యర్థః తథాబృహద్రాకారీణాం దానవానాం వి-
 జయే సతి - దానవేషు విజిలెషు సస్త్విత్యర్థః - సురలోకే స్వర్గే లక్ష్మాని పరితోషా-
 త్సునైర్ధీయమానతయా ప్రాప్తాని మన్దారాణాం మాలా ఏవ మాల్యాని పారి-
 జాతేకుసుమగ్రజః తేషాం షుభానుష్ఠూరసేన వాసిరా సురభితావాస భూ-

మిర్ని వాసస్థానంయస్యసతథోక్తః- భూలోకేపిన్వర్గసుఖానుభావకఇత్యర్థః
మధుమద్యేపుష్పరసఇత్యమరః- దశరథోరాజాతామయోధ్యామావసతేఅ
ధివసతిస్తాడపాన్వధ్యాజ్వనఇతికర్తృత్వం- తత్రవర్తమానోనిజకార్యనిర్వా
హకతయాసురైఃపూజ్యమానః - చిరకాలంసామాజ్యశ్రియమనుబభూవ
త్యర్థః-అనుప్రాసోలంకారః- వసంతతిలకావృత్తం॥౧౯॥ అధతిఅథానంత
రమస్త్విదశరథే-అనవత్యతయాఅపుత్రకతయా- దూయమానంపరితవ్యమా
నంమానసంయస్యతస్మిన్*సాపుత్రస్యహిలోకోస్తీతత్సర్వేషశ్చవోవిదురితి-
అపుత్రస్యగతిర్నాస్తీతినుతిస్త్యుతిభ్యామితిభావః-దూక్షపరిదాపఇతిధాతోః
కతఃరిశాసచ్-అతఏవపున్నామ్నోనరకాంత్రాయంత ఇతిపుత్రాస్తదర్థంపు
త్రలాభార్థకమిత్యర్థః-అథేనసహసిశ్యసమాసస్సప్తలింగచవక్రవ్యా
అశ్వమేధంక్రతుంఅశ్వమేధయాగంవిధాతుంకర్తుం-మంత్రిశిస్సమంసచివై
స్సార్కంమంత్రయమాణేవిచారయమాణేసలితదాసుమంత్రంకులక్రమాగతో

నసంవిభాగః బృద్ధారకారినిజయేసురలోకలబ్ధమద్ధారమాల్య
మధువాసితవాసభూమిః॥ ౧౯॥ ౫॥ అథాస్త్విన్ననవత్యతా
దూయమానమానసేపుత్రార్థంక్రతుమశ్వమేధంవిధాతుంమ
ప్రిధిస్సహమన్త్రయమాణేదశరథేసుమన్త్రప్రహృష్టమ
నామహర్షేర్జడేశనంగతావగ్రహనిగ్రహశౌజన్యవిభేదక
సూనోరవశ్యమృశ్యశ్శ్యస్యప్రసాదాత్ప్రీతవోభవితాకు

మంత్రిప్రవరఃకర్తా- అంగదేశేఅంగరాష్ట్రేసంగఃప్రాప్తఃప్రయోవగ్రహః
వృష్టిప్రతిబంధః- అవగ్రహావగ్నప్రతిబంధఇత్యవప్రత్యయః*వృష్టిర్వ
గ్నంతద్విఘాతేవగ్రహవగ్రహశాసమావిత్యమరః- తస్యనిగ్రహేనవతేనే
శౌండస్యదక్షస్య-నిగ్రహేనుగ్రహసమర్థఃస్యేత్యర్థః*నప్రమీశౌండైరితీస
మానః- విభండకసూనోఃవిభండకాఖ్యమునిపుత్రస్యబుశ్యంగస్యవహ
షేఃమహర్షిలక్షణముక్తం- ప్రసాదాదనుగ్రహతీప్రభావాదితిపాఠేనా
మథ్యాత్ అవశ్యంనిశ్చితంకుమారాణాంపుత్రాణాం- ప్రభవత్యన్నాదితి
ప్రభవఃకారణం*ముదోరవ్- భవితాభవివ్యతిఅనద్యతనేలట్- దశరథ
ఇతిశేషః- ఇత్యేవంససత్కుమారేణ- పరావరవిదాబ్రహ్మమానసపుత్రే
తోదీరితం-బ్రహ్మసభాయాంకథితం-పురావృత్తంపూర్వవృత్తాంతమస్మైద
శరధాయుకథయమాసపూర్వమిత్వాకుసారశ్శ్యేబ్రహ్మసభాంగతస్సుమం

త్రస్త్రత్రహూలోకరాజప్రస్తావతత్పరేదేవైః పృష్టేనసనత్తుమారేణ- త్రైకా
 ల్యవిదా-కథితస్యదశరథవృత్తాంతస్యమనసిస్థితత్వాత్తదాసీమేతత్సర్వంనివే
 దయామాసేత్యర్థః॥ ౨౦॥సభితి॥ సఃదశరథోపిసుమంత్రస్యవచనాత్తథ్యవా
 క్యాభేతోఃశాస్త్రశమంగతఃఆధిఃపుత్రతాభావజాతమనోవ్యధాయస్యసతథో
 క్తస్స*పుంస్యాధిర్వాససీవ్యభేత్యమరః- శాస్త్రానామఅంగదేశాధీశ్వరస్య
 రోమపాదనామ్నస్తనయాతయాకుటుంబినంకుటుంబవంతం-శాస్త్రాజానిమి
 త్యర్థః- ఆవగ్రహనివారణానస్తరం పారితోషికతయానిజపుత్రికాయాదత్త
 త్యాదితిభావః-అతఏవసంబంధినంబంధుంరోమపాదస్యదశరథస్యచసౌహ
 ర్దసంబన్ధసోదరభావస్యవిద్యమానత్వాదితిభావః మునింమననశీలంమునిలక్ష
 ణముక్తం-ముశ్యశ్యంగమాసియస్వయమేవేతిశేషః-వసిష్ఠేననిజకులగురుణా
 దిష్టముపదిష్టమశ్వమేధాధ్వరంసరయూరోధసిసరయ్యాఖ్యనదీతీరే*కూలం
 రోధశ్చతీరంసేత్యమగః-విధాయవిధిబోధితక్రమేణకృత్వాతత్రసరయూరో

మారాణామినిసనత్తుమారోదితంపురావృత్తమముష్మేదశర
 థాయకథయామాస॥ ౨౦॥ X॥ సోపిసుమస్త్రవచనాచ్ఛాస్తా
 ధిశ్శాస్త్రాకుటుమ్బినంసంబన్ధినంమునిమాసియవసిస్థాదిష్టమశ్వ
 మేధాధ్వరంసరయూరోధసివిధాయతత్రపుత్రీయామిష్టింవిధి
 వత్తర్తుమారభత॥ ౨౧॥X॥తదనుమావిరాహరణాయధరణ్యాం
 కృతావతరణాస్సర్వేగీర్వాణాశ్చతమఖప్రముఖాశ్చతర్తుఖా

ధస్యేవసత్వశ్వమేధేనహికర్తృణాకర్తారంభభితిశాస్త్రునిమేధాత్-పుత్రా
 ణామియంపుత్రీయాస్తాంపుత్రోత్పాదనమేతుమిత్యర్థః*వృధాచ్ఛభిఞప్రత్య
 యఃఇష్టింయాగంపుత్రకామేష్టింవిధివత్విధ్యర్హంయథాశాస్త్రమిత్యర్థః-త
 దన్యమితివతిప్రత్యయః-కర్తుమారభతఉపాక్రమత॥ ౨౧॥తదన్నితి-తదన్వారం
 భాసంతరంహవిరాహరణాయహవిర్భాగానాహర్తుంధరణాకృతావతర
 ణాః*ఘవంప్రర్యాగతాః-శతమఖప్రముఖాఇద్వాద్యాస్సర్వేగీర్వాణగణాః
 దేవగణాశ్చతర్తుఖాయబ్రహ్మణేదశముఖస్యరావణస్య-ప్రతాపఃకోశదం
 డజంతేజః*సప్రభావఃప్రతాపశ్చయత్రేజః-కోశదండుజమిత్యమరః-సంవగ్రి
 స్తోస్తాగ్రిష్కర్తుజనితసంతాపస్తేనయశ్సంస్లోషణందాహః*పుషదాహ
 భితిధాతోర్ముఖ-తదావేద్యవిజ్ఞాప్యతేనసహచతుర్ముఖేనసాకంశ్యంగస్యవి
 కారశాగ్గంధకగ్యస్యతంకాగ్గధన్వానంక్రీనుహవిన్యం-శాస్త్రశ్చేద్యనజానేశః

తద్ధితసమాసత్వాత్ శరణంరక్షితా * శరణంగృహరక్షిత్రో నిత్యమరః ఇతి
 మన్వానా అవబుధ్యమాగాః శరణపదస్యకర్తృ త్వేవీనిపాలనేనతి శద్ధేనాశీహి
 తత్వాన్నిష్ఠితీయా-తిజాద్యవసంఖ్యాసప్యోవలక్షణత్వాత్- యథాహవా
 మనః* నిపాలేనాప్యగిహితేకర్తృణికర్తృవిభక్తి పరిగణాస్యపాఠికత్వాది
 తినానానిధాబహుప్రకారాప్రిస్తుతా. తత్ఫలం చిరాంస్తుతయః స్తోత్రాణి
 యేషాస్తేనోక్తోక్తాః-యద్యానానావిధంయథాతథాప్రస్తుతాడవక్రాంతాః
 స్తుతయోయేషాస్తేతథోక్తస్సంతః-క్షీరాంబురాశింక్షీరాన్యనమాసేదుఃశ్రీ
 మసాపిష్టోక్షీరాన్యానాన్యన్యైర్జీర్ణంసాప్తదిగ్భ్యోః-అంబురాశేకన్యయా
 ధ్యాన్యజవకన్యాన్యాన్ధాంతరంయోగా-యోరూఢి ప్లేయసీమిమాం
 సకాః-ఏకముక్తప్రాపి-ప్రకృష్టమ్-పద్మేపిశరణగన్య-సాదనేష్యతీధా
 తోలితః || ౨౦ || అపరిష్కృతాశ్రమహావిష్టం వరాణ్యతి || సంతాప
 ఘ్నమిదాగ్ధా || సకలజగతాంసమస్తలోకానాంసంసారాష్టంతాపత్రంజనితం
 గ్రీష్మా-బరణంచ సుజ్ఞం హంతినాశయోహి సస్తాసన్నం మూహంలేరి

యతః పం ప్రరావగ్రిష్టైశ్చ సంత్యోష మాపేయైరసహజర
 ః మితి శ్లో - సన్వాసం మన్వానా నానావిధ ప్రస్తుత స్తుతయః
 క్షీరాంబురాశిమాసేదుః || తత్ర || ౨౦ || ప || సంతాపఘ్నంసక

తికుత్వం- శ్లోకమేవచాపం ఇంద్రః సుప్తేనాభిరాపం వనోజ్ఞం ర్క్తృ రవవి
 ద్యుత్ సౌదామిసిరియాలసతింలసంతంక్తృగిత్ - గతిబుద్ధిల్యో సూత్రేచ
 కారాద్వ్య-మానాగ్ధత్వాత్ - అతసీనామ యమావగవర్తయో వృత విశే
 షః * అన్యాయమాయామేయోగః - తస్మాన్ గుచ్ఛస్య ఖష్టస్తకస్యస
 మానాగ్ధా లూకాంతిక్యస్యకర్తృణాం కాయోదేహా యస్యోపి త్యవమా
 * ధాయాత్వినాతపేకాంతాః * జయంతీ * సమానస్యగ్ధందసీర్వాదిసూ
 త్రే సమాసస్యై యోగవిభాగాన్విమాసః - ఛాయాదిభ సమానశబ్దస్యస
 భావః మ- యోష ససీలా తపవజనాస్తేషాంవనాం న్యేవచాతకాఃపక్షి
 విశేషాః గేషాం శంకేకాణేసాధుశరణ్యం- సన్వంసహపత్రవంబు-చాత
 కానామి-గ్ధినిసారేసాంతరేక శ-త్వానిభిభావః* తత్రసాధురితియత్య
 త్యయః అపాంసమాహఃఆపం తస్యసమూహామిశ్యణ్ కామగ్ధంబయైవ
 ఆపంయస్యతం - అపవాక ర్క్తృషేవ ఆపోనన్యతం - కారుణ్యంబ ఋ
 త్పురిత్యానా సమాసాంతః సింహం వీక్షయై కుంభోపేష్ట * నన్దేణ్ ప్ర

త్యయః- సభ త్యాఖ్యానస్యతం కాలమేఘంసీలాంబుదం- త్రిదశపరిషత్ బ్ర
హ్మేంద్రాది దేవసమాజోదదర్శ - త్రిదశేత్యత్ర తిస్రోదశా అవస్థాబాల్య
యావనకామారాణిజన్మనంత్రావృద్ధయోయేషాంతే - యద్వాత్రిదశపరిమా
ణమేషామితి* బహువ్రీహికాసంఖ్యేయేదత్ అత్రోపమారూపకయోరను
ప్రాసస్యచపరస్పరవైరపేక్ష్యాత్సంస్పృష్టిః- ఏతదాదిశ్లోకత్రయంపంచాక్రా
ంత్రావృత్తం*మందాక్రాంత్రాజలధిషడగై ర్భాసతాతాద్గురూచేదితిలక్షణాత్ |
౨౩ || క్షీరేతి || పునఃదేహభాసాం నిజశరీరకాంతీనాంప్రరోహైరంకురైః-క్షీ
రాంబోధేక్షీరసముద్రస్య-రూఢిర్యోగమపహరతీతిన్యాయేన యోగాద్రూ
ఢేర్భూతీయస్తావరితిభావః-జతరమభితఃమధ్యప్రదేశస్యసమంతాదిత్యర్థః-సలిల
మభిత ఇత్యవిపాతః * అభితఃపరిత ఇత్యాది నాద్వితీయా-కాలేచంద్రోదయ
కాలే ఉచ్ఛిలంలివిగస్తయ్యాసికుపలయదళాని సీలోత్పలపత్రాణితైరదైవిత

లజగరాంత్యోక్తా చాపాధిరామంలక్ష్మీవిద్యుల్లసితమతసీగుచ్ఛన
చ్ఛాయకాయమ్ | వైరుంత్యాం మునిజనమనశ్చాతకానాంశర
ణ్యంకారుణ్యోవప్రిదశపరిషత్తాలమేఘందదశః || ౨౩ || ప || క్షీ
రాంభోధేర్జ్వరమభితోదేహభాపాప్యగోహైఃకాలోన్మీలత్పు
పలయదళాదైవిత మాపాదయంతమ్ | ఆతన్వానం భుజగ శ
యనే కామపితౄషగౌరే నిద్రాముద్రాంసిఖిలజగతీ రక్షణేజా

మభేదంతత్సాదృశ్యమిత్యర్థః - ఆపాదయంతంసంపాదయంతం- కాలగ్రప
ణందళానామన్దానత్వద్యోతనార్థం - నిజదేహకాంతిచ్ఛటాభిః క్షీరాణాః
స్యూలవర్ణతాంజనయంతమిత్యర్థః - ఏతేన శ్రీమహావిష్ణుదివ్యశరీరకేయోర్
సీలసాదృశ్యంసూచ్యతే || తదుక్తం || క్షీరమధ్యేక్షీపేన్నీలంక్షీరంచేన్నీలతా
ప్రజేత్ | సఇంద్రసీలోవిజ్ఞేయస్సౌఖ్యకరశ్శుభఇతి- రత్నశాస్త్రవచన
త్ అతఏవక్షీరస్యస్వసవతిమపరిత్యాగేనాస్యోలిమస్తీకరణోక్తేస్తద్గుణాల
కారః* తద్గుణస్వగుణత్యాగాదవ్యోత్సృష్టగుణాహృతిరితిలక్షణాత్ -
భాషామవద్దుకూలవద్గ గేసితఇత్యవమా* గౌరీరుణేసితేపీతఇతివిశ్వాః
రౌ-భుజగశయనే శిషవర్ణంకే-సిఖిలజగతీనాంసకలలోకానాంరక్షణేపా
నే*జగతీవిష్టపేభూమ్యామితివిశ్వ-జాగరూకాంజాగ్రతీంసావధానామిత
ర్థః- జాగరూకఇత్యావృత్తత్యయః-అతఏవకామస్యోవాచ్యాం లోకవిలక్ష
ణత్వేతిభావః నిద్రాముద్రాంయోగనిద్రావస్థామాతన్వానమనుకుర్వాణ

తనోతేన్యానన్ || ౨౮ || అభస్మసిహ్మ వతారంవర్ణయతి || ప్రహ్లాదస్యేతి || అమ
తమపారం ప్రహ్లాదస్య హిరణ్యకశిపుతనయస్య నిజభక్తైః సరస్వత్యసనం స
గృదంశనసముద్రపాతనాదితత్పితృకృతవిపదం * వ్యసంతం విపదిభంశిత్యమ
రః- తథాచైత్యవగ్న్య హిరణ్యకశిపు ముఖాసురనికరస్య దంభంమాయా
జంబరం-స్తంభమయోమయస్తంభంచ- రిపోద్ధిగణ్యకశిపోర్వక్షస్థలమప్యరః
స్థలమపి అపిశబ్దస్యముచ్చయేయాగపద్యే నైకవారమేవనతుకాలక్రమేణైత్య
భః- భేత్తుందివారయితుంపురుషవపుషా సరశరీరేణమిశ్రితేమిశ్రితే- అతపవ
విశ్వదృష్టే అత్యాశ్చర్యతయా విశ్వజనాలోకితే- దంష్ట్రాణాం దంతవిశేషా
ణాం రోచిర్భిః విశదానిశుద్రాణిభువనానికుక్షిస్థలోకాయస్యతస్మిన్- సిహ్మ
వేషే సిహ్మకారేరంహసావేగేనబద్ధశ్రద్ధం విహితాదరం సరసిహ్మరూపే
ణావత్తిగమిత్యర్థః- దదర్శేతి పూర్వోగసంబంధః- ఉక్తంచగ్రీభాగవతే || భక్త
ప్రతిజ్ఞాపరిపాలనాయ సర్వాన్త తావ్యాప్తివివర్తనాయ- ధైర్యేంద్రవత్క్షౌద

గరూకామ్ || ౨౯ || ప || ప్రహ్లాదస్యవ్యసనమమితం హైశ్యచర్యవ్యవ
వృన్తస్త్వంవక్షస్థలమపిరిపోర్వాగపద్యసభేత్తుమ్ | బద్ధశ్రద్ధం
పురుషవపుషా మిశ్రితే విశ్వదృష్టే దంష్ట్రాగ్రోచివిశద భువ
నేరంహసాసింహవేషే || ౩౦ || ప || నారాయణాయనమః

శనాయవిష్ణుస్తంభాన్నసిహ్మపృతిరావిరాసీత్- అత్రప్రమిదస్యస్తంభావివి
దారణస్యయాగపద్యాసంబంధేపితృవంశోద్భవతీతయోక్తిభేదః || ౩౧ || నా
రాయణాయేతి || నారాయణాయవరమాశ్మనే || తదుక్తం || నారాయణం పరం
వ్యక్త దణ్డమవ్యక్తసంభవభితి-యద్వాసగస్యసంబంధీని నారాణితత్వానితాని
అయనంస్థానయస్యనారాయణః- తదుక్తం- సర్వాజ్ఞాతానితత్వానినారాణీ
తివిదుర్బుధాః-తస్య తాస్యయనంపూర్వంలేననారాయణస్త్వతభితి-అథవా
నారాణిపి అయనంయస్యతథా- అతపవాగ్దవేతస్మిన్- యత్తదస్యాయనం
తాః || నారాస్తాస్సృష్టికరణాః లేననారాయణస్త్వతభితి- అపినారాణిప్రో
క్తాః అపివై సరసూనవః-తస్య తాస్త్యయనంపూర్వంలేననారాయణస్త్వత
భితిత్వానినా-నారాణిత్యజాది త్యాన్విధం- ఆహ్వానీబభావః- తస్మై నారాయ
ణాయనమః శినాయతలోచనాయపుండరీకవిశాలాక్షాయనామ్నా నామమాత్రే
ణావశేషితమవశేషవత్క్రౌతంమహద్భూయిష్టంబలివై భవంవైరోచనిసంప
ద్యేనతస్మై- వామనావతారేబలింపాదేనాద్రవ్యపాతాశ్చైనిష్క్రియవతభిత్యర్థః

నానాబహుప్రకారం చ రాచరంస్థావరజంగమాత్మ కంజగత్ * చ గాచరం
స్యాజ్జగతీతివిశ్వః-తస్యవిధాయకౌనిక్త తాబ్రహ్మతస్యజన్మదేశోజన్మస్థానం
నాభిపుటంనాభీపద్మకోశం యగ్యతస్మై- పరస్మై పురుషాయ పరమపురుషా
యనమః* నమస్తస్తీత్యగినాచతుర్థీతేధాచశ్రీధాగవతే॥సతోస్త్యహంత్యా
ఖిలహేతుభూతంనారాయణంపూరుషమాయమవ్యయమ్-యన్నాభిజాతా
దరవిందకోశాద్భ్రష్టవిరాసీద్యతపషలోకః-ఇత్యక్తత్వాత్-వసంతతిలకా
వృత్తం॥ ౨౬॥ ఇతితి॥ఇత్యక్తప్రకారేణప్రణవ్యసాప్తాంగప్రణామంకృత్వా
ఉత్థితా-ఉత్థానంపాస్తా-స్తుతిరవైస్తా-తరస్తోత్రధ్వనిభిః-మఖిరంని
ప్రతిధ్వనివశాన్ముఖిర్యతానిహరితాం దిశాంశుఖానిప్రదేశావప-వదనాని
యేషాస్తా-హరిహరప్రముఖానింద్రాదీ-జంభదీహరిస-యఇత్యమ
రః-ఏతాన్సురోవైస్తానఖిలానమరానశేషసురా-అరుణారుణమరుణప్రకా

తలోచనాయనామావశేషిరమహాబలిస్తైభవాయ । నానాచ
రాచరవిధాయకజన్మదేశనాభీపుటాయ పురుషాయనమ ప
రస్మై॥ ౨౬॥ గ॥ ఇతిప్రణమ్యైర్నిరాసేతా-స్తుతిరవముః * త
హంస్తుఖా-హంహయప్రముఖానఖిలానమరానరుణారుణ
తామరసవిలాసహారైర్గోచనమరీచిసంతాపైరంసంబంధ్య
గవాసరవిందలోచనఃస్ఫుటమభాషతి॥ ౨౭॥ ప॥ అపిశశంసు

రం అత్యంతలోహితమిత్యర్థః-ప్రకారేగుణవచనస్యేతిద్విర్భావః కర్తృధార
యవద్భావాత్సుపీలుక్ - తాదృగ్యజ్ఞామరసంపద్మంతస్యవిలాసహారైః త
త్తుల్యేరిత్యర్థః-మహాభాగ్యలక్షణసంపన్నస్యాగ్యకృత్తనయనత్వాదితిభా
వః-తదుక్తంసాముద్రికశాస్త్రే*పాణిపాదతతః క్తేనేత్రాంతౌచనఖాస్తధా
తాలుజిహ్వధరోష్ఠంచ సప్తరక్తస్సుఖీభవేదితి - లోచనమరీచిసంతాపైర్దృష్టి
ప్రభావరంపరాధిరానందయ-సంతోషయ-అరవిందలోచనఃవిష్ణుః అ
రవిందగ్రహణందృష్టీనాంసుఖనిమిలత్వద్యోతనాథం-స్ఫుటంవ్యక్తమభాషత
అనోచత్॥ ౨౭॥ అ॥ ౩॥ హేఅమద్భ్యాంఇంద్రాదిదేవాః-వాయుష్మాకంకుశల
మపితేమంకిం*కుశలంక్షేమవస్త్రీయమిత్యమరః-అపిశబ్దఃప్రస్తతధావః
సాంప్రత మిదానీం శోభనమాగతం స్వాగతం సుఖాగమనంకిం భావేక్షః-
దంభోకేళి ర్వజ్రాయుధవిలాసః - శమితోవిదారితో దనుజానాం దానవా
నాందంభః*పటోపాయోనుయాసాతథోక్తాకిన్నువిధ్వస్తదానవాకిమిత్య

సకః - తథాధిషణస్యబృహస్పతేర్మనీషయాబుధ్యా - నిమిత్తారచితాః *
 బృహస్పతిస్సురాచార్యగీష్మతిర్ధిషణోగురురిత్యమరః - నీతిమార్గాఃనీతిపథత
 యః - త్రిదశ నగరస్యామరావత్యాః యోగక్షేపకృత్యే సంరహణకమణి-
 తుమంతేపి సమగ్రాభవంతికిం - పూర్వపదపిఃప్రశ్నే * గర్హాసముచ్చయప్రశ్న
 శంకాసంభావనా స్వపీత్యురః - అలబ్ధ లాభోయోగః లబ్ధస్య పరిపాలనం
 తేమమితివివేకః॥ మాలినీవృక్షమ్॥ కృత్త్యైర్భిత్త్యపిపారః - కృత్త్యైఃపాపదనా
 య॥ ౨౦॥ ఏవమితి॥ ఏవమక్తప్రకారేణ కుశలానయోగపుగన్సం కుశలప్ర
 శ్నపూర్వకాం * పురోగ్రతోగ్రేషునరైరితీటచ్చ్యైఃయఃటిత్వతీజీవ * ప్ర
 శ్నోనుయోగఃపృచ్ఛాచేత్యురః - అమృతాసారేణామృతధారాసంపాలేన
 సరసాంరుచిరాం * ధారాసంపాతలసారజ్యశ్యమరః - భగవతః * విశ్వగ్యస్య
 సమగ్రస్యధైర్యస్యయశసభ్యి నాం జ్ఞానవైరాగ్యయోశ్చాపివత్త్వాంషర్గోభ
 గోమతభిత్త్యైర్లక్షణపద్ధతైఃప్రసంపన్నైఃస్వైర్గోసంస్కరింవాణీమార్గ్య

మర్త్యస్సాన్వితం హంప్రతంవభ్యుమితంనుజుః భాసిన్నసం
 భోభిశేభిః॥ అవిధిం సునీషానిర్మిరానీతిమార్గాప్రిదగ్గనగర
 యోగక్షేమకృత్యే పంతే॥ ౨౦॥ గ॥ ఏవంభగవతః కుశలాన
 యోగపుగన్సోవమృగాసాగసరసాం సంస్పృతీష కర్ణగం
 పూణక మనోరథా సుమనసాం సంసర్వమేషైర్వైవిజ్ఞాప
 యామాన॥ ౨౧॥ గ॥ దేవ-కృమకుశలమవిగృహ్యేషుతా
 కృతా వలంబానావస్తాకం॥ కింతు॥ ౩౦॥ స॥ లస్త్యైర్నస్త

శ్రుత్వా - సంపూర్ణమనోధాయదగ్ధం వయమాగ్రాస్త్యైవభగవానవిస్ఫ
 ష్టవాక్-అతోస్త్యైర్జ్ఞాన్జాతప్రాయమేవేతి పరిపూర్ణవాంఛితాసనీ- సు
 మనసాం సంసరేవసమితినుమనాః పుష్పమాలతోగ్యైః ప్రోవబధియోఃపు
 మానితివైజయంతీ- సభాసమితిసంసరభిత్త్యమరః-పరిస్తైఃపుంసేవకమపురు
 పాయవిష్ణవే- విజ్ఞాపయామానవిజ్ఞాపితవలీ॥ ౨౧॥ కీమలవిజ్ఞాపయామానే
 త్యత ఆహ॥ దేవేతి॥ హేవద్యోతమానస్వామి-భవతామహర్నిశాకృరా
 వలంబానాం-యష్టదధీనానామిత్యర్థః-అస్తాకం కుశలవ శుభం కథమావి
 భకవేదుత్పత్త్యేతావిచ్ఛవేదవేత్త్యై - తథాపికించిత్విజ్ఞాపనీయమస్తీత్యా
 హ॥ కింత్వీతి॥ యద్యపిసత్స కార్యపరాం పుంసామలమేవాగ్రతఃస్థిరిత్యా
 యేన - త్వాంశరహంకత్వాపురతోవస్తాసమేవఅస్త్యైర్నాగ్నం - తథా
 ప్యార్థ్యతిశయేనకించిదుశ్యతభిభావః॥ ౩౦॥ అస్తీతి ప్రశస్తవిభవైప్రఖ్యా

తవస్తునంపద్భిరుపలక్ష్మీతావిబుధైరలంఘ్యులంఘితుమశక్యాః. దేవానామవ్యసాధ్యేత్యర్థః - మాణిక్యమందిరభువాం మణిమయగృహప్రభవానాం* త్రితియాదిమభాషితపుంసః-మితిపుంపద్భావాదువజాదేశః-మహాసాంతేజసాం* తేజోధామమహోవిభేత్యమరః - ప్రరోహారంకురైస్తేజసాంభానుసితభానుశృణురూపాణాంధామ్నాంతయాను- దినేఅహ్నియో దీపస్తస్య దశామవస్తాం-నిస్తేజసః-తామిత్యర్థః* దశావర్తావవస్తాయామితివిశ్వః-దిశంతీత్యసంబంధపిసంబంధరూపాతిశయోక్తిః- లంకేతిసామలంకేతిప్రసిద్ధాలంకానామ్నాప్రసిద్ధేత్యర్థః- రజనీచరాణాంరాక్షసానాంగాజధానీనగరిప్రధాననగరీ అస్తి-రాజానోధీయంతేస్యామితిరాజధానీకరణాదికరణయోశ్చేత్యధికరణార్థేల్లుట్-ఎతదాదిశ్లోకచతుష్టయంపసంతతిలకావృత్తమ్-ప్రశస్త్యవిభవఃయేషాంతైరితివిబుధవిశేషణల్యేవ్యాఖ్యాంతరం॥ ౩౦॥ ఏనామితి॥

విభవైర్విబుధైరలంఘ్యులంకేతి నామరజనీచర రాజధానీ।
మాణిక్యమందిరభువాంమహాసాంప్రరోహైస్తేజస్త్రయాను
దినదీపవశాందిశంతీ॥ ౩౦॥ వ॥ ఏనాంపురాణనగరీంసగరీతిసా
లాంసాలాభిరామభుజనిరిత్యుతరాజః। హేలాభిభూతజగ
తాంరజనీచరాణాంరాజాచిరాదవతిరావణనామ-ధీయః॥ *

సాలాస్పర్శవృద్ధాస్తవ్యదభిరామైరాయతత్వాదిగుణసంపన్నత్వాత్తత్తత్త్వైః
భుజైర్విశంశతిసంఖ్యాకనిజదాహుభినిజ్జితోయషరాజః కుబేరోయస్యసత
థోక్తః* సాలేతుసర్వకార్యైశ్వకర్ణికాఇత్యుర విశ్రవసోవశ్యంరావణః-
తస్యావత్యమీత్యే* విశ్రవసోవిశ్రవణరవణావిత్ప్రకృతేరవణాదేశః- పూ
రాణికాస్తురావయతీతిరావణఇతివృత్తాదయంతితదుక్తముత్తరరామాయ
ణోయస్మాల్లోకత్రయంచైతద్ద్రావితంభయమాగతమ్- తస్మాత్త్వంరావ
ణోనామనామ్నావీరభవిష్యసీతి*కారేణ్యంతాత్కతకరిల్లుట్-రావణఇ
తినామధేయంయస్యసతథోక్తః- హేలయావిలాసేనఅవజ్జయావాఅభిభూ
తానితిరస్కృతానిజగ్గంతియైస్తేషాం* హేలావజ్జయావిలాసయోరితివిశ్వః-రజ
నీచరాణాంరాజాచక్రవర్తీ-నగస్యవర్వతస్యేచరితిరాభ్యుత్థిగ్రహసతథాభూ
తస్సాలఃప్రాకారోయస్యాస్తాం- గిరిదుర్గప్రాయప్రాకారావృతత్వాదతి
దుర్గమామిష్యశః* ప్రాకారోవరణస్సాలభిత్వమరః-ఏనాంపూర్వోక్తం

లంకానామ్నాప్రసిద్ధాం-పురాణనగరీంపురాతనపురీంచిరాచ్చిరకాలమార
భ్య- విభక్తిప్రతిరూపకమవ్యయం- అవతిరత్తితి- అనుప్రాసః॥ ౩౨॥ అధద్వా
భ్యాంతస్త హిమానంవర్ణయతి॥ యదిత్యాది॥ యస్యరావణస్యబాహవోఽంశ
తినంభ్యాకాభుజాస్తవరాహవోవిఘంతుదాస్తేషాంరసనాయితాఃరసనవ
దాచరితాఃశస్త్రధారాఆయుధశ్రేణయః-రసనాయితేత్యత్ర* ఆచారక్వబం
తాత్కర్తరిక్తః - దిక్పాలనామింద్రాది దిగీశ్వరాణాం కీర్తిఃమయోయశో
రూపఃతాద్ద్రాప్యేమయత్తయచ్చన్ద్రమాశ్చన్ద్రా*హిమాంశుశ్చన్ద్రమాశ్చం
ద్రభిత్వయః తింగ్రసంతేగిలంతిరణకోవిదోయంరావణః నిజబాహుబలేనది
క్పాలాన్నిర్జిత్యతత్తీర్తింబంపతీత్యర్థః- ఏకస్యచంద్రమనః అనేకరాహునమ్న
గ్గేకిమవస్థాంతరంవక్తవ్యమితిభావః - తథాతస్యవైరిణాం శత్రూణాం రణ
ముఖేరణాగ్రే- అముమేనమితిహస్తనిర్దేశః- అంతకమంతరేణయమంవినా*
అంతరాంతరేణయుక్తేర్నితీయా- కశ్చిత్తోపిచేవః - శరణప్రదాయారతుణత

౩౨॥ వయద్బాహురాహురసనాయితశస్త్రధారాదిక్పాల
కీర్తిమయచంద్రమనంగ్రసంతే॥ తద్వైరిణాంరణముఖేశరణ
ప్రదాయానైవాస్తికశ్చిదముమంతకమంతరేణ॥ ౩౩॥ వ॥ అం
భోజనంభవవముంబహుభిస్తపోభిరారాధయస్యరమవాప
వనైర్దురాపం॥ తస్మాత్సమస్తభువనంనిజశాసనస్యలక్ష్మీకరోతి

త్పరభిత్వర్థః-నాస్యైవఅస్యవ్యవచ్ఛేదార్థఃమేవకారః- రణవరాయణా
వైరిణోవిభిత్వయమత్యయంనయతీత్యర్థః - రసనాయితేత్యత్రభివశబ్దలో
పాల్లస్తోపమా-సాహోక్తరూపకేణసంకీర్త్యతే॥ ౩౩॥ ఏతాదృశసామ్యం
రావణస్యకుతాయాతమిత్వైతహ॥ అంభోజేతి॥ ఉపక్రాంతత్వాదుత్తరత్ర
తచ్ఛబ్దస్యవిద్యమానత్యాచ్చాతయచ్ఛబ్దోధ్యాహతకవ్య-యఃరజనీచరచ
క్రవతీరాక్షససార్వభౌమారావణః బహుభిరనేకైస్తపోభిః- పంచాగ్నిమ
ధ్యేఏకపాదాపస్తానాం రూపోగ్రతవశ్చర్యాభిః- అముమితిపురోవర్తినిర్దేశః
అంభోజసంభవప్రప్త్యేణమారాధయన్ సంభాషయన్- వనైర్దురాపండు
లంభమసస్యసాధారణమిత్యర్థః- ఈషద్భుష్టసుప్తివత్పాదినాఖల్పిత్ర్యయః
వరంసురాసురావధ్యోవ్యూహమవాపప్రాప-పూర్వమితిశేషః- తస్మాత్పూర
ణాదశేషభువనమశేషలోకానిత్యర్థః- నిజశాసనస్యనిజాజ్ఞాయాః- లక్ష్మీకరో
తీనిసయ్యారోపి- చంద్ర- ససయంనిజశాసనేనైవాశేషభువనానిశాస్త్రేన్య

ర్థః. ఆభూతతద్భావేచ్ఛి-అన్యచ్ఛావితీధిః॥౩౪॥ తతఃకిమిత్యతః॥ తే
నేతి॥ తేన రావణేన- వయంపరాధీనఃపరతంత్రాః-తత్సాన్విమకాభివేత్సర్థః
భవామఃఇదానీమితిశేషః- వస్తుతస్తుభవత్పరతంత్రావేతీవశబ్దార్థః*పర
తంత్రఃపరాధీనఃపరవాన్నాథవానపీత్యమరః॥ ౩౫ ॥ పరాధీనత్వమేవప్రతి
పాదయతి- తథాహీత్యాది నా॥సోయమితి॥ సోయంరావణికదాచిత్తస్మిం
శ్చిత్సమయే-అవరోధవధ్వంసవజనస్తేనసహసావరోధవధూజనః॥అంతఃపుర
స్త్రిజనసహచరస్సన్నిత్యర్థః*శుద్ధాంతశ్చావరోధశ్చేత్సమరః* తేనసహ
తిరుల్యయోగఇతిబహువ్రీహిః - వోపనజనస్యేనసహభావస్యసత్త్వం - క్రి
డాధరాధరంక్రీడాశైలం-దివావిహారదేశమిత్యేనః- తదుక్తంభావప్రకా
శేనరితఃపుంసంపేలాకాంతారారామధూధి ౧ః- అతాగృహణిచిత్రాణి
య్యుక్తిసలయోచితా-వివావిహారదేశాన్సుగ్ధిరితి- ఆరుహ్యధిస్తాయచరితా

రజఃచరచ॥౩౪॥౩౫॥ తేనవయంపరాధీనాభవభవామః॥
తథాహి॥ ౩౫ ॥౩౫॥సోయంకదాచిత్తస్మిన్రాధరమధిరుహ్య
సావరోధవధూజనశ్చరణాభ్యాఃశుద్ధరేరచేదాగమివ్యశ్యా
గఇత్యేనావిత్యంతసోభయేనభగవాంశ్చహస్రభానురవి

ధ్యాం- యానంపిహంయపాదాభ్యామేవగంహరేతచేత్-విహారేతయన్తి- ఆగ
చ్ఛిగణతలసంతాపోల్పాదనరూపోపరాధి* అగోపరాధోమత్యశ్చేత్సమ
రః- ఆగమివ్యతీగమావరో-తథానతిగంజనంశుర్యాదితిభావః- ఇతిమత్వేతి
శేషః- ఇతివైవగవ్యమానాథత్వాదప్రయోగః - ప్రయోగేపానరుక్త్యమి
త్యాలంకారికాః॥అనావిమృతాతపఃప్రవహంత్యతద్యోహః* ప్రకాశాద్యో
తతతపఇత్యమరః-భగవాన్సుజ్యోతిషవావిష్వగ్యాదిషడ్భూతసంపన్నఃసూ
తీత్రయమయత్వాదితిభావః - సహస్రంభానహోషణీచయోయస్యసహస్ర
భానురవిసూర్యః- సంకుచితౌనురువసంహృతమరీచిదేవసక*భానుఃకరో
మరదీస్త్రీపుంసయోదీధిరిస్త్రీయామిశ్యమరి- తస్యక్రీడాధరాధరగృహ
నూనిప్రస్థానథప్రదేశానిత్యర్థః*స్మృతిప్రస్థస్సానురస్త్రీయామిత్యమరః-
సంత్రయతే సాధ్వసవశాస్త్రత్రనిలీయవసంత్యేనః - లోకత్రయప్రకాశక
స్యావిభగవతఃకిరణమాలాః- ఈశ్వర్యవస్థేతమహాశ్చష్టమాయాతమితిభావః
నూనమితినిశ్చయే- నితూప్రేక్షామాం- అతవీవసహస్రభానోస్సానుసహ
త్రయతానంబంధవ-తస్యంబంధాధిధానాత్ అనంబంధేసంబద్ధిరూపాతిశ

యోక్తిః - ఏవము త్తరత్ర గద్యత్రయేవ్యతిశయోక్త్యను ప్రాసా పూష్యా॥
 ౩౬॥ ఏవంసూర్యా వస్థాముక్త్యా సంప్రతిచంద్రావస్థానివేదయతి॥ ఏవఞ్చ
 ౩॥ ఏవమృగాంకశ్చంద్రోపి - సకలలోకాశాస్యోదయతయాశ్లాఘ్యాపీతిభా
 వః మృగయాఆఖేటః * ఆఖేటోమృగయాస్త్రియా మిత్యమరః - తత్రతయా
 వా. ఆయాసఃఖేదస్తేన - యావరిత్రాంతిః - స్వేదాతిరేకానుభవఃపరిశ్రమః -
 స్త్రియాంక్షీ - తస్యాఃవిశ్రాంత్యైవిశ్రమాధం - తదవనోదాధమిత్య
 భవః*శ్రమఃఖేదోధ్వరత్యాదేజాతస్వేదాతిభూమిక్యదీతిలక్షణాత్ - ససం
 భ్రమంససాధ్యసంసత్వరంయథాభవతితథా - నమద్ధిసమను - ర్వాజైజ్జ
 వ్రతఃపరివృతేపరివేష్టితే - దశముఖేరావణే - మజ్జనగృహభిముఖేన్నానగృహ
 మంబుపీస్తుభేనతి - తత్రమజ్జనగృహేభవాస్తత్రత్యాః* అవ్యయాత్త్యవ్ విచి
 త్రతరాతత్యంతాశ్చర్యకరాశ్చ - యేశాతకుంభస్తంభాఃపారగ్మయగృహధా
 రదారువిశేషాః* పారగ్మయగృహమహాటకం - తపనీయంశాతకుంభమిత్యను

సంకుచితభానురేవతత్సానునినూసంసమాశ్రయలే॥ ౩౬॥

X॥ ఏవమృగాంకోపిమృగయాయాస పరిశ్రాంతి విశ్రాంత్యై
 ససంభ్రమం నమజ్జనపరివృతేమజ్జనగృహభిముఖే దశముఖే
 తత్రత్యవిచిత్రతర శాతకుంభస్తంభాఃప్రత్యగప్రత్యస్త
 స్ఫటికశిలా సాలభంజికాపుంజ కరతలకలిత నిజోపలమయక

రః - తేషామగ్రేషుఉపరిప్రదేశేషు - ప్రత్యగంసూతనంయథాతథాఅత్రప్రత్య
 గ్రగ్రహణంఅవిలంబెననిష్యందద్యోతనార్థం - ప్రత్యస్తఃకీలితః - యఃస్ఫటికశి
 లాసాలభంజికాపుంజఃచంద్రకాంతమణిప్రతిమాశ్రేణిః - తస్యకరతలేషుకలి
 తాస్సంఘటితాః - నిజోపలమయాశ్చంద్రకాంతమణివికారాశ్చయేకలశాః
 కుంభాః - తేషాంముఖాత్ముఖాకారవివరేభ్యఇత్యర్థః* ఉపలఃప్రస్తరేమణా
 వితివిశ్వః* వికారార్థేమయట్ - అచ్చాచ్చామచ్చప్రకారామత్యంతనిర్మలాఖి
 త్యర్థః* ప్రకారేగుణవచనస్యేతిద్విర్భావః - కర్తృధారయవద్భావాత్సపోలుక్
 అవిచ్ఛిన్నధారా మఖండితసంపాతాం* ధారాసంపాతఆసారఇత్యమరః -
 అంబుధారాంసలిలధారాం - నిజకరాభిమర్శాత్ - స్వకిరణసంపద్ధాత్ ఆపాద
 యన్నత్పదయత్ - తస్యరావణస్యప్రసాదపిశునానామనుగ్రహభూచకా
 గాంకశ్చైజ్జపస్సుచకస్సాస్మిశునోదుర్జనఃఖలఇత్యమరః - సుఃపూజాయామి
 తిగణ వ్యాఖ్యానే అతఏవశుః పూజాయామితిశ్చశురభి - శోభనానాసీరా

అగ్రసరాయస్య తేనశునాసీరేణ పురందరేణ - చిరకాంక్షితానాం చిరకాల
 మారభ్యులభిలషితానాం సతుప్రాప్తానామితిభావః. ఏతేనాత్యంతదుర్లభత్యం
 సూచ్యతే. చృద్ధత్రవాశ్శునాసీరభ్యుమరః - వింశతివిధవీక్షణానాం వింశతిసం
 ఖ్యాకకరుణాకటాక్షవీక్షణానాం. సతుకియతామేవేతిభావః. తథాపిక్షణమా
 త్రం అల్పకాలమేవపాత్రం యోగ్యోభవతి. మాత్రంకాత్యేన్యవధారణే
 యోగ్యభాజనయోః పాత్రమితిచామరః శునాసీరచిరకాంక్షితానామిత్యనేన
 పాకశాసనస్య కారాగృహప్రవేశేనదుఃఖం బ్రహ్మవాక్యేన విమోచనంచ
 సూచితంభవతి. ౩౭ || అథమారుతావస్థాం విజ్ఞాపయతి || తేనతి || పులస్త్యునంద
 నేన విశ్రవసః పుత్రేణ తేన రావణేన సంక్రందననందనాదిండ్రోద్యానాత్. ఉర్భ
 త్యేతిశేషః - స్వమందిరోద్యానం నిజగృహం రామమానీతస్య ప్రాపితస్య - నిజా
 శోకవనికాయాం ప్రత్యారోపితస్యేత్యర్థః - తథాబంధీకృతాడవగ్రహీకృ

లశమఖాదచ్ఛాచ్ఛామవిచ్ఛిన్నధారామంబుధారాం నిజక
 రాభిమర్శాదాపాదయత్ తస్య ప్రసాదపిశునానాం శునాసీ
 రచిరకాంక్షితానాం వింశతివిధవీక్షణానాంక్షణమాత్రంపా
 త్రంభవతి. ౩౭ || ౫ || తేనపులస్త్యునందనేన సంక్రందననందనా
 త్వమద్విరోద్యానమానీతస్య మద్వారప్రముఖస్య బృద్ధారకతరు
 బృద్ధస్య బంధీకృతసురసుందరీనయనేందీవరద్వంద్వాచ్ఛకరా
 రవిన్దకలితకనకకలశాచ్ఛమందోష్ణంస్యందమానైరంబుభిర్జం

తాః - కారాగృహానిక్షీప్తాభివ్యర్థః. ప్రగ్రహావగ్రహకాబంత్యామిత్య
 మరః - తాసాం సురసుందరీణాం దేవతాస్త్రీణాం - నయనేందీవరద్వంద్వాన్నే
 త్రోత్పలయుగళాచ్ఛకరారవిందేషు తాసామేవహస్తవత్కేషు - కలిశోయః
 కనకకలశోహిరణ్మయవారికుంభః తస్మాచ్ఛుడభయత్రాపిజాతావేకవచనం -
 నయనారవిందద్వంద్వేభ్యః కనకకలశేభ్యశ్చేత్యర్థః - తాసామారామతరు
 మూలసేకవ్యాపారేనియోజితత్వాదితిభావః - మందోష్ణమీషదుష్టయథా
 తథా - స్యందమానైః ప్రసవభిరంబుభిర్బాహ్వేదకైః కలశోదకైశ్చేత్యర్థః -
 కలశోదకానాం శీతలత్వేపి - శోకానలసంతప్తభావోద్దకమిత్రణాన్మందోష్ణమి
 త్యుక్తమిత్యవగంతవ్యం - జంబూవీకృతాని జంబూలితాని - పంకీకృతానీత్యర్థః
 తత్త్రోతీతిన్యంతాత్తర్కణీకైః - తాన్యాలవాలాని జలధారమూలవలయా
 నియస్యతస్య. ఏషద్వరస్తుజంబూలభిః - స్వాదాలవాలమాలామితిచామరః -

సందారప్రముఖస్యబృందారకతరుబృందస్యపారిజాతాద్యమరతరునికరస్య
సంబంధినాంస్వయమేవవచ్యంతఇతివచేళిమాని-వతనోన్ముఖానీత్యర్థః-కర్త
కర్తరికేళిమద్వాచ్యః-తేషామపికుసుమానాం-వతనభయమాశంకమానా
అభఃపాతముత్ప్రేక్షమాణాః-తథానతికుసుమానాంవంశలేపిమహావరా
ధననిగృహ్ణీయాదితిభావః-పవమానామరుతః-పరిస్పందితుంచలితుమపి-కి
ముతయథేచ్ఛంవిహర్తుమితిభావః-ప్రభవసమర్థానభవంతి॥౩౮॥అథఅగ్న్య
శ్శాంసివేదయతి॥ఏతఇతి॥గార్వాపత్యః-పురోగోగ్రేసరోయేషాంతేతథో
క్తాఃఏతేపరిదృశ్యమానాఃపావకాః-గార్వాపత్యాహవనీయదక్షిణాన్వాహ
ర్యావసధ్యాదిరూపాలగ్నయోపిరూఢిరశ్వకర్ణాదిదవవయవార్థభావేనస
ముదాయప్రసిద్ధిః-తదుక్తమాచారైశ్చ*అసత్స్వవయవార్థేమయోన్యత్రా
ర్థేప్రయుజ్యతే-తత్రానన్యగతిత్వేనసముదాయఃప్రసిద్ధ్యతీతి-తచ్ఛంకావహం
తద్గోచరబుద్ధిజనసిం-హుతవహాఖ్యాంహుతవహాభిధానంవహంతస్సంతః-

బాలితాలలాలస్యవచేళిమానామపికుసుమానాంవతనభయ
మాశంకమానాః పవమానాస్సంతతంపరిస్పందితుమపి ప్రభ
వోనభవంతి॥౩౮॥౧॥ ఏతేపిపావకారూఢిశంకావహంహు
తవహాఖ్యాంవహంతస్తద్భవేగార్వాపత్యపురోగాఃపూరోగ
వధురందధతే॥౩౯॥౧॥సపిషమానవాదవమాన

పూర్వంహుతంయజమానైర్హూయమానంహవిర్వహంతీతి హుతవహాఇతి-
మోగసిద్ధేర్ధాన్వితామేవేదానీంలొకవిద్విష్టకర్తృణారావణేన అధ్వరా
శాంవిధ్వంసితత్వాదవిషామలాభేనతాదృశ్యంకావహం-దధానాఇత్యర్థః-
శద్భవేరావణమన్దిరేపూరోగవధురంమహానసాధ్యతౌధికారందధతేధా
యంతి*సమానేరసవత్యాంతుపాకస్థానమహానసే-పూరోగవస్తదధ్యక్షఇ
శ్వమరః*సర్వజ్ఞస్యభగవతః పురస్తాత్క్రమవస్థాంతరంవిజ్ఞాపనీయమితి గమ్య
తుతికిం బహునేత్యాదినా-బహుభిఃకాలయావనకరైర్వాక్రైర్వలమిత్యర్థః॥
౩౯॥కింతువక్తవ్యాంశమేవవిజ్ఞాపయామఇత్యాహురిత్యాహ॥సఇతి॥సపిషరా
వణిమానుషాస్తనుష్యేభ్యఇత్యర్థః-జాతావేకవచనం-అవమానసమవజ్ఞా
పరిభవఇతియావత్*ప్రిధావమాననావజ్ఞావహేళనమిత్యమరః-ఆగమిష్యతి
సమావతేదిత్యేవమమన్వానోనవబుద్ధమానఃతేషాంత్యణపాయత్వాదితిభా
వః-తదితరైస్సురాసురాదిభిరవధ్యత్వమహింస్యత్వం-చతురాననవరాల్లభ్యా

త్రాప్య- అతఏవసముద్ధతోదర్శోద్రిక్తస్సృక్సంప్రతిదానీంసంప్రప్రీయతేనే
 నేతిసంప్రహరోయుద్ధం*సంప్రహరాభిసంస్థాపితసంయుగాభియుద్ధపర్యా
 యేష్వమగ్ధః- తత్రసమాక్రాంతాస్సమవరుద్ధాయేదిగంతదంతావళా ఐరావ
 తాదిదిగ్గజాః- తేషాంబస్తారదనావవకుంతాఃప్రాసాస్తైర్యానివ్రణానితతా
 నితైర్జ్ఞాతాయేకిణాశ్శుష్కగ్రంథయః*తృతీయాతత్యతేత్యాదినాసమాసః
 త్రైస్థపుటితనిమ్నోన్నతంవత్సథలమురస్థలంయస్యతథోక్తస్సృక్- అతఏవవ
 నవారణోవనగజః-వనగ్రహణంనిరర్గలత్వద్యోతనాథః*స్థలకమలినీంస్థలప్ర
 రూఢపద్మినీమవ- త్రయాణాంలోకానాంసమాహారస్త్రైలోకీ*తద్దితార్థోప
 వదోత్తరసమాహారేచేతినమాసః*సంఖ్యాపూర్వోద్విగురితిద్విగుసంజ్ఞా*అ
 ధికారోత్తరవదోద్విగుస్త్రీయాంభావ్యతఇతిస్త్రీత్వంద్విగోరితిజీవ్-ద్విగురి
 తిఏకవచసం-తాంజగత్రయామభిభవత్-అక్రమస్పిడయన్నిత్యర్థః-అపార్కభ

స్సమాగమివ్యతీత్యమన్వానస్తదితరైరవధ్యత్వంచతురాననవ
 రాల్లబ్ధావసముద్ధతస్సంప్రతిసంప్రహారసమాక్రాంతదిగ్గజదం
 తావళదస్తకుస్తవణకిణస్తపుటితవత్సథలస్థలకమలినీంవనవా
 రణ ఇవరావణస్త్రైలోకీమభిభవన్భవదీయానస్సాన్నజాతు
 కించిదపిజానాతీతి॥ ౪౦॥౫॥ అధభగవానాకర్ణ్యగీర్వాణగణ
 వాణీమ్॥౪౦॥౪॥ ఇంద్రసీలాచలోదఙ్ఘచ్చద్ధి)కాధవశ్శిత్తః।

వదీయాత్తావకిణాత్- నిగ్రహనుగ్రహసమర్థఃస్యభవతః సంబంధిన ఇత్య
 గ్ధః- జాతుకదాచిదపి-కించిదీషదపినజానాతి-సకలలోకకంటకేనదర్శాంధన
 రావణేనత్వస్తహిమైవనజ్ఞాయతే అస్మాకంతుకాకథేతిభావః- ఇతివిజ్ఞాన
 యామాసేతిపూర్వైణసంబంధః॥౪౦॥తతఃకిమతలహ॥అథేతి॥అధవిజ్ఞాన
 నంతరం-భగవాన్విష్ణుః భగవచ్ఛ్రోవ్యాఖ్యాతః-గీర్వాణగణస్యేంద్రాదిసుర
 పంఘస్యవాణీంవాచమాకర్ణ్యశ్రుత్వా॥ ౪౦॥ కిమకరోదిత్యతలహ-ఇంద్రసీ
 లేతి॥మధుంసూదయతీతిమధుసూదనోవిష్ణుః*కతఃరిల్లుట్-అత్రమధుగ్రహ
 ణంమధ్వాది మహానైత్యసంహర్తురస్య-కియాత్ రావణవధ ఇతిద్యోతయి
 తుమిత్యవగంతవ్యం- ఇంద్రసీలాచలః ఇంద్రసీలవర్చతః- ఇంద్రసీలలక్షణము
 క్తం-తత్రోదంచతీఽల్లసంతీయాచంద్రికాకౌముదీ- తద్వద్ధవళంశుభ్రంస్త్రితం
 యస్యతస్యస్త్రీతపూర్వాభిభాషిత్యాత్కృతమందహసమేయవ్యాదుర్నదాం
 ధోయంరాక్షసభావాద్దుష్టనిగ్రహశిష్టపరిపాలనదక్షంమాంజ్ఞాతుంశకకో

శి-సావహేనమందహాసస్సస్మిత్యర్థః-అత్రమధుసూదనస్యఇంద్రసీలపద్మ
 ౧౦౫ త్యాధాసస్యచ శుభ్రోత్వేనకవిసమయసిద్ధత్యాదియముపమా - సుధా
 ౧౦౬ రామమృతస్యందిసం-అతఏవమధురాంమాధుర్యగుణయక్తాంమధురం
 ౧౦౭ వద్వాచిస్వాదుస్యపిమధుస్రుతి-యెనమాద్యంతివిబుధాఃమధునేవమధు
 ౧౦౮ తాఇతివచనాత్-వాచమూచేఉక్తవాక్-శ్లోకాఖ్యమేతదానుష్టుభంవృ
 ౧౦౯ తంలక్షణంతూక్తం-ఇదముత్తరత్రాపిద్రష్టవ్యం॥౮౨॥ వాచమేవవివృణోతి॥
 ౧౧౦ వచతామితి॥ హేదేవాఇత్యధ్యాహర్తవ్యంభవతాంయుష్మాకం-అపరాథ
 ౧౧౧ ధాయినఃఉక్తిత్యాఅవకర్తుస్తస్యపూర్వోక్తస్యయాతుధానస్యరాక్షసస్య
 ౧౧౨ రావణస్య*యాతుధానఃపుణ్యజనఇతిరాక్షసపర్యాయోష్యమరః - నిధనంవి
 ౧౧౩ నాశమధునైవఇదానీమేవ-విధాతుంకర్తుంశక్యంయక్తం॥౮౩॥ తస్మిన్దానీమేవ
 ౧౧౪ క్రియతామిత్యాశంక్యతత్రోపవత్తిమాహ॥సరిసిజేతి॥కింతుసరిసిజాసనస్యబ్ర
 ౧౧౫ హ్మణఃశాసనంసురాసురావన్యత్వరూపాజ్ఞావచనమపి*శాసనంరాజదత్తో

వాచమూచేసుధాధారాంమధురాంమధుసూదనః॥౮౨॥౫॥భ
 వతామవరాధవిధాయినస్తస్యయాతుధానస్యనిధనమధునైవ
 విధాతుంశక్యమ్॥కింతు॥౮౩॥౫॥సరిసిజాసనశాసనమన్యమోఘీ
 కుర్వన్నువీతలేపుత్రీయతస్సుత్రామమిత్రస్యదశరథస్యవనో
 రథమపిపూరయితుమాశ్రితమానుషవేషస్సన్నహమేవతింహ
 నిష్యామితివ్యాహృత్యాంతరథాత్॥౮౪॥౫॥తతస్సావరిషదని

ర్వాన్తంతేఖాజ్ఞాశాస్త్రుశాస్త్రీషితివిశ్వః-అమోఘీకుర్వత్-ఒహ్మవరస్యాస్య
 ధాకరణానాచిత్యాదితిభావః*అహూతతద్భావేచివ్విః*అస్యహ్వవితిదీగః-త
 దాఉర్వితలేభూమండలే-పుత్రానాత్మనఇచ్చతీలిపుత్రీయత్*సుపఅత్తనఃక్య
 జిత్యిచ్-సుపాధాత్విత్వాదినాసుఖికి-క్యదిచేతిదీగః-తస్యపుత్రాధీనఇత్యర్థః
 సుత్రామమిత్రస్యేంద్రసఖస్య-దైత్యవినాశనాఖండతవైభవాభ్యాంతత్సహృ
 దఇత్యర్థః*మిత్రంసుహృదిమిత్రోక-ఇతివైజయంతీ-దశరథస్యరాజ్ఞః-మనో
 రథంవాంఛితమపి-పూరయితుంసఫలికతుమాదృతమానుషవేషోగృహీత
 మానవాకారస్సత్-అహమేవతంరావణంహనిష్యామివినాశయిష్యామి-మ
 దస్యస్యయస్యస్యచిద్ధననేఅసామర్థ్యాదితిభావః-ఇత్యేవంప్రకారేణవ్యాహృ
 త్యోక్త్యాంతరథాత్ అదృశ్యోభూత్*వ్యాహరణక్షిర్లపితమిత్యమరః॥౮౪॥త
 తఇతి॥ తతఃఅంతర్ధానానంతరం-సాపూర్వోక్త-సనిమిషంతీత్యనిమిషాః-ప

బాధ్యచ్ఛే. అని మేషాణామితి పాఠేన విద్యంతేని మేషాః పక్షపాతాః యేషాః
తేషాం పరిషదేవ తానంఘః-హృషీకాణాం విషద్యేన్ద్రియాణాంతఃకః హృషీ
కేశభిస్సామితస్య భగవత ఆదేశాదహమేవ తంహనిష్యామి త్యాజ్ఞావచన
దేవ ఉన్మిషతహర్షాసముత్పన్నానందాసతీ-చతుర్దశభువనాని భూరాదిచతు
ర్దశసంఖ్యాకలోకాః- నిర్దశాననాన్యరావణాని తేష్వపిసంచారసంభవాది
భావః. అతఏవ ప్రశమితావ్రశాంతాదుర్దశాదురవస్థాయేషాస్తానితథోక్తాః
బుధ్వానత్యప్రతిజ్ఞస్య భగవతోత్యంతవిశ్వసనీయవచనత్యావృత్తధావగవ్యేత్య
ర్థః-దుగ్ధసాగరాత్క్షీరాంభోధేన్యకాశాత్నిరగాన్నిర్జగామ్॥౪౫॥తత ఇతి
తతఃనిగమనానంతరం- పితామహాబ్రహ్మ తానమరానింద్రాదిక్షప్రా
హస్తబ్రూతేన్మఉవాచేత్యర్థః* లిట్సమితిభూతార్థేలట్- బ్రువత్సంపంచా
నామాదితలహాబ్రువ ఇతి లలాదేశః బ్రువ ఆహాదేశశ్చ॥౪౬॥ తదేవవివృణో
తి॥భవంత ఇతి॥ హేదేవా ఇత్యధ్యాహార్యం- భవంతః యాయంతావదిద

మిషాణామున్మిషితహర్షాహృషీకేశాదేశాత్ప్రకమితదుర్దశాని
నిర్దశాననానిచతుర్దశభువనానిబుధ్వాదుగ్ధసాగరాన్నిరగాత్॥

౪౫॥తతస్తానమరాన్ప్రాహస్తపితామహః॥ ౪౬॥౫॥ భవస్త
స్తావదవత రిష్యతోలక్ష్మీసహాయస్య సాహాయ్యార్థమప్సరఃప్ర
భృతిమయువతిమ వానరాచ్ఛభల్లగోపుచ్ఛవేషభృతః ప్రథితప్ర
భావాఃప్రజాఃప్రజనయేయుః॥ ౪౭॥ వ॥ పురాఖిలుమమజ్యం

సిం. అవతరిష్యతః దాశరథిరూపేణోత్పత్యతః లక్ష్మీసహాయస్య శ్రీమహా
ష్ఠోః-సాహాయ్యార్థంసహాయకర్తృకతుః* గుణవచనేత్యాది నాష్యజ్జ్ అర్థే
నసహనిత్యసమానఃస్వలింగతావత్తవ్యా-అప్సరసఃస్వర్వేశ్యాః*స్త్రీయాం
బహుష్వప్సరసఃస్వర్వేశ్యా ఇత్యమరః- తత్ప్రభృతిమతదాద్యాసు యువతి
గంధర్వయత్రాదిస్త్రీమ- యూనస్తిరితితి ప్రత్యయః - వానరామకటాః అ
ష్టభల్లాఃభల్లూకాః గోపుచ్ఛాగోలాంగూలాః నీలముఖాదీఘటపుచ్ఛాశ్చమ
కటభేదాఃతద్వేషభృతః-తద్భూమికాధారిణః* మర్త్యలోవాంగశీలోవనా
కాలభభల్లకే. ఋతౌచ్ఛభల్లభల్లూకా ఇతిచామరః - ప్రథితప్రభావాఃగర్వి
ఖ్యాతప్రతాపాః-ప్రజాయంత ఇతిప్రజాః సంతతీః- పుత్రానిత్యభః*ప్రజా
స్యాత్సంతతౌజన ఇత్యమరః ఉపసగేచసంజ్ఞాయామితిడప్రత్యయః- ప్రజన
యేయరుత్పాదయేయుః* శేషే ప్రథమితి ప్రథమపురుషః - భవచ్ఛబ్దస్య
యుష్మదస్తుదస్యతిరి క్తవేనశేషత్వాదితి॥ ౪౭॥ పురేతి॥ కించపురాపూర్వ

తేనృష్ట్యాదావిత్యర్థః-మమజ్యంభారంభజ్యంభణసమయోజ్యంభాస్యాత్రి
జ్యంభణమిత్యమరః-జాంబవాన్నామభల్లూకాధిపతిః-సంఘాతవాన్మిలఠ
స్మఃఖలు- సోయమిదానీంవతః-తే-సహాయకర్తృకరిష్యతీతిభావః-ఇత్యేవ
గాహస్తే తిపూర్వేణసంబంధః॥౪౮॥ తత ఇతి॥తతఃబ్రహ్మ నిదేశవచనానంత
రం-తేపూర్వోక్తగీర్వాణా ఇంద్రాదిదేవాస్తథాకుర్వన్-అప్సరఃప్రభృ
షుయువతిషుపుత్రాఃజనయామాసురిత్యర్థః॥౪౯॥అథేతి॥అథానంతరం
తానంక్రతుఃపుత్రేష్టిరితియావత్-తత్ప్రియోజన మస్యవై తానికః*క్రతు
స్తారయోరశ్రీప్రితానమిత్యమరః*ప్రయోజనమితరక్-తస్మాదైవశ్వాన
దగ్నస్సకాశాత్*అగ్నిరైవశ్వానరోవహ్నిరిత్యమరః-సహేమపాత్రః
రర్జయపాత్ర పాణిరిత్యర్థః-కశ్చిదదృష్టపూర్వఃప్రజాపతేస్సంబంధీప్రా
పత్యః-ప్రజాపతినాప్రేషితఇతియావత్*దిత్యదిత్యాదిత్యపత్యత్తరపదా
న్యితిభ్యోప్రత్యయఃసరఃపురుషవిశేషః-ఉత్థాయనిర్గత్యపుత్రీయతేపుత్రానా

భారమేనంఘాతవాఙ్మోఘవానితి॥౪౮॥ప॥తతస్తేగీర్వాణా
స్తథాకుర్వన్॥ ౪౯॥X॥ అథవై తానికాదైవశ్వానరాన్నరః
ప్రజాపత్యస్సహేమపాత్రః కశ్చిదుత్థాయపుత్రీయతే దశర
థాయ పాయస మమృత ప్రాయం ప్రాయ చ్ఛత్ ॥ తతః ॥

X౦ ॥ ప ॥ కౌసల్యామై ప్రథమమచిశ ద్భూవతిః పాయసా

త్వేన ఇచ్చతే* సుపత్య నఃకృచ్ - దశరథాయ రాజ్ఞేయజమానాయ.అమృత
ప్రాయమమృతకల్పం-పాయసాసంస్కృతంపాయసంపరమాన్నం* పరమా
న్నంతుపాయసమిత్యమరః - సంస్కృతం భక్షాఇత్యర్థః - ప్రాయచ్చత్ పుత్రీ
యమేతదిదత్తవాః*ప్రాఘ్నాద్వై త్యాది నాదాణోయచ్ఛాదేశః॥ X౦॥ త
త ఇతి॥పాయసంతత్కిమకరోదిత్యతాహ॥కౌసల్యాయా ఇతి॥ప్రదానానంత
రం-తతఃపాయసంఘాపతిర్దశరథః-కోసలస్యరాజ్ఞోఽత్యంతప్రీతికౌసల్యా*మృ
ద్ధేకోసలాజాత్ ఇ్యజేతిఇ్యజే ప్రత్యయః యజశ్చాబితిచావ్ తస్యైకౌస
ల్యామైఅగ్రమహిష్యై*కర్మణాయమభిప్రేశినసంప్రదాన మిహసంప్రదాన
త్వచ్చతుర్థిప్రథమమాద్యం పాయసస్యాధేంసకువిభాగం*పుంస్యర్థో
ధేంససేంశకఇత్యమరః. అదిశత్ దత్తవాః - కేకయేంద్రస్యకేకయదేశాధి
శ్వరస్యపుత్ర్యైక్తైకయ్యైప్రణయేనప్రేమ్లామధురంమాధుర్యగుణయుక్తం
తస్యాఅత్యంతప్రేమాస్పృహత్వానితిభావః. అథేమవసిష్టభాగంప్రదాత్

దత్తవాక్-తతఃకింతత్రాహ- ఏతేదేవ్యాకౌసల్యాకై కేయాతరశమనసఃష
మిత్రాయై- పాయసాంశావదానాత్పర్యాకులచిత్తస్య - పత్యర్భర్తుదశరః
స్య*వతిస్సమాసపవేతిఘనంజ్ఞాభావః*ఇత్యాత్పరస్యేతిజసాకారస్యఉకార
భావం - కథంవాసుమిత్రాలబ్ధపాయసభాగాభవిష్యతీత్యభిప్రాయమాల
చ్య-చరబుద్ధేరప్రత్యక్షత్వాన్ముఖచిహ్నైరనుమీయేత్యర్థః - స్వయంస్వేఉ
భిత్యర్థః స్యాద్ధాంతాభ్యాంస్వయోఃస్వకీయయోః రాజ్ఞాదత్తయోరర్థయో
ర్ధాంతాభ్యాంఅర్థభాగాభ్యాం- సుమిత్రాంపూర్ణాకామాంసఫలమనోరథ
మకురుతాంకృతవత్కే- స్యాథకభాగాప్రత్యేకంసామ్యేనద్వేధావిభజ్య-ఏ
మేకంభాగమాత్కథంనికీప్యఅవశిష్టభాగాసుమిత్రాయైదదతురిత్యర్థః-
యంచవిభాగోనరామాయణమ్మతఃతత్రచరోరర్థంకౌసల్యాయై అవశిష్ట
ర్ధార్థంసుమిత్రాయైశిష్టార్థంకైకయ్యైశిష్టంపునస్సుమిత్రాయైభిధానా
త్-కింతుపురాణాన్తరసంవాదోద్రష్టవ్యఃఉక్తంచనరసింహసంహితాయాం

ర్థంప్రదాదధర్థంప్రణయమధురం కేకయేంద్రస్యపుత్రైః॥ ఏ
తేదేవ్యా తరశమనసః పత్యరాలోచ్య భావంస్యాద్ధాంతా
భ్యాంస్వయమకురుతాం పూర్ణాకామాంసుమిత్రామ్॥౫౧॥
ప॥ అవభృగ్ వసితేనరయూతటా దధయథాయథ ముచ్చ

తేపింజప్రాశనైకాలేసుమిత్రాయైమహావతేః - పిండాభ్యామల్పమల్పంతుస్వ
సపత్యైప్రయచ్చ*ఇతి*ఉక్తంచకాళిదాసేన*అర్చితాతేనకౌసల్యాప్రి
యాకేకయవంశజా-అతస్సంభావితాంతాభ్యాంసుమిత్రామైచ్చదీశ్వరః- తె
బహుజ్ఞస్యచిత్తజ్ఞేపత్యైపత్యర్కహీక్షితఃచరోరర్ధార్థభాగాభ్యాంతామ
యోజయతాముభేద్యతి-ఏవమన్యత్రాపినతివిరోధపురాణాంతరాత్సమాధా
తవ్యం- మందాక్రాంతావృత్తం- లక్షణంతూక్తం॥౫౧॥ అనంతరకృత్యమా
తా॥అవబృధఇతి॥అవబృధేదీయాంతస్నాదికృత్యే*దీయాంతోవభృథోయజ్ఞ
భిత్త్యమరః-అవసితేవరిసమాపితేసతి*యేంతకర్తృణీతిధాతోః కర్తృకృతి-అ
ధానంతరంజనైయజ్ఞార్థమాగతేజనసమాజే-సరయూతటాత్ యథాయథం
యథాన్వం - స్వకీయదేశమనతిక్రమ్యేత్యర్థః*యథాన్వంతు యథాయథమి
త్యవ్యయేష్యమరః *యథాస్వేతుయథాయథమితి నిపాతనాద్విర్భావోన
పుంసకత్వంచ*హ్రస్వోనపుంసకేప్రాతిపదికస్యేతిహ్రస్వత్వం - ఉచ్చులితేప్ర
స్థితేసతి- స్వస్వనియతదేశాన్ప్రతిగతవతిసతీత్యర్థః-తతోదశరథోరాజాపరి

గాణకమనోంధఃపుత్రప్రాప్త్యపాయలాభాత్సఫలాభిలాషస్సక్ - ఉపమీ
 సతతత్యుపమా*అతశ్చ పసకః ఇత్యాజ్ పురుహూతపురంఉపమోపమా
 యస్యాస్తాంపురుహూతపురోపమామింద్రనగరీతుల్యాంపురమయోధ్యా
 గాత్ప్రవివేశ- పురుహూయిష్టంహూయతేయజ్ఞేష్విపురుహూతఇతివిగ్ర
 ఃఃద్రుతవిలంబితవృత్తం - ద్రుతవిలంబితమాహనభా భరావితిలక్షణాత్ ||
 :౨|| అధాసాంగరోభృత్ప్రతిప్రస్తాతి||అపాటవాదితి||మనోజ్ఞాగర్భవిర్భా
 శాత్పూర్వాపేక్షయాస్యత్యంతమనోహరాకాంతిర్దావల్యంయస్యతస్య - కృ
 ంభిషేకారాజవతోష్ఠివహివ్యతావజనస్తస్యకాసల్యాకైత్యూసుమి
 తాణామిత్యర్థః-కృతాభిషేకామహిషీత్యమరః-అల్పన్యంగాన్యంగకానితే
 ంహస్తాద్యవయవానాం*అల్పార్థేకప్రత్యయః అల్పత్వమత్రకాన్యంగ
 యేనారిణాంతత్సంభవాదితిభావః కేవలమత్యంతమపాటవాత్, సటుత్వా
 వాద్యేతోః-ప్రోజ్ఞితానివనిత్యక్తానిభూషణానికంకణాద్యాభరణానియే
 లితేజసే|దశరథఃపరిపూర్ణమనోరథః పురమగాత్పురుహూత
 పురోపమామ్||తతః||౫౨|| ప||అపాటవాఛ్చేవలవంగకానాం
 మనోజ్ఞకాస్తైర్మహిషీజనస్య|శస్త్రశ్చనైఃప్రోజ్ఞితభూషణా
 నిచకాశిరేదాహృదలక్షణాని|| ౫౩|| ప|| మందమందమవయ

స తాని-తేషాంస్వస్థానస్థిత్యసంభవాద్భారాయమాణత్వాక్చేతిభావః-దా
 వ్యాదలక్షణానిశరీరసాదమఖపాండిమృష్టచూచకత్వాదీనిగర్భచిహ్నానిశ
 త్రశ్చనైర్నిక్రమేణేత్యర్థః-విస్సయాంద్విర్భావః - చకాశిరేసుశక్త్యానిబ
 రూపురిత్యర్థః-స్వహృదయేనగర్భహృదయేనచద్విహృదయాగర్భిణీయధా
 గాబాహుః*మాతృజీన్యస్వహృదయంమాతృశ్చహృదయేనయత్-సంబద్ధస్తే
 గర్భిణ్యానైష్టంత్రధావమానమితి-తత్సంబంధిత్యాద్గరోభృదహృదమిత్య
 యతే-సాచతద్యోగాదాహృదీనీతద్వత్సంగహృద్విహృదయాంనారీంజు,
 హృదీనీమాచకతఇతి-ఉపేంద్రవజ్రావృత్తం|| ౫౩|| అధాగ్రమహిష్యాఃక్షా
 సల్యాయాఃప్రాధాన్యేనమధ్యగౌరవరూపందాహృదలక్షణంవర్ణయతి-మం
 దమందమిత్యాదిభిఃత్రిభిఃకుళకేన-మందమందమందప్రకారం*ప్రకారేగుణవ
 ససేతిద్విర్భావః*కర్తృధాగయవదుత్తరపనెవ్వపీతికర్తృధారయవద్భావా
 ప్నసోలోపఃఅవయదవగచ్ఛత్వళీనాంమధ్యరేఖాణాంత్రయంయస్యాస్మా
 ణోక్తా*వళిర్మధ్యమరేఖోక్తిజీర్ణత్వద్వహదారుప్వీతినిశ్చ్య-గాధతాయా

ఉత్తానత్వస్యవిషయం గోచరంనాభిగహ్వరం నాభీకుమారం యస్యాస్మాః
 ధనాభిస్తుజంత్యం గయస్యసంజ్ఞాప్రసారికేత్యమరః - అత్రపూర్వంవిద్యమా,
 యోఃఘహాభాగ్యలక్షణత్వేనసాముద్రికశాస్త్రోక్తయోఃపశిత్రయనాభిగహ్వ
 రయోరిదానీంగర్భగౌరవాదపగమ ఇత్యవగంతవ్యం - అతఏవకోసలేంద్రస్య
 దుహీతుఃకౌసల్యాయాఃసంబంధినీమధ్యయష్టిగృష్టికల్పమధ్యమపి-శనైఃకా
 క్రమేణ-దృష్టిగోచరాచక్షుర్విషయాఅభూత్ - అపిశబ్దాత్తై - కేయాసుపి
 త్రయోరపిమధ్యయష్టిస్సముచ్చీయతే-అంగకార్యాదిగర్భలక్షణేబాహుః
 త్తామతాగరిమాకుక్షామూర్చాభర్దిరరోచకః - జ్యంభాప్రసేకస్థలనంరోప
 రాజ్యాఃప్రకాశనమితి-రథోద్ధతావృత్తం॥రాన్నరావిహరథోద్ధతాలగాః
 తిలక్షణాత్॥౫౪॥ స్యగ్రోధతి॥కృతానికార్యావస్థామాపన్నానిఅంగాన్
 వయవాయస్యాస్తస్యాః - కౌసల్యాయాః*అంగాత్రకంలేభ్యశ్చేతివ క్రవ్యా
 త్జన్ - ఉదరంకుక్షీః*పిచండకుక్షీజరరోదరతుండమిశ్యమరః - క్రమశఃదినై

ద్యశిత్రయాగాధతావిషయనాభిగహ్వరాఃకోసలేంద్రదుహీ
 తుశ్చనైరభూన్మధ్యయష్టిరపిదృష్టిగోచరా॥౫౪॥ ప॥స్యగ్రోధ
 పత్రసమతాంక్రమశః ప్రయాతామంగీచకారపునరవ్యుదరం
 కృతాంగ్యాః । జీవాతవేదశముఖోరగపీడితానాంగర్భచ్ఛలేన
 వసతాప్రథమేనపుంసా॥ అపిచ॥ ౫౫ ॥ ప॥మధ్యంతసత్వాద

మేణ-ప్రయాతామపగతాం-స్యగ్రోధపత్రసమతాంపటపత్రసాదృశ్యం*పట
 పత్రసమంస్త్రీణాముదరం పుత్రదాయకమితిసాముద్రికే* స్యగ్రోధోబహుః
 పాద్యటఇత్యమరః-దశముఖోరావణవీవడరగఃసర్పః-దశముఖవాక్సర్పశ్చ
 ప్రతీయతే- తేనపీడితానాందుఖఃతానాంలొకానామితిశేవః - జీవాతవేదశ
 నాపధార్థంరావణనిహత్యతస్మిడితాజీవయితుమిత్యర్థః*జీవాతుర్జీవనాప
 థమిత్యమరః-గర్భచ్ఛలేనకుక్షీస్థార్భకవ్యాజేన*గర్భోపవర కేంతస్థాగ్నాక
 షీస్థార్భకేమతః-ధలంతుస్థులితేవ్యాజితీకర్మాగ్ల వవిశ్వప్రకాశా-వసతాతిష్ఠ
 తాప్రథమేనపుంసా-ఆదిపురుషేణవిష్ణునామేతునా-పునర్భూయోవ్యంగీచ
 కార-పూర్వంఘహాభాగ్యలక్షణతయావిద్యమానేపటపత్రసాప్యే నిభకార
 గర్భభారవశాదిదానీమపగతేపిపటపత్రశాయినఃశ్రీమహావిష్ణోర్నివాసత్వేన
 పునస్తత్సామ్యంబభారేత్యర్థః* ఊర్భకృతమురరీకృతమంగీకృత మాశ్రితంప్ర
 జ్ఞాత మిత్యమరః * ఊర్వాది చ్చిదాచ శ్చేతి అంగీకర్తవ్య గతిసంజ్ఞాయాంధ

ప్రాకృత్యోగః విష్ణోర్వటపత్రశాయత్వం ఉక్తంచ శ్రీమహా భాగవతే
 ప్రతియస్కంధే కపిలదేవహూతినంవాదే * సత్సంధ్యతోమేజతరేసి నాధక
 న్ను యస్యోదర ఏత దాసీత్ - విశ్వంయుగాంతే వటపత్రపికః శేతేస్తమా
 హాశిశురంఘ్రిపానఇతి - అన్యత్రచ - అంభోధిశాయీ వటపత్రశాయీ శ్రీ
 ంగశాయీరమతాంమనోమఇతి అత్రదశముఖోరగేతిరూపకం - గర్భచ్ఛలే
 శత్రుత్రఫలక బేసనాయంగర్భంకింతు సాక్షాద్వటపత్రశాయీతిగర్భస్యాసత్య
 ప్రతిపాదనాచ్ఛలాదిశబ్దైరసత్యత్వప్రతిపాదనలక్షణోపన్న్య వభేదః - తదు
 వితాచేయంపునర్వటపత్రసామ్యభరణోత్ప్రేక్షా - సాచవ్యంజకాప్రయో
 గాద్గమ్య - సాచోక్తరూపకేణసంస్పృజ్యతే-వసంతతిలకావృత్తం॥౫౫॥మధ్య
 నితి॥అసీతేఆయతేవాషీణేయస్యాస్త్రస్యాఉత్పలప్రతాయతాక్ష్యోః-కాస
 య్యాఃసంబంధిబహుప్రీతశాసక్యక్షోస్సాన్వంగాత్షచ-షిక్షారాదిభ్యశ్చే

విభావ్యమానమాకాశమాసీదసీతాయతాక్ష్యోః।గర్భదయేవి

ష్టుపదాపశ్శాత్తాగ్న్యంవిహాయాపి విహాయఏవ ॥ ౫౬ ॥ ప॥

తతః ॥ ఉచ్చస్థేగ్రహపంచకేసురగురౌ సేంద్రానవమ్యాంలిఖా

శిష్మమధ్యమవలగ్నంకర్తృ*మధ్యమంచావలగ్నంచ మధ్యోస్త్రీత్యమరః-త
 సత్సంధ్యతోమేజతరేసి నాధక
 సంసదియవత్ - ఆకాశమాసీదాకాశకల్పమభూత్ - పూర్వమితిశేషః- త
 థాకవిసమయసిద్ధత్వాదితిభావః-గర్భోదయేగర్భోత్పత్తేసత్త్వం-ఇదాసీమి
 శేషః కాగ్న్యమాకాశభావనిమిత్తంసాక్ష్యంవిహాయత్యక్త్వాపి - విష్ణోర్గ
 భరూపేణవిద్యమాశ్చ్యవదంవిష్టుపదమాకాశంచేతిప్రతీయతే- తదవదేశా
 త్రద్వ్యజ్జాన్వ్యపదేశద్వావిహాయ - ఆకాశమేవాసీదితసంబంధః * వియద్వి
 ష్టుపదంవాతుపుంస్యాకాశవిహాయసీత్యమరః-అత్రపూర్వాశ్చేమధ్యాకాశ
 యార్చేదేపి-తదేవాసీదిత్యభేదోక్తేర్చేదేవ్యభదరూపాశయోక్తిః- తయాచ
 కత్సాన్వంగమ్యతఇత్యలంకారేణాలంకారధ్వనిః-ఉత్తరాశ్చేతకాశభవన
 నిమిత్తకార్యంవిహాయాపితదేవాసీదితివిరోధః- సచవిష్టుపదమిత్లేషభిత్తి
 కాభేదాధ్యవసాయ మాలాతిశయోక్త్యనుప్రాణితాపదేశ శబ్దాక్షేపాప
 గ్నోజ్జీవితఇతినంకరః॥౫౬॥అథశ్రీవిష్ణురావిరభూదిత్యాహ॥తతఇత్యాది
 న॥తతఃదాహృదలక్షణప్రకాశనానంతరం-గ్రహణాంసూర్యాదీనాంపంచ
 కేఉచ్చేషస్థానేషునిష్ఠిత్యుచ్చస్థేసుపిసత్తికః- సూర్యాంగారకగురుశుక్ర

శనిమవంచసుగ్రహేమ- మేషాదిస్వతుంగస్థానసంగతేమసత్స్విత్వర్థః-సుర
గురాబృహస్పతౌ-సేందావిందుయక్తేసతి-పూషణిసూర్యే*విభాషాజ్యోతి
తివికల్పాదల్లోపాభావః-మేషంగతేమేషరాశింప్రవిష్టేసతి-పునర్వసుయుతే
పునర్వసూనత్వత్రయుక్తే - నవానాంపూరణేనవమితస్యాం తత్సంజ్ఞి కథ్య
ర్థః*తస్యపూరణేడబ్-నానాదసంఖ్యాదేర్మడితిడబ్*షడాగమః- టిత్వాతీ
జ్ఞివీతిథోదినేఅత్రతిథిశబ్దఃపుల్లింగోగ్రాహ్యః-యథాహమరసింహః*తద
ద్యాస్తిధయోద్వయోరితి కకటక కకటకనామ్నిలగ్నేరాశ్యుదయకాల
*రాశీనాముదయాలగ్న మిత్యమరః - నిఖిలాఃసమస్తాః పలంమాంసవ
శ్చంతీతివలాశారాక్షసాః-తపివసమిధఃకింశుకసమిధశ్చ-అరణిజన్యస్యాగ్నే
రైర్మయత్యేన పలాశసమిద్దాహకత్వాదితిభావః - నిర్ధగ్ధంవినాశయితుం
స్త్రీకర్తుంచ- మేధ్యాప్సవిత్రాత్ అభవామేధఃక్రతుః తదహాత్ యాగయే
గ్యాదిత్యర్థః - అయోధ్యైవారణిగ్నిమంధనదారువిశేషస్తస్మాత్*మధ్యా
దితిపాలేఅయోధ్యాగణేర్మధ్యాత్ మధ్యదేశాదిత్యర్థః*పంచమివిభక్త్య
పంచమి*యాపాగ్రంతస్యనిక్యంధ్యదారుణిత్యరణిద్వయోరిత్యమరః :

లగ్నేకకటకే పునర్వసుయుతేమేషంగతేపూషణి నిడగ్ధంని
ఖిలాఃపలాశసమిధోమేధ్యాదయోధ్యారణేరావిర్భూతమఘా

భూతపూర్వమవిద్యమానస్వసదృశం-సజాతీయభేదరహితమిత్యర్థః- నవిద్య
తేవరంయస్తాత్తవవరంఅద్వితీయం-విజాతీయభేదరహితమిత్యర్థః - ఏకంస్వ
గతభేదరహితం.అతపవయత్తించితే. త్రివిధభేదరహితతయఅనిర్వాచ్యం
మహస్తేజఃవరంజ్యోతిరితియావత్ బ్రహ్మేత్యర్థః*ఏకతేవాద్వితీయంబ్రహ్మ
తిశ్రుతేః - తదేవమహ్నోగ్నిరితిశ్చిష్టరూపకం - అనిర్భూతంస్వయమేవాభివ్య
క్తంఅభూదితిశేషః-ఏతేనాస్యమాతృసంబంధరాహిత్యంసూచ్యతే-గర్భవా
సాదికమన్యత్యర్థంప్రాతీతికమేవనపారమార్థికమితిభావః- ఉక్తగుణయక్తే
శుభదినే శ్రీరామాదిమూర్తిచతుష్టయరూపేణా యోధ్యాయాం - పరమా
త్వాశ్రీవిష్ణురావిరభూదితిఫలితార్థః - అత్రసమస్తవస్తువతిక్షేపసంకీర్ణ
సావయవరూపకాలంకారః * అత్రేదమనుసంధేయం అజవృషభవృగాంగ
నాకుళీరాః ఝషవణిజౌచ దివాకరాదితుంగాః - దశశిఖిమనుయక్తిధీంద్రి
యాంచైస్త్రినవకవింశతిభిశ్చతేస్తనీచాః - సూర్యాదినాం సప్తానాం గ్రహ
ణాంమేషాదయోరాశయః శ్లోకోక్తాఃక్రమవిశిష్టా ఉచ్ఛస్థానాని-స్వస్వతుం

గాపేతుయానస్తమస్థానానినీచాని అత్రఉచ్చేష్వపి దశమాదయో రాశిత్రం
 శాంతా యథాక్రమముచ్చేమవర మోచ్చానీచేమ వరమనీచా ఇతిజాతకణ్ఠో
 ధః- అత్రాంశస్త్రింశోభాగః-యథాహసారదః*త్రింశద్భాగాత్త్యకంల
 క్షమితితేషీస్వోచ్చస్థాఃఫలంతినాస్తగానాపినీచ గాః-తదుక్తం-రాజమృగాం
 క - స్వోచ్చేపూర్ణం స్వర్ణ కేరం సుహృద్భిఃపాదంద్విధృర్వాశుభంభవరేం
 దాః నీచస్థాయీవాస్తగోవానకించి త్వాదాన్యునం స్వత్రికోజేదదాతత
 చిత్రమాహాకవిరుచ్చస్థగతి || యస్యజన్మ కాలే పంచప్రభృతయోగ్రహస్వోస్వ
 చ్చస్థాః-సదేవతుల్యోభవతీతి-తదుక్తంకృష్ణేయే*సుఖినఃప్రకృష్టకార్యరాజ
 ప్రతిరూపకాశ్చరాజానః - ఏకద్విత్రి చతుర్భిర్జాయంతేతఃపరం దివ్యాఇతి-
 తదిదమాహగ్రహపంచకఇతి- యద్యపుచ్చస్థేగ్రహపంచకఇత్యనైవసూ
 ర్యస్యస్వోచ్చస్థానగతత్వోక్తేఃపునర్నేషంగతోపూషణీతపానరుక్త్యదూష
 ంప్రసజ్యతే-తథాపిగోబలీవర్ధన్యాయేనసమాధేయమిత్యలమతిప్రసంగేన-
 కార్దులవిక్రీడితంవృక్షం-సూర్యావైర్వృక్షసజాస్తస్యతాస్యసరవశ్శార్దులవి

తపూర్వమవరంయతిగ్రంచిదేకంమహః||౫౭||ప|| అపిచ|| అభ

రామాభిధానేనకవేస్సుగభయస్సరః| అలంచకారకారుణ్యా

క్రీడితమితిలక్షణాత్|| ౫౭|| ఏవంతావత్తారకబ్రహ్మణోనస్యప్యేనా విర్భావ
 ముక్త్యానంప్రతిలాకికరీత్యాప్రాయికమవతారమాహ. అపిదేతి-కించైత్యర్థః-
 అథేతి- అభవహఃప్రచారుర్భావానంతరం హరతిభక్తజనదురితానీతి హరిద్వి
 స్టుః - రమంతేయో గిలోత్రేతి రామః * రమంతేయో గిలోనంతే నత్యానందే
 చిదాత్మని- ఇతిరామపదేనాసౌపరబ్రహ్మధీధీయతఇతిశ్రుతేః * కరణాధిక
 రణయోరిత్యధికరణార్థేఘట్ - సఇత్యభిధానంతేనరామనామ్నా - కవేర్వా
 ల్మీకేగి-రఃవాచః సురభీఃమనోజ్ఞాః కుర్వన్సురభయన్ సురభీకరిష్యన్మిత్య
 ధః*సుగంధాచమనోజ్ఞేవసురభిర్వాచ్యలింగవదితివిశ్వః*తత్తు-రోతీతిన్యం
 తాల్లటశ్శత్రాదేశః- వర్తమానసామిప్యేవతమానప్రత్యయః సమనంతర
 మేవ మహాకవినావాల్మీకినా శ్రీరామచరిత్రస్య నియమేనవన్యమణ
 త్వాదితిభావః కారుణ్యాత్కరుణాహేతోః*కారుణ్యంకరుణాఘృణేత్యమ
 రః-కరుణైవకారుణ్యమితివిగ్రహః-స్వాధౌప్యజ్ -రఘూణామన్వయంరఘు
 పంశంఅలంచకారఅలంకృతవాన్ భూషితవాన్ప్రకాశితవానిత్యధః-పర
 మకారుణికోయంహరిః శ్రీరామరూపేణావతిన్య రఘువంశమనుజగ్రాహే

త్యుధా:- జ్యేష్ఠశ్రీరామః కౌసల్యాయా మజనీతి ధలితార్థః - పరమకారుణి
కాః కింనకుర్వంతీతి భావః* అలంఘ్యమణివర్త్య ప్రిత క్షీవారణవాచకమిత్యమ
నః* ఏత దాదిశ్లోక చతుష్టయమోనుష్టుభంవృత్తమ్॥౫౮॥ అభరత తాదికమూర
త్రయోదయమాహ॥ తమితి॥ లేతాగ్ని లేజనః ఆహవనీయగార్హ పత్యదక్షిణా
గ్నిత్రయం లేతాగ్ని తస్య లేజ ఇవ లేజోయేషాంతే తథోక్తాః లేజస్విన ఇత్య
థాః-వర్చస ఇతి పా లేవ్యయ మేవాథాః ఉపమాలంకారః* అగ్నిత్రయమిదం
త్రేతేత్యమరః- త్రేతాశబ్దేనైవ అగ్నిశబ్దప్రతీలేః పునరగ్నిశబ్దః కరికలభకర్ణా
వతంస వంశకరీరాదివదవగంభవ్యః- ఏకఏవాగ్నిః త్రిణ్యాహవనీయాది రూ
పాణిప్రాప్తః త్రేతా-తదుక్తం* ఏకఏవాహవనధ్యాగ్ని రగ్నిధేయేన కర్త
ణా- సంస్కృతస్త్రీణిరూపాణితస్త్రేతేతి శబ్ద్యత ఇతి ఆవసధ్యాగ్ని రూపా
సనాగ్నిః స్త్రీత్వం లోకాత్* లింగమశిష్యం- లోకాశ్రయత్వాద్లింగస్యేతి-వృ
షోదరాదిత్వాద్వర్ణవ్యవస్థయేన ఇకారస్థానే ఏకారేన తిత్రేతేతి రూపసిద్ధిః- త

ద్రఘాణామన్వయం హరిః॥౫౮॥ ప॥ త మేనమన్వజాయస్తత్ర
యస్త్రేతాగ్ని లేజనః॥ అగ్రజస్యానుకుర్వంతః తైర్దైగ్లోకోత్త
రైర్లుణైః॥ ౫౯॥ ప॥ భరతస్తేషు కై కేయన్తనయోవిస
యోజ్యవీలః॥ అన్యాలత్కుణశత్రుఘ్నాసుమిత్రాయాంకృతోద

ధాతైస్సైవీఫ్సాయాం ద్విర్భావః- లోకోత్తరైర్దైగ్లోకోత్కృష్టైః లోకేష్వ
సాధారణైరితియావత్ - గుణైర్విద్యావినయాదిభిశ్చార్థాదార్యగాంభీర్యా
దిభిర్వా- అగ్రజస్యాగ్రజం రామమిత్యర్థః* కర్తృకర్తృణోః కృతీతివ=ణిష
ష్ఠీ-అభవాసంబంధసామాన్యేషష్ఠీభగతోనారాయణ ప్యాను కరోతీతివత్ -
అను కువంతః అనువర్తమానాః తత్సదృశా ఇత్యర్థః - తదుక్తందంబ్యా
ద్యైః* తదన్వేత్యనుబద్ధాతితచ్ఛీలంతన్నిషేదతి-తస్యవానుకరోతీతి శబ్దాన్నా
ద్యత్యవాచకా ఇతి- త్రయః పుమారాః త మేనమనుతస్యాముప్యశ్రీరామస్యవ
శ్చాదిత్యథాః* అనుగ్లగణ ఇతి కర్మప్రవనీయ త్వాద్వివీతీయా-అజాయంతజా
రాః॥ ౫౯॥ భరత ఇతి॥ లేషుత్రిషుకుమారేషు-కేయన్తస్యరాజ్ఞోపత్యంస్త్రీకై
కేయాశ్చ తస్యావత్యమన్యోన్ - కేయమిత్రయ ప్రశయానాం యాదరియ
ఇతియశబ్దస్య ఇయాదేశః-తస్యాః వినయేన ప్రత్రయేణ విశిష్టనీతి సంపత్త్యా
వాఉజ్యవీలః వినయభూషణి ఇత్యర్థః- భరతోనామతనయః జాత ఇతి శేషః-త
ధాలత్కుణశత్రుఘ్ననామానౌ అన్యభరతాపేక్షయా ఇతరౌకుమారా-సుమి

తాయాంకృతోదయానమృతన్నా || ౬౦ || ఏత ఇతి || బ్రహ్మ తే మాయా బ్రా
హ్మణపరిపాలనంకర్తుం బ్రహ్మవిప్రః ప్రజాపతిరిత్యమరః - దీక్షితాః సంజా
దీక్షాః కృతసంకల్పా ఇత్యర్థః * తదన్యసంజాతం తారకాదిభ్య ఇతజి ఇతీతచ్
తారకాదిరాకృతిగణః చ త్వారః ఏతే పూర్వోక్తాః పీఠాః దానదయాయుధేషు
సారాః శ్రీరామలక్ష్మణభరతశత్రుఘ్నాః - లోకానందః లోకానాం భువనా
నామానందకః - కార్యకారణయోరభేదోపచారాత్ కవనీయత్వాత్ సచా
శ్చ ముకుందశ్చేతి విగ్రహః తస్య చ త్వారోచాహవః ఉక్తవిశేషణవిశిష్టాశ్చ తు
ష్ట్యాజా ఇవ వృధిరేవృద్ధిం గతాః పూర్వోపమాలంకారః || ౬౧ || అథ రాక్షసవి
నాశనాటకస్య పూర్వతరంగభూతం విశ్వామిత్రాగమనం తావదాహ ||
చిథేతి || అథానంతరం కదాచిత్కృత్వి చిద్దినే అపరిమేయాః అపరిమితాః
యూః మాయాః శాంబరీవిద్యాః విచిత్రకపటవృత్తయ ఇతి యావత్ * స్యాన్యా
యా శాంబరీవిద్యోన్యమరః - తాధిభావయానకానిభయంకరాణిః ఘోరంభీ

యా || ౬౦ || ప || ఏతే వృధిరేవీరా బ్రహ్మ తే మాయా దీక్షితాః |

లోకానందముకుందస్య చ త్వార ఇవ చాహవః || ౬౧ || గ || అథక

దాచిద పరిమేయమాయాభయానక యుద్ధసముద్ధతదైత్యబ

హస్కృస్తకాద్దీక్షకబృద్ధారకానీక పరివార్యమాణంభః పక్షిర

ముంభయానకమిత్యమరః - యుద్ధసముద్ధతానియద్ధోద్ధతానిచయానిదైత్యబ
లానిదైత్యసేనాః తేషామవస్కంధాదాక్రమణాత్తాండిశీతైః భయద్రుతైః
ప్రిందారకానీకైః దేవవసైః దైత్యః పరివార్యమాణః నిరీక్ష్య పరివేష్ట్య మాణోర
థోయస్య సతథోక్తః - దేవానామపిశరణ్య ఇత్యర్థః - అథవా పరిపాల్యమానః
సంరక్ష్యమాణోరథోయస్య సతథోక్తః - ఏతదాయత్తమస్తజ్జీవనమితి మత్వా
తైః పరిరక్షితస్యందన ఇత్యర్థః * కాండిశీకోభయద్రుతః - అనీసీబలం సైన్యం
చక్రంచానీకమస్త్రీయామితిచామరః - పక్షిరథోదశరభః * పక్షిశ్చండోపి
దశమమిత్యమరః - తపశ్చర్యాజాతానాం వసిష్ఠస్సర్థయా బ్రహ్మత్వసంపాద
నార్థం విరచితవ్రతోపవాసాదితపోన్మసానాజ్ఞసితానాం ఆశ్చర్యాణామద్భు
తానాం ఆయుతనమాస్పదంకారణమిత్యర్థః - చర్యేత్యత్ర * గదమదచరేత్యా
దినాయక్యం తథా విత్యర్థః - త్రిశంకుర్నామరాజా హరిశ్చంద్రపితౌ
తం యాజయతి సదేహస్వ గేగమనాథక మితి త్రిశంకుయాజనం * యజతే
ర్జ్యంతాత్తాచ్చిర్జ్యోగినిః - పర్యవబంధమవస్థోనబద్ధకావ్యమివదర్శితస్సర్వభ

దఃకథావిచ్ఛేదరూపః సృష్ట్యంతరంచయేనతం-ప్రాకృతవ్యాకరణమివప్రకటితః ప్రకాశితః వణఃవ్యత్యాసః అక్షరవ్యత్యయః క్షుత్రియత్వపరిత్యాగేన బ్రాహ్మణవణః స్వీకారరూపవ్యత్యాసశ్చయేనతం యథా అర్జిత ఇతి సంస్కృతపదస్య ఆర్జేష్విడపుణ్యతక్త నివిడపాదేశే విడప్పంతీతివర్గవ్యత్యాసాభిధాయి నీప్రాకృతవ్యాకరణరీతిః* వణోఽద్విజాదాశుక్లాదాస్తుతౌ వణః* అతువాక్షర ఇత్యమరః-బుధమివసౌవ్యమివ-సోమసుతంచంద్రసుతం-సోమయాజినంచ-సోమంసుసూతీతిసౌమసుత్ క్షీప్-భగవంతంపూజ్యంకుశికసుతంవిశ్వామిత్ర మద్రాక్షీత్ దదర్శ* దృశేలుః ఇదితోవేతివికల్పదజభావవక్షేపి వృధిః* సదృశఇతినిష్ఠాతాదేశాభావః శేషసంకీర్ణముపమాత్రయమన్యోగ్యమై రపేక్ష్యాత్సంస్పృష్టమ్-త్రిశంకుయాజనకథాముత్తరత్రవత్యుతి॥ ౬౨॥ తదస్మితి-తదనుదశః నానంతరం-విధిమనతిక్రమ్యయథావిధియథాశాస్త్రం* అ

ధః-తవశ్చర్యాజాతానామాశ్చర్యాణామాయతనంసిశ్యజ్ఞం
త్రిశజ్ఞయాజనంభగవస్తంపద్యప్రబంధమివదర్శితసగః* భేదం
ప్రాకృతవ్యాకరణమివప్రకటితవణఃవ్యత్యాసంబుధమివ
సోమసుతంకుశికసుతమద్రాక్షీదప్రాక్షీచ్ఛ॥ ౬౨॥ X॥ తద
సుయథావిధిశ్చతసపర్యేణమర్యాదాతీతమహిమ్నామహి
తేనగాధేతరస్మాదయేనగాధినందనేనసత్రపరిత్రాణార్థః
మిత్యమన్యోగితోభూత్॥ ౬౩॥ X॥ రాజన్యవతస్తనయేనవినా

వ్యయంవిభక్తీత్యాదినావ్యయీభావసమాసః-కృతాదశరథేనవిరచితాసవ
ర్యాఅర్ఘ్యపాద్యాదిరూపపూజాయస్యతేన*పూజానమస్యావచితినవర్యా
ర్పణానాసమాభిష్యమరః-మర్యాదాతీతమహిమ్నాలపరిమేయమాహ
త్యేన-మహితఃపూజ్యస్తేనగాధేతరస్మాదయేనగంభీరచేతసాగాధినందనే
సగ్రాధిరాజనందనేనవిశ్వామిత్రేణ-సత్రపరిత్రాణార్థంయజ్ఞసంరక్షణార్థం*స
త్రమాశ్చాదనేయజ్ఞఇత్యమరః-ఇత్థంవత్యుమాణప్రకారేణ*ఇదమస్థమురితిభ
ముప్రత్యయః-అభ్యర్థితఃయాచితోభూత్-దశరథఇతిశేషః*యాచ్ఛాయా
మభిమానేదప్రార్థనాకళ్యణేబుధైరితికేశవః॥ ౬౩॥ ప్రార్థనాప్రకారమాహ॥
రాజన్నితి॥ హేరాజన్నిఃసంబోధనం-యతోగంజనాద్రాజాత్వంఅతోస్తద్భ
దయరంజనమపికరిష్యమీతివిజ్ఞాపితమిత్యవగంతవ్యం-భవతస్తనయేనపుత్ర
రూపేణాపర్ణేతినేత్యథః-వినయప్రక్రయఃతేనాభిరామేణరమణీయేనప

తేనయథోక్తకారిత్యంసూచ్యతే-శరాసనమేవమిత్రంసుహృద్యస్యతేన-ధను
 ర్నాత్రసహాయేనేత్యథః-సౌమిత్రమాత్రంలత్కుణఏవపరిజనోభృత్యవర్గో
 యస్యతేన-అత్రమాత్రశబ్దేనపరిజనాంతరవ్యవచ్ఛేదకేనాస్యాసహాయశూ
 రత్వంసూచ్యతే-ఏవంభూతేనరామేణరక్షస్సంహరణార్థకంశ్రీరామరూపే
 ణావతీర్ణేనవిష్ణునా-క్రియమాణావిధీయమానాకృతురత్యాయాగపరిపాలనం
 యస్యతథోక్తస్స-అహమితిశేషఃరక్షోదురితంసుబాహుమారీచాదిరాక్ష
 సరూపవిఘ్నంతత్కృతంవిఘ్నంవా-అభవాతద్విరచితయాగదూషణలక్షణ
 దుష్కృతం*అంహౌదురితదుష్కృతమిత్యమరః-ఉత్తీర్యతీర్త్వాకృతావభృ
 థోనిర్వృతిఃతదీత్యంతః భవతుమభిలషామివాంఛామి - ఇత్యేవంప్రకారేణ
 ప్రాధికతోభూదితిపూర్వేణసంబంధః*దీత్యంతోవభృథోయజ్ఞాభ్యమరః॥
 -౪॥ఏతదితి॥కణకరోరమేతత్పూర్వోక్తంమహర్షేః* ఉద్ధృతతాస్తవస్య

యాభిరామేణ రామేణ శరాసనమిత్రేణ సౌమిత్రమాత్ర
 పరిజనేనక్రియమాణకృతురత్యో రక్షోదురితముత్తీర్యకృతా
 వభృథోభవతుమభిలషామితి॥౬౪॥ఏతదాకణ్యకర్ణ పరుషం
 మహషిఃభాషితమతిమాత్రపుత్రవాత్సల్యాత్సశల్యాంతఃకర
 ణోభూత్ ॥ ౬౫ ॥ ౫॥ తత్స్తస్మి స్సహుప్రకారైరవ్యవహర
 ర్యనిశ్చయేభగవతివిశ్వామిత్రేదశరథస్తవనకులహితేనచ్రరో

గ్రోనియతాశీచసంయమి-కాపానుగ్రహయోశ్చక్తస్సత్యసంథోభవేదృషిరి
 స్యక్తలక్షణ ఋషి శ్రేష్ఠస్య విశ్వామిత్రస్య భాషితం శ్రీరామః ప్రేషణీయ
 త్యేవంరూపంవచనమాకణ్యశ్రుత్వా - మహర్షిగ్రహణంఅనతిక్రమణీయ
 చనత్వద్యోతనార్థం*భాషితంవచనంవచిత్యమరః- అతిమాత్రపుత్రవా
 త్సల్యాదతివేలపుత్రస్నేహాన్ధతోః* అతివేలభృశాత్యేధాతిమాత్రోద్దాధని
 ర్కారమిత్యమరః- సశల్యాంతఃకరణవిదీర్ణహృదయోభూత్- తద్వచనస్యత
 ప్రప్రాయత్వాదితిభావః- అత్రమునివచనేశల్యత్వరూపణాద్రూపకాలం
 గారః॥౬౫॥తత ఇతి. తతస్తదనంతరంతస్మిన్భగవతివిశ్వామిత్రే-బహుప్రకా
 రః*అహమేవగమిష్యామియోధ్యంతైః కూటయోధిభిః- రామస్యాస్యనవ
 యామిమునేహంయధయోగ్యతామ్ - షష్టిర్వషణసహస్రాణిజాతస్యమమ
 గాశిక-యత్నేనోల్పదితశ్చాయంనరామంనేతుమహాసీత్యాదిద్యుక్తానేకో
 హయైరత్యథః- అవాప్యః సేవారియమిమశ్చనిశ్చయఃశ్రీరామప్రేషణ

రూపాయస్య తస్మిన్ సతి - తదాదశరథః తవ సకులస్య సూర్యవంశస్య హితేన
హేతకారిణా యోగక్షేమానుసంధానతత్పరేణేత్యర్థః. అతోస్య వచనమవశ్య
మంగీకరణేయమితి భావః. పురోహితేన వసిష్ఠేనైవం వత్స మాణప్రకారేణా
భిహితోనుశాసితో భూత్ ॥ ౬౬ ॥ తత్ప్రకారమేవాహం పర్యాప్తితి ॥ హేరాజ
న్నిత్యధ్యాహరః-భవా ॥ పర్యాప్తం పరిపూర్ణం భాగ్యం బ్రహ్మ వర్చసప్రాప్తి
రూపం భాగధేయం యస్య తస్మై - ఏతేనదుస్సాధ్య బ్రహ్మ వర్చససాధకస్య మ
హాత్మనో న కిమప్యసాధ్యమస్తీతి సూచ్యతే. అతః పూజ్యా యేతి భావః. అముష్మై
కుశికాత్మజాయ-స పర్యాంశ్రీ రామప్రదానరూపం పూజాంకుర్యాత్ కురు
ష్వభవచ్ఛబ్దయోగే ప్రథమపురుషవీచనమధ్యమపురుష ఇతి భాష్యే స్థితత్వాత్
విధినిమంత్రణామంత్రణాధీష్ఠసంప్రశ్నప్రార్థనేషు లిఖ్ - అతోవసుధాంఘ
వం నిర్గతాయాతుధానాయస్యాస్తాం నిర్యాతుధానామరాక్షసాం* యాతు

హితేనైవమభిహితో భూత్ ॥ ౬౬ ॥ ప ॥ పర్యాప్తభాగ్యాయ
భవానముష్మై కుర్యాత్స పర్యాంకుశికాత్మజాయ ॥ నిర్యాతుధా
నాం వసుధాం విధాతుం నిర్యాతురామస్సహలత్మణే ॥ ౬౭ ॥
గ ॥ ఎవం వసిష్ఠేన ప్రతిష్ఠాపితధృతిర్గళరథస్సుతప్రదానేన కుశిక
సుతమనోరథమేవ పూరయామాన ॥ ౬౮ ॥ ప ॥ యోగేన లభ్యో
యః పుంసాం సంసారాపేతచేతసాం ॥ నియోగేన పితస్సోయం

ధానః పుణ్యజనోనైః ఋతోయాతురక్షసీ ఇత్యమరః. ఏవం విధాతుం కర్తుం లత్మ
ణేన సహరామో నిర్యాతు నిర్గచ్ఛత్ ॥ ప్రాప్తకాలే లోట్ - శ్రీరామస్య రాక్షస
సంహారార్థం నిర్గంతుం కాలః ప్రాప్త ఇత్యర్థః. ఇంద్రవజ్రావృత్తం - లాటాను
ప్రాసః ॥ ౬౭ ॥ ఏవమితి. ఎవముక్తరీత్యావసినేన ప్రతిష్ఠాపితా పునస్సంస్థాపితా
ధృతిధైర్యం యస్య సతతోక్తః * ధృతిర్యోగాంతరే ధైర్యే ధారణాధ్వరతుష్టి
ష్టితి విశ్వః. దశరథః సుతప్రదానేన శ్రీరామసమర్పణేన - కుశిక సుతమనోరథం
విశ్వామిత్రాధిలాషమేవ - పూరయామానసఫలిచకారనత్వప్రదానరూపం
నిజమనోరథమిశ్యేవ కారాథః ॥ ౬౮ ॥ యోగేనేతి ॥ యః రామః సంసారాత్
త్రమిత్రకళత్రాది బంధరూపాదపేతం నివృత్తంచేతో యేషాం సేషాం పుం
సాం. వీతరాగాణాం యోగీశ్వరాణామిత్యర్థః - యోగేన లభ్యః ధ్యానేన గ
మ్యః * శ్రోతవ్యోమంతవ్యోనిదిధ్యాసితవ్యోద్రష్టవ్య ఇతి త్రుణేః * యోగస్స
న్నహనోపాయ ధ్యానసంగతియై క్లిష్టిత్యమరః - సోయం శ్రీరామః పిత

నియోగేననిదేశేన-నితరాంయోగసచేతిగమ్యతే-కాశికమన్వగాదనుజగా
మలోకానుగ్రహపరతయాదయాశవఃకింసవిడంబయంతీతిభావః * ఇణోగా
లుజీతిలుజిగాడృఃఏతదాదిశ్లోకత్రయమానుష్టుభంవృత్తం॥౬౯॥తత్రేతి॥తత్రత
స్త్రికసమయేఅయంమహామునిఃమునిశ్రేష్ఠః-విశ్వస్యమిత్రంపిశ్వామిత్రః*మి
త్రైవర్షావితివిశ్వశబ్దస్యదీర్ఘశ్చాందసః-లోకపిశ్చప్రయోగాత్ - సత్రంపరి
త్రాతుంయజ్ఞంపరిపాలయితుం-సౌమిత్రసహితంలక్ష్మణానుగతంరామంస
యన్సౌప్రయన్నవోచతఉత్తవాక్॥౭౦॥తదేవాహ॥బలేనేతి॥కకుదివృషాం
సేతిష్ఠతీతికకుత్స్థస్య-అత్రేత్యంపారాణికథా-పురాణిలపురంజనోనామసాక్షా
ద్యగవతోవిష్ణోరంశావతారః కశ్చిదైత్యోకోరాజాదేవైస్సహసమయసం
బంధనదేవాసురయుద్ధదేవసహాయార్థం మహాత్మయాపధారిణామహేం
ద్రస్యకకుదిస్థిత్యాపినాకీలియా నిశాచరమసురకులంనిహత్యకకుత్స్థసంజ్ఞా
మలభతేతి-తస్యావత్యంకాకకుత్స్థః-తస్యసంబుద్ధిఃసౌకాకకుత్స్థశ్రీరామ-తప

రామఃకాశికమన్వగాత్ ॥ ౬౯ ॥ ప ॥ తత్రసత్రంపరిత్రాతుం
విశ్వామిత్రో మహామునిః । సౌమిత్రసహితం గామ నయన్
యమవోచత ॥ ౭౦ ॥ ప ॥ బలేనతపసాంలభ్యేతేత్యతిబలేతిచ ।
విద్యేతేమయికాకకుత్స్థవిద్యేతేవితరామిలే ॥ ౭౧ ॥ x ॥ తతఃప్ర
తిగృహీతవిద్యస్యవాశరథేకం ప్రదేశంప్రదన్యభగవాని

సాంబలేనతపశ్చక్త్యా-తపసామితిబహువచనంవిద్యయోరసులభత్వద్యోత
నార్థం-లభేప్రాప్తేబలేతి-అతిబలాచేతిసామాన్యసిద్ధేవిద్యేయంత్రా-మయి
విద్యేతేవత్రేతే-తేవిద్యేతేతుభ్యంవితరామ్యపదిశామీత్యవోచనేతిసంబంధః-
ఉపదిదేశచేతివాక్యశేషః-అత్రబలాతిబలేప్రక్రమ్యబ్రహ్మయామశేఅభిహి
తం * ఉత్సాహబలయోగ్యుద్ధిః పరశస్త్రసహిష్టుతానబాధాక్షుత్తిపాసా
భ్యోయతస్సాకథితాబలా-యతఃపరస్యస్థాలిత్యందృష్టనఃకాయకర్తృశ్చా
మ్-సోపాయానామమోఘత్వంభవేత్సతిబలామతా-ఇదంవిద్యాద్యయం
జ్ఞాతమాత్రంసిద్ధికరంసృణామ్-విష్ణురెతద్వయంసృష్ట్యాజితవాన్మధుకైటభా
వితి-తథారామాయణశ్లోకః*క్షుత్తిపాసేనతేరామభవిష్యేతేనరోత్తమ-బ
లామతిబలాంచైవపతతఃపధిరాఘవేతి॥౭౧॥ అథమునిఃరామమనోవికాసా
ర్థంకథాఃకథయితుమువచక్రమఇత్యాహ॥తత ఇతి॥తతఃవిద్యోవదేశానస్తరం
భగవాన్విశ్వామిత్రఃప్రతిగృహీతేనీక్యతేవిద్యబలాతిబలాఖ్యయేన తస్యదా

శర ధేర్దశరథనందనస్యశ్రీ రామస్య* అత ఇజితీష్ణుత్వయః* ఏకంకమప్రివచేశం
జనపదంప్రదర్శ్యదర్శయిత్వా ఇత మకథయత్కథయామాస॥ ౭౨॥ తదేవవి
వృణోతి॥ అస్తి స్తితి॥ పురాపూర్వకాలేస్త్విప్రదేశే-మనోభూర్నన్మథఃపుర
భద్రప్రేపురాంతకస్య అస్యాంతకత్వంకిమువక్తవ్యమితిభావః పరమేశ్వరస్య
త్యగ్రింబకస్యఫాలాంతరాళేనిబలతః - యన్నయనంతితియంనేత్రంతదేవ
జ్వలనోగ్నిఃతజ్జనితజ్వలనోవా - తత్రసద్యః అవిలంబేనశలభత్వం పతంగభా
వం*సమాపతంగశలభావిత్యమరః-ప్రపద్యప్రాప్య భస్మీభూయేత్యర్థః-అం
గంశరీరమముంచత్త్యక్తవాత్*శేముచాదీనామితిముమాగమః-తస్మాత్తార
ణాదముంజనపదంచేశం. అంగఇతిసంజ్ఞానామధేయంయస్యతంతథోక్తంవి
దుద్దానంతి-పురావిగఇతిశేషః. అంగమోచనమేవాంగశబ్దప్రవృత్తినిమిత్తం
కృత్వాతథాకథయంతీత్యర్థః*నీవృజ్జనపదాదేశవిషయాతూపవర్తకమిత్యమ

తమకథయత్ ॥ ౭౨ ॥ ప॥ అస్తి మ్మరాపురభదఃపరమేశ్వరస్య
ఫాలాంతరాళనయనజ్వలనేమనోభూః॥ సర్వప్రపద్యశలభ
త్వమముంచదంగం తస్మాదముంజనపదంచవిదురంగసంజ్ఞమ్॥
౭౩॥౫॥తదనుమానససరఃప్రస్ఫుతాంసరయామతిక్రమ్యతీ
వధప్రవృద్ధవృద్ధత్రవః పంకతౌళనలబ్ధమలయోర్నలదకరూశ
నామ్నోర్జనపదయోస్సీమ్నికృతపదయోర్దాశరథోఽపునర
ప్యేవమబ్రవీత్॥ ౭౪॥ప॥యత్సస్సకేతుర్ద్రిహిణప్రసాదాల్లేభే

రః॥ ౭౩॥ తదన్వీతి॥తదనుతదనంతరంమానససరఃప్రస్ఫుతాంమానసాఖ్యకా
సారాదుత్పన్నాంసరయాంనామనదీమతిక్రమ్యతీర్వా-వృత్రవధేనవృత్రాసు
రహత్యయాప్రవృద్ధోవృద్ధింగతోయఃవృద్ధత్రవసఇంద్రస్యపంకఃపాప్తానపీప
పంకకర్దమఇతిశ్లిష్టరూపకం*పంకోస్త్రీకర్దమైనసోరితినిఘంటుః-తస్యతౌళనే
నలబ్ధమలయోఃప్రాప్తకీల్బిషయోఃసంక్రాంతమాలిన్యయోరితియావత్. అత
వీపమలదకరూశ నామ్నోర్జనపదయోర్దాశరథోఽపునరమయయోస్తయోర్జనపద
యోఃదేశవిశేషయోస్సీమ్నివర్తంతభువి - దాశరథ్యోఃరామలక్ష్మణయోః-
కృతపదయోఃవిస్మస్తపాదయోఃప్రవిష్టపాదయోస్సతోరిత్యర్థః - పునఃభూ
యోప్యేవమబ్రవీదువాచ-మాలిన్యయోగాన్నలదః-కరూశఃక్షుత్కార్య్యం
వా- తద్యోగాహరూశఇతిసంజ్ఞానిగ్గయః॥ ౭౪॥ యత్సఇతి॥సుకేతుర్నామయ
యోదేవయోనివిశేషః*విద్యాధరాప్సరోయత్స రతోగంధర్వకిన్నరా ఇత్య

మరః - ద్రుహిణస్య తపసా సమా రాధితస్య బ్రహ్మణః ప్రసాదాదనుగ్రహాత్ *
 ధాతాబ్జయోనిర్దుగ్రహిణ ఇత్యమరః - తాటకేత్యాఖ్యానమయస్యాస్తాంకా
 మపికాంచిత్సుతాంభుతికాంలేభేప్రాపజనయామాసేత్యర్థః - అథసుండో
 నామకశ్చిద్యక్షుః ఏనాం తాటకాం పరిణీయోపయమ్య - భార్యాత్వేన పరిగృ
 హ్యేత్యర్థః - కిలేతి వార్తాయాం * వార్తాసంభావ్యయోః కిలేత్యమరః - తస్యాం
 భార్యాయాం తాటకాయాం - మారీచ ఇతి సీచంతు ద్రం మారీచ నామానంకం
 చనతనయమిత్యర్థః - జనయాంబ భూవఉత్పాదయామాస || ౭౫ || తదనంతరవృ
 త్తాంతమాహ || ఏకదేతి || ఏకదా ఏకస్త్రిస్సమయే సుందేవినిహతే సతి అగస్త్యేనేతి
 శేషః - మారీచః కుంభసంభవమగస్త్యం * అగస్త్యః కుంభసంభవ ఇత్యమరః - అ
 భిభూయ పితృవధజనితరోషాత్ సృశ్యతస్య కుంభసంభవస్య శాపాఞ్జేణ
 వతాం రాక్షసత్వమవాప్తవాత్ * రాక్షసః కోణవక్రవ్యాదిత్యమరః -

సుతాంకామపి తాటకాఖ్యామ్ | సుందః కిలేనాం పరిణీయత
 స్యాం మారీచసిచంజనయాంబ భూవః || ౭౫ || X || ఏకదా సుదేవి
 నిహతే మారీచః కుంభసంభవ మభిభూయ తస్య శాపాచవాప
 కోణవతాం తాటకాచా భూత్పురుషాదిన్ || ౭౬ || X || సేయమ
 జ్ఞానవరసిద్ధిసింధురసహస్రప్రాణా ఆత్మజేన సహజనవదవి
 వదంవిదధానా వ్యాపాదసీయాత్వయేతి || ౭౭ || X || రావస్తమా
 కన్యస్త్రీవధశంకామకరోత్ || ౭౮ || X || కించ * కైరోచనీం మంధ

తథా తాటకా పురుషాదినీ నరమాంసభోజినీ రాక్షసీలభూత్ అత్రేదంరా
 మాయణవచనం * అగస్త్యః పరమక్రుద్ధస్తాటకామభిశప్తవాత్ - పురుషాదీమ
 హాయక్షీవికృతావికృతాననా ఇదం రూపం విహాయత్వం దారుణం రూపమా
 ప్నుహీతి || ౭౬ || తతః కిమిత్యాశంక్య వశ్యంత్యయే యంహస్తజ్యేత్యాహ - సే
 తి అజ్ఞానసస్య తపః పరితోపితస్య బ్రహ్మణో వరాత్సిద్ధో నిష్పున్నః సింధురాగ
 జాః తేషాం సహస్రస్రప్రాణః పరాక్రమోయస్యాస్సా - బ్రహ్మ వరప్రాప్తమ
 హంబలనంపన్నేత్యర్థః * సింధురస్సామజః కుంభీతి పర్యాయేష్వమరః - అతఏవ
 ఆత్మజేన సహజనవదవివదం నిజాశ్రమదేశోపస్థవంవిదధానా కుగ్వాశాసే
 యంతాటకాత్వయా వ్యాపాదసీయానిహంతవ్యేత్యేవమబ్రవీదితి పూర్వేణ
 సంబంధః || ౭౭ || రామ ఇతి తం విశ్వామిత్రోక్తతాటకావృత్తాంతం - ఆకన్యశ్చ
 త్వారామః స్త్రీవధస్య తాటకాహనసస్య శంకాంభయం లకరోత్ కృతవాత్ ||
 ౭౮ || స్త్రీహత్యా యాః శాస్త్రనిషిద్ధత్వాత్తాటకావధనంశయం శ్రీరామమ

చంపూ రామాయణేన వ్యాఖ్యానే బాలకాండః.

నసివిద్యమానం పూర్వవృష్టాంతకథనేననిరస్యతి॥ కించేత్యాదినా॥ వసూ
 ధారయతీతివసుంధరాఘామిః*సంజ్ఞాయాంభృత్యవృజిత్యాదినాఖిచ్*అ
 ద్విష్షదదిత్యాదినాముమాగమః - తస్యాఅపరాధేషద్రవాచరణరూపే
 రాంసమథాం-తదుపద్రవాచరణతత్పరామిత్యర్థః- ధూరేవధూ
 తంధారయతీతి ధురంధరేతివిగ్రహఃప్రక్రియాతుపూర్వవత్-అతఏవపుర
 దరేణపురః శత్రుపురాణివారయతీతి పురందరఃఇంద్రః*పూస్సప్యయోర్దా
 సహేదితిఖచ్*ఖచిహ్రస్వఇత్యవధాహ్రస్వః*వాచంయమపురందరాచేతి
 నిపాతనాస్తు మాగమః- లేననిహతాంవ్యాపాదితాంవైరోచసింవిరోచనో
 నామరాశునస్తస్యావత్సంప్రీత్యై రోచసి-తాంవిరోచనపుత్రీం*తస్యావత్స
 మిత్యర్థః*టిడ్డాణజిత్యాదినాజీవవిశేషణమేత్యై-కేయాదాసీసంజేహనివృ
 త్త్యర్థంమంధరాంచ-తథా-జనార్దనేనజామదగ్న్యరూపేణవిష్ణునా - కృతం

రాంవసుంధరావరాధధురంధరాంపురందరేణనిహతాంజ
 నార్దనకృతార్దనాంభౌగ్దవజనసంచప్రదగ్న్యదాశః*ధేరమస్తా
 స్సద్వవధూచధవిజ్ఞిత్యాముత్సారయామాస॥ ౭౯॥ప॥ ఆశ్రు
 తశ్రుతవృత్తేన సుస్తప్రియావధః తమేవాన్వవదత్తస్యచా

విరచితమదనంవిదారణంయస్యాస్తాం-భిన్నశీషాంమిత్యర్థః - భాగంవజన
 సీంపరశు రామమాతరంరేణుకాంబప్రదగ్న్యదృష్టాంతతయానిర్దిశ్య-దాశర
 థేఃశ్రీరామస్యామందామనల్పాం- సుందవధూవధవిచిత్యాంతాటకావధ
 గోచరసంశయముత్సారయామాస నిరసితవాక్ * విచిత్యాతుసంశయ ఇ
 త్యమరః॥౭౯॥ ఆశ్రుతఇతి ॥ శ్రుతవృత్తేనప్రఖ్యాతచరిత్రేణ - అథవాశ్రుతం
 విశ్వామిత్రముఖాదాకణితంవృత్తంమంధరావధాదిపూర్వ వృత్తాంతో
 యేనతేనతథోక్తేన*వృత్తంవద్యచరిత్రేతిప్రివీతీతే దృఢవతులఇత్యమరః-లే
 నశ్రీరామేణసుందప్రియాయాః తాటకాయాఃవధఃఆశ్రుతోంగీకృతః*ఊర్వి
 కృతమురగీకృతమంగీకృత మాశ్రుతం ప్రతిజ్ఞాతమిత్యమరః- అథతస్యశ్రీరామ
 స్యచాపే ధనురపి - శింజారవో గుణధ్వజః సఇతిఫలంకపటం తస్మాత్తం
 తాటకావధమేవ అన్వవదత్ అనుసృత్యోక్తవాక్ - తాటకావధోంగీకా
 రసమనంతరమేవ జ్యోటంకారంచకారేత్యర్థః * మార్వీజ్యశింజినీగుణ
 ఇత్యమరః - అత్రఫలశబ్దేన నాయంశింజారవః కింత్వనువాదఇత్యారవస్యా
 సత్యత్వ ప్రతిపాదనాదపస్త్వవభేదః*ఫలాదిశబ్దేనాసత్యత్వప్రతిపాదనమప

హృద్వచితినర్వస్వసూత్రమ్॥౮౦॥ తథా తాటకావ్యభుజ్జగామీ త్యాహ॥ త
తా-లగతి ॥ త త్తాలేశిజ్ఞారవనమయే పిశితం మాంసమశ్నంతీతి పిశితాశనా
రాక్షసాః తేహం నాశస్య పిశునా సూచికా శ్రీరామవధ్యానాం రాక్షసానాం
స్వయం ప్రథమత్వాదితి భావః॥ అన్యత్ర పిశితాశనానాం అశనస్యభోజనస్య పి
శునాః - సంధ్యా యా అసురభోజనకాలత్వేన ప్రసిద్ధత్వాదితి భావః॥ కర్ణేజవ
హ్నచక్రస్యాత్మికునోదుర్జనఃఖల ఇత్యమరః॥ అత్ర జతుకాష్టవచ్చుబ్దయో రేవశ్చ
స్త్వాచ్చుబ్దనేపః రుధిరత్యోజేన అసృష్టం కేన అన్యత్ర రుధిరత్యోదవత్తుంకుమర
ఇవ అరుణారక్తవర్ణా ఏకత్రహింస్రతయా భీభత్సితత్వాదన్యత్ర స్వాభావ్యా
చ్చీతి భావః॥ రుధిరంకుమారసృజోరిత్యుభయత్రాపి విశ్వః॥ తోదోరజసిపే
ణ ఇతి నానాథకారత్వమాలా-దారుణాభయంకరీ ఏకత్ర తథా భీషణకార
కావదన్యత్ర పిశాచాదిసంచారాచ్చేతి భావః॥ దారుణాభీషణాభీష్టం ఘోరం

పశ్చిజ్ఞారవచ్చలాత్ ॥ ౮౦ ॥ ప॥ త త్తాలేపిశితాశనాశపిశు
నాసంధ్యవకాచిన్యునేరధ్వానంతరసారురోధరుధిరత్యోదా
రుణాదారుణా॥ స్వాధీనేహననేపురీం విదధతీమృతోస్సన్వృ
త్యాత్యయ క్రీడత్క్రింకరసంఘసంకటమహాశృంగాటకాంతా
టకా ॥ ౮౧ ॥ ప॥ అధదాశరధేః కర్ణమవిశత్తాటకాగృణః॥

1. మంభయానకమిత్యమరః-తథాహననేహింసాకర్తృణి స్వాధీనే స్వాయత్రేన
1-మృత్యోః పురీం సంయమిమిమితియావత్ - స్వేహం యత్ప్రయోగం ప్రాణిజీడన
వ్యాపారతస్యాత్యయేన విపర్యయేన క్రీడచ్ఛిర్యభేచ్చం విహరిచ్చిః కింకరసం
ఘర్మమదూతనివ హైః సంకటం సంకులం॥ సప్రధర్షకటజితికటచ్ - మహద్వి
గ్రలంశృంగాటకంచతుష్పదం యస్యాస్తాంతథోక్తాం విదధతీ విదధానా-దధా
శీశ్మతర్యుగిత చేతి జీవ్ * నాభ్యస్తాచ్చతురితి సుమభావః॥ శృంగాటకచతుష్పథే
గ్రత్యమరః-కాచిత్తాటకానామ రాక్షసీ-తరసాబలేన రంహసావా॥ తరసీటల
ంహసోరిత్యమరః-సంధ్యవసాయం సంధ్య తమునే విశ్వామిత్రస్య అధ్వా
ంమాగ్గం రురోధ-నిరుద్ధవతి-సంధ్యా యా అపి నైస్త్రికానాంతాదాత్మికనిష్ఠా
యమనేన-నిరోధకర్తృత్వసంభవాదియముపమానేష సంకీర్ణా॥ అన్యథాల
కారహస్యంధ్యామపాసీతేతి ధిబలాదకరణేన్యధాకరణేవాప్రత్యవాయా
వస్తేతి భావః॥ గ్రూలవిక్రీడితం వృత్తం ౮౧॥ అథేతి॥ అథానంతరంతాటకా
గృణాదిశస్త్రసింహనాది ఇతియావత్ - దాశరథిః శ్రీరామస్య కర్ణం శ్రోత్రం

అవిశత్ *కణకశబ్దగ్రహణా శ్రోత్రమిత్యమరః యథాయేనప్రకారేణ తస్యా
స్తాటకాయాః జిఘాంసయాహంతుమిచ్ఛయా - హంతెస్సన్నంతాత్ స్త్రి
యామితిప్రత్యయేటావ్ - ధనుషశ్చాపస్యగుణోజ్ఞా మార్వీతియావత్
తూణంక్షీప్రందాశరథేః కణకంప్రావిశత్ - తథేతిసంబంధఃతాటకాని
హక్రీదశ్రవణసమకాలమేవ శ్రీరామో మార్వీమాకణక మచకషేత్త్య
ర్థః - అతఏవాసంబంధేసంబంధరూపాతిశయోక్తిః*గుణస్తావృత్తిశబ్దాది
శ్లోంధ్రియాముఖ్యతంతుష్యితివై జయంతీ - ఏతదాదివద్యత్రయమానుష్టుభం
భండః॥ ౮౨॥ తతఃఇతి- తతస్తాటకా- భావినిభవివ్యతిసంగ్రామసుబాహ్వ
దిరాక్షుససంహరణే - బద్ధశ్రద్ధస్యపిహితాదరస్యరామబాహుస్య - స్వప్రా
ణాన్స్వకీయప్రాణవాయూన్వీరపాణమకల్పయత్కచ్ఛితవతీవీరపాణంనా
మయుధ్యోప్రకషేడత్సాహవధకనాథకంపేరైశ్రియమాణంపానం - శ్రీరా

యథాధన్యుణస్తూర్ణంప్రావిశత్తజ్జిఘాంసయా॥౮౨॥ ప॥త
తోభావినిసంగ్రామేబద్ధశ్రద్ధస్యచటకా । స్వప్రాణాన్రామ
బాహుస్యవీరపాణమకల్పయత్॥ ౮౩॥ ప॥ మునిర్భృశాశ్శౌచ
జ్ఞానితాటకమాధినేదదా!అస్త్రాగ్రీజృన్మకాదీనిజన్మ శాస
నశాసనాత్॥ ౮౪॥ X॥ తత్రకంచనవిరించిలోకప్రత్యాదేశం

మామోఘబాణవిధానతీప్రాణాన్తత్యాజేత్యథః*వీరపాణంతుయత్యా
నంప్రత్యేభావినివారణఇత్యమరః- వాభావకర్తృణోరీతివికల్పాన్మత్వం- వీరా
ణాంపానంవీరపాణమితివిగ్రహఃనాంతోవ్యయంశబ్దోవర్తతే-పూర్వవదతి
శయోక్తిః॥౮౩॥మునిరితి*మునిర్విద్యామిత్రఃజంభనామానంరాక్షసంశాస్త్రీతి
జంభశాసనఇంద్రః - కర్తరిత్యుత్తతస్యశాసనాత్మమహాశ్త్రేనశ్రీరామాయఅ
స్త్రగ్రీకలాపందహీతినియోగాధేతోః-భృశాశ్శౌచనామకశ్చిదృషిఃతస్యఉపజ్ఞా
యంతఇత్యుపజ్ఞాని*అతశ్శౌచసగణితకమణ్యస్త్రిత్యయః-భృశాశ్శౌచస్య
పజ్ఞానిభృశాశ్శౌచనాదౌజాతానీత్యథః*ఉపజ్ఞోపక్రమమిత్యాదినానపుంసక
త్వం*ఉపజ్ఞోపక్రమాంతాశ్చతదాదిశ్వప్రకాశసమిత్యమరశ్చ-జృంభకమాది
ర్యేషాంతానిజృంభకాదీనిఅస్త్రాగ్రీణిస్త్రమంత్రానిత్యథః-తాటకాంమ
థ్నాతిహంతీతతాటకమాధినేశ్రీరామాయ-దదౌఅదాత్ ఉపదిదేశేత్యర్థః-
కర్తృణామభిప్రేతససంప్రదానమితిసంప్రదానత్వాచ్చతుర్థి-తద్గుణసంవి
జ్ఞానబహువ్రహిః॥ ౮౪॥ తత్రేత॥ ఇతవనేవిరించిలోకస్యబ్రహ్మలోకస్యప్ర

త్యాదేశం ప్రత్యాదిశ్యత ఇతి ప్రత్యాదేశమితి విగ్రహః - బ్రహ్మలోకకల్పమిత్య
 భావః - కంచనకమపి ప్రదేశం విషయం - ప్రదర్శయన్మహాచతః ఉక్తవాన్మని
 రితీశేషః॥ ౧౫॥ తదేవాహ॥ ప్రతిదినమితి॥ అపదాతైః ప్రసన్నైర్విషయవై
 రాగ్యసంపన్నతయానిమలాంతఃకరజైరిత్యభావః - అతఏవ బ్రహ్మవనిష్ఠాని
 శ్రాంతిదంయేషాంతైః - అథవా - బ్రహ్మణి నిష్ఠానియమాయేషాంతైః నిదిధ్యా
 సనతత్పరైరిత్యభావః - అతఏవ శమితాః శాంతింగమితాః భవభేదాస్సంసారిక
 క్లేశాయేషాంతైః - తాపత్రయవినిర్మూలైరిత్యభావః - బ్రహ్మభిః బ్రహ్మషిః భిః బ్ర
 హ్మనిష్ఠైః మహద్భిరితిపారేషహృద్భావైః - ఋషిభిరిత్యభావః - ప్ర
 తిదినం నిరంతరమితియావత్ * అవ్యయం విభక్తిత్యాది నావ్యయాభావసమాసః
 సాదరం సన్నేహం సేవ్యమానే అధిష్ఠీయమానే అస్మిక్ కాన సేపుణ్యారణ్యే
 వామనో బ్రహ్మచారి ఉపేంద్రతయావతీగ్ధో మాయావటుర్విష్ణుః బలేద్వైర్వరో
 చనేర్నియమనహేతోః బలిబంధనాథః మిత్యభావః * పశ్యీహేత ప్రయోగ ఇతి

ప్రదేశం ప్రదర్శయన్మహాచతః॥ ౧౫॥ ప॥ ప్రతిదినమపదా
 తైర్బ్రహ్మభిర్బ్రహ్మనిష్ఠైః ప్రశమితభవభేదైః సాదరం సేవ్య
 మానే । బలినియమనహేతోర్వామనగ్గాననేన్ద్రిన్బలినియ
 మపరస్పస్పృహ్యచారీచచార॥ ౧౬॥ ప॥ అపిచ॥ అపహృతవి
 బుధాతే రామనస్యాజమూరైరఖిలభువనభిక్షోరాశ్రమా

షష్ఠ్యిష్టదేవతాపూజోపహారాబలయః శౌచసంతోషతపస్సాన్విధ్యాయేశ్వ
 రప్రిణానినియమాః - తత్పరస్తదాసత్సత్తవచార - బ్రహ్మచర్యః స్థాపారతం
 త్యైర్బ్రాహ్మణవతేత్యభావః * బలిః పూజోపహారేచకరేదైత్యాంతరేపిన ఇ
 తినానాథైరత్నమాలావీతదాదిశ్లోకత్రయం మాలినీవృత్తం॥ ౧౬॥ అపహృ
 తేతి॥ అపహృతానిరస్తావిబుధానామింద్రాదిబృందారకాణామూర్తిః పీడా
 యేనతస్య * అస్తిః పీడాధనస్తోట్యోరిత్యమరః - నజాయత ఇత్యజోవిష్ణుః * అస్యే
 భ్యోపిద్యశ్యత ఇతి ప్రత్యయః - తన్నూతేః ప్రీతిష్టవ్వవతారస్యేత్యభావః - అఖి
 లభువనభిక్షోః పాదత్రయపరిమితభూతలతయాన్యజ్ఞాపదేశేన త్రిభువనభి
 క్షోతత్పరస్యేత్యభావః * సనాశం సభిక్షుః - వామనస్యాశ్రమేతపోవనే - యే అనో
 కహవృక్షాః - అనసంకటస్యాకంగతిం ఘ్నంతీతి నోకహ ఇతి విగ్రహః * అనోక
 హః కుటస్థాని ఇవివృక్షపగ్ధ్యాయే వ్యయరః - నేమామియం పరిదృశ్యమానా అ
 తినీలా అశ్శంత శ్శాలులకారా - తిదావారసా ఆవతాని గోగింసాశ్శింసా - ౧౭

శాంఖ్యోమ్నశ్చసీమాఃపర్యంతభువోయయాసా-అక్రాంతదిజ్ఞభోంతరాశ
త్యేనాతినమున్నతేత్యథః * సీమసీమేస్త్రియాముభేఇత్యమరఃనాంతపా లే
పిమనఇతినిషేధాన్నస్త్రీత్వం-ఇదంచవిశేషణద్వయంవిభక్తిపరిణామేనవా
మనేపియోజ్యంతతిఃశ్రేణిఃస్వయమపి-లోకంత్రిభువనమిత్యథః-జాతావే
కవచేనం- పరిమాతుమియత్రావధారణేనపరిచ్ఛేత్తుషభ్యుద్యతాసముద్యక్తే
వప్రతిభాతి-పశ్యేతిశేషఃసంసర్గజాదోషగుణాభవంతీతన్యాయేన- త్రిభువ
నపరిమాతుస్తత్రభవతోవామనస్యసహవాసవశాత్తద్వత్స్వయమపితధాక
తుఃముద్యక్తేవప్రతియతఇత్యథః-అత్రోన్నత్యగుణనిమిత్తాభ్యుద్యతత్వ
జాతిస్వరూపోల్పేక్షా-వ్యంజకసద్భవాద్వాచ్యా॥ ౮౭॥ ఇతితి॥ ఇత్యనేనప్ర
కారేణ-వివిధాఃబహుప్రకారాఃరసా ఆస్వాదాయాసాంతాస్త్రతోస్తా
భిః-శ్రుతీనాంపంధాఃశ్రుతిపథం*ముక్కురిత్యాది నాసమాసాంతఃతస్యమధు

నోకహానామ్ । తతిరియమతిసీలావ్యాప్తదిగోవ్యవసీమాస్వ
యమపిపరిమాతుంలోకమభ్యుద్యతేవ ॥ ౮౭ ॥ ప ॥ ఇతివి
విధరసాభిర్గుణకౌశిక వ్యాహృతాభి శ్చుక్రిపథ మధురాభిర్గు
పావసీభిర్గుణధాభిః । గళితగహనకృచ్ఛ్రిం గచ్ఛతోద్దేశర
థోస్యస్యమకుచదివసద్యస్తాదృశంమార్గదైర్ఘ్యమ్॥ ౮౮॥ X॥
తతస్సిద్ధాశ్రమంప్రవిశ్య విశ్వామిత్రస్సత్రమారభత ॥ ౮౯ ॥
X ॥ తదనంతర మంతరిక్షాంతరాళాదాపతంతము

రాభిఃశ్రవణానందకరీభిర్యథః-పావసీభిఃపవిత్రాభిః- కౌశికవ్యాహృతా
భిఃవిశ్వామిత్రకథితాభిః- కథాభిరుపాఖ్యానైర్వేతుభిః*చింతిపూజకథికుంభి
చర్చచేత్యబ్ధిప్రయః గళితమపగతంX హనకృచ్ఛ్రింకానన సంచారజనితక
ష్టంయస్మిక్కర్తృణితద్యధాతధా*స్యాత్-ప్రప్యప్రమాభీలమిత్యమరః-Xచ్ఛ
తోదేశరథోగ్ధిఃరామలక్ష్మణయోః- తాదృశంతథావిధంఅత్యధికమిత్యగ్ధః*
త్యదాదిమద్యుగోనాలోచనేషోచేరిషోప్రప్యయః * ఆసన్వినామ్న ఇత్యా
త్వం- మార్గదైర్ఘ్యంమార్గాయామసన్యస్యమకుచదివసంకోచమగమదివే
త్యుల్పేక్షా- విశ్వామిత్రకథితమధురతరకథాశ్రవణకౌతూహలపారవశ్యా
గ్గవియాసపీమాగోఃసేదీయానివప్రత్యభాదిత్యథః॥ ౮౮॥ తతఇతి॥ తతస్త
దనంతరంవిశ్వామిత్రఃసిద్ధాశ్రమంజలపీవనంప్రవిశ్య- సత్రమారభతత్ర
దీప్తితోభూవిశ్యథః॥ ౮౯॥ తదనంతరమితి॥ తదనంతరంసత్రప్రారంభానం
తరం-అంతరిక్షాంతరాళాన్నభోవివరాదాపతంతము పసర్వత్రం-అంతక

నీకభయానకంయమకింకరసేనాభయంకరం-తంప్రసిద్ధం- పలాశానాంసుబా
హుమారీచాదిరాక్షసానాంగణంసమూహమవలోక్యదృష్ట్వా-పలాయమా
నాఃప్రద్రవమాణాః - అతఏవకరేభ్యోగళితంస్రస్తంసమిత్కుశం సమిధఃకు
శాదర్భశ్చయజ్ఞీయాయేషాంతతథోక్తః*అస్త్రైకుశంకుఢోదగ్గృత్యమరః
జాతిరప్రాణినామితిద్వందై వ్యవదాభవాద్భువంప్రీహిః-కుశికసుతాంతేవా
సినోవిశ్వామిత్రశిష్యాః- అంతేసమిపేవసంతీత్యంతేవాసిః* ఛాత్రాంతేవా
సినోవిశ్వత్యమరః* శయవాసవాసిష్వకాలాదిత్యుక్ - అభిలషితాహవా
యసమరోత్సుకాయేత్యథః- రాఘవాన్ శ్రీరామాయనసంప్రభమంసోద్యే
గంస్యవేదయన్ వ్యజ్ఞిపన్ ॥౯౦॥ నివేదనప్రకారమేవాహ॥ హృల్వేతి॥ అద్రే
శ్శిఖరాణిగిరిశృంగాణిహృత్వాఆనీయతానిశిఖరాణిపరితఃక్షీప్త్వాసమంతా
ద్వకీర్ణ- తథాహసిత్వాఅట్టహాసంకృత్వాక్రుధాక్రోధేన* కోపక్రోధామృగ

తకానీకభయానకం తంపలాశగణమవలోక్య పలాయమానాః
కరగళితసమిత్కుశాఃకుశికనన్దనా నైవాసిసస్ససంప్రభమమభి
లషితాహవాయరాఘవాన్యవేదయన్ ॥ ౯౦ ॥ ప॥ హృ
త్వాద్రే శ్శిఖరాణి లానిపరితః క్షీప్త్వాహసిత్వాక్రుధా
త్వాహస్తవిఘ్ననంతతదతఃస్థిత్యానటిత్వాముహుః। సిక్తా
త్వై మసృజాన్రజాన్ప్రకృతయబధ్వాకచాఘేచరాద్దధ్వా
గ్నేస్సదృశాదృశానిచరారున్ధవీరంధ్రందివః॥౯౧॥ ప॥శత్రు॥

రోషప్రతిఘ్నరుక్మిరౌఢాస్త్రీయామిత్యమరః - హస్తవిఘ్ననంఽతలాస్ఫుల
నంకృత్వా- తతదతఃస్థిత్యానమంతాద్వ్యోప్యేత్యథః-ముహుఃనటిత్వాపు
నః పునరుత్సాహనాట్యంకృత్వా- త్నైంమేదినీషస్సజార కైనసిక్తా ఆస్తా
వ్య*త్నై వసిమేదినీషహీ-రుధిరెస్సగ్లోహితాన్రగక్షతృజశోణితమితచా
మరః-తథాఅంత్రకృతాయాన్రజాఅంత్రనిన్దితయామాలయా- కచాన్ శిరో
రుహాన్ బధ్వాసంగధ్య- తథాగ్నేస్సదృశా అగ్నిజ్వాలాకల్పయాదృశా దృ
ష్ట్వాభేదరంతీతిభేదరాఃఅంతరిక్షచారిణశ్చరణాదయః*తత్పురుషేకృతిబ
హుశమిత్యుక్ - తాన్ దధ్వాసంతాప్య-నిశిచరా రాక్షసాః దివోరంధ్రంస
భోంతరాళంరుంధం త్యావృన్వంతిఆచ్ఛదయంతీత్యర్థః- ఏవంస్యవేదయన్నితి
పూర్వేణసంబంధః- శార్దూలవిక్రీడితంవృత్తమ్ ॥ ౯౧॥ తతఃకింజాతమిత్యతఆ
హ॥ తత్రేతి॥ తత్రతస్మింత్యమయే*సంక్రాంతేతి॥ ఊణహింసాయామితధా

తోః సంపదాది త్వత్ప్రిన్ - గమ్యాదీనామిహ క్తవ్యాత్ అనునాసికలోపేః
 గాగమేపతుదితిరూపసిద్ధంతతో నాశాత్ప్రాయత ఇతిక్షత్రంతక్షత్రవర్గః*
 వీతియోగవిభాగాల్గప్యత్యయః-తస్య సంబంధితౌ త్రోతస్తాత్త్రమాత్ త
 త్రియకులాచారక్రమాదిత్యధః॥ పిప్పలదండయోగ్యః అశ్వత్థదండధారణౌ
 ర్హః* ఉపనయనసమయేతథావిధివిహిత త్వాదితిభావః* పిప్పలః కుంజరాశనః
 అశ్వత్థశత్రుమరః- రామభద్రః శ్రీరామః అనోభ్యవర్గః వణాంతరం* అంతరమ
 వకాశావధివధిధానాంతర్ధిభేదతాదర్శ్యఇత్యమరః* సుప్తుపేతినమాసః- సం
 క్రాంతంతపాబలాత్సంప్రాప్తవణాంతరం బ్రాహ్మణ్యం యస్య సతథోక్తః
 తస్య గాధిసూనో గాధిరాజనందనస్య విశ్వామిత్రస్య- సంపర్కేణ సహవాసే
 నయత్పుణ్యం సుకృతంతస్తాదివేతిహేతూమైత్రి॥ పలాశదండకేశుకదండ
 ధారణే ఆదృతః ఆదరవాక్ పాణిస్యస్య సతథోక్తః బ్రాహ్మణస్య పలాశదండ
 ధారణవిధానాత్ తస్య* సంసర్గజాదోషగుణాభవంతీతి న్యాయేన సంభావి
 త త్వాచ్ఛేతిభావః - తథావలంబాంసమశ్నంతీతి పలాశాః మారీచాదిరాక్ష

సంక్రాంతవక్లాంతరగాధిసూనోస్సంపర్కపుణ్యాదివరామభ
 ద్రః॥ తౌక్రమాత్పిప్పలదండయోగ్యః పలాశదండాదృతపాణి
 రాసీత్ ॥ ౯౨ ॥ ప ॥ మారీచసిచ మతిరాహవ మారీచయ్య

సాః తేషాం దృష్టేతిక్షణే ఆదృతపాణిర్వ్యగ్రహస్తాసీత్-విశ్వామిత్రశిష్యవా
 క్యాకణానానంతరమేవరాక్షసశిక్షణ్యగ్రోభూదిత్యధః- ఆశ్మశపాణిరి
 త్యేత్రయద్యపిపాణేరచేతనస్య ఆదృతత్వంచేతనధర్మో నయ జ్యేతే- తథాపిత
 ద్వతాశ్రీరామేణ సహభేదాధ్యవసాయాదౌపచారికఇత్యవగంతవ్యం- నను*
 తేషాందండాః పలాశాబ్రాహ్మణస్యాదుంబరః*క్షత్రియస్య బైలోష్ఠిపిక్షేత్య
 స్యేతిగృహ్యప్రకారేణక్షత్రియస్యాదుంబరదండవిధానాత్ అత్రపిప్పలదండ
 యోగ్యఇతివక్తంకథముపయుక్తమితిచేత్-సత్యం* పాలాశవిలయ్యోగ్ధౌ
 బ్రాహ్మణస్య తస్య గోధవలదళయోః*క్షత్రియస్య- పీలూదుంబరయోర్విశి
 త్యాదిస్తృత్యనుసారాత్ పిప్పలదండయోగ్యోవకథనం నవిరుద్ధత ఇశ్యలమతి
 ప్రసంగేన- అత్రపిప్పలదండయోగ్యోపి పలాశదండాదృతపాణిరితి సవ్యతోవి
 రోధస్య- రాక్షసశిక్షణపరతయాపరిహృతత్వాద్విరోధాభాసాలంకారః* ఆ
 భాసత్వేవిరోధస్యవిరోధాభాసఇవ్యత ఇతిలక్షణాత్ - సహాక్రోత్ప్రేక్షాను
 ప్రాణితఇతినంకరః ఉపజాతివృత్తం॥ ౯౨ ॥ మారీచేతి॥ మారీచఇతిసీచమతిరప

■ దబుద్ధిః రాక్షసః-మహాత్మనా జగదకవీరణ శ్రీరామేణ సహయోద్ధంసశక్య
 శ్రీ ఇతి సవ్యాఖ్యాభావాన్ని చమతిత్వమవగంతవ్యం- ఆహూయంతే శత్రవో
 ప్రిన్తి త్యాహవః-యుద్ధం-అజియుద్ధ ఇతహ్వయి లెరాజ్ పూర్వాదప్రత్యయే
 సంప్రసారణం-ఆహవస్సంగరేయాగ ఇతి విశ్వః-తం ఆరచయ్యోత్వాః-ల్యపి
 లఘుపూర్వాదిత్యయాదేశః-రఘునాయకస్య సాయకేన వాయవ్యాప్యైణ-క్ష
 ణేన క్షణమాత్రేణ-విభక్తిప్రతిరూపకమవ్యయమేతత్-క్షిప్తః-ప్రేరితః-స్సౌ-శు
 వ్యవర్ణవచిత్యగ్ధః-మధ్యేవయోనిధివయోనిధేర్న-ధ్యే-పారేమధ్యేషష్ట్యవేత్య
 వ్యయాభావః-తత్సంసియోగాదేకారంతత్వంషధ్యశబ్దస్య-భయేనప్రకాశ
 సంచారేపునఃప్రహరేచితిభీత్యా-నివగ్నమూర్తిర్జలాంతర్వత్తశరీరస్సౌ-జల
 మానుషాజ్జలజనితమానుషవేషాన్నిర్వశేషమవిశేషంతత్త్వమిత్యథః-వే
 షంభూమికాంపుపోషపోషితవాక్-తద్వజ్జలధిమధ్యనిమజ్జాత్రిష్టదిత్యథః
 వసంతతిలకావృత్తం॥౯౩॥ సుబాహురితే॥ మునీనామభిప్రేతః అసమ్మతః-ఆ

క్షిప్తః-క్షణేనరఘునాయకసాయకేన। మధ్యేవయోనిధిభయే
 ననిమగ్నమూర్తి-రేష-పుపోష జలమానుష నిర్వశేషమ్॥
 ౯౩॥ ప॥ సుబాహురాహవోన్మత్తః కృత్తః కాకుత్స్థస్వత్ర
 ణా॥ మునీనా మనభిప్రేతః ప్రేతనాథా తిథిఃకృత్తః॥౯౪॥
 ప॥ వంశస్పృశా హృదయహరి ఫలాన్వితేన రామేరితేనస

హవోన్మత్తోయుద్ధోన్మత్తః-సుబాహుర్నామరాక్షసః-కాకుత్స్థస్వత్రణాశ్రీ
 రామబాణేనః-పత్రిణాశరపక్షిణావిత్యమరిః-కాకుత్స్థస్వత్రోవ్యాఖ్యాతః-కృ
 త్తః-భిన్నస్సౌ-కృత్తీచేదనఇతిధాతోకర్తృణిక్తః-ప్రేతనాథాతిథిః-ంతకబం
 ధుఃకృతః-మరితఇత్యగ్ధః-ప్రేతనాథాతిథీకృత ఇతిచ్యవంతపారేవ్యయమేవా
 ధః॥౯౪॥ వంశేతి॥ వంశస్పృశావేణుసంభవేన-సత్తులప్రసూతేనచ-వంశః-పృ
 స్థాస్థిదేహౌద్ధ్వకాష్టేవేణోకులేగుణఇతివిశ్వః-స్పృశోనుదకన్వీ-హృద
 యహరిఫలాన్వితేనడోరీవిదళనకారిచాణాగ్రయతేన మనోహరలాభసమృ
 ద్దేనచ-హృదయమానసోరసోఃఫలంబాణాగ్రలాభయోరిశ్యభయత్రాపి
 నిశ్చప్రకాశామరా-స్నేహార్ధి-తేనతైలాదిస్నేహద్రవ్యపరిశోధతేన-సౌహ
 ర్యపరిపూర్ణేనచ-స్నేహాస్త్రీద్రవహదయాదితివైజయంతీ-రామేరితేన
 శ్రీరామప్రయుక్తేన అభిరావ ఇత్యుదీరితేనచరామాభిరీరితేనరత్నగం-ప్రేరితే
 న-సుందరీణాంస్వయమభిలషణీయనేత్యథః-సుందరీమణీరామేత్సమరః

సాయ కేసనహబాణెనసాకంప్రాణనాయ కేసతిచగమ్యతే-పిశితాశనానాం
హతశేషరాక్షసానాం ప్రాణావళిః పంచప్రాణశ్రేణిః - హృదయతఃహృ
త్ప్రదేశాత్-పంచమ్యస్తసిః-అనురాగిణీఅనురాగవతీయువతిరివ-సహసా
శీఘ్రం-స్వరాదిపాతాదవ్యయమితాకటాయనః-నిరగాన్నిర్జగమ-శ్రీరామ
శరతాడితారాక్షసాస్త్రక్షాంప్రాణాం స్త్యజురిత్యథః? ఇతోగాలుజేతిలు
జ్జ్ గాదేశశ్చఅత్రప్రాణావళినిగమనసాయకనిగమనయోః కార్యకారణయో
రసహభావివోస్సహభావోక్తైఃకార్యకారణపౌర్వావర్త్యవివర్తయరూపా
తిశయోక్త్యుజ్జ్వలీనహృత్కిరలంకారః* సహాభేదానాన్వయాయత్రభవేదతి
శయోక్తిశః-కల్పితావమ్యవగ్యంతాసాసహృత్కిరహృత్యజురిత్యథాత్-
సాయకవన్నిర్జగమేత్యేవవ్యవర్తనయాకారణగతాశుభావప్రతీతేశ్చమ
త్తారీతిరహస్యం - తథాప్రస్తుతసాయఃవిశేషసామ్యాదప్రస్తుతప్రాణనా
యకప్రతీతేస్సమాసోక్తిః*విశేషణానాంతౌల్యేనయత్రప్రస్తుతవర్తినామ్- అ

హసాసహసాయ కేన । స్నేహద్విగ్రతేన నిరగాదనురాగిణీవ
ప్రాణావళి హృదయతఃపిశితాశనానామ్॥౯౫॥ అపనిశిచర
మౌధా ద్వీతవై తానవిఘ్నా మురవభృథకృత్యంవిశ్వహృ

ప్రస్తుతస్యగవ్యత్వేనాసమాసోక్తిరివ్యతఇతిలక్షణాత్-ఇదమలంకారద్వయ
మనోన్యనైఃపేక్ష్యాత్సంస్పృహంరాగిణీవేత్సుపమాసాపేక్షత్వాత్తయ-గం
గీర్య-ఇతిసంక్షేపః-జసంతలకావృత్తం॥ ౯౫॥ అథేతి॥ అధానంతరంముని
ర్విశ్వామిత్రః-మధ్యతఇతిమాధఃమధసంకర్తణ్యతో-నిశాచరాణాంరాక్షసా
నాంమాధాత్సంహరణాన్దేతోః-వీతవైతానవిఘ్నానిరస్తయా-గాంతరా
యస్సవిశ్వహృగ్గం విశ్వజనమనోహరం - లోకద్రోహిరాక్షససంహరణ
పూర్వకత్వాబ్ధికోపకారిత్వాచ్చసకలసమ్మతమిత్యర్థః - అవభృథకృత్యందీ
క్షాంతస్సానాదికర్త*దీక్షాంతోవభృథోయజ్ఞఇత్యమరః - సమాప్యసృత్వా.
ఆజౌయధ్ధే*సమిత్యాజినమిద్యధఇత్యమరః-జయలక్ష్మ్యవిజయగ్రీయాసమే
తంసహితంరామంశ్రీరామభద్రం-యజనేజనకయజ్ఞేజనితామూర్తిశ్చస్యా
స్తయా-తత్రావశ్యగయేత్యర్థః - అవ్యాజలక్ష్మ్యసీతారూపీత్యానిజయాశ్రీ
దేవ్యాయోక్తుం సంఘటయతుమనుతఅబుధ్యత-యాగార్థంజనకేనాహూ
తోభవగవాన్విశ్వామిత్రః - తత్రధనుగ్భంగపూర్వకం విష్ణుమూర్తైశ్చీరా
మస్యసీతాలక్ష్మీవివాహూభవిష్యతీతి మనసినిశ్చిత్య - లక్ష్మణాసుగతం శ్రీ

రామం నేతు మైచ్చదిత్యథః- అత్రేదంపురాణవచనం* రాఘవ త్వేభవత్సీతా
రుక్మిణీకృష్ణజన్మని-అన్యేషుచావతారేషువిష్ణోరేషానపాయినీతి- మాలినీవృ
త్తం॥ ౯౬॥ తదనుమునిఃశ్రీరామప్రతినిజవంశకథాంకథయతుప్రారభతే
త్యాహ॥ అథేతి॥ అథానంతరం మిథిలాంజనకనగరింప్రతిప్రథితఃప్రవృత్తఃకౌ
శికోవిశ్వామిత్రః- కాకుత్స్థస్సశ్రీరామప్రతిత్థంవత్సమాణీత్యాఅకథయది
తి॥ ౯౭॥ తదేవవివృణోతిపురేతి॥ పురాఖలుపూర్వకాలేఖలుశబ్దఃకిలాగ్ధకః-వా
క్యాలంకారేవా-కుశేశయాసనాశ్చమలాసనాద్భుక్తిమ్నాణోజన్మయస్యేతివ్య
ధికరణబహుప్రీహిః*అవార్యోబహుప్రీహిర్జన్మాన్యత్త్రవదభితివాచనః*శ
తప్రతంకుశేశయమిత్యమరః-కుశాభిధానఃకుశనామ-రాజ్ఞిః-రాజోత్తమః-
కౌశాంబీమహేంద్రయాధర్మాగ్ర్యంగిరిప్రజప్తే త్యాఖ్యానాసాంతాసాం
పురీణాంపట్టణానాం-కర్మభిఃఉద్దేశక్రమేణైవనిర్వృత్తభిఃకుశాంబఃప్రముఖ

ద్యంసమాప్య॥ అమనతజయలక్ష్మ్యై రామమాజౌసమేతంయ
జనజనితమూర్త్యాయోక్తుమవ్యాజలక్ష్మ్యై॥ ౯౬॥ ౫॥ అథ
మిథిలాంప్రతి ప్రథితగ్ధకాశికః కాకుత్స్థమిత్ర సకథయత్॥
౯౭॥ ౫॥ పురాఖలుకుశేశయాసనజన్మాకుశాభిధానోరాజ్ఞిః
కుశాంబప్రముఖైశ్చతుర్భిఃకౌశాంబీమహేంద్రయాధర్మా
గ్ర్యంగిరిప్రజాఖ్యానాం పురీణాం కర్మభిః పుత్రీబహువ ॥
౯౮॥ ౫॥ కుశనాభస్తుత్యాచార్యకన్యాశతమజనయత్॥
౯౯॥ ౫॥ కన్యాస్తాసన్నద్ధయావసాఃకామయమానిపవమా

అద్యోయేషాంతైఃకుశాంబకుశనాభాధూర్తరజసవసునామభిశ్చతుర్భిఃకు
మారైఃపుత్రీపుత్రవాన్బహువ-కుశాంబాదీచతురఃపుత్రాన్బహుపౌరుష
శాలినోజనయామానేత్యగః-తత్రకుశాంబేననిర్వృత్తాకౌశాంబీత్యన్వగ్రసం
జ్ఞా*తేననిర్వృత్తమిత్యథ*టిడ్డాణజిత్యాది నాజీవ్ - అన్యత్పురత్రయమైచ్ఛిక
నామాంతమిత్యవగంతవ్యం॥ ౯౮॥ తత్రస్వపితామహస్యకుశనాభస్యవృ
త్తాంతమాహ॥కుశనాభఇతి॥కుశనాభస్తు-అవధారణార్థకస్తుశబ్దః-ఘృతా
చ్యాయస్పరసి-కన్యాశతంశతసంఖ్యాకాఃకన్యాకాః-అజనయత్ఉత్పాదయా
మాస॥౯౯॥కన్యాఇతి॥సన్నద్ధయావసాస్సంపూర్ణతారుణ్యాఃకన్యాకాః-కామ
యమానః-అభిలషమాణఃఉత్పాదవిహారసమయఇతిభావః-పవమానోవా
యః-ప్రత్యాఖ్యానాత్పయంపితదీనాతవచనం*తిపరిహారాణోనిన

త్యావన్నమన్యురుత్పన్నక్రోధస్థః * మన్యురైశ్చేక్రతౌక్రుధీశ్యమరః- ఆ
సాంకుశనాభకన్యకానాంఅవయవేషుఅనాజ్జవంకౌటిల్యమతనుత- వక్రపా
ణిపాదాస్తాశ్చకారేత్యర్థః - తథాశ్రీరామాయణే* తాసాంతద్వచనంశ్రు
త్వావాయుఃపరమకోపనః-ప్రవిశ్యసర్వగాత్రాణిబభంభగవాన్ప్రభురితి॥
౧౦౦॥అథేతి॥ అధానంతరంవిదితోవిజ్ఞాపితోవృత్తాంతఃకన్యకాంగవైకల్యా
పాదసరూపేయస్యలేన- తథాక్షమాంతౌంతిమేవనతుక్రోధమిత్యేవకారా
ర్థః*ఓతితాంత్యోక్షమేత్యమరః-ప్రతిక్రియాంవన్యమానేన - తుమైవాత్రోచి
తంనతుక్రోధఇతితూష్టింభూతేనేత్యర్థః- తేనకుశనాభేనచూళిసూనవేచూళి
నామకమునిపుత్రాయ-సౌమదేయాయసోమదాఖ్యగంధర్వాంగనాసంపూ
తాయ-చూళినాసోమదాయాముత్సాదితాదేత్యర్థః-స్త్రీభ్యోఽగతిభక్-బ్ర
హ్మకర్త్రాయబ్రహ్మదత్తనామ్నేరాజ్ఞేరత్రాః భార్యత్వేనప్రతిపాదితాస్స
త్యః - తాఃకన్యాఃప్రకృతిస్థాతత్ప్రభావ్యాధా పూర్వరూపాబభూవుః॥

సఃప్రత్యాఖ్యానాప్రత్యాసన్నవన్యరాసావవయవేష్య
నాజ్జవమతనుత॥౧౦౦॥౫॥అగ్రవిదితవృత్తాంలేనకుశనాభేన
క్షమామేవప్రతిక్రియాంవన్యమానేన చూళిసూనవేసౌమదే
యాయరాజ్ఞేబ్రహ్మదత్తాయదత్తాస్తాఃప్రకృతిస్థాబభూవుః॥
౧౦౧॥౫॥ పునరపికుశనాభస్తుపుత్రీయైకపితుఃప్రసాదాదస్త
త్రాతపాదానుదపాదయత్॥౧౦౨॥౫॥ ఇత్యందాశరథిఃకౌశి

౧౦౧॥పునరితి॥కుశనాభస్తు- పునర్భూయోపిపుత్రీయైకపుత్రమాత్మనఇచ్చక్
ఆస్యత్యాగ్ధమితిధావః*సుపఆత్మనఃక్యచ్ - పితుఃకుశన్యరాజ్ఞఃప్రసాదాదను
గ్రహేత్అస్త్రత్రాతపాదాకాన్తత్ప్రతితరంగాధిమిత్యర్థః - ఉదపాదయదు
త్పాదితవా*తాతస్తుజనకఃపితేత్యమరః-తాతపాదానితిబహువచనంపూ
జార్థః-గౌడపాదానితివత్॥౧౦౨॥ఇత్యుతి॥ఇత్యమనేనప్రకారేణ- దాశర
థిఃశ్రీరామఃకౌశికోత్పత్తికథాయాః విశ్వామిత్రోదయోపాఖ్యానస్యనిశమ
నేనాకర్ణనేన- నిరాయాషఃఆయామరహితః- అద్భిగ ఇతియావత్- యామి
న్యాఃనిశాయాఃయామానుబంధఃప్రహరారువృత్తిద్యస్యసంభోక్తః- కథాత్ర
వఃజనితకౌతూహలపాగవశ్యాస్సంకుచితవశ్యప్రీతియమానమితియామ ఇత్య
ర్థః*వ్యాయామప్రహరౌసమాప్యేయరః- తథాబంధూకస్తబకవత్ బంధూ
కపుష్పగుచ్ఛవత్ సుందరంరమణీగుంసత్ బంధురంషణోజ్జంలేన సందా

రాగేణసంధ్యా రాగవతా అరుణోదయవశాల్లోపితాయ జూనోనేత్యగ్ధః
 బంధూకోబంధుజీవకఇత్యమరః-ప్రాచీముఖేనపూర్వదిగ్భాగనకత్రాణ-కో
 ణీకృతేనానురంజితేన-స్వసావల్య-మాసాదితేనేత్యథః-అధూతతదృశే
 చ్చిః-అస్యచాస్వవితిదీఘః-శోణఇత్యభిధానంసామదధానేనధారయతా-త
 ధాతేఃకతరిశానచ్-నదేనకాసారవిశేషేణ-కరణేనశోణాఖ్యత్రుణ్యప్రవా
 హజలేనేత్యథః-ప్రాకోన్సితసోనధ్యఃప్రత్యక్సోన్సితసోనదాఃనర్హజాంబితే
 త్యాహుః-శోణస్తరళపాదపేనదేగ్నరక్షతురగెరాగఇత్యభిధానాత్-ప్ర
 వతేతప్రత్యాషకృత్యఃవిహితప్రాతస్సానసంధ్యావందనాదినిత్యకర్మతం
 త్రస్స-కృతనియమేనవిరచితానుష్ఠానేన-మునినానహవిశ్వామిత్రేణసాకత
 సాకంసత్రాసమంసహేత్యమరః-గంగాంభాగీరధీముపతిష్ఠమానేనఅనుసర
 తావథా-గంగాప్రావకమాగేణేత్యర్థః-ప్రాతిష్ఠతప్రావగ్రతఃసమవప్ర
 విభ్యన్త్యితిత్యాత్మనేపదం-పథేత్యత్రత్యతీయావిధానేప్రకృత్యాదిభ్యడవసం

కొత్త ప్రికథానిశమననిరాయామయామినీయా-మానుబంధో
 బంధూకస్తబకసుందరబంధురేణసంధ్యారాగేణప్రాచీముఖే
 నశోణీకృతేనశోణాభిధానందధానేనసదేనప్రవర్తితప్రత్యా
 షకృత్యః-కృతనియమేనమునినానహగంగాముపతిష్ఠమానేన
 వథాప్రాతిష్ఠత॥ ౧౦౩॥ ప॥ ఆజానపావనక్షీరాంవృషానస్త

ఖ్యానాత్ప్రతీయోపపత్తిః - సమేనధావతీతివత్తత్రాపివధఃకరణత్వస్యప్ర
 తీయమానత్వాత్కృత్యకరణయోరేవతృతీయేతిభావ్యకారః - యథాహ
 కాళిదాసః-దక్షిణేనప్రవృత్తాఇతి-బంధూకస్తబకసుందరేత్యత్రడవమా-శో
 ణీకృతేనేత్యత్రనదస్యస్వనైర్మల్యంవిహాయప్రాచీముఖరాగగ్రహణోక్తస్త
 ద్దుణ్డాలంకారః - తద్గుణస్వగుణత్యాగాదన్యోత్కృష్టగుణాహృతితిలక్ష
 ణాత్॥ ౧౦౩॥ ఆజానేతి-సోయంశ్రీరామఃఆజానపావనంస్వభావశుద్ధంక్షీ
 రంసీరంయస్యాస్తాంశుద్ధంభాగీరధీజలమితివచనాదితిభావః-ఆజానశబ్దఃస్వ
 భావేరూఢః - అథవాజనానాంసమూహాజానంతస్యసమూహాభ్యుదే-
 ఆసమంతాదృహీరభ్యంతరేచేత్యర్థః-జానంజననమూహంపావయతిస్నాన
 పానాభ్యాంపవిత్రీకరోతీతిఆజానపావనంక్షీరంయస్యాస్తాంతథోక్తంక్షీ
 రంస్యాన్నీరదుగ్ధయోరితిరత్నమాలా-వృషైర్గృహనియమాదిభిర్ధర్మైర్గృహసం
 దఃతంవిదదాతీతివషానందవిదాయినీంతీరవిశేషసా-ననియమాదికః-జాం

జంభూరామాయణసవ్యాఖ్యానేచాలకాండః.

శ్రీశ్రీయనహేతుత్వేనకాస్త్రం పసిద్ధేః | బహునందకరీమిత్యర్థః - యద్యావప్యషా
 తామూనందముల్లాసంవిదధాతితథోక్తం - ధమాభివృద్ధిరీమిత్యర్థః - అథ
 తామృషాః ఆనందంచవిదధాతితథోక్తం - సమస్తధర్మనిర్వహణద్వారా
 నిరతిశయానందానుసంధాయినీమిత్యర్థః * వృషస్సాన్యద్వాసవేధస్తేసౌరభే
 యేచశుక్లజే - పుంరాశిభేదయోశ్చృంగ్యాంమూషకశ్రేష్ఠయోరపీతివిశ్వః *
 శుక్లతేజశ్చ భవ్యవజ్రశ్చమరశ్చ - శ్రుతిప్రణయినీం శ్రుతిపరిచితాం వేదప్రతి
 పాద్యామిత్యర్థః * సితాసితేశరితౌయత్రసంగతే ఇత్యాదిశ్రుతిప్రసిద్ధత్యాది
 తిభావః * ప్రణయస్సాన్యత్పరిచయేయాచ్ఛాయాంసౌహృదేపిచేతియాదవః -
 అథవా - తరంగసంగతఘమఘమధ్వనిభిః శ్రోత్రానందకరీమిత్యర్థః * శ్రుతిః
 శ్రోత్రేతథామ్నాయేవార్తాయాం శ్రోత్రకర్తృణీతివిశ్వః - అపాంసమూహః -
 ఆపంసమూహార్థేణ - తేనగచ్ఛతీత్యాపగా * అశ్వేష్వపిదృశ్యత ఇతిదప్రత్య
 యః ఉపపదసమాసః - తాంభాగిరథీంలక్షణయాతత్త్వాలమిత్యర్థః - ఆప్రచా
 వ - కథమివసీతాం - గాంధేనుమివసీతాంధేనుంకిద్యుధాం - ఆజానపావన

విధాయినీమశ్రుతిప్రణయినీంసోయమాపగామాపగామివ ||

మాజస్తశుద్ధంక్షీరందుగ్ధయస్యాస్తాం - వృషస్యవృషభస్యజనందంవిదధాతి
 రతిప్రదత్వాదితథోక్తం - శ్రుతిప్రణయినీంశ్రుతిసఖీంతత్కల్పామిత్యర్థః - చ
 త్వారివాక్పరిమితా పదానీతిశ్రుత్యా వేదశాహితేనుత్వేనరూపితత్వాదితి
 భావః - తథాగాంకామధేనుమివసీతాం - కీదృశీంకామధేనుం - ఆజానపావన
 క్షీరామృతసమానం - వృషస్యశక్రస్య * వాసవోవృతహవృషేత్యమరః - విష్ణో
 ర్వాజనందంవిదధాతి - వాంఛితార్థదోగ్ధత్యాదిభిరతథోక్తం - శ్రుతిప్రణయ
 నీంస్వర్గేలోకేకామధుగ్ధవతీత్యాదిశ్రుతిభిరుదాహరణేయామిత్యర్థః - తథా
 గాంధువమివసీతాం - కీదృశీంభువం - ఆజానపావనక్షీరాంసకలపుణ్యతీర్థాధా
 రామిత్యర్థః - యద్వా ఆజానపావనానిస్వతఃపవిత్రాణిక్షీరాణిక్షీరత్వేనపరి
 లతానిరత్నమహాషధిప్రభృతివస్తునియస్యాస్తాం * తాక్షీరపరిణామినీరితి
 విష్ణుపురాణాత్ - పూర్వంగోరూపధారిణ్యాస్తస్యాస్తధాధుగ్ధత్యాదితిభా
 వః - అత్రార్థేప్రమాణంశూయతే * దుగ్ధాభిరన్దివైర్వసుంధరా - మహాషధి
 శ్చేభాస్యంతిరత్నానివివిధానిచ - వత్సశ్చహిషవాసానీతీ దోగ్ధామెరుగ్ధహం
 రిరితిరత్నోపధిప్రభృతీనామాజానపావనస్వంస్త్రుప్తిసిద్ధంప్రసవం - కామవ

నిత్యద్వైపిన్యః. తేజోవ్యవస్థానిధిశ్చ సర్వకర్తృభృతాం పరశ్చరణాన్త్ర
సామస్తోత్రే - తస్యానందవిదధాతివత్ప్రేనేతి తథోక్తాం విష్ణువత్ప్రే
హీం దేవీమితీత్రతే - శ్రుతిప్రణయినీం మేదిసి దేవీవసుంధరే త్యాది శ్రుతిప్ర
తిపాద్యామిత్యర్థః - తథా గాంధారతీమివస్థితాం - కీదృశీం భారతీం - ఆజన్త శుద్ధ
త్వాదాజానపావనా - ధీరసవర్ణత్వాత్ ధీరా - అగ్నిర్వాణవశ ఇత్యాదివర్ణా
ణో యం ప్రయోగః - అథవా ధీరం ధీరసావణ్యమసాగ్రలస్తీతి ధీరా అశ్వాత
ద్యప్రత్యయః - ఆజానపావనావసా ధీరావతాం - స్త్రియః ప్రంపదీత్యాది
నా ఆజానపావనశబ్దస్థుప్రంపద్యావః - సురశ్రేష్ఠత్వాద్ధర్మస్వరూపత్వాద్వా
వ్యవోబ్రహ్మ - తస్యానందవిదధాతివత్ప్రేనేతి తథోక్తాం విరించివత్ప్రేకమి
లాసనస్థితాసరస్వతీస్థితృతువాచిమేన దేత్యాదివచనాదిభివాః - శ్రుతిప్రణ
యినీం శ్రుతిత్యవలక్షణం - శ్రుతిస్త్వతీతిహాసపురాణాగమాదిరూపేణ పరిణ
తామిత్యర్థః - గార్వాదిత్యేబలివద్దైక్యభేదర్షిభేదయోః - స్త్రీతుస్యాద్దిభార
త్యాంభూమాచసురభావపీతికేశవః - తదేవమవమానేషావమయచ అర్ధ

౧౦౮॥౫॥ అథ భాగీరథీకథాం శ్రోతుకామాయరామాయభగ

వానిదమభావత ॥ ౧౦౫ ॥ ప॥ పురామనోరమానామసుమే

పంచకవచనాత్ - అథా పంచకవాచ్యవిషయశ్చిత్రభేదః - అత్ర శ్లేషస్య శుద్ధవి
షయతయా అసంభవేన సర్వాలంకార బాధకత్వాదుపమాప్రతిభోక్తాపితః
ప్రకృతాప్రకృతశ్లేషోయమిత్యలంకారసర్వస్వకారః - ఏవంచ పూర్ణోపమా
యానిర్విషయత్వప్రసంగాత్ శేషప్రతిభోక్తాపితేయ ముపమైచేత్యన్యే॥
౧౦౮॥ అథేతి॥ అధానంతరం - భాగీరథీకథాం మందాకిన్యపాఖ్యానం - శ్రోతు
మాకర్ణితుంకామోభిలాషోయస్యతస్మై * తుంకామమనసోరపీతితుమునోమ
కారలోపః - రామాయభగవాన్ * ఉత్పత్తిం చ వినాశం చ భూతానామాగతిం
గతిమ్ - చేత్తిదిద్యామవిద్యాంచనవాచ్యోభగవానిత్యుక్తలక్షణోపఖ్యామిత్ర
భిదం వత్సమాణం గావతరణవణనవదం వచనమిత్యర్థః - అథావతఉక్త
వాక్ ॥ ౧౦౫ ॥ అథవతుస్త్రింశతాశ్లోకైరామస్తుభేన భంధసామందాకిన్యత్ప
త్తిప్రకారం వర్ణయితుమారభతే - పురేత్యాది - పురాపూర్వం - మనోరమానా
మమనోరమేతి ప్రసిద్ధేత్యర్థః - సుమేరోస్సుతామేరుకస్య కాభవత్ * మేరు
స్సుమేరు హేమాద్రిరత్న సానుస్సురాలయ ఇత్యుపరః - తయామనోరమ
యైవ పరిగ్రహంతరవర్ణచేదారమేవకారః - దరారు తాగన కర హిగగ

సౌర్యశామోహినువాక్ - గృహమేధీగృహస్థః ఆసీత్ - తాముపయేమ ఇత్య
 ర్థః - మేధ్యసంగమ ఇతిధాతోః తాచ్ఛీత్యేణిః - గృహేమసంగతో గృహస్థ ఇత్య
 ర్థః - అథవా ప్రజాపతిరశ్వమేధమస్సజతయోమేధాయాలభ్యతే ఆశాసానా
 మేధపతిభ్యాం మేధమిత్యాదిశ్రుతాదర్శనాస్తేధశబ్దోయాగవచనః - యథా
 తస్యమేవపితృమేధఇతివత్ - దా రేవ్యపిగృహే ఇత్యమరః - గృహైః పత్న్యైః సహ
 మేథోయస్యేతిగృహమేధీ - సర్వధనీ త్యాదివత్తద్గృహారయాదపిమత్సర్వీయప్ర
 త్యయః॥ ౧౦౬॥ కన్యేతి॥ అముష్యమశోరమాజానేః హిమవతః - కన్యాదవ్యయ
 మాసీత్ - ద్వేకన్యేనముత్పన్నే ఇత్యర్థః - తయోః కన్యకయోమ - ధ్యే ఏకాల
 బ్యాకవ్యా - మందాకినీతినామ్నాప్రసేధా భూదిత్యర్థః - అన్యాద్వితీయాక
 న్యాసాత్సౌభ్యగవతీప్రత్యక్షపరమేశ్వరీ - అతః చంద్రచూడకుటుంబినీ చంద్ర
 శేఖరభార్యా ఆసీదిత్యర్థః - భవిష్యదీశ్వరపరిగ్రహభిప్రాయేణేతన్తస్మిన్ధవద
 భిహితమిత్యవగంతవ్యం భార్యాజాయాథపుంభూమ్నిదారాస్సాస్యత్కుటు

రోరభవత్సతా॥ గృహమేధీతయైవాసీచ్ఛక్రవర్తిధరాభృతా
 మ్॥ ౧౦౬॥ ప॥ కన్యాదవ్యయమముష్యానీదేకామందాకినీత
 యోః । అన్యాభగవతీ సాత్సౌ చంద్రచూడ కుటుంబినీ ॥
 ౧౦౭॥ ప॥ తాన్నదీంవిబుధాలభ్యానాకలోకమననయన్తవ
 స్యస్తీంగిరిగ్ధారీం దేవాయమహతేదదా॥ ౧౦౮॥ ప॥ శివయో

బ్బినీత్యమరః॥ ౧౦౭॥ తామితి॥ విబుధాదేవాస్తాంసదీం మందాకినీం లభ్యా
 యాచ్ఛాపూర్వకం హిమవన్నియోగాత్ప్రప్య - నాకలోకం స్వర్గలోకం - ఆకా
 శేత్రిదివేనాక ఇత్యమరః - అననయన్త - ప్రాపయామానుః - అతవసస్వదీతిప్ర
 సిద్ధిః - నయతేః శౌచజీడిపధాప్రాసోద్యభ్యాసదీఘశ్చనీవశ్చాగ్నౌరతేశ్చద్య
 కర్తకతా - తథాగిర్ద్విమవాక్ - తవస్యంతీంతవశ్వరంతీం - ఈశ్వరపరిగ్రహాలా
 భార్గమేవేతిభావః - కమణోరోమన్ధతపోభ్యాంవతి - చర్యోరిత్యభ్యుత్సయః
 గారీంసార్వతీం మహతే దేవాయమహదేవాయదదా - భార్యాత్వేనపత్ర
 వాక్ - కమణాయమభిప్రేతి ససంప్రదానమితి సంప్రదానత్వాచ్ఛతుర్థీ॥
 ౧౦౮॥ ఏవం కన్యయోర్వృత్తాంతం సంజేపేణోక్త్యతప్రబళ్ళపేక్షితత్వా
 న్నందాకినీవృత్తాంతస్యాదాతముపేత్య - సూచికటాహన్యాయేన గారీవృ
 త్తాంతం తావదాహశివయోరిత్యాదిపంచభిః॥ శివాశశివశ్చ శివతయోః శివ
 యోః పార్వతీపరమేశ్వరయోః శ్రుమాన్ స్త్రీయోతేకశేషః - యుంజగోరి ను

సకర్ష తత్పరయోస్సతాః - ధాత్యాగ్రంభువి-సమర్పితంనిశీ జ్ఞానివేదై వేతితే
 వః పార్వతీగర్భసముత్పత్స్యమానమహాభూతప్రభీతై ర్దైవైః పిన్ద్యంభువిసము
 త్స్యజేతిప్రాథీత తత్వాదితిభావః-పిన్ద్యం రేతోద్భష్టా- దైవతైరింద్రాదిభిర్దే
 వైరనునాధితః - త్వమేవతద్భవణేతియాచితస్సౌ* నాభ్యయాజ్ఞాయామితి
 ధాతోఃకర్తృణి క్తః- పావకోగ్నిఃప్రతిజగ్రాహస్వీకృతవాః* ౧౦౯॥ అనవ
 త్యానితిఅథానంతరం-పుత్రాలాభసముద్భవఃపుత్రాప్రాప్తిజనితఃఅంబికా
 క్రోధఃపార్వతీకోపః-అమర్త్యైదేవాఅనవత్యా అపుత్రకా-తథా
 మేదిసింధువం-బహునాంరాజ్ఞాంభార్యాంచాకరోత్ - కొపవశాత్తథాశ
 తాపేత్యర్థః - తేసాంస్వపుత్రలాభవిఘాతకత్వాదితిభావః-తథారామ-య
 జేఅథతైలసుతారామత్రిదశానిచమబ్రవీత్ - సమస్యరకవత్సర్వాక్రొధ
 సంరక్షలోచనా-యస్మాన్నివారితాచైవంసంగతాపుత్రకామ్యయా- అవ

ర్యంజతోర్విర్యంధృష్టాధాత్యాగింసమర్చితమ్॥ పావకఃప్ర
 తిజగ్రాహ దైవతైరనునాథితః॥ ౧౦౯॥ ప॥ అనవత్యాన
 థామర్త్యాస్పృహుధార్యాంచమేదినీమ్॥ అకరోదంబికాక్రో
 ధఃపుత్రాలాభసముద్యవః॥ ౧౧౦॥ ప॥ అథసేనాశ్యమిచ్ఛ
 ద్భిరుక్తస్సబ్రహ్మభిస్సురైః॥ వహ్నిరహ్నయజాహ్నవ్యాంశ్య
 పిచ్ఛద్వీగ్యమైశ్వరమ్॥ ౧౧౧॥ ప॥ సాపినప్తార్చిషాఃకీర్తనం

త్యంస్యేషుచారేఘనోత్పదయశుమర్ద్ధ-వీవముక్తాసురాన్సర్వాశకా
పప్రథివీమపి అవనేనేకరూపాల్యంబహుభార్యాభవిష్యంతి॥౧౦౦॥అథేతి॥
అథానంతరంవహ్నిరగ్నిః - సేనానయతీతిసేనానీసేనానాయకః*సేనానీ
రగ్నిః పూర్ణహరిత్యమరః-నయతేఽగ్ని - తంసేనాన్యమచ్ఛచ్చిఃతారకామర
సంహారార్థమితిభావః-సబ్రహ్మాభిఃబ్రహ్మ దిభిస్తురైరుక్తః-జాహ్నువ్యామేత
న్నిషించేతివ్యాహృతస్స - అహ్ని యధుడితి*ప్రాక్ష్యధుడిత్యంజసాహ్నుయ
ద్రాక్ష్యంజ్ఞుసపదిద్రుతమిత్యమరః- విశ్వరంఈశ్వరస్యసంబంధివీర్యంతేజః- జ
హ్నురపత్యంస్త్రీజాహ్ను వీతస్యాంమందాకిన్యాంస్యషింవత్ నిక్షిప్తవాన్॥
౧౦౧॥ సేతి॥ సాజాహ్నువ్యపి-సప్తాచి=పావహ్నినా*సప్తార్చిదకమునా
శ్శుక్రభిత్త్యమరః- క్షీప్తంనిక్షిప్తంతదై శ్వరంతేజఃవీర్యం- వోధుంధారయతు
మక్షమాఅసమథా-అతఏవక్రాంతాభిన్నాసతీ- హిమవత్ప్రాంతకాంతా
రేతుహినగూర్గరగిక... కాంచ - గగన రవళలవళల వళలవళల

తాత్పర్యము ప్రజేరంతశ్చ రెత్యాది నావననకారస్వరూప్యమ్॥ ౧౧౨॥ తత్రేతి॥ తత్ర శర
వశైశ్చ త్రికానాం ప్రస్య ప్రదానాథం దేవైః ప్రేరితానాం వశ్శాంత్యా
ణాం ప్రీత్యైవ నితోపాథం యోధావధ్ధిః ప్రకారైశ్చ ప్రకారవశనేథాత్
అథాథానివ్రాదుర్భుతాని- ముఖాంబుజాని వక్త్రకమలాని యస్య తత్తథో
క్తంతాసామైవ షష్ఠీనస్తస్య గ్రహణాథం గృహీతముఖపట-మిత్యర్థః-
అతఏవ వశ్శాంత్యాణామపత్యంపాణ్డా తురంపాణ్డా తురశ్చక్తిధర ఇ
త్యమరః మాతురుపసంఖ్యానంభద్రపూర్వాయ ఇత్యన్విత్యయః ఉకార
శ్చంతాదేశః- లారకస్తారకాసుర ఏవధ్వాంతంతిమిరం-విధ్వంసయతినాశ
యతితేతారకధ్వాంతవిధ్వంసి-మహాసేజఃకుమారస్యామీత్యర్థః- అథాత్
జాతంజ్ఞతేజోధామమహావిభేత్యమరః- రూపకాలంకారిః॥ ౧౧౩॥ అథవి
యద్రంగావతరణంప్రస్తాతి॥ త్రైవిధ్యమితి॥ హేవత్సశ్రీరామ ఆదరాతిశయే

తేజస్తద్వోధుమతీమాహిమవత్ప్రాంతకాంతాశ్రాంతా
శరవణేజహా॥ ౧౧౨॥ ప॥ తత్రాథాత్కృతికాప్రీత్యైవో
ధారూధముఖాంబుజమ్ తారకధ్వాంతవిధ్వంసి నర్కష్టాణ్డా
తురంమహాః॥ ౧౧౩॥ ప॥ త్రైవిధ్యంశ్రూయతాంపత్నిసరిత
ప్రీదివాసామ్ యథోక్తంహవ్యమశ్నంత్యాదేవతాయా
ఇవాధ్వరే॥ ౧౧౪॥ ప॥ పురీమయోధ్యామధ్యాస్తసావిత్రస్స
గరోన్మవః కేశినీసుమతిభ్యాంచలజ్ఞతప్రథమాశ్రమః॥ ౧౧౫

నసంబోధనమేతత్ - త్రిదివఃస్వగః ఓకఃస్థానంయేపాంతేత్రిదివాకపోదేవాః
తేపాంసంబంధిన్యాఃసరితఃమందాకిన్యా ఇత్యర్థః- అధ్వరేయాగేయథోక్తం
శాస్త్రవిహితం- హూయత ఇతిహవ్యం ఆజ్యాదీకమశ్నంత్యాదేవతాయా ఇ
వలగ్నేరివేత్యర్థః- త్రైవిధ్యంత్రప్రకారత్వం - మయాకథ్యమానమితిశేషః-
శ్రూయతామాకర్ణ్యతాం-అహవనీయగర్హపత్యదక్షిణాగ్నిరూపేణతస్యా
పిత్రైవిధ్యసంభవాదితిభావః-ఉపమాలంకారః-ఏతేనాత్యంతపావనత్వాది
గుణయక్తశ్శాఘ్రితాస్యాస్సూచ్యతే॥ ౧౧౫॥ తదేవవివృణోతి॥ పురీమితి॥ సావి
త్రస్సవితృవంశోద్భవః- తథాకేశినీసుమతిభ్యాం- లంఘితప్రథమాశ్రమఃఅతి
క్రాంతబ్రహ్మచర్యఃగృహీతగ్రహస్థాశ్రమ ఇత్యర్థః- సగరోనామ- నృపోరా
జాలయోధ్యాంపురీంఅయోధ్యాఖ్యాంసగరిం- అధ్యాస్తఅధిష్ఠితవాక్ అధి
శేషేస్తాసాంకర్మేతికర్మత్వమ్॥ ౧౧౫॥ స ఇతి॥ సఃసగరఃపుత్రానాశ స ఇతి॥

పుత్రీయః *సువలత్సనః కృజితకృచ్ - సహవత్సభ్యాంసవత్సకన్యః *తేనస
హతితుల్యయోగఇతిబహువ్రీహిః *నద్యుతశ్చేతికవ - శతంసమాశితేనవ్యా
కాన్వత్సరానిత్యర్థః *సంవత్సరోవత్సరోబ్ధోహయన్తోస్త్రీశరత్సమా - ఇత్యమ
రః - కాలాధ్వనోరత్యంతసంయోగఇతిద్వితీయా - తపస్తేపే - తపశ్శృణోతత్సరో
భూదిత్యర్థః - భృగుర్మహర్షిః ప్రీతమనాః తపసాసంతుష్టాంతఃకరణస్సృ - తస్మై
సగరాయ - దాయాదసంపదంసుతసంపత్తిందదోదత్తవా - దాయంవిభక్త
ద్రవ్యంత్రీతిదాయాదఇతివిగ్రహః * దాయాదాసుతబాంధవా విత్యమరః॥
౧౧౬॥ పుత్రసంపత్తిమేవాహ॥ అసమంజమితి॥ తయోః రాజపుత్ర్యోర్మధ్యే
విదగ్ధస్యరాజ్ఞోవత్యంప్రీతైదర్భి *తస్యావత్యమిత్యణ్ - ఓడ్ధాణశ్చేత్యాదిసా
టీప్ కేశినీశ్యేష్టవత్స - అసమంజసామసుతంలేభేప్రాప - స్వవనోంథానుసా
రేణేతిభావః - తథాయవీయసీకనిష్ఠాయవశబ్దాదీయసునిష్ఠులదూరేత్యా

ప॥ సపుత్రీయంత్యవత్సకస్తపస్తేపెనమాశ్యతమ్॥ భృగుః ప్రీతమ
నాస్తస్మైదదౌదాయాచసంపదమ్॥ ౧౧౬॥ ప॥ అసమంజంసు
తంలేభేవైదర్భికేశినీతయోః॥ షష్టింపుత్రసహస్రాణాంసుమ
తిశ్యయవీయసీ॥ ౧౧౭॥ ప॥ అసమంజసచారిత్రవసమంజమ
పోహ్యసః॥ ఆరభహయమేధస్సన్నముంచతతురంగమమ్॥
౧౧౮॥ ప॥ క్రవ్యాదవపుషాసోయమహాధిహరిణాహయః॥ తత

దినాపూర్వగుణయశాదిపరలోపాడితశ్చేతిటీప్ - సుమతిశ్చపుత్రసహస్రా
ణాంషష్టింషష్టినహస్రసంఖ్యాకాపుత్రానిత్యర్థః - లేభేవూర్వవదితిభావః -
తతఃపరితోషితేనమునినావీపుత్రవత్సంషష్టినహస్రసంఖ్యాకపుత్రవత్సంచని
దిశ్యానియోః కన్యాకోవావత్రోభిమతఇతివృష్టైబహుపుత్రపోషణాస
మగ్ధాకేశినీవీకపుత్రమంగీచకార - అన్యాత్వన్యమిత్రీరామాయణకథాత్రా
సుసంధయా॥ ౧౧౭॥ అసమంజసేతి॥ ససగరః అసమంజసచారిత్రంపూర
జనోపద్రవకారిత్వాదసాధుచరిత్రంఅసమంజంకేశినీతనయం - అపోహ్యశ్య
త్వా - గుణగ్రాహిణవమహాత్మానోనవత్సపాతినఇతిభావః - వత్సృతిచసి
ద్ధాథన్ కోమహమాశ్యస్తత్సరిత్సాగమబ్రవీత్ - సరయూపాతితానెకప్ర
జామారణకారణాదితి - ఆరభహయమేధః ఉపక్రాంతాశ్వమేధస్సృ - తురం
గమమశ్వమేధీయాశ్వమముంచతత్సక్తవా॥ ౧౧౮॥ క్రవ్యాదేతి॥ సోయం
హయః అగ్రమేధీయాశ్వః - క్రవ్యాదేతి॥

అహోక్రవ్యాత్కృష్ట్యాదభ్యుమరఃసారిణాఇంద్రః*హరిర్వాతార్క-
 డేంద్రయమోపేంద్రమరిచిష్యతిశాశ్వతః అహరిఅవహ్యతః-స్వవద్భ్రం
 భయాదితిభావః-హరతేకర్మణిల్ *భావకర్మణోరితిచిణ్ *చిణ్ లుగితిల్
 క్తతత్త్వదనంతరంస్వప్నమపహ్యతంతం అశ్వమన్వేష్టుం పరిమార్గితం - సుష
 త్యాఃఅవత్యానిపుమాంసఃసౌమతేయాః- షష్టిసహస్రసంఖ్యాకాఃసుమతిపు
 త్రాః*స్త్రీభ్యోధగితిథక్ -ప్రతస్థిరేవస్థితాః-పిత్రాజ్ఞయేతిభావః*సమవప్రవి
 భ్యఃసభత్యాత్మ నేవదమ్॥౧౧౯॥ సర్వఇతి॥ సర్వేషష్టిసహస్రసంఖ్యాకాఃసగ
 రాత్మజాస్సగరపుత్రాః- సవర్షతాంసశైలాముర్ద్వంభువం-ఖనంతఃఅవదా
 రయంతస్సంతః- సఖాంశుభిఃసఖకాంతిభిఃనాగలోకంపాతాళం- జయ్యంత
 ధ్వాంతంవిధ్వంసితాంధకారంచక్రఃసర్వామపుర్ణీం విచిత్రేతత్రాశ్వాలా
 భాష్మైశ్చైవపాతాళవ్యంతంభువమవదారయామాసురిత్యర్థః*అథోభువ
 నపాతాళబలిసర్వరసాతలమ్-నాగలోకఇత్యుచః॥ ౧౨౦॥ తేఇతి॥ తపతేపీ

స్తన్నప్తమన్వేష్టుం సౌమతేయాఃప్రత స్థిరే॥ ౧౧౯॥ ష॥ స
 గ్వేసవర్షతాముర్ద్వంభువంతస్సగరాత్మజాః॥ చక్రజ్వల్యంత
 ద్వాంతంనాగలోకంసఖాంశుభిః॥ ౧౨౦॥ ష॥ తపతేతపసా
 దీప్తే తమస్తోమప్రమాధిని॥ కాపిలేజ్వలనేపీరాతేభిరేశలభో
 పమామ్॥౧౨౧॥ ష॥అసమంజసుతంపౌత్రమంశుమంతమథా

రాఃసర్వేసగరకుమారాః-తపసాప్రతనియమోపవాసాదికర్మణాదీప్తేజ్వలి
 తే॥అతపవతమస్తోమమంధకారపటలంగాఢాజ్ఞానంచప్రకర్షేణమధ్నాతినాశ
 యతీతితథోక్తే॥తాచ్ఛీత్యేణిః-కాపిలేకపిలమహర్నిరూపేణావతీర్ణస్యవిష్టో
 స్సబంధినిజ్వలనేకోపాగ్న-శలభోపమాంశలభసాదృశ్యంలేభిరైషాస్తాః
 కపటనాటకవటునామహేంద్రేణపాతాళేశపిలనికటనిబద్ధమశ్వంధృష్ట్యైవ అ
 శ్వాపహర్తాయంలబ్ధఇతితంచాధయంతస్సర్వేసగరకుమారాఃకోపాసలేన
 భస్మీకృతాఇత్యర్థః॥౧౨౧॥అసమంజేతి॥అథానంతరంసగరఃఅసమంజస్యకేళి
 నీతనయస్య - సుతమంశుమన్నామానం పౌత్రంప్రత్యబ్రవిదువాచ - కిమితిభ
 వాన్ సప్తిమశ్వమేధీయహాయం హృత్వాఅసీయ*వాజివాహర్యగంధర్వహ
 యసైంధవసప్తయిఇత్యుమరః-సప్తభిగ్నాయత్యాగ్రిదిభిశ్చందోభిఃతస్యతఇతిస
 ప్రతంతుః-సప్తతంతవస్సంస్థాయస్సేతివా - సప్తతంతురశ్వమేధకతుః*స

యః-తంసమాధత్తాంసమావయత్విత్సభః- అన్యథామహానస్థోభూయా
దితిభావఃశేషప్రథమఇతిప్రథమః॥౧౨॥ సభితి॥ సోపిఅంశుమానసి- బిలం
పాతాళకుహరంగత్వా-తత్రబిలేభస్తీకృతాన్విదగ్ధాన్*అభూతతద్భా
వేచ్ఛిఃఅన్యచ్ఛావితిదీక్షుఃపితౄన్పితౄస్థానీయాన్సౌమతేయాన్దృష్ట్వా
సాశ్రుఃకృతరోదనః-తథాతేభ్యఃపితౄభ్యోంజలింతర్పణాంజలిం-దిత్సుర్దాతు
మిచ్ఛుస్సన్*దదాతేస్సన్నంతాదుశ్రుత్యయఃసనిమిమేత్యానినాగిసాదేశః-అ
త్రలోపోభ్యా సస్యేత్యభ్యాసలోపః - చరన్వ్యటన్ తురంగమవశ్యమేధీ
యాశ్వంలేభేప్రాప॥౧౨౩॥ మాతులఇతి॥తేషాంసౌమతేయానాంమాతులో
మాతృప్రభాతా*మాతుర్భృతాతుమాతులఇత్యమరః- గరుడోగరుత్మాన్-
తత్రపాతాళేవనమంశుమంతప్రత్యేవ మనేనప్రకారేణాబ్రవీత్-పగమకా
రుణికత్వాత్సంబంధవశాచ్చభాగినేయానాంతరణోపాయముపదిశేత్స

బ్రవీత్ । సప్తింహృత్వాసమాధత్తాం సప్తతంతుంభవానితి॥
౧౨౨॥స॥సోపిగత్వాబిలంతత్రదృష్ట్వాభస్తీకృతాన్పితౄన్
సాశ్రుఃసైభ్యోంజలిందిత్సుశ్చరన్లైభేతురంగమమ్॥౧౨౩॥ మా
తులోగరుడస్తేషామేనంతత్రైవమబ్రవీత్ । గంగామహాన
యాయుష్మన్నేషావేషాగతిఃపరా॥౧౨౪॥ప॥తతస్త్రయవృ
త్తాంతంశ్రుత్వాల్పభతురంగమః । సమాప్యసగరస్సత్రంపుత్ర
ణోకాద్దివంగతః॥౧౨౫॥ అథాంశుమానయంరాజ్యం చిరా

ర్థః-తదేవవివృణోతి- హేఆయుష్మన్నిత్యాదరాదామంత్రణం- గంగామం
దాకినీం-ఇహపాతాళశ్యభః-ఆనయప్రావయ-ఏషాగంగా-ఏషాంభస్తీ
కృతానాంసౌమతేయానాంపరాగతిఃపరలోకప్రాపికేత్యర్థఃతద్వ్యతిరేకేణ
సకశ్చిత్తరణోపాయోస్తీతిభావః॥౧౨౪॥ తతఇతి॥ తతస్తదనంతరంసగరః
ల్పభతురంగమఃప్రాప్తాశ్వమేధీయాశ్వస్సన్- అంశుమతా ఆసీతత్వాదితిభా
వః-తనయానాంపృత్తాంతంవినాశవార్తాంత్రుత్యా-అంశుమన్తుభాదితిశేషః
వార్తాప్రవృత్తిస్ఫూత్తాంతఇత్యమరః- సత్రమశ్వమేధయాగంసమాప్యనిర్వ
త్య-పుత్రశోకాత్పుత్రనాశజనితశోకాద్ధతోదివంస్వగంగతః॥౧౨౫॥అథే
తి॥ అథానంతరమయమంశుమాన్-రాజ్ఞఃకర్తారాజ్యంఃపురోహితాదిత్వా
ద్యక్షత్యయః-చిరాయచిరకాలమిశ్యభః*చిరాయచిరరాత్రాయచిరస్యా
ద్యాశ్చిరాధికాఇత్యమరః-విభక్తిప్రతిరూపకమప్యయమేతత్-పరిపాలయన్

సంరతుయః-తతఃదిలీపేదిలీపనామ్ని స్వపుత్రేన్యస్తభూభారోనిషి. స్తభూ
పాలనకృత్యస్సఽహిమస్యాలయఃస్థానమిహిమాలయః-తస్మిన్ హిమవత్ప
ర్వతేతవస్తేపే-గంగాయాభూలోకావతరణార్థంతపశ్యన్యాతత్పరోభూది
త్యథః-నభవతికులధుర్యైసూర్యవంశోగృహాయేతి - స్వకులాచారవచవర్య
వసితమస్యతపోనగంగానయనఇతి తాత్పర్యం॥౧౨౬॥దిలీపఇతి॥దిలీపేపిడివం
యాతేస్వః-గతేనతిభగీరథోదిలీపపుత్రః - వృత్తంపితృతర్పణార్థంసంచ
రంతమంశుమంతంప్రతిగరుడేనో క్తంవృత్తాంతమిత్యథః - శ్రుత్వా - అమ
ర్త్యసరితంసురనదీంమర్త్యతరంగిణీంమానుషనదీంకర్తుంమనే-పితృతర్పణా
ర్థంస్వర్నదీంభువమవతారయితుముద్యుక్తవానిత్యర్థః॥౧౨౭॥తతః॥ తత
స్తదనంతరం-భగీరథేగోకర్ణంగోకర్ణాఖ్యసిద్ధజ్ఞేత్రమాసాద్య-తపస్యతితప
శ్చరతిసతి-దేవప్రసాదాథామితిభావః*కర్మణోరోమంథతపోభ్యాంవర్తివ

యవరిపాలయః । దిలీపేన్యస్తభూభారస్తవస్తేపేహిమాల
యే॥౧౨౬॥దిలీపేపిడివంయాతేశ్రుత్వావృత్తంభగీరథః। అమ
ర్త్యసరితంకర్తుంమనేమర్త్యతరంగిణీమ్॥౧౨౭॥ ప॥ తతో
గోకర్ణః-మాసాద్యతపస్యతిభగీరథే । దేవోదేవావగాంవో
ధుమన్వమంస్తదయానిధిః॥ ౧౨౮॥ అభవీచీచయచ్చన్నదిగం
తగగనాంతరాశశాంకశంఖసంభిన్నతారామాక్లిదస్తురా॥
౧౨౯॥తరంగాకృష్టమార్తండతురంగాయాసితారుణాః। ఘన

రోరితికృచ్ఛ-దయాపరదుఃఖప్రహణేచ్ఛా-తస్యానిధిఃదయాసముద్రఇత్యర్థః
దేవోగోకర్ణైశ్వరః-దేవావగాంసురనదీం-వోధుంశిరసాధారయితుమన్వ
మంస్తఅంగీకృతవా-అనుదాత్తత్వాదిట్ప్రతిషేధః॥౧౨౮॥అభగంగావత
రణంచతుర్భిక్షోక్తైఃకుళకేనాహ॥అథేతి॥అథానంతరంవీచిచయైస్తరంగవ
రంపరాభిఃఛన్నంఆచ్ఛాదితందిగంతగగనాస్తరందిగంతరాణినభోంతరాశం
చయస్యాస్నా-శశాంకశ్చంద్రవవశంఖఃతేనసంభిన్నానిసంగతాని-తారాన
క్షత్రాణ్యేవమాక్లికానిముక్తామణయఃతైర్ధంతురావ్యాప్తా*దంతఉన్నతఉ
రజిత్కరచ్ఛ*నక్షత్రవృక్షంభంతారేత్యమరః-రూపకాలక్షారః॥౧౨౯॥తరం
గేతి॥పునస్తరంగైరాకృష్టాఃఅమాగ్నప్రవర్తితాయేమార్తండతురంగాఃసూ
ర్యగధాశ్వాఃతైరాయాసితైఃపునర్నిజమార్గప్రవర్తనక్షేపవాక్కృతఃఅరుణ
సూర్యసారథిగ్యస్యాస్నా*సూరసూతోరుణోసూరురిత్యమరః తథాఘనై

ద్విందీరమండలైఃఫన్నః అచ్ఛాదితఃయఃస్వమాతంగః ఐరావతఃతస్యమార్గజేల
 న్వేషణేవ్యగ్రస్సంభాంతోవాసవోయస్యాస్సాః*డిందీరోభీకఃఘన ఇత్య
 మరశేషః - ఐరావతస్యశుభ్రత్వేనవివిచ్యగృహీతుమశక్యత్వాదితిభావః అత
 ఏవసామాన్యలఙ్ఘారః*సామాన్యంగుణసామ్యేనయత్రవస్త్యంతరైకతేతిల
 షణాత్॥౧౩౦॥ ఆవిరితి॥పునఃఆవిర్భూతాభిఃప్రత్యక్షాభిశ్శాఖాశిఖాభిఃపల్ల
 వపుష్పాదిభిరభివ్యంజితైరున్నయమనుషేయం-సందనద్రుమాణాంమందా
 రాదిపురందరోద్యానతరూణాంకర్షణంవిలేఖనం-యస్యాస్సా-అనుమానప్ర
 కారస్త్రీయంమదనాకసీఅకృష్టనందనద్రుమాభవతుమర్హతి-తత్పుష్పపల్లవకలిత
 త్వాత్-యానైవంసానైవం-యథాగోదావరీతికేవలవ్యతరీకీ-అథవా.ఆవి
 ర్భూతాభిశ్శాఖాశిఖాభిశ్శాఖాగ్రైరున్నయం-అభ్యూహనీయం-నందనద్రు
 మాణాంకర్షణమారక్షణంయస్యాస్సా-ప్రకాండానాంజలనిమగ్నత్వాత్-
 సంలప్త్యమాణశిఖామాత్రోత్పేక్షణీయనందనద్రుమాత్సదికేత్యథః-త
 ధావకొదకఃకేవలజలాప్లుతోనభోమార్గోయస్యాస్సా-అతఏవదబ్జ్వాథో

చ్ఛన్నస్వమాతంగమార్గణవ్యగ్రవాసవా॥౧౩౦॥ ప॥ఆవిశ్శ
 ఖాశిఖోన్నయసందనద్రుమకషణాంఏకోదకనభోమాగ్రే
 దిబ్జ్వాథదివసేశ్వరా॥ ౧౩౧ ॥ ఆవతఃగతఃసంభాంతవి

దిగ్భ్రంతిమా౯ దివసేశ్వరస్సుర్యోయస్యాస్సాతథోక్తైకకృతబహువ్రీ
 హ్యాయోశేషణిశేషభావవివక్షాయాం*విశేష-విశేషేమ్యేణబహుళమితి
 సమాసః - యద్వాఏకోదకః కేవలజలప్రాయః యోనభోమార్గస్తస్మిన్ది
 బ్జ్వాథోదివసేశ్వరోయస్యాస్సాఅథవా ఏకోదకఃజలప్రచుఘాఃసభోమా
 గ్రోదిశశ్చయస్యాస్సాఏకోదకనభోమార్గదిక్-అతఏవమూఢోమందరశ్చిది౯
 వసేశ్వరోయస్యాస్సాతథోక్తైవ్యస్తసమాసోవా॥౧౩౧॥ఆవతైతి॥ప్రీతః
 ఆవర్తఃఅంభసాంభ్రమః తపవగర్తఃప్రవరాః-తేమసంభాంతాః - పరి
 భ్రమమాణాఃయేవిమానావ్యోమయానాని-తేషాంప్లవవిప్లవౌఉన్మజ్జనిమ
 జ్జసేయస్యాస్సాతథోక్తా*స్యాదవరోభసాంభ్రమః-వ్యోమయానంవిమా
 నోస్త్రీశ్యపిచామరః-అథవావిమానావపన్లవాఃఉడుపానితేషాంవిప్లవోవిశి
 ష్టప్లవనంయస్యాస్సా*ఉడుపంతుప్లవఃకోలఇత్యవరః - తథానీలఽమూతా
 నీలమేఘాఃతపవతైవాలాని-తైకృతాః విరచితారేఖాః శ్రేణయోయేషాం
 తానితథోక్తాహరిత్రహినిచిక్రాలానియస్తాతథోక్తాః-నిజవేగాసహ
 స్తుతయామేఘానాం చిక్రాలనిలయనాచ, గీణీ మాతేనమనశ్చ, శరగంశే

చంపూ రామాయణేన వ్యాఖ్యానేచాలకాండః.

త్యభః*జలనీలీతుతై వాలం తై వలభత్యమరః-జీవనస్య మూతఃపుటబంధోజీ
 మూతభతివిగ్రహః*వృషోదరాదిత్వాత్సాధుః- రూపకాలంకారః॥ ౧౩ ॥
 అవలేపేతి॥అవలేపోగర్వఃసవభరోభారస్తేనాక్రాంతాధిష్ఠితా-మదీయవే
 గస్యకోవావోధేతిసముత్పన్నమహాగర్వేత్యర్థః* అవలేపస్తుగర్వేన్యాల్లేపన
 దూషణేపిచేతివిశ్వః-సురలోకతరంగిణీమందాకినీ- పార్వతీకాంతస్యధూర్జ
 టేఃజటాకాంతారంజటాగహనంతస్యగహ్వరేమహాకుహరేపపాతిప్రాప
 హదిత్యర్థః-భారాక్రాంతస్యపతనంయుక్తమేవేతిభావః॥౧౩౩॥ అలభ్యేతి॥అ
 మరాపగామందాకినీ- శంభోఃకపర్దాత్ జటాజూటాత్*కపర్దోస్యజటాజూ
 టభత్యమరః - అలభ్యనిగ్గమాప్రాప్తబహిఃప్రసారాసతీతద్గర్వనిర్వాపణ్య
 త్యసంరంభేణశంభునాతథాకృతత్వాదితిభావః-దూర్వాశిఖాయాందూర్వా
 గ్రైలగ్నాసంసక్తా-యాతుపారకణికాహిమబిందుస్తమపమంత త్సాదృశ్యం

మానస్లవవిష్ణవా॥ నీలజీమూతతై వాలకృతలేఖాహరి శ్చటా॥
 ౧౩౨॥అవలేపభరాక్రాంతాసురలోకతరంగిణీపపాతపా
 ర్వతీకాంతజటాకాంతారగహ్వరే॥౧౩౩॥ ప॥అలభ్యనిగ్గమా
 శంభోఃకపర్దాదమరాపగాదధౌదూర్వాశిఖాలగ్నతుపార
 కణికోపమామ్॥౧౩౪॥ అదృష్ట్యాతాంనదీంతత్రతప్తావపర
 మేశ్వరమ్ । భగీరథోవిధేః క్రౌర్యాత్పరిక్షీణ మనోరథః॥
 ౧౩౫॥ ప॥గంగాసప్తాకృతిర్జాతా న్యపతద్ధరమూర్ధనితేనస్తు

దధాధ్యువసీనథాత్యల్పతయాలత్యుతేత్యర్థః-కర్తుమకర్తుమన్యథాకర్తుంసమర్థ
 స్యభగవతఃశంభోఃకిందుష్టరమితిభావః*తుపారస్తుహినంహిష మిత్యమరః.
 ఉష్ణమాలక్ష్మరః॥౧౩౪॥అదృష్ట్యేతి॥భగీరథఃతత్రధూర్జటిజటాగహ్వరేతాం
 నదీంమందాకినీమదృష్ట్యాఅనవలోక్యవిధేఃక్రౌర్యాత్ దైవప్రాతికూల్యాత్ప
 రిక్షీణఃప్రణామమనోరథోగంగావతరణరూపాయస్యసతథోక్తస్థ - పర
 మేశ్వరంమహాదేవంతుష్టావస్తుతవా-గంగాయఃపునర్నిగ్గమసార్థమితిభా
 వః॥౧౩౫॥గంగేతి॥స్తుత్యాభగీరథకృతస్తోత్రేణహేతునా- ప్రసన్నేనప్రసాద
 మధికతేనతేనపరమేశ్వరేణ-షీప్రాప్రేరితాగంగా-సప్తఅకృతయస్సోత్తాం
 సీయస్యాస్సాతథోక్తజాతాసతీవీకథారాసంపాతేనహిమవాన్మనహేతే
 తిమత్వాసప్తభిఃప్రవాహైఃప్రవృత్తాసతీత్యర్థః-ధరతీతిధరఃపగ్వతఃహిమవా
 నిత్యభః*వచాద్యచ్*అహగర్గధరపగ్వతాభత్యమరః-తస్యమూర్ధా నిశిఖరే

న్యవతత్ ప్రథమంపపాత. అథబిందుసరసిబిందుసరో నామకకః సారవిశేషే
 పిన్యవతత్ అత్రేదంరామాయణవిరుద్ధంతత్రగగనాచ్చంకరశిర్సతోధరణి
 మాశ్రితేత్యే తావన్మాత్రస్యైవ కథనాదిహవీన్ముద్ధి = పాతస్యాకథనాత్త
 థాచన్యవతత్ హరమూర్ధనీతివదవిభాగంకృత్యావ్యాఖ్యానేఆసాంగ్యేపా
 నరుక్త్యదోషావద్యేః అతఃయథాశ్రుతమేవయు క్షమిత్పుష్పశ్యామః-వీరోధవ
 రిహరస్తు-శీరశ్శాన్వంస్వర్గాశ్మశుపతిశిరస్తఃకీతిధరమణిభర్తృహరిచచనాత్
 పురాణాంతరాచ్చనేయఇత్యలమప్రివసంగేన * గంగాసప్తాకృతిజాతాన
 పరంహరమూర్ధనీతిపారే-గంగాహరమూర్ధణిపరం- సప్తాకృతిర్నజాతా
 అపిత- స్తుత్యాప్రసన్నేనపరమేశ్వరేణ- బిందుసరస్యపిఠీప్తాసతీసప్తాకృతి
 జాతా- సప్తాజటాయుక్తాకృతిర్యస్యాస్యాఇత్యేకత్ర- అన్యత్రతుసప్తప్ర
 కారాకృతయఃస్వరూపాణియస్యాస్తథోక్తేత్యర్థః అలంకారస్తువిరోధా
 భాసః-శ్లేషానుప్రాణితః-ఏవమర్థకల్పసేనకోపిదోషఇతిప్రతిభాతి॥౧౩౬॥ తా

త్యాగవనన్నేనయీ ప్తా బిందునరస్యపి॥ ౧౩౬॥ ప॥ తానుప్రాచీం
గతాస్త్రీనస్త్రీనఃప్రాచేతసీంబిశమ్ । అన్యాపితృక్రియాద్య
క్షుగీరథపథానుగా॥ ౧౩౭॥ ప॥ సైమాభాగీరథీజహ్న్నాస్య
త్రక్షేత్రంసమావృణోత్ । తాంసపీత్యాతతత్సాంతోజసశా
శ్రోతేణవశ్యకానా॥ ౧౩౮॥ ప॥ తయాతటిన్యాహమ్

స్వీతి॥ తానుసప్తమంగం గానుతిస్రంక్షాదినీప్రభృతయోగంగాఃప్రాచీంపూర్వ
దిశంప్రతిగతాః- తిస్రంసుచక్షుఃప్రభృతయఃప్రాజేతసీంవాగుశీందిశంపతి
చీమిత్యక్షః-గతాః-అన్యాలవశిష్టాసప్తమింగంపితృక్రియాయాంపితృతర్ప
ణేడుద్యక్తస్యతత్పరస్యభగీరథస్యపంథాఃభగీరథపథః*ఋక్పూరిత్యాదిహస
మాసాంతఃతమనుగచ్ఛతీత్యనుసృత్యయతీతితథోక్తాజాతేతిశేషః॥౧౩౭॥సే
తినైషాభగీరథస్యావత్యంప్రీభాగీరథీగంగా-జమ్బూఃముసేసత్రక్షేత్రం
యజ్ఞవాటంసమావృణోత్సమంతాదావృతవతీ-తతఃఆవరణానంతరం-సజ
మ్బూఃతాంగంగాంపిత్యాఽజసత్రక్షేత్రావరణజనితకోపాన్నిషీయ - తత
శ్చాంతఃభగీరథకృతస్తుత్యావసన్నస్థ౯ శ్రోత్రేణవత్స౯నాశ్రోత్రయాపేణ
మార్గేణజపచాతత్యాజ॥౧౩౮॥తయేతి॥భగీరథఃతయాజమ్బూరవత్రేసజా
హ్నువ్యాడుక్తరీత్యాతస్యాపిజనకత్యాదిత్యంనిర్దేశఃతటిశ్యాగంగాయాపిత్యా౯
కాపిలానలభస్మీకృతా౯సౌమతేయా౯-ప్రదివంస్యగం-ప్రావయత్అనయ

తే-గంగాంపాతాశంసీత్వాభస్మీకృతాఽపితృణాతయాఅప్తావ్యతత్సం
 రజనితపుణ్యాత్సవ్యగలోకనివాసినశ్చకారేత్యర్థః * ఆహ్వానేత్యంతాత్మ-
 రిలక్ష-గతిబుద్ధిత్యాదిసాఅణికతుఃకమఃత్వం-తతఃపరిపూర్ణమనోరథస్స
 పురీమయోధ్యాంప్రాపప్రాప్తః॥ ౧౩౯॥ అథేతి॥ అథానంతరం-ఆకర్ణిత
 శ్వామిత్రముఖాచ్చుతాభాగీరధ్యాఃకథాఉపాఖ్యానంయేనసతతోక్త
 శరధిఃశ్రీరామఃతాంసరితంభాగీరధీంపిలంఘ్యతీర్త్వా-తతఃవిశాలాంవిశా
 ఖ్యాంపురీంవిలోక్యభయంపరివృణ్మనానాపురీ-కస్యరాజ్ఞఃసంబంధినీత్యే
 గాధితనయంవిశ్వామిత్రమప్యచ్చత్పృష్టవాక్ - సగాధితనయోప్యేవం
 త్యమాణప్రకారేణావోచత్అకంఠయత్॥ ౧౪౦॥ తదేవవివృణోతి॥ పురేతి॥
 పురాఖలుపూర్వకాల-ఖలుశబ్దోవాక్యాలంకారైఃసమేధవాక్యాలంకారజ
 జ్ఞాసానునయేఖల్విత్యమరః-సురాశ్చసురాశ్చసురాసురాః*యేషాంచవి
 రోధఃశాశ్వతికఇతివైశవద్భావః-తేషాంకార్యశవీవవిరోధః-గోవ్యాఘ్రాది

వ్యాప్రాపయత్ప్రిదివంపితృణాభగీరధఃపురీంప్రాపపరిపూ
 ణమనోరథః॥ ౧౩౯॥ గ॥ అథదాశరధిరాకణితభాగీరధీక
 థస్తాంసరితంవిలంఘ్యవిశాలాంవిలోక్య పురీకన్యేయమితిగా
 ధితనయమప్యచ్చత్సోప్యేవమవోచత్॥ ౧౪౦॥ గ॥ పురాఖ
 లుసురాసురాణాంసుధానిమిత్రంమిత్రోవిరోధేప్రవృత్తేనా

వన్నశాశ్వతికఇత్యాహః-అథవాసురైస్సంగతాఅసురాఇతిమయావ్యంస
 కాదిత్వాత్సమాసః-ఉత్తరపదలోపశ్చ-నతుసురాశ్చసురాశ్చేతిద్వంద్వః॥ అ
 త్రహియేషాంచవిరోధశాశ్వతికఇత్యేవద్భావస్సాన్యత్ - తేషాంసురాసు
 రాణాండేవదానవానాం-సుధానిమిత్రంసుధాలాభాగ్ధమిత్యర్థః-మిత్రోవిరో
 ధేఅన్యోన్యవైరేప్రవృత్తేప్రసక్తేనతి-విశ్వరూపఃప్రపంచస్వరూపః-అథవావి
 శ్వానివిశ్వరక్షణతత్పురాణిరూపాణిమత్స్యకూర్తాగ్రవతారాయస్యనవిశ్వ
 రూపఃశ్రీమన్మహావిష్ణుః - విశ్వమోహినీంజగన్స్తోహజననీంమాయాయోషి
 దాకృతిమిత్యర్థః-ప్రదగ్ధ్యదర్శయిత్వా-అన్యోన్యవైరదాధ్యాపాదనేనదై
 తేయానిండ్రాఘాతయితంమాయాయోషిద్రూపేగాస్వయమావిభూయే
 త్యర్థః-శతధారపాణినాఇంద్రేణ-దైతేయవిగళనసమర్థః సాధనసంపన్న
 త్వన్యోననార్థశతధారపాణినేత్యుక్తంశతధారంపాశాయస్యేతివిగ్రహః॥
 ప్రపంచాథేభ్యఃపరేసింహపైఃసాధనవతఇతిసప్తమ్యామరినిపాతః॥

త్యాః అపత్యానిపుమాంసోఽతేయాః * స్త్రీభ్యోఽగతిః - తేషాం నిధనం నా
 10 కారయామాస - నచైత త్ప్రహుణికమాప్తేనసర్వమారణం - కింతుకపటనా
 15 కసూత్రధారోయం నిజమాయావైచిత్ర్యప్రకటనాథమిథ్యోక్తవానిత్య
 20 గంతవ్యం * హృక్రోగస్యతరస్యామిత్యణికర్తుః - శతధారపాణిః కర్తవ్యః
 25 గృత్ - రణత్వం || ౧౮౧ || తతః కింజాతమిత్యత్రాహ || లేషామితి || తేషాంఽతే
 30 మానాం జననీమాతాదితి - అతివేలమన్యః పుత్రవిసాశనాత్సముత్పన్నోత్క
 35 ర్కోపా - అతఏవశతమన్యవత్తవోయస్యసశశమన్యః తంతాస్తిశీక్షయతీతి
 40 జేతమన్యశాసనిమంద్రహంతారమిన్ధిః * కర్తరిత్యట్ * మన్యః క్రోధేన్తా
 45 దైన్యభిత్వభ్రతాపివిశ్వః - కమన్యః సర్వాచ్యబలంపుత్రం లబ్ధకామాప్రా
 50 ప్తకామాసత్కితుంకామమనసోరపీతితుమనోమకారలోపః - చక్షుశ్చక్షుః
 55 పతిస్సమాసపతేతిఘనంజ్ఞాభావః - మారీచస్యమరీచీబ్రహ్మపుత్రస్యకశ్యపస్య -

యాంవిశ్వమోహినీం విశ్వరూపః ప్రదర్శ్యజేతేయనిధనంశ
 తధారపాణినాకారయామాస || ౧౮౧ || X || తేషాంజననీదితర
 ప్యసీవేలమన్యశ్శతమన్యశాసనం కమపిపుత్రం లబ్ధకామా
 పత్యుమారీచస్య వచనాత్కుశస్థవే సుచిరంతపశ్యచార ||
 ౧౮౨ || X || తాంకైతవేనశుశ్రూషమాణశ్శతధారపాణిః పాద
 కలితకచకలాపామాపన్ననిద్రామపవిలేతినిర్విణ్యావగా

వచనాదాజ్ఞావచనాత్కుశస్థవేవిశాలాయాః పూర్వస్థానేతపోవనే - సుచిరం
 బహుకాలంతపశ్యచారప్రతినయమోపవాసాదిరూపకర్తాచరణతత్పరా -
 బధూవేత్యర్థః || ౧౮౨ || తదనుభంగద్రోపితత్ప్రీతిక్రియాంచకారేత్యోహ - తాం
 కైతవేనేతిశతధారపాణిర్వజ్రహస్తః ఏతచ్ఛవిశేషణంభావికార్యాథోప
 యోగార్థమిత్యవగంతవ్యం - శతధారపాణిం ద్రః - కైతవేనసతిరంద్రేగర్భం
 నిభేత్స్యామితికపటేన - తాందితి - శుశ్రూషమాణస్తత్రాత్మాలోచితై
 రుపచారైస్సేవమానస్య - పాదయోః పాదస్థానే - కలితోనిక్షిప్తః కచకలా
 పః కేశపాశోయయాతాం * పాశః పక్షశ్చహస్తశ్చకలాపార్థాః కచాత్పగభి
 స్త్రయమరః - తథైవాపన్ననిద్రాంప్రాప్తస్వాపాం - శయ్యాయాంశిరస్థానేపా
 దౌపాదస్థానేశిరఃకృత్వానిద్రాణామిత్యర్థః - ఏతచ్ఛాస్త్రనిషిద్ధమిభావః
 అతఏవతామపవిత్రాలశుచిరీతిస్వర్గ్యుఅవలోక్య * నిర్వగ్నంతునిధ్యాసంద
 యనాలోకనేక్షుః మిత్యమం అపగాహితలేదీయజురః ప్రవిష్టదిక్కుక్షీకుహర

స్వ-గర్భంపిండంసప్తథాసప్తభిఃప్రకారైః*ప్రకారవచనేధాత్-నిర్బిద్యవి
దార్యనిజ-గామేనిగ్రతఃజరరాదితిశేషః-అసవిత్రేత్యత్రఅవవిత్రామితకర్మ
వేషక్తవ్యే*విపాతేనేతిశబ్దేనాభిహితత్వాన్నద్వితీయేత్యుక్తంఏవముత్తర
త్రాపిద్రష్టవ్యం॥౧౮౩॥దితిరపీతి॥ఇంద్రనిగ్రహమనానంతర్యామికోయమపి
శబ్దః-విదితోవిజ్ఞాతస్తనయస్యగర్భస్యవృత్తాంతోవిచ్ఛేదనరూపనాతాయ
యాసాతథోస్తనతీ-తానిస్తనస్తనంఖ్యాకానిఖండానిగర్భశకలాని-అఖం-
డలేనేంద్రణస్తమరుః*వాతాభిమానిసిద్ధేవతాఃఅవహాదినాంసప్తానాం
మరుతాంస్థానపాలానిత్యథఃకారయిత్వా-త్రితీయంవిష్టపంస్వగంప్రవి
ష్టావహహదీనాంనామాని*అవహఃప్రవహశ్చైవసంవహశ్చోద్వహస్తధావి
వహఖ్యఃపరీవాహఃపరావహఇతిప్రమాత్-సప్తైవమారుతస్సంధామహ్నాభి
రుదాహృతాః-అవహౌపతేయద్వాయః-మేఘాలావృష్టివిద్యతః-వ

హితతదీయజతరః సప్తధాగభః* నిభిఃద్యనిజ-గామ ॥

౧౮౩ ॥ X॥ దితిరపీవిదితతనయవృత్తాంతా తాస్యపిఖండా

న్యాఖండలేనస్తమరుతః కారయిత్వాత్రివిష్టపంప్రవిష్టా ॥

౧౮౪॥వ॥తతః॥అలంబుసాయామిత్వైకొజాతఃకచ్ఛిన్నహీ

వతిః । విశారేతి స్వనామ్నాత్ర విశాలాం విదధేపురీమ్ ॥

౧౮౫॥X॥తదనుతద్వాస్తవ్యేనసుమతినామ్నానృపతినాకృతా

తాయేత్యవహశ్చాపితధామాత-ండమండలం-సంవహౌమారుతస్కం
ధస్తధాశీతాంశుమండలం-వర్తయేదుద్వహశ్చాపితధానక్షత్రమండలం-పం
చమోవివహఖ్యస్తుతధైవగ్రహమండలం - సప్తర్షిచక్రంస్వగ్రంగాంపవఃపరి
వహస్తధా-పరావహస్తధానాయుర్వర్తయేద్ధృవమండలమితి॥౧౮౪॥అస్తు
త్పితధాకిమిత్యాశంక్యప్రశ్నసోత్తరమాహ॥తతఇతి॥తతఃదితేఃస్వగ్రప్రవే
శానంతరం॥అలంబుసాయామితి॥ఇత్వైకొఃయుష్మద్వంశకూటస్థాద్రాజ్ఞః
అలంబుసాయంఅలంబుసాఖ్యాయం నిజభార్యాయం-జాతఃఉత్పన్నఃక
చ్ఛిన్నహీవతిః-విశాలోనామరాజా-అత్రకుశస్థవేస్వస్యయన్నామవిశాలఇ
త్యభిధానంతేనైవాంకితామితీశేషః-అతఏవవిశాలేతినామ్నాప్రసిద్ధాంవిశా
లాంవిస్తృతాంపురీంవిదధేనిన్నవే*వేశ్మలచ్చంకటిచావితశాలచ్చిశ్యయః-
విశాలనిమిత్తత్యమేవవిశాలాచదప్రవృత్తినిమిత్తమిత్యర్థః॥౧౮౫॥తదన్వేతి॥
తదనువిశాలానగరీవృత్తాంతకథనానంతరంభగవాన్సుబోధ్యవిశ్వామిత్రః-త

స్యాంవిశాలాయాంపనతీతితద్వాస్తవ్యః - తత్రవసన్*వసతేస్తవ్యత్క-తఃరి
 ణిచ్చేతితతఃరితవ్యప్రత్యయోవృద్ధిశ్చ - తేనసుమతిరితినామయస్యతేనసుమతి
 నామ్నానృపతినారాజ్ఞాకృతాతిధ్యఃవిహితాతిధిసత్తారః-రాజపుత్రాభ్యాం
 రామలక్ష్మణాభ్యాంసహసరాజపుత్రస్య-తత్రవిశాలాయాం-నిశీధిసీంరా
 త్రిం*నిశానిశీధిఃరాత్రితిత్యమరః-నీత్యాగమయిత్యామిథిలాంవిదేహనగరీం
 ప్రతిప్రస్థితస్య-ప్రతపసాముత్తమస్యమహాతపస్విప్రవరస్యగౌతమస్యమునే
 రాశ్రమంతపోవనం-ప్రదర్శ్యతస్యగౌతమస్యదారాః - భార్యాఅహల్యాత
 స్యామనుషక్తాంతదనుబద్ధాంకథాముపాఖ్యానమిథమనేనప్రకారేణాకథ
 యతీకథయామాన॥౧౦౬॥తదేవవివృణోతి॥అత్రేతి॥అత్రాశ్రమేమహేంద్రః
 అనార్యఃప్యేనఅసాధుజనాచరితేన-వధాకితవమాగ్నేణేత్యర్థః-గౌతమస్యధ
 ర్మదారాక్షధర్మపత్నిమహాల్యాం*దారాఃపుంసచభూషేష్యవేత్యభిధానా
 తిథ్యస్యరాజపుత్రో భగవాన్విశ్వామిత్రస్త్రనిశీధిసీంసీత్యా
 మిథిలాంప్రవీప్రస్థితః । ప్రతపసాముత్తమస్యగౌతమస్యాశ్ర
 మం ప్రదర్శ్య తద్దారానుషక్తాం కథామిథమ కథయతీ ॥
 ౧౦౬॥ప॥అత్రాగష్టగ్లానమధర్మదారాసనార్యజుష్టేనవధా
 మహేంద్రః । సచక్రధానిర్వృషణంవృషాణంభార్యామదృ
 శ్యాంచమునిశ్చకార॥౧౦౭॥ప॥వసమేతద్గతేరాషేశాపాన్యు
 క్తాభవిష్యసి-ఇత్యక్త్యాగౌతమః చత్వీంహిమాద్రిం తపసే
 యయా॥౧౦౮॥ప॥ ఇథంవిదితవృత్తాంలేదేవతానాంగణేత
 త్-ఆగమత్-గ్రావ్యధమేణసంగతవా*గమేర్దుష్కృపాదిత్వాన్లేచర
 జాదేశః-సమునిగౌతమశ్చక్రధాలహల్యాజారత్వజనితక్రోధేన-వృషాణం
 మహేంద్రం*వాసవోవృత్రహంపృషేత్యమరః - నిర్వృషణంవిగతాండకో
 శం*ముషోండకోశోవృషణఇత్యమరః - తథాభార్యామహాల్యాంచఅదృ
 శ్యాంపూర్వరూపపరిత్యాగేనపాషాణభావమాపన్నామిత్యర్థః-చకారత
 థాశశాప ఉపజాతివృత్తం॥౧౦౭॥శాపాంతంకథయతి॥వసమితి॥రామశ్రీ
 రామచంద్రే-ఏతద్వసమేతదరణ్యంగతేప్రాప్తేసతి-శాపాత్పాషాణభావని
 ర్భంధరూపాత్-ముక్తాభవిష్యసి-శ్రీరామచంద్రుడదారవిందరజః కణస్పర్శా
 దేవమచ్ఛాపపరిప్రాప్తాం పాషాణభావావస్థాం విహాయనిజశరీరం ప్రా
 ప్స్యసీత్యర్థః-ఇత్యనేనప్రకారేణగౌతమః-చత్వీమహాల్యాంప్రత్యక్త్యా-త
 పసేతపశ, గాంధ=౧-హిమా=౧-నిశానిశీధి=౧-రాత్రి=౧-రాత్రి=౧-రాత్రి=౧

నవ్రకారేణ-దేవతానాం గణే అగ్ని దిదేవసంఘః- విదితవృత్తాంతే గౌతమ
తాపాదిం ద్రోనిర్వృషణో భూదితి విజ్ఞాతవృత్తాంతేనతి- తదా తస్మిన్ సమయే-
వృషా ఇంద్రః పితౄణాం పితౄదేవతానాం ప్రాభవాన్తాహత్యాత్ - మేష
స్య హవిష్టే నకల్పితస్య ఎడకాఖ్యపశువిశేషస్య వృషణంలే భేప్రావ-మేషవృ
షణంభి త్యావత ద్వృషణస్తానేయోజయామాసురిత్యర్థః- అతఏవ మేషవృష
ణ ఇంద్ర ఇతి లోకవేదయోప్రసిద్ధః* మేండోరభ్రోరణోర్ణాయుమేషవృష్ణయ
ఏడక ఇత్యమః॥ ౧౮౯॥ తదితి॥ తత్తస్మాత్కారణాద్దాతమః- ఏనసః మహేం
ద్రసంభోగజనితపాపాత్ - ముక్తాయుష్ష త్పాదరజోమహిమ్నైతి శేషః - ఏ
నామహాల్యాం ప్రతిగృహ్య తు పునఃస్వీకరోతు ఇత్యుక్తేతి శేషః- ఇతి నైవగవ్య
మానాథః త్వదప్రయోగః - ప్రయోగేన పానరుక్త్యమి త్యా లంకారికాః
కౌశికో విశ్వామిత్రః- రామేణ సాకం- తస్య గౌతమప్యాశ్రమంభేజేప్రావ॥
౧౯౦॥ దుఃఖ ఇతి॥ తాదృగ్విధే తాదృక్ప్రకారే- అనిర్వాచ్య ఇత్యర్థః- మ

దా । పితౄణాం ప్రాభవాల్లేభే మేషస్య వృషణం వృషా ॥

౧౮౯ ॥ ప ॥ తదేనామేనసో ముక్తాయ ప్రతిగృహ్య తు గౌతమః ।

ఇతి తస్యాశ్రమంభేజే సాకం రామేణ కౌశికః॥ ౧౯౦॥ ప ॥ దుః

ఖేనుఖేచరజ ఏవ బభూవ హేతుస్తాదృగ్విధే మహతిగౌత

హత్యనల్పేచ- గౌతమధర్మవత్ప్రతిః అహాల్యాయాః- దుఃఖేపాపాణావస్థాజ
నితక్లేశే- సుఖేపూర్వరూపప్రాప్తిజనితానందేచ విషయే - రజఏవరజోగు
ణోరేణుశ్చ- ఎవకారోవధారణార్థః- హేతుః కారణంబభూవ- కుతఃయ
స్మాత్తారణాత్సాగౌతమధర్మవత్త్వి- గుణేన గుణరూపేణ రజసారజోగుణే
త్యర్థః- వికృతింగతాపాపాణావస్థావికారంప్రాప్తా- తథారాషస్య శ్రీరామ
చంద్రస్య పాదరజసాచరణరేణునాప్రకృతిం పూర్వరూపం- ప్రపేదే శ్రీరామ
చంద్రచరణారవిందరజస్సంపర్ధాత్ పాపాణిత్వం విహాయ నిజాకృతింప్రాపే
త్యర్థః* అగోరజోగుణేరేణావార్తవేచేతి నానోరగ్ధర్మమాలా- రజఇతి కేవల
ప్రకృతగోచరక్లేషాలంకారః- యద్యపి పూర్వమదృశ్యాంచకారేత్యుక్తం- స
తుపాపాణావస్థాంతథాపి వికృతింగతాప్రకృతింప్రపేదే ఇత్యేన పద్మపురా
ణోక్తపాపాణావస్థాసూచ్యతే- తథాచపాద్య* సాతతస్తస్య రామస్య పాద
స్పర్శాన్త హత్యనః- అభూత్పురూపావనితానమాక్రాంతామహాశిలేతి* గు
హేనాభ్యుక్తం- టౌళయామితవపాదపంకజేనాథదారుగృహదోకిమంతరం.

మానుషీకరణమాణః మస్తీతేపాదయోరితికథాప్రధీయసీద్ధతి* మహానాటకే
 పుష్కం * శిలాకంపంధత్రేశివశివవియుక్తేకతినతామహానారీచ్ఛాయా
 మయతివనితారూపమయతే-వదత్యేవంరామేవికసితముఖీ వల్లలమురఃస్థలే
 ధృత్వాబధ్వాచభరముదస్థాదృషివధూః*అన్యత్రగౌతమేనచ*పదకమలర
 జోభిర్ముక్తపాపాణదేహమలభత యదహల్యాం గౌతమోధర్మపత్నీం-త్వయి
 చరతివిశీర్ణగ్రావవింధ్యాద్రిపాదేకతికతిభవితారస్తాపసాదారవంతభితి- వ
 సంతతిలకావృత్తం॥ ౧౫౧॥ తస్మిన్నితి॥తస్మిన్నాశ్రమే-విశ్వామిత్రఃఅహల్య
 యాగౌతమేనచ-కృతమాతిధ్యంపిహితాతిధిసత్తారం-సరాజపుత్రశ్శ్రీరామ
 లక్ష్మణసహితస్సృ-ప్రతిగృహ్యమిధిలోపకంఠ ధువిజనకయజనభవన మభజత
 తిప్రదేశేజనశ్రయజనభవనంయజ్ఞశాలాషభజతప్రావిశత్*విదేహామి
 ధిలాపురి-ఉపకంతాన్తికాభ్యగ్తాభ్యగౌతమ్యభితోవ్యయమితిచామరః॥౧౫౨॥

మధమ౯పత్న్యః॥యస్మాద్గుణేనరజసావికృతిం౯తాసాకా
 కుత్తస్పాదరజసాప్రకృతింప్రపేదే॥ ౧౫౧॥ ౫॥తస్మిన్నహల్య
 యాగౌతమేనచకృతమాతిధ్యం విశ్వామిత్రస్సరాజపుత్రః ।
 ప్రతిగృహ్య మిధిలోపకంఠ ధువిజనకయజనభవన మభజత
 ౧౫౨ ॥ ౫ ॥ తదనుజనకేనవిధివదభ్యర్చితేతస్మిన్నిమికులపు
 రోధాశ్శతానందోరఘునందనమేవమభాషత॥ ౧౫౩॥ ప॥ తి
 ష్ఠ౯క్షత్రాహ౯వృత్తౌ మునిర౯మద సావాశ్రమం బ్రహ్మ

తదన్వితీ॥తదనుయజ్ఞశాలాప్రవేశానంతరం-తస్మిన్విశ్వామిత్రే-జనకేనరా
 జ్ఞావిధివత్-విధ్యహ౯యధాశాస్త్రమిత్యర్థః*తదహ౯మితివతిప్రత్యయః..
 అభ్యచి౯తేప్రాజితేనతి-నిమిర్మామరాజావిదేహానాంకూటస్థః- తతులపు
 రోధాఃతద్వంశపారంపర్యాగతపురోహితఃపురస్తాదేవరాజ్ఞోహితంధత్తే
 పురోధాఇతివిగ్రహః॥పురోధాస్తుపురోహితఇత్యమరః-శతానందోగౌతమ
 పుత్రఃమునిరఘునందనంశ్రీరామంప్రత్యేవం శత్రుమాణప్రకారేణాభాషత
 అవోచత్-విశ్వామిత్రమాహుత్త్యంవక్తుమువచక్రమిత్వ్యర్థః॥ ౧౫౩॥ తదే
 వవివృణోతితిష్ఠన్తితి॥అసావయమితిహస్తనిర్దేశః-మునిర్వననశీలోవిశ్వామి
 త్రః॥క్షత్రాహ౯వృత్తౌక్షత్రవర్ణయోగ్యవ్యాపారే-క్షత్రాహ౯తిపారేక్ష
 త్రధర్మయోగ్యవ్యాపారేతిష్ఠ౯-వత౯మానస్సృ-పురేతిశేషః॥బ్రహ్మసూ
 నోరగసిషసగ ఆశ్రమంతప్రోవగగుగతుత్ పాన - ఆఖిలకర్మణా సాగూణి

శేషః-అథతత్ర ఆశ్రమే-నిరవధిమర్త్యాదం-వృషసోపేతంచతుర్విధమృష్టా
 స్నపానాదిసమృద్ధతయానిర్వక్తుమశక్యమిత్యర్థః- అతిధ్యమతిథిసత్కారం-
 లభ్యాప్రాప్యవసిష్టకృతమితి శేషః తతస్సుగభేకామధేనోః*సురభిర్గవిచస్త్రి
 యామిత్యమరఃప్రాభవాత్సమధ్యాదిత్యేవమవేత్యజ్ఞాత్వా-సాసురభిస్తై
 నవిశ్వామిత్రేణప్రాధికతామహ్యమియందీయతామితివసిష్టముద్దిశ్యయాచి
 తాభూత్-తదనుయాచ్ఛానంతరం-మునివరేమునిశ్రేష్ఠేవసిష్ఠే-నాభ్యుపే
 తేధేనుందాతుమనంగీకృతవతిసతీత్యర్థః-న ఇర్ధస్యనశబ్దస్యసుఖసేతినమాసః-
 క్రోశంతీమార్తస్వరంకుర్వంతీంతాంధేనుంచకషబలాత్తారేణితివా-త
 తఃప్రచురబలజపాఅత్యంతబలిష్ఠయాతయాధేనైవ-కాందిశీకోభయద్రు
 తోబభూవ-మహాబలసంపన్నకామధేనువిదళితచతురంగబలస్స-వలాయ
 తోభూదిత్యర్థః*కాందిశీకోభయద్రుతఇత్యమరః-తన్నైవేత్యత్రవపకారో
 వసిష్ఠవ్యవచ్ఛేదార్థకః-రాజాతపోబలేననవభ్యతిలేనోపేక్షితత్వాదిభా

సూనోరాతిథ్యం తత్రలభ్యా నిరవధిసురభేః ప్రాభవాదిత్య
 వేత్య సాతేనప్రాధికతాభూత్తదను మునివరేనాభ్యుపేతే
 చకర్షక్రోశంతీంతాంతన్నైవప్రచురబలజపాకాందిశీకోబ
 భూవ ॥ ౧౫౪ ॥ ౫ ॥ బహుశస్తద్బలచకితస్యతపసాధిగతవి
 విధాయుధనిగమస్యభూయోపి సురభినిమిత్తంసమారబ్ధసమ

వః*తదుక్తంశ్రీరామాయణే-కిష్కింధాకాండే*దుర్గభస్యవధమృత్యుజీవిత
 స్యశుభస్యచరాజానోవానరశ్రేష్ఠప్రదాతారోనసంశయః-తాన్నహింస్యా
 న్నచాక్రోశేన్నాక్షిపేన్నాప్రియంవదేత్-దేవామానుషయాపేచరంశ్రేష్ఠే
 మహీతలఇతి*స్రగ్ధరావృత్తంతదుక్తంకేదారేణ*మృత్యుర్యానాంతయేణ
 త్రిమునియతియుతాస్రగ్ధరాకీర్తితేయమితి॥ ౧౫౪ ॥ ఏవంభూనోపిపునర్యు
 ధార్థమేవప్రవృత్తఇత్యాహ॥ బహుశఇతి॥ బహుశఃబహువారం*బహ్వ
 ల్పథాఃచ్చస్కారకాదవ్యతరస్యామితిశన్ప్రత్యయః-తస్యాఃకామధేనో
 బలాత్ శక్తేశ్వరీతస్యభయసంభ్రాంతస్య*చకితంభయసంప్రభుఇ్యభి
 ధానాత్-తపసాతపోబలేన అధిగతాఃప్రాప్తావివిధాబహుప్రకారాః
 యుధనిగమాధనర్యేదాద్యస్త్రవిద్యాయేనతస్య-అతఏవసురభినిమిత్తంకామ
 థేనుప్రాప్త్యగం-భూయఃపునరపిసమారబ్ధసమరస్యఉపక్రాంతయుద్ధస్యవి
 శ్వామిత్రస్యేశేషః-దివా(త్ర)వరంపరామమానుషా(త్ర) శేణి-బహు

దండేనబ్రహ్మ తేజోమయేనదండేన - నిరుంధన్ నివారయన్ మోక్షీకుర్వన్ని
త్యథన్ - అరుంధత్యేవ జాయాయస్య అరుంధతీజా నిర్వసిష్ఠః జాయాయానిజీ
తినిజా దేశః - అవతస్థే బౌస్తుభ్యేనస్థితవాన్ * సమప్రప్రవిభ్యస్తథాత్వాత్త నేప
దం॥౧౫॥ తత ఇతి॥ తత స్తదనంతరం - అయంవిశ్వామిత్రః జాతవ్యభీకః క్షత్రి
యబలేనముత్పన్నాప్రీతిస్త్వ * అభీకంత్యప్రియే సృత ఇత్యమరః - అథవా ఉత్పన్న
దుఃఖః వ్యభీకమస్య తే దుఃఖే ఇతి వై జయంతీ - అత ఏవ త్కౌత్రాత్ క్షత్రసంబంధి
నః తేజసః బలాత్ * తేజః ప్రభావదీప్తా చ బల ఇత్యమరః - పరమత్యంతం బ్రా
హ్మ్యం బ్రహ్మ సంబంధ్యేవ మహస్తేజో - మహీయామహ త్తరం పశ్య స్తమతి
యావత్ - ఇతి నిశ్చిన్య నిర్ధార్య * తథా శ్రీ రామాయణే * ధిగ్బలం క్షత్రియబలం
బ్రహ్మ తేజో బలం బలం - ఏతేన బ్రహ్మ దండేన సర్వాస్థాని హతాని మే ఇతి త
త్సిద్ధయే బ్రహ్మ తేజః ప్రాప్త్యథన్ - దక్షిణస్యాందిశిః ప్రతరంతవశ్యచార॥౧౫॥

రస్యదివ్యాస్త్రం పరం పరాంబ్రహ్మ దండేన నిరుంధన్ రుంధతీ
జానిరవతస్థే॥ ౧౫॥ ౫॥ తతో యంజాతవ్యభీకః క్షాత్రా తైజ
సః పరం బ్రాహ్మ్యమేవ మహోమహీయ ఇతి నిశ్చిన్య - తత్సిద్ధి
యే దక్షిణస్యాందిశీ ప్రతరంతవశ్యచార॥ ౧౫॥ ౫॥ అథ సా
విత్రః క్షత్రియప్రిశంకుస్సుశరీరస్వగ్గసిద్ధిమభ్యర్థయ మానో
వసిష్ఠేన ప్రత్యాఖ్యాత స్తస్య పుత్రైర్న హోన యాదిభిర్ని
ర్బంధకుపితైర్తతచండాలభావస్తమేనంశరణమభజత॥౧౫॥

శ్వచారఘోరతరతపోనిష్ఠా భూదిత్యథన్॥ ౧౫॥ అథేతి॥ అధానంతరం - సా
విత్రః సవిత్వవంశోద్భవః క్షత్రియః క్షత్రకులప్రసూతః * క్షత్రాష్ట్ర ఇతి ఘప్రత్య
యః - విశేషగుద్వయేనాపి గృహీతురపరిత్యాజ్యత్వం సూచ్యతే - త్రిశంకూరా
జానశరీరః శరీరసహితస్సన్నేవ - స్వగ్గసిద్ధిం స్వగ్గోకప్రాప్తిం - అభ్యర్థయమా
నః సశరీరవహం స్వగ్గేయా స్యామీతి యాచమానస్సన్నిత్యర్థః - వసిష్ఠేన
గురుణా ప్రత్యాఖ్యాతః - సశరీరస్వగ్గమనమశక్యమితి నిరాకృతః - తథా నిర్బం
ధకుపితైర్బుష్టా భిరపివాగురుపుత్రైర్హంసశరీరవహస్వగ్గం ప్రాప్తవణీయ ఇతి
పునః పునయాన్ చ్చానిర్బంధజనితో వద్రవసంజాత కొపైర్న హోదయ ఏవ
ఆదిర్యేషాం తై స్తస్య వసిష్ఠస్య పుత్రైర్దత్తచండాలభావో యస్య సతతోక్తః
చండాల్ భవేతీత స్తస్యన్నిత్యథన్ - తమేనం విశ్వామిత్రంతవస్యంతంశరణ
మభజత తత ఇతి వత్తతయా అయం నూనంశరం సాచక్షుషం పీడినగణానాం

భూదిత్యర్థః॥౧౫౭॥ తతఃకిమతతహః॥ అసావితీ॥ అసావిశ్వామిత్రోపి - తస్యత్రి
శంకోర్మనోరథపరిపూర్తయే - సశరీరస్వగప్రాప్తిరూపమనోరథంపరిపూ
రయితుమిత్యర్థః - ఏకైకతంప్రాక్రమతకంచద్యాగంప్రారబ్ధవానిత్యర్థః॥
౧౫౮॥ తత్రేతి॥ త్రిశంకొస్సంబంధిని తత్రతస్మిక్రతౌ - బ్రాహ్మణేషుబ్ర
హ్మర్షిషు సమాగతేషువిశ్వామిత్రభయాదుపాగతేషుసత్సు - త్రిశంకొన్మ
పాత్కజగుప్సావిరామేత్యాదినాపంచమీ - జగుప్సయాశాఖాంతరంప్ర
విష్టః - జాతిభ్రష్టాస్తత్పరిపంథినంశరణంగతశ్చండాలోయంయజమానః త్న
త్రియశ్చయాజకస్తస్మాత్తత్రగమనమనుచితమిత్యత్పన్న మనస్సంకోచేన
త్యర్థః॥ అనాగతానసంప్రాప్తా - వస్తిస్యపుత్రా - అయంవిశ్వామిత్రః
శాపేనశ్వభక్షకానకరోత్ - యతోస్తద్భువక్రాంతయాగంప్రతీర్షయానస
మాగతాస్త ఇమేవస్తిస్యపుత్రాఃశ్వమాంసభక్షకాభవంత్యితిశాపేత్యర్థః

X॥ అసావపితన్యనోరథపరిపూర్తయేక్రతుమేకప్రాక్రమ
త॥ ౧౫౮॥ X॥ తత్రసమాగతేషుబ్రాహ్మణేషుజగుప్సయా
త్రిశంకోరనాగతాన్వస్తిక్తుపుత్రానయంశాపేనశ్వభక్షకా
నకరోత్॥ ౧౫౯॥ X॥ తతఃక్రతుభుజాం వర్గేషిస్వగ్దాదన
వతిణే॥ ౧౬౦॥ వ॥ అయంమహాత్మాతపసాంప్రభావా
దారోపయా మానసివంత్రిశంకుమ్ । నీలాంబరం నిహ్ను

౧౫౯॥ తత ఇతి॥ తతస్తదస్తరం - క్రతుంభుంజత ఇతి క్రతుభుజః - తేహేమింద్రా
దిదేవానాంవర్గేసంఘేపి స్వగ్దాదనవత్తీర్ణేజగుప్సయైవఅనవతరతినతి - హవి
ర్భాగాగ్గృహీతుమితిశేషః॥ ౧౬౦॥ అయమితి॥ మహాత్మామహానుభావో
యంతపసాంప్రభావా త్తపస్సామర్థ్యాత్ - త్రిశంకున్దివంస్వగ్గం - ఆరోపయా
మానఆరోపితవాక్ - రుహేష్ట్యంత్రాల్లిఖ్యరూపః పోస్యభేదస్యామితిపకారః
గతిబుద్ధిత్వాదినాఅణికర్తుః శౌకర్మత్వం - కీదృశంత్రిశంకుం - నీలమంబరంవాసో
వ్యోమచయస్యతం - ఏకత్రచణ్డాలాకృతిధారిత్వాదన్యత్రమేఘావరణజనితాం
ధకారవృతత్వాచ్యైభిభావః॥ అంబరంవాసనివోహ్మి తివిశ్వః - తథాః హ్ను
తః ఆచ్ఛాదితః రాజవేషోన్యవనై వధ్యంచంద్రప్రకాశశ్చయ్యతం - రాజాప్ర
భాస్యపేచంద్రేయక్షేత్రయశక్రయోరితివిశ్వః - అతఏవవర్షానిశీధాత్ప్రా
వృష్టాలాభకారాతాదవిశేషోవిశేషరహితోవేషోయస్యతం - అర్థరాత్రతు
ల్యాకారమిత్యర్థః॥ స్త్రియాంప్రావృట్ స్త్రియాంభూమ్ని వర్షా ఇతి - అగ్రరా

త్రనీఠౌద్వావితిచామరః- శ్లేషాలంకారః- ఇంద్రవజ్రావృత్తం॥ ౧౬౧॥ అ
పాతయదితి॥ తతస్తదనంతరం-శతమస్యవః క్రతవోయస్యశతమన్యోరింద్రః
సంజాతమస్యఃచండాలంకిమితిస్వర్గమారోపితవానితినముత్పన్నక్రోధస్స
* మస్యదైన్యక్రతౌక్రధీత్యమరః- స్వర్గముపాశ్రయంతంప్రవేశంతమేనం
త్రిశంకుమపాతయత్ పాతయామాస-తతోనంతరం-త్రిశంకఃపతమానఇతి
శేషః-అస్యమహాత్మనోవిశ్వామిత్రస్యనియోగశంకుంత్వమత్రైవతిష్ఠే త్యా
జ్ఞారూపాలంబనయష్టివిశేషం- అవలంబ్యావప్తభ్య-గగనేప్రతిష్ఠాంస్థితింతే
భేదప్రాపవతన్నియోగావలంబేన అంతరిక్షేస్థితోభూదిత్యర్థః-మహాత్మానః-
కింవాకర్తుంనశక్నువంతీతిభావః-ఉపజాతివృత్తం॥ ౧౬౨॥ తత ఇతి॥ తతఃత్రిశం
కోర్గగనప్రతిష్ఠాపనానంతరం గీర్వాణగణప్రార్థనయా పురస్తరాదిబృహారక
బృహదయాష్టయా-పరిత్యక్తంవిస్మృత్యభువనాంతరనిర్వాణకర్త్యాణంస్వగ్గాంతర

తరాజవేషంవర్షానిశీధాదవిశేషవేషమ్॥ ౧౬౧॥ ప॥ అపాత
యత్స్వర్గముపాశ్రయంతం సంజాతమస్యశ్శతమస్యరేనమ్।
తతోవలంబ్యాస్యనియోగశంకుం లేభేత్రిశంకుగగనప్రతి
ష్ఠామ్॥ ౧౬౨॥ గ॥ తతోగీర్వాణగణప్రార్థనయాపరిత్యక్తభు
వనాంతరనిర్వాణకర్త్యాణంతత్రతప్రత్యూహఃప్రత్యుద్యు
తఇతివశ్చిమాయాందిశిపుష్కరైపుష్కలంతపశ్చరంతమము

చనైవకర్తయేనతథా-తత్రదక్షిణస్యాందిశితపఃప్రత్యూహస్తపోవిఘ్నః*వి
ఘ్నోంతరాయఃప్రత్యూహఇత్యమరః- ప్రత్యుద్యుతస్సంజాతఇతివశ్చిమా
యాందిశి-పుష్కరైతీగ్రవిశేషే- పుష్కలంసమగ్రంతపశ్చరంతమముంవిశ్వామి
త్రం-అంబరీషస్యమహారాజస్యయజ్ఞపశునాశేనిమిత్రేప్రాయశ్చిత్తార్థంప్రా
యశ్చిత్తంనామ ప్రారబ్ధకర్మలోపజనితదురితనిరాకరణార్థం మవశ్యకర్త
వ్యకర్తవిశేషః-తదథంబహ్వీభిరనేకాభిశ్చతసంఖ్యాకాభిరిత్యర్థః-ఉతో
గుణవచనాదితీవ-గోభిర్ముల్యఘాతాభిఃక్రీత్యాగృహీత్వా-నరపశుతాం
నీయమానః తత్ప్రాయశ్చిత్తస్యసరపశునివర్త్యత్వేనవిధిబోధితత్వాదితిభా
వః-తావత్తదానీం-రుచికస్యరుచికనామ్నఃకస్యచిద్ధరిద్రబ్రాహ్మణస్యశునశ్చే
పఃశునశ్చేపనామాశునఇవశేపోయస్యేతివిగ్రహః * శేషపుచ్చలాంగూలేషు
చేత్యులక్ - మధ్యమపుత్రః- శునఃపుచ్చశునోలాంగూలఇత్యాద్యత్యతీయపు
త్రాసేతుయామధ్యమోయంపుత్రః- మధ్యభవోమధ్యమః * మధ్యాంతఇతి

మవప్రత్యయః పితాశ్చ్యేష్ఠమవిక్రేయం మాతాచాహాకనీయసం - విక్రీతంవ
 ధ్యమంవస్యే రాజపుత్రసయస్వమామితి శ్రీరామాయణే తేనైవోక్తత్వాత్
 శరణమయాచత ఆవన్నోహం మత్ప్రిణసంరక్షణం కుర్వీతి ప్రార్థితవా
 నిత్యభః - సనురుచికోయంబ్రాహ్మణః తత్త-ధంస్వదగ్ధోదరపూరణాయ
 వశ్యభంస్వపుత్ర దానరూపంపాపంకృతవాః - కీంఽ- ఆత్మావైపుత్రనా
 మీసీతిశ్రుతేః - పుత్రస్యాత్మరూపత్వాత్ ఆత్మహంతృత్వదోషప్రసంగాచ్చే
 తిచేత్ - సత్యంబుభుక్షీ తస్యాస్యతాదృగ్వివేకశూన్యత్వాత్ ఉక్తంచ*త్యజే
 త్సుధార్తమహిళాపితృత్రంభుజైశ్చ ధార్తాభుజగీస్వమండం-బుభుక్షీతః కిం
 కరోతిపాపంక్షీణానరానష్టగుణాభవంతి-అన్యచ్చ*అన్యదగ్ధోదరస్యాగ్ధేకిం
 నకుర్వంత్యసాంప్రతమితి-అత్తధాకృతవానిత్యలమతీప్రసంగేన॥ ౧౬౩॥ త
 తఃకింకృతవాన్సు నిరిత్యతపహ॥అయమితి॥అయమితిపురోవర్తినోనిర్దేశః భ
 గవానుత్పత్తించవినాశంచేత్యుక్తలక్షణవిశ్వామిత్రః నిజతనయవినిమయేన

మంబరీషయజ్ఞపశునాశప్రాయశ్చిత్తార్థంబహ్వీర్షిగ్రోభః శ్రీ
 ల్యానగపశుతాంసీయమానస్తావద్రుచికస్య మధ్యమపుత్రశ్చ
 నశ్చేవశ్చరణమయాచత॥౧౬౩॥౫॥అయంభగవాన్విజతనయ
 వినిమయేనరక్షీతుమేనమున్ముఖః పరాఙ్ముఖేభ్యస్తేభ్యోహ
 విప్రందాదిభ్యశ్చాపేనవసిష్ఠతనయా దశాందత్వాగాధాద్వ

స్వపుత్రప్రత్యర్పణేన - ఏనంశునశ్చేవం రక్షీతుం పాలయితుమున్ముఖః*సర్వ
 కామసమృద్ధస్య హ్యశ్వమేధస్యయశ్శలం తత్ఫలంలభలేత్రస్తై రక్షీరేశకణా
 గత ఇతిశరణాగత రక్షణేన హాఫలశ్రవణాత్ నిజతనయార్పణే నాప్యేనం
 పశుభావనిర్బంధాన్తోచయితుం కృతనిశ్చయస్సన్నిత్యభః - పరాఙ్ముఖే
 భ్యః వినిమయానంగీకారేణ ప్రతికూలేభ్యః హవిష్యందః ఆదిశ్యేషాంతే
 భ్యోహవిప్రందాప్రముఖేభ్యః - తేభ్యః నిజతనయేభ్యః - శాపేన వసిష్ఠత
 నయదశాంశ్వభక్షకావస్థాం - దత్వావసిష్ఠతనయా ఇవశ్వమాంసభోజినో
 భవంత్యితిశశాపేత్యభః* దశావర్తావవస్థామామితివిశ్వఃగాధాద్వయప్రీ
 తాభ్యాం - గాధయోరింద్రోపేంద్రప్రపాదకసూక్తివిశేషయోర్ద్వయేనశు
 నశ్చేపగీతేన - ప్రీతాభ్యాంసంతుష్టాభ్యామింద్రోపేంద్రాభ్యాం - యాగాధి
 ష్ఠావదేవతాభ్యాం అంబరీషంశునశ్చేనంచేత్యభావరిపూర్ణమనోగధాసం
 పూర్ణాభిలాషాకారయామానఇంద్రోపేంద్రసంతోషోత్పాదనపూర్వం

యజ్ఞస్యసాంగత్వాపాదనేనఅంబరీషఃపూజనోరథం-ప్రాణపరిత్రాణేనశునశ్చే
 పమనోరథంచపూరయామాసేత్యథః॥౧౬౪॥ తతఃతతఃతతఃతదనంతరం-త
 వస్యంతంతపఃకుర్వాణంతపోనిష్ఠమిత్యథః॥ ఏనంవిశ్వామిత్రంమేనకాయా
 మేనకాఖ్యాయాలప్సరసస్సంగతఃసంగాత్ * పంచమ్యాస్తసిః-తపోభంగస్త
 పోవిఘ్నఃకర్తా-చిరంబహుకాలంఅంగీచకారఅనుససార-మేనకాసంభోగ
 తాత్పర్యోచితకాలమయంపరిత్యక్తనియమోఘాదిత్యర్థః॥ ౧౬౫॥ పశ్చాది
 తి॥ పశ్చాత్తదనంతరమయంవిశ్వామిత్రః- పశ్చాత్తాపేనకీమేతదసదాచరిత
 మంగీకృతమిత్యనుతాపేనాభిఘాతఃఆక్రాంతస్సన్నుతరేఉత్తరస్మిన్ భూ
 భృతిహిమవత్పవతే*పూర్వాదిభ్యోనవభ్యోవేతివికల్పాత్ స్మిన్నాదేశభా
 వః కౌశిక్యాస్త్రత్రత్యాఃస్వభగిన్యానద్యాస్తీరే-ఘోరమత్కుగ్రంతపశ్చ
 చార-తథాచశ్రీరామాయణే*కౌశికీపరమోదారావ్రవృత్తాచమహానదీ-ది

యశ్రీతాభ్యా మింద్రోపేంద్రాభ్యా మంబరీషం శునశ్చేపం
 చ పరిపూర్ణఃపమనోరథాకాలీయామాస॥౧౬౪॥ X॥ తతస్త
 వస్యంతమేనం మేనకాసంగతస్తపోభంగచ్చిరమంగీచకార॥
 ౧౬౫॥ X॥ పశ్చాత్పశ్చాత్తాపాభిఘాతోయముత్తరేభూభృతి
 కౌశికీతీరేఘోరంతపశ్చచార॥ ౧౬౬॥ X॥ తత్రజంభారివ్ర
 హితాంఽరంభాంశైలీభవేతిశప్త్యా పూర్వస్యాందిశినిరస్తసి

వ్యపుణ్యోదకారమ్యాహిమవంతముపాశ్రితా-లోకస్యహితకామ్యార్థంప్ర
 వృత్తాభగినీమమేతిశ్రీరామంప్రతిస్వేనైవోక్తం॥ ౧౬౬॥ తత్రేతి॥ తత్రహి
 మవత్పవతే-జంభారిణాజంభాఖ్యదైత్యదేవీణైంద్రేణ-వ్రహితాంతపోవి
 ఘ్నార్థః॥ ప్రేషితాంఽరంభామప్సరసః * స్త్రీయాంబహుష్యప్సరసస్సర్వే
 శ్యాఙ్గిర్యశీముఖాః - ఙ్గిర్యశీమేనకారంభాఘృతాచీచతిలోత్తమేత్యమరః॥
 శైలీలిలారూపాభవేతిశప్త్యా-శాపేనపాపాణావస్థాందత్యేత్యర్థః-పూర్వ
 స్యాందిశిప్రాచ్యాం-నిరస్తనిశ్వాసంనిరుద్ధప్రాణసంచారంయథాతథారేచక
 పూరకకుంభకలక్షణప్రాణాయామసహితమిత్యథః - అముష్మిన్విశ్వామి
 త్రేతవత్సరతిమహోగ్రతపోనిష్ఠాపరతన్త్రైసతి-తపోగ్నస్తపోరూపవహ్నో
 రూష్మణాసన్తాపజనకజ్వాలయా-ఉద్విగ్నతావిహ్వలితాయేఅమరానేవా
 స్తమాంసఖాతత్యఖః-భయసంభ్రాంతాఖలగీర్వాణసహితస్సన్నిత్యర్థః*రా
 జాహస్సఖిభ్యష్టచ్-తామరసాసనోబ్రహ్మ-సన్నిధాయసన్నిహితోభూ

త్వాజితేంద్రియత్వాద్విషయప్రవృత్తిప్రతిరోధేనశిషీతేంద్రియగ్రామత్వా
 ధైర్యః బ్రహ్మపిఁరసిజాతఃవసిష్ఠోపితత్వత్ప్రిపత్యపిభవంతమేవం బ్రహ్మ
 ద్విరసీతివ్యాహరతువదతు- మదనుగ్రహణేతిశేషః- తథైవతవమనసివిద్యుల
 ఇతిభావః-ఇతీతమభాషత॥౧౬౭॥తతఃకింతత్రాహ॥అసావితి॥అసావిశ్వావి
 త్రఃవసిష్ఠస్యనిర్దేశాన్నిరూపణాద్భక్తిహృషీత్వం-దేవజన్మనీఉత్పత్తికరా
 భ్యాంయస్యసద్విజన్మాబ్రాహ్మణఃఉపనయనంస్తారాదుపనయనరూపసం
 స్థారాద్భక్తిహృషీత్వంసంయథాబ్రహ్మతేజఇవ- అవిందతలలభతః॥బ్రహ్మ
 హస్తీభ్యాంవర్చసఇతిఅచ్చక్రత్యయః అత్రయథాశబ్దఃఇవార్థకః- ఇవవద్వా
 యథాశబ్దా ఇతిదండాచార్యానుశాసనాత్ అతఏవోపమా॥౧౬౮॥ ఇతితి
 ఇత్యుక్తప్రకారేణ- జనకస్యపురోధసాపురోహితేనశతానందేన-శ్లాఘితః
 ప్రశంసితః-గాధిసూనుర్విశ్వామిత్రః-సృపతనయాభ్యాంహాశ్రీరామలక్ష్మణ

శ్వాసంతవశ్వరత్యముష్మిన్నుష్మణాతపోగ్నేరుద్విగ్నితామ
 రసఖస్తామరసాసనస్సన్నిధామజితేంద్రియత్వాద్భక్తిహృషీ
 రసివసిష్ఠోపేవంవ్యాహరతుభవంతమిత్యభాషత॥౧౬౭॥ప॥
 అసావసిష్ఠనిర్దేశాద్భక్తిహృషీత్వమవిందతయథోపనయనం
 స్థారాద్విజన్మాబ్రహ్మవర్చసమ్॥౧౬౮॥ఇతిజనకపురోధశ్లా
 ఘితోగాధిసూనుస్సహస్రపతనయాభ్యాంశర్వరీంతత్రసీత్వా

ణాభ్యాంసాకం-తత్రయజ్ఞశాలాయాం-శర్వరీంరాత్రింసీత్వాగమయిత్వాగ
 రసిజదయితాయవద్బాంధవాయఛాందసాయఛందోమయాయ-సంధ్యా
 త్రయేపిక్రమేణఋగూదివేదత్రయమయత్వాదితిభావః॥ తథాచశ్రుతిః॥ ఋ
 గ్భిఃపూర్వాహ్నోదివిడవఈయతే-యజుర్వేదేతివృతమధ్యేలహ్మః సామవే
 నాస్తమయేమహీయతఇతి-జ్యోతిషేసూర్యాయ-పుష్పదర్భాగ్రగర్భంపుష్ప
 దర్భంకురమిత్రం-తథాభూతస్యైవశాస్త్రహృదితత్వాదితిభావః-ఉక్తం
 జ్ఞానవాసిష్ఠే-దత్వాగ్న్యంకీర్తకుసుమంప్రణమ్యాశుప్రదక్షిణేః- విష్ణుమాప
 ద్విజోవాక్త్యైరంభోదమివచాతకఇతి॥అర్హంపూజార్థంద్రవ్యమగ్నిం
 లాంజలిః* పాదార్హాభ్యాంచేతియత్ప్రియః* మూల్యేపూజావిధావగ్న్యః-
 ట్సుత్రివగ్న్యమగ్నిగ్నిగ్నిచామరః-విధివత్విధ్యగ్న్యంయథాశాస్త్రమిత్యగ్నిః
 తదగ్నిమితివప్రత్యయః- అదిశత్దత్తవాక్- అత్రశ్రుతిః * తదుహవా-వి
 బ్రహ్మవాదినః పూర్వాభిముఖాస్సంధ్యాయాం గాయత్యాభిమంత్రిత

అపహర్యం విషేషంతాపతాపహావశ్రీభూత్వా తానిరక్షాం సిమంచేహ
 రుణేద్వీపే ప్రతీపంతీతిమాలినీవృత్తమ్॥౧౬౯॥ తథస్వతి॥ తదస్వర్ణప్రదానా
 నంతరం-విశ్వామిత్రః రామలక్ష్మణయోః కర్తవ్యం నిరీక్షణకౌతుకాద్విలోక
 నకౌతూహలాద్ధేతోః* కౌతూహలంకౌతుకంచకుతుకంచకుతూహల మిత్య
 మరః- అనవరతపతితేననిరంతరప్రసన్నతేన-వికచకువలయానా ముత్ఫుల్లనీలో
 త్వలానాం-నిచయేనసమూహేన-ఉపచీయమానాప్రవర్తమానాయామేచక
 మరీచిశ్శ్యామలకాంతిః* కృష్ణేనీలానితశ్శ్యామకాలశ్శ్యామలమేచకా ఇత్యమ
 రః-తస్యాఃమలిన్లుచేనపాటచ్చరేణతిరస్కరణేనతియావత్-తద్వస్త్రివర్ణై
 సేత్యర్థః-అతవోపమా* ప్రతిరోధిపరాస్తంధిపాటచ్చరమలిన్లుచాఇత్యమ
 రః-పారనారీణాంపురమందరీణాం-లోచనరోచిషానయనకాంత్యా-కవచి
 తఃసంవళితఃసరపతేఃపంధానరవతిపథఃరాజమాన్గోయస్యాస్తాం* ఋక్సూ

విధివదదిశదఘ్నకంపుష్పదర్భాగ్గర్భం సరసిజదయితాయ
 జ్యోతిషే ఛాందసాయ॥ ౧౬౯॥ X॥ తదనుజనకరాజధానీం
 రామలక్ష్మణనిరీక్షణకౌతుకాదనవరతపతితేనవికచకువలయ
 నిచయోపచీయమానమేచకమరీచిమలిన్లుచేన పారనారీలో
 చనరోచిషాకవచితనరపతిపథాంజనకరాజధానీంవిశ్వామి
 త్రఃప్రవిశ్యదశరథతేనయావితృమభాషత॥౧౭౦॥X॥ అస్యాంఖ
 లునగర్యామారభయజ్ఞస్యరాజ్ఞోజనకస్య భాగధేయాత్మితా

ంత్యాదినాసమాసాంతః-రాజానోధీయంతేస్యామితరాజధానీ-జనకస్య రా
 జధానీజనకరాజధానీమిథిలానగరీతాం* కరణాధికరణయోశ్చేత్యధికరణా
 ర్థేల్లుప్రత్యయః-ప్రవిశ్యదశరథతేనయాశ్రీరామలక్ష్మణౌప్రవీదం వచనమ
 భాషత॥౧౭౦॥ తదేవాహ॥ అస్యామితి॥ అస్యాంసగర్యాంమిథిలాయాం-ఖలు
 శబ్దఃప్రసిద్ధార్థకః-భగవతీపూజ్యా-రత్నానిమణయోగర్భేయస్యాస్సారత్న
 గర్భాభూస్తథా* జగతీరత్నగర్భాచేత్యమరః-ఆరభయజ్ఞస్యోవక్రాంతపవ
 నస్య-రాజ్ఞోహలముఖకర్ణణేన యజ్ఞభూమింశోధయతేఇత్యర్థః- భాగధేయా
 త్పాగాధేతోః* దైవందిష్టంభాగధేయంభాగ్యంప్రీనియతిర్విధి రిత్యమరః-
 సీతాలాంగలవత్తథిస్తజస్యత్వాత్సీతేత్యస్వర్థసంజ్ఞా* సీతాలాంగులవత్తథి
 త్యమరః- సీతేతినామధేయస్వనామ్నో భాజనంపాత్రం* నామరూపభాగ
 భ్యఃస్వాధేధేయోవక్తవ్యఇత్యభయత్రాపిధేయప్రత్యయః-కన్యారత్నంశ్రే

ష్టాంకస్యకామిత్యర్థః-అజీజనత్ జనయామానరత్నగర్భాయాస్తస్యాః రతః
జననంయక్తమేవేతిభావః* జనేర్ణాచబ్యుపథాయా హ్రస్వోభ్యాసదీర్ఘః

రత్నంశ్రేష్ఠేమణావితీవిశ్వః* జాతౌజాతౌచయచ్ఛ్రేష్ఠం తద్రత్నమభి
యత్యత్యభిధానంబ॥౧౭౧॥ అస్యాఇతి॥అస్యాఃపురోమధిలానగర్యాః-అ
రంభతోన్యన్తాహఃత్వ్యంమహాసుభావత్వం- కింవణఃసీయమస్తే-నకించిద-
త్యర్థః-కుతఃయతఃయస్మాత్తారణాత్॥ ౧౭౨॥ దేవ్యాఇతి॥ యస్యా దేవా
భూదేవ్యాః- ఉదకానిధీయంతేస్మిన్నిత్యుదధిఃసముద్రః* ఉదకశబ్దస్యోదన
జ్ఞాయామిత్యుదకశబ్దస్యఉదాదేశః-వసనంవస్త్రం- తథాహఃటకాద్రిస్సవ్య
చలః*స్వర్ణంసువర్ణంకనకంపారజ్యంహేమహఃటకమిత్యమరః- అల్పంపీతంపీ
నైవపీరికాఉపవేశనపీఠం* గౌరాదిత్వాత్ జీవితతఃస్వాద్యైకః కేణఇతిహ్రస్వ
తథాసగరతనయానాంకపిలానలదగ్ధానాం స్వర్ణమార్గైఃఏకబంధుఃముఖ్యః

నామధేయభాజనమజీజనత్-న్యారత్నంరత్నగర్భాభగవతీ
వసమమతీ॥ ౧౭౧॥ X॥ అస్యాఃపురఃకిమవరంమాహఃత్వ్యమ్॥

౧౭౨॥యతః॥ప॥దేవ్యాయస్యావసనముదధిఃపీరికాహఃటకా
ద్రిహారస్సిన్ధుస్సగరతనయస్వఃమాగైకబంధుః॥క్రీడాశైలః
ప్రథమపురుషక్రోడదంష్ట్రాచతస్యా స్సీతామాతుర్జగతిపిధి

హృత్స్వగ్గోఽప్రాపి కేత్యర్థః- సింధుస్సరిత్ మందాకినీతియావత్- హరోవ
క్తాకలావః* దేశేనదవిశేషేణ్ధాసింధుర్నాసరితిస్త్రీయామిత్యమరః - తథా
ప్రథమపురుషః పురాణపురుషః విష్ణుః సచాసౌక్రోడోవరాహశ్చ తస్యద
ష్ట్రాదంతవిశేషశ్చక్రీడాశైలోవిహారాచలః- సర్వత్రాభూదితిశేషః- తస్మా
ద్దీపితాజనన్యాఃభూదేవ్యాఃజగతిజగత్స్విత్యర్థః-మిథిలాంపరిచ్ఛిన్నతయా
స్త్రమానాంమిథిలానగరీం-సూతికాగేహంసూతికాగృహమాహుఃబ్రువం
యతఏవమపరిమేయాసుభావాయాభూదేవ్యామిథిలాంసూతికాగేహంక
యంత్యతోస్యామాహఃత్వ్యంకిమన్యద్యక్తవ్యమస్తీత్యర్థః*బ్రువచ్చవంచాన
మిత్యాదివాణిలాదేశఃబ్రువటపహదేశశ్చఅత్రోదధ్యాదిషూపరంజకజ్వేనప
నత్వాదిరూపణాత్సమస్తవస్తువర్తిరూపకాలక్షారః*ఆరోపవిషయస్యసా
దతిరోహితరూపిణః-ఉపరంజకమారోవ్యమాణంతద్రూపకంమత మితిత
ణాత్-తత్రతథాప్రియస్యాంమిథిలాయాంసాగరాంబరాదిమత్తయామహీ
యస్యాభూదేవ్యాఆదయత్కదనాదదిక॥పభేదోలక్షారః॥తదు ౬౦॥ ఆధ

రాధేయయోరానురూప్యాభావోధికోమతఇతి - అయంచో క్తరూపకాను
ప్రాణితేఇతిసంకరః- మన్దాక్రాంతావృత్తం॥౧౭౩॥తత్రేతి॥తత్రమధిలాయం-
సీతోత్పత్తిసమయేజనకోరాజాపితాచ*తాతస్తుజనకఃపితేత్యమరః - సీతా
యావివాహఃకథమమరైరింద్రాదిభిరపికిముతాన్యైరితిభావః-దుష్కరంకర్తమ
శక్యం*ఈషద్దుస్సుష్విత్యాదినాఖన్ ప్రత్యయః- ధనుషఃహరకోదంజస్య- ఆ
రోపణంఅవనమనం- వణంచూల్యంకల్పయామాసయోవాకోవాఇదంధను
రారోపయతితస్మైఇయంకన్యాదీయతేనత్యస్యా ఇతిప్రతిజ్ఞాతవానిత్యర్థః-
ఇదమభావతేతిపూర్వేణసంబంధః*వణోద్యూతాదిమాత్సృష్టేభృతామూ
ర్వేధనేపితేత్యమరః॥౧౭౪॥తతఇతి॥తతఃసీతావృత్తాంతకథనానంతరం-మహా
ర్షిర్విశ్వామిత్రః-ఋషిలక్షణముక్తం-సుధర్మసదృశీందేవసభాసమాం*స్వా
త్సుధర్మదేవసభేత్యమరఃజనకరాజస్యసభామాస్థానంప్రవేశేప్రావతథా

లాంసూక్తికాగేహమాహుః॥ ౧౭౩॥ ప॥ తత్రసీతావివాహః
ధృ=మమరైరపిదుష్కరమ్॥ జనకఃకల్పయామాసధనురారోప
ణంవణమ్॥ ౧౭౪॥ ప॥ తతోమహాషిః=గర్జనకస్యరాజ్యస్సభాంసు
ధర్మసదృశీంప్రవేశేత్॥ తౌచాపతుశ్చాపవిలోకలోలౌసచాప
కౌకోసలరాజపుత్రౌ ॥ ౧౭౫॥ X॥ తత్రవిధివదన్యచి=తః
ధితదశరథవృత్తాంతః కౌశికః కౌశికప్రముఖైరమరైరస్త

చాపవిలోకలోలౌతౌధనుద=ర్శనలాలసౌ-లోలుపోలోలుభోలోలోలంపటో
లాలసశ్చసఇతియాదవః-కుతఃచాపాధ్యంసహసచాపకౌధన్వినౌ- ఇతిధను
ర్విద్యావిశారదత్వంసూచ్యతే-తేనసహేత్యాదినాబహువ్రీహిఃశేషాద్విభా
షేతికవప్రత్యయః- తౌకోసలరాజపుత్రౌగామలత్మణౌచవితేనమహాకలీన
త్వాదిసకలగుణసంపత్తిస్సూచ్యతే-ఆపతుఃప్రాప్తవంతౌ-ఉపజాతివృత్తంల
క్షణంతాక్తం॥౧౭౫॥తత్రేతి॥తత్రసభాయాం-కుశవంశసంభూతత్వాత్కౌశి
కోవిశ్వామిత్రః*కుశవంశసముద్భూతంకౌశికంరఘునందనఇతి శ్రీరామాయ
ణే-విధివద్యధాకాశ్రుచభ్యర్చితఃపూజితః-రాజైతిశేషః- తథాకథితఃఉపవ
ర్జితఃదశరథస్యవృత్తాంతోవంశప్రశంసాదివృత్తిర్వేనసతథోక్తస్య*వార్తా
ప్రవృత్తిర్వృత్తాంతఇత్యమరః-తథాకౌశికప్రముఖైర్మహేంద్రాదిభిరమరైః
మహేంద్రగుగ్గులూలూకవ్యాళగ్రాహీమకౌశికఇత్యమరః - అస్త్యు-లమ
హత్తరే అస్తద్వంశశ్రేష్ఠే దేవరాతేరాజై- నిశీ ప్రవిన్యస్తం విశేషతోవి

శేషాకారేణ - సీతాయాశ్శుల్కార్థం వివాహమూల్యార్థం - తదారోపణ
 స్యైవసీతావ్రదానమూల్యత్వాదితిభావః * శుల్కోస్త్రీస్త్రీధనసిచేత్యమరః-
 మయారక్షితం గుప్తమిదంధనురితిశేషః-ఇత్యుక్త్వా- ఇత్తినైవగమ్యమానార్థః
 త్వాదప్రయోగః-జనకేనప్రదర్శితస్యచాపస్యారోపణాయలవనమనాయ-
 రామమాదిదేశజ్ఞాపయామాన - నస్వీశ్వరేణధనుర్దేవరాతేన్యాసభూతత
 యానిషీప్తమితిరామాయణాదాశ్రూయతే-అత్రేంద్రాదిభిరితికథమేతత్సం
 గచ్ఛతఇతిచేత్ - సదేవభ్యోధనుషిదిత్సితేతదానిమత్రేదేవైస్సన్నికర్షంగత్వా
 స్వయంగృహీతుంభీతైరస్తదథేనస్య దేవరాతస్యదేవీతిప్రాధికతస్య త
 స్యహస్తేదత్తవానినికోపివిరోధః॥౧౭౬॥ తతఃఆదేశానంతరం॥రామఇతి॥
 రామేచాహుబలంనిజభుజబలంవివృణ్వతిప్రకటయతినతి-ధనుర్వంశేకేవలం
 ధనూరూపవేణుదండ ఏవగుణారోపణంమూర్ధ్వయోజనం శౌర్యాద్యర్థం
 చమాభూత్ నాసీత్-అత్రమాజానఇథాత్వాన్మాజిలుజితిలుజాశీరర్థత్వావ

త్కులమహత్తరేదేవరాతేనిషీప్తంవిశేషతస్సీతాశుల్కార్థం
 మయారక్షితమిదమిజనకేనప్రదర్శితస్యచాపస్యారోపణాయ
 రామమాదిదేశ॥ ౧౭౬॥ ప॥తతః॥రామేచాహుబలంవివృ
 ణ్వతిధనుర్వంశేగుణారోపణం మాభూత్కేవలమాత్మనాతి

కాశంకింత్యాన్తనాస్వేనతికితేసంజాతతిలకేలలంకృతఇత్యర్థః - అత్రస్వ
 స్యారోపణత్వాదితిభావః * తదస్యసంజాతంతారకాదిభ్యఇతజితీతచ్ఛ్రీత్య
 యః-తారకాదిరాకృతిగణః- వైకర్తనైవికర్తనసంబంధినివంశేసూర్యకులేషి*
 వంశోవేణాకులేషిచేతివిశ్వః-గుణారోపణమభూదితివిరోధస్య శౌర్యాదిగు
 ణసమర్పణమభూదితిపరిహారాద్విరోధాభాసః- ఇతరవంశజైఃరాజభిఃధను
 షోనారోపితత్వాహూర్యవంశావతంసేనశ్రీరామేణారోపితత్వాదితితద్వం
 శస్యచుహాతీప్రతిష్ఠాసంపాదితేశ్చర్థః * మార్వాండ్రవ్యాత్రితేనత్వశుక్లసం
 ధ్యాదికేగుణఇత్యభయత్రాప్యమరః - కించతద్ధనురేవనితరామతిశయేనకృ
 త్తంమాభూత్కింతువరమత్యంతంధ్రుతంశ్రీఘం-సీతామనోప్యాకృష్టమభూ
 త్-ధనురాకర్షణస్యైవతస్యనస్సమాకర్షణమేతుత్వాదితిభావః-తథాతస్యకే
 రలంధనుషవీవభంగోవిభేదోమాభూత్కింతుషీతిభుజాంరాజ్ఞాందోస్తంభ
 సంభస్యదోర్దండకైతవబలాడంబరస్యచ*దంభస్తుకైతవేకల్ప-ఇతివిశ్వః-భం
 గోభూత్భగ్నంధనుఃదృష్ట్వా రాజానోనిర్వాపిత నిజభుజగర్వాబభూవురి

త్యర్థః-శార్దూలవిక్రీడితవృత్తం॥ ౧౭౭॥ రామేతి॥ రామాకషణేనశ్రీరామక
త్యకాకర్షణేన-భగ్నంవిదళితవియ్యతార్దుకంతస్సాద్యవతీతితథోక్తేన-తథా
రోదసీద్యవాభూమిరుణద్ధ్యావృణోతిరోదోడుధా*అన్యేభ్యోపేద్యత్యత
తిక్విప్ సర్వవ్యాపినేత్యర్థః*ద్యావాభూమిచరోదసీత్యమరః ధాన్యసేధ్వ
నినాకర్తృ- దృప్తామదోద్రిక్తాయేక్షత్రాఃక్షత్రియాః- అత్రజాతివాచినాక్ష
త్రశబ్దేనతజ్జన్యాః క్షత్రియాలక్ష్యంతే తేషాంయశఏవసః తచ్చదకులంహంస
క్రేణేతిరూపకంతస్త్విన్విషయే*హంసాస్తుశ్వేతగరుత్యత్యమరః-జీవనస్యజల
స్యమూతఃపుటబంధోజీమూతోమేఘః * మూతబంధనవృషోదరాదత్వా
త్సాధుః*జీమూతేమేఘపర్వతానిత్యభిధానాత్. జీమూతనాదేనజలధరగర్జ
తేనేవాచరితంజీమూతనాదాయితంతస్యతస్త్వివారకత్వాదితిభావః*కర్తుఃకృ
జ్జులోపశ్య-తతఃభావేక్తఃఅపృత్యాగ్విధాతుకయోదీర్ఘైర్భగిద్గ్నిఃఏవముత్తర

లకితేవంశేషివైకతఃసేఆకృష్టంనితరాంతదేవనవరంసీతామ
నోపిద్రుతంభంగస్తస్యనకేవలం షీతిభుజాం దోస్తుంభదంభ
స్యవ॥ ౧౭౭॥ ప॥ రామాకషణభగ్నకార్దుకభువాధ్యానేన
రోదోరుధాదృప్తక్షత్రయశస్సితచ్చదకులే జీమూత నాదా
యితమ్ । వీరశ్రీప్రథమప్రవేశసమయేపుణ్యాహఘోషాయితం
సీతాయాఃకిలమానసేపరిణయే మాంగల్యతూర్యాయిత
మ్॥ ౧౭౮॥ ప॥ నవఃకరినకషణాత్ప్రతితచాపజన్మాక్షణాద్ది

త్రాపియోజ్యం - తథావీరశ్రీయోవీరలక్ష్మ్యై - ప్రథమప్రవేశసమయేప్ర
థమప్రవేశకాలే*సమయాశ్శవథాచారకాలసిద్ధాంతసంవిదత్యమరః - పు
ణ్యాహఘోషేణస్వస్తివాచనరవేణేవాచరితంపుణ్యాహఘోషాయితంపు
ణ్యంచతదహశ్చపుణ్యాహమితివిశేషణసమాసఃరాజాహస్సఖిభ్యష్టజీటచ్ -
పుణ్యసుదినాభ్యామహ్మఃక్షీబతేక్షీబత్వం - తథాసీతాయామైలిభ్యాఃమా
నసేమనసిప్రవతమానత్యర్థః- పరిణయేవివాహవిషయేమాంగల్యతూ
ర్యేణమాంగల్యార్థమాంతూర్యభ్యునినేవాచరితంమాంగల్యతూర్యాయితంకిలే
తినంభావనాయాం*వారూసంభావ్యయోఃకిలేత్యమరఃలుప్తోపమాలంకారః
వృత్తంపూర్వవత్॥ ౧౭౮॥ నవభితి॥ కరినకషణాద్భృథాకషణాద్ధేతోఃత్రు
టితఃభగ్నంయశ్చాపవతస్సాజ్జన్తయగ్యసతథోక్తభివ్యధికరణబహువ్రీహిః-
అవర్జ్యోబహువ్రీహిః-వ్యధిరణోజన్మాగ్యత్తరపదభివామనః-క్షణాదతిశే

ఘండిశాండ్వి రదఖీంకృతైర్దిగజఖీంకారైః హేతుభిః స్వభయజనితైరేవే
తిభావః కృతోవిహితః హరిత్వతిస్వాగతోద్గీశ్వరకత్వక శోభనాగమనప్ర
శ్నీయస్యనతథోక్తః - అతివేగేనదిగంతవ్యాపీత్యర్థః - నవః అభూతపూర్వః -
తారధ్వనిః - జగద్భ్రమణకౌతుకాత్ లోకసంచారకౌతూహలాద్ధేతోః - ఉచ్చ
లితాప్రవృత్తారామస్యకీతి - రేవాంగనేతిరూపకం - తస్యాః ప్రయాణపటహ
ధ్వనిం యాత్రారంభేభేదిభాంకారం - ప్రథయతిస్త్వప్రకటయతిస్త్వతాద్రూప్య
మవాపేష్యథః - అతరవః కఠినేతి - ద్విరదఖీంకృతైరితి - తారాధ్వనీతి
చపాతోస్యత్రదృశ్యతేతదాతారాధ్వని ఆకాశభిత్వాప్యేయం - దిశాండ్వి
రదేత్యత ఏకదేశాన్వయ ప్రసక్త్యా దిశాద్విరదేతి పాఠో యుక్త ఇతి ప్ర
తిభాతి * అత్రధనుభంగజనితధ్వనాపటహధ్వనిత్వారోపణాద్భ్రావకా
లంకారః - తథాన్వనిష్ఠే మఖీంకృతేష్వన్యకత్వకస్వాగతత్వరూపణాద్వ్య
ధికంకారూపకమిత్యనయోనైర్మరపేక్ష్యాత్సంస్పృష్టిః - పృథ్వీవృత్తం - జసాజన

శాండ్విరదఖీంకృతైఃకృతహరిత్వతిస్వాగతః జగద్భ్రమణకౌ
తుకోచ్చలితరామక్రీడ్యంగనాప్రయాణపటహధ్వనిం ప్రథయ
తిస్త్వతారధ్వనిః॥౧౭॥౫॥తత్రదశరథస్సీతాపరిణయవిహిత
నిర్ణయజనకప్రహితదూతాహూతస్సన్దురోహితాభ్యుపగ
మాన్త్రిధిలాముపాగమత్॥౧౮॥ వ॥యత్రీతి - స్త్రీలకాయ

యలావసుగ్రహయతిస్త్వపృథ్వీగురురితిలక్షణాత్॥౧౭॥తత్రేతి॥తత్రతస్మిన్న
మయే - దశరథః సీతాపరిణయే సీతావివాహే - విహితనిర్ణయే సకృతనిశ్చయేన
సహానిజాయనిశ్చయావిత్యమరః - జనకేనప్రహితాః ప్రేషి తాయేదూతాః
ప్రేష్యాః తైరాహూతస్సన్దురోహితాభ్యుపగమాద్వనిష్ఠాంగీకారాత్ *
అంగీకారోభ్యుపగమభివ్యమరః - మిథిలాముపాగమత్॥ ౧౮॥ తమేవదశర
థంవణాయతి॥ యదితి॥ యస్యదశరథస్యకీర్తిః దానత్రాత్రోద్భవాసమాఖ్యా -
సురవధూనాండేవతాస్త్రీణాంసంగీతగోష్ఠీసంగీతప్రస్తావః - తస్యాముఖం
ప్రారంభః సవవముఖం శక్తిమితిస్త్రిప్తరూపకం - తస్మిన్ముఖం ప్రధానేప్రా
రంభేవక్త్రీభినినానాథేరత్నమాలా - తిలకాయతేతిలకోభూషణవిశేషస్స
భివాచరతి - సురవధూనామపిగేయాంతరాపేక్షయాప్రథమతపవవణాన
యోగ్యోభవతీత్యర్థః - కరుః కృణోపశ్చేతికర్ణ - అకృత్యాన్వధాతుకమో
దీక్షుకభితిదీక్షుకః * తమాలపత్రతిలకచిత్రకాణివిశేషకః - ద్వితీయంచతురీ

యంచనస్త్రియామిత్యమరః-తథాయేనదశరథేన-అద్యఃపుమాన్పురాణపు
 రుషోవిష్ణుఃపితాస్యాస్తీతిపితృమానఘాదితిశేషః-శ్రీరామరూపేణాస్యతద్గ
 ర్భసంభూతత్వాదితిభావః-ఏతేనాస్యమహాభాగ్యసంపత్తిస్యాచ్యతే-యేన
 దశరథేననాన్యేనేత్యేవకారాధ్యః-వసుమతీపృథివీ-సురాజాగ్యలస్తీతిరాజ
 స్వతీసురాజ్జీలభూత్*సురాజ్జితేశేరాజన్వానిశ్యమగః*రాజన్వాంతేరా
 జ్యఇతినిపాతనాత్సాధుః*ఉగితశ్చేతిజీవతథాయస్యవీరస్యదశరథస్యోన్ము
 ఖంలభిముఖంయథాతథా-ప్రేంఖంత్యోవాయవశాచ్చలంత్యఃయాఃస్యందన
 కేతనాంబరదశాఃరథనిబద్ధధ్వజవతాకాంచలనితాసాంసందగ్ధనాత్సవ్య
 గర్భనాద్ధేతోః*వర్త్యవస్తాంశుకాంశేషదశేరత్నమాలా-ఇందతీతీంద్రః*ఇ
 దివరమైశ్వర్యేవరమైశ్వర్యసంపన్నఃపాకశాసనః-ఉపేంద్రేత్యాదినాదౌణా
 దికోరప్రవృత్తయః-సంకరసంకటేషుదేవాసురయద్ధసంమద్దేమ*అథప్రతిజ్ఞా

తేసురదధూసంగీతగోష్ఠీమథేయేనాగ్యః పితృమాన్సుమాన్సు
 సుమతీయేవైవరాజస్వతీ ఇంద్రస్సంకరసంకటేషువిజనకావీ
 రస్యచస్యోన్ముఖప్రేంఖత్స్యందనకేతనాంబరదశాసందగ్ధ
 నాద్దుర్గతామ్॥౧౦౧॥ప॥జనకస్సృగనీయాంసమాజుహుదరుశ
 ధ్వజమ్॥హత్వాయుధిసుధన్వానంసాంకాశ్యేస్థాపితంపురే॥
 ౧౦౨॥౫॥తదనుతాభ్యామధ్యచ్ఛితస్సపురోహితోదశరథస్త

జినంవిదావత్సుసంకరఇత్యమరః-దుర్గతాందురవస్తాంవిజనకాతత్వాజ-ఇం
 ద్రస్యాప్యాశాస్యపౌరుషఇతిభావః-సోయందశరథఃమిథిలామగమదితిపూ
 ర్వేణసంబంధః-తిలకాయతఇత్యత్రలుప్తావమా-సాహోక్తరూపకేణసంకీర్త
 తే-శార్దూలవిక్రీడితంవృత్తం౧౦౧॥జనకఇతి॥జనకోరాజాస్వస్యగనీయాంసం
 అనుజనమిత్యర్థః*జఘన్యజెస్యఃకనిష్ఠయవీయోవరజానుజాఇత్యమరః*యు
 వాల్మయోఃకనస్యతరస్యామితివికల్పాశ్చ-నాదేశః-తథాయుధియుద్ధేసుధన్వా
 నంనామరాజానంహత్వాసాంకాశ్యేస్థాంకాశ్యాఖ్యైసుధన్వపట్టణే-స్థాపి
 తంప్రతిస్థాపితం-కుశధ్వజమాజుహువతత్పుత్రికయోరపివివాహమహూత్స
 వంకస్తుమాకారయామాసేత్యర్థః॥౧౦౨॥తదన్వతి॥తదనుతదనంతరం-తా
 భ్యాన్జనకకుశధ్వజాభ్యాం-అభ్యర్చితేయధార్హంపూజితస్సపురోహితస్సవసి
 ష్టోదశరథస్తత్రతస్త్రింత్రమయే-పుత్రాణాంశ్రీరామానీనాంచతుర్గాఙ్ఘ్రమా
 రాణాం-గోదానమేవమంకశంసిర్వర్తయామః-స-విహ-హాదీత్యంకత్యేనకృ

తవానిత్యర్థః* గార్వాదీత్యేబలివర్దేక్రతుభేదర్షి భేదయోః-స్త్రీతుస్యాద్విశిభార
త్యాంభూమాచసురభావపి-సృస్త్రీయోఃస్వగ్రవజ్రాంబురశ్చి దృగ్బలలోమ
స్వితీకేశవః-గావోలోమానికేశా-దీయంతేఖండ్యంతేఇతివృత్త త్యాగోదా
నంనామబ్రాహ్మణాదీనాంషోడశాదిషువర్షేషుకర్తవ్యంకేశాంతాఖ్యంకర్తో
చ్యుతే-తదుక్తంమనునా* కేశాంతంషోడశేవర్షేబ్రాహ్మణస్యవిధీయతే-రాజస్య
బంధోద్వయంశేవై శ్యస్యద్వ్యధికేతతఇతి*వేదానధీత్యవేదావావేదంవాపి
యథాక్రమం-అవిప్లుతబ్రహ్మచర్యోగృహస్థాశ్రమమావసేదితి॥౧౮౩॥జగ్రా
హేతి॥రఘుగ్రోత్రాపత్యంపుమాకారాఘవఃశ్రీరామః-తాతస్యపితృద్వశరభ
స్యఆదేశేనఆజ్ఞయా* తాతస్తుజనకఃపితేత్యమరః - జనకాద్దాతుఃసీతాం. అన
లోపలు తాతనిః-ఆమ్నాయశాసనేనశ్రుతిచోదనయా-యజమానాద్యజనశీ
లాద్యృహస్థాతే*యజతేస్తాచ్చిల్యేశాసన్- ఆనేముగితిముగాగమః- అర్చాం
హేమామాదిసత్క్రియామివ-జగ్రాహగృహీతవాకృపరిణేతవానిత్యర్థః- చిం

త్రపుత్రాణాంగోదానమంగళం నిర్వృతయామాస॥౧౮౩॥

ప॥ జగ్రాహజనకాత్సీతాం తాతాదేశేనరాఘవః॥ ఆమ్న
యశాసనేనార్చాయజమానాదివాసలః॥ ఆశ్చర్యమేతత్॥

౧౮౪॥ప॥ గుణమనిమిషచాపేకంచదారోప్యసీతాంకుశికత

బప్రతిబింబభావేనఉపమాలంకారః- ఆశ్చర్యమేతత్ ఏతదాశ్చర్యమద్భుతం॥
౧౮౪॥కింతదిత్యతఆహ॥గుణమితి॥రామభద్రఃశ్రీరామః-అత్రభద్రశబ్దప్రయో
గఃసకలకల్యాణస్వరూపత్వాత్ వివాహకర్తృదీక్షితత్వాచ్చేత్యవగంతవ్యం*
శ్వక్రేయసంశివంభద్రం కల్యోగంమంగళంశుభమిత్యమరః- కుశికతసయవా
క్యాద్విశ్వామిత్రనియోగవచనాత్-ననిమిషంతీత్యనిమిషాదేవాః * పచాద్య
చ్-తేషాంచాపేమూర్తత్వాన్నిజేవణార్హ ఇతిభావః-కంచీదేకంగుణంమా
ర్వించిద్యాదిష్వేకతమంగుణంచేతిగమ్యతే-ఆరోప్యనిషీప్య-సీతామగ్రహీత్
గృహీతవాకృ-తదనుసీతాగ్రహణానంతరం-తస్యశ్రీరామస్య అనుపశ్చజ్జ
న్మయస్యానుజన్మలక్ష్మణోపి-మైథిలేంద్రస్యజనకస్యచిత్రేఅమూర్తత్వాన్ని
జేవణానర్హేపీతిభావః-నిహితాఃపరనియోగంవినైవనిషీప్తాఃబహవోఅనే
కేగుణాఃచిద్యావినయాదయోమూర్వ్యశ్చయేనసతథోక్తస్సృ-ఊర్మిశాంజ
నకస్యారసీంకన్యామగ్రహీత్ ఉక్తరీత్యా- శ్రీరామస్యసీతాగ్రహణాయుక్తం
లక్ష్మణసోగ్నిశ్చైతాగ్రహణమేవఆశ్చర్యమిద్యధః - దురారోపహరచాపా

రోపణాదమానుషవీర్యవత్తాం నిరీత్యజనకః శ్రీరామాయ సీతాం వీర్యశుల్లాం
దదౌ-వీర్యవినయాదిసకలస్థుణసంపన్నతయా యోగ్యతామాలోచ్యలత్తు
ణాయఊర్చితామితి పరమార్థః-నాత్రవ్యతక్రమవివాహదోషః భిన్నోద
రత్వాత్వేహం* పితృవ్యభుత్రసాపత్న్యపరనారీసుతేషుచ-వివాహోపన
యాదౌతునభవేత్సాహిదూషణీ* గుణోప్రధానేరూపాదౌ మాగ్ధ్యం
సూదేవకోదరే-స్తంభనత్వాదిసంధ్యాదివిద్యాదివినయాదిష్టితివిశ్వః-అ
త్రఉపమానాచ్చీరామదువమేయస్యలత్తుణస్యాధిక్యప్రతీతేః వ్యతిరేకా
లంకారః*ఉపమానాద్యదన్యస్యవ్యతిరేకస్పృశ్యత్యతితితాత్-సహాక్షణే
షానుప్రాణిత్యతిసంకరః-మాలినీవృత్తం॥౧౦౫॥తత ఇతి॥ తతః రామలత్తు
ణవివాహసంతరం-భరతశత్రుఘ్నా-కుశధ్వజస్యజనకానుజస్య-నియోగతఃని
దేశాత్ పంచమ్యాస్తసీః-నియోజితావితిపారేకుశధ్వజేననియోజితౌ మదీ
యంకన్యాద్వయంయథాయోగ్యంప్రతిగృహ్యతామితినియుక్తాసంతౌ-మాం

నయవాక్యగ్రహీతామితిభద్రః॥తదనుతదనుజన్మామైథిలేం
ద్రస్యచిత్తే నిసీతబహుగుణస్సన్నుర్చితాం లత్తుణోపి॥
౧౦౫॥ప॥తతోభరతశత్రుఘ్నాకుశధ్వజనియోగతః॥మాంఽ
వీశ్రుతికీర్తిభ్యామభూతాంగృహమేథినా॥౧౦౬॥గ॥అభదశ

ఽవీశ్రుతికీర్తిభ్యాంగృహమేథినాగృహస్థావభూతాం-మాంఽవీశ్రుతికీర్త్యా
భ్యేకుశధ్వజవత్క్రొక్రమేణభరతశత్రుఘ్నాపరిణీతవంతావిశ్వర్థః-గృహై
ర్దైరైర్వేదేతేసంగభ్యేతేతిగృహమేథినా*దారేష్వపిగృహాభ్యంతరః-జా
యాచగృహిణీగృహాభిహలాయధశ్చ*మేధ్యసంగమభితిధాతోర్ణినిః॥౧౦౬॥
అథేతి॥ అభతనయవివాహసంతరం-దశరథఃకృతవివాహైర్విహితపరిణయై
ర్మహాధాసంగతైరిత్యర్థః-తనయైస్సహరామాదిభిస్సాకం-విదేహాభ్యఃజన
పదేభ్యః*పంచమిభక్త్యతిపంచమి-ప్రతినివర్తమానఃనిజరాజధానీంప్ర
త్యావృత్తస్సకంపవర్తనమయేప్రళయకాలే*సంపర్తఃప్రళయఃకల్పిత్యమ
రః-సముజ్జ్వంభితోజాజ్వల్యమానోయోహుతశ్చహూగ్నిస్తద్వద్ధుస్సహ
స్సోధుమశక్యోయోరోషః సయస్యతం-అతఏవభీషణోభయంకరోదుర్వా
రౌనివారితమశక్యశ్చవరాక్రమఃభుజులంయస్యతం-భీషణేత్యత్ర*భీష్మో
హేతుభయభితిమజ్జే-తథాత్మత్రవగన్యత్యుత్రియనివహస్య-గర్వసర్వంక
షాఅహంకారనిరాసికాయాపరశ్వధధారాఽద్వయోః కుతారస్వధితిః॥

రశుశ్చపరశ్వభిత్వమరః-తదధీనాతదాయతైతస్మిన్నాదితేతియావత్ యా
రుధిరధారారక్షప్రవాహస్తయా కల్పితమనుష్ఠితం పితృతన్మణం యేన తం
తథోక్తం- సప్రతిజ్ఞంత్రిసప్రకృత్వఃక్షుత్రియాన్ నిజకుతారణనిహత్య తదీయ
రుధిరణిపితృనివాపాంజలింకృతవంతమిత్యథః-సర్వంకషేత్యత్ర*సర్వకూ
లాభకరీషేష్యతికషప్రత్యయః-అరుద్విషదిత్యాది నామమాగమః-దపణ
శ్శార్వాదిమదఃతద్వతామగ్రేసరమతిషదోద్ధతమిత్యథః- ఉగ్రప్రతాపినం
అజ్ఞాదంజప్రతిజ్ఞాదండాభ్యాం ప్రచండప్రతాపమిత్యథః- యర్యపినకర్ష
ధారయాదితికర్ష ధారయాష్టత్వగ్రీయప్రత్యయోనోపపద్యతేతధావ్యనుష్య
గకర త్వాత్సర్వధనీ సర్వకేశీత్యాదివస్త్యత్వగ్రీయోనిర్వోధవ్యః- తథాతపస్స
ముచితం తపశ్చర్యానుకూలంపల్లలంపృశ్యత్వస్మిర్నితవస్త్రంవసాసమా
చ్ఛాదయంతం*వసఅచ్ఛాదనఇతిధాతోశ్శాన్చ-తి ధాపివాసనావశాత్- ఉ

రథస్తనయైస్సహస్రతవివాహైర్విచేహభ్యః ప్రతినవ ర్తమా
నః సంవతఃసవయ సముజ్జృంభిత హుతవహ ద్దస్సహరో
షంభీషణదుర్వారపరాక్రమం క్షుత్రవగగర్వసర్వంకష పర
శ్వభ ధారాధీనరుధిర ధారాకల్పితపితృతవణం దగ్గవతా
మగ్రేసరముగ్రప్రతాపినంతపస్సముచితంపల్లలం వసాసమ
పివాసనావశాదనతిపరిముషిత యుగ్ధశ్రద్ధంమధ్య మార్గంభా
గ్గవంమునింరామమద్రాక్షీత్ ॥ ౧౮౭ ॥ గ ॥ అప్రాక్షీచ్ఛతస్మి

త్రియక్షేత్రజననసంస్తారవశాదనతిపరిముషితాఅత్యంతానవహృతాయుగ్ధ
శ్రద్ధాయుద్ధాదరోయస్యతం*ఇదంబ్రాహ్మ్యమిదంక్షాత్రంశాపాదపిశరాద
పీతివచనాదితిభావః-మునింమననశీలంభాగవం భృగువంశోద్భవంరామం
జామదగ్న్యం-మధ్యమార్గం * పారేమధ్యేషష్ట్యావేత్యవ్యయిభావః-తత్స
న్నియోగాదేకారాంతత్వంచమధ్యశబ్దస్య- అద్రాక్షీత్ దృష్టవాక్* దృశేర్లు
జీఇదితోవెతివికల్పాదజ్ఞావపక్షేసిచివృద్ధిఃనదృశేరితిక్వాదేశాభావః॥ ౧౮౮ ॥
అప్రాక్షీదితి॥తస్యభాగవత్సన్యసిరీక్షణాదవనతువ్యాపారాదిశ్రేవకారాధః
ప్రక్షేణహస్తోపినిహతానందోపి-మహర్షిభిస్సమంవసిష్ఠాదిమహర్షిభిస్సాకం
సపర్యాంపూజాం* పూజానమస్యాపచితిస్సపర్యార్చన్తృణాస్సమా ఇత్య
మరః-విధాయకృత్వా- అవశ్యక ర్తవ్యత్వాత్త్రాలోచితత్వాచ్యేతిభావః*హే
అర్యశీలసత్స్వభావసంపన్నేతి భయభక్తిబ్యామామంత్రణం- కుశలమితి

కాకుః-ఇత్యపాక్షీత పృష్టవాక్*బ్రాహ్మణంకుశలంపృచ్ఛేత్ తుత్రబంధుమ
నామయమిత్సరణాత్ - దగ్ధనసముచ్చయార్థకశ్చశబ్దః*ప్రశ్నోసుమో
గఃపృచ్ఛాచేత్యమరః॥ ౧౮౮॥ తతఃకిమిత్యతలహం॥అథేతి॥అథకుశలప్రశ్నా
నంతరం-భృగుపతిర్భాగవరామఃప్రసన్నాప్రసాదగుణసంపన్నాశ్రావ్యా
మిత్యర్థః-తాంపూర్వోక్తాందశరథస్యవాణీంవచనమశృణ్వ-అనాదరాద
నాకర్ణయత్-ప్రశ్రితంబ్రాహ్మణాయమితివినయప్రహ్వం-రామభద్రంప్రతీ
దంవచనమూచేడుక్తవాక్కింతద్వచనమతలహంఅవజిగమిషురితి-జీర్ణచాపేన
శిథిలహరచాపారోపణేనహేతునాటి త్రక్తేర్దేస్సంప్రాప్తయశనగతిసావహే
శనవచనంతథా - అవిదితవగళోరజ్ఞాతమదీయాయుధప్రభావస్యేతిభయో
త్పాదనవచనం-యేనవరశునాత్రిస్సప్తకృత్వోక్షుక్రియావిదారితాఇతిభావః
తేతవదోర్ధ్వదంఘజదర్శమప్తిన్నైవ్విప్లవే-కర్తుకేర్కరేదప్రభవతీకార్తుకం*
కర్తృణ్డకగతిడకప్రత్యయ-తస్మిన్నవజిగమిషుఃవిజ్ఞాతుమిచ్ఛఃఅసంఅభవం*

రీ॥తాదేవప్రక్షిగహర్లోపిమహర్షిస్సమంవిధాయగవర్యా
మాయోశలకుశలమితి॥ ౧౮౮॥ ప॥ అథదశరథవాణీంతావశ్య
ణ్విస్మృన్నాంభృగుపతిరిదమూచేప్రశ్రితంరామభద్రమ్ ।
అవజిగమిషురాసంజీర్ణచాపాత్తక్తేర్దేగవిదితవరళోస్తేదోర్ధ్వ
దంకాముక్తేస్త్రి॥ ౧౮౯॥ ప॥ఆదాయతత్సగుణమాశువిధా

గమేస్సన్నంతాదుప్రత్యయః-శిథిలతరహరచాపస్యకింసమనేనభంగేనవా-మ
దీయచాపారోపణేనత్వదీయఘజబలంజ్ఞాతుమిచ్ఛామీత్యుక్తవానిత్యర్థః-
మానినీవృత్తం॥ ౧౮౯॥ తతఃశ్రీరామఃకిమకర్షీత్యతలహం॥ఆదాయేతి॥వనస
ఈషీసునీషీ-వివేకసంపన్నః*శకంధ్యాదిత్వాత్పరరూపం. వ్రీహ్యదిత్వాస్త
త్వర్థేగ్నిః-రామః-తద్భాగవకార్తుకమాదాయగృహీత్వా-అశుశీఘ్రంసగు
ణంసజ్యంవిధాయకృత్వా*మార్వజ్యాశింజనీగుణగత్యమరః-తత్రకార్తుకే-శ
రంబాణంసంధాయయోజయిత్వా - తతస్తప్తపాదసత్వమవధాయఅయంతవ
స్త్రిబ్రాహ్మణఃఅవధ్యఇతినిగ్ధాన్యేత్యర్థః- అతఏవతజ్జీవితస్యభాగవరామప్రా
ణధారణంప్రతీత్యర్థః*కర్తృకర్తృణోఃకృతీతికర్తృణ్డమస్తీ-దయమానంతాచ్ఛీ
త్యేనదయాతత్పరంమనోయస్యగుతథోక్తస్స-సంఘాతఘోరసమరాత్స
ముపస్థితదారుణరణాద్విరరామవిరతోభూత్*జుగుప్సావిరామేత్యాదిना
పంచమీ-ఉక్తరీత్యాచాపారోపణాద్యాడంబరమేవకృతవాక్నబ్రాహ్మ

ణోహంతవ్యశతిన్యామేనయద్ధంకస్థతవానిత్యర్థః - నహీయక్తాయక్తవిచారతర్పరవివేకీనోనిజభుజబలమేవవశ్యంతీతిభావః - షసంతతలకావృత్తం || ౧౦౦ || తావితికించేతిచార్థః - భృగువంశౌభృగుమునిజేణూసంభవఃకారణంయయోస్తాతజ్జన్యావిత్యర్థః - యద్వాభృగువంశేశైలప్రపాతజవేణౌభృగుమునికులేచసంభవఃఉత్పత్తిగ్యయోసౌభృగుదైత్యగురౌశంభాజమదగ్నిప్రపాతయోరితినానార్థత్వమాలా - తేఘోర్వోక్తౌడభాచావదండజమదగ్నిసంభవాధనుగృప్తిజామదగ్నో - కేవలమత్యంతంప్రహ్వభావంలవరోపణప్రయుక్తసప్రస్థంవినయోవనతిత్వంచావలంబ్య - రాఘవణార్పితోఽపీప్రఃగుణోహార్వీసాధుత్వంచయయోస్తా-యద్వారాఘవేలగ్నితఃగుణఃపరాక్రమసత్వగుణశ్చయాభ్యాంతౌబభూవతుః - ఏకత్రస్వాగోపణస్యమహాపరాక్రమసూచకత్వాదన్యత్రవిష్ణవతారత్వేన తత్రసత్వగుణసమవేశాంచేతిభావః-అత్రచావదండజమదగ్నిసంభవయోఃకేవలప్రకృతయోరేవప్రహ్వ

యతత్రసంధాయబాణమవధాయతపోధనత్వం|తజ్జీవితస్యద
యమానమనామగ్నీషీసమ్భూతఘోరసమగార్విరరామరావః
౧౦౧|| ప||తావభాచభృగువంశసంభవౌచావదండజమదగ్ని
సమ్భూతా||ప్రహ్వభావమవలంబ్యకేవలంరాఘవాగ్నితగుణౌబ
భూవతుః||౧౦౧||ప||యుగపత్ప్రిప్రగుణయోశ్చపభాగః

భావావలంబనరూపసమానధమేశౌపవ్యస్యగమ్యమానత్వాత్కేవలప్రకృతగోచరాతుల్యయోగితాలంకారః * |పస్తుతానాంతధాన్యేషాంకేవలంతుల్యధక్తతః-శౌపవ్యంగవ్యతేయత్రసామలాతుల్యయోగితేతిలక్షణాత్-సచోక్తక్షేషాంగేనసంకీర్త్యతేఽథోర్ధతావృత్తం గాన్మరావిహరథోర్ధతాలగావితిలక్షణాత్||౧౦౧||యుగపదితి||యుగపదేకదాప్రాప్తఃగుణోహార్వీసాధుత్వంచయయోస్తయోఃదావభాగవరామయోః-చాపభాగవయోస్తయోరితిచపారః- ఋజురాఆగ్రవంపక్రతాంసప్రత్వమావ- తథావక్రతాకౌటిల్యమార్జవంప్రాపఅప్నోజేర్దుజిఘాషాదిత్వాచ్ఛేదజ్ఞాదేశఃసజ్యత్వాదృజుశ్చాపోనమ్రోభూత్తాదృగ్ధనుర్నమనదక్షమిమమహంకింకతుఃకంశక్నోమీత్యహంకారంపరిత్యజ్యసాధుత్వగ్రహణాద్వక్రోభాగవః ఋజురాసీదితివాక్యార్థః- అత్రప్రాప్తగుణపదార్థస్యవిశేషణగత్యాఋజుతావక్రతయోరితరేతరభావప్రాప్తింప్రతిపేతుత్వాత్పదార్థఃపేతుకంకావ్యలింగమలంకా

రః* హేతోర్వాక్యవదాగ్ధ త్వే కావ్యలింగముదామృతమితి త్త. ణాత్ - తథా
 ధనుర్గుణప్రాప్త్యంతరకాలిన త్వేపి భాగవగుణప్రాప్తేః యుగపదిత్యేక కాలి
 నత్వోక్త్యా తదసంబంధేపి సంబంధాభిధానాదసంబంధేన సంబంధరూపాతిశ
 యోక్తిః సాచన్వతస్సిద్ధకవిప్రాధోక్షిసిద్ధకార్యకారణపూర్వావర్యవివర్యయ
 నిబంధనేతిరహస్యం - తథా ఋజుతావక్రతాం వక్రతాచార్జవంప్రాపేతి స్ఫుర
 తోవిరోధస్యోక్తిరీత్యా సమాధానాద్విరోధాభాసత్వేపి సంకరః * అత్ర ఋ
 జుతారూపగుణస్య వక్రతారూపగుణప్రాప్తిన్నసంగచ్ఛ తే తథా వక్రతాయా
 ఋజుతాప్రాప్తిరపి - తథాపి ఋజుతావక్రతాతాదాత్మ్యంప్రాపేతి
 కథంచిదుపపత్తిరవగంతవ్యేతి వ్రతిభాతి ॥ ౧౯౨ ॥ తత ఇతి ॥ తత స్తదసంత
 రం - రాఘవస్తక్షణంతస్మిన్నేన తే - అత్యంతసంయోగే ద్వితీయా - అమో
 ఘేనావ్యధేనకరేణ - భాగవత్సన్యభృగుసందనస్య రావస్య - స్వగతీనస్వ
 లోకగమనంయరోధబంధంజేత్యుతః * స్వరవ్యయంస్వగతాకేత్యుతః -
 దేశోపాయగమేగతిరివైజయంతిః - స్థానేహితత్ - తద్గతినిరోధనం - స్థానే

వ రామయోః । ఋజుతావక్రతాంప్రాపవక్రతాచతథాజ్ఞ
 వం ॥ ౧౯౨ ॥ గ ॥ తత స్తత్క్షణమమోఘేన రాఘవశ్చరేణ భాగవ
 తస్య స్వర్గతింయరోధః స్థానేహితత్ ॥ ౧౯౩ ॥ ప ॥ నూనంజనేన

హియుక్తంఖలు*యుక్తేద్యేసాంప్రతంస్థాన ఇత్యుతః ॥ ౧౯౩ ॥ తత - తమిత్యుత
 ఆహ ॥ నూనమితి ॥ జనేనమహతిపురుషేమహానుభావేవిషయే - ప్రయుక్తంక్య
 తంత్రగోపరాధః*అగోపరాధోమంతుశ్చేత్యుతః - వరమత్యంతంతస్యాగనః
 అనురూపంఅనుగుణంఫలంప్రసూలేజనయతి నూనమితివస్తువిచారత్వాన్నా
 యముత్పేక్షాంకారః - కుతీయద్యస్మాత్తారణాత్ - భాగవః - ఉద్వహతి
 త్యుద్వహౌ రఘూణాముద్వహౌ రఘునందనః * ప్రసవోద్వహనం ద
 నాభిత్వమరః*నందిగృహీత్యాది నాపచార్యత్ - తస్యగతావిషయే - త్షణంక్ష
 ణమాత్రమంతరాయంవిష్టుంనిరోధమితియావత్ - కృత్వా - వరగతేః - స్వ
 లోకప్రాప్తేః - విహతింహనిప్రపేదేప్రాప - విహికాముష్టికగత్యోర
 న్యతరవిచ్ఛేదం వృష్టస్సన్నిహలోకసంచార తాత్పర్యేణాముష్టికగతినిరో
 ధమే వాంగీచకారభాగవః - అత స్తన్నిరోధమేవ శ్రీరామశ్చకారేత్యు
 తః - విశేషేణసామాన్యసమథానరూపార్థాంతరన్యాసాలంకారః*సామా
 న్యవిశేషకార్యకారణభావాభ్యాంనిర్దిష్ట ప్రకృతసమథానమగ్ధాంతరన్యా

చంపూ రామాయణ సవ్యాఖ్యానే చాలకాండః.

స ఇతి సర్వస్వ సూత్రం॥ ౧౯౪॥ అథేతి॥ అగజామదగ్న్యస్య పరలోకగతి విహత్యనంతరం దశరథః సంక్రాంతయా ప్రతిఫలితయా జమదగ్నైరవత్యంపుమా౯ జామదగ్న్యః*గ్గదిభ్యోయజ్ఞోతస్యభాగ౯వరామస్యశక్తిసంపదాసామభ్యః సంపత్యా సంపన్నం సమృద్ధం అవతారాదవతారాంతర సంక్రమణియ మాత్సంప్రతిపన్నవైష్ణవతీజః పరిపూర్ణమిశ్యర్థః- పరిబృంహతీతి పరిబృథః ప్రభుః*బృంహేర్వాకర్తరిక్తప్రత్యయః-తే ప్రభౌ పరిబృథ ఇతి సకారహకారయోలోపోసిస్థాతకారస్యశక్త్యంబనిపాత్యతే పన్నగపరిబృథస్యభుజగేంద్రస్యభోగః కాయః తత్కల్పాభ్యాంభుజాభ్యామభిరామం మనోహరం *భోగస్సుఖేస్త్యాగ్రిధిభృతావహేశ్చ ఫణికాయయోరిత్యమరః - రామంశ్రీరామభద్రం- అవిరళం గాఢమాలింగ్య అగ్నివ్య- తథామూర్ఖిశిరసి- ఉపాప్రూయతి ప్రూయంత్యత్య- కృచ్ఛగ్నిగ౯తంపుత్రంపితాశిరసిజిఘ్రతీతిశాస్త్రాచారప్రసిద్ధిః- పరిభుయాపట్టగస్యవలయాకారేణినిఖాతజలాధారదుగ్ధవిశేషేణేవే

మరుషేమహతిప్రయుక్తమాగః పరంతదమరూపఫలంప్రసూతే॥
కృత్యావరఘూర్షహతాతృణమంతరాయంయదృగ్గవఃపరగతేర్ద్విహతింప్రపేదే॥ ౧౯౪॥ ౫॥ అథ సంక్రాంతయా జామదగ్న్యశక్తిసంపదాసమృద్ధం పన్నగపరిబృథభోగభుజాభిరా

త్యన్వేతౌ- పరిసరే పర్యంతభువి*పర్యంతభూః పరిసర ఇత్యమరః- పరిసరంత్యాప్రపహంత్యాసరియాసరితాసరయ్యాఖ్యాయానద్యాఅనువిధామావేష్టితాంతయోధ్యాంనిజరాజధానీంసదారా౯సవధూకా౯దారకా౯శ్రీరామాకుమారా౯సాదరసన్నేహమాలోకయస్తీనాంపారపురధీన్వేణాంసంబంధిభిస్తథాసీరంధ్రితగవాక్షైర్నిగంతరగవాక్షమా౯ః * వాతాయనంగవాక్ష ఇత్యమరః-సాందర్యవన్చితతాపింధైఃసాభాగ్యసిద్ధితమాలకుసుమైస్తత్సదృశైఃత్యర్థః-అతఏవోపమాలంకారః*కాలసంధస్తమాలస్సాస్త్రాపింఛ ఇత్యమరః- తాపింఛస్యప్రప్పంతాపింఛం*పుష్పమూలేతుబహుళమితి లోకకటాక్షైరపాంగావలోకనైర్యద్వా*యద్గతాతవిశ్రాంతివైచిత్ర్యేణివివరంతారకాయాఃకలాభిజ్ఞాస్తంకటాక్షంప్రచక్షత ఇత్యుక్తలక్షణైఃపింఛాతవత్రంబహామయఛత్రంతద్వదాచరినీతిపింఛాతవత్రాయమాణం*పింఛబద్ధేనపుంసర ఇత్యమరః-పిన్దాతవత్రశబ్దాదాచారస్యకృతంతాల్లటశ్శానజాదేశః అనేముగితిముగాగమః- తథాభూతంధవళాతవత్రంశ్వేతచ్ఛత్రంయస్యసత

భో కృష్ణ కృప్రవివేకప్రవిష్టవాక్ - అత్రాతపత్రస్యస్వధవళిమపరిత్యాగేన
కటాక్షసీలిమస్త్యీకరణో క్తే న్నన్దుణాలంకారః - తేనచోక్తోపమానిరూఢో వధ
వళాతపత్రస్యపింఛాతపత్రత్వముత్ప్రేక్ష్యత ఇతిత్రయాణాంసంకరః ॥౧౯౫॥
లజ్జేతి॥లజ్జావశాలజ్జాయతత్వాద్ధేతోః త్రపాపారతంత్యాద్రిత్యధః॥వ
శఆయత్రతాయాంచేత్యమరః - అవిశదాలస్ఫుటాఃస్త్రరవిక్రియామన్వధచే
ష్టాయాసాంతాభిః - ఏతేనముగ్ధావస్థాసూచ్యతే - ఉదయద్వ్యవసాముగ్ధాలజ్జా
విజితమన్వధేతిలక్షణాత్ - తాభిర్వధూభిస్తీతాదిభిర్నవోధాభిః॥వధూజాన్
యానవోధయోరితివిశ్వః - అతివేలమత్యధఃమవాప్తసాఖ్యాక్ప్రాప్తానం
దాన్చతురశ్చతుస్సంఖ్యాకాన్ ఇత్యేవమనాధస్యదశరథస్యతనయాన్ శ్రీరా
మాదీన్సుమారాన్ తారుణ్యయోగేయావనసంగతిదశాయాంచతురోనిపు
నః విసోదకరఇతియావత్ * యోగస్సన్నపానోపాయధ్యానసంగతియైక్తి

మంరామమవిరళమాలింగ్యమూర్ఛ్యుపాప్రళూయదశరథఃప
రిఘయేవపరిసరేపరిసరంత్యాసరయాసరితానువిద్ధామయో
ధ్యాంసదారాన్దారకాంత్యాదరమాలాకయంతీనాంపౌర
పురంధ్రీణాం వీరంధ్రితగవాక్షైః కటాక్షై స్సాందర్యవంచిత
తాపింధైః పింఛాతపత్రాయమానధవళాతపత్రః ప్రవివేక॥

౧౯౫॥ప॥లజ్జావశాదపిశదస్త్రరవిక్రియాభిస్తాభిర్వధూభిరతివే

వ్యత్యమరః - రసానాంనవానాంప్రథమఃశృంగారరసస్సిషేవేసేవితవాన్ -
పవధూకానాంతరుణానాంచతుర్థాం రాజకుమారాణాంశ్రీరామాదీనాం
సంభోగశృంగారఃప్రవృత్తఇత్యధః - నవరసాస్త్యలంకారశాస్త్రేఉక్తః -
శృంగారవీరకరుణారౌద్రహాస్యభయానకాః భీభత్సాన్భుతశాం తాఖ్యార
హఃపూజైరుదాహృతాఇతి-తత్రశృంగారోద్వివిధః-సంభోగోవిప్రలంభ
స్తేతి-తదుక్తంశృంగారతిలకేసంభోగోవిప్రలంభశ్చద్విధాశృంగారఇవ్యతే-
సింయుక్తయోస్తుసంభోగోవిప్రలంభోవియుక్తయోః- విప్రలంభశ్చతుర్థాన్
పవణ్యైతేరసకోవిదైః - పూర్వానురాగమానాఖ్యప్రవాసకరుణాత్మనా-
పాగసంగతయోర్యువోరాద్యసాన్యదుత్తరేత్రయః-స్యఃప్రాక్సంగతేయో
సేవతత్రపూర్వానురంజనమితి- అత్రచసమవాయికారణత్వేనాలంబనయో
ప్రీయికానాయకయోస్సమాగమజన్తారతిస్థాయీ సంభోగశృంగారః -
తిర్వామసంభోగవిషయఇచ్ఛాపితేషః- తదుక్తం - యూనోరన్యోన్యవిష

యోస్థాయినీచ్యురతిస్త్వతేతి - సంభోగశ్చయూనోరన్యోన్యాయనందజనకంద
 ర్మనాలింగనాదికంకర్త-తదుక్తంభావప్రకాశే-కామోపచారసంఘాతకామ
 స్త్రీపుంసయోస్సుఖం-సుఖమానందసంభేదఃపరస్పరవిమదఃజః-ఉపచారస్త
 దానందకారకంకర్తకథ్యతఇతి-తద్విషయఇచ్చావిశేషఃస్పృహపరపర్యాయః
 ప్రమోదాత్మకమనోవృత్తివిశేషోరతిరిత్యర్థః- తదుక్తం- సంపన్నైశ్చర్యసుఖ
 యోరశేషగుణయ్యుక్తయోః నవయావనయోన్యైశ్చప్రకృత్యోః శిష్టరూప
 యోః-నారీపురుషయోస్తుల్యాపగస్పరవిభావనా-స్పృహద్యయోశ్చిత్తవృత్తి
 రతిరిత్యభిధీయతఇత్యలమతిప్రసంగేనవసంతతిలకావృత్తం॥౧౯౬॥విద్యయేతి॥
 దర్శవత్రాగ్రధీనిశితబుద్ధిరిత్యర్థః-సుధీఃవిద్యాకర్తావిశేషణద్యయమేతదా
 మేపియోజ్యంత్రయ్యామ్రివేదీ*ఇతివేదాస్త్రయస్త్రయీత్యమరః - తస్యాఃగృ
 హ్త్యాపర్యాయోచనేన - యావిద్యాజ్ఞానంతయేవరామఃతయారాజపుత్ర్యా
 జానక్యా*సుతోగ్రరాజభోజమేరుభ్యోదుహితః పుత్రవద్వక్తవ్యఇతిదుహి

లమవాస్తసాఖ్యా ॥ ఇత్వోకునాథతనయాస్పృధమోరసా
 నాంతారుణ్యయోగచతురశ్చతురస్సిషేవే॥ ౧౯౬ ॥ ప॥ విద్య
 యేవత్రయ్యాదృష్ట్యాదభవత్రాగ్రధీస్సుధీః॥ రాజపుత్ర్యాత
 యారామఃప్రపేదేప్రీతిముత్తమామ్ ॥ ఇతిశ్రీవిదభవ-రాజవిర

తృశబ్దస్యపుత్రవదాదేశః-ఉత్తమాంప్రీతింపరమానందంప్రపేదేప్రాప-ఉప
 మాలంకారః-అథకవిఃకావ్యవర్ణ్యసమాఖ్యానపూర్వకంకాండసమాప్తింకం
 యతి॥ఇతీత్యాది॥ఇతిశబ్దఃపరిసమాప్తౌ-విదర్శనాంజనపదానాంరాజావిద
 ర్శరాజోభోజః-తేనవిరచితేప్రణితఇతికవినామకథనం-గద్యపద్యాత్మకంకా
 వ్యవచంపూరిత్యభిధీయతఇత్యుక్తలక్షణఃచంపూః - తథాభూతంరామస్యా
 యనంచరితంవృత్తంచంపూరామాయణం-తస్మిన్నితికావ్యవణ్యయోఃకథ
 నం-శిష్టంస్పష్టం * ఇతిశ్రీమత్పరమయోగీంద్రబృందమానసేందీవరసందోహ
 మందానందలాభాభినందితరఘునందనచరణారవింద మకరందాస్వాదనకం
 దళితసారస్వతేనాఖండతపఃప్రచండమునిప్రకాండమండలేశ్వరశాండిల్యనా
 మమహామునిగోత్రావతంసస్యవస్యనాస్వయసుధాపారావారపారిజాతస్య
 ధన్వంతర్యవతారాంతరస్యాయుర్వేదప్రముఖనిఖలవిద్యాసారసర్వజ్ఞసా
 భామస్యకోదండపండితవర్యస్యసూరేనగంగాంబికాగర్భరత్నాకరసుధా
 కరేణశ్రీరామచంద్రబుధేంద్రేణ - విరచితాయాం - చంపూరామాయణే

వ్యాఖ్యానాంసాహిత్యమంజూషికాసమాఖ్యానాంబాలకాండ్సమాప్తః॥
రామచంద్రార్యచితారామచంద్రపదార్పితా । బాలకాండస్యసంపూర్ణా
వ్యాఖ్యానంజూషికాభిధా ॥ *

చితే - చంపూరామాయణే - బాలకాండస్యమాప్తః॥ ... *

శ్రీరామచంద్రాయనమః

అయోధ్యాకాండ ప్రారంభః .

౧॥ అర్చశ్రీమదయోధ్యాకాండోవ్యాఖ్యానతే॥ గచ్ఛతేతి॥ ఘజాబలాత్
నిజఘజశక్తైః * బలంశక్తౌబలోసురఇతిశాశ్వతః- ఘజశబ్దస్తాబంతోవ్యస్తీ-
త్రేతాయాంరఘునాయకస్య మహితఖ్యాతాఘజాయాయథేతిప్రయోగశ్చ

౧॥ గచ్ఛతాదశరథేననిర్వృతింఘాఘజామసులభాంఘజాబ

లాత్ । మాతులస్యనిగరేయధాజితస్థాపితౌభరతలక్ష్మణాను

ఘాఘజాంరాజ్ఞాంలసులభాందుగ్ధభాంలసస్యసాధారణేమిత్యర్థః- నిర్వృ
తింసుఖం*నిర్వాణంనిర్వృతిస్సుఖమితిపర్యాయః- గచ్ఛతాప్రాప్తవతాలసు
భవతేతియావత్-గుణవత్పుత్రలాభేననిజఘజబలస్య సాఫల్యసిద్ధిరితిభావః-
దశరథేన-భరతలక్ష్మణానశౌభరతశత్రుఘ్న-శత్రుఘ్నస్య రామానుజత్వే
పినైయత్యేనభరతానుజత్వంశ్రీలక్ష్మణస్యచ శ్రీరామానుజత్వ మిత్యభయ
స్యాపిస్వతస్సిద్ధత్వాదితిభావః- యధాజితఃయధాజిన్నామః- మాతులస్య
మాతృభ్రాతుః-తయోరేవేతిభావః * మాతృభ్రాతాతుమాతుల ఇత్యమరః-
నగరేకేయస్యపురే-అశ్వమేధపురేవాస్థాపితౌప్రతిష్ఠాపితౌ- దాహిత్రదిదృ
క్షోర్వృద్ధస్య కేయస్యాజ్ఞయా-తదానయనారణముపాగతవతియధాజి
తి-రాజా-తనయాప్రేషితవానిత్యర్థః- శ్రీరామాయణే అయోధ్యాకాండ
ప్రారంభ-గచ్ఛతామాతులకులమిత్యాద్యవద్యే-ప్రథమతఃప్రయుక్తగచ్ఛతే
తిపదంవాల్మీకినా- తదేతద్భృజేనాత్రాపిమంగళాచారతయాచమక్చారకా
రితయావాప్రయుక్తమిత్యనుసంధేయం- ఏవముత్తరత్రాపితత్తత్కాండా
ద్యవదంతత్తత్కాండాదౌప్రయుక్తమిత్యవగంతవ్యం- రథోద్ధతావృత్తం

౧౦౦ చంపూ రామాయణే సవ్యాఖ్యానే ఆయోధ్యాకాండః.

రాన్నరావిహరభోద్ధతాలగావితిలక్షణాత్॥౨॥తదనంతరంరాజాశ్రీరాః
భిషేకంకర్తుముద్యుక్తవానిత్యాహ॥అథేతి॥అథభరతశత్రుఘ్నయోర్వాఙ్
సగరప్రతిష్ఠాపనానంతరం - దశరథఃస్వతఃస్వభావాదేవ- త్రయాణాంజ,
తాంసమాహారప్రిజగత్ * తద్ధితార్థేత్యాదిసాద్విగుఃతస్యపతింత్రిలోకాధీ
శ్వరంపుత్రనిజభాగ్యోదయాత్పుత్రయాపేణావతీణంరామంశ్రీరామనా
మాంకితంవిష్ణుమిత్యర్థః - స్వవిషయాస్వస్యపరిపాల్యత్వేన గౌరవరాయామ
హీభూస్తన్నాత్రేతావత్యాంమహ్యమిత్యర్థః* మాత్రంకాత్సేన్యైవధార
ణశక్యమరః-పతింకర్తుంమతింవిదధేనిర్దారితవానిత్యర్థః- అథకనిర్దారణంమ
తిరితిత్తజ్ఞః - కథంభూతశ్చవభవనభరణేత్రిలోకోద్వహనే* భువనసంసలిలే
లోకశత్రుజః- కల్యంసపథం కల్యాణభూధరంస్వర్ణాచలం* కల్యాణమ
క్షయేస్వర్ణేకల్యాణంమంగళేపితేవిశ్వః ఆదరాణ్లాభ్యామిత్యాసక్తేః
స్యగృహపటలీనిజగృహనివహః * గౌరాదిత్వాత్ జీవీతస్యాఃధురంవహతీతి
జౌ॥౨॥ ప॥ అథదశరథఃపుత్రంరామంస్వత్రప్రిజగత్పతింస్వవి
షయమహీమాత్రేకర్తుం పతింవిదధేమతిమ్ । భువనభరణే
ల్యంకల్యాణభూధరమాదరాత్స్వగృహపటలీధుగృహస్తంభంవి
ధాతుమనాశవ॥౩॥౧॥తదనంతరమసౌసమ్మంత్యమింత్రిభిస్స

ధుగృహధురంధరః*ధురోయథాకావితియత్ప్రేత్యయః-నచాసౌస్తంభశ్చతంవి
ధాతుమనాశవకర్తుకామశ్చవేత్త్యత్యేతి*తుంకామమనసోరపీతితుమనోమ
కారలోవః- శ్రీరామస్యపరిమితమహిపతికరణనిర్ధారణంసుమేరోద్భవసాధా
రచారువిశేషకరణనిర్ధారణప్రాయమేవేత్యత్యేతి*థా- తయాచవిశిష్టమ
తివిధానమేరుస్తంభవిధానయోర్వాక్యాగ్ధయోర్నిష్ఠేకత్వాసంభవాత్స
దృశ్యలక్షణాయామసంభవద్వస్తుసంబంధోవాక్యాగ్ధవృత్తిర్నిదర్శనాభేదో
వ్యజ్యతశ్చలంకారేణాలంకారధ్వనిః - నచాయందృష్టాంతోధ్వనితఃవాక్య
భేదేనప్రతిబింబకరణాక్షేపితస్యోత్థానాత్ * అత్రతువాక్యాగ్ధైవాక్యాగ్ధస
మారోపాత్ వాక్యైకవాక్యతాయంతధాభావశ్చలంకారసర్వస్వకారిః
హరిణీవృత్తం*భవతిహరిణీస్సాహస్లోగోరసాంబుధివిష్టపైరితిలక్షణాత్॥
౩॥తదితి॥తదనంతరంమతివిధానానంతరం. అసౌదశరథఃమంత్రిభిస్సుమంత్ర
ప్రముఖైఃఅమాత్యైస్సహిత్యర్థః-సహాగ్ధవివక్షాయాంతృతీయాఅతపవని
నాపిసహశజ్ఞేనభవతీతికాశికా- సమ్మంత్యమింత్ర్యగాలోచ్యకృద్ధతవఃపురో

ధాఃపురుహూతపురోహితోబృహస్పతిస్తత్యమాన్ విద్యాబుధ్యాపిభిర్ను
స్తత్రల్పనిత్యర్థః-ఉపమాలక్షారః-పురేభవాఃపారాఃతేవతేవృద్ధాశ్చతాన
యోవృద్ధాన్విప్రాంత్యమాహూయామంత్యైఃసమాదిదేశఉక్తశానిత్యర్థః
౮॥ సమాదేశప్రకారమేవవివృణోతి॥ విదితమితి॥ శివతాతంశివంకరీంకల్యా
ణీమేవేత్యర్థః*శివతాతిశ్శివంకరఇత్యమరః-మతింబుద్ధిందధానాః ధారయం
తః-నతుకదాచిదప్యాఽఘాతదుర్బుద్ధిగంధాః-సుపథానీతితాస్త్రోక్తమాగ్నేణ
సంచరమాణాఃప్రవృత్తితత్పరాఃనతూత్పథవర్తినః-పథేత్యత్ర* పథోవిభా
షేతివికల్పాత్సమాసాంతభావః*తృతీయావిధానేప్రకృత్యాపిభ్య ఉపసం
ఖ్యానమితితృతీయాపత్తిరిత్యాన్యక్తంప్రాక్-తథాప్రాణినాం దయమాన
మానసాఃసకలభూతదయాపూర్ణచిత్తాఇత్యర్థః-నతుకతినహృదయాఃప్రాణి
నామితి*ర్తృకర్తృణోఽకృతీతికర్తృణిషష్ఠీ-మానధనామానైకచిత్తాః-నతుయ

హపారవృద్ధాన్వృద్ధత్రవఃపురోధస్సమాంత్యమాహూయాస
మాదిదేశః॥ ॥౫॥విదితమేవభవతాంశివతాతిమేవమతిందధా

నాస్సుపథాసంచరమాణాఃప్రాణినాందయమానమానసా
మానధనాయశస్సమార్జనజాగరూకాజనోవతానసమ్మర్జ
నపరాః పరాంనిర్వృతిముపేత్యదేవభూయంగతాస్సర్వేనః
పూర్వపురుషాఇతి॥౫॥తస్మాదస్మాభిరపితేషామేవమసీషా

ధాకథంచిత్రాత్రాణపరాయణాఃయశస్సమార్జనజాగరూకాఃకీర్తికసం
పాదనసావధానాఃసతుకేవలార్థార్జనతత్పరాః*జాగరూకఇత్యుక్తప్రత్య
యః-జనోవతావసంమార్జనపరాః నిరుపాధిపరదుఃఖప్రహణేచ్ఛాపరతం
త్రాఃనతూపేతౌతత్పరాఃఇత్థంభూతాఃనోస్త్వాకం-ఇదానీంతనాభిప్రాయ
సంధావనయావానఇతిబహువచనం- సర్వేనిఖిలాఃపూర్వపురుషాఃఇత్వా
కుప్రభృతయఃపురాతనస్సపాలాః-పరాన్నిర్వృతింపరమసుఖముపేత్యదేవ
భూయందేవత్వం- భువోభావేక్యత్ - గతాఃప్రాప్తాఃఇత్యేతద్వృత్తంధవ
తాంవిదితమేవభవద్భిజ్ఞాతమేవేత్యర్థః-నతుమయాజ్ఞాపనీయం-తథాపివక్త
వ్యార్థసంగత్యర్థంజ్ఞాపితమిత్యేవకారార్థః*మతిబుద్ధిత్యగ్నినావర్తమానాథై
క్తః*క్తస్యచవర్తమానఇతిషష్ఠీ-విశేషణానామభిప్రాయగర్భత్యాత్మరికర
లంకారః*సాభిప్రాయవిశేషణంపరికరఇతిలక్షణాత్॥౫॥తస్మాదితితస్మా
త్తారణాత్-తేషామస్తత్పుర్వపురుషాణాంసంబంధినీంమనోమాంబుద్ధిం*బుద్ధి

౧౦౨ చంపూ రామాయణే సవ్యాఖ్యానే అయోధ్యాకాండః.

ర్షసీషాధిప జేత్యమరః-సరణిమితిపా లేసరణింపత్తతింమార్గమిత్యర్థః-అనుస
రమాణైరనువర్తమానైః- అవశ్యంపితురాచారఇతిన్యాయేనశివతాతిబుద్ధిధా
రణాదివైశిష్ట్యేనైవప్రవర్తమానైరిత్యర్థః-అత్రాస్యామనీషాయాఅన్యత్రా
సంభవాత్తత్సవ్యశీంమనీషామితిసాదృశ్యాజ్ఞే-పాదసంభవద్వస్తుసంబద్ధరూ
పోనిదర్శనాలంకారః- అస్మాభిరపిఎతావంతంకాలం బహుకాలమిత్యర్థః*
కాలాధ్వనోరత్యంతసంయోగఇతిద్వితీయా.- సకలాఃప్రజాఃపరిపాలితాఃకి
లసీతిశాస్త్రానుసారేణసంరక్షితాఃఖలు*వార్తాసంభావయోఃకిలేత్యమరః॥౬
నతువార్తామాత్రమేవకింతుభవంతోవ్యత్రప్రమాణమిత్యాహ॥ ప్రమాణమి
తి॥అత్రాస్మిన్నథేఽ-ఇమాంప్రవర్తమానాంమదీయాం-పరిపాలనక్రియాం
ప్రజాసంరక్షణకృత్యం - అనుభవంతః ప్రత్యక్షమను సందధానాః భవంతో
యాయమేవ-ప్రమాణంననుసాక్షిణఃఖల్విత్యర్థః-కింప్రమాణాంతరోపన్యా
సేనేత్యేవకారార్థః-నన్విత్యామంత్రణేవా॥ ౭॥ అస్తుత్సర్గ తతఃకింతత్రాహ॥

మనుసరమాణైరేతావద్దంకాలంపరిపాలితాఃకిలసకలాఃప్ర
జాః॥౬॥ గ॥ప్రమాణమత్రపరిపాలనక్రియామిమాంమదీయా
మనుభవంతోనుభవంతపివ॥౭॥ గ॥భవతామభ్యుపగమానాం
నిగమానాంప్రతిపగామినీం పదవీంసప్రత్యేతిఖలులోకః॥ తద
స్తికించిదభ్యర్థనీయం॥౮॥ ప॥మమసురనగరగీతఖ్యాతిభిర్హైతిభి

భవతామితి॥భవతామభ్యుపగమానాంభవద్భిరంగీకృతానామిత్యర్థః*అం
గీకారోభ్యుపగమఇత్యమరః-నిగమానాంసీతశాస్త్రాణాం - ప్రతిపగామినీం
ప్రతిపకూలవర్తినింపదవీంమార్గంలొకోజనఃకన్చిదపీతిశేవః*లోకస్తుభువనేజ
నఇత్యమరః-నప్రత్యేతినానువర్తతేఖలు- యుష్మదుపదిష్టసీతిమార్గమేవానుస
రతీత్యర్థః-తస్మాత్సారణాత్కించితప్రయోజనంఅభ్యర్థనీయంయచనీయం
పృష్టస్యమితియావత్-అస్తి॥౮॥కింతదభ్యర్థనీయమిత్యతఆహ॥మమేతి॥ సు
రనరగీతఖ్యాతిభిఃదేవమానుషాభిష్టుతప్రతిష్ఠేఃపేతిభిరాయుధైర్వా*పే
తిర్జ్వాలాం సురాయుధమితివైజయంతీ- హేతిశ్యస్త్రేపిన్యస్త్రీయోరితికేవ
శ్చ- తథాదివిభువిచస్వగ్రమధ్యలోకయోః - సమానప్రక్రమైఃతుల్యప్రకారైః
లోకద్వయేవ్యవతిహతప్రసారైరిత్యర్థః-విక్రమైఃపరాక్రమైర్వా-యాజరా
పలితాదిరూపాజీర్ణావస్థా* పలితంజరసాశ్లాగ్యంకేశాదావిస్రసాజరేత్య
మరః-నియతంనిశ్చితమపరిహార్యాపరిహర్తుమశక్యాయధశక్త్యావాదుషు

రిహరేత్యథః- సాజరామదంగేమదీయశరీరే- వికచకమలషండేప్రపుల్లాం
బుజకదందే-చంద్రికాకౌముదీవావిరాసీత్ప్రాదురభూత్-యథావన్ద్రికా
కమలసంకోచమ్లానతాదిహేతుః తథామదీయాంగసంకోచాదిహేతుజ-
రాసముత్పన్నాఘాదిత్యథః * మృణాళంబినమబ్జాది కదందేషండవస్త్రీ
యామిత్యమరః*చంద్రికాకౌముదీజ్యోత్స్నేతిచామరః - ఉపమాలంకారః-
మాలినీవృత్తం॥౯॥తతఃకిమిత్యతతహ॥తస్మాదితి॥తస్మాజ్జరావిర్భవాద్ధేతోః
సమస్తక్షత్రవగఽస్య కాతఃపీర్యాద్యశేషక్షత్రియనివహస్య-గర్వపాటనేన
అహంకారవిదళనేనవరిష్టాడరుతరామహత్రరేలియావత్ * ప్రియస్థిరేత్యా
దినాడరుశబ్దస్యవరాదేశః-తాదృశీధారాయస్యసతథోక్తఃపరశ్వథఃకుతారః
తస్యభరణేనభీషణోభయంకరోపేయోవైషభ్యం యస్యసతథోక్తస్యభాగఽవ
స్యజామదగ్న్యస్యభంగేనగర్వనిర్వాపణేనఅపరిచ్ఛిన్నతరమతిగంభీరయ

ర్వాదివిభువిచనమానప్రకృష్టైర్విక్రమైర్వానియతమపరిహా
ర్యాచూజరాసామదంగేవికచకమలషండే చంద్రికేవావిరా
సీత్॥౯॥౧॥తస్మాత్సమస్తక్షత్రవగఽగర్వపాటనవరిష్టధారవ
రశ్వభభరణభీషణవేపభాగ్గవభంగాదపరిచ్ఛిన్నతరశ్శార్యశా
లినిసౌజన్యభాజనేజనానురాగనిలయే నిర్మిత్యరేవత్సలవత్సే
ప్రిన్తివేశ్య విశ్వవిశ్వంభరాభారం చిరకాలధార్యమాణమా
రైర్గరనుమతస్సన్నవార్యవిశ్రాంతిసుఖమనుభవితమభిలషామీ
తి॥౧౦॥౧॥తతస్త్రేప్రాప్యషేణ్యపయోవాహవ్యూహస్తరితేన

చ్ఛాయంతేనశాలతేఆభీష్ట్యనేతితథోక్తే*బహుళమాభీష్ట్యితితిణిఃసౌజన్య
భాజనేసుజనత్వైకనికతనే- జనానురాగనిలయేనకలప్రాణిలోకప్రేమాస్ప
దే-నిమత్సరేవరోత్కృష్టానసహనంవత్సరః-తద్రహితేఅనసూయిత్యర్థఃవ
త్సలేనరవ్రతస్మిగ్ధేవత్సఃస్నేహఃసోప్యాస్తీతివత్సలః*స్మిగ్ధస్తువత్సలత్వత్వమ
రఃవత్సానసాభ్యాంకామబలఇతిలచ్చిత్యయః-అప్రీతివత్సేవతాదృశసకలస
ద్గుణసమ్పన్నేశ్రీరామే-చిరకాలమారభ్యధార్యమాణమూహ్యమానంవిశ్వం
విభద్రీతివిశ్వంభరా*సంజ్ఞాయాంభృత్యానృజిత్యాదినాఖచ్చిత్యయేమమా
గమః-విశ్వంవిశ్వంభరాభారమశేషభూపరిపాలనవ్యాపారం- నివేశ్యనిశ్చ
ప్యారైర్వస్త్రభవద్ధిరనుమతఃతపోవనాశ్రయార్థమనుజ్ఞాతస్య - అవార్య
నిశ్రాంతిసుఖమఖండవిశ్రమానంరమనుభవిత మనుసంధాతు మభిలషామీ
చ్ఛామిత్యేవమాదిదేశేతిపూర్వోసంబంధః॥౧౦॥ తతఃకింజాతమిత్యతతహ

౧౦౪ చంపూరామాయణే నవ్యాఖ్యానే అయోధ్యాకాండః.

తతఃఇతి॥తతఃఆదేశానంతరం-ప్రావృషిభవఃప్రావృషేణ్యోవాషిఃకః*ప్రా
వృషవీణ్యఇవీణ్యప్రత్యయః - తాదృశోయఃపయోవాహవ్యూహజలధర
వటలంతస్యస్తనితంXజితమేవనాదోద్భవః*స్తనితంగర్జితంమేఘనిరోఘో
రసితాదిచేత్యమరః-తస్యాకర్ణనేనశ్రవణేనసముదీణాస్సముత్పన్నఇత్యర్థః-
గౌణార్థత్యాదగ్రామ్యత్వం-ప్రత్యుతోత్కర్షావహమేవ-యథాహదండీ.
నిష్కర్మతోద్దీణావాంతాదిగౌణవృత్తివృషాశ్రయం-అతిసుందరమన్యత్రగ్రా
మ్యకత్యైవవిగాహతఇతి-తథాభూతోయోనిరతిశయాష్లాదఃపరమానందః
తస్యసంసర్గేణావేశేనిరగళమప్రతిబంధంయథాతథానిగ్గళంత్యోనిగ్గ
చ్ఛన్త్యాయఃకేకాఃస్వవాణ్యస్తాః-ఆలవన్తితాచ్చీర్ణేనకూజంతీతితథోక్తాః
కేమూర్ధ్నికాయతిధ్వనయితీతివిగ్రహః*కేకావాణీషయానస్యేత్యమరః-క
లాపినోపహేణఃమయూరాభివేత్యపమా-జనాఃశ్రోతారఃప్రమదభవఃహ
ర్షసముత్పన్నః-ప్రమదవిమదౌహషణిత్యప్రత్యయాంతోనిపాతః-యఃకలక
లరవఃకోలాహలధ్వనిః*కోలాహలఃకలకలఇత్యమరః - తేనముఖరితానిము

దాకనసముద్దీణానిరతిశయాష్లాదసంసర్గనిగ్గళనిగ్గళత్యే-
కాలాపినఃకలాపిన ఇవజనాఃప్రమదభవకలకలరవముఖరితది
ఋఖాబభూవుః॥౧౧॥ప॥ఆనందబాష్పవిసరోవదనేప్రజానా

ఖరీకృతానివాచావీకృతానీత్యర్థః*తత్కరోతీతిన్యంతాత్తన్నణిక్తః-తానిది
ఋఖానిదిగస్తరాణితాన్యేవముఖానివదనానియేషాస్తేతథోక్తాబభూవురితి
స్లిష్టరూపకముక్తోపమయాసంకీర్త్యతే - శ్రీరామాభిషేకవార్తాశ్రవణజనితా
నందాతిశయోల్లాసితకోలాహలేనాశేషదిగంతరాశానిప్రతిధ్వనించక్రరిత్య
ర్థః॥ ౧౧॥ ఆనందేతి॥ ఆనందబాష్పవిసరఃఆనందాశ్రుపూరః-ప్రజానాంజ
నానాంవదనేముఖే-అరవిందపద్మమకరందఃపుష్పరసఇవేత్యపమా-ఆవిగ్న
భూవప్రాదురాసీత్*మకరందఃపుష్పరసఇత్యమరః-కింకర్తుమివ అభిషేకది
వేపట్టాభిషేకదివసేభవిత్రింభావినీం - గామస్యకాంతింశోభావిశేషంచతు
ర్నేత్రాణీత్యర్థః-ప్రత్యౌశ్యసంశోధ్య - అదరేణప్రేమ్లావీక్షీతుండ్రష్టుమివే
తిఫలోత్పేత్రితా - యథాలోకేదతుః ప్రత్యౌశనపూర్వకంద్రష్టవ్యం వస్తువ
శ్యంతి - తథాత్రాపిజనాఃవిశిష్టశ్రీరామశరీరకాంతింద్రష్టుకామాఃచతుఃప్ర
త్యౌశయతుమివానందాశ్రుణిప్రవతేయామాసురిత్యప్రేత్రితాధాః-ఉక్తా
లంకారయోగశోభ్యవైరపేష్టిత్యసృష్టి-వసంతిలికావృత్తిం॥౧౨॥ రా

జేతి॥ రాజాదశరథోపి-సంపత్స్యమానఃప్రత్యాసన్నతయాసంభవిష్యమాణః
యోమహోత్సవఃహర్షోత్పాదకశ్రీరామపట్టాభిషేకరూషవ్యాపారః - ఉ
క్తంవధావప్రకాశే-ఉత్సాహేహృదయేత్యేషఉత్సవఃపరికిరీతత్యతితేనోత్సు
కాఃకాలాక్షమత్సలక్షణోత్సుక్యసంపన్నాః* ప్రసీతోత్సుకాభ్యామిత్యాదిసా
త్పతీయాసమాసః-యేజనాఃతేషాంసమ్మదేనసంభ్రమేణజనిష్యమాణఉత్స
త్స్యమానోయోరజోరాజిపాతఃధూళినికురుంబవతసం- తస్యపరిజిహీషా
యాపరిహరణేచ్ఛయేవేతిహేతూత్ప్రేక్షా- ఉత్పన్నస్యప్రతీకారాదన్యస్థో
త్పత్తిప్రతిబంధభవవరమిత్యాయేనప్రాగేవరిజస్సంక్షేపపరిహరణోపాయ
చిక్కియేవేత్సుత్ప్రేక్షాథాః* పరిపూర్వాద్ధరితేస్సన్నంతాత్త్రియామప్ర
త్యయేటావ్- రోమాంచప్రపంచేనరోమహర్షణవ్యాప్త్యా* రోమాంచరో
మహర్షణమిత్యమరః- కంచుకితానికంచుకవంతి కృతానిస్త్రితానిత్యర్థః- తా

మావిర్బధూవమకగందజవారవిందే॥ రామస్యకాన్తిమభిషేక
దినేభవిత్రంప్రత్యౌత్సవఃకురివపీక్షితుమాదరేణ॥ ౧౨॥ ౫॥ రా
జాపితేషాంసమ్మత్స్యమాన మహోత్సవోత్సుకజనసమ్మదే
జనిష్యమాణరజోరాజిపాతపరిజిహీషాయేవరోమాఞ్చప్ర
పంచేనకన్యూకితాంగానాంప్రమాణాతీతాంప్రీతింప్రసన్నా
నాంహృదప్రకర్షేణ ద్విగుణీకృతమానందమంతర్నియవ్య సు
మంత్రప్రముఖాన్తన్త్రిముఖ్యానేవమాచఖ్యా॥ ౧౩॥ ప॥ అ

స్యంగానియేషాంతేషాంకంచుకశబ్దాత్తత్కరోతితిన్యంతాత్కమణిక్తః.
తతఃప్రమాణాతీతాంప్రీతిమపరిచ్ఛిన్నానందంప్రసన్నానాంతేషాంజనానాం
హృదప్రకర్షేణజిహ్వలాభజన్యోమనఃప్రసాదోహృదః తస్యప్రకర్షేణాతి
శయేనహేతునా-ద్వాగుణావాప్తీయస్యనద్విగుణః* గుణస్తావృత్తిశబ్దాది
శ్చేంద్రియాముఖ్యతంతుష్టివైజయంతీ- ద్విగుణీకృతః ద్విరావృత్తః పూర్వ
వత్కమణిక్తః-తమానందమిష్టానుభవజన్యసుఖంరాజ్యాభిషేకస్యప్రజా
హృదమూలత్వాత్తదువబృంహితానందాతిరేకమిత్యథః - అంతర్నియ
మ్యాంతరంగేనిరుధ్య - సుమంత్రప్రముఖాంత్సుమంత్రాదీమంత్రముఖ్యాన
మాత్యప్రవరాస్సప్రత్యేవంవత్సమాణప్రకారేణాచఖ్యాఉవాచేత్యథః - అ
త్రప్రీతిహర్షానందశబ్దానాంవృత్తిభేదాద్భేదోవసేయః॥ ౧౩॥ ఆఖ్యానప్రకా
రమేవాహ॥ అస్మానితి॥ అనాశ్రితఃఅసద్విపితఃతపోవసధూమి ౧౪॥ పుణ్యాగణ్య

౧౦౬ చంపూ రామాయణేనవ్యాఖ్యానైతయోధ్యకాండః.

భూప్రదేశఃయైస్తాత్థోక్తాఅస్వీకృతవానప్రస్థాశ్రమానిత్యథః-కించ
 మార్గేణనీతిశాస్త్రపథత్యాపరిపాలనప్రజాసంరక్షణేజాగరూకా సావ
 ధానావశేషణద్యయేనావ్య పరిత్యాజ్యత్వంసూచ్యతే - ఏవంవిధానవ్య
 స్తాన్సంబహువచనమత్రాత్మసంభావనయాలమాత్యాభిప్రాయేణవాద్రష్ట
 వ్యంఉన్నచ్యుత్యక్తాలంకారముగీ.ఇంచాగ్ధ్యంముగ్ధభావోయస్యతమనతిప్రా
 థమిత్యథః-త్రిజగత్పతేనకలకాగ్యధురంధరస్యశ్రీరామస్యతత్వతఃఅత్యంత
 ప్రౌఢిమసంపన్నభావేప్యాదరాతిశయాదిత్యంతనిర్దిష్టమిత్యనుసంధేయం- రామ
 మచిరాత్క్షీప్రమేవావలంబ్యాశ్రిత్య - ఏవంవిధఃఇత్యంతభూతప్రకారోనిర్వా
 చ్యఇతియావత్-జనానురాగఃప్రజాభిలాషవిశేషః-కథంకతోవాడదేతీఉత్ప
 ద్యతేఏతదత్యంతాశ్చర్యమిత్యథః- మనఃప్రవృత్తేఃపరతంత్రాఏవప్రజాఃన
 సంస్తవపరతంత్రాఇతిభావః-ఏతచ్చ - అన్యత్రజయమస్విచ్ఛేత్పుత్రాదిచ్ఛేత్స
 రాజయమితిన్యాయేగరాజ్ఞోభిమతమేవేతిరహస్యం-చసంతతిలకావృత్తం ||

స్తాననాశ్రితతపోవనభూమిభాగానున్నచ్యమాగ్ధపరిపాలన
 జాగరూకా అన్యానమాగ్ధమచిరాదవలంబ్యరామమేవం
 విధఃకథముదేతిజనానురాగః॥౧౪॥౫॥ తేపీనియమితనిజమనో
 రథాయదశరథాయసవినయమేవంవ్యజ్ఞివత్॥ ౧౫ ॥ ప॥ దే

౧౪॥తతఇతి॥ తేసుమంత్రప్రముఖామంత్రితోపీనియమితోనిర్ధారితఃనిజఃస్వకీ
 యఃమనోరథఃశ్రీరామాభిషేకకరణరూపోయస్యతస్మై - యద్వానియమితః
 ప్రజానురాగస్యశ్రీరామేప్రవృత్తత్వాత్సంకోచితః నిజమనోరథోరాజ్యాభి
 లాషోయస్య-దశరథాయసవినయంప్రశ్రయంయథాతథా। ఏవంవత్సమా
 ణరీత్యావ్యజ్ఞివత్ విజ్ఞాపయామానుః॥౧౫॥ విజ్ఞాపనమేవాహ॥దేవఇతి॥దే
 వేరాజ్ఞిత్వయి*దేవస్సురేఘనేరాజ్ఞీతివిశ్వః-స్థితేప్రజాపరిపాలనదక్షతయా
 వతఃమానేసత్యపి-లోకోజనఃతవతనయంరామభద్రంస్వయంచాదనాంవి
 నైవ-భజతుసేవతాంసమాశ్రయత్విత్యర్థః-నామేతినంభావనాయాం-అస్మిన్న
 ర్థేకించిత్రమాశ్చర్యంసకించదపీత్యర్థః- కుతఏతదిత్యాశంక్యదృష్టాంతమాహ
 చంద్రమితి-త్యపి తఃపి సాసితఃచకోరఃచంద్రికాపాయీపక్షివిశేషః- చకోర
 త్వంద్రికాపాయీత్యక్తత్వాత్-చంద్రంవి నాచంద్రంవిహాయేత్యథః*పృథ
 గ్విసేత్యాది నావికల్పాద్ధివ్రీతియా- తదుపలంభనస్యచంద్రోత్పత్తేః- హేతు
 భూతంకారణభూతంక్షీరాణ్యుదకానియస్యతంక్షీరోదంక్షీరసముద్రంఉద

కస్యోదనంజ్ఞాయామిత్యదకశబ్దస్యోదాదేశః- ఆశ్రయతికింసేవతేకిమునాశ్రయత్యేవేత్యర్థః - అతపవతన్నచిత్రమితివైధర్మ్యణదృష్టాంతాలంకారః*బింబానుబింబన్యాయేననిదేశోధర్మధర్మిణోః- దృష్టాంతాలంకృతిర్థేయాభిన్నవాక్యార్థసంశ్రయేతివిద్యాచక్రపఠికలక్షణాత్ - వృత్తంతుపూర్వవత్॥ ౧౬॥ తదనస్తరమితి॥ తదనస్తరంరాజమంత్రిసంభాషణానస్తరకాలే-తత్త్వవిదామాగమరహస్యవైత్రాణాం-వరిష్ఠస్యశ్రేష్ఠస్యవసిష్ఠస్యమహార్యేశాసనాదాజ్ఞావచనాత్ అభిషేకోపకరణానాంపుణ్యతీర్థపరిపూరితకనకకలశభద్రాసనచ్ఛత్రచామరాదిరాజ్యాభిషేకసాధనానాం- ఆహరణాయతాన్యాహర్తుమిత్యర్థః-తత్పరఅనక్తస్స*తత్పరేప్రహితాసక్తావిత్యమరః-సామాన్యోమంత్రిసహితః- పారవర్గఃనాగరికసమూహఃతత్త్వరేత్వరాంచకార॥౧౭॥ అనస్తవృత్తాంతమాహ॥ఆహూయేతి॥ప్రభుర్దశరధః-వినయేనప్రశ్రయేణాభి

వేస్థితేపితనయం తవరామభద్రంలోకస్సవ్యయం భజతునామకిమత్రచిత్రమ్ । చంద్రంవినాతేదుపలంభనహేతుభూతంక్షీరోదమాశ్రయతికింతృషితశ్చకోరః॥ ౧౬॥ ౧॥ తదనంతరంతత్వరేతత్త్వవిదాంవరిష్ఠస్యవసిష్ఠస్యశాసనాదభిషేకోపకరణాహరణాయతత్పరస్సామాన్యఃపారవర్గః॥౧౭॥ ప॥ఆహూయరామంవినయాభిరామమావిప్రమోదఃప్రభురేవమూచే॥తవోత్తమాశ్లేమకుటంనిధాతుమహ్మయతిష్యేదివోయతిష్యే॥

రామంరమణీయం రామమాహూయ.ఆవిప్రమోదఃసముత్పన్నానందస్సక్త ఏవంవత్సమాణప్రకారేణఊచేడక్తవాక్-తదేవాహ- అహ్మయద్రుతంతిష్యేపుష్పనక్షత్రఇత్యర్థః*పుష్పేతుసిద్ధతిష్యావిత్యమరః- పుష్పస్సర్వాధకసాధకఇతిశాస్త్రాత్సకలకార్యసిద్ధిపాధకత్వేనప్రశస్తత్వాదితిభావః - దివసేశ్వరేవేత్యర్థః-తథారామాయణేదశగథవచనం - శ్వపవపుష్యోభవితాశ్వోభిషించతుమేసుతమితివోత్తమాశ్లేశిరసి*ఉత్తమాంగంశిరశ్శీర్షమిత్యమరః-మకుటంమహారాజ్యలక్షణంకనకకోటీరం-నిధాతుంనిక్షేప్తంయతిష్యేయత్నం కరిష్యే-స్వాభావికశాస్త్రాభ్యాసజనితభేదేనద్వివిధస్యాపివినయస్యత్వయివిద్యమానత్వాద్రాజానంత్యాంకరిష్యామిత్యర్థః- అత్రకామందకః- వినయప్రగ్రహాన్భూతైర్గురీవతస్యపతిస్సతాక్-అవినీతకుమారంహికులమాకువిశీర్యతే-వినీతహారసంపుత్రంయావరాజ్యేభిషేచయేదితిత్యాచఇతిసంబంధః॥ఉ॥

౧౦౮ చంపూరామాయణే సవ్యాఖ్యానే అయోధ్యాకాండః.

సజాతీవృత్తం॥౧౮॥అథేతి॥అథానస్తరం-దశరథస్యమనోరథంమూర్ధాభిషే
కకరణసంకల్పం - కౌసల్యామైసిజజనన్యైవివేద్యవిజ్ఞాప్యస్వభవసంసిజమన్దిర
ముపగతస్య॥ప్రవిష్టస్యరామస్యభగవాన్సుజ్యోవసినీప్తఃసన్జాతకౌతుకః- ఇదా
నీంఖల్వహంకృతార్థః- యతశ్చీర్రామాభిషేకప్రక్రియానువతనతాత్ప
ర్యేణసంప్రమామితసముత్పన్నహర్షఃసృ - కౌతుకంహస్తసూత్రబంధన
రూపంమంగళంమంగళాచారం-నిర్వృతయామానవకారేత్యర్థః-ఊణీ
షాణిగ్రహేతస్సవేవశ్యకతవ్యత్వేనశాస్త్రబోధితత్వాదితిభావః * కౌతు
కంమంగళహర్షే హస్తసూత్రేకుతూహల ఇత్యుభయత్రాపి శాశ్వతః ॥
౧౯॥ఆపూరయన్నితి॥మంగళతూగ్యఘామైఃమంగళార్థఃవాద్యధ్వనిభిః-ఆ
శాసుదితుయేవశానాంకరిణీనాంవల్లభాస్తేషాంగ్గజానాంకర్ణతాలా క
ణాసంఘట్టనవిఘట్టనజనితధ్వనిః*వశాస్త్రీకరిణీ వంధ్యేత్యమరః-ఆపూర
యన్ విస్తారయన్ కోవ్యభూతపూర్వః-అతఏవగిరామభూమిఃవాచామగో

౧౮॥౧॥అథదశరథమనోరథంకౌసల్యామైసివేద్యస్వభవము
పాగతస్యరామస్యభగవాన్వసినీప్తఃసంజాతకౌతుకఃకౌతుకము
జ్జలంనిర్వర్తయామాన॥౧౯॥ప॥ఆపూరయన్తజ్జలతూగ్యఘా
మైరాశావశావల్లభకర్ణతాలాంఉజ్జ్వల్భితఃకోపిగిరామభూ
మిరున్మస్తకఃపారజనప్రమోదః॥౨౦॥తత్ర॥ప॥యాషేవాహు

చరఃఇయత్రయేదంతయావావత్తుమశక్యఇత్యర్థః ఉన్నస్తకఃఉన్నతశిరాః
మహానిత్యర్థః-అథవాఉన్నస్తకఃఉల్లంఘితశిరస్కః-అతిద్రుభూతఇత్యర్థః-
పారజనానాంప్రమోదదనందః-ఉజ్జ్వంభితఃఉత్కటోభూదిత్యర్థః- అత
తూగ్యఘామేణాంఉగ్గజకణాతాలపూరణాసంబంధే తత్సంబంధాభిధానా
దసంబంధేసంబంధరూపాతిశయోక్తిః- ఇంద్రవజ్రావృత్తం॥తత్రతస్మిన్ప్ర
మోదోజ్జ్వంభణసమయఇత్యర్థః॥౨౦॥యామవేతి॥ యాంమంధరాంపవకా
రోన్యవ్యచ్ఛేదార్థకః- నిశిచరాణాంరావణాదిరాక్షసానాంకులోన్ములనే
వంశనాశనెగణవిధ్వంసనేవా॥* సజాతీయగణేగేహేగోత్రేషికథితంకులమితి
విశ్వఃమూలహేతుమాద్యకారణమాహుః॥బ్రువతేజనాఇతిశేషః-బ్రువత్సం
జానామిత్యాదినాంలాదేశోబ్రువతిహాదేశశ్చ-తద్దుర్బాధిష్టపరీతబుద్ధ్యా
కైకేయ్యరామేవసప్రవాజితే తతస్సీతావహరణేనతిశ్రీరామేణరావ
ణాదీసంహారస్యప్రకృతత్వాదితిభావః- తథాప్రకృత్యాకుటిలంస్వభావేన

క్రం*ప్రకృత్యాదిభ్యస్తృతీయేతిత్వతీయాసమాసః - యస్యామంధరాయాశ్చి
త్రం*గాత్రమిత్రంతస్యావవశరీరసదృశంబధూవ-యథాతద్గాత్రంస్వభావవ
క్రంతథాచిత్తమప్యాసీదిత్యర్థః- ఆకారసదృశీప్రజ్ఞేతివచనాత్ప్రయేణప్ర
జ్ఞాయాఆకారసదృశత్వనియమాదితిభావః-సామన్ధరామంధరాభిధానాకై
కేయీగృహవాసిసీ-కాసరీవనమహిషీ* లులాయోమహిషీవాహద్విషత్తా
సరస్వైరభాగిత్యమరః*జాతేరస్త్రీవిషయాదయోవథాదితిజీవ-శిశిరంచతత్స
రసంమధురంచేతివిశేషణయోరపిమిథోవిశేషణవిశేష్యభావవివక్షాయాం*
విశేషణంవిశేష్యేణబహుళమితినమాసః - అచ్చంనిర్మలం. ఏతద్విశేషణధ్వ
యంహృదయేపియోజ్యం. అంభోజిన్యాఃసరస్యాః అంభజవక్తై కేయ్యాహృద
యం. అదయందయారహితంయథాతథానిర్మమంధరలోడయామాస-య
థాతన్ననఃశ్రీరామాభిషేకవిఘాతప్రవణంస్యాత్తధానిజచిత్తగాత్రమిత్రై
రేవవాక్తైఃప్రలోభయామాసేత్యర్థః- మనోవాక్తాయకర్మసుకుటిలాయా

ర్నిశిచరకులోన్ములనేమూలహేతుంయస్యాశ్చిత్తంప్రకృతికు
టిలంగాత్రమిత్రంబధూవ। అంభోజిన్యాశ్శిశిరసరసం కాసరీ
వాచ్ఛమంభఃకై కేయ్యాస్సాహృదయమదయంమంధరానిన్మ
మంధ॥౨౧॥ ప॥ అలఘుచలితజంఝావాతనిష్పేషదోషాదశ

స్తస్యాకింకపటంనాటయితుమశక్యమితిభావః-పూర్ణోపమాలంకారః-మం
దాక్రాంతావృత్తం॥౨౧॥ అలఘ్వితి॥అలఘుఅమందం- చలీతఃప్రవృత్తోయో
జంఝావాతఃధ్వనివిశేషసూక్ష్మాంబువహఃమిశ్రితో మహామారుతిః - ।తేన
యోనిష్పేషః-సంఘర్షణంసవవదోషస్తస్మాద్దేతోః*జంఝాధ్వనివిశేషే స్యా
దపిసూక్ష్మాంబువర్షణఇతినానాధరత్నమాలా-శీతలాంభోదవక్షాశిరజలద
పటలేకలోరస్త్రీత్వఃఅశనిఃదంభోశిరివ-అవహృతంవిధ్వంసితంజనానాంసౌ
ఖ్యంశ్రీరామాభిషేకమహాత్సవజనితానందోయేనతస్మాత్తేమంధరాయా
భేదవాక్యాత్-రాజేదాసీంశ్రీరామమభిషేక్తుమద్యత్తత్తత్త్వంశ్రీరామస్య
ప్రప్రజనంభరతస్యాభిషేకంచపూర్వదత్తవరద్వయనాభ్యర్థయ- అన్యథా
మహానన్ధస్సాస్యదితుప్రజాపవచనాదిత్యర్థః*భేదోపజాపావిత్యమరః- భర
తజనన్యాంభరతస్యమాతరికై కేయ్యమపి-దౌర్జన్యంశ్రీరామాభిషేకవిఘా
తుకత్వరూపమసాధుత్వమాసీత్ప్రాధురభూదిత్యర్థః-భరతజనన్యామిత్యనే
నభరతేసాజన్యంసుప్రసిద్ధమేవ - తథాచతజ్జనన్యాఅపి తథాత్వముపపద్యతే-

౧౧౦ చంపూరామాయణే సవ్యాఖ్యానే అయోధ్యాకాండః.

కారణగుణపూర్వకత్వాత్సార్వగుణానాం - అతస్సౌజన్యముక్తాయా మవ్య
స్యాందౌర్జన్యమాసీదితిరోధసూచకోయమపిశబ్దః - ఎతేనమంధరాయావ
చనస్యతాదృక్కల్పియోత్పాదనపాటవంసూచ్యతేహంతేతివిమాదేహంతహ
ర్షేనుకంపాయంవాక్యారంభవిమాదయోరిత్యమరః - అలంకారస్తుపూర్వవ
త్ - మాలిసీవృత్తం॥ తథాశ్రీరామాయణే కైకేయాంప్రతిమంధరావాక్యం*త
వదై నాసురేయుధేసహరాజర్షిభిఃపతిః అగచ్ఛత్త్వాముపాదాయదేవరాజ
స్యసాహ్యకృదిత్యారభ్య - తావరాయాచభద్రారంభరతస్యాభిషేచనం॥ ప్ర
వాజనంపరామస్యత్వంపద్మాణిచతుర్దశేత్యంతం॥ ౨౨॥ తతిః కైకేయాకిమక
రోదిత్యాశంకాయామాహాసేతి॥ మంధరేత్యభిధానంనామయస్యాస్సాతథో
క్తాయాపిశాచికామహాభూతగ్రహఃస్వార్థేః - కేణఇతిహ్రాస్వః తస్యాఃఆవే
శేనఆవహానఆక్రమణేనేతియావత్ - పరవశఃపరతంత్రఃపేషకశూన్యఇత్యర్థః
విజాశయస్వకీయాంతఃకరణంయస్యాస్సాతథోక్తా - సైషాకైకేయా పూ

నిరివకలోరశ్శీతలాంభోదవశ్చై॥ అపహృతజనసౌఖ్యాన్మంథ
రాభేరవాక్యదపిభరతజనన్యాంహంతదౌజన్యమాసీత్ ॥
౨౨౫॥ సైషామథరాభిధానపిశాచికావేశపరవశనిజాశయా
పూర్వదణ్డకేపైజయంతపురవాస్తవ్యశంబరాసురసంగరసం

ర్వంపూర్వకాలే-దణ్డకేవనే - వైజయంతమితియత్పురంతద్వాస్తవ్యస్తత్రవ
సక్*వసతేస్తవ్యశ్చర్మణిచేతికర్తరితవ్యప్రత్యయోవృద్ధిశ్చ-యశ్శంబరాసురః
శంబరాఖ్యోమహాదైత్యఃతస్యసంగరేయుధేసంగతాప్రాప్తాయావేదనాఅ
మరశస్త్రక్షుతిజనితభేదః*భేదపివేదనేత్యమరః - తదవనోదనంతన్నివారణం
అఫణః ప్రయోజనంయస్యతత్తత్సంభావితమిత్యర్థః * అర్థోభిధేయరైవస్తు
ప్రయోజననివృత్తివీర్విత్యమరః-ఆత్మనేస్వనైస్వివిత్తీర్ణంతాదృగ్రణసంకటాదప
సార్యతత్రత్యబాధాయానివర్తితతత్త్వాత్పరితోషికతయా దత్తమిత్యర్థః*ప
రయోఃద్వయంద్వావరావిత్యర్థః*దేవాద్వృతేవరఃక్రేష్టఇత్యమరః-వరా
యభత్రేదశరథాయ-క్రియాగ్రహణమపికర్తవ్యమితిసంప్రదానత్వాచ్చతు
ర్థిక-స్యవేదయత్జ్ఞాపయామాసతథారామాయణం*స్తరరాజకపురావృ
త్తంతస్మిక్దేవాసురేశణే-తత్రచాచ్యావయచ్చత్రస్తవజీవితమంతరాతత్ర
చాపిమయాదేవయత్త్వంసమభిరక్షితః-జాగ్రత్యాయతమానాయాస్తతోపే
ప్రదదౌవరా-తౌతుదత్తైవరాదేవనిత్యైవంమృగయామృహృ-తవైవపృథివీ

పాలసకాశే సత్యసంగరేతి॥ ౨౩॥ విజ్ఞాపితస్య వరద్వయస్య వినియోగప్రకార
మేవాహ॥ తయోరితి॥ తయోర్వరయోర్వ ధ్యేయకస్య వరస్య సంరంభస్సంభవః
ప్రవృత్తిరితి యావత్ * సంరంభస్సంభవమేకం వఇతి శబ్దార్థవః - భరతస్యాభిషే
చనం రాజ్యాభిషేకః అన్యస్య వరస్య సంరంభః - వన్యవృత్త్యా జటావల్మలధార
ణకందమూలఫలాశనరూపవ్యాపారేణైత్యర్థః ఉపజాపబుద్ధిజనకవృత్త్యంతర
వ్యవచ్ఛేదార్థమేవ కారః - రాషస్య వనదండకావన - వర్తనం వృత్తిరవస్థానమితి
యావత్ - పూర్వం సామాన్యేన దత్తౌ వరా విదాసీంభరతాభిషేకరామవివా
సనరూపేణ దాతవ్యా విత్కుక్తవత్తీత్యర్థః తదాచరామాయణం - నవపంచచప
ద్మాణి దండకారణ్యమాశ్రితః - చిరాజినజటాధారిరామో భవతుతాపసః - భర
తోభజతామద్యయావరాజ్యమకన్యకమితి॥ ౨౪॥ తదాసీంజాతమిశ్య అహః
తస్మిన్నితి॥ తస్మిన్ తుణేతత్తాతే * నిర్వాహరస్థితౌ కాలవిశేషోత్సవయోః త్న
ఇతి త్యమరః - చిరంచిరకాలంతప్తః అగ్నిసంతప్తః అతఏవ తామోరక్తవర్ణో

గతపేదనాపనోదనార్థమాత్మనే విత్స్థితవరాయవరాయదశర
ధాయవరద్వయం స్యవేనయత్॥ ౨౩॥ ప॥ తయోరేకస్య సంరం
భోభరతస్యాభిషేచనమ్ । అన్యస్య వన్యవృత్త్యైవ వసేరామ
స్యవర్తనమ్॥ ౨౪॥ ప॥ తస్మిన్ తుణేవరయుగంచితప్రతాప్ర

యోనారాచః శలాకాకారతీక్షణస్త్రివిశేషః తస్య పేదనః ప్రహరస్తద్వత్పరు
షంకరోరందుస్సహమితి యావత్ - వరయుగం కర్తృ-సత్యస్య సూనృతభాషిత్య
స్య ప్రహరణం ప్రహృతిః * కృత్యదభిణత్వం - తస్మాచ్ఛక్తిః స్య భయసంభ్రాంతస్య
సృవస్య రాజ్ఞోదశరథస్య - శ్రవసీవిదార్యశోత్రేషభిద్యబాహ్యేంద్రియ ద్వ
రా అంతరింద్రియస్యార్థగ్రాహకత్వాదితి భావః * కర్ణశబ్దగ్రహణాశోత్రం శ్రుతి
స్త్రీశ్రవణం శ్రవణిత్యమరః - హృదయే తస్యైవ మానసే పుటపాకరీతిం మూషి
కాసంపుటమధ్యేనువర్తాదికం నిగూఢనిషీక్య అగ్నివాసస్తాపనం పుటపాకః -
తస్య రీతింతత్సదృశీంపరిపాటిమిశ్యర్థః - అతఏవ ననిదగ్ధనా - కామమత్స్యంతంజా
రీచకారాణీచకార - ప్రతిశ్రుతస్యాశ్రవణే అగ్రహణేవానత్వవిస్లేషభవేదితి
శ్రుత్యాగృహీతత్వాచ్చతప్తనారాచదుస్సహంవరయుగం ద్వారభూతశ్రవ
ణవిదారపూర్వకం రాజ్ఞోదశరజ్ఞం పరివేశ్యతం నిరుచ్ఛ్వాసస్తాపయామాసేత్య
ర్థః * ఊరీకృతమురరీకృతముంగీకృతమాశ్రుతం ప్రవేశ్య తమిత్యమరః * ఊద్యా
దిద్విదాచశ్చేతి గతి సంజ్ఞాయాం కుగతప్రాప్తయ ఇతి సమాసః - వసంతతితి

౧౧౨ . చరిత్రా రోమాయణే సవ్యాఖ్యానే అయోధ్యాకాండః.

కౌవ్యత్తం॥౨౫॥తనయేతి॥అథానస్తరం-తనయవిరహావారూమాత్రేణశ్రీరా
మవియోగవృత్తాంతాకర్ణనేనైవసంతప్యమానాద్దహ్యమానాత్ విరహావీచన
తికింభవివ్యతివానజ్ఞాయత ఇతిమాత్రశబ్దార్థః-దశరథస్యచిత్రాద్భవయాత్
ధ్రువమపాయేపాదానమిత్యపాదానత్వాత్సంజమి-చేతనాసంజ్ఞాజీవనశ
క్తి-దవహుతవహస్యవనవస్తాఃరోచిష్టావలయాదీప్తిశిఖయారోచిషాజ్వాల
యావా*వనేచవనవహ్నాచదవోదావఇతిరిత ఇతిశాశ్వతః - లేహ్యమానా
దాస్వాగ్యమానాదితయానత్ గహనగుల్మతాగ్రననకుంజాత్ ఉజ్జిహానానిగ
మనశీలా- ఓహజ్ గతావితథాతోశ్శానచ్- మగ్నీకురంగీవ*జాతేరస్త్రీవిష
యాదయోపధాదిజిహ్వరుడిత్యంజసా* ద్రాగ్ధృతిత్యంజసాస్థాయేత్యమరః-
నిజఃగామగిరగాత్-శ్రీరామవిరహావారూమాత్రత్యాతిమాత్రపుత్రవత్సలో
రాజాసపదిమూర్చమాగచ్ఛదిత్యర్థః-పూర్ణోపమాలంకారః-మాలినీవ్య

నారాచవేధపరుషంశ్రవసీవిదార్ద్య । సత్యప్రహణచకితస్యస్య
వస్యకామమూరిచకారహృదయేపుటపాకరీతిమ్॥౨౫॥ప॥త
నయవిరహావారూమాత్రసంతప్యమానాదథదశరథచిత్రాచ్ఛే
తనానిజఃగామదవహుతవహరోచిజ్వాళలయాలేహ్యమా
నాజ్ఞాతిగహనగుల్మదుజ్జిహానామృగీవ॥౨౬॥ గ॥ అథదశర
థఃకథమపిలబ్ధసంజ్ఞఃకైకేయీమిదమభాషత॥౨౭॥ ప॥ రా

త్తం॥౨౮॥అథేతి॥అథచేతనానిజఃమనానంతరం-దశరథఃకథమపిక్వచ్ఛే
లబ్ధసంజ్ఞఃప్రాప్తచేతనస్థ-కైకేయీంప్రసేదనంవచనమభాషతఅవోచత॥
౨౭॥తత్ప్రకారమేవాహ॥రామఇతి॥రామఃకథంతరాజ్యాభిషేకాంగత్వేనా
ముక్తంకౌతుకంహస్తసూత్రం-త్యక్తావలీలయైవవిస్మయకామమత్యంతఅప్ర
తిబద్ధమిత్యర్థః- వనముపాశ్రయివ్యతిప్రవేక్ష్యతి-ధర్మాచారతత్పరత్వాదనా
యాసేనైవప్రప్రజిహ్వతీత్యర్థః- తథాలోకోజనఃతస్యశ్రీరామస్యాభిషేకే
విషయే-చిరధృతంచిరకాలమారభ్యసంభృతంకౌతుకంహషణంకథంకథంచి
త్ త్యత్యతి-దుస్త్యజమవ్యతిక్వచ్ఛేదవిస్మయకృతీత్యర్థః-తథాధర్మస్యాంగీకృ
తపరిపాలనరూపసమృతస్యలపాయాద్విశాశాద్యభయంతేనవత్స విరహం
రామవియోగంవత్సామిధారయిస్యామిఅమామితిశేషః-వహప్రావణిభ్య
స్తాదాతోద్గ్రహ- కేంప్రతివచనంవత్సామ్యాలపిస్యామివక్తమపకాశాభా

వాదితిభావః. అత్ర * వదవ్యక్తాయాం వాచీత్యస్తా ధాతోర్ద్లుప్త అథవా వత్సా
 మివత్సామీతి వహానార్థోద్విరుక్తోఽనుంశబ్దః - పునః పునః ధారయన్మామీన్ద్య
 ర్థః * చాపలేద్యేభవత ఇతిద్విరుక్తిః - సంభ్రమేణ ప్రవృత్తిశ్చ బలమితి కాశికా-
 అతిదుస్సహపుత్రవిరహవేదనా జనితోజ్యేగాత్సంభ్రమః - కీంతు హేజాయే
 హేభార్యే - తవయావత్కల్పంకల్పంతవర్యంతమిత్యర్థః యావదవధారణ
 ఇత్యవ్యయాభావః - ఆర్తిజననీపీడాకరీమన్ భేదినీతియావత్ * ఆర్తిః పీడాధను
 స్తోట్యోరిత్యమరః - అతీర్తిః శ్రీరామాభిషేకవిఘ్న చరణజన్యపఖ్యాతిః జా
 యేతప్రాదుర్భవత్ * జనెర్నితజ్జే - యథాతథావాస్తాకం నిర్వాహూభవి
 ప్యతిజాయాత్వేన సంధావితాయా స్తవై వమహానసర్థః * సంభావితస్య చాకీర్తి
 ర్నరణాదతిరిచ్యత ఇతిగీతాయాం భగవతా ఉక్తత్వాదితిభావః వృత్యనుప్రా
 సః - శార్దూలవిక్రడితం వృత్తం ॥ ౨౦ ॥ వత్సమితి ॥ హేకరోహృదయే కరినచిత్తై
 యతః స్వప్నే పిదుస్సహం శ్రీరామవిరహం స యోత్త్వంబోధయసి - అతః స్వ

మః కామముపాశ్రయి వ్యతివసంశ్యక్తా వృత్తంకాతుకం లోక
 స్త్యక్ష్యతికాతుకం చిరభృతంతస్యాభిషేకేకథం । ధర్మాపా
 యభయనవత్సవిరహం వత్సామివత్సామికిం యావత్కల్ప
 మ్నీర్తిరార్తిజననీజాయేతజాయేతవ ॥ ౨౦ ॥ వ ॥ వత్సంకరో

ధృవయస్యకరోరత్వంకింవక్తవ్యమితీలేతత్సంబోధనం నయనాభిరావంనే
 త్రానందకరంవత్సంబాలననగుండారవిరహసహిష్టుత్వద్యోతనార్థమేతద్వి
 శేషణబ్ధయం * వత్సో నాకటశేవగైతర్లకేతనయాదిక ఇతివై జయంతీ - రామం
 వినారామం విహయేత్స్యః * వృథానైత్యాదినాపంచవ్యభావపక్షద్వితీయా
 మేమమనీవితంబీవసంనతిప్రతిఖలుసునిశ్చితం మిష్యామీత్యర్థః - అతః హే కై
 యి అత్రయద్యపిభార్యానామ గ్రహణం శాస్త్రసిద్ధం - తథాపిభార్యేయం
 వండితివ్యవహస్తుం యజ్యత ఇత్యేవమాషంత్రితిమిశ్రవధేయం - ధాతుగ్బలా
 వ్యధిబలాత్ త్వయి విషయే - పూర్వంజానః జాతపూర్వః సుప్నపేతినమాసః -
 కివయమోవివాహాయ సమీపంచధ్వన్యతే * విజాహూవయమాసమావి
 శ్యమరః - మాంయమస్యాంతకస్య సమీపము నయమం - అవ్యయం నిధీ కీత్యాది
 నావ్యయాభావః - నయతి ప్రాపయతి లేవం మన్యేబుధ్యామి - ఉపయమస్య ఉప
 ముమప్రావశ్యత్యం క్రమతోమమాప్యేపం మరణమువయజ్యత ఇత్యర్థః లో
 కేలక్షణవతీనాంకస్యకానాంపరియోభ్యుత్పన్నేవనాయభవతి - ఈగ్భగవల్తు

గి=రాముల్లా సైఃకవయంతిబిల్లా గాకవిస్తే మేవ్వవసన్నహ్యాతీతి || రథోద్ధతావృ
 త్రం || రాన్న రావిహరథోద్ధతాలగావితిలక్షణాత్ || ౩౧ || ప్రతిశ్రుతమవశ్యం
 కర్తవ్యమితిపురాతనరాజవృత్తాంతందృష్టాంతయతి || కిమిత్యాదిసా || సత్యవ
 తాంపురోగఃసత్యసంధాగ్రగణ్యః-అతఏవానామిషమమిషంసంపద్యమాన
 మామిషీఘాతం*అఘాతతద్భావేచ్ఛిః-కుగతిప్రాదయితిసమాసః- శ్యేన
 స్యశ్యేనఘామికాధారిణ్యంద్రస్య-ఆమిషీఘాతఃమాంసశ్శిష్టీఘాతః*పిఠం
 తరసంమాంసంపలంక్రవ్యమామిషమిత్యమరః- యద్వాభోగ్యవస్తుఘాతః
 *ఆమిషంభోగ్యవస్తుసీతీకేశవః - యఃకపోతపోతఃకపోతడింభవేషధారీయ
 మః*పోతఃపాకోగ్యకోడింభిత్త్యమరః- తస్యజీవాతవేజీవనాషధార్థంతము
 వజీవయితుమిత్యర్థః*జీవాతుర్జీవనాషధమిత్యమరః*తాదర్థేచతుర్థవక్తవ్యా
 శస్త్రనికృతగ్రాహ్యధ్వవిదళితశరీరః - అక్షదమయతీత్యరిందమఃశిబిచక్రవ
 ర్త్యపరనామాత్వద్వంశోమహారాజః * సంజ్ఞాయాంభ్యోవిజిత్యాది నాఖ
 విఘ్నలత్వమస్తీచేదాశ్శుశ్రీతస్యరచితోయమంజలిః || ౩౧ || ప|| కిం
 నాగతప్రైశ్రవసోస్సకాశమరిందమస్సత్యవతాంపురోగః | శ్యే
 నామిషీఘాతంకపోతపోతజీవాతవేషస్త్రనికృతగ్రాతః || ౩౨ ||
 కించ | ప | అధ్యర్థ్యకస్తైచిదుపాశ్రితాయపీత్యపిప్రాయవి

చ అరుర్విషదిక్యాది నామమాగమః-తేతవ. శ్రవసోస్సకాశంత్రోత్రపథం-
 నాగతఃకింత్యయాశ్రుతఃకిమిత్యర్థః-శ్రుతశ్చేత్కథమేవంవత్సనీతిభావః-పు
 రాకిలేంద్రయమాశిః సత్యసంధతాయాంవివదమానాతత్పరీక్షాథకం శ్యేనక
 పోశాఘాతా - తత్రసంకేతపూర్వం శ్యేనేనోపద్రుతత్వమాత్మనో నాట
 యక్షకపోతోయాగదీపీతంశిబింశరణంజగామ - సోపిశ్యేనేనమదామిషీఘా
 తోయందేయితిపుష్పశ్వకాగతపరిత్యాగేదోషస్తరణాత్తత్పరిమాణస్వశ
 రీరమాంసపిష్టదానేనైవవిమోచయితుకామఃకపోతస్తులాయామారోప్యస్వ
 మాంసశకలదానేకైతవేనభారాయమాణకపోతవిప్రలబ్ధః ప్రతిజ్ఞాభంగభ
 యాదశేషంశరీరంశిక్వత్వానితిపారాణికీకథాప్రసంసంధేయా-పరంతిచా
 త్రేమంశ్లోకం-కర్ణస్త్యచంశిబిర్క్లాంసంప్రాణాజీమూతవాహనః-దదౌద
 ధీచిగస్తీకిమదేయంమహత్తనామితివృత్తముపజాతిః || ౩౨ || ననుబహూనా
 మనుగ్రహణాన్యాయ్యితిలోకప్రసిద్ధేనైకేనదృష్టాంతేనకించరితార్థతేత్యా
 హ || కించేతి || ౩౩ || ఏనాయందృష్టాంతఃకింతురాజాంతంమపివిద్యతఇత్యుక్తః

తమేవాహుః॥ అభ్యర్చేత్॥ ప్రజ్ఞావప్రజ్ఞః* ధీరోవసీషీజ్ఞః॥ ప్రజ్ఞాభిత్వత్సన్వర్ధేన్ద్ర్యయః॥ అథవాప్రజ్ఞాస్యాస్తీతిప్రజ్ఞః॥ ప్రజ్ఞాశ్రద్ధా
 రాచ్యవృద్ధిభోగభిలషత్వయః॥ ప్రథితప్రభావః॥ ప్రఖ్యాతతేజః* సప్రతా
 వః॥ ప్రభావశ్చయతేజఃకోశదండజమిశ్యమరః॥ అలర్కసంజ్ఞోలర్కనామా
 కశ్చిద్రాజా* సంజ్ఞానామనిగాయత్యాం చేతనాయాంరవిస్త్రియామితివి
 శ్యః॥ ఉపాశ్రితాయనేత్రయాచనార్థమతిభిభావేనసమీపమాశ్రితాయేత్య
 థః॥ కస్త్యేచిదజ్ఞాతకులగోత్రాయ - సతుపరిచితాయ-విశేషంప్రాపయతి
 తివిప్రాయబ్రాహ్మణాయవేదవేదాంగపారగాయ* కర్మణాయమభిప్రేతి
 ససంప్రదానమితిసంప్రదానత్వాచ్చతుర్థః - అభ్యర్చ్యపూజయిత్వానత్వవ
 జ్ఞాయేత్యర్థః॥ అన్యథా* అసత్కృతమవజ్ఞాతంతత్తామసముదాహృతమితిగీ
 తాయాంభగవదుక్తిత్యా-అప్రఖ్యాపనీయతాస్యాదితిభావః* స్వేస్వకీయే
 *స్వోజ్ఞాతావాత్సః స్వంత్రష్వాత్మీయఇత్యమరః॥ విలోచనేనేత్రే-ద్వితీయా
 ద్వివచనమేతత్సతుయత్కించిద్యశమిత్యర్థః॥ వితీగ్రదత్వాప్రతిజ్ఞాంసత్యసం

లోచనేస్వే॥ అపూరయత్కశ్చిదలకః॥ సంజ్ఞః॥ ప్రజ్ఞః॥ ప్రతిజ్ఞాం
 ప్రథితప్రభావః॥ ౩౩॥ ప॥ అసురసమరవేళాజాతచాధావసా

ధతాం॥ అపూరయత్ప్రపూరయామాన- సమర్థితవానిత్యర్థః॥ సత్యసంధతాని
 ర్వాహేణకీర్తిసంపాదనతత్పరారాజానోనాత్మకైశంగణయంతీతి భావః॥ త
 వతునైవంవిధకైశస్తస్మాదాశ్రుతం పరిపాలనీయమితిస్లోకద్వయస్యతాత్ప
 ర్యం-శ్చత్రంపూర్వవత్-శైభ్యఃశ్యేనకపోతాయస్వమాంసంపక్షిణేదదా-అ
 లర్కశ్చక్షుషీదత్వాజగామగతిముత్తమాం-తథాచ-సంశ్రుత్యచైబ్యశ్శేన్ద్రీనా
 యస్వాంతసుంజగతీపతిః॥ ప్రదాయపక్షిణేరాజాజగామగతిముత్తమాం-త
 థాహ్యలర్కస్తేజసీవ్రాహ్మణేవేదపారగే - యాచమానేస్వకేనేత్రేఉద్భ
 త్యావిమనాదదావిశ్వేతస్థాకద్వయస్యాపిమూలం॥ ౩౩॥ యద్యేవమప్యా
 శ్రుతంసపరిపాల్యేతత్సత్యసంధసమాసస్సంధగర్హణరూపానరథస్సమాప
 తేదిత్యాహ॥ అసురేతి॥ అసురసమరవేళా యాంశంబరాసురయుద్ధసమయేజా
 తాసముత్పన్నాయాచాధాఅసురశస్త్రక్షతిజనితవేదనా-తస్యావసానేఅస్తే
 సంగ్రామాదస్యతోపసరణేతద్భాధాయానివర్తితత్వాదితిభావః॥ త్వంయ
 యగిరావాచా-మేమహ్యంవరయోర్యుగంయుగశం*యుక్తుస్తుయుగశంయు
 గమిత్యమరఃప్రీతిపూర్వంబాధానీవర్తనజనితపరితోషపూర్వకంయథాతథా

అదిశః దత్తవానసిపారితోషికతయావరద్వయం దాస్యామితియాంగిరముక్త
 వానసీత్యర్థః - తాంగిరమగిరిః. అవిభిన్నః - గుణబద్ధః దానదాక్షిణ్యాదిగుణా
 నుపృత్తిర్యేషాంతేన గుణసంపాదనదృఢీకరణతత్పరాశ్రయః - సత్యసన్ధా
 విశేషతః సత్యప్రతిజ్ఞాః - శిలాక్షరవిన్యాసతుల్యవచనాశ్రయః - సంధావిధౌ
 ప్రతిజ్ఞాయాంచ్యేమరః - నరేంద్రాః రాజానః - నరేంద్రః పాథి - వేరాజ్ఞివి
 షవైర్యేపిచస్మత్తగతివైజయస్త్రీ - తాంగిరంజలలిపిరితిజలాక్షరవిన్యాసరూపే
 తి - లిఖితాక్షరవిన్యాసేలిపిర్లిఖితుభేత్రియామిత్యమరః - కామమత్యంతంసం
 గిరంతామాలవస్తాంసంభావనాయాం లోట్ - దశరథవచనంజలలిపివదప్ర
 తిష్ఠితమితిసత్యసంధ్యతంతర్వాగంసంభవివ్యతీత్యర్థః - సత్యసంధనరేంద్రవి
 రచితాద్వాప్యప్రతిష్ఠాభంగప్రయుక్తగర్వాణాద్యకోవానగ్రపదార్థోస్తీసం
 భావితానామితిభావః జలలిపేః కర్తవ్యేపినిపాతేనాభిహితత్వాన్నద్వితీయే
 త్యుక్తం. అత్రగిరోజలలిపిత్వరూపణాద్ద్రావకాలంకారః - మాల్నివృత్తం॥
 ౩౪॥ కింబహునామన్యోరథాపరిపూరణేస్వస్యామరణంనిశ్చితమిత్యాహ.

నేవరయుగమదిశస్త్రవంశీతిపూర్వాయయామే । అగిరిలగు
 గుణంధాస్యత్యసంధానరేంద్రా జలలిపిరితికావంసంగిరస్తాం
 గిరంతామ్॥ ౩౪॥ ప॥ సత్యోద్యాంగిరమహనిర్వహస్వమావా

సత్యేతి॥ గిరంవరయుగం దాస్యామిత్వేవంరూపాంవాచం - సత్యేనోగ్యతగణి
 త్యోద్యాంయథార్థవాచ్యాం* పదస్సుపీక్యప్రేతిపదేక్యన్ ఉపపదమితిసమా
 సః - ఇహేదానింనిర్వహస్వసంధ్యస్వవా - ఉతమావాహనిర్వహస్వసత్యో
 ద్యాంమృషోద్యాంవాకురుష్వేత్యర్థః నాత్రమమాభినివేశగతిభావః - కిన్తభువి
 లోకే రామమాతుఃకౌసల్యాయాస్సన్నానంరాజమాతృత్వప్రయుక్తసత్తారం
 నసహాయంసత్తుమిష్యేసోధుంసశక్నూయామిత్వః - సహజ్జిణిలక్ష్మీరామస
 న్నానస్యసహ్యప్రేపిసవత్త్రిసమ్మనస్యహౌన్యావహప్రేనదుస్సహత్వాదితిభా
 వః - అతఃప్రవర్తమానం - సంపద్యమానంసన్నాహంరామాభిషేకసంభ్రమం -
 నత్యజసిచేత్ సవిస్మజసియది - తేతవపశ్యతస్సతః - విశ్యంతాప్రమాద్యప్రేత్య
 థః* మష్టిచానాదరగతివస్త్రీ - విషముపభుజ్యగరళమభ్యవహ్యత్య* క్షేవీస్తుగ
 రళంవిషమిత్యమరః - సంస్థాస్యేమరిష్యేహీనజీవనాద్యరంమరణమేవేతిభా
 వః* సంస్థాధారేస్థితామృతావిత్యమరః - సమప్రవేశభ్యస్తగ్భ్యాత్తనేపదం - అ
 తరామాయణశ్లోకః* తత్ప్రతిశ్రుత్యధమేణనచెద్దాస్యసిమేవం - అద్యేవ

౧౧౮ చంపూ రామాయణే సవ్యాఖ్యానే అయోధ్యాకాండః.

హిప్రహస్యామిచీవితంత్యద్విమానితేతిఅహంహివిషమదైవపీత్వాపిహిత
వాగ్రతః- వశ్యతస్తేమరిష్యామిరామోయద్యభిషిచ్యతఇతి- ప్రహషణేవృ
త్తం॥హ్నుజ్ఞోగస్త్రైదశయతిఃప్రహషణేయమితిలక్షణాత్॥ ౩౫॥ ఏవమితి
ఏవంవాదినీమేనాంకైకేయాంభూయఃపునరపిభూవతిరగ్రరథఃఅవదత్ ఉవా
చ॥ ౩౬॥ తదేవాహ॥ అయితః॥ రిష్యదయేకతినచిత్రే-పునఃపునరనునయేపి
మాద్రవాభావాద్భదయప్యేదంసంబోధనం- ఉన్నక్తాపరిత్యక్తాలోకమర్యా
దాసతీవతినయియాపాపియతయూ-సమితక్రాంతకులః ధూసమాచార
యేత్యర్థః-దయాపేతయాదయాహీనయా-గ్రూరయేతియావత్స్వయాకింకు
త్సితవచనముక్తంబహ్వనగమూలత్వాత్సోగ్యద్యామిత్యాదికుత్సితవచనంవ
త్తుమనుచితమిత్యర్థః-కుత్సాప్రశ్నతశ్చేష్వాత్-పేకింశబ్దఇవ్యతగతిశాశ్వతః॥
౩౭॥ అనథానైవాహ॥ నేతి॥ హేఅనార్యదుశ్శీలే-అతఏవత్సమిహలోకేశీ
లవతిమస్వప్నీత్రిసంపన్నాసుసాధ్వీష్టిత్యర్థః-శీలంస్వభావేనద్వత్తా విత్యమ

సమ్మా సంభవినస హేయరావమాతుః । సంస్థాస్యేవిషము
వభుజ్యవశ్యతస్తేనన్నాహం శ్యజసిచేత్ప్రవతమానమ్॥
౩౫ ॥ ౫ ॥ ఏవంవాదినీమేనాంభూయోపిభూవతిరవదత్ ॥
౩౬॥ ౫॥ అయి-రిష్యదయేకిము క్తమున్నక్తలోకమర్యాదయా
దయాపేతయాత్వయా ॥ ౩౭ ॥ ప ॥ నైవాభవస్త్యమిహశీల

రః - ౫ణ్యాగణనీయానైవాభవఃనైవాసి*భువోలక్ష్ వరోవతాపేప్యాత్మన
శ్చేమోభావేనభక్షీతేపిలశునెవ్యాధిర్ననివృత్తఃప్రతప్రంశేపిసుఖాప్రాప్తి
రిత్యాదివత్ ఉభయప్రస్తావీత్యర్థః-తథాసరామఃపితృమణాంబీవప్తిత్యకా
ణాంరాజన్యానాంమధ్య- గణనాంసంఖ్యాంనైవాభజత్ - సప్రాప్తో-పి
శాచికయేవత్వయాక్రాంతస్యమమాకించిత్-రత్యాత్పితృకర్తవ్యాభిషేకా
దిసన్నానాసిగ్ధరితిభావః - తథాహమప్యాత్మజైర్యానిసుఖానిత్యానినైవాసం
వాధికేయపుత్రకృతోవచారాదిజనితసౌఖ్యానినైవప్రాప్నువమిత్యర్థః-రామ
ప్రవాజసేనమహాదుఃఖాంతకమరణస్యావశ్యంభావిత్యాదితిభావః - సర్వ
త్రైవకారోవధారణార్థకఃఅపి తేర్లుజ్జే పూషాదిత్వాన్లగజాదేశకతథాభ
రతేనమేమహ్యంనివాపంపితృతర్పణం*పితృదానంవివాహసన్యాదిత్యమరః-త
స్యసంబంధినైవాపం*సంబంధార్థేణ-అంబుఉదకం-సప్రదేయంసదాత్యం
భరతస్యాగ్ర్యేష్య నార్యాస్తనమిగ్ధగగగ్ధసంభూతత్వాత్ - సద్భిజా

స్యపిసస్యానిదూష్యేయఃక్షేత్రదోషతఃఇతిన్యాయేనఅయోగ్యతయామమా
 ధ్వజైహికక్రియానకతఃవ్యేత్యథః- భవన్తురణభయాద్రామేప్రవాజితేఆ
 త్మనోపిమరణంసునిశ్చితమేవతిభావః- అత్రసరేతస్యనివాపోఽకంఞ్శ్చమేవత
 ధూపినదేయమితినిషేధితత్వాదనిష్ఠవిధేరివేష్టసిమేధస్యావ్యసవఃకద్యమా
 సతయా-ఆభాసత్వాత్తేననిజమరణమాక్షేప్యతఇత్యాక్షేపాలంకారిః-ఉక్తం
 చవిద్యుసాధేన-సమాసాథఃతయానిష్ఠవిధ్యాభాసోవ్యాక్షేపఇత్యవగవ్య
 తేయథాచేష్టసిమేధస్యావ్యసవఃకద్యమాసతయాఆభాసత్వం-తథానిష్ఠవి
 ధేరవ్యసవఃకద్యమాసతయాఆభాసత్వమితిరామాభిషేకవిఘ్నాలేపిపుత్రస్యరా
 జ్యలోభఃస్యాదితిలోభేనశీలవర్జిగణ్యత్వాభావాద్యః-ధాంగీకారశేషీస్వస్య
 వైధవ్యంస్వపుత్రస్యపితృకర్తాచరణానర్హస్వంత్రైహికాముష్మికవిరుద్ధమ
 సర్వకద్యయంస్యాదితివామత్వాత్పాదభినివేశాద్విగతాభవివ్యతీతిమన్వానేన
 రాజ్ఞాభరతనివాపాంబుదాననిషేధోపన్యాసేనజనిసంసూచితమితిపర
 మరహస్యం- అత్రరామాయణోక్తిః- రామఃకారయితన్యోమేవృత్తస్యనలిల

వతిషుగణ్యానైవాభజన్పితృమతాంగణాంసరామః-నైవాప
 మాత్మజసుఖాస్యహమప్యనార్యేనైవాపమంబుభరతేన-శీ
 ప్రదేయమ్- ౩౮॥ ప॥ కించ॥ వాసన్తుచాంభవతుకించనతా

క్రియాం- సపుత్రయాత్వయానైవకతఃవ్యాసలిలక్రియేతి- యద్వాభరతేననై
 వాపమంబు-మేనప్రదేయమితికాకుప్రదేయమేవేత్యథః-రామప్రవజనో
 త్తరక్షణమేవ-జమరణస్యావశ్యంభావిత్వాత్తత్సన్నిధ్యాభావేనభరతపీ
 వమమాధ్వజైహికక్రియాచరణతత్పరోభవివ్యతీతిభావః-ఎసంతతిలకావృ
 త్తం- ౩౮॥ వక్షస్యాంతరంవిద్యతఇత్యాహ॥ కించేతి॥ హేకైకేయితస్యరా
 మస్యదివ్యాంబరధారిణఇతిభావః- లారవిణాంతరుసంబంధీనాంసంబంధా
 థేణ్-టిగ్ధాణ్యత్వాదినాజీవ్-త్వచాంసంబంధికించనకించిద్యల్లలాదికమి
 త్యర్థః* త్వక్షేన్ ౧వలగ్-నలగ్-లమస్త్రీయామిత్యమరః- వాసోవస్త్రం- భ
 వతుతథాధన్యాఃశ్రీరామస్యనివాసశ్వేనసఫలజన్తాసః- ఛాయాప్రధానా
 ద్రుమావృతౌః ఛాయాద్రుమాః సమేరుతరవః- శాకపాధి-వాదిత్యావృ
 ధ్యమవదలోపిసమాసః*ఛాయావృతౌసమేరుస్యాదితిశబ్దాః- వః- నీం
 ప్రద్రుమావాభవనానిగ్గహఃసంతుదివ్యభవనసంఛారి-గ్గిభావః- కింతు-
 త్వచ్చేతసః తవహ్యాయుషఃకలగ్-లమస్త్రీయామిత్యమరః- వాసోవస్త్రం- భ

౧౨౦ శంఖురామాయణే సవ్యాఖ్యానే అయోధ్యాకాండః.

వ్యతిరగిన త్వేపితేహంయోగ్యతాకింవత్త్యేతిభావః - శిలాతలానిశిలావ్రదే
 శాఃశయనానిశయాఃకథంభవేయః-వల్మలఛాయాద్రుమైర్యథాకథంచదే
 వయాత్రాభవివ్యతికింతుశిరీషపుష్పాధిక సౌఖ్యమార్యసంపన్నశరీరస్య హం
 సతూలికాతల్ప స్వాపోచితస్య కఠినతరశిలాతలాన్యేవ శయనానిభవేతుంనా
 ర్హంతీత్యర్థః*ఏత దేవమమహ్యదయంనికృంతతీతభావః-వృత్తంతుపూర్వవత్॥
 ౩౯॥ ఏవమితి॥ ఏవముక్తరీత్యాభతాక్రితేనప్రాణేశ్వరేణదశరథేనభర్త్సి
 తాతాచ్ఛిల్లేనేతిభర్త్సి తాలవవాదితాపిభృజస్తాచ్ఛిల్లేశ్యజ్-భర్త్సనంత్య
 వవాదనమిత్యమరః - మంధరయాపిశాచకల్పయాక్రాంతాభన్నానిస్తు తేతి
 యావత్ వృత్తిస్సద్వర్తనంయస్యాస్మా* వృత్తిర్వర్తనజీవనేతిత్యమరఃఏహాకై
 కేయూరాకాచంద్రేపూర్ణిమాచంద్రే*పూర్ణేరాకానిశాకరణిత్యమరః-అచా
 ధంమేఘావరణాద్విప్రతిబద్ధరహితంయథాతథా- రాజమానేప్రకాశమానే
 సత్యపివీరుచ్ఛన్నాలతాచ్ఛాదితా*లతాప్రతానగీవీరుదిత్యమరః-చంద్రకాం

రవీణాంఛాయాద్రుమాశ్చభవనాసిభవస్తుధన్యాఃకైకేయత
 స్యశయనానికథంభవేయఃస్త్యజ్చేతసోపికఠినానిశిలాతలాని॥
 ౩౯॥ ష*ఏవంభర్త్సాభిత్సితాప్యార్థగ్రిచిత్రామాఘానమా
 మంధరాక్రాంతవృత్తిః॥రాకాచంద్రేరాజమానేవ్యభాధంవీ
 రుచ్ఛన్నాచంద్రకాంతస్థవ॥౪౦॥ X॥తదనుమహూర్తమా

తస్థవీచంద్రకాంతమణిభూమిరివ*జానవదేత్యాది నాఅకృత్రిమాథేజీవ. ఆ
 ర్థగ్రిచిత్రాన్నేహర్థగ్రిహృదయా రామాభిషేక విఘ్నాతాభినివేశవరాజ్యభీతి
 యావత్-మాఘాత్ నానీత్ నసిదుష్టాక్రాంతాఃప్రయత్నేనాపిప్రకృతింప్ర
 తిపద్యంతితిభావః * అత్రమాజౌనభిర్ధకత్వాస్తాజీలుజౌనాశీరగ్ధత్వావకా
 శఃఅత్రభర్త్సభిత్సితత్వకారణేపిచిత్తస్యాగ్గ్రిభావరూపకార్యనుదయా
 త్ విశేషోక్తిరలంకారః-తత్సామగ్యాగ్రిమనుత్పత్తిఃవిశేషోక్తిగద్యతతిలక్ష
 ణాత్-తథామధనరాక్రాంతవృత్తిత్వస్యవిశేషణత్యాచిత్రాగ్గ్రిభావాభావం
 ప్రతిహేతుత్వాప్రాప్యలిక్ష్మమలక్షారః-తథాచచన్ద్రకాంశస్థవీవేత్యత్రఉపమే
 తిత్రయాణామన్యోన్యసాపేక్షత్వాత్సంకరః-శాలినీవృత్తం-శాలిన్యకాక్షౌ
 తగాగోబ్ధిలోక్తైరితిలక్షణాత్॥౪౦॥తదన్వతి॥తదనుకైకేయాచిత్రస్యాన్ద్రగ్రి
 భావానంతరం - ముహూర్తమాత్రంక్షమాత్రంఘటికాద్యయమపివా
 సమనంతరంగిరామవిరహస్యావశ్యంభావిత్యాదితిభావః-ఏతేనకైకేయ్య

అనివార్యసిశ్చయత్వపథర్కభీరోరాజ్ఞో రామప్రప్రజనవినిశ్చితత్వం చనూ
 చ్యతఇత్యవగస్తవ్యం*ముహూర్తమల్పకాలేస్యాద్భుతికాద్వితయేపిచేతివిశ్వః
 రామముఖావలోకనేనయత్సుఖమానందస్తదనుభూషుః|అనుభవితమిచ్ఛః
 శ్రీరామందిదృతుస్సన్నిత్యర్థః-భువస్సన్నంతాత్సనాశంసభిక్షుః-దశరథఃకు
 మారంరామమానయనమిపప్రాపయేతి - సుమంత్రంనామమంత్రిణమాది
 దేశఆజ్ఞాపయామాన||౪౧|| తేనేతి|| తేనసుమంత్రేణసత్వరమవిలంబితం-రా
 జ్ఞోవిలంబానహిష్టుత్వాదితిభావః*సత్వరంచవలంతుర్ణమవిలంబితమాశు
 చేత్యమరః-రాజభవనందశరథగృహంప్రవేశితస్స * విశేర్ణ్యంతాత్కర్త
 ణిః-రామఃకృతప్రణామఃకృతాభివాదనస్స * అయధాభూతఃపృథగ్నుతః
 పూర్వాపేక్షయావిలక్షణఃముఖవికాసోవక్త్రశ్రీర్యస్యతంపితరందశరథమా
 రాత్సమిపే*ఆరాద్ధూరసమిపయోరిత్యమరఃఆలక్ష్మ్యదృష్ట్వా-చకితఃభయనం

త్రమపిరామ ముఖావలోకన సుఖవనుభూషు ర్దశరథః కు
 మారమానయేతిసుమంత్రమాదిదేశ||౪౧|| X||తేనసత్వరంరా
 జభవనంప్రవేశితోరామఃకృతప్రణామఃపితరమయధాభూత
 ముఖవిలాసమారాదాలక్ష్మ్యచకితమఃకిమిదమితికైకేయామ
 న్వయు||౪౨|| ౪౨||సాపిపాపాశయాప్రత్యవాదీత్|| ౪౩||
 X||వత్సప్రతిశ్రుత వరద్వయనిర్వహణే ప్రవీణేతరస్తాతస్తే

ప్రభాతస్స * ఇదంరాజ్ఞోముఖవికాసరాహిత్యంకింకుతోవాజాత మిత్యర్థః-
 ఇత్యేవంకైకేయామన్వయుం క్తలపృచ్ఛత్*ప్రశ్నోనుయోగఃపృచ్ఛాచేత్యమ
 రః||౪౨||సేతి|| తతఃపాపాశయాపాపాభిప్రాయాదుస్సంకల్పేతియావత్*
 ఆశయస్సాగ్ధభిప్రాయేమానసాధారయోరపీతివిశ్వః - సాకైకేయ్యపిప్ర
 త్యవాదీత్ ప్రత్యవాచ-శ్రీరామప్రశ్నస్యోత్తరందదావిత్యర్థః*దదేలికజేసి
 చివృద్ధిః||౪౩||తదేవవివృణోతి||వత్సేతి|| హేవత్సరామ- తతవ-తాతఃపితా*
 తాతస్తుజనకఃపితేత్యమరః- సంప్రతీదానీం - ప్రతిశ్రుతంపూర్వంప్రతిజ్ఞాతం
 యద్వరద్వయంతస్యనిర్వహణేసమర్థః-వరద్వయంసమనంతగంస్వయమే
 వవ్యాహరివ్యతి- ప్రవీణోనిపుణఃతస్మాదిరతరఃసమర్థఃస్సన్నిత్యర్థః*ప్రవీణే
 నిపుణాభిజ్ఞవిజ్ఞనిష్టాతశిషీతాఇత్యమరః- అతఏవసానుశయస్సమనస్సంతాప
 స్స * రంధ్రభగ్నేధానుశయోద్భవోషానుతాపయోరిత్యమరః - తనయే
 త్వయివాత్సల్యాత్ స్నేహత్* శ్రీమాన్సిద్ధ స్తువత్సలఇత్యమరః - తథా

సత్యవ్యత్యాసంభరతాభిషేకాకరణప్రయుక్తసత్యవివర్యాసఃతత్త్రాసాత్తద్భ
యాచ్చహేతోరగాధేగంభీరేదుస్తరఇత్యర్థః-శోకసాగరేదుఃఖాణఃవే-గా
ధంభృశంఅసంభావితోన్నజ్జనమిత్యర్థః*ప్రగాధంభృశకృచ్ఛక్రియారిత్యమరః
నిమజ్జతినిమగ్నోభవతిత్యేవంప్రత్యవాదీదితిపూర్వేణసంబంధః॥ ౪౪ ॥ కింత
ద్వరద్వయమిత్యాశంకాయామాహ॥ వరేతి॥ వరద్వయంవరయుగళం-తా
వచ్చట్టోవధారణార్థఃకః*యావత్తావచ్చసాకల్యేవధామానేవధారణఇ
త్యమరః-తవభవతఃమునివృత్త్యాతాపసవృత్త్యేవఎవకారోభేదబుద్ధిజనకవృ
త్యంతరవ్యవచ్చేదార్థకః-చనెదండకావనెవస్తనంచతుర్దశవత్సరావస్థానం-
తథాభరతస్యఅవనెరవనంభూరక్షణంచ*అవరక్షణైకరైరిల్యుట్-తవవన
వాసఏకోవరః-భరతస్యభూపరిపాలనమపరఇత్యర్థః-ఇతివాక్యసమాప్తా-
అథవాఇతివప్రత్యవాదీదితిసంబంధః-యద్వా ఇతివరద్వయంతావత్వరద్వ
యంఖల్విత్యన్వయః॥ ౪౫॥ రామఇతి॥ రామస్తద్వరద్వయమాకణ్యఃసవిశే

సంప్రతిసానుశయస్తనయవాత్సల్యాత్సత్యవ్యత్యాసప్రతాసా
ద్గాధమగాధేశోకసాగరేనిమజ్జతీతి॥ ౪౪ ॥ ౫॥ వరద్వయంతా
వత్తవవస్యవృత్త్యేవవనెవతఃసమవనెరవనంభరతస్యచేతి॥
౪౫॥ రామస్తదాకర్ణ్యప్రముదితహృదయఃకృతాంజలిరేనాం
వ్యజ్జిజ్ఞవత్॥ ౪౬॥ ప॥ భీతోభూభరతఃకిమంబభరతఃకింవాచ

షంశుత్వాప్రముదితహృదయః-ధీరోదాత్తతయావికారమస్తస్సంస్తభ్యసస్తు
ష్టాస్తఃకరణస్సృధీరోదాత్తలక్షణంతు*మహాసత్వోతిగంభీరఃకృపావాసవిక
త్థనఃసువర్ణాచలవద్ధీరోధీరోదాత్తస్ససంమతఇతిఏతేనధైర్యముక్తమనసో
నిర్వికారత్వంధైర్యంసత్స్వపితేతుష్టితిరసికాః-అతఏవకృతాంజలిఃవిరచి
తకరసంప్రటఃభక్తివినయవిధేయతాలక్షణమేతత్-ఏనాంకైకయాంప్రతివ్య
జ్జిజ్ఞవత్విజ్ఞావయామాస॥ ౪౬॥ తదేవాహాభీతఇతి॥ హేఅంబమాతః*అం
బామాతాథబాలాస్యాదిత్యమరః*అంబార్థనదోష్ట్రాస్సఇతిహ్రస్వః అత్ర
సాపత్న్యమాతృత్వేపిసాంప్రతికవిరోధాచరణతత్పరత్వేపిభర్తృప్రాతికూ
ల్యవరాయణత్వేపిస్వయంనిర్వికారత్వాదేవమామంత్రితవానిత్యవగస్తస్యం
భరతఃత్వత్పుత్రః-భూభారతఃభూభారాత్సతువృధా-భూభారాత్*పంచ
మ్యాస్తసిః*భీత్రాగ్ధానాంభయహేతురిత్యపాదాసత్వాత్పంచమీ-భీతఃభ
యవిభ్రాంతఃకింసభీతఏవేత్యర్థః-తథాహంరామఃపావయతీతిపావనాత్స

విత్రతాహేతోః-నతు నైరథః క్యాపాదకాత్-పూజ్ పవనేక ర్తరిల్యుట్-వ
నాత్ తపోవనవాసాత్-పూర్వవత్పంచమి-త్రస్తోభీతఃకింనత్ర స్తవేత్యర్థః*
చతుదశదరత్రాసాభీతిర్భీస్సాధ్వసంభయమిత్యమరః - అతస్సగరస్యగర
చక్రవర్తినఃఅస్యవాయుస్యకులస్యకకుదఃశ్రేష్ఠః* అథవాసగరాస్యవాయూ
నాంరాజ్ఞాంశ్రేష్ఠః*వంశోన్వనాయస్సంతానఇతివర్యాయేవ్యమరః*కకుద్వ
త్క-కుదాశ్రేష్ఠేవృషాంగరాజలత్తుణీతివిశ్వప్రకాశః - అత్రసగరాన్వవా
యగ్రహణం సర్వేపిసగరకులోద్భవాభగీరధాదయోరాజానః దుష్టరప్రతి
జ్ఞాపారావారపారిణావీవ-అతస్తత్కు-లశ్రేష్ఠస్యాస్య-ఈద్యక్ప్రజ్ఞాకుల్యా
తరణంకియదితినూచనార్థమిత్యవగంతవ్యంతాతోస్తత్ప్రతామాదృశపుత్రజన
కఃదశరథఃకుతోహేతోఃశోచతిఖద్యతినకుతోపిశోచితవ్యమిత్యర్థఃశోకకా
రణయోరుభయోరప్యన్యతరస్యాభావాదితిభావః - తత్కు-తథత్యాశంక్యా
హ-దివిభవాదివ్యాతస్యాస్సరితోవియద్గంగాయాః- నివాపకరణాత్పితృతర్ప
ణాంజలివిధానాత్ - అస్తు త్పురస్యమహారాజభగీరథకర్తృకాదితిభావః*ని

నాత్వావనాత్ప్రస్తాహంసగరాన్వవాయుకకుదస్తాతఃకుతశ్చ
చతి | దివ్యాయాస్సరితోనివాపకరణాల్లక్ష్మీంప్రతిజ్ఞామిమా
మావాభ్యామభిపూర యవ్యతిన చేత్పుత్రీకథం స్యాదయమ్॥

వాపఃపితృతర్పణమిశ్యమరః - లక్ష్మీషల్వాంసతత్సమాంసతతో వ్యధికాంచే
త్యర్థః*హేతోగుణవచనాదితిజీవ-ఇమాంప్రతిజ్ఞాంవరద్వయరూపాం- అయ
షస్తృతాతః- ఆవాభ్యాంసచఅహంచఆవాస్తాభ్యాంసాధనభూతాభ్యాంభ
రలెనమయాచేత్యర్థః*శ్యదాదీనిసర్వైర్నిత్యమతినర్వగ్రహణాదత్యదాదినా
భరతేనసహస్తదస్త్యదాదిత్వాదేశశేషః*యువాపాద్వివచనఇత్యావాదేశః
యుష్మదన్నదోరనాదేశఇత్యకారోంతాదేశశ్చ- నాభిపూరఇవ్యతిచేత్- నని
గృహీవ్యతిచేత్కథంకుతః-పుత్రీప్రశస్తపుత్రవాక్*ప్రశంసాయామినిః-స్వా
త్భవేత్సన్యాదేవ- పున్నామ్నానరకాత్ప్రాయతఇతివృత్తత్యాఅనన్యసా
ధారణనిరయోద్ధరణైకసూత్రాణాం పుత్రాణామస్తాకంజననేబహుక్లెశ
భాగినోస్యరాజ్ఞోస్తత్పురస్వరాజస్యనిర్వ్యాఘ్రప్రతిజ్ఞాపేక్షయా అల్పతరా
యాఅస్యానిర్వహణాభావేకుతోవానః పుత్రశబ్దవాచ్యతాకుతోయంవాపు
త్రవాంతస్యైతస్మాదావాభ్యామేతదవశ్యమంగీక్రియ తేతాతేనాపినోచి
తవ్యమిత్యర్థః శార్దూలవిక్రీడితంవృత్తం ॥ ౪౭ ॥ వనమితి ॥ హేలంబమేమ

౧౨౪ చంపూరామాయణే సవ్యాఖ్యానే అయోధ్యాకాండః.

హ్యం-వనభువికాంతారసీమ్ని - తనుమాత్రస్యమామకదేహస్యైక్యేనైక్యవ
త్రాణంరక్షణమల్పభారభరణమిత్యర్థః-అజ్ఞాపితమాదిష్టం మమైతత్సుకరమితి
భావః-కింతువత్సోచాలఃభారోద్వహనానసమథఃఇతియావత్-తస్యభరతస్య
స్వగర్భసంఘాతస్యమూర్ధ్నిశిరసిసకలభువనభారఃఅశేషభూభారఃగురుత
రతస్యద్వర్వహిత్యర్థః-స్థాపితోనితీ ప్తః* భువనంవిష్టపేలోకసలిలేపివియ
త్యపీతివిశ్వః-తత్తస్మాత్తారణాదిహఅస్మిక్ కాకార్యద్వయేవిషయే- ఆవయోః
భరతస్యమమచేత్యర్థః-సుకరతాయాంసౌకర్యేత్కీతాయాంఆలోచితా
యాంసత్కాయాం-గరియాం గురుతరః-గురుశబ్దాదియసునిప్రియస్థిరేత్యాదినా
గురోఃగరాదేశః-తేతవ-పక్షపాతఃఆదరః-మయిపతతిప్రసరతీస్వతనయేభ
రతేనపత్నీ సంతనేమయిచాదరానాదరాభ్యాంసుఖాసుఖసంపాదకరాజ్యాభి
షేకవనవాసవిధానాథంప్రయత్నఃకృతః సోయంచికార్యమాణేవివరీతో
జాతః-అతస్తదేతద్గురూకరణప్రవృత్తౌమకటభావన్యాయప్రాయం-సుఖా

౪౭॥ప॥వనభువితనుమాత్రత్రాణమాజ్ఞాపితంమేసకలభువన
భారస్థాపితోవత్సమూర్ధ్నితదిహసుకరతాయామావయో
స్తర్కీతాయాంమయిపతతిగరియానమృతేపక్షపాతః॥౪౮॥
ప॥కించ॥తాతస్యవాచావ్యవహృత్యహృద్యంవత్సాభిషే
కోత్సవమంగళంమే । ప్రణామసంజ్ఞస్యమయార్పితస్యకిం

థంవందనలేపేవాతోదేశప్రసంగకల్పంచాభూదిత్యర్థః-అతఏవవిషమా
లంకారః*విరుద్ధకార్యస్యోత్పత్తిర్యత్రానథఃస్యవాభవేత్-విరూపక్షుటనా
వాస్యాద్విషమాలంకృతిస్త్రీధృతిలక్షణాత్ । మాలినీవృత్తం॥౪౮॥అస్తాంతా
వద్యుక్తిరచనా-సునిశ్చితంవక్తవ్యాంతరమస్తీత్యాహ॥కించేతితత్ప్రకారమే
వాహ॥తాతేఇతి॥తాతోస్తుప్రీతాస్వవాచాస్వముఖోచ్ఛారితేననియోగవచ
నేసభవద్వచనేనైవభరతాభిషేకమభినందయతోమమస్వవచనేనచేత్కిము
క్తవ్యమితిభావః-హృద్యంమనోహరంవత్సస్యోభయోరభ్యుపలాలసియస్య
భరతస్యాభిషేకోమూర్ధ్నాభిషేకస్సవోత్సవః-ఉత్సాహేహృదయమిత్యేషఉ
త్సవః పరికీర్తితఇత్యుక్తలక్షణఃసవమంగళంకల్యాణం- మేమహ్యంవ్యవహృ
తోక్త్యావకథయిత్వేయావత్*వ్యాహర ఉక్తిరస్థితమిత్యమరః - మయాలర్పి
తస్యతత్తస్యప్రణామసంజ్ఞస్యనమస్కారాశ్చిన్య - పూణాపాత్రస్య-ఉత్స
వాదిమదేయవస్తుసంపాత్రంయోగ్యఃనానీత్కింసజాతఃకిమితికాకుః - తా

తేనభరతాభిషేకః క్రియత ఇతి వక్తవ్యం-వయాచాంగీకారపూర్వకం నమస్క-
 తవ్యంచేత్యర్థః - సత్యసంధస్యస్వస్వముఖోచ్చారణేకస్సంకోచః త-
 తోనిస్సంకోచం వదత్వీతి తాత్పర్యం* ఉత్సవాదిమయద్దేయం పూర్ణపాత్రం
 తదుచ్యత ఇత్యభియుక్తైః* యోగ్యభాజనయోః పాత్రమిత్యమరః - అత్ర నాసీ-
 త్క్రిమిమికాక్వా రాజ్ఞో యోగ్యతాపాదనద్వారా రామస్య భరతాభిషేకాం-
 గీకరణమాపీ. వ్యత ఇతి గుణే భూతవ్యంగ్యం॥ తదుక్తం॥ అగూఢమవరస్యాంగం
 వాచ్యసిద్ధ్యంగమస్తుటం- సద్విగతుల్యప్రాధాన్యే కాక్వాక్షీ ప్రమసద్విమితి-
 వృత్తముపజాతిః॥ ౮౯॥ తత్త్వణమితి॥ తస్మిన్నేవ తుణే రామస్య భరతాభిషేకాక్షీ-
 కరణమయ ఇత్యర్థః* అత్యంతసంయోగే ద్వితీయాపజ్జిరభోదశరధః* ప-
 జ్జి-శ్చన్దోపిద? మమిత్యమరః-అశనిహతో వజ్రవిదారితః పర్వత ఇవ సర్వతస్స-
 మంతాత్పరితదవదహనో వ్యాప్తదవాగ్ని-వనస్పతిర్వృక్ష ఇవ* వనస్పతిర్వృ-
 ష్టమాత్రే వి నాపుష్పైః ఫలద్రుమ ఇతి విశ్వ-చివః- స్వర్గస్య పతిర్దివసస్పతిరింద్రః

పూర్ణపాత్రస్య పాత్రమాసీత్ ॥ ౮౯॥ ౫॥ తత్త్వణమశనిహతో ఇవ వ-
 ర్వతస్సర్వతః పరితదవదహన ఇవ వనస్పతిర్దివస్పతిపదభంశవి
 ధుర ఇవ నహుషః పాతవిసంజ్ఞః పజ్జిరభః ॥ ౫౦॥ ౫॥ తతస్సా-
 పిత్యనిదేశమాచరేతి రామమాదిదేశ ॥ ౫౧॥ ప॥ స ఏషః॥ మాతు

శతమన్యసి* వస్పతిరితి పర్యాయేష్వమరః- షష్ఠ్యాః పతిభ్రతే త్యాదినా అలకి-
 కస్తాదిత్వాత్ విసర్జనీయస్య సత్త్వం- తస్య పదార్థ్యం శేన ప్రవ్యత్యావిధుః వి-
 శ్లిష్టః విధుః పత్న్య సేతేన్యాత్కష్టపిశ్లిష్టయోరపీతి వైజయన్తీ-నిహుయో-
 యాతిపి తేవ విసంజ్ఞో విచేతనస్య* పాతా రామవిరహః సహిష్టుత్వాన్ముమూ-
 ర్భేత్యర్థః- పురాకిలనహుషః కుతచ్ఛిత్తుణ్యోదయాత్స్వగ్నే ఇంద్రత్వం ప్రా-
 ప్య - తత్ర నిజాహంకారహుంకార ప్రకోపితేన కుంభసంధువేన భుజంగోభ-
 వేతి శక్తః-స్వగ* పదార్థ్యచ్యుతో భువి పాతేతి పారాణికేకథా-వత్యుతిచా-
 రణ్యకాండే ఉపమాలంకారః॥ ౫౦॥ తత ఇతి॥ తతస్తదంతరం-సాక్షైకయాపి-
 తుర్దశరథస్యనిదేశమాజ్ఞాం- ఆచర విధేహీతి రామమాదిదేశ ఆజ్ఞాపయామా-
 న॥ ౫౧॥ తతో రామః కిమకాషీ* చిత్త్యత ఆహ॥ స ఇతి॥ యాయం కైకేయాజ్ఞ-
 ప్రస్స ఏషః మహాయశాః కీతిక సంపన్నః రామః-మాతుః కైకేయాః ఆజ్ఞాం వన-
 వాసాయ ప్రజేత్యేవం రూపశాసనం మాలాంపుష్ప ప్రజమివ మూర్ధ్న వ-
 హా శిరసా ధారయన్నిత్యాం రోకివ నాయదగ్ధకావనం ప్రతీత్యర్థః* క్రియా

౧౨౬ చంపూ రామాయణే సహ్యాఖ్యానే అయోధ్యాకాండః.

థో=పవచేత్యాదినాచతుర్థీ= తథాజగతామవనాయజగద్రక్షణాయచవ
 వ్రాజజగమవనంప్రతిగంతుమైచ్ఛదిత్యర్థః-వనవాసేదుష్టనిగ్రహశిష్టపరిపా
 లనాభ్యాం లోకనిర్వాహస్యజాయమానత్వాజ్జగతామవనాయచేత్యక్షమి
 త్యవగంతవ్యం-ఉపమాలంకారః॥౫౨॥అసావితి॥అసౌరామః-సద్యఃఅవిలం
 బేన-కౌసల్యాసదనంనిజమాతృగృహంఆసాద్యప్రవిశ్య-అభిషేకస్యనిజరా
 జ్యాభిషేకస్యప్రతిబంధమంతరాయభూతంకైకేయానిర్బంధంసంఘటం-వ
 రద్వయాఖ్యపాశేనరాజానంనిర్బంధభరతస్యాభిషేకప్రవతఃసరూపాభి
 నివేశమిత్యర్థః-తథాఆత్మనోవనవాసంచప్రణామానస్తరంసమస్తారాస్త
 రకాలేతస్యైకౌసల్యాయైస్యవేదయత్కథితవానిత్యర్థః॥౫౩॥సైతదితి॥సా
 కౌసల్యాపత్రద్రామవన్దవాసవచసమాకర్ణ్యశ్రుత్వా-విదీర్ఘహృదయావిదళి
 తాంతరంగానతీ-తస్యవజ్రప్రహారప్రాయత్వాదితిభావః-శిశిశల్యంముఖే

రాజ్ఞాంవహన్తుర్హ్నమాలామివమహాయశాః॥వనాయరా
 మోవవ్రాజజగతామవనాయచ॥౫౨॥X॥అసౌసమాసాద్యస
 ద్యఃకౌసల్యాసదనమభిషేకప్రతిబంధంకైకేయానిర్బంధమాత్తన
 శ్చేవనవాసంరాజ్ఞోదురవస్థాంప్రణామానస్తరంతస్యైస్యవే
 దయత్॥౫౩॥X॥సైతదాకర్ణ్యవిదీర్ఘహృదయావిషదిగ్ధముఖశి
 లీముఖవిద్ధక్రవణయుగశేవసహసాభూమ్యాంనివత్యవిలలాప
 ౫౪॥వ॥రేఖారథాజ్ఞసరసీరుహశంఖచిహ్నేక్షేమజు-రేతవ

యస్యశిలీముఖం విషదిగ్ధం విషరూషితం ముఖమగ్రభాగో యస్యసతథోక్తో
 యశ్శిలీముఖోబాణః*ముఖంస్యాదగ్రభాగేపిఅలిబాణోశిలీముఖావిత్యుభయ
 త్రాప్యమరః-తేనవిద్ధంసంప్రహృతంశ్రవణయుగళంకర్ణయుగ్మంయస్యాస్సా
 తథోక్తేవేత్యుత్ప్రేక్షాతయాచైతద్వచనస్యవిషవిశిష్టబాణవదత్యంతదుస్సహ
 త్వంసూచ్యతేసహసాశీఘ్రం*స్వరాదిపాదవ్యయమితిశ్చాటూయనఃనిప
 త్యభువివతిత్వా-స్థాతుమశక్యత్వాదితిభావః-విలలాపపరిదేవసవతీ*విలాపః
 పరిదేవసమిత్యమరః॥౫౪॥తదేవాహ॥రేఖేతి॥రేఖాపవరథాంగానీచక్రాణి
 చసరసీరుహశంఖాశ్చరథాంగాద్యకారతేఖాభిత్వర్థః-తేచిహ్నానియస్య
 తస్మిన్సాముద్రికశాస్త్రోక్తమహాభాగ్యసంపత్తిసూచకతయాతాదృగ్గతుల
 షీతభిత్వర్థః-త్రయాణాంజగతాంభూర్భువస్వర్లోకానాం-స్వర్గమర్త్యపా
 తాలానాంవా-ఉపలక్షణమేతత్అశేషలోకానామిత్యర్థః-క్షేమంకరోతితి

క్షేమంకరేశుభకరే * క్షేమప్రియమద్రిః శ్చేతిఖన్ అరుద్విషదిత్యాది నామ
మాగమః-తవకరేహస్తేఃబలిహస్తాంశవఃకరాశ్చత్యమరః-కాంతారేఅరణ్యే
కన్దానామభ్యవహరోచితానాంమూలవిశేషాణాంఖననమవదారణం* కాం
తారంవత్త్వదుర్గమమిత్యమరః- రచయవిధేహిచీవనోపాయాగ్ధమితిభావః-
ఇతిమత్వేతిశేషఃభగవాన్*ఉత్పత్తింపవినాశస్త్యభూతానామాగతింగతిం-వే
త్తివిద్యామవిద్యాంచనవాచ్యోభగవానితీక్రుతలక్షణః- వసిష్ఠఃప్రతినరంహ
స్తసూత్రంఆబద్ధవాన్-నిబద్ధవాన్-నూనంఅన్యధాకథమేవంభవేతిభావః
నాచమూఙ్మనేహస్తసూత్రేప్రతినరోస్త్రీయామిత్యమరః- అత్రరాజ్యాభి
షేకాంగత్యేనబద్ధస్యప్రతినఃస్యకిండఖననార్థస్వేనోష్ఠేక్షితత్వాదుత్ప్రే
క్షా- సాచనూనమితివ్యంజకసద్భవాద్వ్యాచ్యాయత్రాన్యధర్మసంబంధాద
న్యత్వేనోపకీర్తితంప్రకృతంహిభవేత్ప్రాజ్ఞాస్తామస్త్రేత్యంప్రచక్షతఇతిలక్ష

కరేజగతాంత్రయాణామ్ | కాన్తాగకన్దననరంచయేతినూన
మాబద్ధవాన్ప్రతినరంభగవాన్వసిష్ఠః || ౫౫ || గ||తత్రసామిత్రి
రతిమాత్రప్రవృద్ధమన్య శ్చతమన్యసమానమేనమగ్రజమకథ
యత్ || ౫౬ || గ|| అర్యనకాగ్యమిదమ్ లోకగహాణాహాణ
యాఃకైకేయ్యావచసారజసాజరసాచనమాక్రాంతస్వాంత
తయా కృత్యాకృత్యవివేకమూకస్యరాజ్ఞః ప్రజ్ఞాచైథిల్యాన్తి
స్సృతేనవచసాసంత్యజ్యరాజ్యమటవీపర్యటనంవిధాతుమ్ ||

ణాత్ || ౫౫ || అత్రాంతరేరామాభిషేకవిఘాతమసహమానోనిరూఢాభిమా
నోలక్ష్మణస్తావదూచఇత్యాహ||తత్రేతి||తత్రకాసల్యావిలాపనమయే- సుమి
త్రాయాఃఅవత్యంసామిత్రిగ్రత్కుః*బహుద్విధ్యశ్చేతీక్షప్రత్యయః - అతిమా
త్రప్రవృద్ధమన్యః శ్రీరామవనవాస కథాయాః శ్రోతుమశక్యత్వా దత్యంత
ప్రవృద్ధకోపస్సృక్ - శతమన్యసమానంభోవైశ్వర్యాదినంపత్త్యా ఇంద్రత్స
ల్యమిత్యవమా - అగ్రజంశ్యేష్టభాతరరీ శ్రీరామంప్రత్యేవంవత్సమాణరీ
త్యాఅకథయదనోచత్ || ౫౬ || తత్ప్రకారమేవవివృణోతి||ఆర్యేతి|| హేఆర్య
భూజ్య- ఇదమేతదకాగ్యంఅయుక్తంతవైతనోపపద్యతఇత్యర్థః-కిమిదమి
త్యతఆహ||లోకేతి||లోకగహాణాహ్వాయాః-ఈదృగకార్యకరిణశీలత్వాల్లో
కనింద్యాయాః-కుత్సానిందాచగ్ధా ఇత్యమరః- కైకేయ్యావచసావిప్రలా
పేన-రజసారజోగుణేనచ-రజోరజోగుణేధూళౌపరాగార్థవయోరపీతిశా

౧౨౮ చంపూ రామాయణే సహ్యాఖ్యానే అయోధ్యాకాండః.

శ్వతః-జరసావాధకావస్థయాచ*జరాయాజరస్యతరస్యామితిజరాశబ్ద
 స్యజరసాదేశః-సమాక్రాంతస్వాంతయాసమభిభూతాంతఃకరణతయామే
 తునా*స్వాంతంహృన్మానసంమనఃప్రత్యమరః-కృత్యాకృత్యవివేకమూకస్యకా
 ర్యాకార్యవివేకశూన్యస్యఉక్తత్రితయమధ్యేషక్తేకమప్యనర్థాయభవతిమేళ
 నేతుకిమువక్తవ్యమితిభావః- రాజ్ఞఃప్రజ్ఞాశైథిల్యాద్బుద్ధిమాంద్యాత్-నిస్సృ
 తేనవచసానిగః-తేనానధికవాక్యేన-రాజ్యంప్రజాపరిపాలనాత్మకంరాజ
 కృత్యం-సంత్యజ్యవిహాయ-అటవీపర్యటనమరిణ్యసంచారం-విధాతుంకర్తుమ
 కార్యమితిపూర్వేణసంబంధః॥ ౫౭॥ సనభవతుయధాతధావాక్రేయసాగ్ర
 మేనపుంసాగురునిదేశోవశ్యంకతవ్యః-అన్యధానిషేధస్తరణాదిత్యాశంక్య
 తత్రయుక్తింవక్తి॥ కింత్వితి॥ కింతుతతఃకిమిచ్చతేచేదిత్యర్థః-అనభ్యర్థమా
 నాయఅయాచమానాయపునఃపునర్యాచానిర్బంధేనానుపద్రవకారిణ్యత్య
 థః-అభ్యర్థమానాయైవదత్తంపునర్మగ్రహ్యం-అనభ్యర్థమానాయచే
 త్కి-మువక్తవ్యమితిభావః* అత్రేమేథయతేగ్రధాయచేయాజ్ఞావరోధనభి

౫౭॥ ౫॥ కింతుతుభ్యసనభ్యర్థమానాయప్రథమమేవపిత్రా
 ప్రదత్తాననువృద్ధీ॥ ౫౮॥ ౫॥ క్షత్రధమోఽపిధర్మ్యాత్పదఃప్ర

తివచనాత్-తుభ్యంభవతే-కర్షణాయవశిప్రేతిససంప్రదానమితిసంప్రదాన
 త్వాచ్చతుర్థేపిత్రావృద్ధీభూర్జత్తాననువితీగ్లాఖలు-అతఃప్రగృహీతాయః
 పునరగ్రహణేనతవాప్రిప్రతిగ్రహపరిత్యాగదోషః-తస్యాపిస్వయందత్తావ
 హరణదోషఃతస్మాదుభయతారకత్వాత్స్వయాపునరవశ్యంపృథ్వీగ్రాహ్యే
 తితాత్పర్యం॥ ౫౯॥ సనుతధాపినమమాయంధర్మఃపురుషార్థకవ్యాహతిహే
 తుత్వాదితినమంతవ్యం*క్షత్రియస్యవరోధర్మఃప్రజానామేవపాలనమితిమను
 వచనాత్-వస్తుతఃధర్మమాగ్రభంశేషిసవ్యప్రజాపరిపాలనతత్పరస్యపు
 రుషస్యమోక్షసాధకత్వాదిత్యాహ*క్షత్రేతి॥ సమీచీనస్సమర్థః-క్షత్రధర్మః
 క్షత్రియకులాచారోపివస్తుస్వభావపావధారణార్థఃకోయమపిశబ్దః ధర్మార్
 వపేతోధవ్యః*ధర్మవత్యర్థన్యాయాదనపేత్యతియత్ప్రత్యయః-తస్మా
 త్పథోమాగ్నాత్-జుగుప్సానిరామేత్యాదిసాపఞ్చమప్రమాద్యాపిప్రమాదం
 ప్రాప్యాపిధర్మమాగ్నానవహితోభూత్వాపిశ్యర్థః-వర్ణాబ్రాహ్మణాదయః
 ఆశ్రమాఃబ్రహ్మచర్యాదయః-తేషాంరక్షణతఃపరిపాలనాద్ధేతోప్రాయేణ
 భూమ్న*ప్రాయోభూమ్న్యంతగమనఃప్రత్యమరః-పురుషంనితరాంక్రేయో

నిశ్చేయసం*అచతురాదినాసూత్రేణాప్రత్యయంతోనిపాతితః- తస్మిన్
సకలపురుషార్థాధ్యక్షేమోక్షేనియోజయేత్ ప్రవర్తయేత్ - మోక్షాధికారి
ణంకుర్యాదిత్యధః-కుతశ్చిత్రారణాద్ధర్మమగప్రమాదేనవైగుణ్యేషిస్వధ
ర్మత్వాత్సమ్యక్ప్రజాపరిపాలనాత్కస్యక్షత్రధర్మస్య - మునిజనోచిటావీచ
ర్యటసరూపవరధర్మనుష్ఠానాపేక్షయాశ్రేష్ఠత్వాశ్చేయస్కరత్వంసంభ
వతి- శ్రేయాఃస్వధర్మోవిగుణఃపరధర్మాత్స్వసృష్టితాత్-స్వధర్మేనిధనంశ్రే
యఃపరధర్మోభయావహాఇతిభగవద్వచనాదితిభావః॥౫౯॥అథదైవబలల్లం
ఘనేనాపిపౌరుషస్యపురుషార్థసమధఃసాక్షర్ధ్యసంభవాత్క్షత్రధర్మనిర్వా
హకఃపురుషకారవీచసమాశ్రయణీయఇత్యాహ॥నియతిమితి॥పురుషస్యకర్మ
పౌరుషంపురుషకారవీచ*పౌరుషంపురుషస్యోక్తేభావేకర్మణితేజసీవిశ్వః-
యువాదిత్వాదణి-అవధారణార్థోయమేవకారః-నియతంనిశ్చితంయథాత
థానియతిబలందైవబలం*నియతీర్షియమేదైవఇతివిశ్వః-అతిలంఘ్యతీక్రవ్య

మాద్యాపివర్ణాశ్రమరక్షణతస్సమీచినఃప్రాయేణపురుషంని
శ్రేయసేనియోజయేత్॥ ౫౯ ॥ ౫ ॥ నియతంనియతిబలమతి
లంఘ్యపౌరుషమేవధీరస్యపురుషార్థాన్సమధఃయేత్॥౬౦॥
ప ॥ మాఘాన్వత్పదపర్వయోరరుణిమాకాంతారసంచా
రతః పాణౌపాటలిమామనాకృసరతుజ్యాకషణాణాదేవమ్।

ధీరస్యధైర్యశాలినఃపుంసః-పురుషార్థాన్సమధఃకామమోక్షచతుర్విధపు
రుషార్థాన్సమర్థయేన్నిర్వహేత్ - స్వశక్త్యాపౌరుషనిర్వాహకస్యైవపురు
షార్థలాభఃసత్వస్యస్య - అతఃపురుషకారవీచసమాశ్రయణీయఇతిభావః॥
౬౦॥ ఇత్యంస్వమతముపన్యస్యతస్యఫలితమాహమాఘాదితి॥హేతర్యపూజ్య
శౌర్యజలధేఅపారశౌర్యసంపన్నేత్యధః-త్వత్పదపర్వయోధావచ్చరణా
రవిందయోఃకాంతారసంచారతఃఅగణ్యసంచారాత్అరుణిమాఅర్చ్యంతౌ
హిత్యమితియావత్*వరదృఢాదిభ్యశ్చేతిచకారాదిమనిచ్ మాఘాన్వాన్తు-
మాజిలుజిత్యాశిషిలుక్షేకింతుజ్యాకషణాత్మూర్వాకషణాత్*మూర్వీ
జ్యాశింజిసిగుణఇత్యమరఃమేమమపాణౌహస్తవపాటలిమారక్తిమా*శ్వేత
రక్తస్తుపాటలఇత్యమరఃపూర్వపదిమనిచ్-మనాగీషత్ప్రనరతుప్రవర్తతాం
తథాభవాక్తైకేయ్యవరిఘాతస్యవిమోహితస్యతాతస్యవీతుర్యచనేవి
షయే - సప్రమప్రహ్వోవిధేయఇతియావత్ మాన్తుభూత్మాభూయాదిశ్శ

భః-స్త్రీభవచనప్యానాదరణీయత్వాదితిభావః*స్తోత్రచేలశ్చేతిచకారా
దాశీరథేఽలుక్ నమాజ్యోగఇత్యబ్బ్రుతిషేధః శేషేప్రథమఇతిప్రథమపురుష
త్వంకింతుకించిదీషన్మామకంమదీయం* తవకమమకావేకవచనఇతిమమకాదే
శః-ధనుఃనమ్రంసత్వతఃతాంస్త్రీపరతంత్రస్యపితృర్వచననియంతితతయా
కాంతారసంచారతత్పరోసభవకింతుమార్వాన్యకమణపూర్వకం మదీయం
ధనురాయమ్యబాణప్రయోగేణకార్యకార్యవిచారవిధురమమిత్రభూతంపి
తరంహనిష్యామిత్యభః- తథాచరామాయణం*ప్రోత్సాహితోయంకై కే
య్యాసస్తుష్టోయదినఃపితా-అమిత్రభూతోనిశ్యంకంవద్యతాంబధ్యతామితిత
థాస్తృతిశ్చ*గురోరప్యవలైస్తస్యకార్యకార్యమజానతః-ఉత్పథంప్రతిపన్న
స్యకార్యంభవతిశాసనమితి- లక్ష్మణస్యధీరోద్ధతత్వాదిత్యముక్తవానిత్యసుసం
యం-లక్ష్మణంతు*దర్పమాత్సర్యభూయిష్టశ్చండవృత్తిర్వికత్తనః-మాయావీను
లభక్రోధస్సధీరోద్ధతఉచ్యతఇతి - అత్రసామయకత్వేనప్రాప్తయోః శ్రీరా

కై కేయీపరిభూతతాతవచనేనమోభవాన్మాస్తృభూత్కిం
చిన్మామకమార్కకార్యజలధేనమ్రంధనుర్వతః తామ్ || ౬౦ ||

X || ఏవమాచక్షాణంలక్ష్మణంరామస్సాంత్యయన్నవోచత ||

౬౧ || X || వత్ససవితృవంశజాతానాంరాజ్ఞాంపితృనిదేశప

వదేశికస్సర్వకర్తును || ౬౩ || X || బహవఃఖలుపితృనిదేశగౌరవా

మపాదవద్దహస్తారుణిమపాటలిమౌఘైఃశ్రీరామపాదశ్చద్వారుణిమానంకం
తోక్త్యావజఁయిత్వాపాణానీయమనాదేశఃపరిసంఖ్యాలంకారః- తథోత్త
రాధేఃశ్రీరాఘధనుర్నమ్రత్వయోః ప్రాప్తయోః శ్రీరామనమ్రత్వంవజఁ
యిత్వాధనుపినియమనాదపరఇతితయోస్సాపేక్షత్వాత్సంకరః* ఏకస్యవస్తు
నఃప్రాప్తావనేకత్రైకదాయదా-ఏకత్రనియమస్సోహిపరిసంఖ్యానిగద్యత
ఇతిలక్షణాత్ || ౬౦ || ఏవమితి || ఏవముక్తరీత్యాచక్షాణంవదంతం*వదవ్యక్త
యాంవాచీత్యస్తాధాతోశ్చానచ్-లక్ష్మణంరామస్సాంత్యయన్ సామవాదై
రుపలాలయన్*సామసాంత్యముభేసమేఇత్యమరః-అవోచత || ౬౧ || తత్ప్రకా
రమేవాహ || వత్సేతి || హేవత్సలక్ష్మణేత్యాదరణామస్త్రీణంసవితృవన్మజాతా
నాంసూర్యవంశోద్భవానాంరాజ్ఞాంపితృనిదేశఃపితృనియోగఏవసంస్వకర్తుసుస
కలకార్యేషుదేశికఃఆచార్యఃఉపదేష్టేతియావత్ - సూర్యవంశోద్భవాస్సర్వే
పిగుర్వాజ్ఞావరిపాలనతత్పరావేత్యర్థః- అతోగాస్తాకమిదంవిరుద్ధమితిభా
వః || ౬౩ || సకేవలమస్తాకమియంమర్యాదాకింతుపూర్వేషామన్యేషామపి

త్యాహ॥ బహవ ఇతి॥ కండుర్నామ మహర్షిః - రేణుకాయః॥ అవత్యంరైణుకే
యోజామదగ్న్యైరామః* (స్త్రీభ్యోభక్ - పూరుర్యయాతినదనః) ప్రభృతిగ్ర
హణాత్సగరపుత్రాదయః - కండుచ్ఛరేణుకేయశ్చపూరుశ్చేతిద్వంద్వః॥ తేప్ర
భృతిరాదిర్యేషాంతేతథోక్తాః - బహవః అనేకేషూర్వేమహాత్మానః - పితృనిదే
శేపిత్రాజ్ఞాయాం - గౌరవాదాదరాతిశయాద్గోహత్యామపినతుయస్యకస్యచి
జ్జంతోర్హత్యాం - హనస్సిచేతిహంతేర్భావేక్యవ్ - తకారశ్చస్తాదేశః॥ ప్రత్యం
లోకాత్ - తథామాతృవధమపినతుయస్యాఃకస్యాశ్చిత్స్త్రియోవధం - తథా
తారుణ్యస్యయావనస్యవినిమయోబుద్ధిపూర్వకపరివృత్తిః॥ తమపినతుయస్యక
స్యచిద్వయసోవినిమయంతత్యం॥ తాకృత్యవినియోజకపవపితృనిదేశోనలంఘనీ
యః - ఇయతాగ్రలవనవాసమాత్రవినియోజకస్తుకింవక్తవ్యమిత్యపిశబ్దత్ర
యాధః - నిర్విచారంవిచారరహితంయథాతథాధర్మశాస్త్రనిషిద్ధంగోహ
త్యాదిమహాపాతకంకథంకారంకర్తుముపయుక్తం॥ స్యాదితిశంకాశూన్యమిత్య
ధః - కుర్వాణాః ఆచరితవంతః - కరోతేస్తాచ్చిత్త్యేశానచ్ - తేనాచరణేనలచా

ద్గోహత్యామపిమాతృవధమపితారుణ్యవినిమయమపికండురై
ణుకేయపూరుప్రభృతయః॥ కుర్వాణానిర్విచారస్తేనాచారవ
తామగ్రణ్యఇతిగ్రన్థంలే॥ ౬౮॥ ౧॥ తస్మాదవశ్యంవశ్యపవ

రవతాంసదాచారసంపన్నానాంఅగ్రంసయంతీత్యగ్రణ్యః॥ శ్రేష్ఠాః * సత్సూ
ద్విషేత్యాది నాన్వివ్* అగ్రగ్రామాఖ్యాంసయంతేవద్గోవక్తవ్యఇతిః॥ త్వం-ఇత్యే
వంగ్రన్థంతేసంఖ్యాయంతేప్రశస్యంశేఖ్యిత్వ్యధః - పితృనిదేశంగురుమాకు
ర్వతామీద్యగకార్యకరణమేవప్రశంసాహేతురభూత్తిముతవనవాసాదికా
ర్యకరణమితిభావః॥ ౬౮॥ ఉక్తమథంనిగమయతి॥ తస్మాదితి॥ యస్మాత్పితృని
యోగోవశ్యమనుష్ఠేయస్తస్మాత్ - కారణాదిత్యధః - అవశ్యంనిచ్చతం - పిత
ర్వశ్యోవశంగతపవనకనతువిమతఇత్యేవకారాధః - వశంగతఇతియత్ప్రత్య
యః - గహనమరణ్యమవగాహేప్రవిశేఇత్యవోచతేతిపూర్వేణసంబంధః - అ
త్రరామాయణం* ఋషిణాచపితుర్వాక్యంకుర్వతావ్రతచారిణా - గౌర్వాతా
కండునాధర్మంజానతావివివశ్చితా-జామదగ్న్యైరరామేణరేణుకాజననీస్వ
యంకృతాపరశునారణ్యేపితృగ్నచనకారణాత్ - ఆస్మాకస్తుకులేపూర్వంసగ
రస్యాజ్ఞయాపితుః - ఖనద్భిస్సాగరైర్భూమిమవాప్తశ్చమహాపథఇతి - పూరు
స్తుసరామాయణేసంగృహీతః॥ తస్మేయంకథామహాభారతాదాకథితా-పూ

౧౩౨ చంపూరామాయణే సవ్యాఖ్యానే అయోధ్యాకాండః.

ర్వంశుక్రశాపవశాదసమయసంప్రాప్తదుస్సహ జరాభారవిహ్వలేనపిత్ర
యయాతినానియు క్తఃపూరుః స్వతారుణ్యంతస్త్వైదత్వాతజ్జరాంస్వయం
హేతవానితి-అత్రగోహ త్యాద్యుద్దిష్టక్రమేణకండ్వాదీనాముద్దేశాత్ప్రమాణ
రసామా- యథాసంఖ్యాలంకారః*ఉద్దిష్టానాంపదార్థానాంపూర్వంపశ్య
బృథాక్రమం ఉద్దేశోనుభవేద్యత్ర తద్యథాసంఖ్యముచ్యత ఇతిలక్షణాత్ ||
౬౫ || తతేతి || తత్రతస్మిన్ సమయే విస్తృతపుత్రవాత్సల్యానసమధికపుత్రస్మే
హాకౌసల్యా-తేనసహపుత్రేణసాకం-గతుంవనంప్రతీతిశేషః- అభిలషంతీకా
మయమానాసతీ-కృతప్రణామేనవిహితసమస్తారేణరామేణ- సవినయంసప్ర
శ్రయం-ఏవంవత్సమాణిరీత్యాభిహితాఉక్తా || ౬౬ || తత్ప్రకారమేవాహ||
కాంతారేతి|| హేమాతఃమయికాస్తారభాజితరణ్యంగతేనతి-కేకయరాజపు
త్యాగ్రిత్యుత్తయితనయాయాఃకై కేయాః - అతఃక్షాత్రయుక్తమేవకరిష్యతి

పితరవగాహేగహనమితి|| ౬౫ || గ|| తత్రవిస్తృతపుత్రవాత్స
ల్యాకౌసల్యాతేనసహగతుమభిలషంతీకృతప్రణామేనరామే
ణసవినయమేవమభిహితా|| ౬౬ || ప|| కాంతారభాజిమయికే
కయరాజపుత్యాగ్రికాగృశ్యకందళితయాదళితస్యవాచా| తా
తస్యశోకదహనగ్లపితంశరీరంమాత స్త్వయానతుకదాచిదుషే
క్షుణీయమ్|| ౬౭ || గ|| తతస్సాతనయస్యస్వస్త్వయనాయసమ

తిభావః- కార్మశ్యేనక్రౌర్యేణకర్మశంకరినంక్రూరమిత్యమరః- కందళిత
యా-ఉత్పన్నయావాచాశస్త్రధారాకల్పయేత్యర్థః- దళితస్యవిచారితస్య
పీడితస్యేత్యర్థః-తాతస్యాస్తృప్తితుఃసంబంధిశోకదహనగ్లపితంమద్విరహజని
తశోకానలెనపీడితంసంతప్తమితియావత్ - శరీరంత్వయాకదాచిత్ తుణమా
త్రమపీత్యర్థః- నోపేక్షణీయంనానాదరణీయంతురవధారణార్థః- కిం
తుతత్తజ్ఞాలోచితోపచారైస్సర్వదాపరితోషణీయమిత్యర్థః-వాక్పస్త్రవిద
ళనమేవదుస్సహంతత్రాపిశోకానలసంతాపశ్చేతి-మువక్తవ్యం- నఖప్రణో
పరిముసలఘాతప్రాయత్వాదితిభావః-మయైకేనైవవనంప్రతిగమ్యతే పతిదే
వతయాత్వయాతుతదుపచారతాత్పర్యేణగృహఏవస్థాతవ్యమితిభావః-వసం
తతిలకావృత్తం|| ౬౭ || తతఇతి|| తతస్తదనంతరం-సాకౌసల్యా-తనయస్యరామ
స్యస్వస్త్వయనాయమాంగల్యసంపాదనార్థమిత్యర్థః-సమస్తదేవతాకీర్తన
సపురస్కరణంప్రదాదిసకలదేవతాస్తుతిపూర్వకం * పురోగ్రతోగ్రేమసరైరి

ఋషత్వయేటి ధాణి త్యాది నాజీవ్ - ఆశిష మాచచ త్తే ధవాచ యన్తంగళం
 హస్రాత్సే సర్వదేవనమస్కృతే - వృత్రనాశే సమభవత్తత్తేభవతుమంగళమి
 త్యాద్యాశీర్వాదంచకార తేత్యథః॥౬౮॥ తదన్వశీరుక్త్యనంతరం
 రామస్తాంకౌ సల్యామభివంద్యనమస్కృత్యనిష్క్రాంతః మాతృగృహద్వినిగత
 స్సక్లప్రక్రాంతమారభ్యంవై పథ్యమభిషేకో చితవేషో యస్యాస్తస్యాస్తీతా
 యాః ప్రాసాదం సదనమాససాదవివేశ॥౬౯॥ తతః శ్రీరామః కిమకరోది త్యా
 హ॥ కల్యాణేతి॥ కల్యాణవాదేన రాజ్యాభిషేకమంగళకథనేన సుఖతాంసంజా
 తసుఖాం తారకాది త్యాదితచ్ - తాంకాంతాంప్రియతమాంసీతాం - కాన్తా
 రచారకథయా అరణ్యసంచారవార్తయా వివేసే అరణ్యే అంభోదనాచేన జలద
 గర్జితేన ముదితామానన్తి తామహ్మమతిశయేనారతీతి మయూరీతాం మయా
 రాంగనావృషోదరాది త్వత్సంధుః జాలేరస్త్రీవిషయాదితి జీవ్ - ధనుర్ధన్వి

స్తదేవ తాసంకిర్తనపునస్సరీమాశిషమాచచ త్తే॥౬౮॥౧॥ తద
 నురామస్తామభివంద్యనిష్క్రాంతః ప్రక్రాంతవై పథ్యా యాస్తీ
 తాయాః ప్రాసాదమాససాద॥౬౯॥౧॥ కల్యాణవాదసుఖతాం
 సహసైవ కాన్తాంకాన్తారచారకథయా కలుషీచకార॥ అంభో
 దనాదముదితాం వివేసే మయూరీంసంత్రాసయన్తి పథగర్ధ్వని
 నాపుశిందః॥౭౦॥౧॥ అయమేనామనుగంతుముపక్రాంతామ
 కథయత్॥ ౭౦॥౧॥ ప్రియేజనకనందిని ప్రకృతిపేశలామీద్య

నాధనుష్టంకారేణపుశిందో వ్యాధభవసంత్రాసయన్ భీషయన్ సహసా సద్య
 ఎవకలుషీచకారసంత్రాభయామాన- కైకేయావచననియంత్రితేన రాజ్ఞాని
 యుక్తోహం వసంప్రతిగమిష్యామి ల్యేవం రూపవచనేన విషసీచకారేత్యర్థః॥
 పమాలక్షారః - నాత్ర సీహోపమాశంకా - ధన్వప్రాధాన్యకథనేనైవ తథా తో
 వపత్తేః కింత్యత్రసంత్రాసనమాత్రపేషకవివిక్రాంతిరన్యధాతిప్రసంగాదిత్య
 లం - వృత్తం పూర్వవత్॥౭౦॥౧॥ తతః కిమతపహా అయమితి॥ అయం శ్రీరామః అ
 నుగంతుమనుసర్తుముపక్రాంతాంకృతాదతాం ఏనాంసీతాం ప్రతిలకథయద
 వోచత్॥౭౦॥౧॥ తదేవాహ॥ ప్రియశ్చితి॥ ప్రిణాతీతి ప్రియాశ్చిగుపదేతి జీవ్ ప్రత్య
 యః అకారాంతత్వాట్టావ్ హేప్రియేజనకనందిని జనకరాజపుత్రి * కృత్యల్యు
 టోబహుళగ్రహణానామధ్యాన్మంద్యాది త్వల్ల్యుట్ప్రత్యయః - టిత్వాత్
 జీవ్ ఎతత్సంబోధనద్వయంకాంతారసంచారోక్తౌ సహా తాద్యోతనార్థం -

ప్రకృత్యాపేతలాంచారుతరాంచారాదక్షైచపేతలభిత్వమరః. అతఏవశిరీష
మృద్వీంశిరీషపుష్పవస్తృదులాంతదృశీమితంధూతాంసుఖోవచాగోచితా
మిత్యర్థః-తవలసుంశిరీం గృహీతందష్టంధుర్ధరిణీగణిత్రకంకురంగీనికురుంబ
త్రైప్రదేశః- వృకాహిజిఘ్రితజంతోస్త్రీకప్రదేశమేవప్రథమంగృహ్లాంతీతి
ప్రసిద్ధిః*వృప్తవంశాధరైత్రకమిత్యురః - తత్రవిసారిణ్యోనిస్సరంత్యోయాః
నానాసిరాఃనానావిధనాద్యః*నాడీతుధమనీసిరేత్యురః- తాభ్యః అక్షతమ
విచ్ఛిన్నంయథా- తథాయద్వాతాసాంక్షతేభ్యోవజైభ్యః క్షురితంపరిస్రు
తంయచ్ఛేతమస్యక్తేనారుణానివృకాణామిహామృగాతాం ఆనసానియ
స్త్రీకతస్త్రీకహింసప్రచురతయాత్యంతభయంకరభిత్వథః* కోకస్త్రీహ
మృగోవృకభిత్వః కాననేఅటవ్యాంగ్లపయితుంపల్లికేశయితుంకథంసహ
కుతోవామృష్యైకథంచిదపిసహభిత్వథః - ఎవమకథయదితి పూర్వేణసం
బంధఃపృథ్వీవృక్షంలక్షణంతూక్తం॥౭౨॥తదన్వితీతదనుతదనంతరం-మైధి

శీకథంగ్లపయితుంసహేతవశిరీషమృద్వీంతనమ్॥గృహీతహ
రిణీగణిత్రకవిసారి నానాసిరాక్షతక్షురితశోణితారుణవృకాన
నేకాననే॥౭౨॥గ॥తదనునానావిధప్రయత్నేనాప్యనుష్ఠిషద
నుజిగమిషాశైథిల్యాంమైథిల్యాంలక్షణేవ్యనవసితానుగ
మనవ్యవసాయేవాసిష్ఠాయసుయజ్ఞాయభూషణమశేషంనా

ల్యాంజానక్యాంనానావిధైః- హితబుధ్యాఖిలువచోమయేతదభిధీయతే- స
దాసుఖంసజానామిదుఃఖమేవసదావసమిత్యాది రామాయణోక్తప్రకారే
ణాపియత్నేనబహుప్రకారైరవ్యపామైరిత్యర్థః-అనుష్ఠిషదనుదయత్-అను
జిగమిషాశైథిల్యునుగమనేచ్ఛాదౌర్బల్యంయస్యాస్తస్యామనివృత్తానుసర
ణేచ్ఛాయాంసత్యామిత్యర్థః-తథాలక్ష్యజేప్యనవసితానుగమనవ్యవసాయే
అనివర్తితానుయాత్రోద్యోగేనతిలనవసితేత్యత్రయేంతకర్షణీతిధాతోకర్ష
రిక్తాలతోనష్ణము-సంతతఃవాసిష్ఠాయవసిష్ఠపుత్రాయ*తస్యాపత్యమిత్యణ్
సుయజ్ఞాయసుయజ్ఞనామ్నేఅచార్యాయఅశేషం భూషణంభూషణజాతంక
నకరత్వమయకేయూరాంగదకుండలాద్యశేషభూషణానిత్యర్థః-శత్రూజ
యతీతిశత్రుంజయః*సుజ్ఞాయాంభృత్యవృజిత్యాదినాఖచ్చితయఃఅరుద్ధిష్ట
దీత్యాదినాముమాగమఃసభిత్వాహ్వయాయస్యతంశత్రుంజయనామ్నాప్రసి
ద్ధమిత్యర్థః-మాతలేనదత్తంమత్తహస్తిసంమత్తేభంవనాగసహస్రేణసహ

గజసహస్రేణసాకం గృహభాహిగజానాగా ఇతివైజయంతీ వితీగ్ధత్యా
తథాగస్త్యకౌశికాభ్యాం కుంభసంభవ విశ్వామిత్రాభ్యాం చమహర్షాణ్య
మూల్యాని మూలేభ్యుజావిధావర్ణ్య ఇత్యమరః-రత్నాని మణిః చ నాదీని
శ్రేష్ఠవస్తునిచ*రత్నం శ్రేష్ఠే మణావపీతివిశ్వః-వితీగ్ధతదనుస్థిరారీణాండే
వద్విహండై త్యానాంవీర్యవ్రభావంసామర్థ్యంవాముష్ణతః అపహరతఇతి
తథా కై*అమరానిర్జరాదేవాః-వీర్యంశులే-వ్రభావేచతేదన్యామర్థ్యయో
రపీత్యమరశాశ్వతౌ-ధనుషీచనిరపాయనిరాతంకం తాః క్షురక్షణకృత్యం
యయోస్తేతథా కైవర్షణీకంచుకై*తనుత్రంవర్షకంచుకమిత్యమరః-తథాని
ర్మర్యాదాలంభ్యయామెశిలీమఖాబాణాఃతైఃకృతః అనుషంగోఅనుబం
ధోయయోస్తాఅత్యుసాయకామిత్యర్థః॥నిషంగోతూణీరాచ*తూణోపా
సంగతూణీరనిషంగోఇమధిర్ధ్యయోరిత్యమరః-నిర్వర్తితంనిష్పాదితంవీరపా
ణంరణసహస్త్వనంతరకర్తవ్యమధుపానంయాభ్యాస్తౌశత్రుసంహారకావిత్య

గజసహస్రేణసాశత్రుంజయాహ్వయంమాకులదత్తంవస్తహ
స్తినమగస్త్యకౌశికాభ్యాం చవితీర్యమహర్హాణిరత్నానితద
నునిజరానివీర్యముషీధనుషీనిరపాయత్రాణకర్షణీవర్షణీ
నిర్మర్యాదశిలీముఖకృతానుషక్లోనిషక్లోనిర్వర్తితవీరపాణౌ

ర్థః*వీరపాణంతుయత్పానంవస్తేభావినివారణఇత్యమరః కృపాణౌకడ్గాచే
త్యేతత్సమస్తంసప్తంసకమసప్తంసకేనేత్యేకశేషః-జనకసదనిజనకయజ్ఞసభా
యాంవరుణేనమేమహ్యందత్తమాయుధజాతమస్త్రకలావంఆదాయగృహీ
త్వాహంఅనుగచ్ఛఅనుసరేతిలక్ష్మణమస్వగృహీత్అనుగృహీతవాఃఆజ్ఞా
పితవానిత్యర్థః-తథాశ్రీరామాయణం-యేచరాజ్ఞోదదౌదిగ్ధమహాతీవరు
ణస్వయం-జనకస్యమహాయజ్ఞేధరుషీతే-ప్రదర్శయ-ఉభేచకవచేదివ్యేతూణీ
చాత్యుసాయకౌ-ఆదిత్యానివతౌచోభాఖడ్గౌహే-విరహ్యతౌ-సత్ప్ర
త్యనిహితంసర్వమేతదార్యస్యసద్దాని-సత్వమాయుధమదాయక్షీప్రమాప్ర
జలక్ష్మణేతి-అస్త్రైకేవ్యాఖ్యాతారఃకించిదాశంక్యసమాధుఃతత్ప్రకారస్తు
ననుజనకయజ్ఞేధరురాదిప్రదానస్యాశ్రవణాత్-కథమప్రసిద్ధేతదనువాదఃక్రి
యతే-సత్వమేతత్భగవతోవాన్తికేరియంచైలీప్రస్తుతార్థప్రతిపాదన
పారవశ్యాత్యత్రవక్తవ్యమథం తత్రానుష్ఠితత్రత్రకేనచిద్వాగ్ధే
సప్రసిద్ధమనువదతీతి-యథాబాలకాంఠేనాభిహితంమణిబంధనం*మణిర

త్వమిదందత్తంచైదేహ్యైశ్వశురేణమ- ఇతిసుందరకాండేఅభిహితవాః. ఆ
యోధ్యాకాండేవక్తవ్యం-కాకాసురవృత్తాంతం*సపిత్రాచపరిత్యక్తోయస్సు
రైశ్చమహాపిశాచిరిత్యాదిసుందరకాండే. ఉక్తవానితి. అతస్తదనుసారిణాత
త్రభవతాభోజేనాపితథైవోక్తత్వాన్నవిరోధఇతిమంతవ్యమితి॥ ౭౩॥ తతః
కిమిత్యతపా॥ సీతాపీతి॥ చార్థోపిశబ్దఃసీతాభరణజాతంరక్షకేయూరాం
దరశనాదిస్వకీయభూషణకలాపంసుయజ్ఞస్యవత్ప్రైభార్యయై- స్యదాత్
దత్తవతీ-మహాప్రభోఃశ్రీరామస్యాచాగ్యసంభావనంతప్రత్నస్త్రిసీతాయా
స్తప్తస్త్రిసంభావనంచయ్యుక్తమిత్యర్థః-తతఃసామిత్రిత్వైవోపిస్వాధీనేన
స్వాయత్తేన * అధీనోనిఘ్న ఆయత్తఇత్యమరః-ధనేనరత్నకాంచనాదిరూపే
ణద్రవ్యేణకౌసల్యాశ్రితంకౌసల్యాయాఃప్రత్యేకంపురోహితమిత్యర్థః - కం
చిత్తైత్తిరీయాచార్యం బ్రాహ్మణ మతోషయత్-స్వకీయద్రవ్యప్రదానెనసం

కృపాణౌవరుణేనజనకసదసిమేదత్తమేతత్సమస్తమాయుధజా
తమాదాయ మామనుగచ్ఛేతి సామిత్రిమన్వగృహీత్ ॥ ౭౩ ॥
౫॥ సీతాపినిజాభరణజాతం సుయజ్ఞవత్ప్రైభార్యదాత్-తత
స్సామిత్రిపి స్వాధీనేనధనైన కంచిత్కౌసల్యాశ్రిత ముపా
ధ్యాయమతోషయత్॥ ౭౪॥ ౫॥ తత్రసకుటుంబాయత్రిజటా
భిధానాయనిధికనాయద్విజాతయేస్వహస్తవిషీప్తదండపతి
తదేశావధికం గోధనంచకపింజలాదిభ్యోద్విజాతిభ్యశ్చ రఘు
భావయామాసేత్యర్థః- ఏతేనసామిత్రేష్విజజనస్యపేక్షయాకౌసల్యాయా
మేవాత్యంతాదరస్సుచ్యతే॥ ౭౪॥ తత్రేతి॥ తత్రతస్త్రిసమయే-రఘువతిఃస
కుటుంబాయకుటుంబసహితాయవత్ప్రప్రసమేతాయేత్యర్థః-త్రిజటఇత్య
భిధానంనామధేయంయస్యతస్త్రిజంభవృత్తయేకస్త్రిచిద్విజాతయేస్వహస్తే
ననిషీప్తః- పరిషీప్తదండేనయావత్తావదవాన్యసీతిబ్రాహ్మణానాంగోగ్ర
హణచాపల్యప్రదర్శనార్థకముదీరితశ్రీరామవచనవశాత్ప్రేరితోయోదండః
తస్యవతితదేశః-సఏవావధిర్మర్యాదాయస్యతథోక్తంతావద్దేశస్థమిత్యర్థః-
గోధనంగోవ్రజంచ*గోకులంతుగోధనంస్యాద్గవాంవ్రజఇత్యమరః - తథా
కపింజలోనామబ్రాహ్మణపిద్యేషాంతేతథోక్తాస్తేభ్యోద్విజాతిభ్యః- కరక
లాపదణ్డమాణవకాదిభ్యోబ్రాహ్మణేభ్యశ్చ వివిధానినానారూపాణివిత్రాని
గోరత్నాంబరయానాదీనిద్రవ్యాణి * ద్రవ్యంవిత్తంస్వాపతేయమిత్యమరః-

వితతారవిక్రాణితవాక్ విక్రాణనంవితరణమిత్యమరః॥౭౫॥ తతఃకథితతఃవి
క్రాణనానంతరం- తేనీతారామలక్ష్మణాః- నిశ్వాసైరేవజంఝానితై స్సద్వని
మహామారుతై శ్చలంతిచలమాసాని అధరకిసలయాన్యోష్ఠపల్లవాయా సాం
తాస్తథోక్తాస్తాసాంపారనాదీణాంవపూంషిమనాంసీచఅస్రసలిలాసారేణ
అశ్రుజలధారాసంపాతేన*అస్రమశ్రుణిశోణితఇతివిశ్వః- శోకపావకేనశో
కదహనేనచసిక్తావృద్ధీక్రికృత్యదగ్ధావసంతాప్యచ - వపూంప్యస్రసలిలాసారే
ణసిక్తామనాంసీశోకపావకేనదగ్ధా చేతియథాక్రమమన్వయాద్యధాసం
ఖ్యాలంకారః-తథోద్వేలంవిషాదముత్పాద్యేత్యర్థః- నిషిద్ధపరిజనానుగమన
తయా ఐకాంతికత్వాన్నివారితభృత్యానుయత్రితయా హేతునా - ప్రకాశి
తఃప్రకటికృతఃప్రవాససిద్ధాంతోవసవాసురాధ్ధాంతోయైతేతథోక్తస్సంతః -
శుద్ధాంతాదంతఃపురాన్నిశ్చక్రముర్నిర్జగ్ముః॥తత్రనిగ్మమనసమయే॥౭౬॥సీ

పతిర్విత్తానివివిధానివితతార॥౭౫॥౫॥తతస్తేపారనాదీణాం
నిశ్వాసజంఝాసీలచలదధరకిసలయా నామస్రసలిలాసారేణ
శోకపావకేనచవపూంషిమనాంసీచసిక్తావృద్ధావ నిషిద్ధప
రిజనానుగమనతయాప్రకాశితప్రవాససిద్ధాంతాశ్శుద్ధాంతా
న్నిశ్చక్రముః॥ ౭౬॥ తత్ర॥ ప॥సీతాపురాగగనచారిభిరవ్యర్థ
ష్టామాఘాదియంసకలమానవనేత్రపాత్రం। ఇత్యాకలయ్యని
యతంపిదధేవిధాతాబాహ్విదయేననయనానిశరీరభాజాం॥
౭౭॥తతః॥ప॥రుద్ధాపియాంతమనుగచ్ఛతిమైధిలీమాంవతోన్జ

తేతి॥సీతాపురాపూర్వంగగనచారిభిఃభేదరైరిపికిముతాన్యైరితిభావః- అద్య
ష్టానావలోకితామహారాజపరిగ్రహల్వాదితిభావః-ఇయంసీతాసకలమాన
వనేత్రపాత్రంసమస్తజనద్యగ్గోచరామాఘాత్ మాస్తు-మాజిలుజీత్యాదినాఆ
శీరధేలుక్తేనమాశ్శోగఇత్యుత్ప్రతిషేధః-ఇత్యేవమాకలయ్యవిచార్య. కలిఃకా
మధేనుఃవిధత్తఇతివిధాతాయుక్తాయుక్తసమాధానతత్పరోబ్రహ్మబాహ్విద
యేన అశ్రూత్పదనేనశరీరభాజాం ప్రాణినాంనయనానినేత్రాణిపిదధేఆ
చ్ఛాదితవాక్-నియతంనిశ్చితమిత్యప్రేక్షాయాం- శ్రీరామప్రవాసమసహ
మానామానవాసోద్వేగంరురుదురిత్యర్థః* అపిధానతిరోధానపిధానచ్ఛా
దనానిచేత్యమరః* వప్తివాగురిరల్లోపమవాహ్నిగ్రుహపగ్గయోరిత్యపేరకార
లోపః॥౭౭॥తతస్తదనంతరం॥రుదేతి॥ మైధిలీసీతారుద్ధాబహుప్రయత్నేనని

వారితాపి-యాంతం వనం ప్రతిగచ్ఛంతం*యా తే శ్చ త్యప్రత్యయః- అనుగచ్ఛ
త్యనుసరతీతి తథావత్సనుజిలత్తుణోపి - కదాచన తుణమాత్రమపీత్యథః-
మాంసజహతిసత్యజతిసోప్యనుగచ్ఛతీత్యథః-ఇత్యనేనప్రకారేణైతయోస్మి
తాలత్తుణయోరనుగతిమనుయాత్రాం. ప్రతిబోధ్యవిజ్ఞాప్య-దశరథాయేహిశే
షః-గంతుం వనం ప్రతియాతుం-రామః భూయః పునః పిరాజనదనందశరథగృ
హం-ప్రవివేశ-సర్వత్రతదాజ్ఞాయావీవప్రాధాన్యాదితీభావః॥ ౧౮॥ తస్మిన్ని
తి॥ తస్మిన్ శ్రీరామేనుమంత్రేణ మంత్రివృద్ధేన-విజ్ఞాప్య రామోయంభవద్దశే
నాథంసమాగత ఇతివిజ్ఞాపనంకృత్వా-ఇత్థంభూతవ్యవహారస్య రాజధర్మత్వా
దితిభావః-ప్రదర్శితేదృగ్గోచరీకృతేనతిభూపతిః- రాజా భూతావిష్టః పిశాచా
క్రాంత ఇవ*భూతంత్వైదాపిశాచాదాన్యాయేనతోపమానయోరితివిశ్వః-
విష్టరాదానసాత్*వృత్తానసయోన్విష్టర ఇతినిపాతనాద్ధృవమపాయే పా

హాతినకదాచనలత్తుణోపి 1 ఇత్యేతయోరనుగతిం ప్రతిబోధ్య
గంతుం భూయోపి రాజనదనం ప్రవివేశ రామః॥ ౧౮॥ X॥ తస్మి
న్సుమంత్రేణ విజ్ఞాప్య ప్రదర్శితే భూపతిర్భూతావిష్ట ఇవ విష్టరా
న్నివత్య సదారస్సదారచితఫడేవనోవనోత్తంతాంస్వయమప్య
కరోత్॥ ౧౯॥ X॥ తదాసుమంత్రః కైకేయామబ్రవీత్॥ ౨౦॥
X॥ దేవివిరమ రామాభిషేకం సమున్మిషి తాన్లుదాంకురావగ్ర
హదాగ్రహత్॥ ౨౧॥ X॥ పురాఖలువరదప్రసాదాదవగ

దానమిత్యపాదానత్వాత్పంచమీ-నివత్యశోకవేగస్యసోధుమశక్త్యాత్వాన్న
భావాయాభువిపతిత్యేత్యథః-సదాలవిచ్ఛిన్నంక్రియావిశేషణమేతత్-రచిత
పరిచేవనఃకృతవిలాపస్సగ్రసదారఃకౌసల్యాసహితఃస్వయమపివనోత్తంతాం
వనవాసాత్సుక్యం-వనోత్కంతాంమతిమితిపాలేవనవాసోత్సుకాంబుద్ధిమ
రోత్॥ ౧౯॥ తదేతి॥ తదాతస్మిన్ సమయే-సుమంత్రః కైకేయామబ్రవీత్ అవో
చత్॥ ౨౦॥ తత్ప్రకారమేవాహ॥ దేవీతి॥ హేదేవీకైకేయి-రామాభిషేకేణశ్రీ
రామరాజ్యాభిషేకోత్సవేన- సమ్యక్ జలసేకేనేవ సమున్మిషితస్సముత్సన్నో
యతాన్లుదాంకురః ఆనంభకందళ ఇతిరూపకం తస్యావగ్రహత్ ప్రతిబంధ
కాత్ అగ్రహదభినివేశాత్- జుగుప్సావిరామేత్యాది నాపంచమీ- విరమవిర
తాభవతాద్యగాగ్రహంపరిత్యజేత్యర్థః-వ్యాజురిభ్యఇతిపరమైవదం॥ ౨౧॥ పు
నస్తస్యాదాస్థీల్యపరిత్యాగాధంతన్వాత్సగోచంమితిహసమాహ॥ పురేతి॥

పురాపూర్వకాలే-ఖలుశబ్దోవాక్యాలంకారే-వరదన్యవరప్రదాతుః-కన్యచి
ద్యోగినిప్రసాదాదనుగ్రహత్-అవగతనకలప్రాణిభాషణతయావిజ్ఞాతనక
లజంతువచనతయా-హేతునా-వర్యంకవర్యంతేశయనసమిపే-పరిసరంతీనాం
పిపీలికానాం-భూవివరసంచారిసూక్ష్మజన్తువిశేషాణాం-ఆలాపేభాషణేవిష
యేకృతహాసంకిమే-లఙ్గానజంతవఃసమాలపన్తితిహాసితవన్తంతవపితరంకేక
యం-హాసనకారణంహాసహేతుం-పృష్ట్యాకేనాపిహేతునాయంపరిహాసతీతి
బిజ్ఞానయానుయుజ్యేశ్యగ్ధఃతద్వివరణంహాసనకారణకథనంపత్యర్థర్తుర్నరణ
కారణమిత్యవేత్తృజ్ఞాత్వాపి తద్వచనాదేవేతిభాషః-భూయసోబహుళాత్-
బహుగ్లోపోభూచబహుచితిభూరాదేశః- బహుగ్లోపశ్చ- నిబంధా
త్ప్రయాసకరణాద్ధతో-కుపితేనక్రుద్ధేనరాజ్ఞాకేయేన- అవజ్ఞాతాయాఃఅ
వమానితాయాస్తేతవ- మాతుర్విధాంప్రకారంవిధావిధాప్రకారేచేత్యమ

తనకలప్రాణిభాషణతయావర్యంకవర్యంత పరిసరత్పిపీలికా
లాపేకృతహాసనప్రవపితరంహాసనకారణంపృష్ట్యాతద్వివరణం
పత్యర్థర్నరణకారణమిత్యవేత్తాపిభూయసోనిర్బంధాతు-పి
తేనరాజ్ఞావజ్ఞాతాయాఃమాతుస్తేవిధాంమానుష్యవిధానితి॥
౮౨॥ ప॥కృలాసమంజనిర్యాసంసగరంకేకయాత్మజానిదర్శ
నత్వేనిర్దిశ్యనిబధ్నాన్నిజంపతిమ్॥౮౩॥తత్ర॥ప॥సిద్ధాధికకో
మహామాత్యస్తత్పరిత్యాగమబ్రవీత్ । సరయాపాతితానేక

రఃమానుకుర్వీధాఃనానుకురుష్యేత్యగః-భర్తృప్రాతికూల్యాచరణేనమాతృ
వద్విగహాణీయామాభూరిత్యధికఃకరోతేర్లిజిధాక్ష-ఇత్యబ్రవీదితిపూర్వే
ణసంబంధః॥ ౮౨॥ సుమంత్రవచనంశ్రుత్వాసాకిమకార్షీత్యతః॥కృతేతి॥
కేకయాత్మజాకైకేయాకృతఃవిహతఃఅసమంజనామ్నఃపుత్రస్యనిర్యాసఃపరి
త్యాగఃయేనతం- అసమంజాఖ్యపుత్రత్యాగినమిత్యగః- సగరంరాజానందిద
ర్శనత్వేదృష్టాంతత్వేనిర్దిశ్యసగరవత్త్వమపిపుత్రంపరిత్యజేరితీనిరూప్యేత్యగః-
నిజంపతింస్వభద్రారంసిరబధ్నాన్నిరుత్తరంచకారేత్యధికః॥౮౩॥అత్రాంత
రేకైకేయావచనమసహమానఃకశ్చిదమాత్యవృద్ధఃప్రత్యవోవదిత్యాహ॥ త
తేతి॥తత్రకైకేయానిర్బంధవాక్యసమయే- సిద్ధాధికఃసిద్ధాధికనామామ
హామాత్యస్సుమంత్రాదన్యోమాత్యప్రవరః* అమాసహభవతీత్యమాత్యఃశు
భాశుభకార్యేషుసదాసహవతఃతదృత్యమాత్యః* అప్యయాత్త్యివసరయా

పాతితానాంసరయూసదీనిషీప్తానామనేకప్రజానాంబహుజనానాంమరణ
 మేవకారణంనిమిత్తం-తస్మాత్-తత్పరిత్యాగంతస్యాసమంజస్యపరిత్యాగంని
 ర్యాసమబ్రవీత్ - అసమంజసచరిత్రత్వాదపమంజస్యత్యాగః- సమంజసశక
 లసన్దుణాభిరామస్య శ్రీరామస్యతుపరిత్యాగః కథంసమంజస ఇతిభావః ॥
 ౮౪ ॥ ఇథంబహూపాలంభేష్యవార్యనిశ్చయామవబుధ్య రాజారామమేవ
 మువాచేత్యాహ॥అథేతి॥ అథామాత్యోక్త్యనంతరం-దశరథేనరామఃసపరి
 చ్చదఃనపరివారస్సన్నేవగచ్ఛప్రజేత్యేవంసిద్ధిప్రోనియక్తస్సృ- పరిచ్ఛాద్యతే
 అనేనేతిపరిచ్ఛదఇతివిగ్రహః*పుంసిసంజ్ఞాయాంఘ్నేప్రాయేణేతిఘృష్ణ
 యఃఘరుపసగఃస్యోతిహస్వః - ఖనిత్రపిటకౌఖనిత్రమవదారణం - ఖనస
 సాధనంకుద్దాలాదికమిత్యర్థః- పిటకఃకందమూలఫలాద్యాహరణయోగ్యః
 కండోలః తౌకేవలంతాచేష* ఖనిత్రమవదారణం కండోలపిటకావితచామ
 రః- కేవలశబ్దస్త్యవధారణార్థఃకః- తథావల్కలయుగళంవల్కలవస్త్ర

ప్రజామరణకారణాత్ ॥ ౮౪ ॥ గ ॥ అథదశరథేనరామస్సపరి
 చ్ఛదవీవగచ్ఛేతిసిద్ధిప్తః కేవలంఖనిత్రపిటకౌ వల్కలయుగళం
 చప్రాథమ్యేత ॥ ౮౫ ॥ ప ॥ సుఖోచితానాంసువ్యక్తందివ్య
 లావణ్యసంపదామ్ । త్రయాణామపికైకేయావల్కలాన్యద
 పాహరత్ ॥ ౮౬ ॥ ప ॥ అథరఘుకులనాథోమధ్యమాంబాని

యుగ్మంచ - ప్రాథమ్యతలయాచత - త్యక్తసంగస్యమమపవచ్ఛేదేనకా
 ర్యంకిం - అపితుమునిజనోచితంవల్కలఖనిత్రపిటకమాత్రమేవదాతవ్యమితి
 ప్రాథి-తవానిత్యర్థః॥ ౮౫ ॥ అత్రాంతరేశ్రీరామవివాసనదీషీతాకైకేయా
 విలంబావిహీష్ణతయాద్రుతతరంవల్కలాన్యాజహరేత్యాహ॥సుఖోచితానా
 మితికైకేయాసుఖోచితానాంసుఖార్థాణాంసువ్యక్తంస్ఫుటంయథాతథాదీ
 విభవందివ్యం, కేవలం*తత్రభవఇతిభవార్థేయత్పత్త్యయః లావణ్యంశరీరసౌం
 దర్యావీనంపత్ లక్ష్మీశ్చయేషాంతేతథోక్తాస్తేషాంసకలగుణసమ్పన్నానామి
 త్యర్థః - త్రయాణాంసీతారామలక్ష్మణానామపినైకస్యైవరామస్యేత్యపి
 శబ్దార్థః- వల్కలానిచీరాణి- ఉదపాహరత్ పరిదధ్యమితిప్రాదాదిత్యర్థః॥
 ౮౬ ॥ అథేతి॥ అథవల్కలాహరణాంతరరఘుకులనాథోరఘువంశశ్రేష్ఠస్త్రి
 రామఃమధ్యేభవామధ్యమా* మధ్యాంత్రఇతిమత్సంసాచసౌలంబాచతస్యా
 మధ్యమాంబాయాఃకైకేయానియోగాదాజ్ఞావశాత్ మంగళాన్సారాజ్య

భిషేకకల్యాణోచితే-గుణవతిమార్దవాదిగుణసంపన్నేతంతునిర్మితేవాపరిధా
నేఅధోంశుకే. అంతరీయోపసంవ్యాసపరిధానాన్యధోంశుకఇత్యమరః-నిరా
శఃనిస్పృహస్పృ-కుచతటేఅధికుచతటం- విభక్త్యర్థేవ్యయాభావః- తత్రవ
ల్లంతఃష్టవంతఃయేజానకీబాహ్విఃసీతానేత్రాంబూనితైస్సేకాత్కరినతరకు
చతటవతనోత్పతనాద్బాష్పవిస్తూనాంతత్రసంక్రమణాదితిభావః-ఏతేనజాన
క్యాభర్తురీత్యంతసాన్నిధ్యంవల్లలధారణాసహిష్టుత్వంచసూచ్యతే-బాహ్వి
నేత్రాంబుధూమయోరిత్యభిధానాత్-అపగతఃఖరభావఃకార్తవ్యియన్యత
త్సంప్రాప్తమార్దవంసంధారణానుకూలమిత్యర్థః - వల్కలంపర్యధత్తపరి
ధృతవాక్- అత్రకేచిత్రాజ్ఞఃకైకయాతృతీయైవమహిషీ- మధ్యమాశబ్దప్ర
యోగస్తుమధ్యమాధందోవత్-ప్రసిద్ధత్వాన్నతుమధ్యభవత్వాత్-అజాన
స్యకుంతీసుతమధ్యమప్రయోగవదివదంతితదేతదచిచారరవణీయం-బకబం
ధప్రయాసప్రాయత్వాత్- కించిద్భద్రామాదికప్రయోగాణామేవతాదృశ్య

యోగాద్గుణవతిపరిధానేమంగళాహేనిరాశః|అధికుచత
టవల్లజానకీబాష్పసేకాదపగతఖరభావంవల్కలంపర్యధత్త ||
౮౭ || ౫ || తత్రయేచిత్రీయంతస్సర్వేనిర్వికారవదనలక్ష్మీకమి
త్వాకుకులాధ్యక్షమధ్యక్షయంతస్తేషామేవ శోకశంకుకీలిత

మాధానత్వాత్-కింతుస్వగతాతాళయోర్నధ్యేభవత్వాద్భూలోకగ్రయ
ధామధ్యమలోకప్రయోగః-తథాకౌసల్యాసుమిత్రయోర్నధ్యేభవత్వాద్వైధ్య
మేయమితియక్తముత్పత్త్యామః- ఏతదభిప్రాయేజైవసర్వజ్ఞోభోజోపిమధ్య
మాంబానియోగాదితిప్రయుక్తవానిత్యలంప్రసక్తానుప్రసక్త్యా - మాలినీవృ
త్తం || ౮౭ || తత్రేణి||తత్రతస్మిన్కాలేశ్రీరామవల్కలధారణసమయే - సర్వే
అశేషాయేజనాః- చిత్రీయంతఃఆశ్చర్యంకుర్వంతః*నమోపరివశ్చిత్రజిఃకృజీ
త్యత్రచిత్రజఆశ్చర్యఇతిక్యచ్ - నిర్వికారాధీరోదాత్తత్వాద్వికారరహితా
ప్రసన్నాల్లక్ష్మీముఖశోభాయన్యతం*శైషికఃకన్ప్రత్యయః- ఇత్వాకుకులా
ధ్యక్షంఇత్వాకుకులశ్రేష్ఠం-శ్రీరామమధ్యక్షంప్రత్యక్షంకుర్వంతఃఅధ్యక్షయం
తఃపశ్యంతఇత్యర్థః * అధ్యక్షశబ్దాత్తత్కరోతేన్యకంతాల్లటశ్చత్రాదేశః
శోకఏవశంకుఃతేనశోకశ్శేనకీలితమానసానాంవిధిహృదయానాంతేషామే
వజనానామాననేషుముఖేషుమానసేష్వితిపారేమానసేషుహృదయేషు*చి
త్తంతుచేతోహృదయంస్వాంతంహృత్సానసంమనఇత్యమరః-పారంపర్యేణ

౧౪౨ చంపూరాయణే సవ్యాఖ్యానే ఆయోధ్యాకాండః.

అవిచ్ఛేదేన-వికారఃచై వస్యంతై కల్యంశ-అస్ఫురత్-వల్కలవసానంశ్రీం
మంద్యప్త్వాస ర్వేజనావివర్ణవదనావికలమానసాశ్చ బభూవురిత్యర్థః- నిర్విక
రదర్శననవికారోత్పత్తిశ్చిత్రమితిభావః॥౧౮॥తదానీంసర్వసాధారణ్యాద్వ
స్థితస్యోత్పన్నంవికారమన్యధాయోజయతికింత్యితేతదేవాహ॥సగతి॥దాశర
థౌశ్రీరామే*అతఇక్షే సవల్కలై-ద్రుమత్వస్వికారవాసోధారిణసతీత్యథః-
ఏషాదాత్ ఖదాత్-వసిష్ఠఃఅమిలితాక్షఃద్రష్టుమశక్తతయాఈషన్మిలితన
యనః*బహువ్రీహసాసక్త్యస్త్రోస్సాన్వం గాతచ్ఛాపాధితియతేతస్మిమిలితాక్ష
త్వమేవమహర్దేఃఋషిశ్రేష్ఠస్యవసిష్ఠస్య-మహాషిలతఃజముక్తం- కాకుత్స్థ
యాధార్థ్యవిలోకితస్యశ్రీరామతత్త్వదర్శనస్య-భావేక్తః- కరణంపాదసం
జాతం-అమిలితనయనానాంఋషీణాంతత్త్వావమశఃసంభవప్రసిద్ధే- మ
హర్షైరముష్యామిలితనయనత్వంలారకబ్రహ్మణఃశ్రీరామస్యతత్త్వావబోధ
కల్పేనోపకారకమధూతిత్యర్థః-తత్త్వానుసంధానసమయేసంయమినామర్థో

మానసానామాననేమపారంసర్యేణాస్ఫురద్వికారః॥౧౮॥

కింతు॥ప॥ సవల్కలేభాశరథౌఏషాదాదామిలితాక్షోయద

భూద్వసిష్ఠః॥ తదేవజాతంఃఽణంమహర్షైఃకాకుత్స్థయాధా

ర్థ్యవిలోకితస్య॥౧౯॥ప॥అస్యపీతావృత్త్యాగజింజాతావిక్రి

స్తీలితనయనత్వంయోగశాస్త్రసిద్ధం- కేవలనిమిలనైంద్రాస్యాత్-కేవలోస్తీ
లనేవిషయదర్శననచిత్తవిక్షేపస్సాదితి-అతఏషాదకృతామిలనస్యతత్త్వా
నుసంధానపరత్వేనోత్ప్రేక్షణాదుత్ప్రేక్షా-వ్యంజకాప్రయోగాద్యమ్య- శృ
త్తముపజాతిః॥౧౯॥అతఏవసవ్యధితోభూచిత్యాహ॥ అస్యేతి॥ అస్యశ్రీరామ
స్య-పీతాంబరత్యాగేకాంచనాంబరవిసజః-నేనతి-పీతాంబరంత్యక్తావల్క
లందధానేసతీత్యథః- అపురాఅపూర్వాపీతాంబరధారణసమయేఅనుప
లిభ్యమానేత్యర్థః* పూర్వాథకవాచినోనిపారాత్పురాశబ్దాన్నజ్ఞమానః-
విక్రియావికారఃజాతాఉత్పన్నాకింసజాతైవేత్యథః-స్వతోనిర్విక్రియాణా
మలంకారానలంకారయోరకించిత్రతత్వాదితిభావః-ఇత్యాలోచ్యేతిశేషః-
ప్రత్యగ్భూతమంతర్ముఖానాంజ్ఞానినామిత్యథః-ప్రేష్ఠఃప్రశస్యః*ప్రశస్యస్య
శ్రేయతీత్రాదేశః- వసిష్ఠః నాతివివ్యధే- అత్యంతవ్యథాంసప్రాపతౌకికాను
వృత్త్యాకించిద్వ్యధాంప్రాప్తైవేత్యతిశబ్దాథః- పీతాంబరంత్యక్తావల్క
లంధృతవతఃశ్రీరామస్యబాహ్యభ్యంతరనికారరాహిత్యవిశుద్ధచిత్త్వవిభా

సమనుసంధాయ సశుశోచేత్సర్వధః-ఉక్తంచజ్ఞానవాసి డై* యోనిత్యమధ్యా
క్యమయోనిత్యమంతర్ముఖస్సుఖీ-నిత్యంచదనుసధానస్ససశోకేనబాధ్యత ఇతి॥

౦॥న ఇతి॥ సాయమరుణసారధికులగురుః అరుణోనూరుస్సారధిర్యస్యారుణ
సారధిఃసూర్యః*సూరసూతోరుణోనూరురిత్యమరః- తస్యకులంవంశఃతస్య
గురురాచర్యోవసిష్ఠః మైథిలీవల్లలధారణమరుత్ స్యవారయత్ అస్యాస్సుకు
మార్యారాజకుమార్య- నేపృగ్వసనధానియోగ్యమితి నివారితవానిత్య
ర్థః-*రుణేర్లజేరుధాదిభ్యఃశ్చమితిశ్చమశ్చసోరల్లోవ ఇత్యకారలోపేసంయో
గాంతలోపః-రషాభ్యామిత్యాదినాణత్వం-అత్రలత్నాణవల్లలధారణాకథ
నేపిశ్రీరామస్య తద్ధారణకథనాత్సీతాయాశ్చతన్నిషెధాత్సోపి ధృతవానేవే
త్యనసంధేయం॥౯౦॥ తత్రేతి॥ తత్రతస్మిన్ప్రయతాణాయవనవాన
యాత్రార్థం-ప్రణివతంతీంసమస్తుర్వాణాం-స్నుషాంశ్రీరామవధూంసీతాం

యాపురా॥ ఇతిప్రత్యక్ష్యాంశ్రీప్రౌవసీప్రౌనాతివివృధే॥౯౦॥

౫॥సోయంమైథిలీవల్లలధారణమరుణదరుణసారధికులగురుః॥

౯౦॥౫॥ తత్రప్రయాణాయప్రణివతంతీంస్నుషామాలింగ్య-

ప్రస్తుతపుత్రవాత్సల్యాకౌసల్యాబాష్పగర్జదమవదత్ ॥౯౧॥

ఐ॥ఘర్నే నిదాఘకీరణస్యకరైఃకఠోరైః కాంతారషధ్యపదవీ

మసఖంపచాసు॥ త్వాంవిశ్రియంతస్తులపదాంవనదేవతాభిర్నిం

*సమాస్నుషాజనీనధ్య ఇత్యమరః-అగ్నిప్ర్యాలింగ్య- ప్రస్తుతంసముత్పన్నంపు
త్రేశ్రీరామ ఇవవాత్సల్యం సేన్మహాయస్యాస్సాతథోక్తాస్నుషాయామపి
సుతనిర్విశేషంసేన్మహవతిత్యః-కౌసల్యాబాష్పగర్జదంఅవిస్మృత్తవచనమవ
దత్ అవోచత్ ॥౯౧॥ తత్రకారమేవవివృణోతి॥ఘర్న ఇతి॥ ఘర్నేగ్రీష్మర్తౌ-ని
దాఘకీరణస్యోష్ణాంశోః- కఠోరైఃతీక్ష్ణైఃకరైఃకిరణైః-నఖాన్పచంతిసంతాప
యంతీతినఖంపచాసు* మితనఖేచేతిఖచిముచూగమః-కానారమధ్యపదవీమ
గహనాస్తరాశమాగ్రేషు-సంస్థలపదాంసరిస్థలితపాదవిన్యాసాం-పదవీనా
మత్యస్తసంత ప్రత్యాత్ పరిక్షిప్తగుంచా రామిత్యర్థః-త్వాంవిశ్రియంత్యా-వనదే
వతాభిర్నవాభిమానినీభిర్దేవతాభిరిత్యర్థః - నిమేషహానిఃస్వకియనిర్నిమేష
త్వంనిందిష్యతేగహీకవ్యతవీవ-నిర్నిమేషత్వాదస్తాభిరీద్యక్సుకుమారిపరిక్లే
శావీచ్చిస్తదగ్గునజనితసంతాపోనుభూయతే-ననిమేషత్వేతునైవంస్యాన్నిక
ప్టంబస్తాణాకిమేతత్కృతమిత్యవలంభిత్యత ఇత్యర్థః - నియతమిత్యప్రే

౧౪౪ చంపూ రామాయణే సవ్యాఖ్యానే అయోధ్యాకాండః.

తౌ యాంవసంతతిల కావృత్తం॥౯౩॥ అథేతి॥ అథాన న్తరం-మైథిలీ నాథః సీతా
 పతిః శ్రీరామః-మైథిలీ గ్రహణంతయాచ సహితస్సన్ని తిసూచనార్థం- సలత్త్వ
 ణంలత్త్వణసహితస్సన్- సప్రదక్షిణంప్రదక్షిణ ప్రక్రమపూర్వకమిత్యర్థః- రా
 జానంబశరథం-జనస్య ఏవజనఃతంవకౌసల్యాదిజనసీతేత్యర్థః- ప్రణవ్యనమ
 స్సృష్టప్రతిషిద్ధప్రతిహరచక్రంనివారితద్వార్థ సునివహస్సన్ అనుసరతౌద్వా
 రపాలకాన్నివారయన్నిత్యర్థః- నిశ్చక్రా నిర్జగమ అంతఃపురా దితిశేషః*
 ద్వారిద్వార్థ సప్రతిహరఇత్యమరః॥ ౯౪॥ తతః కిమిత్యత ఆహ॥ రథ ఇతి॥ దశర
 థాజ్ఞాపరతంత్రేణ రామప్రయాణార్థం రథమానయేతి దశరథనియుక్తై నేత్య
 థకః-సుమంత్రేణ రథోద్వారిద్వారప్రదేశే సమానీతః-నంప్రాపితః * (ప్రీ)
 ద్వార్ద్వారంప్రతిహరఇత్యమరః॥ ౯౫॥ తదానీమాత్సుక్యాత్ప్రమంసిస్తైవ
 రథమారురోహేత్యాహ॥ ప్రారబ్ధేతి॥ సీతా-ప్రారబ్ధయాత్రస్య ప్రక్రాంత

దిప్యతేనియత మేవనిమేషహసిః॥ ౯౩॥ X॥ అథమైథిలీ నాథస్స
 లత్త్వణంసప్రదక్షిణంరాజానంజనసీజనంచప్రణవ్యప్రతిషిద్ధ
 ప్రతిహరచక్రంనిశ్చక్రామ॥ ౯౪॥ X॥ రథోపిదశరథాజ్ఞాపర
 తంత్రేణ సుమంత్రేణ ద్వారిసమానీతః॥ ౯౫॥ ప॥ ప్రారబ్ధ
 యాత్రస్యరఘూద్వహస్యపాగేవసీతారథమారురోహ॥ ఆ
 నీలరథ్యం రథమారురుక్షోరహ్నింప్రభోరగ్రసరిప్రభేవ॥
 ౯౬॥ X॥ దాశరథీచతంరథమారురుహతుః॥ ౯౭॥ ప॥ యథా

ప్రయాణస్యవనంప్రతిజగమిషోరిత్యర్థః-రఘూద్వహస్యరఘునందనస్య- అగ్ర
 సరీసతీ-ఇదంచవాక్యాంతరథమవ్యన్వయసౌకర్యాద్ధ మత్రానుషంజనియం-
 అన్యథా*అన్యారాధితరర్థ ఇత్యాదినాపంచమిస్యాత్ ప్రాక్-ప్రథమమేవ-
 రథమారురోహఆరూఢవతీ- కథమివరథంవహంతీతిరథ్యాః* తద్వహతిరథ
 యుగప్రాసంగమితియత్ప్రత్యయః- ఆనీలాశుషన్నిలాహరిద్వర్ణాఇత్యర్థః-ర
 థ్యారథవోధారఃఅశ్వాద్యస్యతంరథంఆరురుక్షోరారోఢుమిచ్ఛః-రుహే
 స్సన్నంతాదుప్రత్యయః-అహ్నింప్రభోరహర్షతేన్నూర్యస్యఅగ్రసరతీత్యగ్ర
 సరిపురస్సరీ*పురోగ్రతోగ్రమనస్తేరితిప్రత్యయః-టిత్యాత్జీవప్రభాదీప్తి
 రివేతిశ్రాతిపూర్ణోపమాతయాచసీతారామయోరత్యంతావినాభూతరూపం
 వస్తువ్యజ్యతేఇత్యలక్ష్టారేణవస్తుద్వనిః॥ ఇంద్రవజ్రావృత్తం॥ ౯౬॥ దాశరథీ॥ ఇతి॥
 దాశరథీరామలత్త్వణౌచ- తంరథమారురుహతుః- ఆరూఢవంతౌ॥ ౯౭॥ య

భీతిః తాయథాయథాయేనయేనప్రకారేణ విఘ్నాయాం ద్విర్భవః - రాఘవ
రాజధానీమయోధ్యాం - విఘ్నాయత్వక్వా - విఘ్నోత్సకావసవాసయాత్రోత్తం
తాఘాత్ - తథాతథాతేనతేనప్రకారేణ పూర్వవద్ద్విర్భవః - రాక్షసరా
జ్యులక్ష్మీః రావణసామ్రాజ్యశ్రీః లక్ష్మాంవి నాలక్ష్మాంవిఘ్నాయత్వర్థః* పృథ్వీనే
త్యాది నాపాక్షికద్వితీయా - యాతుంకామోయస్యాస్యా యాతుకామాగస్తు
సహః*తుంకామమనసోరపీతితుమునోమకారలోపః - అజాయతజాతా - త
స్వనవాసమూలత్వాత్తదవసరణస్యేతిభావః॥వృత్తమువజాతిః॥౯౫॥అచాలే
ఏషాపురి. అయోధ్యా. బాలశ్చపృథ్వాశ్చబాలవృద్ధస్తానభివ్యాప్య ఆచాల
వృద్ధం. అభివిధావవ్యయిభావః - రామభద్రంప్రయంతంశ్రీరామమనుగచ్ఛ
అనుస్మర్యగచ్ఛతి. తత్తస్మాత్తారణాదిహజగతిహంసిగుణాఅననుసరణా
సంహమీనా - మాస్యాంఖలునభవేయంకిమితికాకుఃస్యామేవేత్యర్థః భక్త్యైగా

యథా రాఘవరాజధానీంవిఘ్నాయసీతావిఘ్నోత్సకాఘాత్
తథాతథాజాయతయాతుకామాలక్ష్మాంవి నారాక్షసరాజ్యుల
క్ష్మీః॥౯౬॥ప॥ఆచాలవృద్ధమనుగచ్ఛతి రామభద్రమేషాపురిత
దిహమాఖలునిగ్రుణాస్యామ్। ఇత్యాదరాదివధరా బహుథా
విధాయధూళీచ్ఛలాన్నిజతనుంతమనుప్రత్యే॥౯౭॥ప॥నృప
సుఖవిముఖేనస్వేనకాస్తేనసాకన్దమితరివిధిపాకాఘాననా

వేణసంగధర్మేణ వామహదనుసరణస్యకర్తవ్యతాదితిభావః - ఇతిమత్స్వేతి
కేషఃథరాఘాః. ఆదరాప్రేమవశాత్ నిజతనుంస్వకీయమూర్తిం - ధూళీచ్ఛ
గద్రజోవ్యాజాత్ బహుధావిధాయబహుప్రకారంకృత్యాతమనుశ్రీరామ
శృవశ్చదిత్యర్థః*వశ్చాత్సాదృశ్యయోరన్విత్యమరః*అనురక్షణఇతికర్తవ్యప్రవ
సీయయక్తద్వితీయేతిద్వితీయా - పుగతేఇతిపారేతస్యపురస్తాత్ప్రత్యేథజగా
మితిక్రియా - స్వరూపోత్ప్రేక్షావాచ్యా - వ్యంజకసద్భవాత్ సాచధూళీచ్ఛ
దితిధలశబ్దేనానత్యత్ప్రతిపాదనరూపావహ్నవోజీవితేతిసంకరః*సమ
ప్రవిభ్యస్తః ఇత్యాత్మనేవదంవసంతతిలకావృత్తం॥౯౮॥నృపీతి॥నృపసుఖవి
ముఖేనరాజభిగవిరక్తేనస్వేనస్వకీయేనకాస్తేనసాకంప్రాణనాథేనశ్రీరా
మణసహజీవితేకంప్రాణనాథః కాన్దోరమణవల్లభావిధిప్రతాపమూర్తంజః
సహితరిస్వపుత్రికాయాం విధిపాకాఘ్నేవవిపర్యాసాత్ - కాననాయవనా
నుక్రియాత్థోపవదస్యకర్తృణిస్థానినఇతిచతుర్థి - ప్రజంత్యాంగచ్ఛంత్యాంస

త్యాంధ్రాత్రీవసుమతీజననీచ* ధాత్రీజనన్యావలకీవసుమత్యవమాత్మప్సి
 శ్వప్రకాశః-అకుశలమమంగళమితిమత్వా-పరిజనముఖేమభ్యుత్త్యజనవదనే
 యోబాష్పఃనేత్రాంబు-అహ్నయద్రాక్ పాంసుభిఃపరాశైః-వర్యహర్షితః-
 రిహృతవతీ*పరిపూర్వాద్ధరతేర్లుజిసిచివృద్ధిః-నూనమిత్యత్ప్రేక్షాయాం-మా
 లిసివృత్తం॥౧౦౦॥ రామేతి॥ రామస్యానుసరణే-యోరసోరాగస్తేననిగ్రతఃపా
 రవర్గఃపురజననివహూయస్యాస్సా*గుణేరాగేద్రవేరసభత్యమరః- అతఏవ
 సంస్థానమాత్రాలవస్థితైవవావశిష్టాః-నతుతత్తదనుగుణసంభ్రమోజ్జ్వల
 తాభిర్యమరః-తెగృహః చత్వరాణిలంగణానిరాజమాగ్నాశ్చయస్యాస్సా
 అంగణంచత్వరాజిరేభిర్యమరః-రఘువుంగవానాంరాజధానీప్రధాననగరీ
 ప్రధాననగరీ రాజ్ఞాంరాజధానీతికథ్యత ఇతిప్రతాపమార్తాంజ్ఞానిర్దుక్తఃశ్శ
 క్తఃభోగఃకాయోయయాసాతథోక్త-యాభుజగత్వక్ నిర్వక్తవట్టికాసేవ
 యవ్రజంత్యామ్-అకుశలమితిమత్వానూనమహ్నయధాత్రీవ
 రిజనముఖబాష్పంపాంసుభిఃవర్యహర్షితః॥ ౧౦౦॥ ప॥ రామా
 నుసారరసనిగతపౌరవగాఽ సంస్థానమాత్రగృహచత్వర
 రాజమాగ్నానిర్దుక్తభోగభుజగత్వగివత్తుజేనలఘ్విబభూవ
 రఘువుంగవరాజధానీ॥౧౦౧॥ ౧॥ అథదశరథస్సాంతఃపురజనః
 పురాన్నిగ్రత్వగత్యంతరాభావాత్తమేవరామంసుచిరమాలో
 కయన్నాయపథమతిక్రాంతేసుమంత్రాక్రాంతస్యందనే రఘు
 నందనే । స్యందమాన బాష్ప ప్రవాహేనా మోహముప
 త్తజేనలఘునిస్సారాశూన్యేతియావత్ - బభూవ*భోగస్సుఖేస్యాగ్రిభ్య
 తావహేచ్ఛఫలకాయయోరిత్యమరః-ఉపమాలక్షణారః-వసంతతిలకావృత్తం
 ౧౦౦॥అథేతి॥అథశ్రీరామనిగ్రమనానస్తరం-దశరథఃసాంతఃపురజనఃసావరో
 ధవధూకస్సృ-పురాదయోధ్యానగరాత్ నిగ్రత్వ-గమ్యతఇతిగతిఃగస్తవ్యదే
 శఃఅన్యగతిఃగత్యంతరంసుపుష్పెతిసమాసః-తస్యాభావాదసంభవాత్*దే
 శోపాయగమేగతిరితివైజయంతీ-తంరామమేవసుచిరంబహుకాలమాలో
 కయ-తతఃసుమత్రైజసారథినా-ఆక్రాంతోధిష్ఠితః-స్యందనోరథోయగ్యత
 స్తీ*శతాంగస్సంజనోరథభిర్యమరః-రఘునందనేఅలోకపథందశశనమా
 ర్గం*అలోకాదర్శనోద్యోతావిత్త్యమరః*ఋక్పూరిత్యాదినానమాసాంతః-అ
 తిక్రాంతైరిత్యగతేనతి-స్యందమానబాష్పప్రవాహేనావిగళదశ్రుపూరస్సృ

హంసామూర్చము పగవ్యభూమ్యాంపపాత॥౧౦౨॥తతఃకింజాతమిత్యత
హం॥తతఇతి॥తత స్తదని స్తరం-పరిజనైస్సేవకజనైఃకృతఃవిహితఃయతశ్చ
ఃమూర్చపగమోచితోపచారఃతస్మాద్ధేతోః-లబ్ధసంజ్ఞాయపునఃప్రాప్త
తనాయరాజ్ఞేదశరథాయ * రుచ్యర్థానాంప్రియమాణితచతుర్థికౌసల్యా
మాసదనంగృహం-అరోచతనివాసార్హతయాఇష్టమభూత్ తద్గృహంప్రవి
శ్యేత్యథఃపీతేన రాజ్ఞఃపూర్వంకైకేయ్యాగృహమేవనియతనివాసఇతిసూచ్య
॥౧౦౩॥తతఃశ్రీరామవృత్తాద్దమాహ॥అథేతి॥దాశరథిఃశ్రీరామోపిఅన్యో
న్యోప్రతిక్రేష్టాహమిత్యభిమానోహమహమికా*అహమహమికాతుసాస్యా
ప్రస్పరంయోభవేదహంకారమిత్యమరః-అహమితివిభక్తిప్రతిరూపకాదవ్య
యాన్నిపాతితం-తస్యవీఘ్నయాంద్విరుక్తిః*సంజ్ఞాయాంకవప్రత్యయః-త
యాఅహంప్రథమీకయేత్యధః-మూర్చాసంమిళిత*యోమహజనాఘఃబ

గవ్యభూమ్యాంపపాత॥౧౦౨॥గ॥తతఃపరిజనకృతాశ్వాసా
లబ్ధసంజ్ఞాయరాజ్ఞేకౌసల్యాసదనమరోచత॥ ౧౦౩॥ గ॥అథ
దాశరథిగహ మహమికయాసమ్మూర్చన్త హజనాఘ దురవ
గాహతయామదాయమానస్యందనవేగస్సకలజనవివేకకోకన
దంముకుళయన్తోహతమసాతమసాతటముపాగ మచ్ఛరమ
గిరితటమపిసహస్రదీధితిః॥౧౦౪॥ప॥ ఆవిఃప్రలాపమటవీంభ

గుజనసంఘఃతేనదురవగాహతయాదుష్ప్రవేశతయామదాయమానో మద్గీ
గవత్సృగ్దనవేగోయస్యసతథోక్తస్సృగ్-మోహస్తమఇవమోహఇవతమశ్చే
శ్యపమితసమాసః-తేనమోహాన్ధకారేణసకలజనానామశేషజనానాం-వివే
ఃకోకనదంరక్తోత్పలమివసఇవచకోకనదం* రక్తోత్పలంకోకనదమిత్యమరః-
ముకుళయన్కోచయన్-విశేషణమేతత్పూర్వేపియోజ్యం- తమసానామ
దీతస్యాస్తటముపాగమత్ ప్రావ-తథాసహస్రదీధితిస్సూర్యోపిచరమగిరి
తటమస్తాచలకూటమగమదితసంబంధః-అత్రప్రస్తుతాప్రస్తుతయోద్దాశరథిస
హస్రదీధిత్యోర్ముకుళయన్నిలినమానధర్మేణౌపవ్యస్యగవ్యత్వాద్దీవకంప్ర
స్తుతాప్రస్తుతానాంవసామాన్యేతుల్యధర్మః-ఔపవ్యజ్ఞవ్యతేయత్రదీవకం
కన్నిగర్వతఇతిలక్షణాత్-తచ్ఛోపమయాసంకీర్తతే॥౧౦౪॥ఆవిరితి॥ఆవిఃప్ర
లాపమావిగ్రహత్పరిచేవనంయన్క్రికర్తృణితద్యధాభవతితథా-అటవీంభజతః
ప్రవిశతఃకాకుత్స్థపాదవిరహస్యశ్రీరామచరణారవిద్దవియోగస్యనసహత్య

౧౮౮ చంపూరామాయణే సవ్యాఖ్యానే అయోధ్యాకాండః.

త్యసహమసహిష్ణు*వచాద్యచ తస్మా నసంయస్యతస్య ఆస్తీరాన్యాస్తృత
యానిపగ్గానితాన్యేవశయనానిశయ్యామేషుతాని - తమసాతటభూరు
ణాస్తమసానదీతీరహతరూణాంమూలస్థలానిమూలప్రదేశాః-గృహః
ద్విరాణ్యభవత్ తేభువిశశ్రమురిత్యర్థః - యద్యపి*గృహఃపుంసిచభూష్టే
త్యమరః-తథాపినపుంసకత్వేకవిచప్రమాణం-అత్రమూలస్థలేగృహత్వ
వణాద్ద్రావకాలక్షారః॥౧౦౫॥అథేతి॥అథానస్తరం-దాశరథిఃశ్రీరామః
శీఘ్రాత్తే*అగ్రరాత్రనిశీధాద్వావిత్యమరఃసుమప్రైణసహసమ్మస్త్ర్య
ద్రాణానిమాన్పరాన్విలోభ్యగమిష్యామథత్యాలోచ్య-వంచితజనసంహతి
ప్రతారితానుగతపౌరవర్గస్త్-వినతానస్తనమతిక్రాంతోతివినతానస్తః - తే
వైనతేయాధికజవేనేత్యర్థః*అత్యావయః క్రాంతాద్యర్థేద్వితీయయేతినమాసః
స్యందనేసేరథేనకరణేనవేదశ్రుతిశ్చగోమతీచనిష్యందికాచేతినామానియస్య

జతోజనస్యకాకుత్స్థపాదవిరహఃసహమానసస్య ఆస్తీర్ణవర్గ
శయనాన్యభవత్ గృహఃమూలస్థలానితమసాతటభూరుహః
ణామ్॥౧౦౫॥గ॥అథనిశీధేదాశరథిస్సుమంతేజనంమంత్యవం
చితజనసంహతిరతివినతానందనేనస్యందనేన వేదశ్రుతిగోమ
తీనిష్యందికానామనదీత్రయవరిష్కృతామిత్వైకవేమనునా
దత్తాంవసుమతీమతీత్యవివిధవనగహనవీరుత్మృణపటలపిహీ
తరథతుగగఖురముద్రయావదవ్యా । గంగాతరంగ సంగత

తత్తథోక్తంయన్నదీత్రయంతేన-వరిష్కృతాంవేదశ్రుతిగోమతీనిష్యందికా
ఖ్యాభిస్తీస్పభిర్నదీభిర్బుషితామిత్యర్థః*సంపర్యుపేభ్యఃకరోరేర్బుషణి
సుడాగమః-తథాఇత్వైకవేరాజ్ఞేమనునాపిత్రావై వర్షతమనునా దత్తాం
సుమతీంభూమిం-కోసలదేశమిత్యర్థః- అతీత్యాభిక్రమ్యఏతేనాస్యరాజ్య
త్వైన్యంత్యణీకారస్సూచ్యతే వివిధానినానాప్రకారాణివనానిసంచారయో
గ్యానిగహనానిదుప్రవేశాన్యరణ్యానితేమ-వీరుధాంలతానాంత్యణానా
చపటతేనజాలేన- పిహీతాఅచ్చాదితా-అనుపలభ్యమానేతియావత్-రథశు
రగఖురముద్రారథాశ్వఖుగన్యాసోయస్యాంతయావదవ్యామార్గైః*తృతీ
యావిధానే*ప్రకృత్యాదిభ్యుడవసంఖ్యానా-త్వతీయోపపత్తిః - గంగాయా
భూతలవాహిన్యాపందాకిన్యాతరంగైరూర్నిభిః సంగతంసంశ్లిష్టంమూలం
యస్యతరంగజ్ఞాతీరహమిత్యర్థః-ఏతేనాత్యంతవనితతాసూచ్యతే-తథాగ

గనగం గయా అకాశగం గయా అల్లింగితమాస్తిష్ఠం-శృంగమగ్రభాగో యస్య త
 మత్యైన్న త్యాశయోక్తిః- శృంగే బేరపురస్య గుహనగరప్యాలక్ష్మరమా భరణ
 ధూతం శోభావహమిత్యర్థః- ఇజ్జుదీపాదపవంతావసతరుముపాగమత్ తన్న
 ప్రదేశమశిత్రయదిత్యర్థః- ఇంగుదీతావసతరుదిత్యమరః- తతస్తదనంతరం
 ౧౦౬॥ దృష్టేవతి॥ నిషాదావనగోచరాజాత్యంతరాస్తేషామధిపోరాజాగు
 ః- అనేకజన్మరచితైః జన్మాంతరసహస్రాచదితైరిత్యర్థః- శుభైః కమభిః- ప్ర
 తనియమోపవాసాదిసత్కృత్వైర్లోతుభిర్వశ్యంసాక్షాత్కరణీయం- రా
 మందృష్ట్యా- తథామాతుః కైకేయ్యైః వరద్వయాత్పురోక్షాద్వరయగ్నాభే
 తోః- ఉపగతాం ప్రాప్తాం వైఖానసానాం వానప్రస్థానాం సంబంధినీం వైఖాన
 సీం- తస్యేదమిత్యర్థః- టిడ్డాణజీత్యాది నాజీవ్- వృత్తించజటావల్కలధారణ
 కందమాలాద్యశనవనవాసవ్యాపారంచేత్యర్థః- వైఖానసో వనేవాసీవా

మూలం గనగం గాలింగితశృంగం శృంగే బేరపురాలక్ష్మరమిం
 గుదీపాదపముపాగమత్ ॥ ౧౦౬॥ తత్ర॥ వ॥ దృష్ట్యా రామమ
 నేకజన్మరచితైర్దృశ్యం శుభైః కమభిః శ్చిత్వా మాతృవరద్వ
 యాదుపగతాం పృత్తించ వైఖానసీమ్- అత్యజ్ఞుం భిషహః
 శోకజనితైర్బాష్పైర్మిషాదాధిపశ్శీతాశీతగుణాన్వితైరవిర
 త్రైస్సంపృక్తవక్త్రోభవత్ ॥ ౧౦౭॥ గ॥ సోయంప్రియసుహృ
 ద్గుహస్సమాసాద్యకృతాంజలిరంజసా రఘునాథమనునాధిత

సప్రథమే తావస ఇతి యాదవః- శ్రుత్వా అత్యజ్ఞుం భిషా భ్యాం అత్యల్పటా
 భ్యాం హర్షశోకాభ్యామానందవిషాదాభ్యాం జనితైః శ్రీరామదర్శనాత్ హ
 ర్షః- వనవాసశ్రవణాచ్ఛోక ఇతి చ వివేకః- అతఏవ శీతాశీతగుణాభ్యాం శీతోష్ణ
 గుణాభ్యామన్వితైస్సమవేతైః- హర్షజల్వాచ్ఛీతగుణాన్వితత్వం శోకజత్వాద
 శీతగుణాన్వితత్వమితి వివేకః- అవిరత్రైస్సంపృక్తైర్బాష్పైర్మిషాదాశీతగుణాన్వి
 తవక్త్రోః పరిక్లిన్నవదనః- అభవత్- శ్రీరామదశేన వనవాసశ్రవణజనితానంద
 విషాదాభ్యాం శీతాశీతగుణాన్వితాన్యశ్రూణ్యవర్తయదిత్యర్థః- అతఏవ య
 థాక్రమమన్యయాత్ప్రమావరనామాయధానంఖ్యాలంకారః- శార్దూలవి
 క్రీడితం వృత్తం ॥ ౧౦౭॥ స ఇతి॥ సోయంప్రియసుహృత్ప్రియమిత్రం- సుహృద్గు
 హృదౌ మిత్రా మిత్రయోరితి నిపాతః- గుహస్సమాసాభ్యాం సమీపమాగత్యకృ
 తాంజలిర్విరచితకరసంప్రటస్సృజనయలక్షణమేతత్ అంజసాయాధాధ్యే

౧౫౦ చంపూరామాయణై శవ్యాభ్యానే అయోధ్యాకాండః.

న-నత్వోపచారికతయేత్యర్థః*తత్వేత్వత్థాంజసాంద్వయమిత్యమరః - రఘునా
భంశ్రీరామమనునాధితవాక్ యాచితవాక్ ప్రాధికతవానిత్యర్థః*నాధ్య
యాచ్ఛాయామితిధాతోః క్తవతుప్రత్యయః॥ ౧౦౮॥ తత్ప్రకారమేవవివరి
ష్యన్నాదౌతావత్స్వవినయమావిష్క-రోతి॥దేవేతి॥ హేదేవస్వామి-పి
త్యనియోగప్రవణంపిత్రాజ్ఞాపరతంత్రమంతఃకరణం- యస్యతంత్రతోక్తమపి
అనివార్యనిశ్చయమపీత్యర్థః- భవంతంత్రప్రతివిజ్ఞాపయతుంవక్తవ్యాధికంకథ
యితుం - అజ్ఞానానామవివేకినాంజానపదానాంజనపదవాసినాంప్రాకృతా
నాంతీత్యైవీయస్యాస్యాత్రతోక్తా-పామరసాధారణీత్యర్థః-భారతీసరస్వతీ
మాంముఖరయతిముఖంవాగస్యాస్తీతిముఖరోనిరంతరభాషీ*నఖముఖకుణ్డే
భ్యోగోవక్తవ్యఇతిరప్రత్యయః*దుర్ముఖేముఖాబద్ధముఖావిత్యమరః-తతస్త
త్తరోతీతిన్యంతాల్లట్ముఖీకరోతివ్యాహరయతీత్యర్థః- అతోవిజ్ఞాపయామి
తిభావః॥ ౧౦౯॥ సంప్రతియన్విజ్ఞాపనీయస్తదాహ॥అస్తీతి॥అనివార్యవీరోశ్చ

వాక్॥ ౧౦॥ ॥ X॥ దేవపితృనియోగప్రవణాంతఃకరణమపి
భవస్తంవిజ్ఞాపయితుమజ్ఞానజానపదరీతిర్భారతీమాంముఖర
యతి॥ ౧౦౯॥ X॥ అస్త్యేతదనివార్యవీరోశ్చటభటదుగ్ధవ
గ్ధయుక్తమనుషక్తభోగ్యజాతమంధరం మంధరాహృదయ
తోదావహమస్తదీయంరాజ్యమ్॥ ౧౧౦॥ X॥తదీదమనిదంప్ర

టాలనతిక్రమణీయపరాక్రమోజ్ఞ్యంభితాభటావీరయోధా యస్త్వికసత్రో
క్తోయోదుగ్ధవగ్ధఃగిరిదుగ్ధాదిగుప్తిస్తాననివహఃతేనయుక్తంసంగతం- దు
గ్ధేత్యత్రదుఃఖేనగవ్యతేతేతివిగ్రహః*సుదుర్గోరధికరణశ్రేతిగమేథః- ఇ
త్థంభూతస్యైవరాజ్ఞామాత్రయణీయత్వాదితిభావః-తథాహమనుః*ధనుర్దు
ర్గంమహీదుగ్ధమబ్దుగ్ధంవాత్మమేవచ - నృదుర్గంగిరిదుగ్ధంవాసమాశ్రి
త్యవసేన్నృపఇతి-తథాలనుషక్తమనపాయయద్యోగ్యజాతంస్రక్చందనాది
భోగాహవస్తువిశేషపవృద్ధిః-తేనమంధరంనిర్భరంపరిపూణఃమిత్యర్థః-ఏ
వంభూతస్యైవోపాదేయత్వాదితిభావః - తథామంధరాయాయుష్కద్రా
జ్యాభిషేకవిఘాతకారిణ్యో కైకేయాదాస్యాహృదయతోదావహంమనో
వ్యథాకరంఏతదిషటసేతస్యాఅనధికారాదితిభావః-అస్తదీయమస్తత్సంబ
ధిత్యదాదీనిశేతిపృథ్వికంజ్ఞాయాం - వృద్ధాచ్చఏతద్ద్రాజ్యమయందేశఇత్య
ర్థః-అస్తవర్తతే॥ ౧౧౦॥ అస్తుప్రస్తుతేకింతత్రాహతదితి॥ హేరామభవాక్

ఇదంప్రథమంయస్యతదిదంప్రథమం-తన్నభవతీత్యనిదంప్రథమంఅనూతనమి
త్యథః-తద్వృత్తంవ్యాపారోయస్యతత్తథోక్తం-పూర్వంయదాకదాచిద
పిదృశ్య హారాజాపరిపాలితత్వాదితిభావః- ఏతత్పూర్వోక్తప్రకారమిదమే
తద్రాజ్యంపరిగృహ్యస్తీకృత్యతథా- అమంజనంమామిత్యథః- పరిజనస్య
భృత్యవగఃస్యయోగ్యమర్హంయదృగ్యంభాగధేయంతస్యభాజనంపాత్రం
కించిదీషత్ పూర్ణానుగ్రహస్యానర్హత్వాదితివినయోక్తిః- అనుగృహ్యభృత్య
త్వేననియమ్యేత్యథః- తథాతాతాదేశంమునివృత్త్యావసమాశ్రయే శ్యేవం
రూపంపిత్యనియోగమిత్యథః-స్వయమమంచన్నపరిత్యజన్నేవ-విస్తయసి
యఃఆశ్చర్యకరోనుభావస్తప్సానుమథ్యంయస్యతత్తదృశంమునిబృందంయ
స్తికతస్త్రిక- ౧౦౮గాతీరత్వేనాత్యంతపుణ్యక్షేత్రత్వాన్నిరంతరమహతపో
నిష్ఠనివహధిష్ఠితఇత్యథః- ఏతేనసహవాసయోగ్యసంపన్నతయానివాసా

థమంప్రవృత్తంపరిగృహ్యకించిదనుగృహ్యచ। పరిజనయోగ్య
భాగ్యభాజనమమంజనంస్వయమమంచన్నేవతాతాదేశం
దేశేస్త్విన్ద్యయసియానుశావమునిబృందే। మందాకినీసందర్శ
నేనమందాయమానజననీజనవియోగదుదేశశ్చతుదేశకదశ
రథకథితాస్సమాస్సమాపయితుభవానితి॥౧౦౯॥ప॥ తస్త్విన్ది
త్తంప్రాథకనాభాజినఖ్యాప్రత్యాచఖ్యా రామభద్రఃప్రియో

ర్హతాసూచ్యతే- అస్త్రికదేశేజనపదే- మందాకినీసందర్శనేన హేతునా-మం
దాయమానామందిభవంతిజననీజనవిరహదుదేశశామాత్యవర్గవిశ్లేషజనితవి
షాదోయస్యసతథోక్తస్త్రిక-లోకజననీత్వార్థంగాయాఇతిభావః- తేనమా
త్యోగామత్యంతపవిత్రతాసూచ్యతే-దశరథేనకథితానిర్దిష్టాశ్చతుదేశసం
ఖ్యాకాస్సమావత్సరాక-సమాపయితుఅతిహాహయితు-ఇత్యనునాధితవాని
తిపూర్వేణసంబంధః*సంపూర్వాదాప్నోతేఃప్రార్థనాయంలాట్- శేషేప్ర
థమః*సంపత్సరోవత్సరోహోహయనోస్త్రీశతత్సమాఇత్యమరః॥ ౧౧౦ ॥ త
స్త్విన్దితి॥సఖ్యామిత్రేతస్త్రికగుహే- ఇథమనేనప్రకారేణ- ప్రాథకనాభాజి
ప్రాథకనాంకుర్వతిసతి- రామభద్రఃప్రియోక్త్యాపియవచనేన- అన్యథాత
స్యమనఃక్షేపస్యాదితిభావః- ప్రత్యాచఖ్యాప్రత్యాఖ్యాతవాకతత్పాప్రీథక
నాంనిరాకృతవానిత్యథః కిమితి॥ మాతుర్వాక్యాత్ కైకేయానియోగవచ
నాత్- అత్రమాతృగ్రహణంపితుర్నిర్ధోషత్వప్రకాశనాథకం- వల్ల-లేనావృ

౧౫౨ చంపూరామాయణే సవ్యాఖ్యానే అయోధ్యాకాండః.

తంమునివేషధారీత్యథః- మేమమగాత్రంశరీరం- త్వాత్రప్రక్రియాంత్రత్రి
యోచితప్రకారం- రాజవేషమిత్యర్థః- గృహీతుమితి శేషః నాహాతియోగ్యం
వభవతీత్యర్థః * గృహీతంనపరిత్యజేదిత్యాయాద్గృహీతపరిత్యాగస్యఅనుచి
తత్వాదితిభావః - ఇతిప్రత్యాచఖ్యావితిపూర్వేణసంబంధః శాలినీవృత్తం॥
౧౧౨॥ తత ఇతి॥ తతఃప్రత్యాఖ్యానానంతరం- తదనురోధేనగుహానువర్తనేన-
రోధస్తరోద్గంగానదీతటరుహస్యకస్యచిద్వృక్షస్యేత్యర్థః- అథస్తాదధఃప్రదే
శే- సుమంత్రేనియంత్రితరధ్యేనియమితరథాశ్వేసతి- దాశరథ్యోరామలక్ష్మణ
యోఃమధువర్జఃమధుగుడాదిమధురపదార్థమిశ్రితంపూజ్యానాన్దేయద్రవ్యం
తేనసహసమధువర్జం- ఆతిథ్యమతిథిసత్తారంకర్తుమివేతిఫలోత్పేత్రిత్యోఅరవిం
దబృందాదబ్జపండాత్ స్యందమానంప్రసవంతం- మకరందపిందుసందోహం
పుష్పరసశీకరనికురుంబంవహతీతితథోక్తేవాహినీతరంగమరుతిగంగాతర్కజ

క్త్యామాతుర్వాక్యా ద్వల్లి- లేనావృతం మేగాత్రంత్రాత్రప్ర
క్రియాంనాహాతితి॥ ౧౧౨॥ గ॥ తత స్తనురోధేనరోధస్తరో
రథస్తాత్సుమంత్రేనియంత్రితరధ్యే దాశరథ్యోరాతిథ్యంసమ
ధువర్జంకర్తుమివమందమందమరవిందబృందస్యందమానమక
రందపిందుసందోహవాహినీతరంగమరుతి॥ వాతి॥ కాననగమ
నావస్తాంకాకృత్సస్యప్రేక్షీతుమతుమాయామివత్త్వేభృతిచర

మారుతే- మందమందమందప్రకారం* ప్రకారేగుణవచనస్యేతిద్విర్భావః- క
ర్మధారయవద్భావాత్సుపోలుక్- ఏతేనశ్చేత్యమాంధ్యసౌరభ్యసంపత్తిర్క్తా-
వాతిప్రసరతిసతి* వాతేశ్వశ్యప్రత్యయః వహతీతిపా లేవహతిప్రవతమానే
సతి- తథాకాకుత్స్థస్యశ్రీరామస్య - అత్రైకవచనగ్రహణంతస్యైవప్రధా
న్యాదిత్యవగంతవ్యం- కాననగమనావస్తామరణ్యయాత్రాదుదేశాం- ప్రేక్షీ
తుండ్రష్టుమతుమాయా మసహమానాయామివేత్యుత్పేత్రిత్యో - అన్తామధిదేవ
తాయామహాఃపతౌ- చరమేత్త్వేభృతిఅస్తాచలే* అస్తస్సుచరమత్త్వేభృతిత్య
మరః- తిరోహితాయామంతహితాయాంసత్యాం- సూర్యేస్తంగతేసతీత్య
థః- రామశ్చరమాంపశ్చిమాంసంధ్యాముపాస్యసాయంసంధ్యావందనం
కృత్వేత్యర్థః- తస్యాంపూర్వోక్తాయాంతరుమూలభువిఇంగుదీవృక్షాథఃప్రదే
శే- లక్ష్మణేనకల్పితంరచితంపల్లతల్పంపల్లమయశయ్యాంతల్పంశయ్యాట్టదా
రేష్యిత్యమరః- అథజతప్రావత్- తత్రసంవివేశేత్యథః- అత్రసకలలోకవం

శ్చమానచరణౌరవిందస్యాపిభగవతఃశ్రీరామస్యసంధ్యావస్తనాచరణం లో
కేసంప్రదాయప్రవతః సాధకమిత్యవగంతవ్యం-తదుక్తభగవతాగీతాను*
మద్యదాచరతిశ్రేష్ఠస్తత్తదేవేతరోజనః - సయత్ప్రమాణంకురుతేలోకస్తద
సవర్తతఇతి-అసవా*అహారహస్సంధ్యాముపాసీతేత్యాదిసకలశాస్త్రాభిజ్ఞ
శ్చసమస్తసర్వచరణతత్పరస్యలీలావిగ్రహధారిణః శ్రీరామస్యామురారో
గ్యాదిసకలశ్రేయఃప్రదత్యావస్సంధ్యావందనంయుక్తమేవేతిద్రష్టవ్యం*తథా
వమహాధారతే-పితామహఃపితౄణాంసృష్ట్యామూర్తింతాముత్ససజఃహసా
పాతస్సాయమాగత్యసంధ్యారూపేణవతఃతే-ఎతాంసంధ్యాంయతాత్మా
కోయేతుదీక్షుఃముపాసలే-దీర్ఘాయుషోభవిష్యంతిరుజఃపాండుసందనేతి॥

౧౧౩॥ రామఇతి॥ రామేవిదేహసుతయాయైదేవ్యసహాయకః- అత్రసహ
ధావ్రయోగేతదర్థగచ్యతాయాంవృద్ధాయాసేనీసూత్రాదేవప్రయోగా

మేతిరోహితాయామహ్నమధిదేవతాయాం సంధ్యాంచర
మాంరామస్సముపాస్యతస్యాస్తరుమూలభువిలక్ష్మణకల్పితం
వగ్లతల్పచుభజత॥౧౧౩॥ ప॥ రామేవిదేహసుతయాయతరుమూ
లసంజ్ఞమస్తేపురంవిశతీలక్ష్మణసౌవిదల్లమ్॥నిధ్యాయతంనియ
మితామితచాప్సవృష్టిర్నిద్రాంనిరస్యనిషసాదనిషాదనాథః॥
౧౧౪॥ గ॥వృతీతాయాంవిభావర్యామగృన్హిమరీచిమాలాహ

స్యహార్థానావప్రయోగేపిసహాయకైప్రధానభజనహర్ధేతృతీయా- లక్ష్మణ
సౌవిదల్లఃకంచుకీదావాఙ్కోయస్యతతే సౌమిత్రకృతసంరక్షణమిత్యర్థః*
సౌవిదల్లఃకంచుకీసభ్యమరః-తరుమూలంవృక్షాధఃప్రదేశభజనంజ్ఞాయస్య
తే-తద్రూపమిత్యర్థః- అంతఃపురంశుద్ధాంతం-విశతిప్రవిష్టవతిసతి-నిషాద
నాథోగుహః-తస్తథాభూతంభూతలశాయినశ్రీరామంనిధ్యాయదృష్ట్వా
సర్వగ్లనంతునిధ్యానందర్శనాలోకనేతృణమిత్యమరః-ఆయమితాంతర్నిరు
ద్ధామితచాప్సవృష్టిరవిచ్ఛిన్నాశ్రుసంపాతోయేనసతథోక్తస్య- శ్రీరా
మదుర్దేశాదర్శనేనకించిత్కాలంకృతరోదనభ్యర్థః-నిద్రాంనిరస్యత్యక్త్వా
నిషసాదలక్ష్మణసల్లావతాత్పర్యేణజాగ్రదేవతత్రోపవిష్టవానిత్యర్థః- వసం
తతిలకావృత్తం॥౧౧౪॥వృతీతాయామితి॥విభావర్యాంరజన్యాం*విభావరీత
మస్మిన్యోరజనీయామినీతమిత్యమరః-వృతీతాయాంప్రభాతాయాంసత్యాం
పూర్వోగ్విధరమూర్ధ్విఉదయాచలశిఖరే*ఉదయఃపూర్వవర్షభిషక్త్యమరః-

౧౫౪ చంపూరామాయణే సవ్యాఖ్యానై అయోధ్యాకాండః.

అర్యష్టసూర్యై - మరీచిమాలాహరిణి తేజఃపుంజధారిణి అభ్యుదితే సతీత్యర్థః. దాశరథీరామలక్ష్మణౌ విరచితః విహితః జటానాంబంధః పటవృక్షశ్చైర్గ్రధ సంయాభ్యాంతౌ - సీతయా సహభాగీరథీకచ్ఛంగంగాతీరమగచ్ఛతాంప్రాప్త వంతౌ * జలప్రాయమనూపంస్యాత్పుంసికచ్ఛస్తధా విధగత్యమరః || ౧౦౫ || త త్రేతి || తత్రభాగీరథీకచ్ఛే - రామః ప్రహృష్టచేతాః - తద్దర్శనే నాత్యంతసంతుష్టాంతఃకరణస్త్వే సీతామాచష్టావోచత్ || ౧౦౬ || తదేవాహ || మధ్యేతి || మేధ్యః పవిత్రేయద్వాప్రజాపతిరశ్వమేధమస్మజత - యోమేధాయాలభ్యతేత శాసానామేధపతిభ్యాం మేధమిత్యాదిశ్రుతౌ దశేనాస్తేధశబ్దోయగవచ నః - యధాత్వమేవపత్యమేధగతివత్ * మేధఃక్రతౌమతౌమేధేతివిశ్వశ్చ. త ధావమేధేసాధుర్ద్యే * తత్రసాధురియత్ప్రత్యయః - అధవామేధార్హోమేధ్యః * తదహామితియత్ప్రత్యయః - సచాసావశ్యశ్చ అశ్వమేధీయాశ్వగత్య

రిణిపూర్వోర్విధగమూర్ధ్ని విరచితజటాబద్ధౌ దాశరథీభాగీ రథీకచ్ఛమగచ్ఛతామ్ || ౧౦౫ || X || తత్రరామః ప్రహృష్టచే తాస్సీతామాచష్ట || ౧౦౬ || X || మేధ్యాశ్వమగఽపరిమాగఽణసంభవస్యదివ్యాపదీకపిలకోపమహాజ్వరస్య తాతానుర ర్పణపచేళిమభాగధేయాం భాగీరథీం భగవతీం శరణంభజా మ్ || ౧౦౭ || X || తదనంతరం రావస్సాంత్యవచనసారితమున్న

ర్థః - తస్యమృగపరిమృగజేవత్వాన్వేషణే సంభవః ఉత్పత్తిర్యస్య తస్య కపిల కోపమహాజ్వరస్యకపిలమునిక్రోధరూపపహామయస్య దివ్యాపదీమసాధా రణౌపధీభూతాంతదుష్కాంతికరీమిశ్యర్థః - తథా - తాతానుతగృజేనాస్త త్పుగ్వపిశ్యసంతగృజేన - పశేళిమంపరిపక్వంభాగధేయంభాగ్యంయస్యా స్తాం - పరోపకారాచరణోపయోగితయైవజన్తసాఫల్యసంభవాదిభిభావః పచేళిమేశ్యత్ర * కర్మకర్తరికేళిమద్వాచ్యగతికేళిమత్ప్రత్యయః - భగవతీంపు జ్యాంభాగీరథీంగంగాంశరణంభజామఃప్రాప్తుమః - యతోస్తత్కులమహ త్రరేణభగీరథేనోద్రపరిముషితాశ్వమేధీయాశ్వాన్వేషణమయే కాపిలాః లదగ్ధానాంపితృణాంస్వల్లోకప్రావణాయావతారితాకార్యసిద్ధింకృతవః అతోభాగీరథీనామ్నా ఇయంవ్యవహ్రీయతే - తస్మాదస్మాకమపిశరణౌగత నాంకార్యసిద్ధింకరివ్యతీతభృజసంయుక్తమేవేతిభావః - స్పష్టోత్రరూపకాః క్షౌరః - వసుతతిలకావృత్తం || ౧౦౭ || తదితి || తదనంతరం భాగీరథీభజనానంత

చంపూ రామాయణే సవ్యాఖ్యానే అయోధ్యాకాండః. ౧౫౫

రామః సాంత్యవచనైః ప్రియోక్తిభిరేవవారితః త్వంపునరయోధ్యాం ప్రతి
యాహీతినివ ర్తితస్సుచుంత్రోయేనసతథోక్తః-అత్రసాంత్యక్షహణంతస్త్వనః
భేదనిరాసార్థమిత్యవంగంతవ్యం - ససౌమిత్రిస్సలత్తుణస్సృమంగళానిపు
త్రోదశరథస్యామమహారాజస్యధీమతః-నిదేశంపాలయత్వేనంగంగేత్వద
భిరక్షితఇత్యాదిశ్రీరామాయణోక్తకల్యాణాసీత్యర్థః-ప్రాధికాయమానయా
యాచమానయా* యాచ్ఛాయావభియానేచప్రాధికాకథ్యతేబుధైరిశ్య
భిధానాత్ - తయాఅచస్పతయామైధిల్యాసహజానక్యాసాకం- గుహేననీ
తాంభృశ్యద్వారాప్రాపితామిత్యర్థః-నావంతరిమారురోహధిస్థితవాన్
ప్రియాంనౌస్తరణిస్త్రీత్యుచరః॥౧౧౮॥సఇతి॥యోనావమారురోహసఏ
శరామఃనిషాదాధిపలేగుహస్యాపిసుమంరానుసగణనిషేధసముచ్చయార్థ
కోయపిశబ్దః - అనుగమనమనుసగణంనిషేధ్యత్వయాసవ్యగ్భక్తిఃప్రదశితా

స్ససౌమిత్రిక్తంగరానిప్రార్థయమానయా తయామైధిల్యాస
సాగుహేననీతాంనావమారురోహ॥౧౧౮॥స॥సఏషనిషేధ్య
నిషాదాధిపలేగుహనిషేధిర్యగ్మేవనిస్త్రీగ్గుసురసరిత్యుర
స్సంపూర్ణసస్యేవల్యాభిధానేజువదేకృతదశ్యులలత్తువేధ
నచగురశ్యతురోష్ఠగాన్నిహత్యకత్రచిద్యసస్పతిమూలేనిశా
మనెషీత్ ॥ ౧౧౯॥ ౫॥ అన్యేద్యున్యేసంధావ్రతాతామై

౨౩ స్తవమతైవవసేలినివార్యత్తుగ్గంక్షీప్రపవవిలంఘంతరాయస్సాన్య
భయాదితిభావః-నిస్త్రీగ్గుసురసరిత్యుఃపిలంఘితగంగావ్రవాహస్సృ-సం
పూర్ణసస్యప్రీహ్యదిసకలసస్యసమృద్ధిశ్శర్థః - వత్సఇత్యభిధానమాఖ్యాయ
పుతస్త్రికజనపదేదేశేనీవృజ్జనవదాదేశవిషయావిశ్యమరః- కృతపదఃప్రవి
శ్యత్యర్థః-చలలత్తువేదనచతుశ్చంచలశరవ్యసంప్రహరనిపుణః-అతపవచ
కురశ్యతుస్సంఖ్యాకామృగాకవరాహాదీ-నిహత్యప్రహృత్య-తత్రధర్మ
త్వేనానిషిద్ధత్వాదితిభావః-కుత్రచిత్-స్త్రింశ్చిద్వనస్పతిమూలేవృక్షాధః ప్ర
దేశే-నిశాంతిమనైషీత్వ్యగవయత్మమల్యాభిధానఇతిప్రామాదికఃపాఠః
క్తంబశ్రీరామాయణే-తతస్సమృద్ధాశుభసస్యశాలినఃక్షణేనవత్సాన్సు
తానుపాగవత్ - తాతత్రహత్యాచతురోమహామృగాకవరాహమృశ్యం
పుషతంమహారుమిత్యాది॥౧౧౯॥అన్యేద్యురితి॥అన్యేద్యురన్యస్త్రికదినేష
స్యఇత్యాదినానిపాతితమవ్యయం* అద్యాత్రాహ్నికపూర్వేస్త్రిత్యాదౌపూ

౧౫౬ చంపూ రామాయణే సవ్యాఖ్యానే అయోధ్యాకాండః.

రోష్వత్తరాపరాత్-తథాథరాన్యాన్యతరేతరాత్పుర్వేద్యరాదయ ఇత్యను
 రః-తేసీతారామలక్ష్మణాః- వ నేభవోవన్యసైన-పధాలగణ్యవత్త్వేనాప్ర
 యాతాఃప్రథితాన్సంతః-ప్రయాగేప్రయాగాభ్యేపుణ్యక్షేత్రేప్రతాయమా
 నోవ్యాఖ్నువానః*తనోతేక్యః*లటశ్శానచిముమాగమః-తనోతేక్యకీతిఅనునా
 సికస్యవైకల్పికాకారః*హేమామధూమప్రభాగ్భరోహేమామధూమసమూహే
 యస్మిన్*తం-హవ్యగంధిధూమానుషేయమిన్ద్రగ్ధ్రప్రాగ్భరశబ్దస్సమూహే
 రూఢః*భరద్వాజాశ్రమంభరద్వాజాఖ్యమహర్షస్తపోవనశ్రయంతః*ఆశ్రయ
 స్తస్సంతః-అమందహర్షంనిజాగమనాదమందః*హర్షః*ఆనందోయస్యతం- మహ
 ర్షింబుషిశ్రేష్ఠంతంభరద్వాజం-అభివాద్యనమస్త్యుత్యచ- రామస్సవ్యయవ్రా
 తబ్రహ్మపితృత్రియరూపేణావతీగ్ధ్రత్వాద్యదాచరతిశ్రేష్ఠ ఇత్యాదిస్త్రుతా
 త్తత్త్రియమర్యాదాంప్రవర్తితవానితిసూచితంఅనేనమహాషిణాఆదిష్టం

ప్రయాగే ప్రతాయమానః*హేమామధూమ ప్రభాగ్భరంభర
 ద్వాజాశ్రమంశ్రయంతః*పశ్చాదభివాద్య తమమందహావకం
 మహాషిణమనేనాదిష్టవత్త్వేనావైకతే నీపూరోపస్థవంస్థవే
 నవైణవేననిస్తీర్యశమధనజనసన్నిధానశమితశాత్రవశకలస
 త్వచరిత్రవిచిత్రం | చిత్రకూటాచలమభజన్ ॥ ౧౨౦ ॥ ప॥ అ

నుజరచితపణాగారహృద్యాసుమాద్యత్పరభృతగళవంచ
 యద్యత్త్వేచిత్రకూటమాగన్తేన-వికర్తనస్యసూగ్యస్యావత్సంవైకర్తనీయ
 మునానదీ*తస్యావత్సమిత్యణేటిడ్డాణభిత్వాదినాజీవ-తస్యాః*పూరిప్రవా
 హవీవఉపప్లవమాపదంమాగ్గనిరోధకత్వాదితీభావః*కాశీస్థిసూగ్యతనయ
 యమునాశమనస్వసేత్యమరః-వైణవేనవేణుమయేనస్థవేనోదుపేన*ఉదుప
 తుస్థవః*కోలఇత్యమరః-నిస్తీర్యతీర్త్వాశమోవైరాగ్యాదినానిర్వికారచి
 త్వంసపవధనంయేషాంతేశమధనామహ్నయస్తవజనాః*తేషాంసంనిధి
 నేనసాన్నిధ్యేనశమితశాత్రవాణిప్రశాంతవైరాణియానిశకలసత్వానిగీ
 వ్యాఘ్రూచినమస్తజంతవః*తేషాంచరిత్రేణాన్యోన్యసాహచర్యరూపేణవి
 త్రమాశ్చర్యకరంనిరైవరదేశత్వాన్నివాసాహామిత్యగః- చిత్రకూటం
 మపర్యతమభజన్ప్రాప్తుః॥౧౨౦॥అనుజేతి॥ అనుజరచితవగ్ధాగారహృద
 సుసౌమిత్రినిర్మితవణకాలామనోహరాసు-తథామాద్యత్పరభృతానా
 మత్తకోకిలానాం*శేషుకంతకుహరేషుచంచం-తఃప్రసరంతోయేపంచమ

స్వగవిశేషాస్తైఃపికఃపూజతిపంచమమిత్యభిధానాత్ * వనప్రియఃపరశ్చతః
 కోకిలఃపికఃఇత్యమరః-అంచితాసుమనోహరాసు- అంచేఃపూజాయామితీతు
 డాగమః - చిత్రకూటస్యస్థలీష్వక్ష్మత్రిమభూమిషు*జానపదేత్యాది నాఅకృత్రి
 మార్థేజీవ - రామఃజనకదుహితృయోగాత్ జానకీసాగంత్యాధ్యతః*యోగ
 స్సన్నహనోపాయధ్యానసజ్జతియుక్తిప్విత్యమరః-జాతముత్పన్నంసాకేతేఅ
 యోధ్యాయాంయతేన్యమనందః తత్సద్భవంసౌఖ్యంయస్యసతథోక్తస్య
 స్థితినిదర్శనాలక్ష్యారః-చిరంబహుకాలమరమతలక్రీడత్ సాకేతంస్యాదయో
 ధ్యాయాంకోసలానన్దినితథేతియాదవః॥౧౨౧॥అథేతి॥అథచిత్రకూటభజనా
 నంతరంవనవాసేక్లేశఘాయష్టేవనసంచారేనైరస్యాత్ జ్యేషాదపినామ అ
 స్మత్సహవాసానురాగాభావేపిత్యశిశబ్దార్థః-నామేకసంభావనాయాం* నా
 మప్రకాశసంభావ్యకుత్సాభ్యుపగమేమచేతివత్సవః-రామఃమాన్యమాహ్వాయే

త్పశ్యమైరభ్యేతాసుజనకదుహితృయోగాజాతసాకేతసౌఖ్య
 శ్చిరమరమతరామశ్చిత్రకూటస్థలీషు॥ ౧౨౧॥*॥ అథమాంవ
 నవాసనైరస్యాదపినామరావస్య మాహ్వాయేడితప్రత్యాశ
 యాపరతంత్రస్సుమంత్రః కానిచిదహని గుహసకాశేనీత్వా
 నిరాశస్తతః ప్రతినివృత్తోనివృత్తౌత్సవామయోధ్యా మాసా
 ద్యనిదాశరధిరయంసమాగతఇతిశోకాతిరేకాతురపౌరజన
 త్ - ఆకారయేదిత్యేవంభూతయాప్రత్యాశయాప్రత్యాకాంతయా- పరతం
 త్రఃపరాధీనః తాదృగాశాబధస్సన్నిత్యర్థః- సుమంత్రఃగుహసకాశేగుహసక
 టెకానిచిదహనిద్విత్రాణిదివానీత్యధః-తథారామాయణంతతస్సాయా
 హ్నాసమయేతృతీయేహనిసాగధిరితి- నీత్వాగమయిత్వాతతేస్తదనన్తరంనిరా
 శఃదృశప్రతిజ్ఞస్యకుతోనైరస్యంతతఃపునరాహ్వానమిత్యాశారహితస్సక్ప్ర
 తినివృత్తఃప్రత్యావృత్తః- నివృత్తౌత్సవాంనిరానందామిత్యర్థః- అయోధ్యాం
 సమాసాద్యప్రాప్య-నిర్దేశగతిఃదాశరధిరహితఃపునరయస్సమాగతఇతిహే
 తోఃయశ్చోకాతిరేకవిషాదాతిశయస్తేనాతురైఃవిహ్వలైఃపౌరజవైజ్ఞానతః
 ఉత్పాదితఃయోదీనాక్రందః ఆతఃఘోషస్తేనమందీభూతోతహితోనమి
 ఘోషశ్చక్రధారాధ్వనిర్యస్య తస్మాదిత్యాక్రందాతిశయోక్తిః*చక్రధారా
 ప్రధిర్నేమిరిత్యమరః - రథాదవరుహ్యప్రయాణోస్తుఖాఉత్క్రమణోద్భు
 త్తఃప్రాణాయస్యతంపుత్రవియోగవేదనాసహిష్టుత్వేనఅసన్నమరణమిత్య

౧౫౮ చంసూరామాయణే సవ్యాఖ్యానే అయోధ్యాకాండః.

భవః-దశరథం ప్రాణం సీత్యైతవాక్ నమేర్లుజ్ - యమరమనమానాం సక్పేతి
 పగాగమః-చకారాదిడాగమశ్చ ఇట ఈటితి సీచోలుక్ నేటితి ప్రతిషేధాద్వ్య
 ద్యభావః-అడభ్యాసవ్యవాయే పీతి తత్వం ॥ ౧౨౨ ॥ ఏతదితి ॥ ఏతద్దర్శనేన సుమం
 త్రస్య కేవలస్యాలోకనేనేత్యర్థః-విసంజ్ఞో విచేతనః మూర్ఛిత ఇతి యావత్-అథ
 కౌసల్యాసుమిత్రాభ్యాం కైకేయ్యా అనభిమతతయా బహిర్భూత త్వాదితి భా
 వః-సమాశ్వాసితః యథాసంజ్ఞస్సాన్యై త్తథోపలాలితస్సన్నిత్యర్థః-దశరథః
 రామేణ కథంకేన ప్రకారేణ ప్రయాతం ప్రస్థితం భావే క్తి-నతుదుఃఖేన ప్రయా
 తంకిమిత్యర్థః-తథా మైథిల్యా కథంకయారీత్యా కథితముక్తం- నతునిర్వేదేన కథి
 తంకిమిత్యర్థః-తథా సామిత్రికింపృత్తః కథం భూత వ్యాపారః-అనువర్తనతత్ప్ర
 రోవాడతనవేత్యర్థః ఇత్యేవం ముహుర్ముహుః పునః పునః విఫాస్యాం ద్విరుక్తిః
 అశ్రుకుణ్డితకంఠః బాష్పగర్గదవచనస్సక్ సుమంత్రమన్వయుః- అప్యచ్ఛత్ *

జనితదీనాక్రందమస్తీధూతనేమిశ్నాసాదవరుహ్య రథాద్దశర
 థం ప్రయాణోస్తుఖప్రాణం ప్రాణం సీత్ ॥ ౧౨౨ ॥ ౫ ॥ ఏతద్దర్శ
 నేన విసంజ్ఞో దశరథః కౌసల్యాసుమిత్రాభ్యాం సమాశ్వాసితః
 కథం ప్రయాతం రామేణ కథంకథితం మైథిల్యా కింపృత్తస్సాన్యై
 త్రితితి ముహుర్ముహుః శ్రుకుంఠితకంఠస్సుమంత్ర మన్వయు
 యో పిరాశ్లేన్యజ్జనత్ ॥ ౧౨౩ ॥ ౬ ॥ దేవకథం బ్రవీషి కరి
 నహ్యదయోహం ॥ ౧౨౪ ॥ ౭ ॥ సేవారసానుగతపారమనో

ప్రశ్నోనుయోగః-పృచ్ఛాచేత్యుపరః-ససుమంత్రోపిరాశ్లేదశరథాయ వ్యభిజ్ఞ
 వత్ విజ్ఞాపితవాక్ ॥ ౧౨౩ ॥ తత్ప్రకారమేవాహ-దేవేతి ॥ హేదేవ రాజకథం
 బ్రవీషి కథయామి ప్రత్యుత్తరమితీశేషః - అథవా అహంకరినహ్యదయోనిదా
 యచిత్తః- అగత్యే రామం విహాయ పునరాగత త్వాత్తస్య తాదృగ్యతా కథన
 వ్యాలోలరసన త్వాచ్యేతి భావః ॥ అతో బ్రవీషి త్యర్థః ॥ ౧౨౪ ॥ పరమాత్మా
 నం వినింద్య సంప్రతిప్రశ్నత్రయస్య క్రమేణోత్తరమాహ- సేవేతి ॥ హేదేవ త
 వసుతాత్వత్పుత్రౌరామలత్తునౌ సేవారసేన భజనానురాగేణ అనుగతః
 అనుసృతాః యేపారాః పురవాసి నోజనాస్తేషాం మనోరథస్యానువర్తనరూ
 పాభిలాషస్య తథా- రథస్య స్యందనస్య చ దూరే విప్రకషేవ రత్నమానా- తమ
 సాతీరేనిద్రాణానాం పారాణాం విస్మయ త్యాద్యనవాసతత్పురాణామస్మాకం
 కీమనేన రథేనేతి పరిత్యక్త త్వాచ్యేతి భావః-భాగీరథీతపేయద్యనస్తత్రలదేహ

దుహితుర్వైదేహ్యః సవసౌవిదల్లానూతనకంచుకినా- భూత్వా తత్పరిక్షణ
తత్పరా సంభూయేత్సర్గః-ఎతత్సేవిదల్లస్యేదం ప్రథమత్వాజ్ఞాగ్రూకత్వబోధ్య
తనార్థత్వాన్నవత్వంద్రక్ష్యవ్యం- పథానంగచ్ఛత ఇతి పథికౌపాదచారిణా వితి
యావత్ *పథస్థస్మి తితస్సృత్యయః-అభూతాం-అత్ర పూర్వా ర్థేమనోరథరథ
యోః కేవలప్రకృతయోర్ధూరికృతత్వతుల్యధర్మేణౌ పవ్యస్యగమ్య మానత్వా
క్షేవలప్రకృతగోచరాతుల్యయోగితా-ఉత్తరా ర్థేతుదాశరథోర్నవపౌవిదల్ల
త్వరూపణాద్దూప్రకాలంకార ఇత్యసయోరనోస్యవైరపేక్ష్యాత్సంస్పృష్టిః-వ
సంతతిలకావృత్తం॥ ౧౨౫॥ వక్తవ్యాంతరమవ్యస్తీత్యాహ॥ కించేతి తదేవా
హ॥ దేవేతి॥ హేదేవ అరుంధతీపతిగవ్యసిప్తః అభిషేకోత్సవేరాజ్యాభిషేకమ
హూత్సవే-తస్యత్వత్తనయస్యయుష్మత్పుత్రస్య రామస్యకుంతలభరంచికురని
కురుంబం*చికురఃకుంతలోవాల ఇత్యమరః-స్వధేనూర్భవైఃస్వస్యయాధేనుః

రథస్యరూరేరథస్యవసుతౌతవవర్తమానా॥ భూత్వా విదేహ
దుహితుర్నవసౌవిదల్లాభాగీగధీతటవనేపథికావభూతామ్॥
౧౨౫॥ కించ॥ ప॥ దేవత్వత్తనయస్యకుంతలభరంక్షీరైఃస్వధే
నూర్భవైస్సేక్తుం నాలమరుంధతీపతిరభూత్తస్యాభిషేకోత్స
వే॥ సిక్తౌహంతసవీషమైథిలసుతాబాహ్విదకోత్పాదకైర్మన్య
గ్రోధక్షురితైఃజటారచయితుంక్షీరైర్నిపాదాహృతైః॥
౧౨౬॥ ప॥ తస్యావిదేహదుహితుఃపదయోర్మఖేమలాత్కాంవి

కామధేనుఃతదుర్భవైస్తత్సంభూతైఃఅత్యంతశ్లాఘ్యైర్మృగైశ్చ-క్షీరైస్సేక్తు
ఃసౌదీర్ఘ్యైరుంతదాసీంగోక్షీరాభిషేకస్యశాస్త్రవిహితత్వాదిభావః-అలం
శక్తోనాభూత్వైవగ్గ్యాపత్తిభయాదితిభావః*అలమితిపర్యాప్తివచనేవ్యతి
మర్థేమతుముక్త* అలంభూషణపర్యాప్తిశక్తివారణచకమిత్యమరః-సవీషకు
ంతలభరః-మైథిలసుతాయాఃసీతాయాః బాహ్విదకోత్పాదకైర్మన్యజలాత్ప్ర
త్తిహేతుభిఃనిపాదాహృతైఃగుహపరిజనానీతైః-స్యగ్రోధక్షురితైర్వీటవృత్తో
ర్భవైః*స్యగ్రోధోబహుపాద్యటఇత్యమరః-క్షీరైఃజటారచయితుంగ్రంథ
యితుం-సిక్తఃఆర్ద్రోగృతః-హంతేతిభావే-అత్రారుంధతీపతేఃకామధేనుక్షీరా
భిషేకశక్తత్వేపితదశక్తత్వోక్తేః-సంబంధాలసంబంధరూపాతిశయోక్తిః-త
యాచకుంతలభరస్యతాదృగ్రామణీయకంవ్యజ్యత ఇత్యలక్ష్ణారేణవస్తుధ్వనిః॥
శార్దులవిక్రీడితంపృత్తం॥ ౧౨౬॥ తస్యా ఇతి॥ వసేవధికావారమాగ్నేప్రియ

౧౬౦ చంపూరామాయణే నవ్యాఖ్యానే అయోధ్యాకాండః.

తమేనభత్రాశ్రీరామేణసహవ్రజంత్యాగచ్ఛంత్యాస్తస్యాః విదేహదుహి
తురైవదేహ్యఃపదయోశ్చరణయోర్నభేషులాఙ్గేంవినాపిలలక్ష్మద్రవ్యాభా
వేపీత్యథః*వధగ్వినేత్యాదినాద్వితీయా. అరుణిమాలోహిత్యంవర్ణరథా
దిభ్యవ్యజ్జైతిచకారాదిమనిచ్-సహసాశీఘ్రం-బభూవప్రాదుర్భూహవ-ప
ల్లవకోమలత్వాచ్చరణసఖేస్వారుణ్యమరణ్యసంచారేణావిరభూదిత్యర్థః-వ
క్త్రేముఖేతుకదాపికదాచిదపివై వర్ణ్యంకాంతిహౌస్యంనావిరభవత్ నప్రా
దురభూత్ పూర్వవదేవవక్త్రీషశాభతేత్యథః. ప్రియతమసాహచర్యాదితి
భావః-తద్వచనంతుకిమపినశ్రుతమితివాక్యశేషః. అత్రలాఙ్కారూపకారణంవి
నావ్యరుణిమరూపకారోశ్చక్రీకథనాద్విభావనాలంకారః -తథాకాస్తార
సంచారరూపకారణసద్భావేపివైవర్ణ్యరూపకార్యానుత్పత్తికథనాద్విశేషో
క్తీరిత్యనయోః పరస్పరవైరసేత్సోస్సంస్పృషిః స్పష్టావశంతతిలకావృత్తం॥
౧౨౭॥ సీతేతిధన్వీధనుర్ధరః, ప్రిహ్మదీత్యాదిః. లక్ష్మణః. వసవత్క్షానికాస్తా

నావ్యరుణిమాసహసాబభూవ। వన్యేవధిషియత్ మేనసహవ్ర
జంత్యావై వర్ణ్యమావిరభవన్నకదాపివక్త్రే॥ ౧౨౭॥ స॥ సీతా
వతేః కిసలయైః పరికల్ప్యతల్పం సంచార్యసత్త్వదమనాయని
శాసుదృష్టిమ్ । ధన్వీతదంఘ్రిభజనాచివపుణ్యలభ్యాదస్వప్న
ఏవవనివత్క్షానిలక్షణోభూత్ ॥ ౧౨౮॥ X॥ ఏవంసుమంత్ర

రమాగే-నిశాసురాత్రిషు-సీతావతేస్తీలాసమేతస్యశ్రీరామన్యేత్యథః? కి
సలయైఃపల్లవైః తల్పంశయ్యాం- పరికల్ప్యనిర్మాయ- సుఖశయనార్థమితిభా
వః-తథాసత్త్వదమనాయదుష్టజంతూదమయితమిత్యర్థః* సత్త్వమస్త్రీ
తుజంతుష్యిత్యమరః - దృష్టిసంచార్యదిక్షుప్రసార్య - పుణ్యలభ్యాత్ పుణ్యై
ర్వ్యితోవవాసాదిసుకృతవిశేషైర్గర్భ్యాత్ప్రాప్యత్ - తదంఘ్రిభజనాత్తస్య
శ్రీరామస్యాంఘ్రిభజనాచ్చరణసేవనాదివేతిహేతూత్పేక్షా - అస్వప్నాని
ర్నిద్రఃజాతరూపవేతియావత్ - దేవశ్చేతిగవ్యతే - ఏవకారఃక్షణమాత్రని
ద్రాసంబంధమపివ్యవచ్చినత్తి-అధూత్ జాతః-మహాస్తానఃతత్రభవతఃశ్రీరా
మస్యపాదసేవాయాదేవభూనుప్రాపకత్వాదితిభావః - అస్వప్నాద్యత్రల
భిథాయాఃప్రస్తుతైకగోచరత్వాద్దేవవిషయశృబ్దశక్తిమూలోద్భవినః-సచా
త్పేక్షానిర్వాహకత్వాద్వాచ్యసిద్ధ్యం॥ ౧౦౮॥ ఏవమితి॥ ఏవము కర్తృత్యా
సుమంత్రేణసేవేదితంవిజ్ఞాపితం - పుత్రయోఃరామలక్ష్మణయోఃపరిత్రంవ్యా

పారోయస్యసతతోక్తః-సుమంత్రముఖాదాకర్ణితపుత్రస్సుమీవృతాస్తఇత్యు
 థః-నరపతిదశరథః-నిగమవపుషిత్రయితనా-జ్యోతిషిసూర్యే-వరమగి
 రిశిఖరజుషిఅస్తాచలకూటభాజిఅస్తంగతేసతీత్యర్థః-హృదయలగ్నశోకవి
 వశత్యంశంకుఃయస్యాస్తాందురంతశోకాక్రాంతాంతఃకరణామిత్యర్థః-కౌశ
 ల్యాంసమాశ్వాస్యతత్కాలోచితైర్వచనైఃఉపలాల్య - ఇత్థంవత్సమాణరీ
 త్యాఅకథయదవోచత్ || ౧౨౯ || తప్తకారమేవాహ||పురేతి||పురాపూర్వకా
 లేఖలుశబ్దోవాక్యాలుక్తారే- వివిధతరునివహేననానావిధవృక్షసందోహేన
 పిహితదివస్వతౌఅచ్చాదితసూర్యే- సూర్యతేజసోవ్యవహకాశప్రదఇతి తయా
 ణాంసాంద్రత్యాతిశయోక్తిః- సరయూరోధసిసరయూనదీతీరే- మృగయా
 స్పృహయాఅభేటకేచ్ఛయా- కమపిసమయంకస్తించ్చితౌలఇత్యర్థః*సషయా
 ష్వపధాచారకాలసిద్ధాస్తసంవిదఇత్యమరః*కాలాధ్వనోంత్యస్తసంయోగఇ

నివేదితపుత్రచరిత్రశ్చరమగిరిశిఖరజుషినిగమవపుషి జ్యోతిషి
 హృదయలగ్నశోకశల్యాంకౌగల్యాసమాశ్వాస్య సరపతిరిథ
 మకథయత్ || ౧౨౯ || X || పురాఖలుసరయూరోధసివివిధ
 తరు నివహాపిహితవివస్వతౌ మృగయాస్పృహయా కమపిస
 మయమగమష || ౧౩౦ || తప్త || ప || తోయాదాననాదపుష్క
 రగజభ్రాంత్యాతపస్వీవయా విధఃకశ్చనశబ్దవేధనవిదా పా
 థస్సరయ్యాంహరక । తప్తితోజరదంధయోరనుమృతింక

తిద్వితీయా.అగమమగచ్ఛం|| తతఃకిమతతహ|| తత్రేతి|| తత్రసరయూరోధసి||
 ౧౩౦||తోయేతి||తోయాదానేనోదకగ్రహణేన-సనాదంసబృంహితంపుష్క
 రంశుండాగ్రంయస్యసతతోక్తోయోగజస్సఇతిభ్రాంత్యాధ్రమేః*పుష్కరం
 రిహస్తాగ్రేవాద్యభాండముభేజల ఇత్యమరః-శబ్దవేధనవిదాశబ్దానుసారేణ
 లక్ష్మ్యసంప్రహారాభిజ్ఞేనేత్యర్థః- మయాసరయ్యాంసద్యాంపాథఃఉదకం*శ
 బంధముదకంపాథఇత్యమరః- హరకపిత్రధాంకమండులునానశబ్దంసంగృ
 హ్ణాకశ్చనతపస్వీమునిపుత్రఃశరేణవిధఃసంప్రహృతః-తతఃకిమతతహ-తదితి||
 జరంతౌజరాజీర్ణాతౌచతావంధాచతయోః.జరాజీర్ణౌజరన్నపీత్యమరః.విశే
 షణయోరపిమిథోవిశేషణవిశేష్యభావవివక్షాయాం*విశేషణంవిశేష్యణం
 హుళమితినమాసః-అతివీవానుమృతింపుత్రమనుస్మత్యమరణంకతుం-చితిష్ట
 గ్నిదీప్తకావ్యసంచయంచిన్వతోఃప్రార్థయతోః-సచాత్రాత్మకూతదోషః*తి

౧౬౨ చంపూ రామాయణ సవ్యాఖ్యానే అయోధ్యాకాండః.

సుష్టా నానమథాన్యవానప్రస్థస్యజీర్యతః- భృగ్వగ్ని జలసంపాచైర్నరణంబ్ర
విధీయతఇతిస్త్రరణౌత్-తస్యతపస్వినఃపిత్రోద్ధౌతాపిత్రోః*పితామాత్రత్యై
కశేషః-శాపఃమయ్యవతత్పపాత-అగజఃతాశనివదితిభావః॥కిమితి॥భవాన్
త్వమపిసుతప్రేష్టాపుత్రస్నేహేనప్రణశ్యేత్ మ్రియాదితిశేషేప్రథమఇతి
ప్రథమః-శాస్త్రాలవిక్రీడితంవృత్తం॥౧౩౧॥శరవిద్ధస్తవస్వీకింజాతఇత్యతఆహ
అహమితి॥అహంవైశ్యస్యవణజఃశూద్రాదాయాంశూద్రజాతీయాంశూద్రాదాయాం
శూద్రాతజ్జాతిరంగనేత్యమరః*శూద్రాచామహత్పూర్వాజాతిరిత్యుక్తత్వా
న్నజీవ-జాతఃకరణః-నతావదైశ్యోవ్యస్తీశ్యోః-వైశ్యాత్కరణశూద్రా
యామితియాజ్ఞవల్క్యః* శూద్రావిశోస్తుకరణఇత్యమరశ్చ-తస్మాత్కర-
రణౌత్ బ్రహ్మహర్ణానసంభవేత్ కుతోబ్రహ్మహర్ణోభావః-ఇతిమాంబ్ర
త్యుక్తా-దుగతఃతఃశరసంప్రపఃకరువస్థాక్రాంతః, మునిఃస్వగతఃస్వగ్లోకం

ర్తుంచితించిన్వతోశ్నాపోవయ్య సుతభృనానవసుతప్రేష్టాప్ర
ణశ్యేదితి ॥ ౧౩౧ ॥ ప॥ అహంవైశ్యస్యశూద్రాదాయాంజాతస్త
స్మాన్నసంభవేత్ బ్రహ్మహర్ణేతిమామ్యైస్వతోదుగ-
తోమునిః॥ ౧౩౨ ॥ గ॥ తవశ్యంవస్యవవాస్త్యిచ్చోగ్రితిస్త్యు
తివథగతరామఏవవిర రామ ॥ ౧౩౩ ॥ ప॥ మఃశాపవృతోత్ప
త్త్రివప్త్తిస్త్రిప్రీయా । ౨తోదశా ధాయాశుదిదేశదశ

గతఃస్వరవ్యయంస్వగ- నాకత్రివిద్రేడ గాలయాద్యమరః- తథాచక్రీ కా
మాయణేబ్రహ్మహర్ణాన్యతంపాపంహృగయూపసీయతాం-నన్విజాతిక
హంరాజన్ మాభూలేమనసోవ్యధా- శూద్రాయామస్త్యైవైశ్యనజాతోజాన
వదాధిపేతి॥౧౩౨॥తనితితత్తస్మాన్మనీశాపకారణౌత్-అనశ్యంనిశ్చితం వృ
తోన్యంతకస్యవశ్యోవశంగతఏవాస్త్యి- నాప్రసంహేహఇత్యవకారాద్ధి- ఇత్య
క్త్యేతిశేషః- స్మృతివథగతఃస్త్రగణగోచరోరామోయస్యవతథోక్తస్సన్నే
వ-రామమనుశోచన్నే వేష్యః- విర రామనిర్వచనోభూత్కంఠగతపాణో
భూదిత్యర్థః*వ్యాధిభిర్భోమఇతివస్త్యైవదం॥౧౩౩॥ మునీతి॥తతోవిరా
మాసంతరం-మునిశాపేనోద్ధూయేకృతోత్పత్తిగ్యాస్త్రభోక్తామునిశాప
జసితేత్యర్థః- నిష్ప్రీతిక్రియాప్రతిక్రియారహితాడపాయాంతరైరవరిహాశ్యో
గ్యర్థః-వివత్తిరావత్- దశర ధాయగశానాంపూరణేదశమిత్యపూరణే
డపీతడత్-నాంతాగనంఖ్యా మౌడపీతడత్వ దాగమః టిట్టాగజిత్యాననా

ఓన్-రాండశమిందశాంమగశావస్థాం దిశేశదత్తవతీ అమోఘమునితాపా
 నుసాశేజైచంఝమమారేశ్యకం-మత్తధావస్థాస్వస్యావశమత్వానితంనిదై
 శోతమన్తం॥దృజ్జునిస్సంగసంకల్పాజాగరకృతతారణి॥ప్రీత్యాగోన్మాద
 మూర్ఛంతాభిశ్యంకదశాదశేతిదశరూపకే॥౧౩౪॥నే॥అల్లయద్యపీతిప
 దంసప్వతానుబధ్యరే-యద్యపిచిచాగ్గమాణేపరైశ్శత్రుభిః-అదివఃస్వగో
 నాక్రాంతం-నాన్యంపితిః-తథాయద్యపిసుమనసాందేవానాం*సుమనాఃపు
 ష్పమాలతోన్మ్రేదివేబుధయోఃపుమానితవైజయంతీకాంతాఃనబంధీకృతాః
 నోఽగ్యనీతాఃకత్తుభిఃశేషం*॥౧౪॥గహూవగ్రహకాబంద్యామిత్యమరః-త
 థాయద్యపిపురుషూతశానసగ్ధైఃకంక్రాహ్లాఃశైశ్శురైః-సాకేతబాహ్యం
 గణంబయోగ్యామగబహిశ్చత్వం, స్వాస్థ్యశేతమయోధ్యాయామిత్యు
 య-నాన్తి॥౧౫॥సంకీర్తనం॥దాజ్ఞయానిజాహ్వనార్థమగతైదేవదూ
 యైర్మనుష్యులమిత్యర్థ-శధాయ్యభూతలవన్త్రాణాయభూమండలసం

మొదటి భాగం - నాటకం ప్రవేశం

౧౦. బృ. తానానందంబు, సహజతన సరసత్వస్స
 తియాగ్యం వ. నాస్తేష్టచివాన్మదూలపరత్రాణా
 యుక్త్యనాం శోకం గర్భం భోనాస్తేష్టమా
 న్యానాం ౧౩౩॥ X॥ అక్షరం పరస్మాదం ప్రకృతే

రవాం సవామిణోనాస్తిరాజ్యస్తా రాజోనాంత గమనేభా
 గర్యసవివేచితేవ్యక్త్యా తవాహం ధామిష అసాదతరగ్గోకోకవ
 త్పుతవిహజిగోనా త్వాహో చ ఆయత్రాయాంచేత్యమ
 గవాహనే ఆత్మానుభూం చవకన్మగ్నస్యస్మేవవాహం విహయైవే
 త్యే నాంస్వగ్గోకాశేస్రీవేనాభ్యోయో అగాధ్యాప పూర్వంబి
 ంస్యవరానుతాదినిమిత్తసంభవేత్రగచ్ఛతి ఇదానీతుతాద్భవీమిత్రా
 భావేత్యగాదిత్యాచ్యమిర్యం అవవవిభావనాలంకారః పుత్రశోకాతు
 రభయః సూర్యం విహయః సూక్ష్మశోకేనస్వగ్గోంజగామేతితాత్పర్యం
 శ్రీరూఢిక్రితంసృజంతం॥౧౩౫॥ అథేతి॥ అరరాజ్ఞోస్వగ్గోకగమనాంతరం-చ
 శరధస్యవశంసయామహారాజ్ఞోయంసత్యసంధఃస్వగ్గోకజ్జతభత్యాగ్యవగ్గో
 కేనమాంసతై ప్రచురైస్తద్భూయిష్యైర్తిగ్గోం సిద్ధాదిత్యాన్మత్స్యగ్గోయాల
 చ్యుత్యయః - కైకేయ్యానింపయాపాపిత్రయానయా రామేప్రవాణితేత

౧౬౪ చంపూ రామాయణే సవ్యాఖ్యానే ఆయోధ్యాకాండః.

ద్విరహాశోకాతురో రాజ్ఞా కాలధర్మంగత ఇత్యాదిగహణేనకందళితైఃసము
ద్భూతైఃరామస్యగుణకీర్తనేనగుర్వాజ్ఞాపరతంత్రైఃసత్యధర్మపరాయణోయం
మునివ్రతచారీవనంగత ఇత్యాదిసద్గుణవర్ణనేనగుణితై రావ ర్తతైఃఅవరోధవ
ధూజనపరిదేవనరవైరంతపుర స్త్రీజనవిలాపాక్రందైః-దిబ్బుభేషహరిదన్త
రా శేషువదనేషుచేతిగవ్యతే-ముఖరిలేషువాచాలితేమప్రతిధ్వనితేషుసత్స్వి
త్యర్థః॥౧౩౬॥తతఃకింజాతమిత్యతఆహ॥అభూదితి॥తదాతస్మిన్ సమయే-నవి
ద్యతేరాజ్ఞాచంద్రోయస్యత త్రతోక్తం-కృష్ణపక్షరాత్రిత్యాచ్చంద్రహితమి
త్యర్థః*శైషికఃకవప్రత్యయః-అతఏవమానఃతేజోహీనస్సద్గుణానక్షత్రమండ
లంయస్యత త్రతోక్తంగగనాజ్ఞానసభస్థలమాలోక్యస్యప్రేక్ష్యేవేత్యప్రేక్షా-అ
శేషంకృత్స్నంమహీతలంభూమండలంచ-అరాజకందశరధరహితంఅతఏవ
మానస్సద్గుణఃసాధుజననివహేయస్యత త్రతోక్తంసత్ శాంతంస్థిమితమభూ

యీనిందాకందళితైః గామగుణకీర్తనగుణితైరవరోధవధూ
జనపరిదేవనరవైర్ముఖరిలేషుదిబ్బుభేష॥౧౩ ॥ ౪॥అభూద
రాజకన్ఘానసద్గుణంగగనాంగణమ్॥ ఆలోక్యేవతదాశాంతమ
శేషంచమహీతలమ్॥ ౧౩౭॥ ౫॥ తతఃప్రభాతవసిష్టనచసా
సచివాస్తైల ద్రోణ్యాంనిశీష్యకీతివశేస్తనుంక్షీప్రమేవభగత
మంధిత దశరథకథా ఏవానయతేతిదూతా౯ కేకయేషప్ర

త్*వాదాంతేత్యాదినానిపాతః-చంద్రరాహిత్యేనగగనంయథాతేజోహీన
నక్షత్రకంభవతీతథాదశరథమహారాజరాహిత్యేనభూతలమపిభిన్నసాధుజ
నమభూదిత్యర్థః* రాజాప్రభాస్యసోచంద్రేక్షతేక్షత్రియశక్రయోరితివిశ్వ*
సకనత్యేవిదుషిశ్రేష్ఠే సాధాభవతిచత్రిమ - సత్ క్షీబమృత ఇతినానాథ౯ర
త్సమాలాయం-అత్రోప్రేక్షాశ్లేషయోస్సాపేక్ష త్యాత్సంకరః॥౧౩౭॥తత
ఇతి॥తతఃపరిదేవనానంతరంప్రభాతేప్రాతఃకాలే- సచివామంత్రిణః*మంత్రి
ధీసచివోమాత్యఇత్యమరః - వసిష్ఠస్యవచసాభరతా గమనపర్యంతమేతచ్చ
రీరంక్షంత్విణియోగవచనేన - కీతివతేః వశేతస్యదశరథస్య-తనుంక శేబ
రం-తైలద్రోణ్యాంతైలపూరితకాష్ఠాంబువాహిన్యాంనిశీష్యఉచ్చసత్వా
దినావైరూప్యాభావాథ౯మితిభావః*ద్రోణీకాష్ఠాంబువాహినీత్యమరః-అ
కథితదశరథకథాఅనివేదితదశరథవృతాంతాస్సంపదవ-అన్యథాకార్యవిభూ
తాపత్తేరితిభావః- భరతంక్షీప్రమనిలంబితమేవ-అనయతప్రావయతఇత్యా

దిశ్యేతి శేషః-దూతాన్ సందేశహరిణః- కేకయేషు దేశేషు ప్రేషయామాసుః
 ప్రహితవంతః*స్యాత్సందేశహరో దూతభిర్యమరః॥ ౧౩౨॥ తేషీతి॥ తేషీదూ
 తాశ్చ జితపవనాః పవనాధికవేగాః-జవనాజనశీలాశ్చ*జవంక్రమేత్వా దినా
 యచ్-యేవాజినోశ్వాస్తైస్సంకోచితస్సంకోచంప్రాపితభవపంధాయేషాం
 తేతథోక్తాస్సంతః- తాదృగశ్యవేగవశాత్సంకుచితతయాప్రతీయమానమార్గ
 చైర్హ్యభివ్యథః- తుంగవలీలశ్యవతేః కేకయస్య పురేపట్టణేదుస్వప్నే నస్వ
 పితుడురవస్థాశంసిస్వప్నే నదూయమానం పరితివ్యమానం మానసంయస్య
 తం- తాదృశంభరతమభివంద్య నమస్కృత్య- గురోర్వసిస్తస్య యోగంశీఘ్ర
 మాగస్తవ్యమిశ్యేవంరూపామాజ్ఞాం-వ్యభిజ్ఞాన్ విజ్ఞాపయామాసుః॥ ౧౩౩॥
 సోయమితి॥ సోయంభరతః-మాతామహేనమాతుఃప్రితా కేకయేనయుధాజి
 తామాతులేనచానుజ్ఞాతః- కతివయైరేవదివస్తైః కైశ్చిదేవాపాభిఃమాతులి

షయామాసుః॥ ౧౩౨॥ ౫॥ తేషీజితపవనజవనవాజినశ్చోచితప
 ధాస్తురగవతిపురేదుస్వప్నదూయమానసంభరతపభి
 వంద్యగురునియోగంవ్యభిజ్ఞాన్॥ ౧౩౩॥ ౫॥ సోయంమాతామ
 హేనయుధాజితాచానుజ్ఞాతః కతివయైరేవదివస్తైః గిమత్తసం
 పాతేనసాతంకస్యాకేతమానసాద॥ ౧౩౪॥ ౫॥ అతిచోతవతిః
 పురైవపశ్యేపురమయధాపురచారపౌరచారమ్ । న్యవిశత

గృహనిగమనదినమారభ్యాప్తమేదినభిర్యత్-తధారామాయణే-అద్యమేన
 ప్రమిరాత్రిశ్చ్యుతస్యాశ్వకవేత్సనభిరైకేయీంప్రలిభరతవచనం - అనిమి
 త్రసంపాతేనదుర్నిమిత్రవరంపరయాసాతంకస్వఫలంభవంభవస్స-సాకే
 తమయోధ్యామానసాదప్రావ॥ ౧౩౪॥ అతీతి॥ పరితదూతః పరివేష్టితదూతో
 భరతఃపురాభావమనతిక్రవ్యయధాపురంయధాపూర్వంయధార్థేవ్యయా
 భావః*సనపుంసకమితిసపుంసకత్వం*హ్రాస్వోనపుంసకేప్రాతిపదికస్యేతిహ్రా
 స్వత్వం-తన్నభవతీత్యయధాపురంతతశ్చారశబ్దేనసుప్నుపేతినమాసః-అయ
 ధాపురఃచారఃప్రచారఃపరిపాటియస్యసతథోక్తః-పౌరాణాంచారఆచారః
 ప్రవృత్తిర్యస్తికతతథోక్తంశ్రీరామవనవాసరాజవివత్తిభ్యాంవివక్తజనసం
 కులమిత్యథః-పురమయోధ్యాం-పురానికటవీవ-పశ్యన్నవలోకయత్*స్యా
 త్ప్రబంధేచిరాత్తీతేనికటాగామికేపురేత్యమరః-అతవీవాచితవతిరన్యంత
 భయసంప్రాంతాంతఃకరణస్స-పితృకాననాత్త్వశానాదనూనమమ్యానం

[illegible]

౧౮౮ చంద్రామాస శతాబ్దాంతే అయోధ్యాకాండః.

తత్ అవికలమితి పాఠేనైకల్యగహితమక్షతమిత్యర్థః. ఇనవంశం సూర్యవంశం
 హేమవనం చ గమ్యతే-దగ్ధం నాశేయితుం భస్మీకర్తుం చ. ఆశ్రిత్యాధిష్ఠాయ-జ
 నానామనసేహృదయే-తావంసంతాపమాన్ల్యం చ-కిరంత్యాం ప్రవర్తయం
 త్యాంస త్యామిత్యర్థః-వంశవిनाశకారిణ్యాస్తస్యాస్పృష్టనమనస్సంతాపహే
 తుత్యాదితిభావః-సవసేష్యనుసవనం ప్రాతరాదిసవనత్రయేపీత్యర్థః-విభక్త్య
 భేద్యయాభావః అపాపైస్సుకృతిభిర్వజమానైః-పూజ్యమానాదేవతాపావ
 కిత్యర్థః-ఇదానీమస్మిన్నవసరే ఆశ్రయంకొఞ్చ గుల్మాదికమశ్వాతీత్యాశ్రయా
 శఃసంభవ్యభిధానం నామధేయం కథం హతిప్రాప్తోతి నవోధవ్యమిత్యర్థః-సతి
 ప్రతిపక్షే స్వప్రతిష్ఠాయాలసిర్వాహత్యాదితిభావః* ఆశ్రయాశోభ్యహద్భా
 నుఃకృశానుః-పావకోసలభ్యమరః-హంత అప్రచ్యుతస్యాస్తద్వంశస్సేయం
 ప్రచ్యుతిం సంపాదితవతీతిభేదభివ్యక్తిః-అత్రోపమేయస్యాధిక్యకథనాపేక్ష
 యోపమానస్య పావకస్యాశ్రయాశాభిధానవహనాక్షేపాత్ప్రతిపాలంకా
 రః-యత్రోపమానస్యాక్షేపః కైచిత్ కేవలకథ్యతే-అదోష్టవమేయభావో

త్యతావంజనమనసికిరంత్యాం హంతస త్యాంభవత్యామ్ అను
 సవనమపాపైర్దేవతాపూజ్యమానావహతికథమదానీమాశ్ర
 యాశాభిధానమ్ ॥ ౧౮౮ ॥ ప॥ అవిరతకృషితాంతం వత్సమా

త్రప్రతీపః స్వాదలంకృతిరితిలక్షణాత్ ॥ ౧౮౮ ॥ పుత్రపీడనమతిదుస్సహదుఃఖ
 కారణమితి దర్శయితుమితి హాసమాహ॥ అవిరతేతి॥ అవిరతాలచ్చిన్నామధ్యా
 హ్నవర్యంతమియావత్-తయాకృష్టాకర్షణతాంతం గ్లానం నిఖిన్నం వ
 త్సంతసయాబలీవదా-విత్యర్థః-జాతావేకవచనం స్వవంశ్యత్వాద్వత్సత్వేన
 నిదేశః* వత్సోనామటణేవషేతర్లకేతనయాదిక ఇతివైజయంతీ-అలోక్య
 దృష్ట్వాసమంతుల్యంజాయంతిఇతిసమజాఃపుత్రాఃతేషాంశతానాంమాతుః
 అనేకపుత్రజనన్యాఅపీత్యర్థః-ధేనోఃకామధేనోఃగగనస్థాయాఇతిశేషః అప్ర
 మశ్రు-బహువచనయన్లేజజనితశోకవత్ప్రాదుదితవతీత్యర్థః* రోదనంచాప్ర
 మశ్రుచేత్యమరః-తత్తస్మాత్తారణాదేశఃశ్రీరామఃపుత్రోయస్యాస్సాతథో
 క్తావకపుత్రాకోసలేంద్రస్యపుత్రీకౌసల్యా-ఇహస్మిన్కాలేకేఇదానీతనయ
 శోకంపుత్రవిరహజనితశోకం అతిదుస్తరమితిభావః-కథంకేనోపాయేనసం
 తరేత్-తరితుంశక్తుయాత్సకేనాపిసంతరేదేవేత్యర్థః-కథయబ్రూహేతి
 విషాదాభినయవచనం-బహుపుత్రసంపన్నాపిస్వర్గోకనివాసిస్యపికామధే

౧౨ చంపూ రామాయణే సవ్యాఖ్యానే అయోధ్యాకాండః. ౧౬౯

సురసిసాక్షౌ దనాత్త జస్యాపి వత్సస్య క్లేశమసహమా నాశో చితవతి ఏవంభూ
తాకౌ సల్యాశో చివ్యతీతికేమ వక్ష్యమిత్త్యర్థః తథాశ్రీ రామాయణం యస్యాః
పుత్రసహస్రాణి సాశిశోచతి కామధుక్ సంపునర్యాని నారామంకౌ సల్యావర్త
యవ్యతి - ఏకపుత్రాచ సాధీప్తచవివత్సేయంత్వయాకృతేతి - అత్ర కామధేన్వ
శేషయా అసారాయాః కౌసల్యాయాః శోకసంతరణాశక్తత్వస్యైముత్య
న్యాయేనకథితత్వాదథావాపత్తిగలంకారః ఏకస్య సమనోభావాద్యత్ర వస్త్య
స్యధావతీతి - కైముశ్యన్యాయతస్సాస్యాదధాపత్తిగలంక్రయేతిలక్షణాత్ ||
౧౮౯|| అపిబదితి|| ఇదంక్షైకేయాభుజగీచప్రణయేన సేంద్రే రాజ్ఞదశరథేవి
పవైశ్యచానరేంద్రోవాణికై రాజ్ఞివిపవై ద్యేచరభ్యతఃశివశ్చ - కాలయో
గాత్యా-లవతాత్ నవిద్యతేమంత్రణపాయచితసంభుజగస్తంభనకరమంత్ర
శ్చయస్యతస్మిన్ అమంత్రే - పూర్వం మంత్రసంపన్నత్వేపికాలవశాత్తద్విహీ
నేనతీత్యర్థః - వరయుగమేవరసనేతాభ్యాం - తదీయంసరేంద్రసంబంధినం*

లోక్యధేనోరపిరసుజశతానాం మాతరసంబధూపతదిహత
నయశోకం సంతరేదేశపుత్రాకథయకథమిదానీం కోసలేంద్ర
స్యపుత్రీ || ౧౮౯|| ప|| అపిబదియమమంత్రేకాలయోగాన్నరేం
ద్రేనయగనసనాభ్యాంప్రాణవాయంత్యేయమ్ | అవసగర
మముష్మానతానంయక్షగూపం పితృవనవసుమత్యాంక్వా
పివత్త్రివత్యామ్ || ౧౯౦ || ప|| ఏషాన్యప్తమతిరాత్మగుణోచి

త్యదాదీనిసేతివృద్ధసంజ్ఞాయంశ్యద్ధాచ్ఛితిశ్చత్యయః - ప్రాణవాయమ
పిబత్ పితవతీవరయుగావదేశేన సేంద్రంసిహతవతీత్యర్థః - పాపూధ్యేత్యాది
నాపిబాదేశః అతః అముష్మాన్తైకేయ్యాః - నగరాదవసృత్య అవసగం అయో
ధ్యానగరంవజ్ఞాయేన్యస్యన్యై అపవరిబహిరంచవః పంచమ్యాభ్యత్యన్యాయా
భావసమాసః అవ్యయభావశ్చేతిసంసకత్వంవత్త్రివత్యాంభుజగీనివాసో
చితవామలూరుప్రచురాయాం* వామలూరుశ్చనామశ్చవత్త్రికంపున్నపుంసక
మిత్యమగఃక్వాపికస్యాంచితపితృననవసుమత్యాంశ్చతానభువివర్తనమవస్థా
నంయక్షగూపంప్రాశస్త్యేనయక్షం ప్రశంసాయాంరూపవ్ ఈష్యక్క్రూర
సమాచారేయంనగరాన్నిర్యాసనీయేత్యర్థః - అత్రవరయుగేరసనాత్మరూప
ణాత్ప్రేకేయాభుజగీత్వప్రతీతేః శ్లేషసంక్షేపేకదేశవతి సావయవరూప
ంతథాపూర్వవాక్యాగ్గస్యోత్తరవాక్యార్గంప్రతిహేతుత్వాత్ప్రత్యలింగమి
త్యేనయోరంగంగీభావనసంకర || ౧౯౦ || ఏషేతి || నిశ్చప్తమత్తిన్నబుద్ధిరే

౧౭౦ చంపూరామాయణే సన్యాఖ్యానై అయోధ్యాకాండః.

షాక్తైశ్చ- ఆత్మగణోచితేషునిజదుర్గుణానుగుణేషు-పిశితాశనానాంరా
తుసానాంవంశేషుబహుధాబహుప్రకారేణసత్సవ్యమానేషుసత్సు- మా
కందైశ్చుతవృత్తైశ్చాలతేభీష్టమితిమాకందశాలిని* బహుళమాభీష్ట్య ఇతిణి
ని- తస్మిన్ వనేఉద్యానేవిషవల్లరీవిషమంజరీవ*వల్లరీమంజరీసమేగత్యమరః-
కేకయస్య రాజ్ఞఃకులేసకలలోకశ్లాఘ్యమహారాజవంశఇత్యర్థః- కథంకుతః ఆ
విరాసీత్-ఉదితాఘాత్ తాదృశ్చహారాజకులేఅస్యాఉత్పత్తిరనుచితేత్యర్థః-
ఉపమాలంకారః-వసంతతిలకావృత్తం॥౧౫॥౧॥జననీతీతి॥వీరిదయావానాది
మవీశ్వరాలిభగ్నవిధగ్నజ్ఞః సరిభరతఃమేషమజననీమాతాజనానాంసీత్యామ
ర్యాదయాపిహీనేత్యైత్యితిశేషః - సానుదిస్సశత్రుఘ్నస్సృన్ నిరయాత్ నిర
యోభేదాన్నిలయాత్ కైశ్చేయ్యాగృహతఃసీరియాన్నరకాదివ*స్యాన్నారః
స్తునరకోనిరయోదుగః తిస్త్రియామిత్యుచరి- నిరయాత్ సీరిగాత్ *సిన్ పూ

లేషువంశేషుసత్సుబహుధా..శిలాశనానామ్ । మాకందశా
లినివనేవిషవల్లరీవ హంహంతేకేకయకులేకథమావిరాసీత్ ॥
౧౫౧॥ప॥జననీతివిహీనామేజననీతినశమఃవిత్॥నిరయాన్నిర
యాన్వీరోనిరయాదివసానుజః॥౧౫౨॥ప॥తత్రసామాత్యస్స
ముపేత్యపత్యుశ్చి తాధిరోహణమభిలషంతీం కౌసల్యాంభరత
శ్యపథశత్రైన్ వార్య వసిష్ఠాదిష్టేనపథా దశరథాయ సదా
యాగశీలాయ యాయజూకాభిప్రేతం ప్రేతకృత్యమకరోత్ ॥

ర్వాదయగతావితిధాతోగ్లై-ఉపమానుప్రాసయోస్సంస్పృష్టిః॥౧౫౩॥తత్రే
తి॥తత్రతస్మిన్ సమయే- భృతస్సామాత్యస్సమంత్రవిగఃస్సృన్ సముపేత్యసమి
పమాగత్యకౌసల్యాయాతిశేషః- పత్యుఃభర్తుర్దశరథస్యచితాధిరోహః ప
సుగమసమభిలషంతీంకామయమానాం॥శ్లో॥అర్హస్తేమదిలేహృష్టాప్రోషిలేషు
లిన్యాశా వృతేమియేతయానాదీసాస్త్రిశ్లేయాపతివ్రతేతిస్త్పత్యాతస్యప
తివ్రతాధమఃత్వాదితిభావః-కౌసల్యాంశపథశత్రైఃకృతాశాస్త్రానుగాబుద్ధి
మాభూతస్యకదాచన- సత్యసంధస్స తాంశ్రేష్ఠోయస్యారోన్మమతేగతిగి
త్యాదిశ్రీరామాయణోక్తానేకశపశ్చైరిత్యర్థః - నివార్యచితాధిరోహణాభి
వేశాన్నిర్వత్యవసిష్ఠేనసజకులాచార్యేణమహర్షిణాదిష్టేనపథా అంశ్యేషి
మాగ్నే-సదాయాగశీలాయాయజూకఃఅశ్వమేధాదిబహుయజ్ఞకర్తాశి
జ్యాగీలోయాయజూకఇత్యుచరి- యజజపదశాంయజ్ఞఇతియజతేర్యజంతౌ

దూకప్రత్యయః-తస్యాభిప్రేతమభిమతం-ప్రేతకృత్యందహనాదిమృతసంస్తా
 రమకరోత్ *మృతఃప్రేతఃపరాసుశ్చేతివై జయంతీ॥౧౫౩॥తతఃకింజాతమిత్య
 కఆహ॥తాతఇతి॥కృతమనేనకృతీకుశలఃకృతకృత్యఇత్యర్థః* ఇష్టాదిభ్యశ్చేతి
 ఇన్ప్రత్యయఃభరతఃతాతేపితరీదశరథేపితృవనంశ్చశానంయూతేనతేనతివని
 లోకగామినిసతీత్యర్థః-తథాతేనప్రకారేణస్వయంభాతృవనంశ్రీరామా
 ధిష్ఠితందండకావనమిత్యర్థః-యాతుంగంతుంప్రాంజలిఃకృతాంజలిస్సృ*
 కుగతిప్రాదయఇతిసమాసః ప్రకృతీరమాత్యా* ప్రకృతిస్సహజేయోనావ
 మాత్యేపరమాత్మసీతివిశ్వఃప్రాగ్ధయామాసయాచితవాత్॥౧౫౪॥తదనం
 తరవృత్తాంతమాహ॥అథేతి॥భరతఃఅనుసీతఃవసిష్ఠసుమంత్రాదిభిఃప్రాగ్ధిత
 స్సృతాభ్యాం మాతృజ్ఞేన ప్రసిద్ధాభ్యాం కౌసల్యాసుమంత్రాభ్యాం కైకే
 య్యాఅనాదరాభిభూతత్వాదితిభావః-తథాంతఃపురజనేనఅన్యేనరాజావ

౧౫౩॥ వ॥ తాతేపితృవనంయూతేయాతుంభాతృవనంతథా
 భరతఃప్రాథమ్యామాసప్రాంజలిఃప్రకృతీఃకృతీ॥౧౫౪॥
 ౫॥ అథతాభ్యాం కౌసల్యాసుమిత్రాభ్యామంతఃపురజనేన
 చసాకమనుసీతోభరతోభవనమభజత॥౧౫౫॥ ౫॥ అథయ
 థావిధివిహితార్థవైహిం గమితచతుర్దశదివసం దివసక
 రకులహితేనపురోహితేననగరవృద్ధైశ్చసాధంసముపేత్య

రోధవధూజనేనచసాకంభవనంగృహంఅభజతప్రవివేశ॥౧౫౬॥అథేతి॥అథ
 గృహప్రవేశానంతరంవిధిమనశ్చక్రవ్యయథావిధియథాశాస్త్రం*యథాసా
 ర్థ్యశ్శిత్త్యశ్శయ్యాభావః ఊర్ధ్వఃచేమూర్ధ్వమూర్ధ్వఃదైహికంపరలోకక్రి
 యాం*మృతార్థంతదహద్రానంతిమస్యాదౌర్ధ్వదైహికమిశ్యమరః*ఊర్ధ్వ
 రేహశ్చేతివక్తవ్యాకృత్-అనుశతికాదేరాకృతిగణత్వాదుభయపదవృద్ధిః-వి
 హితమూర్ధ్వదైహికంయేనతంతథోక్తం-గమితానీతాశ్చతుర్దశసంఖ్యాకాది
 వసాయేనతంభగతంఅమాసహవసస్తీత్యమాత్యాఃమప్రోణఃఅవ్యయత్వై
 దివసకరకులహితేన-సూర్యవంశహితేనపురోహితేనవసిష్ఠేనతథానగరైవ
 ట్టణైరువృధాజ్ఞానవిద్యావయోవృధాః తైశ్చసార్థం సముపేత్యసమీపమాగ
 త్యనుకుటుస్యరాజచిహ్నుస్యకోటిరస్యభరణాయప్రాగ్ధయామాసుఃయాచిత
 వైతి-మూర్ధాభిషిక్తోభూత్వాభువంపరిపాలయేత్యనుసీతవస్త్యశ్శర్థః-నను
 త్కత్రియస్యయోజనాహానీతియోజనాహాశౌచనద్భావాలీకధంచతుర్దశదివసమి

౧౭౨ చంపూరామాయణేనవ్యాఖ్యానే అయోధ్యాకాండః

త్యుచ్యతే ఇతి చేత్సత్వం* త్మత్రియస్తుదశాహేనస్వకర్షనిరతశ్చుచిరిత్యాదివిశేషశాస్త్రానుసారేణదశాహేనాశౌచనివృత్తైర్ద్వాదశేహనిశ్రాద్ధంకృతవానితి మంతవ్యం-చతుర్దశదివసమితితువాస్తవత్వాదవిరోధః తథాచరామాయణంతతోదశాహేతిగతేకృతశౌచాన్యపాత్తజః-ద్వాదశేహనిసంప్రాప్తైత్రాధకర్తాణ్యకారణత్వే తథా తతఃప్రభాతసమయేదివసేధచతుర్దశే-సమేత్యరాజ్యకర్తారోధరతం వాక్యమబ్రువన్నితి* తతఃప్రభాత సమయేదివసేధత్రయోదశే విలలాపమహాబాహుశ్చ తశ్శోకమూర్ఛితఇతి-త్రయోదశేహ్నిభరతస్యశౌకవిహ్వలప్వేననసాధయితుమయత్త్వాద్దివసేధచతుర్దశఇతిశ్రీరామాయణేఉక్తం-అప్రతుగమితచతుర్దశదివసమిత్యనేనచతుర్దశావ్యవహారగమితత్వాత్పంచదశేహ్నిల్యామితం-తథాచశ్రీరామాయణవిరోధః ఇతి చేత్-తస్మిన్యగ్యపివిరోధోదుర్వారః-తథాపియథాకథంచిదుపాన్యన్యాయేనచతుర్దశదివసవపరిణమయితవ్యం-యద్వాగమిత్యతవప్రమానార్థ

మకుటభరణాయప్రార్థకాయామానుః ॥ ౧౫౬ ॥ గ ॥ తతస్తా

నిర్బధ్నతోభరతఃప్రత్యవాదీత్ ॥ ౧౫౭ ॥ ప ॥ బహుభిగహకి

ముక్తైస్త్వస్తౌమితిప్రతిర్కృతటమపి ॥ ౧౫౮ ॥ యష్ట

దాష్టాహిపూజ్యా ॥ మమపరమవకాశః ॥ ౧౫౯ ॥ లాను కూ

లః క్వచిరపి విఫలాయాం నాస్తిచేద్దడ కాయామ్ ॥ ౧౬౦ ॥

క్షప్రత్యయేక్రియమాణేగమితోగవ్యమానసీయమానఇతియాచత్-చతుర్దశదివసోయేనతమిలిచతుర్దశదివసవపగ్యవస్యతీతదానకోపినిరోధఇశ్యలమతిప్రసంగేన ॥ ౧౫౬ ॥ తత ఇతి ॥ తతఃప్రార్థనాంతరం-నిర్బధ్నతోవక బభువ తార్థంనిర్బంధంకుర్వతః-తానమాత్యాక్షప్రత్యవాదీత్ఉవాచ ॥ ౧౫౭ ॥ తచవాహ ॥ బహుభిరితిబహుభిగనేతైరుక్తైఃఉక్తిభిర్భవేత్-కింనకించిదప్యేష్యం వృధాకాలక్షేపావహత్వాదితిభావః-కింతుత్యక్తావిస్మయేస్తౌమిత్రేక్షత్తుణ్యవ్యవత్తిర్వతః సంశ్రీరామకైంకర్యగూపయేనసతతోక్తస్త్వ మకుటమపి వహేయంధారయేయంరాజ్యాధిపత్యమంగీకుర్యామిన్యథ-అపిశత్రుస్సంభావనాయాం కుతఃయష్టాకమాప్తానాంభవతామాజ్ఞానియోగఃపూజ్యాహిమానసీయాఖిలుఅన్వశ్యకర్తవ్యేత్యగ్ధఃకథంచేత్విఫలాయాంవిస్తృతాయాం దండకాయాంక్వచిక్షుత్రచిదపి-మమపగ్గల్లానానుకూలఃపగ్గల్లానానిర్మాణోనుగుణఃతావన్నాత్రకఇత్యగ్ధః-అవకాశోంతరంపరమత్యంతం-నాస్తిచేత్త

దావహేయమితిసంబంధః అతోలక్ష్మణవత్ శ్రీరామకైంకర్యతత్పరేణైవమ
యాభూయతే-సతుమకుటధరణాదరేణేతితాత్పర్యం॥ ౧౫౮॥ ఇతీతి॥ఇత్యనే
సప్రకారేణోక్తౌ శ్రీరామసేవోత్సుకం శ్రీరామకైంకర్యోత్కంఠితం మనః
చిత్తంయస్యసతధోక్తస్యకౌనిశ్చక్రామనిజఃగామ- గృహపదితిశేషః॥ తతేతి॥
తత్రతస్మిన్ భరతనిగఃమనసమయే॥ ౧౫౯॥ అనుపధీతి॥ అనుపధిఅకపటంఅ
గూఢమితియావత్ - క్రియావిశేషణమేతత్ *కపటోస్త్రీవ్యాజదంభోపధయ
ఇత్యమరః- సత్పథేశ్రీరామాభిషేకాచరణరూపసాధుమాగే- అన్యత్రస
తాంసక్షత్రాణాంపంథాస్తస్మిన్నాకాశేఽఋక్పూరిత్యాది నాసమాసాంతః
పాంసవోదోషాలస్యాస్సంఘీతిపాంసులా * స్వైరిణీపాంసులాచస్యాదిత్య
మరః*సిద్ధాదిత్యాల్లవృత్త్యయః - తస్యాభావస్తత్వంతద్విఘాతకరణరూప
దోషకారిత్వమిత్యర్థః* త్వత్లోగుణవచనస్యేతిపుంవచ్ఛావోవక్తవ్యః-
అన్యత్రపాంసవఃపరాగాః అన్యసంతీతిపాంసులత్వంచయిత్యాప్రకటయ

౧౫౮౫॥ఇత్యక్తౌశ్రీరామసేవోత్సుకమనానిశ్చక్రావః॥౧౫౯

తత్ర॥ ప॥ అనుపధిగచయిత్యాసత్పథేపాంసులత్వంసుజన
నయనసౌఖ్యప్రాతికూల్యంచకృత్వా । నరపతిగృహమధ్యా
త్తూణఃముద్ఘాణఃమానాకుటిలగతిరుదస్థాస్త్యైరానామవా
త్యా॥౧౬౦॥ప॥ కేశహస్తంస్వహస్తేనగృహీత్యావచ్ఛభోద్య

త్వాఅపాద్యచ-అతఏవసుజననయనసౌఖ్యప్రాతికూల్యంసజ్జననేత్రోత్సవవి
ఘాతంఅన్యత్రసుప్తజనానాంనయనసౌఖ్యస్యనేత్రసుఖిణీకైఃప్రాతికూల్యంవి
రోధంచకృత్వాఉద్ఘాణఃమానాపరిభ్రమమాణాఏకత్రోన్మత్తత్వాదన్యత్ర
గతిః- ఎకత్రకుబ్జత్వాదన్యత్రతాదృశ్యత్రచంక్రమణశీలత్వాచ్చేతిభావః - మం
ధరానామమంధరేతిప్రసిద్ధా వాత్యావాతసంహతిః * పాశాదిభ్యోయ ఇతి
యప్రత్యయః నరపతిగృహమధ్యాత్ - రాజభవనాంతరాత్ పూణఃపక్షిప్ర
ముదస్థాదుత్థితవతీనిగఃతవతీత్యర్థః- ఉదోనూధ్వఃకర్మణీశ్యేతస్య ప్రత్య
దాహరణమేతత్ అత్రప్రకృతప్రకృతగతఃశ్లేషాలంకారః* ప్రకృతప్రకృ
తోభయగతముక్తంచేచ్ఛబ్దమాత్రసాధర్మ్యం- శ్లేషోయంశిష్టత్వంసంస్విత్రా
ద్యద్వయేనాంత్యఇతిఅణాత్॥ ౧౬౦॥ కేశహస్తమి ఇతి॥ తత్రస్తదనంతరం
క్రుద్ధంతద్దర్శనాతోపొద్రిక్తం అతఏవస్వహస్తేననిజకరేణకేశహస్తంమంధ
రాకేశకలాపం* పాశేపక్షశ్చహస్తశ్చరలాపాద్ధాకచాత్పరఇత్యమరః- గృ

౧౭౪ చంపూ రామాయణే సవ్యాఖ్యానే అయోధ్యాకాండః.

హీత్వా తస్యాః సుంధరాయాః వధే ఉత్యత ముద్యతం ఈదృక్వా పిష్టాయా వ
 ధేనస్త్రీహత్యానోషః సప్రసవ్యే లేతి తద్విధ్యం స నేవిహితా గ్రహమిత్యర్థః -
 రామానుజస్య ఫరతస్య లక్ష్మ్య స్యవా - అనుజంశత్రుఘ్నంకౌసల్యావారయా
 మాసకిమనేన త్సుధా సీగ్రహేణేతి తన్నిగ్ధంధాభినివేశ్యాని వారితవతీత్య
 థః - ఏతేనాస్యాస్సాగ్ధ్వజనోచితదయాసౌఖ్యే ల్యాదిగుణసంపత్తిస్సూచితేతి
 మంతవ్యం ॥ ౧౬౧ ॥ తత్రేతి ॥ తత్రతస్మిన్ సమయే - భరతిస్సంతఃపుర ఏవకాస
 ల్యాద్యంతఃపురస్త్రీసమీపస్సన్నేవ - శిల్పివగేణఖనకవధః కివృతతక్షకప్ర
 ముఖశిల్పినిచహేన - సమీకృతాగతః పాషాణగుల్మ నినిరసనేన ఋజుకృతా
 సరణిర్ద్యోయస్య సతథోక్షస్య భరతిపురస్తాఽప్రసృతానాం ప్రవృత్తానాం
 సరాణాం గజానాం బాహాంతురగాణాంచ - చరణైః పాదైః త్కున్నవచదా
 రితం యశ్చోణేతలంతస్తాస్సమస్తీగ్ధేన సముద్భేదేన కేణునికురుంబేణ పాంసుభ

తమ్ । కౌసల్యావారయామాసగ్రగ్ధంరామానుజానుజమ్ ॥

౧౬౧ ॥ ౫ ॥ భరతాంతఃపుర ఏవపురాన్నిస్యోద్భవగ్ధసమీకృతస
 రణిర్భూతః । ప్రసృతసరగజరథతురగచరణత్కున్నతోణేతలస
 మస్తీగ్ధేన కేణునికురుంబేణ జంబాలయస్స గురుగజ్గాంగ్గాం
 చ సుమంత్రచణితగుణనివహగుళానుమత్యాః స్త్రీధూరాదే
 వాశ్రమద్వాదసేన బలభారోభగద్వాజాభివాదనవకనో

శేః అంబరగగ్ధామాకశగ్గాంజంబాలయన్ జంబాలవతీంకర్వన్ పంజి
 యన్విష్యసంబంధేన బంధూపాతిశయోక్తిః నిషద్వరస్తుజంబాలః పశ్చోస్త్ర
 శాదకగ్ధమావిత్యసుక - జంబాలతబ్దాత్సమీకృతేతి గ్ధాంతాల్లటశ్చత్రాదే -
 తధాసుమంత్రేణ ఫణితోవణితః గుణనివహస్సాగ్ధ్వసౌహార్దాదిసగ్ధణసం
 పత్తిస్యస్యతథోక్షస్య గుహస్యవిషాదనాథస్యానుమత్యాంగికా రేణ - గంగాం
 భూతలవాహినీంచ - సస్త్రీగ్ధాత్వాత్పాస్తాభిక్రియమాణమతిధిసత్తారం
 సాగృహ్యపునగ్ధం వ్యమితప్రార్థయమానంగుహంసాంత్యవచనైః ప్రసాద్య
 తరసుమత్యాదేన గహైవగజ్గాంసంతీర్యేగ్ధ్య - దూరాన్తూరత ఏవవిషవృష్ట
 దేశ ఏవ - మహాషేఠవద్దోదయభూదిత్యభావ - దూరాంతికాదేభ్యోన్వి
 యాచేతవకారాత్పంచుత్యమద్వాదేనిబోధనప్రవహరప్రదేశేనివేసేబ
 లభారస్సంప్రాపితశేనానివహస్యన్ వహమ్యాశ్రమపీడాభయతోక్తిః
 దేవవిసృష్టస్తైస్యగ్ధ్యర్థః - తథాశ్రీరామాయణం ॥ శ్లో ॥ భరద్వాజశ్రమం

దృష్ట్యాక్రోశాదేవనరక్షభః-బలంసస్వవసస్థావ్యవగావసపురోహితఇతి
 అథభరద్వాజస్యమునేరభివాదనంపాదవందనమకరోత్॥ ౧౬౨॥ స ఇతి॥సో
 యంమునిర్న నసశీలః-భరద్వాజఃప్రీతమనాస్తదాగమనాత్సంతృప్తాంతఃకర
 ణస్సృ-భరతంజననీజనమపికోసల్యాదిభరతమాతృజనంచప్రత్యేకంవివిక్త
 మాలోక్యదయాదృష్ట్యానుగృహ్యోత్సర్గః-సేనాంభరతిచమూమప్యాహూ
 యానినియతామితస్సేనతిభరతమాజ్ఞాన్యతద్భృత్యముఖేనాకారయిత్వేన్య
 ర్గః-యథోచితంయథాహ్వామాతిభ్యమభిధిసత్తారంఅమరుతకృతవా॥ ౧౬౩-॥
 తత్ప్రకారమేవవణకయతి॥తథేతి॥భుక్కుట్యాభూభంగమాత్రేణైవహేతు
 నాతాషదసమాప్తాభటాభటకల్పాః కంకరనాయాఇతియావత్ * ఈషదస
 మాప్తాకల్పబైదేయరావితికల్పప్రత్యయః-తేఅఖిలసురాఅఖిలదేవా
 స్సృతతోక్తః-లోకత్రయేవ్యస్యాసాధ్యంసంకించస్తీతిభావః-అతఏవసోయం
 భరద్వాజఃభరతస్యబలభాజః-చమూచరాణాం*ధజోద్వేగః-తనుభృతాంశ
 త్॥ ౧౬౪॥౫॥ సోయంప్రీతమనామునిశ్చరద్వాజోభరతంజన
 నీజనమపిప్రత్యేమాలోక్యసేనామస్యాహూయన్యథోచిత
 మాతిభ్యమకురుత॥ ౧౬౫॥ పతథాతిభ్యంచక్రేభరతబలభా
 జాంతనుభృతాంభరద్వాజసోయంభుక్కుటాభటకల్పాఖిల
 సురః । తపస్తప్తావ్హారందిషనుమసస్తస్థలభుజోన్యథా
 నేమాంతోపంక్షణవశిలషేయర్మున్మితం॥ ౧౬౬॥౫॥ ఇతి
 రీణాం-తథాతేనప్రకారేణఆర్యంఅభ్యంగన్నాననాసోగంధమాల్కలం
 కారమృష్టాన్నపానాన్యభిసత్కారంచక్రేచకా-అర్చ్యగ్యతితాదృశ్య
 గ్యప్రత్యయః-కథంచకారేభ్యతాహ-ఘోరందుష్కరంతపప్రతిపవానాది
 రూపంతప్తావ్యతావ-సుమసోదేవాస్సంతఃకతఏవదసిస్సగైతత్ఫలభుజస్త
 స్థతనసఃఫలభుజఃరంభాసంభోగాఃఫలభోక్తారాః-హాః-మునిశ్చకంభర
 ద్వాజేనవిహితం-సాంభ-తచమూచరాణాంతిపమానందం-తాణంక్షణ
 మాత్రంయథాశిలసేయఃక్షణమాత్రంపీష్మిన్తోషోస్తాకంసంభవేద్యది
 త్స్త్రికృతార్థాభవేమేయథావాంధ్రయన్తథాచకారేన్యః-సర్వేచిచమూ
 చరామున్మితాతిభ్యవశాత్సన్మఖాదవ్యధిరంసుఖమనుబహూవృత్తిర్నరః-అ
 త్రస్వగ్నిణాంతస్సోహాణాశిలషణాసంబంధేపితత్సంబంధోక్తౌ-తికయోక్తి
 శేదః॥ఇతి॥ఇతి॥పైరుదైర్భిన్నాయమనసభిలాగ్భిఖిణీలక్షణాత్॥
 ౧౬౭॥ఇతి॥ఇత్యనేనప్రకారేణతస్మింమునిదగ్గనదివసంసంశయం

౧౬౬ చంపూరామాయణే సవ్యాఖ్యానే అయోధ్యాకాండః

మదశఃసౌత్సుక్యాచ్చహుదినతుల్యమిత్యధః - తత్రభరద్వాజాశ్రమేనీత్వా
 గమయిత్వాఅభమునఃనిదేశేనభరద్వాజాజ్ఞయానర్వేభరతాదయశ్చిత్రకూ
 టస్యవర్వతస్యవనోద్దేశంపనప్రదేశమవిశక్తప్రవిష్టవంతః॥ ౧౬౫ ॥ తత్రేతి॥
 భరతఃతత్రవనోద్దేశంపనస్యస్తనైస్యస్త్యక్తాసీశస్యశ్రీరామమనస్యస్యధా
 ప్రతీత్యనుదయాధఃమితిభావః- తథాగుహేనసహగహనమాగ- పేదినాని
 మాదాధిపెనసాకం-తతఃఇతః ప్రదేశేరామమన్వివ్యన్ప్రగయ- హూయత
 ఇతిహవ్యమాజ్యాదిశర్గంధోస్యాస్త్రీతథోక్తైసహవ్యగంధినాగంధవహేన
 వాయునాధూమగంధేనహూయధూమసారభ్యేణచదూరాద్విప్రకృష్టదేశప
 వవిభావ్యహునవసురుయమానం - అదలానిష్ఠయదేశత్వాదసలాయమా
 నామ్యగగణాఃహరిణాదిమృగయాధాఃయస్మి- తం- అద్యశ్యయాపాభిరంత
 ర్హితాకారాభిగ్నవదేనతాభిగ్ననాభిమానీభిర్దేవతాభిః - అవవిశ్యమాణా
 నివిశ్యమాణానిబలిగసుమూనిపూజోపహారపుష్పాణియస్మి- తంవనదే
 వతానామవ్యచ్ఛనీయమిత్యధః- *నోపహారయోఃపుంసీబలిరిత్యమంః- అశే

తద్దినం దినశతక్ష్మం తత్రనీత్వా మునెర్నిదేశేన సర్వేచిత్ర
 కూటవనోద్దేశమవిశక్త॥ ౧౬౫ ॥ ౫॥ తత్రసన్యస్తనైస్యస్తత

షాన్యమస్తామేతి తాతానిఃక్రవ్యాదాస్తవపవిత్రాచాభూతగ్రహవివేషాస్తే
 షాముచ్చాటనమంత్రవదాచగ్నుచ్చాటనమంత్రాయమాణోయోలత్క్రో
 చాపఘోషఃసామితిధనుష్టంకారఃచ- భూమిస్యతదాశర్గసన్యసముచితోయో
 గ్యస్సామివ్యప్రదేశః - ప్రాంతభూమిగ్యస్యతంనిరంతరలత్న- అచాపఘోష
 ఘుమఘుమాయమానసమివదేశమిత్యర్థః- నూతనపరికల్పితాః శ్రీరామసహ
 వాసేనకృతార్గత్వసంపాదనార్థం ప్రత్యగ్రంధిర్నితాస్తాసుపణఃశాలాసుప
 సంతీతివాస్తవ్యావసంతః*వసేస్తవ్యత్క- ర్దరిణిచ్ఛేతికర్దరతవ్యప్రత్యయోప్య
 ధిశ్చ-వైఖానసాస్తపోవిశేషలబ్ధసంజ్ఞాస్తావసవిశేషాః-యద్వాబ్రహ్మణోస
 ఖజాతావైఖానసాః*యేనభాస్తేవైఖానసాఇతిశ్రుతేః- యద్వావిఖనసము
 నినాప్రోక్షంసూత్రవధిగృత్యతన్మా- గా-సుసారిణోవైఖానసాః- నూతనప
 రికల్పిత- పణఃశాలావాస్తవ్యాశ్చ- వైఖానసకుటుంబినోవాసప్రస్థసాం
 సారికాశ్చత్వైవిధీనః*నిదోభూభాగోభూప్రదేశోయస్యతం*నిదిడంనిగిరీ
 సంచదృశంగాఢంప్రవహతఇతివైజయంతీ- నేర్పిడవిరీసచావిధినిశ్చ్యాన్విరీస
 చ్చ్యోగ్యః- నిదితేతిపాదేనపయోధః- అనోకహనాంవృక్షాణాంశాఖాసు

లంబమానానినంసమానసంస్థానకౌసవల్లలానిచీరవసనాన్యజినానికృష్ణాజినానిచయస్త్రికతం-తథాఅమరతరుతాఖాభ్యఃకల్పవృక్షతాఖాభ్యఃఅపచితైర్విలూనైః-అభినవపల్లవభంగశబలైఃచాలప్రవాళశతకమిశ్రణకర్పూరవజ్రైః-చిత్రకీమ్మిగకల్పాపశబలైతాశ్చకర్పూరగిత్తమరఃఅంబరచరపతేసిద్ధగన్ధర్వాదిభవరాధీశ్వరస్యేంద్రస్యయఃపృతనాగణఃసైన్యనివహః తస్యకరకిసలయవిముక్తైఃపాణిపల్లవవికీర్ణైఃఅవిరలైస్సాంద్రైః-కుసుమసికరైఃపుష్పనికురుంజైఃఅభ్యుచ్యమానాసంపూజ్యమానాజానకీనివాసతరుమూలవేదికాసీతానికేతనవృక్షాఃప్రదేశవిత్కీర్ణయస్త్రికతం-స్వాద్వితద్విస్తువేదికేత్యమరఃఅలత్యమాణంపరిదృశ్యమానంఖడ్గకార్ముకనిషంగయస్త్రికతం-అతిథిజనా

ఇతోగుహేనసంసారామమస్వివ్యక్తహృద్భగన్ధినాగంధివహేన
ధూమగన్ధేనచ యారాదేశవిభావ్యమానమచలమృగగణంత
దృశ్యరూపాభిర్వనదేవతాభిరవకీర్యమాణబలికుసుమమశేష
విశేతాశనిశివాచోచ్ఛాటనమస్త్రీవదాచరకలత్ప్యణచాపశూ
షశ్రవఃసముచితసామీప్యప్రదేశం నూతనపరికల్పిత పల్లశా
లావాస్త్రస్తవైభానసకుటుంబినిదిగ్విభూభాగం-అనోకహ
తాఖావలంబమానవల్లలాజినమమరతరుతాఖాపచితైరంబర
చరపతివృతనాగణకరకిసలయవిముక్తైఃఅభినవపల్లవభంగశబ
లైరవిరలైఃకుసుమనిగరైఃభగ్నవృక్షమానజానకీనివాసతరుమూ
లవేదికమూలత్యమాణ ఖడ్గకార్ముకనిషంగమతిథిజనసపర్యా
పర్యుక్తసౌమిత్రి సమాహృతకందమూల ఫలకవృక్షైకదేశ
మవినాభూతజనకదుహితృచరణనళినిన్యాసమపహసితసా

నాంసపర్యాయంపర్యుక్తేనప్రోత్సాహేనసౌమిత్రిణాసమాహృతైరాస్మి
శ్చైకందమూలఫలైఃకల్పితస్సవృద్ధివేదేశోయస్యతంకందావతులమూల
సిద్ధాఃమూలానిదీప్తాకారాణీతివివేకాఅవినాభూతాఃనిరస్తరాసువృత్తాఃజ
నకదుహితృచరణనళినిన్యాసాజానకీపాదపద్మముద్రాఃయస్త్రికతంఅపహ
సితంపరిహాసితంధిక్రృతమితియావత్-తత్సాకేతరావణీయకమయోధ్యా
గిరసౌభాగ్యంయేనతంయోపధాద్గురూపోత్తమాద్వజ్రరామాశ్రమంక్రి
రావనివాసస్థానంసంభ్రమేణసంతోషజనితవేగేనసహితంయస్త్రికకర్మణిత
స్యధానవతితథాససంభ్రమంఅభజశప్రాప-అతిసాకేతరావణీయకస్వా

౧౬౮ చంపూ రామాయణేన వ్యాఖ్యానే అయోధ్యాకాండః.

పహసితత్వానంబంధేపితత్సంబంధోక్తేరతిశయోక్తిభేదః॥౧౬౬॥అథేతి॥అ
థాశ్రమభజనానంతరం- శాంతేరావాసంశమైకనికేతనంఅకృతసుకృతానా
మనాచరిత పుణ్యకర్మణాంజనానామసులభంద్రమ్ప్రపం-నవాంభోదశ్యా
మంసీలమేఘకోమలాంగం నశినయనంపుండరీకాక్షంవల్కలధరంవల్కల
వస్త్రధారిణంజటాజూటపివాపీడఃశేఖరోయస్యతంశిఖాస్వాపీడశేఖరావి
త్యమరఃఘజగపతేరాదిశేషస్యభోగఃకాయఃసపవడపమాసామ్యంయయో
స్తాతాదృశాభుజాయస్యతంవృత్తాయతపీవరచాహుమిత్యథః-శ్రీమంతంస
హజశోభాసంపన్నం- నిత్యయోగేషతువ నీతాసహచరంజానకీసమేతంశ్రీ
రామంవిపినభువికాంతారసీమ్నిదదగ్ధుషితదాదిశిఖరిణీవృత్తం॥౧౬౭॥తత
ఇతి॥తతఃశ్రీరామదర్శనానంతరం- తస్యశ్రీరామస్యోపాంతేపార్శ్వదేశే- స
వాంసుతనాంరజసికరరేఖాంచంద్రకళామివస్థితామిత్యప్రేక్షా-భూలా

కేతరామణీయకం రామాశ్రమంభరతస్స సంభ్రమమభజత॥

౧౬౬॥ ప॥ అథావాసంశాంతేరకృతసుకృతానామసులభంస
వాంభోదశ్యామంనశినయనంవల్కలధరమ్ జటాజూటాపీ
డంఘజగపతిభోగోపమభుజన్దదర్శశ్రీమస్తం విపినభువిసీతా
సహచరమ్ ॥ ౧౬౭ ॥ ప॥ తతస్తస్యోపాంతేజనకయజనాధీన
జననాంవవంచైవైదేహీంరజసికరరేఖామివనవామ్॥అరణ్యా
నాంపుణ్యాత్పదకమలముద్రాపరిచయాదయోధ్యాసద్ధీచీమ

కగతాయాశ్చంద్రకళాయాఅప్రసిద్ధత్వాన్నోపమా- జనకస్యరాజ్ఞోయజ
నాధీనంయజ్ఞాయత్తం-జననంజన్మయస్యాస్తాం-హలముఖకృష్టజనకయజ్ఞజే
త్రసముత్పన్నామిత్యథః*అధీనోనిఘ్నాయత్తఇత్యమరః- తథాపుణ్యాత్ప
విత్రాత్ - పదకమలముద్రాపరిచయాత్ నిజపాదపద్మవిన్యాససంస్థానాశ్చ
తోఅరణ్యానాంవిపినానాం*అటవ్యరగ్గంవిపినమిత్యమరః- అవికలందృశం
యథాతథాలయోధ్యాసద్ధీచీమయోధ్యాసహచరీం- తత్సదృశమిత్యథః
అతపీవోపమాలక్ష్ణారః*అవస్థాందశాంవిదగతీంసంపాదయన్ప్రీమిత్యర్థః-య
త్రనిజసంచారస్తస్యైవాయోధ్యాపురసబ్రహ్మచారిత్వాదితిభావః*దధాతే
శ్చతర్యుగితశ్చేతిజీవ-నాభ్యస్తాచ్యతురినుమభావః-వైదేహీంజానకీం- వవం
దేనమశ్చకార శ్రీరామస్యదర్శనంసీతాయాశ్చవందనంచేత్తినైతచ్ఛాచ్యమ
ద్యాచనీయంశ్రీరామాపేక్షయాపితత్పత్న్యాంపరమపత్నివ్రతాయాంతస్య

మేవాత్మంతాదరసంభవాదితిభావః - సద్ధీచీత్యత్రసహంవతీతినద్రీచీఃఋ
 విగిత్యాది నాక్వృతప్రత్యయః- సహస్యసద్ధీరితినహశబ్దస్యసర్వాద్రేకః*అ
 నిదితామిత్యాదినానకారలోపఃఅచఇత్యకారలోపేచావితదీఘః*అంచతే
 రుగితశ్చేతిజీవ-ఉక్తాలంకారయోఃపరస్పరమైరపేక్ష్యాత్సంస్పృష్టిః॥౧౬౮॥స్వ
 తస్సిద్ధమితి॥ ఇతరదురవాపంభ్రాత్రంతరదుష్ప్రాపంభీనోదరదుగ్ధభమిత్య
 థః-రామానుజఇతివదంశబ్దఃయస్మిన్ఉలక్ష్మణేసుమిత్రాపుత్రత్వాత్ సావ
 త్యమాత్మజనత్వేనభీనోదరత్వాదపీత్యథః-కౌసల్యాగర్భసంఘాతత్వా
 భావేపీత్యపితృబాధః- తథాత్వేరామానుజవదంస్వతస్సిద్ధత్వస్యావివాదపీ
 వేతిభావః - యద్వాసుమిత్రాయాఅపుత్రత్వాదీవత్పుత్రత్వాత్ అస్యసుమి
 త్రాగర్భసంఘాతత్వమాత్రమేవ- పుత్రలాభఫలస్యతుకౌసల్యాగామిత్యాది
 తిభావః-అత్రాపిరవధారణార్థః*అథవాసుమిత్రమకృత్రిమసుహృత్అపు
 త్రకుషత్పుత్రఃపుత్రకల్పఇత్యథః - పితృసమోజ్యేష్ఠఇతిన్యాయస్యాత్మైవ
 ప్రసిద్ధత్వాదితిభావః- సుమిత్రశ్చసావాపుత్రశ్చేతివిశేషణసమాసఃతస్యభా

వికలమవస్థాంవిదధతీమ్॥ ౧౬౮॥ చ॥స్వతస్సిద్ధంయస్మిన్నితర
 దురవాపంవిజయతేసుమిత్రాపుత్రత్వాదపిజగతిరామానుజ
 వదమయదీయాశీర్వంద్యప్రతినిధిభవేదంబుజయుగంసీధేని

వస్తత్వాత్- అస్యస్యేతాదృశత్వాభావాదపితృబాధః- యద్వాసుమిత్రాపు
 త్రత్వాత్ సుమిత్రాపుత్రత్వంవిహయేత్యథః*ల్యబ్ధోపేకమణ్యపిపంచమి
 అత్రాపిరేవకారాథః*స్వతస్సిద్ధంనిసగసిద్ధంసతేజగతిలోకే- విజయతే
 సోవృత్-దైవవర్తతే-పుణ్యైర్యశోలభ్యతఇతిన్యాయాదిభావః-వివరాభ్యాం
 జేరిత్యాత్మనేవదంతథాలంబుజయుగంఅరవిందయుగం-కర్తృనిశీధేఅధిక
 రాత్రే*అధికరాత్రనిశీధాద్వావిత్యమరః - నిర్మిద్రంయదిప్రపుల్లంచేత్ య
 స్యలక్ష్మణస్యసంబంధియదీయంతచ్చతత్ అశీద్వంద్వంనేత్రయగళంచతస్య
 ప్రతినిధిఉపమానంధవేత్-స్యాత్ నాసోపమానంకించిత్స్యామఇతిభావః-
 ఏతేనలక్ష్మణస్యసర్వత్రనిద్రారాహిత్యంసూచ్యతే - తంలక్ష్మణమపిసః భర
 తఃసాక్షాదకృతప్రత్యక్షీచకారఅపశ్యదిత్యథః-కరోలుజివించిత్వాన్న
 గుణః-ప్రాస్వాదంగాదితినలోపః అత్రాంబుజయుగస్యనిర్మిద్రనిశీధత్వాసం
 బంధేపితృసంభావనయా సంబంధకధనాదతిశయోక్తిః తదేతత్పుష్పంప్రవా
 శోవహితంయదిస్యాదిత్యాద్యుదాహృత్యాలక్ష్మణరసర్వస్వకారః సుష్టిచకా

౧౦౦ చంపూ రామాయణే సవ్యాఖ్యానే అయోధ్యాకాండః.

౪॥౧౬౮॥ తదనంతరమితి॥ అత్ర రామంభరతఇతిచపదద్వయమథ్యాహర్తవ్యం
తదనంతరం శ్రీరామసీతాలక్ష్మణదర్శనానంతరం పృథుతరోత్యైవబహుళః గ్రీ
ష్మోష్టాగ్రీష్మర్తుజనితసంతాపోయస్థితస్త్రిక్షణదుస్సహసంతాపకారిణీత్యర్థః.
మరుపథే ఊహరస్థలవత్సః నినిజః లదేశఇతియావత్ * ఋక్పూరిత్యాదినాస
మాసాంతః - దైవాదభ్యాగ్యవశాత్ * దైవందిష్టంభాగధేయంభాగ్యమిత్యమ
రః కృతోపలంభముపలభింపాప్తమిత్యర్థః - సుధాయాలమృతస్య సారఇవ
సారఉత్పత్తిస్తాంశోయాసాంతాః పూరితాః పరిపూర్ణాశ్చ కర్తరిక్తః ఆపోయ
స్త్రిక్షణతం అమృతప్రాయపయః పరిపూర్ణః మిత్యర్థః - ఋక్పూరిత్యాదినాసమా
సాంతః - అంభోరుహతటాకంపద్మసరోపే శేషంభూరితాపః బహుళసంతాపః
అతఏవసత్యష్టః పిపాసాతురః కృష్ణసారోహణివిశేషఇవేత్యపమాభరతః స
రభసంసవేగం యథాతథా * రభసోవేగహగ్నయోరిత్యమరః - రామంసముపే

ర్నిద్రంయదితమపిసాక్షౌదకృతస్తః॥ ౧౬౯ ॥ ౫॥ తదనంతరం
మరుపథే పృథుతరగ్రీష్మోష్టాదైవాత్కృతోపలంభమంభో
రుహతటాకం సుధాసారపూరితాపంభూరితాపస్సృష్టఇవ
కృష్ణసారస్సగభసంసముపేత్యపాదయోర్నిపత్యచిరంయద౯
దశరథకథాంకథయిర్వావైధిలీనహితాయసలక్ష్మణాయగా
మాయశోకమూర్ఛాంప్రాయచ్ఛత్ ॥ ౧౭౦ ॥ ౫ ॥ రామజన

త్యప్రాప్యపాదయోర్నిపత్యచిరంయద౯ రోదనంకుగ్వ౯ దశరథస్యథాంపర
లోకయాత్రారూపాంనాగ్తాంకథయిర్వావైధిలీనహితాయసలక్ష్మణాయ
రామాయశోకేనయామూర్ఛాంతాంప్రాయచ్ఛత్ చ త్రవాభరతముఖాత్
దశరథపరలోకయాత్రాంత్రత్వాసీతారామలక్ష్మణాః శోకవశాన్ముర్ఛాం
ప్రాపురిత్యర్థః * సామ్రాధ్యై త్యాదినాదాణోయచ్ఛాదేశః॥ ౧౬౯ ॥ తతః సీమ
త్యతఆహ॥ వెలితి॥ ఏశేషాం శ్రీరామాదీనాం సంబంధిని ఏతస్త్రిక్షణారోష్ట్రై
శోకఉదన్వానివేత్సుగపమిసమాసః అగస్త్యయితమిత్యపమానింగాత్ తస్త్రి
న్యోకోదస్యతిదుఃఖసాగరైః ఉదన్వానుదధౌవేతినిపాతనాత్సాధుః - వేలోల్ల
ఙ్ఘనంకూలాతివర్తనం మర్యాదాతిక్రమణంచ * అభ్యుదయవీర్యశౌవేలాకాలమ
ర్యాదయోరపీత్యమగః - తస్యతికున్వతిఉద్వేగసతీత్యర్థః - అత్తవేదినా అత్తత
త్వజ్ఞేన శోకాపనయికోవిచితేత్యర్థః - వసిష్ఠేన మహర్షినా అగస్త్యేనేవాచ
రితమగస్త్యా యితంకుంభసంభవోంభోధిమివశస్సప్తదీయశోక సంరంభం

స్తంభితవానిత్యథాః * కర్తుః కృజ్వలో వశే తిక్తశ్చ * అకృత్యాన్వధాతుకయో
 ద్గీర్ణ ఇతిదీర్ఘః - తతోభావేక్షః ఉపమాలంకారః॥౧౮౧॥ తత ఇతి॥ తత స్తదనం
 తరంసంజ్ఞాంచేతనాంప్రతిపద్యప్రాప్యప్రతిబుధ్యత్యథః * సంజ్ఞానామనిగా
 యత్యాగ్రంచేతనాయాంరవిస్త్రీయామితివిశ్వః - గురోరనుజ్ఞయావస్థినిద్యే
 శేన. అమరసరితిగంగాయాం - విరచితమారచితంసముచితం న్యాయ్యంతతా
 లోచితంవా-నివాపకృత్యంపితృతర్కణకర్తయేనతం * ఇదంభుంక్షిమహారాజ
 ప్రీతోయదశనావయం-యదన్నః పురుషోభుజైతదన్నాస్తస్యదేవతా ఇతి-
 శ్రీరామాయణోక్తరీత్యా. తథానీంసంభవన్ఘోషదాక్షైర్విద్యితపితృయ
 జ్ఞమిత్యథః - రామంప్రణిపత్యనమస్కృత్యభరతఃప్రతినివర్తయతుంవసవా
 సాత్ప్రత్యావతయితుంప్రావతతప్రవృత్తోభూత్ శ్రీరామప్రతినివర్తనా
 ధంవిజ్ఞాపయితుంముపాక్రమతేత్యథః॥౧౮౨॥ తత్ప్రకారమేవవివృణోతి॥
 వికర్తనైతి॥ తత్రానుకూలశబ్దానాంప్రాయశస్తావశేభావకత్వం-తథా

నిజనోపితత్రనివత్యసుచిరమిదీతీ॥౧౮౧॥ ౪॥ వేలోల్లంఘన
 మేతేషాంశోకోదన్వతితన్వతి, అగస్త్యా యతేతస్మిన్వసిష్టే
 నాత్మవేదినా॥౧౮౨॥ ౫॥ తతోప్రతిపద్యసంజ్ఞానమనుజ్ఞయాగు
 రోరమరసరితి విరచితసముచితనివాపకృత్యంప్రణిపత్య రా

పికించిద్వాఖ్యానుతే- వికర్తనకులస్యాగ్ర-వంశస్యచిక్తనారక-మార్తా
 న్దైత్యమరః-యత్ యాదృగిసగర్వత్రయచ్ఛాభాః - అనుకూలంసమ్మతంగు
 లగణస్యవిద్యావినయాదీనంవత్తేయదనుగుణమనువృత్తంయశోరూపస్యప్ర
 శస్త్రయశసః * ప్రశంసాయాంరూపప్రశంసావిచిత్రేచ్ఛేతనమానః - యద
 సురూపమర్హం - సమాచారస్య సమ్యగ్చాస్యయత్నముచితం న్యాయ్యం-
 ప్రాచీనభాగ్యస్యపురాతనపుణ్యస్యయత్ యోగ్యంయత్కం-లోకగర్వణాయ
 లోకాపవాదాయయదనర్హమయోగ్య-లోనింవానితతఃపరియోద్యుతిత్య
 థః - శ్రుతస్యశాస్త్రస్యయత్నవృశంసమానవిరుద్ధమిత్యథః * శ్రుతంశాస్త్రా
 వధృతయోరిత్యమరః తాదృశం - తాదృశకారమేవవిధేయప్రాధాన్యాత్ప
 ల్లింగనిర్దేశః ఆశయమభిప్రాయం * ఆశయఃస్యాదభిప్రాయేమానసాధార
 యోరపీతివిశ్వః-ప్రకాశయంతీప్రకటయంతీవిజ్ఞాపనాప్రాధానాభరతస్య
 ఉపజ్ఞాయత ఇత్యుపజ్ఞాభరతేనైవాదాజ్ఞాతేత్యథః * ఆతశ్చోపసగేతికర్త
 వ్యుప్రీత్యయః - కర్తృగత్యస్తానమానే ఉపజ్ఞోపక్రమమిత్యాదినానపుంసక

౧౮౨ చంద్రారామాయణే సవ్యాఖ్యానే అయోధ్యాకాండః.

త్వేపివిధేయప్రాధాన్యాత్ ప్రీతిం గతా* ఉపజ్ఞోపక్రమంతాంశ్చ తదాదిత్య
 ప్రకాశనభిర్యమరః-మహాకులీన త్వాదిగుణసంపన్న త్వస్య ధాయక్తంస్యా
 త్తధాభరతో విజ్ఞాపితవానితి ఫలితార్థః- శ్రీరామప్రతినివర్తనార్థం అనన్యసా
 ధారణో విజ్ఞాపనాం కృతవానితి తాత్పర్యం॥౧౮౩॥ తతః కింజత్మిత్యతహా॥
 తత్త్వణమితి॥ తస్మిన్ నేవ తత్త్వణే తత్త్వణం * అత్యంతసంయోగే ద్వితీయా-క్షణం
 ప్రభాద్యుత్థిర్యస్యాస్మాక్షణ ప్రభావిద్యుత్ తద్విద్యుం గురాభంగశీలా అతిచం
 చలేత్యథః* భంజభానవిదోమిచరచ్-తస్యాలక్ష్మ్యైః రాజ్యశ్రీయః-సుమా
 వేశస్య సంప్రాప్తేః లక్ష్మణచిన్తై తథాక్షణేన తిశతైరనేకక్షణేన పతిభిః భృతం
 చ తదుద్భుతంత్యక్తంచేతి స్నాతానులిప్తవత్సూర్యకాలసమాసః-తస్మిన్ విశే
 షణద్యయేనాపి హేయత్వం సూచ్యతేషు కుటేకో టీరే విఘటితాశంత్యక్తస్స
 హంభరతస్యోత్తమాంగంశిరః* ఉత్తమాంగంశిరస్సేషమిత్యమరః-అతఏవ సా

మంప్రతినిత్యైశుంభరతః ప్రావతత॥౧౮౩॥ X॥ వికర్తన
 కులస్య యదనుకులం గుణగణస్య యదనుగుణం యశోరూప
 స్య యదనురూపం - సమాచారస్య యస్య ముచితం ప్రాచీనభా
 గ్యస్య యద్యోగ్యం-లోకగర్వణాయ నుదనగ్నం- శ్రుతస్య య
 త్సదృశం తాదృశమాశయం ప్రకాశయంతీ భరతోపజ్ఞావిజ్ఞాప
 నా॥ ౧౮ ॥ X॥ తత్త్వణంక్షణప్రభాభంగురలక్ష్మీ సమావేశల

దరంసగౌరవంప్రణత్యనమస్కృత్యయువాంపాదుకాభ్యాంభవదీయాభ్యాం
 పరిష్కరుతంమామలంకురుతం - నిహితేతద్వ్యతిరేకేణమకుటమలంకార
 ఇతిభావః* సంపర్యపేభ్యః కరోతే భూషణభాషువ్ - కరోతేరోద్భవభు
 రుషద్వివచనం-ఇత్యేవంరఘువరచణైః ఘనాయకపాదా-స్యయమేవోత్త
 మాంగమేవ ప్రాగ్భ్యయాచయిత్వా - ప్రతిశ్రయితుం నిజప్రార్థనామంగీక
 ర్తుం* అంగీకారోభ్యవగమప్రతిశ్రవసమాధయభిశ్యమరః - స్థండిలే భూతలే
 శేతేవ్రతవశాదిస్థండిలశాయీ* యస్థస్థండిలేవ్రతవశాచ్ఛేతస్థండిలశాయ
 సావిత్త్యమరః* స్థండిలశాయీవ్రతభితిణిని-తస్యయచ్చరితమాచరణంస్థండిల
 శాయిత్వరూపంతద్భారేవేత్యప్రేక్షా - యథాకచ్చిద్వశ్రీతీస్వేష్టదేవతా
 యాయావదనుగ్రహమథశ్శయనైవ్రతనియమాదితాత్పర్యేణావతిష్ఠతే - త
 థాభరతస్యోత్తమాంగమపి శ్రీరామచరణసికటేపాదుకాదానరూపానుగ్ర
 హపర్యంతం నిపర్యాతిష్ఠతి త్యప్రేక్షాథా॥౧౮౪॥ తతస్త్రిరామః కిమకరో

చంపూరామాయణే సవ్యాఖ్యానే అయోధ్యాకాండః. ౧౮౩

దిశ్యతాహ॥త్వయేతి॥సత్యవాచస్సేవచసస్య పితుదేశరథస్యవిధిః చతుర్
శవత్స రావధికభూపరిపాలనవనవాసనియోగఇత్యర్థః- త్వయామయాచమృ
త్రాధ్యామావాభ్యామిత్యుభయః-కర్తవ్యఃఅవశ్యంవిధేయః-అన్యథాదోషస్త
రణాదితిభావః-ఇత్యుక్త్యేతిశేషః-భారతీంభరతసంబంధినిమపి-భారతీంప్రా
ర్థనావాచం-ప్రత్యాదితత్ప్రత్యాఖ్యాతవాక్ - పుత్రస్యపిత్రాజ్ఞోలంఘనమను
చితమతోవశ్యంమయానియతకాలంవసేవస్తవ్యం త్వయాచప్రజాపరిపాల
నతత్ప్రేణభవితవ్యమితినిరాకృతవాసిశ్యధః-తాదృగ్విసయాదిసద్గుణసంప
న్నస్యభరతస్యైవప్రాథమికానాంప్రత్యాఖ్యాతవాక్ - కిముతాన్యస్యేతికింవ
త్తవ్యం-అన్యసత్యప్రతిజ్ఞాపరిపాలకత్వేష పీతృపితృద్వారాః॥ ౧౮౪॥ అథకింత
త్రాహ॥తత్రేతి॥తత్రతస్మిన్సమయే॥జాబాలీతి॥అత్రరామాయణం- ఆశ్వా
సయంతంభరతంజాబాలిర్హస్తినోత్తమః॥ఉవాచరామంధర్మజ్ఞంధర్మ

త్తుణిత్తోణీవతిశతధృతోఽస్మి లేమకుటే విఘటితాశంసాదరం
ప్రణేపత్యమాంపాదుకాభ్యాం పరిష్కరుతంయువామితిరఘు
వరచరణౌస్వయమేవప్రార్థ్యప్రతిశ్రయితం స్థండిలశాయచ
రితమివబభారభరితస్యోత్తమాంXమ్॥౧౮౫॥ ఐ॥త్వయామ
రాచకతవ్య స్సస్యనాచః పితృద్విధిః । ఇతిప్రత్యాదిత ద్రా
మోభారతీమపిభారతీమ్॥ ౧౮౬॥ X॥ తత్రజాబాలిప్రాథమ

పేతమిదంవచః-సాధురాఘవమాభూత్తేబుద్ధిరేవంసంగథాకా-ప్రాకృతస్య
సరస్యేవహ్యర్యబుద్ధేస్తవస్వినః-కఃకస్యపురుషోబంధుః?మాప్తంకస్యకేనచి
త్-యదేకోజాయతేజంతురేకఏవవినశ్యతి-తస్మాన్నాతాపితాచేతి రామస
న్యేతయోనరః॥ఉన్నతైతివిజ్ఞేయోనాస్తికస్మిన్నికస్యచిదిత్యేవంభూతాయాం
జాబాలేర్మహద్వేప్రార్థనాయాంయాచ్ఛాయామపివ్యర్థాయామనగ్గీకృతా
యాంసత్యాంజాబాలివచనేపినిరాకృతేసతీశ్యధః- మహాషేకరపివచనం
నాంగీకృతంకిముతాన్యస్యేవ్యపితృద్వారాః-భరతప్రాథమనానంగీకారసము
చ్చయార్థకోవా॥౧౮౬॥భరతైతి॥తదనుజాబాలిప్రాథమనంతరం- లాభ
విదామధికఫలప్రాప్తవ్యమహంపరిజ్ఞాతృణాం॥విదేజానాగ్ధాత్సంపదా
దిత్వాత్మిన్వేవరశ్రేష్ఠః॥దైవాద్వ్యవసరశ్రేష్ఠఇత్యమరః-భరతః॥ప్రార్థ్య
అధిగోఽస్య పాదాభ్యాం పాదుకే హేమభూషితే - ఎవేహిసర్వలోకస్య
యోగక్షేమం విధాన్య ఇతిరామాయణోద్గరిత్యా యచఇత్వా కాకు

౧౦౪ చంపూ రామాయణే సవ్యాఖ్యానే అయోధ్యాకాండః.

తస్యస్యశ్రీరామస్యపాదుకాకారమహర్షమమూల్యం* మూల్యేపూజావిధా
వర్ణ ఇత్యమరః-మకుట్యయంతోటిరయ్యగళిలేభేప్రావ-కిమేతేనాపశన్వావ
హేనరాజలక్షణకోటిరేణేతిపరిపృతోత్తర్వానహంమస్తకాలంకారోత్తమ
పాదుకాద్వయంస్తీప్యతవానిత్యక్తఃధర్మిష్ఠంశ్రీష్ఠంపరిత్యజ్యరాజ్యపరిపాల
నమపూజ్యమితిమత్పాతదీయపాదుకాద్వయపురస్తారేణరాజ్యంకర్తుంతద్వ
యంసంగృహీతవానితిభావః అతఃలాభవిద్యగపదార్థస్యవిశేషణగత్యామకు
టద్వయప్రాప్తిపదార్థమేతుత్వాత్ పదార్థమేత్యంకావ్యభిజ్ఞమలక్షారః-
మేతోర్వాప్యపదార్థేనాస్యలింగముదాస్యతమితిలక్షణాత్॥ ౧౭౭॥
అనంతరవృత్తాంతమాహ॥ ౧౭౮॥ సనీషభరతస్సానుజస్సశత్రుఘ్నస్సభ్రా
తృశాసనాత్ శ్రీరామనియోగాల్ అయోధ్యాంప్రాయాల్సౌప్తివత్ - తథా
రామస్సలక్ష్మణస్స పిన్వయోగాప్పిశాసనాత్ అటవీందండకారగ్ం

నాయామపవ్యర్తాయామ్॥ ౧౭౭॥ ప॥భరతస్త్రుమపార్థ్యలే
భేలాభవిరాంపరిః॥ కాక్షత్సపాదుకాకారంమహర్షంమకు
టద్వయమ్॥ ౧౭౮॥ ప॥ సవీషసానుజప్రాచాయాయో
ధ్యాంభ్రాస్సాసనాత్॥ అటవీంపశ్యసంక్షాన్యాయారామ
స్సలక్ష్మణః॥ ౧౭౯॥ ప॥విలంఘ్యపివిధాన్దేశాభరతోభ్య

యాయాధాన్త్రామస్యపితౄజ్ఞాపరిపాలనీయత్వేనగరిష్ఠా - తథాభరత
స్యభ్రాతృజ్ఞేత్యంతః - ఏవేనభరతస్యపితౄజ్ఞాపేతయా - భ్రాతృజ్ఞావగరి
యసీతీనూచ్యతే॥ ౧౭౮॥ విలంఘ్యోభరతః శృతవల్కలస్సృజ్యైః పరైః శ్రే
వల్కలధారిణీసతిమమనమీచిన ఎత్రుధారణమయ్యమితి పరిశృతవల్కల
వసనభివ్యభాః - వివిధాన్నానావిధాన్దేశాభరతద్వజాత్రమాది ప్రదే
శాన్తజనపదాన్వా-విలంఘ్యతిక్రవ్యతతః స్వంస్వకీయంవివయంకోసలక్ష
ముపాత్రిత్యవిషయే రాజాహ్లాభోగే విముఖోనిరాగ్రాభవత్ భ్రాతృవత్తంద
మూలఫలాహారేశరీరమాత్రాతత్పగోభూదిత్యభాః - అత్రాయంధ్వఃః భ
రతోనామకశ్చసమునివివిధాన్త్రిజ్ఞునుష్యాదిరూపేణఽహు ప్రకారాన్
దిశ్యంతఇతిదేశాన్తరీరాణివిలంఘ్యతిత్తత్కర్మానుసారేణతత్తచ్చరీరోపా
ధ్యవచ్ఛిన్నతయాయావత్కర్మానుభవంస్థిత్యాతత్తత్కర్మయేతానిసర్వా
భ్యుత్క్రమ్యేత్యభాః - శృతవల్కలః చరమశరీరావచ్ఛిన్నదశాయాంవైరాగ్య
ద్యవల్కలధారీన్దేవస్వస్వహృదయాకాశాంతిస్థపిషయం శ్లేషుతయూనిది

ప్రచిదానందాత్మకర బ్రహ్మపాశ్రిత్యకుతస్త్విద్భాగ్యో దయాధ్యక్షగోచ
రంకృత్యాపిషయేతుచ్చేసాంసారీకసుఖేవిముఖోవిరక్తోభవత్ - అత్రాభిధా
యాఃప్రకృతాభాసేయం త్రణాదప్రకృతమునిగోచరశ్శబ్దమూలాయం ధ్వ
నిరితినంక్షేపః॥ ౧౮౦॥ తత ఇతి తత స్తదనంతరమయంభరతః-యావద్యావత్ప్ర
ర్యంతర ఆర్యస్యశ్రీరామస్యవ్రత్యాగమనంవ్రత్యావృత్తితావత్తావత్ప్రర్యంతం
అయోధ్యాంనగరీం. అధిశిక్షే సాసాంకర్షేతికర్తృత్వం- నాధ్యాన్యేనాధితిష్ఠా
మసతివసనానిశ్యేష్ఠేతత్రరాజ్యంకర్తుమనర్హత్వాదితిభావః- తథాతస్మిన్
శ్రీరామే అవధించుదేశవత్సరాత్మకమర్యాదామతిక్రమ్యోల్లంఘ్యచిరా
యతియదీశ్రీమంనాయాతిచేదిత్యర్థః - సద్యఃఅవిలంబేనైవఆశ్రయమశ్న
తీత్యాశ్రయాశ్రమనలం ఆశ్రిత్యాపిప్రాణాన్ నందయిష్యామి సంతోషయి
ష్యామి తదనంతరవిరహస్యాగ్నిప్రవేశాదవ్యత్యంతమస్సహత్వాదితిభావః-

తవల్కలః । విషయంస్వముపాశ్రిత్యవిషయేవిముఖోభవత్ ॥

౧౮౦॥౧॥ తతశ్చాయంయావదార్యస్యవ్రత్యాగమనంతావద
యోధ్యాంనాధ్యాన్యే తస్మిన్నవధిమతిక్రవ్య చిరాయతియ
దిసవ్యఏవాశ్రయాశ్రమాశ్రిత్వాపి ప్రాణాన్నందయిష్యామితి
నందిగ్రామసంక్షమాశ్రయమశిశ్రయత్ ॥ ౧౮౧ ॥ ౧॥ దా
శరధిరపిశమధనజనకధితనిచరగణకదనపరిహరణాయగహ

ప్రాణపరితోషకోపాయంతరాత్యంతాభావసూచకాయమపిశబ్దః ఇతిప్ర
తిజ్ఞయేతిశేషః- నందిగ్రామఇతిసంక్షానామధేయంయస్యతంత్రయం- నివా
సంతశిశ్రయత్ ఆశ్రితవాన్తత్రార్యపాదుకయోః రాజ్యాభిషేకంకృత్యాత
త్పరతంత్రతయా రాజ్యంపరిపాలయన్ అతిష్ఠదిత్యర్థః* శ్రయతేర్లుజిణిచిశ్రీదు
స్రుభ్యఃకతఃరిచజీతిచక్షే-చక్షేచేతిద్విత్యం-ననుఆసూర్యానామతేలోకాలం
ధేనతమసావృతాః- తాన్లోకాన్ప్రేత్యగచ్ఛంతియేచాత్మహననాజనాభి
తిక్రతేరాత్మహంత్రాణాం మహానథశ్రవణాధర్మశాస్త్రరహస్యాభిజ్ఞా
యంభరతః కథమాశ్రయాశాశ్రయణరూపప్రతిజ్ఞాం కృతవానితిచేత్సత్యం.
ఏవంకథయతిభగవతీక్రతుః-తథాప్యాతురస్యభరతస్యాత్యంతసౌభ్రాత్రప్ర
సర్వనాథకత్వాదిత్థంప్రతిజ్ఞేతివేదితవ్యం॥ ౧౮౧॥ దాశరధిరితిదాశరధిఃశ్రీ
రామోపిశమధనజన్తైర్హవాపిఃభిఃకధితంనివేదితంనిచరగణరచితంరాక్షస
సహస్రతంత్రయశ్చరనమాశ్రమోపస్థవరూపంతస్యపరిహరణాయనిరసనా

౧౦౬ చంపూ రామాయణే సవ్యాఖ్యానై అయోధ్యాకాండః.

భక్తం మహేష్వద్రవకారిరాక్షససంహరణై నమహర్షీస్వస్థాన్ కర్తుమిత్థం
 భక్తిః-గహనజరరంకాంతారంతరాశంతవజగాహేప్రవివేకః॥౧౦౨॥ విస్తీ
 ర్ణైతి॥ రామఃపీతోపగతోభీతిప్రరోహేభయావిభావో యేషాంతైః ప్ర
 సన్నత్వాదిగుణదశకనజనితవిస్రంభాదనుత్పన్నభయైరిత్యభక్తిః. అతఏవవిస్తీ
 ర్ణాన్యైశ్చ త్యాద్విస్తారితాన్యక్షీణియేషాంతైః * బహుప్రసానకృత్యైః
 స్వాంత్యైః-తథాదభావణాంగ్రాసేకబలేషి అకృతరుచిభిరవిహితాదరైః
 శ్రీరామదివ్యమూర్తిదర్శనవ్యాసంగాన్నిజదేహయాత్రాయామప్యసక్తి
 రహితైరిత్యభక్తిః. వీసినహరిణైః అరణ్యమృగవిశేషైః సస్పృహంసాభిలాషం
 యథాతథావీత్యమాణః అవలోక్యమానస్య త్రుతిభవపద్మభవప్రముఖానా
 మప్యగోచరోభగవాన్ సీతాలత్తుణోపేతశ్శ్రీరామః పంగూపరింగాప్ర
 వాహవదస్మాకంపురతఃప్రాదురాసీదినిసకలజగన్మోహనదివ్యమంగళవిగ్ర
 హదశకనానందవిచ్ఛేదభయేననిమిషరహితైర్వైతైర్విశిష్టమృగాదిభిరపి స

నజరరమవజగాహే॥ ౧౦౨॥ ప॥ విస్తీర్ణాన్తైర్విసినహరిణై
 ర్వీతభీతిప్రరోహైదభావణాగ్రాసేష్యకృతరుచిభిస్సస్పృహం
 వీత్యమాణః । రామఃప్రాప్యప్రకృతిమహితంస్థానమత్రేమః
 హషేజగ్రాహేన్యప్రముదితధియఃప్రేమవర్యాం సవ
 ర్యామ్॥ ౧౦౩॥ X॥ అనసూయాభిధానాసీతామప్యగ్రహ

విస్తయంపరిదృశ్యమానశత్యభక్తిః-తిరక్చామేవాయంవిలోకనీయః కిముతా
 న్యేషామితిభావః - ప్రకృత్యాస్వభావేనైవ మహితంపూజ్యం. అతైరత్రినా
 మ్నోమహాషేః ఋషిశ్రేష్ఠస్య-స్థానమాశ్రయంప్రాప్య ప్రముదితధియఃని
 జాగమనాత్సన్తుష్టాస్తైకరణస్యఅస్యాత్రిమహద్దైస్సంబంధింప్రేమవర్యాం
 ప్రీతిపూర్వికాంసపర్యామతిభిరూజాంజగ్రాహసీస్వకృతవాక్యధాహేతి
 ధిసత్తైరాచరణతత్పరేణమహాషేణాయావదుత్సహం సంభావితాంపూ
 జాంగృహీతవానిత్యభక్తిః*పూజానమస్యావచితిస్సపర్యాగ్నర్హణాస్సమా
 ఇత్యమరః-సకలలోకపూజ్యస్యాస్యభగవతోరఘునందనస్యమహాషేః పూర్వ
 త్వంయుక్తమేవేతిభావః॥౧౦౩॥ తతఃకిమతలహా॥ అనసూయేతి॥ అనసూయే
 త్యభిధానమాఖ్యాతస్యాస్సాతథోక్తతస్యమహాషేరత్రేవత్త్విభార్యానీ
 తాంశ్రీరామధర్మవత్త్విమపిన్వహూషణైః స్వకీయాంకారైఃఅతోపయః
 మోదయతేవస్త్రమాల్యాదిదానేనసంభావయామాసేత్యభక్తిః - సాధ్వీ

చంపూ రామాయణే సవ్యాఖ్యానే అయోధ్యాకాండః. ౧౮౭

ఋతోషణంయుక్తమితిభావతథా రామాయణం* ఇదందివ్యంవరంమాల్యంవ
 ప్రమాభరణానిచ. అంగ రాగంచ వైడేహిమహాహం చవిలేపనం-మయా
 దత్తమిదంసీతేతవగాత్రాణిశోభయితి॥౧౮౮॥ఖండనాయేతి॥రాఘవఃరఘు
 వంశోద్భవః - శ్రీరామఃవసుధైవవధూఃభార్యతత్వతస్తస్యశ్రీమహావిష్ణుత్వే
 సభూపతిత్వాదితిభావః- తస్మామనవీవపుండరీకంసీతాంభోజం*పుండరీకం
 సీతాంభోజమిత్యమరః- తస్యతుహినత్విషాంహిమకరాణాంచంద్రాణామి
 తియావత్ చంద్రవత్తుల్లాసనిరసనహేతుభూతానామిత్యర్థః. అధర్వాచర
 ణతత్పరత్వేనమనస్సంతాపకారిత్వాదితిభావః- నచానేకచంద్రగ్రహణందో
 షాయవిశేష్యభావశ్చైవోపచరితత్వాదిత్యుక్తం విద్యానాథేన * ప్రోద్వ
 న్ముక్తౌఘతారానకరపరివృతస్వర్వభూవక్త్రచంద్రేతి - ద్విషాంరాక్షసా
 నాంఖండనాయసంహరణార్థంవస్తుతః స్వయందుష్టరాక్షసశిక్షణార్థమవ
 త్త్యత్వాప్రేషాంచావశ్యమవలాలనియాయావసుధారూపవిభార్యాయా
 మానసోల్లాసనిరాసనకృత్యకారిత్వాచ్చేతిభావః- చణ్డభానుస్సూర్యోమేఘః

షేఃసత్త్విస్వభూషణైరతోపయత్ ॥ ౧౮౮ ॥ ప॥ ఖండనా
 యవసుధావధూమనః పుండరీకతుహినత్విషాం ద్విషామ్ ।
 దండకావనమవాపరాఘవశ్చండభానులిపమేఘమండలమ్ ॥

మండలమధ్రబృందమివదండకావనమవాపతత్సమీపంజగామేత్యర్థః- రూప
 కోపమయోగ్యంస్పృష్టింస్పృష్టాశ్చబ్రష్టస్వప్రప్రాసంచమత్తారకారితియాసంప్ర
 దాయశుద్ధివ్యోతతయాచ శ్రీరామాయణాయోధ్యాకాండంతి మశ్లోకతు
 రీయపాదాంతిమోషమామత్రాప్యంతేప్రయుక్తవానిత్యనుసంధేయం- తథా
 చశ్రీరామాయణం - ఇతీవలైఃప్రాంజలిభిస్తప్తసింధిర్విజైఃకృతస్వస్త్యయనః
 పరంతపః- వనంసభార్యఃప్రవివేశరాఘవఃసలక్ష్మఖస్సూర్యఇవాధ్రమండల
 మితి-రఘోద్ధతావృత్తం॥రాన్నరావిహరఘోద్ధతాలగావితలక్షణాత్*ఇతిశ్రీ
 మత్పరమయోగీంద్రబృందమానసేందిందిరినదోహామందానన్దలాభాభినం
 దితరఘునందనచరణారవిందమకరందాస్వాదనకందళితసారస్వతేనాఖణ్డత
 పఃప్రచండమునిఃసకాండమండలేశ్వరశాణ్డైల్యమహామునిగోత్రావతంసస్య
 వంచనాన్వయసుధాపాగావారపారిజాతస్యశనన్వంతర్యవతారాంతరస్యా
 యుర్యేదప్రముఖనిఖిలవిద్యాసారసర్వజ్ఞసార్వభౌమస్యకొండోపండితవగ్య
 స్యోనూజేనగంగాంబికాగర్భరత్నారసుధాకరేణ- రామచంద్రబుధేంద్రే

౧౮౮ చంపూరామాయణే సవ్యాఖ్యానే అరణ్యకాండః.

అవిరచితాయాం- చంపూరామాయణవ్యాఖ్యాయాం- సాహిత్యమంజూషి
కాసమాఖ్యాయాం-అయోధ్యాకాండస్సమాప్తః- శ్రీరామచంద్రార్పణమస్తు.
ఇతి శ్రీవిదభా-రాజవిరచితే - శ్రీమతి చంపూరామాయణే .

అయోధ్యాకాండస్సమాప్తః.

శ్రీ రస్తు.

అరణ్యకాండ ప్రారంభః.

అథశ్రీమదరణ్యకాండోవ్యాఖ్యాయతేప్రవిశ్యేతి-తదనుదండకావనసమీ
పప్రాప్త్యనంతరమహబలసమన్వితఃప్రవేయపరాక్రమశాలిత్యథాః- ఏ
తేన అవిసంవాదితయానకలరాక్షసశిక్షణదక్షత్వంసూచ్యతే - అన్యత్రమహా
బలోవాయుఃతేనసమన్వితఃతప్తేరితత్కర్తృః- చలితస్యసంచలతోనీలశైలస్య
ఇంద్రసీలాచలస్యచ్చవిగ్ర్యస్యసతథోక్తః- సమానమేతత్ - ఏతేనాత్యంతాఞ్చ
ర్యకరత్వంషవశాన్నత్యంచసూచ్యతే - మైధిలీవల్లభఃసీతాపతిః శ్రీరామః-
మహద్విపులంవిపినందండకారణ్యంప్రవిశ్యశరైర్పాణైర్నిరైశ్చ*శరోదధ్యా

౧॥ప॥ ప్రవిశ్యవిపినంమహత్తదనుమైధిలీవల్లభోమహాబలసమన్వి

తశ్చలితసీలశైలచ్చవిః । నిశాచరదవానలప్రళమనంవిధాతుంశ

ద్యగ్రసారేబాణేకాండేతృణాంతరేశరంతుసీర ఇతినానాధకారత్నమాలాని
శాచరారాక్షసాఃదవానలావనవహ్నియథవేత్త్యుపమితసమాసఃతటిత్వాని
వేతిస్పష్టోపమాలింగాత్ - తేషాంప్రళమనంవి నాశనముపశమనంచవిధాతుం
కర్తుంసశరాసనోధనుధకారస్సృజ్యఅన్యత్రసేంద్రచాపఃసురపథేఽకాశే* ఋ
క్పూరిత్యాదినాసమాసాంతః తటితోస్యసంతీతితటిత్వా*మేఘఇవ- సామ
త్పర్థీయఇతిభసంజ్ఞాయాంపదకార్యంసభవతి- కిన్దుర్ముయోమతుపోమకారస్య
వకారః-తసామత్పర్థాఇతిభసంజ్ఞాయామేకసంజ్ఞాధికారేణాపదత్వాన్న
స్త్యం-చచారవిజహరేత్యథాః-అతోత్తరాధేన్లేషానుప్రాణితోయముః
మాలఙ్ఘారః-స్పష్టః-చలితసీలశైలేశ్యత్రసీలశైలస్యచలనాసంభవాత్ - ఇయ
మభూతోపమేత్యాచార్య దండిప్రభృతయోబధాః అతపవాప్రసిద్ధస్యోః
మానత్వాయోగాదుప్రేక్షేత్యాధునికాలంకారికాఃసర్వేవర్ణయంతి- పత

శ్చేదాత్పుర్వం యదివివక్షాతదైవోపమేత్యలం - పృథివీస్త్వత్తలక్ష్యంఽతా
 క్తం - అత్రశ్రీరామాయణారణ్యకాండాద్యపద్యాద్యపదంప్రయుక్తవిశ్లేష
 గంతవ్యం-తచ్చప్రవిశ్యకుమహారణ్యమితి॥ ౨॥ తదన్వితీకంధూర్నామసఖా
 ద్యుల్లేఖనావసేయస్తవగ్రోగవిశేషః సావమామస్తీతికంధూలాః*సిద్ధాది
 త్వల్లచ్-శుండాస్తుండావసాంసంతీతిశుండాలః*ప్రాణిస్తాదాతోలజ్వక్తవ్య
 ఇతిమత్సర్థీయోలచ్చృత్యయః - రెఫాంతపక్షేశమీకుటిశుండాదిభ్యోరఇతి
 రప్రత్యయః-కంధూలాఃయేవరశుండాలకపోలాఃమత్తైభగండస్థలానితేషాం
 కషణేనసంఘృణేనవిషమితాఃవిశకలీకృతాః అమితాఅసఖ్యాతాశ్చపిటపా
 శ్యాఖాయస్యసతథోక్తః*విటపఃపలవేషిదేవిస్తారైస్తంబశాఖయోరితివిశ్వః
 తాదృశోయస్సాలషండస్సర్జకతరునివహఃతస్మాన్నిర్యాతఃనిరతఃనిర్యాసగ
 ణ్ఠోమజ్జావిశేషామోదోయేషాంతేతథోక్తసపిత్రక్షగంధాన్పునఃస్వీకృతా
 మోదాన్అభిధూతామోదానితచగమ్యతే-విదధానైఃనిర్యాసగంధపిఠుర

రైశ్చచారసశరాసనస్సురవధేతటిత్వానివ॥౨॥ గ॥తదనుకం
 ధూలవరశుణ్డాలకపోలకషణవిషమితామితవిటపసాలషణ్డని
 ర్యాతనిర్యాసగంధానప్యాత్తగంధాన్విదధానైరాహుతిగం
 ధైరసుమీయమానానవినాభూతజలాశయానాశ్రమభాగాన
 భితశ్చరతోరాతిభ్యప్రశమితమాగశ్రమయోరామలత్కుణ

త్వేషిపునఃస్వాభివ్యాప్త్యాబహుళతరగంధసంపన్నాన్ కుర్వాణైరిత్యర్థః*
 సాలేతుసజకాశ్యాశ్వకణకాస్సస్యసంవరఃఆత్తగంధోభిభూతస్సన్వ
 దితిచామరః-ఆహుతిగంధైర్హూయమానహవిరాద్యామోదైర్దేతుభిః*గన్ధో
 గన్ధకామోదేలేశేసంబంధగర్వయోరితివిశ్వః-అనుమీయమానానభూత్యా
 మానాన్దూరాదేవేతిశేషః-ఇమేయుష్యాశ్రమాభితుమహాంతి ఆహుతి
 గంధవత్త్వాత్సంప్రతిపన్నాశ్రమవత్ ఇత్యనుమితివిషయోద్రయమాణానిత్య
 థః-అవినాభూతాఃసర్వతఃప్రతిపన్నాఃజలాశయాప్రాదాయేషుతాన్ శ్ర
 మహారిణిత్యర్థః-ఆశ్రమభాగానభితఃతపోవనానాంసమంతాత్ * అభితః
 పరిత ఇత్యాదినాద్వితీయా-చరతోస్సంచారతత్పరయోఃఆతిశ్యేషమనివిరచి
 తాతిథినత్తారేణ * అతిధైర్య ఇతిన్యప్రత్యయః-శమితఃశాంతిగమితఃమార్గ
 శ్రమోద్వగమసప్రయుక్తభేదోయయోస్తయోః * శ్రమఃభేదోద్వరత్యాడేరి
 తిలక్షణం-రామలత్కుణయోఃదాశరథ్యోఃఅథావనంమాగంవిరాధిత్యభి

ధానం నామయస్య సతథోక్తో యాతు ధానో రాక్షసః రురోధనిరుద్ధవాక్ *
 యాతు ధానః పుణ్యజనో నైర్మతో యాతు రక్షసీ ఇత్యమరః॥౮॥ స ఇతి॥ రోషేణ
 సమాజామర్షైః భీషణో భయంకరః వెయ్యయస్య సతథోక్తః - సంధ్యాది త్యాల్ల్య
 ట్ - త్రిశిఖిఖియా త్రిశూలా గ్రేణ అవతంస తాని ప్రోతాని వివిధమృగశవశత
 హృదయాని శతసంఖ్యాకసింహుడినానా విధమృగమృతశరీరవక్షఃప్రదేశాయ
 స్య సతథోక్తః భక్షణార్థం శూలా గ్రప్రోతసింహుద్యనేకమృగనివహ ఇత్యర్థః
 తథా రామాయణం॥ త్రిక్షసింహం చ తురోవ్యాఘ్రం ద్వ్యవృకౌ పృషతాన్త
 శసవిషాణం వసాదిగ్ధం గజస్య చ శిరోమహతీ - అవసజ్యాయ సే శూలేని నదం
 తం మహస్వచమితి - శతప్రదాయాస్తనయః స ఏవః సోయం విరాధః - సీతామ
 వజహర అవహృతవాక్ దాశరథీ రామలక్ష్మణౌ ప్రతివ్యాజహరో వాచచ *
 వ్యాహరణక్షిరస్థితమిత్థ్యమరః॥౮॥ వ్యాహరప్రకారమేవాహకావిక యవా

యోరధ్వాఘ్రం సహసారురోధ పుగాధాధిధానో యాతు ధా
 నః॥౩॥౧॥ స ఏవరోషభీషణవేషస్త్రీశిఖిఖావతంసితవివిధమృ
 గశవశతహృదయశ్శతప్రదాతనయస్సీతామవజహరవ్యాజ
 హరదాశరథీచ॥౮॥౧॥ క్రాయువాంయువానాకుతస్త్రోవామా
 చారవత్ప్రతిభాతివామాచారిః చీరం వశ్రః పిజటాశ్చిరసికరేచ
 గ్ధకోదండః క్వాయమాకల్పః క్వచనః కల్పలతాకల్పై యమన
 ల్పాభరణాతరుణీతి॥ ౫॥౧॥ దాశరధిరపికధితనిజాన్వయోవి

హతరుణౌ యువాంభవంతౌ - కాకస్త్రిక్షవంశేజాతా విత్యర్థః - కుతఃః స్త్రోదే
 శాదాగతౌ కుతస్త్రో - అవ్యయాత్త్యవ్ - వాయువయోః యుష్మదస్త్యదోః పస్య
 చతుర్ధీద్వితీయాస్తయోర్వామ్నా వా వితివామాదేశః - అచారః ప్రవృత్తిః వా
 మాచారవద్వక్రచారవదతిరమ్యచారవదితి పరమార్థః * మామసువక్రైరప్యే
 స్యాత్ సప్యేవామస్థితేపీచేతి శబ్దాగ్లవే - తేన తుల్యంక్రియా చేద్వతిరితి వతిప్రత్య
 యః ప్రతిభాతి పరిస్ఫురతి - కుతః వప్రుషేదేహే చీరం వల్కలం - శిరసి జటాః రే
 చండః ప్రకాశమానః కోదండోధనుర్యస్య సతథోక్తః - అయం పరిదృశ్యమానః
 ఆకల్పః జటావల్కలశరచాపానిధారిణ రూపివేషః * ఆకల్పవేషానైషధ్య
 విత్యభిధానాత్ - క్వకల్పలతాకల్పాకల్పవల్లీనదృశీనకలమనారథపూరణే త్యర్థః
 ఈషదసమాప్తాకల్పభైరీయరావితి కల్పప్రత్యయః అనల్పాభరణానకలాభరణ
 భూషితా ఇయమేహ తరుణీసుందరీ - వచనమునివేషధారిణస్త్రీసాహచర్య
 యోరత్యస్తవిరుద్ధత్వాదితిభావః - ఇతి వ్యాజహరేణ సంబంధః॥౫॥ దాశరధిరి

దాశరథిఃశ్రీరామోపికథితః ఉక్తనిజాన్వయఃనిజవంశోయేనసతతోక్తస్యై
 ఇత్యోకువంశప్రభవత్వాదినిజకథాంకథయిత్వేత్యర్థః-విరాధస్యాంకేకటిప్ర
 దేశఇతియావత్ - వేదమానాంభయసంభ్రాంతతయాకంపమానాంవిదేహ
 దుహితరంవై దేహీంవిలోక్యఅతఏవసకోపస్సామర్షస్యై - సౌమిత్రిణాసా
 కంలక్ష్మణేనసహరత్యోవక్షసివిరాధోరఃస్థలేశిలీశల్యంముఖేయేషానైశిలీము
 ఖాబాణౌస్తాన్ నిచఖాననిఖాతితవాన్ - సప్తభిర్బ్రాహ్మణైరత్యోవత్యోవిదార
 యామాసేత్యర్థః * ధనుషాజ్యగుణవతాసప్తబాణాన్ముమోచహేతిశ్రీరా
 మాయణే*అలిబాణౌశిలీముఖావిత్యమరః॥౬॥ తతఃకింతత్రాహావిశిఖఇతివి
 ధాత్యవరోబ్రహ్మవరఏవవర్షకంచుకంయస్యతస్మిన్ అభేద్యకవచఇత్యర్థః*త
 నుత్రంవర్షకంచుకమిత్యమరః- అతఏవతస్మిన్ విరాధేవిషయేవిశిఖేరామబా
 ణేష్విత్యర్థః-జాతావేకవచనం-అతఏవశిలీముఖానితనబహువచనవిరోధః-వి

రాధాశైవేపమానాంవిదేహదుహితరంవిలోక్యసకోపస్సా
 మత్రిణాసాకంరత్యోవక్షసిలీముఖాన్నిచఖాన॥౬॥ ప॥విశిఖే
 విశిఖేతస్మిన్విధాత్యవరవర్షణిసీతాంవిక్షిప్యచిత్రైశశూలం
 రత్యోరఘూద్వపా॥౭॥ ప॥తదనుశూలముఖండయదంజసాశి
 తశిఖంరఘునాయకసాయకః| నియతమేవవిరాధవిరోధినాం
 హృదయశూలమపిత్రిదివౌకసామ్॥౮॥X॥విరాధోపిక్రధాస

గతాఃశిఖాఅగ్రాణియస్యతస్మిన్ అకించిత్తరేమసత్స్విత్యర్థః- రతుఃవిరాధః-
 సీతాంవిక్షిప్యవిహాయ - రఘూద్వపారఘునాయకేవిషయే-శూలంచిత్రైశ
 ప్రయయోజ॥౮॥తదన్వితి॥తదనుతదనస్తరంరఘునాయకస్యసాయకోబాణః
 శితశిఖంతీత్త్వాగ్రంశూలం- విరాధప్రయుక్తంప్రశూలంఅంజసాశీఘ్రమఖణ్డ
 యదచ్చినత్-తథావిరాధవిరోధినాంవిరాధౌపద్రుతానామిత్యర్థః- త్రిదివః
 స్వర్గఃపంచస్థానంయేషానైషాందేవానాం-నియతంనిత్యానుస్మృతంఏవకా
 రస్త్యయోగవ్యవస్థాదార్థః-హృదయశూలంహృచ్చల్యుపవ్యఖణ్డయత్- శ్రీ
 రామబాణఖండేతంవిరాధశూలంనిరీత్యదేవావిశల్యాంతఃకరణౌబధూవుది
 త్యర్థః-అత్రద్వయోశ్శూలయోఃప్రకృతయోరేవఖండనక్రియారూపసామ్య
 దౌపమ్యగ్రవ్యమానత్వాత్ కేవలప్రకృతగోచరాతుల్యయోగితాద్రుతవి
 ర్వితం-ద్రుతవిలంబితమాహుభౌధౌరావితిలక్షణాత్॥౯॥విరాధఇతివిరా
 ధోపిక్రధాశూలఖణ్డనితత్రోధనసరభసంసవేగం, రభసోవేగహర్షయో

౧౦౬ చంద్రామాయణే సవ్యాఖ్యానే ఆరణ్యకాండః.

రథిన్యః. అభివత్యభ్యుపగమ్యగతినిరోధాపరాధవరిహారాయనిజాగమన
ప్రతిబంధనికాకణాథార్థరామలక్ష్మణౌన్యంధ్రానయోరిత్యర్థః. నిధాయా
రోష్ణహేమకరాహిమకరాచంద్రసుర్యప్రస్థస్సానోష్ణః. స్తుఃప్రస్థస్సాను
రప్రీయామిత్యమరః. వహాధారయమాణోవింధ్యేవింధ్యావల ఇవప్రత
స్థాచారః. నమవప్రవిభ్యస్థఇత్యాత్మనవదం. అత్రవింధ్యస్సమేరుస్పథాయా
చంద్రసుర్యగతినిరోధకాన్మత్వసంభవేపి ప్రస్థానానంభవాత్ ఉత్ప్రేక్షా।
౧౦౭ తత్రతస్త్రిన్మమయేరామః. విరాధస్యవధేహింసాయాముద్యుక్తంసన్నద్ధం
సామిత్రిమభిదధేతివాచ। ౧౦॥ తదేవాహ॥ యేతి॥ హేలక్ష్మణయాతుయైవ-
తుకబ్ధస్తవధారణార్థకః సోస్త్వాకంసంబంధినిపదవీమార్గః యాస్తజ్జిగమి
షి తాపదవీత్యర్థః - సైషైవఅస్యయాతుసోరక్షనశ్చపదవీ సైర్యతోయా
తురక్షసీఇత్యమరః. అస్త్యేవంకింతత్రాహ. ఇదంరక్షః తయాపదవైన్యవయా

రభసమభివత్యస్కంధేనిధాయరామలక్ష్మణౌగతినిరోధాప
రాధవరిహారాయ హిమకరాహిమకరౌప్రస్థేవహన్వింధ్య
ఇవప్రతస్థే॥౧౦॥ గ॥ రామస్తుత్రసామిత్రింవిరాధవధోద్యుక్తమ
భిదధే॥ ౧౦॥ వ॥ యాతునఃపదవీసైషాయాతునశ్చస్యలక్ష్మ
ణ॥ యాతుకామంతయైవేదంయాతుకామంసహస్యతామ్ ॥
౧౧॥ వ॥ అయికబళయమామమూవిముంచెత్యతికరుణంరుదతి

తుంకామాయస్యతత్తేయాతుకామంగతుకామం* తుంకామమనసోరపీతితు
మనోమకారలోపః. అతఃకామంయథేచ్ఛంయాతుగచ్ఛతు* యాతేగ్లోట్-స
హస్యతాం నవధ్యతాందుర్లమేలస్త్రిక కాంతారమారైలస్సద్వహనతాత్మ
ర్యేణోపకారకత్వాత్ అయంసహంతవ్యఇత్యర్థః. సవ్యాతాస్త్వాభిఃఅస్త్వాతే
తుద్రక్షః కీటకాత్ భేత్తవ్యంకింతుకతిపయోద్వహనేన సుఖంగత్వాఅనంత
రమమునిహన్యామః. అతోయథేచ్ఛంగచ్ఛత్వితిభావః. ఏతేనాస్యలక్ష్మంతధై
ర్యసంపత్తిస్సూచ్యతే - మనసానిర్వికారత్వంధైర్యంసత్స్వపి హేతుష్వితిర
కాః. అత్రశ్రీరామస్యకాంతారసుఖసంచారేకాకతాళీయన్యాయేనాన్యసా
ధాన్యరక్షోవహనస్యకారణత్వకథనాత్సమాధిరలంకారః - కారణాంత
యోగాచ్చార్యస్యసుకరత్వంసమాధిరితిసూత్రం॥౧౧॥ అయితి॥ అయి హే
తుస-మాంకబళయబత్తయ-అమూరామలక్ష్మణౌవిముంచెత్యిజ* శేముచా
నామితిషమ్. ఇత్యుక్త్యేతిశేషః - స్వాపేక్షయాపితయోరత్యంతప్రేమాతి

యత్వస్యసంభవాదిభావః. అతికరుణమతిదీనంరుదతీంగోదనంకూర్వాణాం
 సీతామవేత్త్యదృష్ట్వాఉభారామలక్ష్మణౌఅరంక్షీప్రం* లఘుక్షీప్రమరంద్రుత
 మిత్యమరః- అసిభ్యాంఖడ్గాభ్యామేనంపిశితఘజంక్రవ్యాదంవిరాధంఘజావే
 వభారః తేనహీనంరహితంఅరచయతామకురుతాం- లక్ష్మణస్సవ్యభాహుం
 రామోదక్షిణంచచిచ్ఛేదేత్యథః-తథాశ్రీరామాయణం*తస్యరౌద్రస్యసౌ
 మిత్రస్సవ్యంబాహుంబభంజహ-రామోపిదక్షిణంబాహుంతరసాతస్యరక్ష
 సగతి-పుష్పితాగ్రావృత్తం॥ అయజినయుగదేహతోయకారోయజినశౌజర
 గాశ్చపుష్పితాగ్రేతిలక్షణాత్॥ ౧౨॥ తతఃఇతి॥ తతోఘజచ్ఛేదానంతరంతీక్షణత
 రప్రహరణేనగాఢతరప్రహరేణగవాక్షుఃతృప్తంగవాక్షీతంభిదితం * త
 తృతోతీతిగ్రంథాంతర్గతః-తద్వక్షుః ఉరఃస్థలంయస్యతేనశథోక్తేన*తై
 షీకస్యః పౌవైభాషిక త్వాప్సైకవ తేనరక్షసావిరాధేనప్రాణేమనపరిత్యజే

మవేత్సీతామ్ । అరమరచయతాముభావసిభ్యాంపిశితఘ
 జంఘజఘాహీనమేనమ్ । ౧౨ ॥ ౫॥ తతస్తేనతీక్షణతరప్రహర
 ణగవాక్ తవక్షుసాపిగత సానపరిత్యజేమ ప్రాణేమపరాక్ర
 మావిషయపరాక్రమాగూం ప్రాక్రమేతామేతౌతదం ౫౫
 శితరుధిధారాసేనేనఖననతమ యాంకాననక్షమాయాం
 రాక్షసశవోచితమవటమతివిశంకటముత్పాదయత్తుమ్॥ ౧౩॥

మసత్సుశస్త్రిన్నమృతేనతీత్యథః*నభాథః స్యనశబ్దస్యసుఘ్నపేతిసమాసః ఏ
 తారామలక్ష్మణౌ పరాక్రమస్యఘజులస్యావిషయః అగోవరః పరాక్రమః
 కాలిన్యంయస్యాస్మాతస్యాంఅశక్యాయామిత్యర్థః-తథాతస్యవిరాధస్యాం
 గేభ్యోవయవేభ్యోగళితయాపరిసవంత్యరుధిరధారయారక్రప్రవాహేణ
 యస్సేకఅస్థవస్త్రై - ఖననక్షమాయాంఅవదారణయోగ్యాయాంకాననక్ష
 మాయాంకాంతారక్షిత్వాం* కీలిత్యాంత్యోకమాయుక్తేక్షుమంశక్తేహితే
 త్రిప్విత్యమరః - రాక్షసశవస్యరాక్షసకుణవస్థఉచితమనురూపంయదృశా
 నైదృశీగతిరితివచనాదిభావః-రాక్షసానాంప్రేతానాంగర్భప్రక్షేపణస్యధ
 ర్మత్వాదిభావః-తేనైవోక్తంశ్రీరామాయణే- శ్రీరామంప్రతిరక్షసాంగత
 సత్త్వానామేషధర్మస్సనాతనః-అవటేయేః ధీయంతేతేషాంలోకాస్సనాతనా
 గతి-అతివిశంకటమత్యంతవిశాలం*వికటంపృథుబృహద్విశాలంపృథులంషహ
 దిత్యమరః-అవటంగర్భంగర్భావతౌఘవిశ్వధ్రుగ్ధమరః-ఉత్పాదయతుంరచ

౧౮౪ చంపూ రామాయణే సవ్యాఖ్యానే ఆరణ్యకాండః.

యతుంప్రాక్రమేతాండవక్రాంతవంతౌ ॥ ౧౩ ॥ తత్క్షణమేవతస్మిన్నేవక్షణే
తక్షరచనానయవివేత్యథః- అత్యంతసంయోగేద్వితీయా-క్షణదాచరఃవి
రాధోపి- సంజాతాస్తృత్యాపూర్వాప్రత్యభిజ్ఞాపూర్వాసుభూతస్వవృత్తాం
తవరామర్యోయస్యతథోక్తస్స-రామాయవ్యజిజ్ఞాపత్ విజ్ఞాపయామాస-
నిజవృత్తాంతమితీశేషః - క్రియాగ్రహణమపికతవ్యమితిసంప్రదానత్యాచ్య
తుథీ ॥ ౧౪ ॥ తత్ప్రకారమేవవివృణోతిఆత్మనభితి ॥ ఆత్మనఃస్వస్యేతిసర్వత్ర
సంబధ్యతే-గంధర్వాణాంచేవయోనివిశేషాణాంచేవగాయకానాంకులేవ
శేసంభవముత్పత్తిం- తథారంభాయఃవైశ్రవణస్నుషాయఃపరిరంభణా
రంభసంరంభంఅల్లిజోద్యోగసంప్రమంచ-తథాతచ్చృణవణేసంభావరిర
భణారంభసంరంభాకణ-నేనకుపితఃక్రుద్ధోవైశ్రవణఃకుబేరఃతేనైవదత్తామ
తిస్సప్తాం- విశ్రవసోపత్యంవైశ్రవణఇతివిగ్రహః*తస్యాపత్యమిత్యణ- విశ్ర
వసోవిశ్రవణరవణావితివ్రకృతేర్విశ్రవణాదేశః* కిన్నరేశోవైశ్రవణఇత్యవ

X ॥ తత్క్షణమేవక్షణదాచరోపిసంజాతప్రత్యభిజ్ఞోరామాయ
వ్యజిజ్ఞాపత్ ॥ ౧౪ ॥ X ॥ ఆత్మనోగంధర్వకులసంభవంరంభా
పరిరంభణారంభసంరంభంతచ్చృణవణకుపితవైశ్రవణదత్తాం
రక్షోరూపిణీంశాపవ్యాపదంతస్యాస్తథావిధమవసానంచ ॥
౧౫ ॥ ప ॥ రక్షోవధఃప్రకృతభిత్తయమేవశంసేత్స్వర్గాయగా

రః- రక్షోరూపిణీంరాక్షసరూపదాయినీమిత్యర్థః- శాపవ్యాపదంశాపరు
వమహావిపత్తించ-తస్యాశ్శాపవ్యాపదస్తథావిధంతాదృశ్యకారంవనవాః
సంచారతత్పరేణశ్రీరామేణశ్వప్రప్రక్షేపణరూపమిత్యర్థః - అవసానమ
తంచవ్యజిజ్ఞాపదతిసంబంధః- అత్రేదంరామాయణవచనం*అభిశాపాదహ
ఘారాంప్రవిష్టౌరాక్షసీంతనుం- తుంబురుర్నామగంధర్వఃశబ్దోవైశ్రవణే,
హప్రసాద్యమానశ్చమయాసోబ్రవీన్నామహాయశాః- యదాదాశరథీర
మస్తాంపథిప్యతిసంయుగేతదాప్రకృతిమాపన్నోభవాన్స్వర్గంగమిష్యతి
ఇతివైశ్రవణోరాజారంభాసక్తమువాచహేతి ॥ ౧౫ ॥ రక్షిణి ॥ రక్షోవధ
రాక్షససంహారఃప్రకృతఃప్రకాంతః- రామేణేతిశేషః- ఇత్యేతద్వచనమిత
ర్థః- గాయకపదంగంధర్వస్థానంగమితఃప్రాపితఃఅయంవిరాధవీవస్వర్గా
స్వగ్లోకవాసిభ్యభ్యర్థః- శంసేత్- స్వర్గోకగతమమంవృష్ట్యాదేవా
ప్రకాంతోరాక్షసవధఇతిజానీయరిత్యర్థః- తథాస్యవిరాధస్యవపుష్

శరీరంకర్తృ - నాగాలయాయ పాతాళలోకవాసిభ్యశ్చత్యథః*అథోభువన
పాతాళబలిసద్గతసాతలం-నాగలోకఇత్యమరః-రక్షోవధఃప్రవృత్తఇతివదే
త్కథయేత్-ధూలోకేతుప్రసిద్ధమేవేతిభావః-ఇతిమత్వేతిశేషః-సరామః-ఇ
మభిర్భాజైఃప్రహతంప్రకషేణహతంతద్విరాధవపుః-శ్వభ్రగర్తే. అక్షిప
త్క్షిప్తవానివేత్సుప్రేత్సా - పాతాళవ్యంతగంభీరేగతేతద్వపుర్నిపాతి
తవానిత్యథః॥ ౧౬॥ తదస్వీతి॥ తదనువిరాధవధానంతరం-రఘువతిఃశ్రీరా
మః-నాకలోకభజనాయస్వర్గోకనివాసాథం- పురుషూలేనేంద్రేణ-సమా
హూతస్యతావకంతపఃఫలితంఅతఃస్వర్గోకంభజేత్యాకారితస్యేత్యథః-స
మస్తమునిజన సమభిలషణీయసాన్నిధ్యేనేంద్రేణస్వయంసమాహూతత్వా
త్ప్రంతస్యమాహుత్వంకథనీయమితిభావః - భగవతఃపూజ్యస్యశరభంకస్య
శరభంకనామ్నోమునేరాశ్రమపదంతపోవనస్థానమభజతప్రావ ॥ తత్రత

యశ్చపదంకమితోవిరాధః। నాగాలయాయవపురస్యవదేదీ
వశ్వభ్రతక్షిపదిషాప్రహతంసరామః॥ ౧౬॥ ౫॥ తదనునాక
లోకభజనాయ పురుషూజేనసమాహూతస్యభగవతశ్శర
భంకస్యాశ్రమపదంరఘువతిరభజత॥ ౧౭॥ తత్ర॥వ॥ దశశత
సయనేపివీత్సమాజేదశశరభపుత్రసిషేవిమైవజాతా । మనసి
జశరభంక కారివృత్తైమనసిమునే శ్శరభంకనామభాజః॥

స్తీ॥ ౧౭॥ దశేతి॥దశశతానిసయనానియస్యతస్త్వీసహస్రాక్షై-వీత్సమా
జేద్యశ్యమానేసత్యపి-అలభ్యదర్శనేదేవేంద్రదృష్టేసత్యవీత్యపిత్యాధః - మ
నసిజశరాణాంమన్తభాణానాంభంకంకరోతీతితద్భంకారిణీవుత్త్రివృతః
సంయస్యతథోక్త్య-జితేంద్రియస్యేత్యథః-భంకకారీత్యత్ర*ప్రియఃపుం
వదిత్యాదినాపుంవచ్ఛావః-శరభంకఇతినామభజతీతితథోక్తస్యమునేః*నివృ
త్తస్సగృతత్వజ్ఞఃకాషక్రోధాదివజ్జితః-ధ్యానిస్థోనిష్క్రియాదాంతః-తు
ల్యమృత్యాంచనోమునిరిత్యక్తలక్షణస్యశరభంకమునేమనసి - దశశరభపు
త్రసిషేవిమైవ శ్రీరామభజనేచ్చైవ*సేవతేస్సన్నంతాత్ ప్రియామప్రత్య
యేటావ-జాతాసముత్పన్నా-నిరతిశయనిర్మలనిత్యానందస్వరూపస్యభక్త
జనపారిజాతస్య భగవతశ్శ్రీరామస్యభజనానందం విహాయస్వర్గోకేనకిమి
వభోక్తవ్యమస్తీ-అతస్తస్మేవాంకృత్వా స్వలోకమాగమిష్యామితి ఇంద్రం
ప్రేషితవానిత్యథః - అతఏవ ఇంద్రవాక్యముల్లంఘ్యాపి శ్రీరామభజన మ

స్వయ క్షమితిభావః-పుష్పితాగ్రావృత్తం॥ ౧౮॥ స ఇతి॥ సమునిశ్శరభంగః-
శ్రమేతివత్తీత్యా శ్రమస్థంనిజభాగ్య వశాదాశ్రమం ప్రత్యాగతమిత్యర్థః-
సుపిస్తభిశివః ప్రత్యయః - కాకుత్స్థంకకుత్స్థాన్వయేవతీణం-త్రీరామమాణి
ధ్యేనాతిథిసత్కారేణసమారాధ్యసమ్యక్పూజయిత్వా-తస్యశ్రీరామస్యసా
న్నిధ్యేనసన్నిధానేనశుద్ధాంపవిత్రామాత్మతనునిజశరీరం-మంత్రేణఋగ్
జుస్సామాదిసామస్త్రీవాదేనపూతాంపవిత్రామాహుతిమాజ్యాహుతిమివ
త్యుపమా-అతనుఃఅమందఃఊష్మాయస్యతస్మిన్జాజ్వల్యమానఇత్యర్థః-తను
నపాతిజాతవేదసిఃజాతవేదాస్తనూనపాదిత్యమరః-పాతయిత్వానిషీప్య
శాశ్వతంపదంబ్రహ్మస్థానమాశ్రితవాన్-మక్రొభూదిత్యర్థః-ఆత్మావారేణ
ప్రవృత్తోత్తవ్యోమంతవ్యోనిదిధ్యాసితవ్యఇత్యాదిశ్రుత్యాపరమాత్మరూప
శ్రీరామదర్శనస్యమోక్షహేతుత్వాత్ ముక్తియైకైవేతిభావః * వృధశ్చ

౧౮॥ ౧॥ సమునిరాశ్రమస్థంకాకుత్ స్థమాతిధ్యేనసమారాధ్య
తస్మాన్నిధ్య శుద్ధాంపవిత్రపూతామాహుతిమివాత్మతనుమ
తనూష్మణిత నూనపాతిపాతయిత్వా శాశ్వతంపదమాశ్రిత
వాన్॥ ౧౯॥ ప॥ తత స్తీత్యతపసస్సుతీత్యస్యనిదేశేనదేశాత్తస్మా
దుచ్ఛలిత స్ఫలిలనిధిపానసంభావితజీవనాభావశంకయా శ
రణాశ్రయణాయలంబమాన సీలాంబుదకుటుంబసంచేహవ

చక్రియాలు హ్రస్వప్రత్యాఖ్యాతభిషక్కి-యః - ఆత్మానంఘాతయేద్యస్తుభ్యగ్
గ్నానశనాంబుధిరితవనాత్ - శరభంగస్యన్యాయ్యవన్నిప్రవేశఇతిమ
తవ్యం॥ ౧౯॥ తత ఇతి॥ తతశ్శరభంగమోక్షాంతరం-రామః-తీత్సంనిశితం
పఃప్రత్యోపవాసాదిరూపం యస్యతథోక్తస్యసుతీత్యస్య మునేర్నిదేశేనాజ్ఞ
యా-ఏతేనసుతీత్యసంపదర్శనమపిక్యతమిహిసూచితం-తస్మాద్దేశాత్-సుతీత్సా
మప్రదేశాత్*పంచమీవిభక్తఇతిపంచమి-ఉచ్ఛలితః-ప్రస్థితస్సన్-సలిలని
పానేనసముద్రాచమనేనసంభావితాసంప్రతిపన్నా యాజీవనాభావశంక
జీవనస్యోదకస్యజీవికాయాశ్చేతిగవ్యతే - అభావాశంకాఅభావాత్ప్రేక్షా
యాహేతునా-శరణాశ్రయణాయశరణంగంతుమిత్యర్థః-లంబమానంప్రసం
మానంయన్నీలాంబుదకుటుంబంసీలమేఘసికురుంబం తదితినంచేహవహే
సంశయప్రదేన-నానానోకహనివహేననానావిధవృక్షవజ్జీన-పిపిఠాభో
మాచ్ఛాదితప్రదేశవిస్తారం*వష్టివాగురిరల్లోపమవాప్యోరుపసగ్-యోరితే

పేరకారలోపః*అపి ధానతిరోధానపి ధానచ్ఛదనానిచేత్యమరః- అగస్త్య
మునేరాశ్రమంసంసంభ్రమమాససాదప్రాప - అకథయదితి-మైథిలీంప్రత్యకథ
యదుక్తవాంశ్చ-మనోవినోదార్థమాఖ్యాంకాంకథయితుమారబ్ధవానితిభా
వః- అత్రానోకహనివహవిశిష్టసీలాంబుదసంచేహవత్సో త్రేక్షణాత్సందే
హూజ్జీవినీగుణనిమిత్తజాతిస్వరూపోత్ప్రేక్షేతిసంకరఃసంచేహశబ్దస్యభాం
తివరత్వేనభ్రాంతిమదలంకారఇతివివేకః॥౨౦॥కథన్నప్రకారమేవాహ॥తస్యే
త్యాదిచతుర్థిః*హెసరసీరుహఃపద్మలోచనేమైథిలి - ఇదమేతత్పరిదృశ్యమా
సం-సంఖ్యావిహీనమహిమైక నికేతనస్య అగణీయమాహత్మ్యముఖ్యనిలయ
స్యమునేరాశ్రమపదం ఆశ్రమస్థానం- యత్తదోనిత్యసంబంధాత్తచ్ఛబ్దస్య
యచ్ఛబ్దాకాంతాయామాహ-సమస్తసరితాంభరైసమద్రః - కుపితస్యకు
ఢస్యయస్యమునేరగస్త్యస్యహస్తపితఅరవిందంతత్రమకరందదశాంఘృష్టర

హెసనానానోకహనివహెసపి హితాభోగ మగస్త్యాశ్రమం
రామస్సంసంభ్రమమాససాద-అకథయచ్చమైథిలీం॥౨౦॥ప॥త
స్యేదమాశ్రమపదంసరసీరుహః సంఖ్యావిహీనమహిమైకని
కేతనస్యభరైసమస్తసరితాంకుపితస్యయస్య హస్తారనిద్రమ
కరందదశామవాప॥ ౨౧ ॥ ప॥ ఇహసమదగజేంద్రస్యస్తహ
స్తాతిభారాత్పథినియమితశాఖస్సల్లకీవృక్ష ఏషః॥ అభినియతిని

సావస్థామవాప-ఈదృశ్చ హత్మ్యసంహనోయంమునిరితిభావః-తథాపరి
చ్ఛిన్నేమునిహస్తేఅపరిచ్ఛిన్నసముద్రస్యాధేయత్వకథనాత్ అధికప్రభేదోల
క్షారః*ఆధారాధేయయోరానురూప్యాభావోధకోమతఇతిలక్షణాత్ ॥ వ
సంతతిలకావృత్తం॥౨౧॥ఇహేతి॥ ఇహస్త్రికపథిఆశ్రమమార్గై-సమదగజేం
ద్రైమత్తమహమతంగజేనస్యస్తా విశ్రమార్గం పల్లవభక్షణార్గం వానితీప్రో
యోహస్తోనిజతుండఃసఏవాతిభారోభారాంతయస్తస్మాద్ధృతః- నియమిత
శాఖోభుగ్నశాఖః-అతఏవనికామమత్యంతంసంగతాప్రాప్తాఉద్రాచయహ
నిరొన్నస్యభంగోయస్యసతతోక్తః-ఉత్కృష్టత్రాయేఉచ్చాయఇతి*ఘృ
క్షణోపసగ్గస్యసమానః*సృష్టాద్భుత్ప్రత్యయః- శ్రేణీభవోనుపసగ్గఇతి
యమాత్ఏషయంపరిదృశ్యమానః-సల్లకీచాసౌవృక్షశ్చేతివిశేషణసమాసః
గజభక్ష్యాశ్శవృక్షవిశేషః - అత్రవృక్షశబ్దస్యసామాన్యవాచకత్వాన్నపా
రుక్త్యంచూతవృక్షఇత్యాదిపత్* గంధినీగజభక్ష్యాతుసుమహాసురధీరసాక్ష

౧౯౮ చంపూ రామాయణే సవ్యాఖ్యానే ఆరణ్యకాండః.

హేణాకుందరుకీసల్లకీప్రహదినీతిచేత్యమరః-సల్లకీస్యాద్దజప్రియేతి హాలాయథ
 శ్చమునివరస్యాగస్త్యస్యమహామునోకరపాతాత్ హస్తైసనియమనాద్ధేతోః
 భుగ్నస్యావసతస్యవింధ్యాద్రేముద్రాంపరిపాటీమభినయతి నాటయత్యను
 కరోతిప్రకటయతీత్యథః. ఏతన్మునినియమితవింధ్యాద్రిముద్రానుకరణమేత
 న్మున్యాత్రమసల్లకీపృక్షస్యయు కమితిభావః-పురాకిలమెరుస్పర్థయాప్రవధా
 మానంసూర్యమార్గనిగోధినంవింధ్యాబలంత్రిదశాభ్యధీతోగస్త్యఃస్వహ
 స్తైసనియమితవానితిపారాణికీకధా. అత్రాభినయతేస్సాదృశ్య పర్యవసానా
 దుపమా-తథాముద్రామిత్యత్రతత్సదృశముద్రామితిసాదృశ్యస్యాత్ పాత్-
 అసంభవద్వస్తుసంబంధరూపోనిదర్శనాలక్షారిత్యనయోస్సంసృష్టిః-మాలి
 నీవృత్తం॥౨౨॥ తస్మిన్మితి॥తస్మిన్మాత్రమేఅజగరాస్తిస్సాపరనామానంమ
 హంగాస్సర్వవిశేషాఃకతారః॥తిలిష్సస్సాద్దజగరిత్యమరః-మహావధధి

కామంసంగతోచ్చాయహనిర్మునివరకరపాతాద్భుగ్నవిం
 ధ్యాద్రిముద్రామ్॥ ౨౨॥ తస్మిన్మహావధధీయావదనంవిగా
 హ్యనిగఙ్ఞంతుమక్షమతయాజతరేలుతద్ధిః॥వవైర్గర్గజైరజగ
 రాఃపిశితాశనేభ్యోవాతాపిదానవదశాముపదేశయంతి॥
 ౨౩॥కించ॥ప॥చుళుకగతసముద్రాస్వాదనకుంభయోనెరిత

యామహమాగఙ్ఞతిభ్రాంత్యా-అతేవప్రభాంతిమదలంకారః-వదనంనిజవ
 క్త్రీకుహరంవిగాహ్యప్రవిశ్యనిగఙ్ఞంతుంపునరాగంతుమక్షమతయా అసమ
 థతయాసంకటత్వాదితిభావః-జతరేకుక్షిగోళకేలుతద్ధిరివతమానైర్వ
 పేభజైర్వవైర్గర్గజైః - పిశితాశనేభ్యఃక్రవ్యాదేభ్యః వాతాపిదానవదశాం
 వాతాపినామకదానవావస్థాం. ఉపదేశయంత్యుపదేశంకారయంతి * ఉప
 పూర్వాద్విశతేణ్యఙ్ఞంతాల్లట- పూర్వముముష్యమహత్సనోగస్త్యస్య ఉదరే
 వాతాపినామాదానవః. ఎవమేవవరిలుతజీర్ణాఘాదతాయుష్మాభిఃకైత
 వాచరజైఃసభవితవ్యమితిబోధయంతీత్యథః. అత్రాక్తాథాసంబంధేపిత
 త్సంబంధకథనాదతిశయోక్తిభేదః- సచపూర్వోక్తభ్రాంతిమతాసాపేక్షిత
 త్వాత్సంకీర్త్యత-అత్రశ్రీరామాయణవచనం * అగస్త్యోపితథాదేవైఃప్రాధ్ని
 తాయంమహషిభిః-అనుఘాయకిలత్రాద్ధేభక్షితస్సమహాసురఇతి-వసంతతి
 లకావృత్తం. ఆశ్చర్యంతరమపివిద్యతఇత్యాహ॥కించేతి॥ ౨౩॥ తదేవాహ॥
 చుళుకేతి॥ యేషునామేషుః- చుళుకగతసముద్రస్యదక్షిణకరతలస్థసాగరస్య

ఆస్వాదనేపానసమయఇత్యర్థః - మఱికోత్సారరీత్యామఱి కానిరాకరణప్ర
క్రియయా-కుంభయోనేరగస్త్యస్య*అగస్త్యఃకుంభసంభవఇత్యమరః. ఇతర
కరేణసవ్యహపైసనిరస్తాఃనిరాకృతాఃజాతాఇతిశేషః- తెఘనాఃగగనగతివి
హీనాఃనిరాకరణజనితదౌబల్యాత్సభామార్గసంచారసామర్థ్యరహితా
స్సంతఃపల్వలాంతైఅల్పసరోమధ్య*వేశంతఃపల్వలంచాల్పసరఇత్యమరః- వి
పినమహిషవేషేఅరణ్యలులాయభూమికాభిఃకేవలమత్యంతం- వలంతెసం
వలంతే-వస్యమహిషవ్యాజేనపరిలుతంతీత్యర్థః-అత్రవేషశబ్దేనమహిషత్వమ
వహ్నుత్వవిశిష్టఘనత్వప్రతిపాదనాత్ సావహ్నువోత్ప్రేక్షావ్యంజకాప్ర
యోగ్గదమ్యా-మాలినివృత్తం॥౨౮॥ఎవమితి॥ ఏవముక్తప్రకారేణ - విపినవి
లోకనేనతపోవనదశఃసేన విస్త్రితాస్త్యయంప్రాప్తామతిర్యగ్యసతథోక్తిః-
రామస్తస్యాగస్త్యస్యమునెరుటజనకటంపరాశాలాభ్యర్థం*వర్ణశాలాట

రకరనిరస్తామఱికోత్సారరీత్యా । గగనగతివిహీనాయేఘ
నాఃపల్వలాంతేవిపినమహిషవేషేఃకేవలంతేవలంతే॥ ౨౮॥
గ॥ఏవంవిపినవిలోకనవిస్త్రితమతిస్తదుటజనికటమాసాద్యరా
మశ్చిప్త్యైఃప్రవేశితస్సకలలోకవంద్యమానచరణారవిందమర
విందసంభవమివబృహారకైర్నునిబృహారకైశ్చపరివృతంకోవ
హుంకారనిరహంకారాయనహుషాయభుజ్జభావదూషి

జోస్త్రీయామిత్యమరః- ఆసాద్యప్రాప్య - శిప్త్యైముక్త్యంతవాసిభిఃశ్రీరా
మాయంమునిదశఃసాకాంక్షితయాసమాగతస్తస్మైనివేదయంత్యితిలక్ష్య
ణవాక్యేనమునయేనివేద్యతదనుమత్యాపునరాగతైరిత్యర్థః- ప్రవేశితోము
నిసమీపంప్రాపితస్స - సకలలోకేనఅశేషభువనసజనేనవంద్యమానేనమ
స్త్రియమాణేచరణారవిందేపాదపద్మైర్యతం*లోకస్తుభువనేజనఇత్య
మరః-బృందారకైఃదైవతైఃతథామునిబృందారకైర్నునిముఖ్యైశ్చపరివృ
తంపరివేష్టితం-సకలసురమునిసేవ్యమిత్యర్థః* బృహారకాదైవతానిపుంసివా
దేవతాఃస్త్రీయాం-బృందారకౌరూపిముఖ్యావిత్యభయత్రాప్యమరఃఅతఏ
వారవిందసంభవంబ్రహ్మణిమివస్థితమిత్యవమా-తథాకోవహుంకారేణని
జరోషజనితహుంకారేణనిగతఃఅహంకారోయస్యతస్మై- భుజంగభావేనశ
చీటిభావేనదూషితాయాపలిప్తాయ - నహుషాయయయాతిజనకాయ-
దత్తఃభుజంగభావఃస్వత్వంయేనితస్మై* భుజంగోఽటసర్పయోరిత్యభయ

త్రాప్యగ్నిధానాత్ - పురాకిలనహుయే రాజాకుతశ్చిత్పల్నవశాత్ సశరీరస్వ
గ్గంప్రాప్యతత్రేంద్రస్సృక్ శచీజారణాథః - యానవధిరుహ్యగచ్ఛక్ సా
హంకారస్సర్వసర్వైతిభగవంతమాహీ వ్యకోపహుంకారకారిణా తేనసర్వో
భవేతిశస్త్రఇతిపూరాణికాఃకథాఃకథయంతి-భౌగచ్ఛంతీతిఖగాఃపక్షిణఃతేషా
మపిగతిసిరోధగమనప్రతిబంధైకల్యంసమగ్ధంవై పుల్వంవిశాలత్వంయయోస్త
యోర్ధ్వరవగాహందుష్ప్రేవేశంమహావనంమహాకాననం అగాధజలంవయ
యోస్తయోః*వనేనలిలకాననేఇత్యుభయత్రాప్యమరః-వింధ్యశైలసింధురా
జయోఃవింధ్యాచలసముద్రయోస్సంబంధిన్యాయేగాధతా గాధతేదేన్నత్య
గాంభీర్యేతయోస్తస్త్రరమవలోపకంకరోదరంకరోహస్తడిదరంకుక్షిచ్ఛయ
స్యతంతథోక్తం-కరతలనియమితవింధ్యత్వాత్-కుక్షినిక్షిప్తసముద్రత్వాచ్చే
తిభావః-అసాధారణసామధ్యైకనికేతనమిత్యర్థః - అత్రవింధ్యస్యగాధతా
సముద్రస్యఅగాధతేతిచయథాక్రమమస్వయాత్-వనేత్యత్రక్షేపసంస్పృష్టయ

తాయదత్తభుజ్జభావం ఖగగతిసిరోధకల్యవై పుల్వయోర్ధ్వ
వగాహమహావనయోర్వింధ్యశైల సింధురాజయోర్గాధతా
గాధతాత్స్త్రరకరోదరముదరజాతజాతవేదోవిరచితవాతా
పిదానవావలేపలోపలోపాముద్రావల్లభంసకలసరిద్వల్లభ
నిశ్శేషీకరణబాడబంబాడబప్రశస్తమపాస్తసమస్తాశమప్య

ధాసంఖ్యాలంకారః - తథాఉదరజాతవేదసాజాతరాగ్నినావిరచితోవిహీ
తఃవాతాపిదానవావలేపలోపోవాతాపినామకదానవగర్వనిర్వాపణంయే
నతంతథోక్తం*అవలేపస్తుదర్శస్సాగ్నిజేవనేదూషణేపితేతివిశ్వః-లోపాము
ద్రాయోఃవల్లభందయితం*వైత్రావరుణిరస్యైవలోపాముద్రాసధర్మిణీత్య
మరః*వల్లభోదయితేద్యక్షిఇతివిశ్వః సకలానామశేషాణాంసరితాంసదీనాం
వల్లభఃపతిఃసముద్రః తస్యనిశ్శేషీకరణేనిరవశేషతాపాదనెబాడబంబడబా
నలం-పూర్వంనిలోదరస్యసామర్థ్యవగ్గనమిదానీంస్వశ్యేతిసపానరుక్త్యం.
అత్రమునాబాడబత్వరూపణాద్రూపకస్తేనప్రసిద్ధం బడబానలస్త్యేతచ్ఛాప
కత్వమిత్యపూర్వత్వరూపంవస్తువ్యజ్యతే-బాడబప్రశస్తంబ్రాహ్మణోత్తమం
బాడబోబడబానలః ॥ ఆశ్రమోస్త్రీజాత్యగ్రజన్మభూదేవబాడబాఇతి

చామరః-అపాస్తసమస్తాశంనిగస్తాశేషత్యష్టమపిడవగతదక్షిణాశంప్రాప్తద
క్షిణారూపద్రవ్యాతిత్యష్టమితివిరోధః అధిస్థితయామృదికమితిపరిహారాన్

రోధాభాసోలంకారః* ఆశాదిగతిత్యవ్యయోరిత్యభయత్రాపివై జయంతీ- ఉ
క్తంచబ్రవత్కండపురాణే* అగస్త్యాదక్షిణామాశామాశ్రిత్యనభసిస్థితః - వ
రుణస్యాత్మజోయోగివింధ్యవాతాపిమదఃనభితి - తథావృష్టేకతానంసుకృ
తైకాయనంజన్మయస్యతం- సకలధర్మైకనికెతవావతారతయామహానుభావ
మిత్యర్థః- వృషభాయ త్తజన్మానమితిచ ప్రతీయతే- తథాపికుంభజన్మానంతు
ద్రకుంభోద్భవమితివిరోధః- ఉర్వశీదశకనాత్ ప్రస్కున్నస్యమిత్రావరుణతే
జనఃకుంభేసిషీ- ప్రత్యాత్ తత్సంభవత్వేనాస్యవస్తుగత్యాపరిహారాత్ పూర్వ
వదలంకారః- మాహాత్మ్యేతావన్నోత్పత్తిస్థానంప్రయోజకమితిభావః- భ
గవంతంవడ్డుచైశ్వర్యసంపన్నంలగస్త్యమవశ్యత్*సుకృతేవృషభేవృషః*ఏ
కతానోనస్యవృష్టిరేకాగైక్రికాయనావపీతిచామరః॥ ౨౫॥ తతఃశ్రీరామఃకి
మకాషీ=దిత్యాశంక్యాహ॥ప్రభామితి॥ఆర్కీమర్క-సంబంధిసీం-ప్రభాండ్ప్రి
మివ- తమసామజ్ఞానజనితమోహానాంలంఘనకారణాంచనిహంత్రింవిధ్వం

వకతదక్షిణాశంకావృష్టేకతానజన్మానమపికుంభజన్మానంభగ
వంతమగస్త్యమవశ్యత్॥ ౨౫॥ ప॥ ప్రభామివార్కీంతమసాం
నిహంత్రించాపీక్షాండధానంనియమేనలక్ష్మీమ్తపోనిధింశౌ
ర్యనిధిః ప్రపన్నస్వనామసంకీర్తననామరామః॥ ౨౬॥
గ॥ తతఃపరమహర్షేణమహాషిణాప్రణీతాభిరాశీర్భిస్సహ

సకారిణీం*కర్మకర్మణోఽతీతికర్మణిషష్ఠి-బ్రాహ్మీంలక్ష్మీంబ్రహ్మతేజః
నియమేననైయత్యేననిష్ఠాపారతంత్యేణసమిత్కుశాద్యాగంతుకసాధనవి
ష్యాద్యకర్మవిశేషేణవామౌతునాదధానంధారయంతం*నియమస్తుసయత్త
మ=నిత్యమాగంతుసాధనమిత్యమరః - తపసఃప్రతోపవాసాది సహితమిత
మేధ్యాసనరూపస్యనిధినిధానంలగస్త్యం-శౌర్యనిధిర్మహాశౌర్యసంపన్నః
ప్రసన్నఃనిర్మలాంతఃకరణభితిచ-విశేషణద్యయేనదుష్టనిగ్రహశిష్టానుగ్రహ
సామర్థ్యోక్తిఃరామః-స్వనామసంకీర్తననామ-శ్రీరామశర్మహంభౌ అ
భివాదయ ఇతినిజనామోచ్చరణపూర్వకం సమశ్చకారేత్యర్థః - జ్యాయ
సాంసమసాగ్రేతథాశాస్త్రాచారాదితిభావః * అభివాదపరంవిప్రంజ్యాయ
యాంసమభివాదయేత్-అసౌనామాహమస్తీసిస్వనామవరీకితయేదితిమను
స్మరణాత్-అత్రశ్లేషసంకీర్ణావమా-వృత్తముపజాతిః॥ ౨౬॥ తతఃఇతితతఃన
సుసాగ్రానంతరం-రామభత్యధ్యాసః- పరమహర్షేణసామౌత్పరబ్ర

౧౦౨ చంపూ రామాయణే సవ్యాఖ్యానే ఆరణ్యకాండః.

హృదయాపోయం శ్రీరామః మద్దశేనావదేశేనాగత్యస్వయం ప్రత్యక్షో భూ
త్కృతనమస్తారశ్చ భూదిత్యుత్పన్నా మందానందతుందిలాంతః కరణేనేత్య
థః-మహాపిఠాఠాగస్త్యైస-ప్రణితాభిఃస్వయంమహాపిఠ త్వాత్ తస్యచప్ర
తీత్యారాజప్రత్యావచ్చవిరచితాభిరాశీభిఃస్సహాకీర్వాదై స్సాకం- ముర
శాసనశరాసనంవైష్ణవచాపం-సరసిజాసనాస్త్రంబ్రహ్మస్త్రంసుత్రాష్టభ
దంసౌత్రామణంబంద్రంతూణీరయుగ్మంఅక్షయసాయకతూణయుగళం- త
థారుక్త మయకోశంహిరణ్మయపిఠానంఖడ్గంచ-ప్రతిగృహ్యస్తీవృత్త్యః కో
శోస్త్రీసత్త్వలేఖద్దశీధానైర్థాఘదివ్యయోరిత్యమరః-తదాజ్ఞయాతస్యాగస్త్య
స్యనిదేశేన-గోదావర్యాఃతటనికపైరోధస్సమీపే-ప్రకటితాంప్రసిద్ధాంఽం
చానాంవటానాం సమాహరః పంచవటీతాం - తదుపలక్షిత త్వాత్తదాఖ్య
యాప్రఖ్యాతంకంచిదాశ్రమమిత్యర్థః-అనేవతనివాసార్థమభజత-పంచవటి
త్యత్ర-తద్ధితాథేత్యాదినాసమాసః*సంఖ్యాపూర్వోద్విగురితిద్విగుసంజ్ఞా-

మురశాసనశరాసనంసరసిజాసనాస్త్రంసౌత్రామణంతూణీ
రయుగ్మంరుక్తమయకోశంఖడ్గంచప్రతిగృహ్యతదాజ్ఞయాగో
దావర్యాస్తటనికటప్రకటితాంపంచవటీమసేవత॥౨౭॥౧॥త
త్రవిస్తృతవక్షద్వంద్వమప్రతిద్వంద్వమతిశౌర్యావస్థాప్రత్య
యంకృతాపరోక్షమివతాత్మ్యంమహామహీద్రకల్పంగృధ్ర

ఆకారాంతోత్తరపదోద్విగుఃస్త్రీయంభావ్యతథిస్త్రీత్వం*ద్విగోరితిశీవః॥
౨౭॥ప॥తత్రేతి॥తత్రపంచవట్యాం-శ్రీరామఃవిస్తృతంవిశాలంపక్షద్వంద్వం
గరుద్వక్ష్మంయస్యతం * వక్షఃపార్శ్వగరుత్సాధ్య సహాయబలభిప్రీప్యో
యాదవః- అప్రతిద్వంద్వమవిద్యమానప్రతిభటంజగదేకవీరమిత్యథః- అ
శౌర్యావస్థాయాఃమహాశౌర్యమర్యాదాయాఃప్రత్యయమదీనం-లోకోత్త
శౌర్య సీమానమిత్యథః* ప్రత్యయోధీనశపథజ్ఞానవిశ్వాసహేతుష్విత్వ
రః- అప్రతిద్వంద్వశౌర్యావస్థాప్రత్యయమితిపాఠే అప్రతిద్వంద్వాయాన
వమాయాశ్చౌర్యావస్థాయాఃప్రత్యయం-కృతమపరోక్షంమపరోక్షతాదే
నతం-ప్రత్యక్షంతాత్మ్యంంగరుడమివస్థితమిత్యవమాంగరుత్వాంగరుడస
ర్వైశ్చిత్యమరః-మహీంధగతీతిమహీద్రః*మూలవిభుజాదిత్యాత్మప్రత్యయ
యథాహవామనః-మహీద్రాదయోమూలవిభుజాదౌతథాదర్శనాదితి-
హామహీద్రకల్పంమహాస్వయంస్నిభం- ఈషదసమాప్తాకల్పప్రత్యయః-

ధ్రాణాంరాజానంగృధ్రరాజంజటాయుషం*రాజాహస్సఖిభ్యష్టజితిటన్ -
అదాక్షీదవశ్యత్*దృశేర్లుజిసిచివృద్ధిః॥౨౮॥ పానేనేతి॥ ఏషోయంమైనాకఃప
ర్వతః-సిద్ధవత్కృత్యనిర్దేశోత్రతథాప్రతీయమానత్వాదిత్యవగంతవ్యంపానే
నమునికర్తృకపానక్రియయా హేతునా-హీనజలజ్వలరహితంసలిలప్రాయమి
త్యర్థః- అభింసముద్రమపాస్యత్యక్త్వా- పూర్వంపక్షచ్ఛేదోద్యతపురందరభ
యాత్తత్రనిలీయమానత్వాదితిభావః-యథాహకాశిదాసఃమైనాకమంభో
నిధిబద్ధసఖ్యమితి- మునిమగస్త్యమాశ్రయత్యనుసరతిసాస్వాశ్రయభంగకారిణః
స్వస్యాశ్రయణేయత్వాదితిభావః-నూనమిత్యుత్ప్రేతౌయామిత్యేవంప్రకారే
ణ-జాతామత్సన్నామిమాంరఘువతేఃశ్రీరామస్యశఙ్ఖాంవితర్కం*శఙ్ఖావితర్క
భయయోరితిశాశ్వతః- జటాయుఃకథితాత్మవంశఃవినతాయాంకశ్యపాజ్ఞా
తస్యాయుజస్యగరుడాగ్రజస్యతనయోహంశ్యేనీగర్భసంభవఃసంపాతేరనుజఇ
త్యాద్యవవర్ణితసిజాన్వయవృత్తాంతస్స౯- అహంత్యత్రాతస్యదశరథస్యమి

రాజమద్రాక్షీత్॥౨౮॥ ప॥ పానేనహీనజలమభిమపాస్యనూ

నంమైనాక ఏషమునిమాశ్రయతీతిజాతామ్ । శంకామిమాం
రఘువతేఃకథితాత్మవంశస్త్యత్రాతమిత్రమహమిత్యహరజ్జ
టాయుః॥ ౯॥ X॥ రామస్తుదశరథమివతంవశ్యస్తాశ్యవసం

భూతంసంపాతేరనుజమనుజరచితవర్గశాలః పంచవట్యాం

కంచిత్యమయంగమయామాస॥ ౩౦॥ X॥ అథకదాచిదువచీ

శ్రంసుహృత్*మిత్రంసుహృదిమిత్రోర్క-ఇతివిశ్వః-ఇత్యుక్తైవితీశేషః- అహర
త్పరిహృతవా౯-శ్రీరామముక్తసందేహారహితమకాక్షీదిత్యర్థః*తథారామా
యణం-దౌష్ట్యపుత్రౌవినతాయాస్తుగరుడోరుణవివచ-తస్మాజ్జాతోహమరుణౌ
త్సంపాతిశ్చమమాగ్రజః-జటాయురితిమాంవిద్ధిశ్యేనీపుత్రమరిందమేతి- అత్రక
వినస్తుతసాదృశ్యాన్తహూన్తతేజటాయుషిమైనాకసందేహాదయాత్త
స్యచతేనైవపరిహృతత్వాత్-నిశ్చయాంతసందేహాలంకారః-అత్రశంకాశబ్ద
స్యభ్రాంతిపరత్వేభ్రాంతిమదలంకారః-సచోత్ప్రేక్షయాంగెనసంకీర్యతే-వ
సంతతిలకాన్యత్తం॥౨౯॥ రామఇతి॥ రామస్తురామోపి- కాశ్యవసంభూతం
కశ్యవస్యపూత్రమిత్యర్థః- సంపాతేరనుజంతంజటాయుషం-దశరథమివప
శ్యేపితురతిసుహృత్త్వాత్తమివబహుమన్యమానస్స౯- అనుజరచితవర్గశా
లోలత్వగుణిమిత్తోటజస్స౯- పంచవట్యాంకంచిత్యమయంకియంతంకాలం
గమయామాసయాపయామాస॥౩౦॥ అథశూర్పణఖాగమసంవక్తుంతతాగ్ర

౨౦౪ చంపూ రామాయణే సవ్యాఖ్యానే ఆరణ్యకాండః.

లోద్దీపకం హేమతం వర్ణయతి॥ అథేత్యాది నా॥ అథ పంచవట్క్యాంకియశ్శాల
యావనానంతరం-కదాచిత్కన్తింశ్చిత్సమయేశరత్కా-లావనానంతరం-
హేమతం సమయస్సమజ్జంభతేన్యస్వయః- కీదృశో హేమతం సమయ ఇత్యా
కాంత్యాయంతమేవ విశిష్ట-ఉపచీయమానః ప్రవర్తమానః* చిన్తోతేకర్త
రిశానచ్ - మనోభవవైభవః సత్త్వభావః కామోత్సాహో వాయస్త్విక సత
థోక్తః ఉద్దీపకత్వాదితిభావః- పాకేన పక్వావస్థయాకపిశాః పిశం గ్రోయాః
కలమమంజర్యః శాలివిశేషకణిశగుచ్ఛాః తాసాంపుంజైః కదంబకైః పింజరీ
భూతః కేదారప్రపంచః వ్రీహిక్షైత్రవిస్తారః యస్త్విక సతథోక్తః-తత్ర తేషాం
పచేత్సంసంభవాదితిభావః-అపింజరః పింజరస్సంపద్యమానః పింజరీభూతః*
అభూతతద్భవేచ్ఛిః* అస్య చ్ఛావితి దీర్ఘః* కుగత్ప్రదాయ ఇతి సమాసః* శాల
యః కలమాద్యశ్చ కణిశం సస్యమంజరీతిచామరః- పంచబాణస్య మారమహావీ

యమానమనోభవవైభవః పాకకపిశకలమమంజరీ పుంజపింజ
రీభూతకేదారప్రపంచః పంచబాణ రణప్రయాణో చితవీర
పాణవత్పత్రపుటపాత్రదృశ్యావశ్యాయబిందు సందోహశ్చం
ద్రాతపేనిరానందతాం చందనానులేపే స్థిగ్లోలుపతాంచం
ద్రశాలాయాం నిరాశతాం చంద్రోపలస్థలెనిరాశతాం వా
తాయనసేవనేనిరుత్సుకతాం వాపీకూపాపకం రెనిరుత్కుంఠ

రస్యరణప్రయాణే జైత్రయాత్రాప్రారంభే ఉచితమనురూపం యద్వీరపాణం
వీరాణామవశ్యం కర్తవ్యం మధుపానం తేషాంతథాచారాదితిభావః* వీరపా
ణంతు యత్పానం పృతేభావినివారణ ఇశ్యమరః - తేన శుల్కంతద్వీతి తద్దితగ
తార్థిఉపమా* తేన శుల్కం క్రియాచేద్వీతి వతిప్రత్యయః* తద్దితశ్చానగ్నవిభ
క్తిరిత్యస్య సంజ్ఞా-పత్రపుటాని తరువలాశ సంపుటాని తాన్యైవ పాత్రాణి
చషకా ఇహిరూపకం తేషదృశ్య-సంలక్ష్యమాణః అవశ్యాయబిందు సందోహః
నీహరశీకరనికురుంబం యస్త్విక సతథోక్తః* అవశ్యాయస్తునీహరస్తుసారస్త
హీనం హిమమిత్యమరః-తథాచంద్రాతపేచంద్రికాయాం నిరానందతాం
తిరాహిత్యం - చందనానులేపే పటిరచర్చాయాం నిగ్లోలుపతాం నిరపేక్ష
తాంచంద్రశాలాయాం శిరోగృహే* చంద్రశాలాశిరోగృహమిత్యమరః-
రాశతామభిలాష రాహిత్యం-చంద్రోపలస్థలెవంద్రకాంతమణికుట్టిమే
పలః ప్రస్తరేమణా వితి విశ్వః-నిరాస్తతామాస క్షిరహితత్వం వా తాయనసే

నేగవాత్మమాగాఽనువతఃనేవాతాయనంగవాత్మస్సాన్యదిత్యమరః - నిరు
త్సృకతామపరితోషతాం-వాపీనాందీర్నికాణాంకూపానాండపానానాం
చోపకణ్ఠేన్దికసంచారేనిరుత్తంతతాంనిరుల్లాసతాంవాసరావసానేసాయం
కాలే అనాదరతామతత్పరతాం - వారివిహారేజలక్రీడాయాం నిరాకాంక్ష
తాంనిస్పృహత్వండత్పలమాలాయాంకుపలయదామ్నిఉపేక్షతా ముదాసీ
సతాండపవనభజనేఉద్యానవససేవనేప్ర్యుద్విగ్నతాంనిరుత్సాహతాంజనా
నాంజనయైఉత్సాదయైకాలాన్తరోపయోగినాంచంద్రాతపాదిశీతలా
వచారాణాంతదాసీమనువయైక్తత్యేనఅనపేక్షత్వాత్తేషునిరానందత్వాదిజ
నకభిత్సరః. అత్రచంద్రాతపనిరానందత్వాదీనాంకేవలప్రకృతానామేవో
త్పాదనక్రియారూపధమఃసంబంధేనాపవ్యస్యగమ్యమానత్వాత్ - కేవల
ప్రకృతగోచరాతుల్యయోగితా*ప్రస్తుతానాంతథాన్యేషాంకేవలంతుల్యధ
మఃతః. ఔపవ్యంగమ్యతేయత్రసాన్తృతాతుల్యయోగితేతిలక్షణాత్ - త

తాంవాసరావసానేనిరాదరతాంవారివిహారేనిరాకాణతా
ముత్పలమాలాయాముపేక్షతాముపవనభజనేప్ర్యుద్విగ్నతాం
చజనానాంజనయైగంభీరాభోగగచ్ఛగ్నసాన్తృచఘనేష్టకా
ఖచితభిత్తైరశ్లత్సరిగస్తరణీపటలస్యచ శశోదరలోమమృదుకం
బళస్యచ కాలాగరుధూమస్యచ కాశ్చీరాంగరాగస్యచసిర్ధూ

ధాగంభీరః తుషారవాతాదిదుప్ప్రవేశగాంభీర్యయుక్తః ఆభోగోవిస్తారో
యస్యసతథోక్తయగ్గభేగృహమావాసాగారంగర్భాగారంవాసగృహ
మిత్యమరః-తస్యచఘనంసీరంద్రంయథాతథాభిష్టకాశ్చితారచితాభిత్తిఃకు
డ్యంతస్యాశ్చశీతదాధానివతఃకన్వేన తస్యాఅపువయోగితాద్విదితిభావః*
భిత్తిః స్త్రీకుడ్యమేదూకమిత్యమరః* ఇష్టకైషికామాలానాంచితతూలభారి
ష్పితిప్రాప్యః. అశ్లత్సఃఅతనుఃసుఘటితఇతియావత్ - తస్యతిరస్కరణీపటల
స్యప్రతిసీరానికరస్యశ్లత్సంద్రంకృశంతసు - ప్రతిసీరాయవనికాస్యాత్తిర
స్కరణీచసేతిచామరః*తిరస్యోన్యతరస్యామితిసత్వం- శశస్యమృగవిశేషస్య
ఉదరేకుక్షిప్రదేనేయానిరోమాణికోవలతనూరుహాణితన్నిమితంయన్తృ
దుకంబళం. అథవాతద్వత్ప్రమయత్కంబళంసుఖసంస్పర్శకంబళంతస్యచశీ
తంనైవవితీగ్యతేప్రియతమైరాలింగనంకంబళమితిచారుచర్యావచనాదితిభా
వః - కాలాగరుధూమస్యకృష్ణాగరుధూమస్యచ*కాశ్చీరాంగరాగస్యకుంకు

౨౦౬ చంపూ రామాయణోపన్యాసానామ ఆరణ్యకాండః.

మవిలేపనస్య కాక్షీరవంకేన కృతప్రలేపో మౌమై న కానాశునిహంతిదోషానితి
తస్యదోషనివృత్తకల్పేన సదా నీమపేక్షిత త్వాదితిభావః*కుంకుమంఘ్రస్యం
పుణ్యంప్రోక్తం లోహితచందనం కాక్షీరజన్మవిద్వద్భిః కాలేయంజాగ్గలంస్తు
తమితిహాలాయధః-నిర్ధూమాక్షా రైః ధూమరహితాంగా రైః భరితంపూర్ణం
యద్ధనంతికాయంత్రం అంగారశకటీరూపయంత్రం తస్యచ * అంగారధాని
కాంగారశకట్యపిహసంత్యపీత్యమరః-నిర్ధూమగ్రహణం నేత్రయోరనుద్వేజక
త్వాథ-మిత్యవగంతవ్యం సుభగంకుర్యత్సనేన సుభంకరః భాగ్యకరః- గర్భా
గారాదీనాం శైత్యక్షేపనివృత్తకల్పేనోపయోగిత్యా తజ్జన్మనత్రాసాఫల్యం
పాదకఇత్యథః* ఆశ్రయభగన్మూలభరితనగ్నాంతప్రియేషువ్యర్థేషుచ్యో
కృషఃగరణేఖ్యన్నితిఖ్యన్ప్రీత్యయః* ఆరుద్విషదిత్వాదినాముమాగమః- అ
త్రాపిపూర్వపదభ-గ్నపాదీనాం ప్రకృతానామేవసాభాగ్యలాభరూపధర్మ
సంబంధే నాపవ్యస్యగవ్యమానత్వాత్ కేవలప్రకృతగోచరాతుల్యయోగి
తా- తథారేణుకణాయమానారేణుకణవదాచరంతః ఆతిసూక్ష్మైకారాణి

మాక్షారభరితహస్తకాయంత్రస్యచ సుభగంకరః రేణుకణ
యమానతుషారధూశీధూసరవాసరస్సరసీరుహదావపావ
కస్తుహినప్రణితలాసికాధరదళదూరీభూతదంశకృత్యః ప్రక్షీ

త్యర్థః- అచారకృజంతాల్లటఃశానజాదేశః-తాదృశాఃయేతుషారాఃనీహరా
స్తవీవధూళయఃపరాగాఇతిరూపకంతాభిర్దూసరాఃధూమాఃవాసరాదిః
సాఃయస్యసతథోక్తః*క్షీణేదివనవాసరావిత్యమరః-సరసీరుహణాన్దావపా
వకోదవాగ్నితుషారతుషానలేనతథ్వంసకరత్వాదితిభావః*వసేచవనవన్దై
చదవోదావశ్చకర్తృతఇతిశాశ్వతః- తుహినేనప్రణితానిప్రణవత్కృతా
స్ఫుటితానీత్యర్థః*ప్రణశద్దాత్-రోతేర్గ్యంతాత్-ర్మణిక్తః-తాదృశానియ
విలాసికానాంపణ్యస్త్రీణామధరదళాన్యధరోష్ఠపల్లవానిలేపాం దూరీభు
తందూరతోపాస్తందంశకృత్యందంతక్షతక్రియాంయస్మిన్సతథోక్తః-స్వత
స్ఫుటితానాందంశకృత్యాసమాత్వాదితిభావః వంశకృత్యితిపాదేదూరీభు
తందూరతఃపరిపూతంవంశకృత్యంవేణునాదక్రియాంయస్మిన్ స్ఫుటితానా
ధరాణాంవేణుపూరణానమగ్ధత్వాదితిభావః-కులవధూజనాధరపుటానా
దంశకృత్యవంశకృత్యానాచిత్వాల్లాసికాగ్రహణంద్రవ్యవ్యం*సతఃకీలానకీ
మేత్యితిత్యమరః-ప్రక్షీణతారుణ్యపణ్యాగ్నాజ్జవలేవృద్ధవేశ్యావయవపదిత

పమాప్రయతసౌభాగ్యోపగతరామణీయకః ప్రపాసంనివేశఃపానీయశా
లికాసంస్థానంయస్మిన్ సతథోక్తః విటానాంపాంధానాంచానపేక్షితత్వా
త్ప్రసాదనాభావేనవృద్ధపణ్యాజ్జనాంగానాంప్రపాసంనివేశానాంచలవగత
రామణీయకత్వంద్రష్టవ్యం*ప్రపాపానీయశాలికేత్యమరః-ఘృణ్యేకవిధానం
తాలవృంతానాంవృజనానాంషితాంతికాలోవిశ్రమసమయః- గ్రీష్మర్తువిత
స్తతోవ్యాధూననజనితానందసంభవాదిభావః*వ్యజనంతాశవృక్షకమిత్య
మరః-కామినీనాంతరుణీనాంస్తనభరఃకుచభారవపగిరుగ్గనీమాగిరుగ్గస్తా
నంతత్రనిర్భయం నిరాతంకంయథాతథా నిలినోనిగూఢతయాప్రవతేమా
నోనిదాఘభావఃఊష్ణత్వంయస్మిన్ సతథోక్తః-తదానీంకామినీకుచభరేషు
అత్యంతేష్ట్యస్యవిద్యమానత్వాత్- ఇయముప్రేక్షాగమ్యారూపకసంకీర్ణా-
వీతనహేమప్రనిదాఘయోఃజేతృజేతవ్యభావః-వ్యజ్యతే*నిదాఘాగ్రీష్మకా
లేస్యాదుష్ణస్వేదాంబునోరపి- భావస్సత్తాస్వభావాభిప్రాయచేష్టాస్త్విజన్త

తారుణ్యపణ్యాజ్జనాంగావత్ప్రయతసౌభాగ్యప్రపాసన్ని
వేశస్తాలవృంతవిశ్రాంతికాలఃకామినీస్తనభరగిరుగ్గనీమ్ని
భయనిలిననిదాఘభావో దివాభీతవ్రాతస్యావ్యనతిభయం
కరదివాకరశ్చ కోరనికరస్యావ్యనతి క్షేమంకరసుధాకరః కా
దంబకదంబస్యా వ్యనతిప్రియం కరకషలాకరఃకృతకరయగళ

స్వీతివిశ్వప్రకాశామరౌ- దివాభీతవ్రాతస్యదివాహనిభయోలస్యఘాతానికర
స్యాపి*దివాంధఃకాశికోఘాతాఇత్యమరః - అనతిభయంకరఃమందప్రకాశ
త్వాదీషద్యయంకరఃదినకరఃసూర్యఃయస్మిన్ సః*మేఘుతిభయేఘకృష్ణ ఇతి
ఖచి అరుద్విషదిత్యాదినాముమాగమః - చకోరనికరస్యాపిచంద్రికాపా
యివక్షీవిశేషనివహస్యాపి*చకోరశ్చంద్రికాపాయిత్యభిధానాత్ అనతిక్షే
మంకరఃనీహారావరణేనమందరస్మిత్వాదీషద్యత్ప్రప్తికరః సుధాకరశ్చంద్రయ
స్మిన్ సః-క్షేమప్రియమప్రేక్షేతిఖణ్డేతిఖచిముమాగమః-కాదంబకదంబస్యా
పికలహంసనికురుంబస్యాపి-కాదంబఃకలహంసస్సాద్విత్యమరఃఅనతిప్రియం
కరాః పద్మోల్లాసహస్యాదీషత్ప్రియజనకాః కషలాకరాస్సరాంసియస్మిన్
సఃప్రియంకరేత్యత్రపూర్వవత్ప్రకృత్యయముమాగమా - తథాకరయగళస్య
హస్తయుక్తస్యస్వస్తికంస్వస్తికాకారస్సన్నివేశవిశేషః- వ్యత్యాసస్తాపనం
స్వస్తికశ్చార్థః-తద్గూర్హయోబంధఃసంకృతః- శీతబాధానివర్తకసంకంబ

౨౦౮ చంపూ రామాయణే సవ్యాఖ్యానే ఆరణ్యకాండః.

శౌద్యాచ్ఛాదనాభావాదురసివిరచితోయేనసతథోక్తః-శీతబాధయావ్యత్య
స్తహస్తాచ్ఛాదితోరస్కఞ్చత్యర్థః-తస్యభావస్తతాతయాహేతునా- నీహారా
తంకాత్తుహినోపద్రవాయాశంకాభీతిఃతయా *శంకావితర్కభయయోరితి
యాదవః - హృదయకమలంహృత్పద్మంగోపాయంతరక్షంతమవేత్త్యప్రే
క్షా-గుహాధూపవిభీమణీవసీభ్యలయఇత్యాలుప్రత్యయః- దస్తావీవవీణావ
ల్లకీవాద్యవిశేషః- నైత్యజనితసామకంపవశేనధ్వననశీలత్వాత్ అశ్రాంతంని
రంతరంయోదంతవీణావ్యాపారఃచలనరూపక్రియావిశేషః తేనవేపమానా
ధరపుటతయాకంపమానాధరోష్ఠతయా హేతునా శీతికాయాః-నైత్యబాధా
యాఃపిశాచ్యాశ్చనిహారణాయతాంనిరాకర్తుముచ్చాటయతుంచేత్యర్థః.
నిపుణంసమర్థం మంత్రజవం మంత్రోచ్చారణం కుర్వంతమితేత్యప్రేక్షా-
అవిరళపులకపాశ్యాసాంద్రరోమాంచప్రపంచేనకబళితంగ్రస్తంఆచ్ఛాదిత

స్వస్తికబంధతయానీహారతంకశంకయాహృదయకమలమివ
గోపాయంతమశ్రాంతదంతవీణావ్యాపారేణావేపమానాధ
రపుటతయా శీతికాపిశాచికానిర్వరణాయ నిపుణమంత్రజవ
మివకుర్వంతమవిరళపులకపాళికబళితకళేబరతయా సకరుణ
విధివీత్సగ్గోమకంబళకృతాంగరక్ష మివభిక్షామటంతందుగ్ధత
వర్గంనిర్ఘృణాకదాచిదపికమలానాలోకితవతీతత్స్యేసాసూ
మితియావత్ - కళేబరంశరీరంయస్యతత్తయా హేతునాసకరుణేనదయాశ్
నావిధినాబ్రహ్మణావితిణంధత్తంయద్రోమకంబళంతనూరుహరూపకం
శంతేనకృతాజ్గరక్షంవిరచితాజ్గసంగోపనమివస్థిమిత్యప్రేక్షాణాన్తస్య
ణాంసంస్పృష్టిః-భిక్షామటంతంభిక్షాచరణతత్సంగందుగ్ధతవగ్ధందరిద్రసము
హం*దరిద్రోదుగ్ధతోపిసఇత్యమరః-నిర్ఘృణానిస్పరుణా*కారుణ్యంకరుణ
ఘృణేత్యమరః-కమలంలీలావద్దంతస్యాఃఅస్తీతికమలాలక్ష్మీః*అగ్ధాద్యవ
త్యయః*లక్ష్మీఃపద్మాలయాపద్మాకమలాశ్రీహారిప్రియేశ్యమరః - నాలో
తవతీనదృష్టవతీకరుణాకటాక్షవీక్షణేనతస్య ధన్యతాంనాపాదితవతీత్యర్థ
నజాధాన్యసరబ్దస్యసుపుష్పేతినమాసః.అథవాఅలోకితవతీనభవతీత్యర్థ
అస్తీభవంతిసరోవ్రయజ్యమానో వ్యస్తీతిభావ్యకారవచనాత్ భవంతీ
టంపూర్వాచార్యాణాంసంజ్ఞా- ఇతిమత్స్వేతిశేషః-తస్యైకమలాయైతస్మా
కమలాయామిత్యర్థః * క్రుధక్రూపహేయ్యాసూయాద్ధానాయంప్రతికో

శ్రీచతుర్థీ-సామాయస్సేవ్యఃస్సన్నివేత్యత్ప్రేతా- సవత్రకోశంశుభణశా
 పట్టబంసహహానార్థాఘంచఃసత్రంవాహనపల్లతాః- కోశోస్త్రీకుట్టునేభ
 డ్దపిధానేర్థాఘదివ్యయోరితివిశ్వామరా- తస్యాఇదంతదీయంకమలాసంబం
 ధియదావాసతామరసంనివాసపంకేరుహం * వత్తేరుహంతామరసమిత్యుచి
 రః-తద్వివాశయన్విధ్వంసయత్ తత్రస్థాయాఃకమలాయాఃప్రతీకారస్యదుష్ట
 రత్సేనతదీయావాసతామరసప్రతీకారకథనాత్. ప్రత్యసీకారకారః- తదు
 క్తంబలిసఃప్రతిపక్షస్యప్రతీకారేమదుష్కరే-యస్తదీయతిరస్కారఃప్రత్య
 సీకంతదుచ్యతఇతి- సహాత్తోప్రేత్యోజ్జీవితఇతిసంకరః- సవత్రకోశమిత్యేష
 స్తువిశేషః-తథాగగనమేవమతంగజఃకుంజరః*మతంగజోగజోనాగఃకుంజరో
 వారణఃకరీత్యుచరః- తస్యగరపుష్కరేణహస్తాగ్రేణోత్థితఃఉత్తిష్టయశ్చకర
 నికరోజలబిందుసంచోహః తదాకారైస్తుదూమైరీతిరూపకసంకీర్ణతాద్రూ
 ప్యోత్ప్రేత్యాగమ్యా * పుష్కరంకరిహస్తాగ్రేవాద్యభాండముఖేజలఇత్యుచ

య ఇవతదీయావాసతామరసంసవత్రకోశంవినాశయత్ గగ
 నమతంగజకరపుష్కరోత్థిత శశికరనికరాకారైరతిపరుషస్త
 రశరతాపత ప్రగగనాం గనాం గనవత్స్వేదసదృశైర కీణ
 హిమప్రకరైరధ్వగాంతః కరణానిసీమంతయత్ హేమంత
 సమయస్సముజ్జృంభత్ || ౩౧ || ప॥ యత్రకాంతానపశ్యంతి

రః-అత్రపుష్కరశబ్దేనైవకరప్రవృత్తేఃపునఃకరగ్రహణంకరికలభక గ్లావతంసా
 దివద్ద్రష్టవ్యం . అతిపరుషస్తరశరతాపేనఅత్యంతకఠోరమన్నభబాణకృత
 సంజ్వలేతప్రసంతప్రంయద్గగనమేవఅంగనాతస్యాఃఅంగంశరీరంతస్త్వా
 త్ప్రేతకసంప్రవమాణః యస్సేద్విదఃఘర్షాంబుకణగణః తత్సదృశైఃతత్సదృ
 శైఃత్యుత్ప్రేతాఅఘాతోవమా- గగనస్యాంగస్వేదయోరప్రసిద్ధత్వాదిత్య
 క్తంప్రాక్ *దృశేఃకన్యాఇతికన్యాదేశః-అమూతకస్యగగనస్వైవవస్తరశరసంత
 ప్రత్వంకిముతాన్యస్యేత్యాశ్చగ్రయితిభావః- అక్షేణహిమప్రకరైఃఅవిచ్ఛిన్న
 పహారాసారైఃఅభ్యగాంతః కరణానిపాంథహృదయానిసీమంతయన్విదా
 రయత్ హేమంతసమయః హేమంతకాలఃసముజ్జృంభతవిజృంభితోఘాత్ ||

౩౧॥ యత్రేతి॥ యత్రయస్త్రిక హేమంతేవిరహపవ్నినాప్రియవియోగాగ్ని
 నాక్లాంతాఃనిపీతీతాః-కాంతాఃస్త్రియః-నిశావసానవేలాంబజనీవిరామకా
 ౨౦-వ్యసనాంబుధేఃదుఃఖసాగరస్యవేలాజ్ఞూలంచ-సపశ్యన్తి-దుఃస్సహవిరహ

అం ౧౦ చంద్రాదామాయతే సవ్యాఖ్యాతే అరణ్యకాండః.

తేజనావకాత్ తయోస్తథా అనవధికత్వేన ప్రతీయమానత్వాదితిభావః.
 బృహంబువిక్యతో వేలాకాలమర్హదయోరపీత్యమరః. అత్రవేలయోరుభయ
 రప్రిప్రకృతయోరేవాదర్శనక్రియారూపధర్మకసామ్యేనానవ్యవస్థాగమ్యమ
 సత్త్వాత్- కేవలప్రకృతగోచరామల్యయోగితా ॥ ౩౨ ॥ తత్రేతి ॥ తత్రపై
 మంతే- శూర్పంశోచితభాజనసంసఖవిదూషణఇతిధాతో శూర్పేణశోచితభ
 జనేనయజ్ఞాదినస్క్రియాఃసఖేయవిదూషయతీతిశూర్పణభూయద్వా- శు
 ర్పాకారాణిసఖానియస్యాస్యాశూర్పణభూనామరాక్షసీరావణస్వసాపు
 ర్వపదాత్సంజ్ఞాయామగఇతిణత్వంసఖముఖాత్సంజ్ఞాయామితిసజీవేవర్ణ
 లామధ్యంతస్తద్భిత్త్యంతః అధీశీజ్ఞానాంకమేతికమత్వం. అధ్యాసీనమ
 స్థితం. ఈరాసఇతికారః- లక్ష్మణాగ్రజంరామముపససారప్రాపకామా
 రతయేతిభావః-భావికార్యకరణదత్తత్వాల్లక్ష్మణాగ్రహణంద్రష్టవ్యం ॥ ౩౩ ॥
 స్మిన్నితి ॥ ప్రలయాదాగతంప్రాలేయంతత ఆగత్యత్యజే కేయమిత్రం

క్లాంతావిరహవహ్నినానిశావసానవేలాంచవేలాంచవ్యస
 నాంబుధేః ॥ ౩౨ ॥ గతత్రపర్లశాలామధ్యమధ్యాసీనంలక్ష్మణా
 గ్రజముపససారశూర్పణభూ ॥ ౩౩ ॥ ప తస్మిన్మజ్జ్యంభితోష్ణ
 స్తనతటదయితాహీనసంహారకాలేకాలెప్రాలేయధారాక
 వచితగగనాభోగదిక్పక్రవాళే కామూర్ధ్వారాక్షసీసాపతిమతి

ప్రలయానాంయాదేరియఇతియశబ్దస్యఇయాదేశః. ప్రాలేయధారాభిరీ
 హారాసారైః కవచితః ఆవేష్టితః గగనాభోగోగగనవిస్తారః దిక్పక్రవాళం
 చ్ఛిండలంచయేనతస్మిన్తథోక్తేచక్రవాళంతుమండలమిత్యమరః. అతఏవ
 జ్జ్యంభితోష్ణంప్రవృద్ధోష్ణస్తనతటజ్ఞుచమండలంయాసాంతాభిర్యతాభిర
 ధూభిఃహీనావిహీనావియుక్తావిరహిణఇత్యర్థః- తేషాంసంహారకాలెప్ర
 యకాలే. అథవా- తేషాంసంహారేసంహరణక్రియాయాంకాలేకృతాంతర
 శిశీకృతాజ్ఞానేహసోఃకాలఇత్యమరః-హసంతీంచహసంతీంచహసన్తిం-
 మలోచనామ - హేమంతేయేనసేవంతేతేనరాదైవవంచితాఇతివచనా
 విరహాజనమూరకఇత్యర్థః-తస్మిన్కాలేహేమంతసమయే-కామేనాంధ
 వేకదృష్టిశూన్యేత్యర్థః- సాపూర్వోక్తారాక్షసీశూపణభూజాతేర
 విషయాదయోవధాదితిజీవ-లక్ష్మ్యైఃలిలారవిండేవిహారవద్వై- లిలయా
 ధృతకమలేనా- నవపీఠితిధియంనూతనమాంసబుద్ధి- తస్వతీకుర్వతీ- తా

గృహింతిప్రాప్తువతిత్యథః - విశితంతరసంజూంసమిత్యమరః - నవగ్రహ
 లంజిస్తుతా త్పదనాగ్ధమిత్యతంగతవ్యం - శ్యేనికేవ శ్యేనాంగనేవ - చంద్రమా
 నానతీతిశేషః - శ్యేనోగృధ్రజాతీయః కపింజలాదిక్షుద్రఖగ్రాహీవక్ష్యేవిశే
 షః - జాతేరస్త్రీత్యాది నాజీవ - తతఃస్వాధేకః - కేణఇతిప్రాప్యః మైథిలీప్రా
 గనాధేసీతావల్లభేశ్రీరామే - ఏతేనాస్యసంభోగాథకంస్త్ర్యంతరాత్యంతా
 భావఃసూచ్యతే - పతిమతింపతిరయం మేఘాదితిబుద్ధిమతసోత అకరోత పతి
 త్వేనావృణోదిత్యథః - శ్యేనికాలీలారవిందేమాంసబుద్ధిమవశూర్షణాపిశ్రీ
 రామేప్రియతమబుద్ధిం చకారేత్యథః - అథవా - రాక్షసీ - శ్యేనికాలక్ష్యేలీలా
 లారవిందేనవపిశితధియమవ - మైథిలీప్రాగనాధేపతిమతింశ్వసీనధానాన
 తీతనోద్వరణమితిశేషః - త్వంమేపతిర్భవేతిశ్రీరామమవృణోదిత్యథః - ఉప
 మాలఛ్చారః - నచారవిందే శ్యేనికాయః - విశితభాంత్యుదయకధనాద్భ్రాంతి
 మతాంగేనసంకీర్యతే - స్రగ్ధరావృత్తంలక్షణంతా క్తం 3౪ || తతఇతి || తతఃపతి
 త్వేనవరణాంతరం - ఇమమేనంజనంమామిత్యథః - తస్మాఖండితపహిమా

మతనోక్తైథిలీప్రాగనాధేలక్ష్యేలీలారవిందేన వపిశితధియం

తస్యతీశ్యేనికేవ || ౩౪ || X || తత స్తేనజానకీజానిరిజానీహిజన

మిమంమమానుజమతిమన జఘజబలమబాలమజలావియు క్తం

తిశయద్యోతనాథకమిదంశ ద్వేననిగ్దేశః - జానకీజనకమహారాజపుత్రీజాయా
 యస్యజానకీజానిః సీతాపతిః - జాయాయానిజినిజాదేశః - ఈదృక్సాభాగ్య
 శాలినిమహాకులప్రసూతేయంసన్నిహితామమభార్యానిసగ్రతోహం చైవ
 త్ప్రతశీలః తస్మాత్తమత్వద్వరణమయ క్తమితిభావః - ఇతిజానీహిజానకీపతి
 మవబుధ్యస్తేతిప్రాతీతికోథః - చరమార్థస్తుదశరథనందనరూపేణజననాజ్ఞ
 నందుత్తసిగ్రహశిష్టపరిపాలనాథకంరాజపుత్ర త్వేనావతీర్ణమిత్యథః - ఇ
 మంజూంజానీహిసీతారూపిణ్యాలక్ష్మ్యైః పతిః శ్రీమహావిష్ణుః - తథాచరాక్ష
 ససంహతుకన్ద్విష్టేనరాక్షసీవరణంయ క్తమితిభావః - ఇతిజానీహి || తతఃకిమి
 త్యాశంక్యాహ - గురుణాపిసమంహాస్యంక ర్తవ్యంకుటిలంవినేత్యాదిన్యాయేన
 భ్రాతృవిషయమపి పరిహాసంప్రయోజయత్ రామోలక్ష్మణవిషయత్వేనప్ర
 వృత్త్యాభానప్రత్యాయకైస్తాత్పర్యేణనివృత్తి ప్రతిపాదకైశ్చిష్టశబ్దైః ప్రలో
 భనాథకముత్తరమనుభావతే - మమేత్యాదినా - మమానుజంసోదరం - నకు
 యంకంచనసాశీల్యసాంధర్యాదిభిషత్తుల్యమిత్యథః - మనుజానతిక్రాంత

౧౧౨ చంద్రారామాయణే నవ్యాఖ్యానే ఆరణ్యకాండః.

మతిమనుజం*అత్యాదయఃక్రాంతాద్యథేద్వితీయయేమిసమాసః-తద్భజబ
 లంయస్యతం.అమానుషబాహుపరాక్రమశాలినమిత్యర్థః-అబాలంతరుణం
 రతిక్షమమితీయావత్.అబలావియుక్తమనూశభార్యమసన్నిహితభార్యంవా
 అతోభార్యాపేక్షిగమిత్యర్థః-సాచత్యమేవభవిష్యసీతిభావః-ఈదృశంల
 క్ష్మణమాశ్రయితుంభార్యాశ్వేనానువర్తితుం తవయుక్తమనురూపమితిపరి
 హాసానుకూలఃప్రాతీతికొధః-అంతరాశయస్తుమమానుజంధమకశీలత్వా
 దినామత్సమబ్రహ్మచారిగమిత్యర్థః-అతిమనుజః పురుషోత్తమోవిష్ణురీతి
 యావత్-తస్యేవభుజబలంయస్యతం-విష్ణుతుల్యపరాక్రమమిత్యర్థః-చాలః
 అవివేకిససభవతిత్యచాలః-తంవివేకినమిత్యర్థః-అబలావియుక్తం-పరదారపరి
 గ్రహాదిశూన్యంఏకవత్ప్రతమిత్యర్థః-ఆశ్రయతుంయుక్తమితికాకుః-న
 యుక్తమిత్యర్థః-ఇత్యనేనప్రకారేణరామేణప్రత్యాఖ్యాతాప్రత్యక్షానిరా
 కృతావా-శూర్మణా-సామిత్రిముపేత్యతాత్పర్యానభిజ్ఞాతయాశ్రీరామవ
 చనం స్వానుకూలమేవమన్వానామందబుద్ధిర్యం లక్ష్మణసమీపం గత్వేత్య

యుక్తమాశ్రయితుంతవేతిప్రత్యాఖ్యాతారామేణసాసామి

త్రిముపేత్యయధావనీషితవభావర || ౩౫ || ౫ || తేనా

పిభద్రేతస్యాస్యవాసోహం దాసభార్యావదమనాగ్యం

ర్థః-మనీషితమనతిక్రమ్యయధామనీషితంయావదభిలాషమిత్యర్థః-అభావ
 తమాంపరిగృహణేత్యవోచత*యధాసాదృశ్యఇత్యవ్యయాభావః-యధా
 సాదృశ్యవీఘ్నభావదాధానతివృత్తిష్యిత్యభిధానాత్ || ౩౫ || తతఃకింజాత
 మిత్యతఆహ || తేనేతి || భద్రేహెకల్యాణిఆస్యస్యక్లేష్టస్య తస్యశ్రీరామస్యయ
 స్త్వయాప్రథమవృతస్తస్యేత్యర్థః-అహం దాసోభృత్యః-అతఃకులజాతా
 యాస్సతుః-లప్రసూతాయాఃఆర్యాయాఇతియావత్-నార్యాఃవభావాః*నా
 రీసీమంతినీవధూరిత్యమరః-దాసభార్యావదంభృత్యభార్యాస్థానంతథాభా
 వత్సమిత్యర్థః*వదంవ్యవసీతత్రాణస్థానలక్ష్మ్యైః*ఫివస్తుష్యిత్యమరః-అనా
 ర్యంసనఅయుక్తంఖలు-దాసభార్యాభూత్వాదాసీభావంగతుమసాంప్రత
 మిత్యర్థః-తస్మాత్తాత్రమార్యంశ్రీరామమేవభజేథాఃప్రాశ్నయోః
 ఆర్యాయార్యభజనంయుక్తమిత్యక్షరాథః-వాస్తవాథఃస్తువిరుద్ధలక్షణ
 యాలవహ్నవెనహేలమంగళే-కుజవాసరేలమంగళేమంగళశబ్దప్రయోగ
 వత్-అభద్రేజాతేసర్వభద్రంజాతమిత్యాదిప్రయోగవద్ద్రష్టవ్యం-ఆర్య

స్యశ్రేష్ఠస్యశ్రీరామస్యభార్యాత్వమేవభవిష్యసీతిభావః - ఈదృశంచామమా
శ్రయితుంభార్యాత్వేనానువతితతుం తవయ క్తమనురూప మితిపరిహాసాను
కూలఃప్రాతీతికోధః సర్వసువర్వసార్వభౌమస్య తస్యప్రసిద్ధస్యశ్రీమహావి
ష్ణురూపిణోహందానఃభక్తః- శ్రీవిష్ణురూపశ్రీరామభక్తత్వేనలత్యంతపావ
నభివ్యథః-అతఃకులజాతాయాఃనార్యాభవత్యాఃదాసస్యశ్రీవిష్ణుభక్తస్య
భార్యాయాఃయత్పదంతద్వరణమయ క్తంతున్యాః ఆందోళికారోహణపాం
భితవదిత్యర్థః-తస్మాత్తంవిష్ణురూపంచరామమేవభవేధాఃశరణంగచ్ఛే- య
తఈదృశవకారిణీత్వంముక్తాభవిష్యసీత్యర్థః - అథగురుణాపిపమంహస్యమి
త్యాచిన్యాయేనలత్కులఃశ్రీరామేసీతాయామపిపరిహాసంప్రయుక్తైః- కింజ
అక్రూరసత్వాదుద్యుతచిత్రాంతవభయానకేభయంకరే కానసేసంచారా
చతురాంసంజరణాశక్తాం-యద్వాసంచారేణాచతురాంవిహ్వలాంవనవా
నవ్రతబంధభూతామిత్యర్థః-విదేహరాజపుత్రీంలతవీవకృశాంగీమిత్యర్థః-
అనుదరాకన్యాఅలవణాయవాగూరిత్యాదిభాష్యకారవచనాదీవదధావా

ననునార్యాఃకులజాతాయాస్తస్మాత్తమేవభవేధాఃఅక్రూర
సత్వాంభయానకకానన సంచారాచతురాంవిదేహరాజ
పుత్రీంవిహేయత్రభవతీమేవాసౌపరిగ్రహీష్యతీతిలత్కులజే

నినభివ్యథాయోనిశబ్దః నిపాతనావ్యయానామనేకార్థత్వాద్విదేహశబ్దో
యంచాజవివేషణంచాజపుత్రీవివేషణంవా - త్వంతునోక్తవివేషణత్రయవిశి
ష్టతిభావః-ఈదృశీంసీతామహాయత్యక్తా-తత్రభవతీంచూఞ్చ్యాంత్యామే
త్యర్థః-ఇతరేభ్యోపిదృశ్యంతభిప్రాగ్గీయప్రల్పిత్యయః - మధ్యపే
సమాసః- ఉగితశ్చేతిజీవ - త్రిపుత్రభవాన్బుజ్యస్తథైవాత్రభవానపీతీ
శూదవః-అసౌశ్రీరామః-పరిగ్రహీష్యతీతిప్రాతీతికోధః-వస్త్రతస్తుఅక్రూ
రసత్వాంప్రసన్నహృదయాం విశిష్టకానన సంచారేణాచతురాం పీతీతా
కుమారిమిత్యర్థః- యద్వాతత్సంచారభీరుమిత్యర్థః- భీరుత్వవైకవకు
శ్రీధర్మత్యాదితిభావః - విదేహరాజపుత్రీంజనకమహారాజకన్యకాం
కులప్రసూతాంవిశిష్టదేహరాజపుత్రీం- అతవీవత్రభవతీంచతురా
నీయాం సీతామేతాదృశ్యకలగుణసంవన్న త్వేనా పరిత్యాగాహంకమిత్య
ర్థః- విహేయ- కరోరహృదయాంకులవధూధర్మకపరిత్యాగేనతత్రాయ
యాకాననస్వైర్నసంచారతత్పరాం రాక్షసీత్వేనాకులజాతాం వికృతా

తెగక చరిత్రాచారములే నవ్యాఖ్యానే అరణ్యకాండః.

కాతాంబ అతవీరతత్రభవతివిదుద్ధతక్షణయా అపూజ్యాంపరిత్యాగార్హం
 త్యాంపరిగ్రహీష్యేత్యేవేతికామః-నపరిగ్రహీష్యేత్యేత్యర్థః. ఇత్యేవంప్రకా
 శేణతనలత్తు. తేనాభిహితాప్రత్యుక్తానతీ - వీరమతిఃపరిహాసాశయానభిజ్ఞత
 యానష్టబుద్ధిస్సాశూర్పూఖాతదీయంలత్తు. తోక్తంవచనం అనుమతమనుకూ
 లాలమనుతలబుధ్యత - తత్రవీరమతిపదార్థస్యవీరేషణగత్యామననశబ్దార్థం
 ప్రతిహేతుత్యాప్తదాధకహేతుకంకాన్యలింగమలంకారః॥ ౩౬॥ తతస్సాకి
 మకరోదిత్యతలహ॥ దశరథతి॥ దశరథాత్మజయుగ్మస్యరామలత్తుణయోర్ని
 రీక్షణత్వతేనదర్శనోత్పవేనసమాకులాససంభ్రమాబుద్ధిర్యస్యాస్సాలనయోః
 కతరంభజామితిహోలాయమానమానసేత్యర్థః* నిర్వాప్యపారస్థితౌకాలవీరే
 షోత్సవయోఃక్షణాభ్యామరః. ఇయంశూర్పూఖా - ఉభేచతేకూలేచ ఉభయ
 కూలే. అత్రోభాదుదాత్రోనిత్యమితిపృథక్సూత్రగ్రహణాదేవనిత్యత్వేస్థితేభ్య
 నర్నిత్యత్వగ్రహణసామధ్యైకద్వైదివయే ఉభశబ్దస్థానే ఉభయశబ్దప్ర
 యోగ ఏవసాధురిత్యనుసంధేయం - యధాపాక్షేయటః. అత్రోభాదుదా

నాభిహితావీరమతిస్సాతదీయం వచనమనుమత మమనుత॥

౩౬॥ ప॥ దశరథాత్మజయుగ్మనిరీక్షణత్వణసమాకులబుద్ధిరియం

దధా॥ ఉభయకూలసమస్థితశాద్వలప్రభుమగతాగతఖిన్నగవీర

త్తోనిత్యమితినిత్యగ్రహణస్యేదం ప్రయోజనంవృత్తివిషయే ఉభశబ్దప్రయో
 గోమాధూత్. ఉభయశబ్దస్యైవయధాస్యాదిత్యుభయపుత్రఇత్యాదిభవత్యై
 తద్యాదిభ్యాతం మదీయశృంగారనాటకే - తయోఃపూర్వోత్తరనదీతీరయో
 న్నమంతుల్యం యధాతథాస్థితౌశాద్వతాశప్యత్యామదేశౌ శాదాశ్చమ్పాభ్య
 నయోదేశశయోస్సంతీతిశాద్వలావితీవిగ్రహః * శాద్వలశ్చాదహారిత ఇత్య
 మరః*శాదఃకడఃమశప్యయోరితివిశ్వశ్చ*నడశాదాద్వలజితివలప్యైత్యయః
 తయోర్వ్యోధమంకుత్రవాగచ్ఛామితిచిత్తసంభ్రమః - తేనహేతునాగతాగ
 తాభ్యాంయతాయతాభ్యాంభిన్నాభేదంప్రాప్తాయాగవీగాఃభేనుః*గో
 రతద్ధితలుకీసమాసాంతప్తచీటిత్యాతేజీవతస్యాదశామవస్థాందధాధ్యతవ
 తీదశాశర్వావస్థాయామితివిశ్వః-రామలత్తుణయోరన్యతరప్రాప్త్యాశాం
 దోశనేవరమఖిద్యతేత్యర్థః. అత్రాన్వధమకస్యాశ్చత్రాసంభవాత్తత్సద్యశీం
 దశామితిసాదృశ్యాజ్ఞేపాదసంభవద్వస్తుసంబంధరూపోనిదశకానాలంకార
 * అసంభవద్వస్తుయోగాదుపమానోపమేయయోః - ప్రతిబింబక్రియాగ

మ్యాత్మతసాస్యాన్ని చక్షణేతిలక్షణాత్ ॥ ౩౧ ॥ వృషస్యంతీతి॥ వృషఃత్ర
 మాణఃపృషసాస్యధ్యాపవేధమేకసారధేయేచక్షణే - తుందాశితదయో
 శ్శృంగార్థింమూషకశ్రేష్ఠయోరపీతివిశ్వః-వృషంపురుషమాత్మనఃఇత్థతీతివృ
 షస్యంతీకాముకీ*వృషస్యంతీతుకాముకీత్యమరః*సుపలత్త నఃకృజితకృచ్ - అ
 శ్వషీరవృషలవడానా మాత్మప్రీతౌకృచీత్యసుగాగమః - అశ్వవృషయోర్వై
 ఘనేచ్ఛాయామితివక్రవ్యమిత్యధానియమః-తతఃశతృప్రత్యయః * ఉగితశ్చై
 తిజీవ - రావణానుజారావణస్వసాశూపకణఖా-శూర్పణకశ్శంబరావదనా
 మాకశ్చిదనురః-తస్యారాతిస్తేనబాధితాపీడితాసతీ-జగన్తోహనదివ్యమంగ
 శవిగ్రహశ్రీరామదర్శనజనితమదనాతురానతీత్యర్థః-వృషస్యవృషభస్యస్కం
 ధావివస్కంధాఘజశీర్షేయస్యతం-స్తంధాన్వత్యస్యవహపురుషలక్షణత్వా
 దితిభావః-రాఘవంశ్రీరామం-ఘాయఃపునరపి-భేజేప్రాప ॥ ౩౨ ॥ తదస్యతి॥
 తదనుభవనానంతరమియంశూర్పణఖా-జనకదుహితృర్జానక్యాస్సంబధి అని

శామ్ ॥ ౩౨ ॥ ప॥ వృషస్యంతీవృషస్కంధంరాఘవంరావణాను

జాఃఘాయశూర్పణఖాభేజేశూర్పకారాతిబాధితా ॥ ౩౨ ॥

౫॥ తదనుజనకదుహితృనితరయవతీయోగ్యభాగ్యంరామస్య

రూపరామణీయకంచ నిరూప్యపునరియమేవమచింతయత్ ॥

౩౩ ॥ ప॥ లావణ్యాంబునిధేరముష్యదయితామేనామిచైనంజ

రయవతీయోగ్యం అన్యవధూసాధారణంభాగ్యం శ్రీరామపత్నీత్వరూపం
 గాగధేయం-తథారామస్యరూపరామణీయకంఆకారసౌంద్యంవ*రూపం
 స్వభావేసౌందర్యే ఆకారశ్లోకయోరపీతివిశ్వః* యోవథాద్గురూపోత్తమా
 స్వభోయద్వాకుండలముక్తాహారనూపురాంగదాదించతుర్విధభూషణాభా
 శీపీఘాషితవదవభాసమానఆకారవిశేషోరూపం-తదుక్తం-భావప్రకాశే
 * ఆవేధ్యారోహ్యనిఘోషభూషణేన్మైరఘాషితం-యద్భూషితమివాభావిత
 రూపమితికథ్యతఇతి-తస్యరామణీయకంరమణీయత్వంచ-నిరూప్యనిర్దిశ్యతు
 శ్శబ్దోవాక్యాలక్ష్టారే-ఏవంవత్సమానప్రకారేణాచింతయత్ చింతితవతీ॥

౩౪ ॥ తత్ప్రకారమేవాహ॥ లావణ్యమితి॥ అన్యదన్వయగురోరస్త్రక్షుల శ్రేష్ఠస్య
 స్త్రక్షులకూటస్థస్యఫలస్త్వస్యేత్యర్థః*గురుస్తుగీష్వతాశ్రేష్ఠఇతివిశ్వః*ఉత్పత్తి
 పార్జన్యస్థానంసాక్షోజ్జనకఇతియావత్-తథాచాస్తృప్తితామహత్వేనాస్తృ
 పిహితాచరణతత్పరేణభవితవ్యమితిభావః-పద్మఘాగ్భ్రీహత్తులవణవహలా

భంః*కామోభిలాషస్తవ్యశ్చేత్యమరః - అతఏవానార్యాండుర్బుద్ధిమతీంతాం
 పూర్వోక్తాందశముఖభగినింతావణానుజాం-సౌమిత్రిగ్లత్సః- శస్త్రంపా
 నాయస్యసఃశస్త్రపాణిఃఖడ్గహస్తస్య- సప్తమ్యుపమానేత్యాదిసాబహు
 వ్రహిః-ప్రహరణార్థేభ్యఃపరేనిష్ఠాసప్తమ్యుభవతఇతివక్తవ్యాత్పాణిశబ్ద
 స్యోత్తరనిపాతః-నివార్యనిరుధ్య-అలభ్యవస్తువాంఛావిశేషఃకామః-తదభా
 వాన్త సఃప్రజ్వలనంక్రోధః-తదాత్మకానాంతన్యయానాం- అహమధికోహ
 మధికఇత్యన్యోన్యప్రతియోభిమానోసావహమహమికా* అహమహమికా
 తుస్యాత్పరస్పరంయోభవత్యహంకారఇత్యమరః - అహమితివిభక్తిప్రతిరూ
 పకమవ్యయంనిపాతితం- తస్యవిప్సాయాండ్విరుక్తిః- సంజ్ఞాయాంకచ్చిత్ర్య
 యః-వృషోదరాదిత్వాదితిసుభూతిచంద్రః- తయా అహమహమికయాహే
 తునాప్రేంఖతాంపరిలుతతాం-నాసావివరయోస్సన్బుచితత్వేనసంకటత్వాది
 తిభావః-ఆయతానాందీర్ఘాణాం-తస్యాశూర్పణఖాయఃశ్వాసానిలానాం

కామామసులభవిషయప్రాథకనోద్దామకామాంసౌమిత్రిశ్శ
 శ్రుపాణిగ్దశముఖభగినింతామనార్యాంనివార్య। కాషక్రో
 ధాన్త కానామహమహమియాశ్రీంఖతామాయతానాంత
 స్యాశ్శ్వాపానిలానామకురుతతరసామార్గవిస్తారకృత్యమ్ ॥
 రం॥౧॥తతస్తస్యాచ్యుతకర్ణనాసికాయాఃకనీయస్యాఃపరిభ

శ్శ్వాసమూర్తానాంతరసాబలేనరంహసావా*తరసీబలంహసోనిశ్యభి
 ధానాత్-మార్గస్యవిస్తారకృత్యంవిస్తారక్రియాం- అకురుతకృతవాక్- సంకు
 చితమాగేతద్విస్తారకృత్యస్యయుక్తత్వాదితిభావః - శ్రీరామాజ్ఞయాఖడ్గేన
 తన్నాసికాంచిచ్ఛేదేత్యథః- తస్యాస్తథైవప్రాయశ్చిత్తత్వాదితిభావః- ఏ
 నేనకణఃచ్ఛేదోపిలత్యతే - తథాచశ్రీరామాయణం*ఇత్యక్తావలత్సఃస్త
 స్యాః- క్రుద్ధోరామస్యవశ్యతః- ఉద్భృతఖడ్గంచిచ్ఛేదకణానాసంమహాబలఇ
 తి-అతనాసికాచ్ఛేదనరూపకారణంప్రస్తుతేవైవమాగవిస్తారరూపస్వకా
 ర్యేగవ్యత ఇతిపర్యాయోక్తిరలంకారః* కాణంగవ్యలేయత్ర ప్రస్తుతా
 త్కార్యవణాత్ - ప్రస్తుత లేవనంబద్ధంతర్పర్యాయోక్తివ్యత ఇతిలక్ష
 ణాత్ ॥౧॥తతఇతి॥తతస్తదనంతంజనస్థానంనామదండకారణ్యవద్యభూ
 ప్రదేశః-శత్రవతిఃతుంశీలమస్యాస్త్రీజనస్థానవతీ-తదధిపఇత్యథః*తా
 స్త్రీలేణినిప్రత్యయః - సమముఖేరణాగ్రేముఖః సింహనాదాడంబరత

తరు చంద్రానామాయణే సవ్యాఖ్యానే అరణ్యకాండః.

త్వరః-రణశూరభిత్వర్థః- ఖరో నామరాక్షసాధిపతిః-నికృతంచ్చిన్నంకర్ణనా
 సికంయస్యాస్తస్యాఃతథాభూతాయః- కనీయస్యాః- అనుజాయాస్తస్యా
 శ్శూర్పణఖాయః- చరిభవంకర్ణనాసికాశ్చేదనరూపంభంగం- వదనేవచనే
 చదృష్ట్యాశ్రుత్వాచ- వదనేదృష్ట్యావచనేశ్రుత్వేతి యథాక్రమమన్వయాద్య
 ధానంఖ్యాలుంకారః- తదనంతరమేవశూపణఖయా తత్సమీపంగాత్వాప్ర
 త్యక్షంస్వముఖభంగంప్రదశ్యశ్రీరామలక్ష్మణకథాయః కథితత్వాదితిధా
 వః-వచనభిత్వత్ర*అపాదానెవ క్తవ్యేవ్యధికరణవివక్షాయాంన ప్రమీ-రామల
 క్ష్మణౌజిఘృతఃగృహీతుమిచ్ఛుస్థ-గృహేస్సన్నంతాదుప్రత్యయః-చతుర్థ
 శసహస్రసంఖ్యాకాఃశాఖాఃవ్యాహఃయస్యతత్తథోక్తం- స్వయంచతుర్థశస
 హస్రసంఖ్యాకరాక్షసాధిపతిత్వాచేక్తైకసహస్రశ్చితేక్తైకవ్యాహుతిత్వర్థః-
 అతఏవచతుర్దశాధ్యక్షైఃచతుర్దశసంఖ్యాకసేనానాయక్తైరశీతంపరిపా

వంవదనేవచనేచదృష్ట్యాశ్రుత్వాచజనస్తానవస్త్రీసమరముఖ
 ముఖరఃఖరశ్చతుర్దశసహస్రసంఖ్యాకశాఖంచతుర్దశాధ్యక్ష
 రశీతంరక్షోబలంరామలక్ష్మణౌజిఘృతఃప్రేషయామాస ||
 ౪౨||౫|| అధదాశరధిర్నిరీత్యగక్షోగణమువసగ్భంతమవసర్ప
 భూతయాశూర్పణఖయా దర్శితసరణిమరణిరివ మథనాత్పూ
 ర్వమనావిష్కృతతేజః ప్రసరస్సీతా రక్షణేలక్ష్మణమాదిశ్య

లితం-ఏక్తైకవ్యాహునైక్తైకనాయకసభావ్యత్వాదితిధావః-రక్షోబలంరా
 క్షససైన్యం-ప్రేషయామాస-ప్రహీతవా || ౪౨|| అథేతి||అధానంతరండా
 శరధిఃశ్రీరామఃఅపసర్పభూతయాచాగసమయావస్థానంప్రాప్తయేత్వర్థః*
 అపసపఃశ్వరఃస్పశః-యక్తేత్వైదావృతేభూతంప్రాణ్యతీతేసమేత్రిప్వితిచా
 మరః-శూర్పణఖయా-దర్శితానివేదితాసరణిమాగోయస్యతం- అతఏవ
 ఉపసగ్భంతంసమీపంప్రత్యాగచ్ఛంతం-రక్షోగణంరాక్షససైన్యంనిరీత్య-మ
 థనాత్పూర్వమరణిరగ్నినిమణంధనదార్పివ* యూపాగ్రంతర్కనిర్కంథ్యదా
 రుణిత్వరణిద్వయోరిత్యమరః- అనావిష్కృతఃఅప్రకటితఃతేజఃప్రసరఃప్ర
 భావస్త్పూర్తికరంలప్రకాశశ్చయస్యసఃనిమణంధనదారుణ్యగ్నివన్నిగూఢప్ర
 తావభిత్వర్థ- శేషసంకీర్ణేయముపమా*శేజోనలేప్రభావేహ్నిజ్యోతిష్యర్చి
 పిరేతసీతివైజయంతీ - లక్ష్మణంసీతారక్షణేఅదిశ్యాజ్ఞావ్యస్వయమసహాయ
 శూరత్వాత్తాదృక్సంకపెవధూనాంతరణీయర్వాశ్చేతిధావః- తథానిధస్త

దృక్పాకారం యాతుధానవధంరాక్షససంహారంఅకరోత్ యాతుధానఃప్ర
త్యజనభిత్త్యమరః॥ ర ౩ ॥ కీదృశిద్ధంరాక్షసవధముకరోదిత్యతలహః యథేతి
యథాయేనప్రకారేణ ఇదశ్చేతతేతపోధననిధనంమునిహింసాంకరోతీతి
లోక్తంకరనికురుంబంహస్తకదంబకం*నికురుంబంకధంబకమిత్యమరః- ఇదధ
పరుషధావణాయకలోరవచనాయస్పృహయాశుస్పృహవత్స్పృహయతే
రదంతాచ్చరాదిణిచిస్పృహిగృహీత్యాదినాఅశుచప్రత్యయఃఅతోలాపస్య
స్థానివత్వాన్నలఘూపధాగుణః-తాలజాతలకాకుదనివహః*తాలతుకాకు
దమిత్యమరః-ఇదంపరదారాణాంపరస్త్రీణాంనిరీక్షణేనస్పృహవలోకనేని
రవత్రపనిర్లజ్జం*లజ్జాసాపత్రపాన్యతభిత్త్యమరః- నేత్రబుద్ధంనయనసమూ
హః-ఇదస్తాపసావసథేమతపస్వినివాసేమచారణేసంచారేదతురంనిపుణం
చరణయుగళమిత్యేవంప్రకారేణనిజితతరైరతితీక్ష్ణర్నిజశరైస్సృకీయచాత్రై

యాతు ధానవధంత ధావిధమకరోత్ ॥౪౩॥ యథాతపోధ

సాధనకళంకరనికురుంబమిదం పరుషభాషణస్పృహయాశు

తాళుజాతమిదంపరదారనిరీక్షణనిరపత్రపంనేత్రబృన్దమిదం

తాపసావసథచారణచతురంచరణయుగళమిదమిత్తినిశితతరని

జనరణ లిఖ్యతనిగచరశరీరావయవానాహృత్యప్రత్యటజంప్ర

దశయద్భిప్రసావ నాధ్వశుద్ధింవిదధ్వమిత్కృత రాజనిదే

శ్లోకావళి తానిఖండితానియానినిశివరశరీరాణి రాక్షసకలైబరాణిలేమామవ
యవాక్పూర్వోక్తకరప్రభృతీన్యంగాన్యహృత్యప్రత్యటజంప్రతిపణాశా
లంఅవ్యయంవిభక్తిత్యాది నావీఘ్నాయామవ్యయాభావః*పణాశాలోటజో
ప్రియామిత్యమరఃప్రదశ్చయద్భిఃప్రత్యక్షీకుర్వద్భిః - లేమామానందాధా
మితభావః - వ్యంజకాభావాద్గమ్యాప్రీత్యాతపోవనాధ్వశుద్ధింఆశ్రమమా
గేశోధనంవిదధ్యంరాక్షసశవభక్షణేనకుర్వధ్వమిత్యేవంభూతాత్ గృధ్ర
రాజస్యజటాయదీనిదేశాదాజ్ఞావచనాదిపేతిహేతూత్ప్రీత్యాఅన్యోదేశో
దేశాంతరంతస్సాత్తద్విషయేభ్యుత్పత్త్యధః*సుప్తపేతిసమానః*నీవృజ్జనవ
దాదేశవిషయావిశ్యమరఃఆపతద్భిరాగచ్ఛద్భిః- కంకకాకప్రాచీకప్రాయైః
కక్షాఃలోహపృష్ఠావరనామకాఃపక్షివిశేషాః-లోహపృష్ఠస్తుకక్షస్సాగ్నిదిత్య
మరః*కక్షోగృధ్రోలోహపృష్ఠఐతివైజయంతీవ-కాశాఃధ్వాంతాఃప్రాచికాః
మాఘ్నభుజఃపక్షివిశేషాఃతత్ప్రాయైఃతద్భూయిష్టైస్తద్రూపైర్వాప్రాధూ

౨౨౦ చంపూ రామాయణే సవ్యాఖ్యానే ఆరణ్యకాండః.

భూయోమృత్యుతుల్యబాహుశ్యానశనేషునేత్యేకాక్షరః - ప్రాచీకశబ్దఃపక్షి
వాచకోనిఘంట్యంతరేమమృగ్యఃయద్వా*ప్రాచీకోల్క-పీపీలికేతిస్త్రీలింగ
విశేషే వ్యమరః-తత్రమధుమక్షికాఃప్రాచికాఇతిదావ్యఖ్యాతారః- తథా
కంకకాకాఃప్రాచికాఇవనీగంధర్వసామ్యాత్తత్ప్రాయైస్తుప్రీమరైఃపతద్వి
రండైః*పతప్రిపత్రిపతగపతస్పతరథాండజాఇత్యమరః - ఆకాశమంతరి
క్షం అనవకాశమవకాశరహితంసీరంద్రమితియావత్ - అభూత్ తథావిభం
యాతుధానవధమకరోదితిసంబంధః॥ ౪౪ ॥ తత ఇతి॥ తతఃరాక్షసబలవథా
నంతరం-త్రిశిరసిత్రిశిరోనామరాక్షససేనానాయక- నికృతంరామబాణచ్చి
న్నంశిరోయస్యతస్మిక్తథోక్తేసతి- తథాదూషణేదూషణాఖ్యసేనాధిపతౌ
ప్రేత్యమృత్యావిజీవనదశాయాంకింవత్తవ్యమితిభావః- విస్రగంధోస్యాస్తీతి
విస్రగంధినా ఆమగంధినా*విస్రంస్యాదామగంధియ దిత్వమరః*అత ఇతితనా
వితిమత్స్వధీయఇనివ్రత్యయః - అథవావిస్రమామగంధి వస్తుతస్యేవగంధో

శాదివదేశాంతరాదావతద్భిఃకంకకాప్రాచీకప్రాంతైఃపత
ద్భిరనవకాకమధూదాకాశమ్॥ ౪౪॥ గ॥తతోనికృతశిరసిత్రి
శిరసివిస్రగంధినా శరీరస్మతవసాస్తోతసా ప్రేత్యాప్రియ
మాణాశ్రమదూషణేదూషణేచ రోషభీషణవిత్తుణాః॥ ౪౫॥

యస్యోత్తథోక్తేనేత్యుపమానపూర్వపదోబహువ్రీహిః* ఉపమానాచ్చేతి
గంధస్యేకారంతాదేశః-శరీరాత్ శరవిదళితనిజగాత్రాత్ స్రుతేనస్రవతా
వసాస్తోతసా-హృన్నేదఃప్రవాహేన*హృన్నేదస్తుపావసేత్యమరః - క్రి
యమాణమాశ్రమదూషణంతపోవనభీభన్నయేపతస్మిక్తథోక్త-తస్మిన్నపీ
నిహతేనతీత్యగః - రోషభీషణాభ్యాంక్రోధావేశభయంకరాభ్యాంవిత్తుణా
భ్యాంనేత్రాభ్యాంఖగ్రస్తీక్లేదుదఃగర్భఇత్యథః* తిక్తుంతీక్తుంఖరంతత్వదిత్వ
మరః-ఖరోరాక్షసః- ఆహవాయఆహవాథం-యోధుమిత్యగః- రాఘవం
శ్రీరామమాహ్వయతస్పథయాహూతవాక్ నిహతైరేభీరాక్షసైః కాల్దా
ఘామాంజిత్యాఖలుతవకృతకృత్యతేత్యాత్మనోపహయశూరత్వగర్వాదా
కారితవానిత్యగః*హ్వయతేరుజీస్పర్థాయామాజిత్యాత్మనేవదం - లిపిసిచి
హ్వదేశ్చస్తనేవదేవ్యస్యతరస్యామితిచెల్లజ్ఞాదేశః-తత్రాయంపరమార్థః-
స్ఫురతి- తత్ప్రకారమేవాహ-శ్రీరామాయంసాక్షాద్విష్ణవవతారః- తదేతే
నహతానాంనిశ్చితాననుపరమవదప్రాప్తిఃఏవంచసర్వేతావతోరాక్షసాః॥

హత్యహతశేషశేషమముంకింహాస్యామితియద్యపేక్షతత్త్వతత్త్వమా
నిష్టంస్యాత్ - తస్మాత్ * అహహతో ననివతేతద్యూతాదపిరణాదపీతి-క్షత్రి
యధర్మ త్వేనాహవ్యసేసతిపునర్ననివర్తతేతథాచమమేష్టసిద్ధిస్యాదితిమత్వా
హహతవానితి॥ ౪౫॥ తత్రేతి॥ తత్రతస్మిన్ సమయేవిపశ్యితోవిద్వాంసఃసంది
గ్ధార్థనిధాఽరకాభితియావత్ - తైరపికిముతానైర్విరితిధావః - అనిశ్చయమా
నావనిర్ధార్యమాణౌజయావజయాఅన్యతరవిషయాయస్మిత్ తత్తథోక్తంఅ
న్యోన్యంతుల్యబలతయానిధాఽరితుమశక్యత్వాదితిభావః - నవిద్యతేనిమేషో
యేషాంతైరనిమేష్టైఃసురైరితియావత్ తైరపికిముతానైర్విస్సనిమేష్టైరితిభా
వః - అననుసంధీయమానావవిభావ్యమానాశరాణాంరామఖరబాణానాం
సన్ధానమోక్షోమార్ద్వయోజనవిసర్గాయస్మిత్ తత్తథోక్తం-తథాక్షీప్రహస్త
త్వాదితిభావః- పూర్వంఘాతంఘాతపూర్వంఘాతపుష్పేతిసమాసః-తతోన
భోసమాసఃనిరుపమమిత్యర్థః-ద్వంద్వస్యాసశబ్ద శూరయోర్యుద్ధంద్వంద్వ

రాఘవమాహవాహాయహ్వయత॥ ౪౫॥ X॥తత్రవిపశ్యిచ్ఛిరవ్య
నిశ్చయమానజయావజయమనిమేష్టైరప్యననిసంధీయమాన
శరసంధానమోక్షుఘాదఘాత పూర్వంద్వంద్వయుద్ధమ్॥
౪౬॥ X॥తతఃఖిరోగృహీతకొదండస్సకృదనిఘాయమానస
మనోన్నమనాయాసస్సమర సమాపనచతురంచతురాననా

యుద్ధమభూత్ - శ్రీ రామఖరయోరితిభావః. అత్రజయవరాజయయోర్నిశ్చ
యసంబంధేపితథాశరసంధానమోక్షయోరనుసంధీయమానత్వసంబంధేవ్య
సంబంధాభిధానాత్సంబంధేఅసంబంధరూపాతిశయోక్తిౌశ్చవరస్సరనైర
పేక్ష్యాత్సంస్పృష్టిః॥తత్రఇతి॥తతఃద్వంద్వయుద్ధానంతరంగృహీతకోదండశ్చప
పాణిఃఖరఃసకృదేకవారమనుభూయమాసః అనుభవగోచరీ క్రియమాణఃన
మనోన్నమనాయాసఃజ్యాకషణప్రయాణః శరసంధానమోక్షప్రయాసో
వాయేనసతథోక్తస్మిన్ అసకృచ్ఛరసంధానమోక్షప్రయాసేనక్షీప్రహస్త
త్వాత్తథాఘాతభవప్రవీయమానభివేగాతిశయోక్తిః-సమరసమాపనేరణ
సమాప్తికరణేచతురంనిపుణంక్షీప్రమేవనిపుమారకత్వాదితిభావః-చతురాన
నాస్త్రసంధానదశార్కంబ్రహ్మస్త్రసంధానక్రియాయోగ్యం తేనైవస్వశిర
సశ్చేత్యమానత్వాదితిభావః-దశార్క స్త్రసంబంధిదాశాహంవైష్ణవంపూ
ర్వమగస్త్రదత్తంశరాగసంచాపంగ్రహభితంగ్రహణంకారయితం కా

౨౨౨ చంపూ రామాయణే సవ్యాఖ్యానే అరణ్యకాండః.

మోయస్యసతథోక్త ఇవేతిథలోత్ప్రేతా-రామేణతిశేషః-ఉత్తరతస్తస్యై
 వగృహీవ్యమాణత్వాదేతిభావః*గ్రహేణ్యైకంతాత్ముక్తతఃకుంకామమ
 ససోరపీతితుమునోమకారలోపః-రామహస్తాత్సకాశాత్ప్రీక్షనంపురాత
 నంపూర్వధృతమిత్యర్థః-సాయంచరమిత్యాదినాల్ప్యట్ప్రత్యయస్తుడాగమ
 శ్చతాపంశరైరవజహారలపహతవాక్ నిజహస్తలాఘవౌషధదర్శయక్ శ్రీరా
 మచాపంముష్టిప్రదేశేఅఖండయద్యథః-తథాచశ్రీరామాయణే*తతో
 ప్యసశరంచాపంముష్టిదేశేమహాత్మనః-ఖరశ్చిచ్ఛేదరామస్యదర్శయక్ హస్త
 లాఘవమితి॥౪౭॥స ఇతి॥ సఃశ్రీరామోపికోపపావకేనచాపఖండనజనితకో
 పాగ్నినాయావకవత్కృతయోవకింతంశోణీకృతమిత్యర్థః*తత్క-రోతీతి
 ణ్యంతాత్కర్తృణిక్తః-తదానసంయస్యసతథోక్తస్య కుంభసంభవదత్తమగ
 త్త్యమునిదత్తంధనురైస్త్వవంచాపంఆదత్తగృహీతవాక్*అగస్త్యఃకుంభ
 సంభవఇత్యమరః॥౪౮॥ఖరేతి॥ ఖరకిరణాస్వయశేఖరేణసూర్యవంశావతం

స్త్రుసంధానదశ్వాం దాశ్వాన్తశ రాససంగ్రహాయతుకామ
 ఇవ రామహస్తాత్ప్రీక్షనంచాపంశరైరవజహార॥౪౭॥గృహీ
 పికోపపావకేన యావకితాననః కుంభసంభవదత్తంధనురా
 దత్త॥౪౮॥* ఖరపరుషిశరాససగృహీతేఖరకిరణాస్వయశే
 ఖరేణతేన - ఖరనఘవరయోరణంసమాప్తం ఖరసఖరాయు

సేనయద్వాఖరకిరణాస్వయనాం సూర్యవంశజతాజన్యానామ్ శేఖరేణశి
 ఖామణినా*శిఖాస్వాపీడశేఖరావిత్యమరః - తేనశ్రీరామేణఖరాణినిబిడాని
 పరూంపిపర్వాణియస్యశ్చస్త్రైర్దుష్ప్రధర్షణఇత్యర్థః*గ్రంధిర్నావర్వపరు
 పీఇత్యమరఃశరాససనైస్త్వవధనుషిగృహీతేస్వీకృతేఘ్నీ-ఖరనఘవరయోఃఖ
 రాసురశ్రీరామయోః - ఖరసఖరాయుధయోః రాసభసింహయోరివ*రాస
 భాగదఃభాఃఖరాఇత్యమరః-ఉజేనాల్పికాలేనరణంసమరం*అస్త్రైయాంస
 మరాసికరణాఇత్యమరః-సమాప్తమఘాదితిశేషః-గదఃభసింహయోర్య
 వదంతరంకావత్ఖరరాఘవయోరపీత్యవమాధః-శ్రీరామేణచైష్టవధను
 గృహీత్యాతత్రేంద్రదత్తమహాస్త్రుసంధానేనకీప్రమేవఖరవధోపి కృతఇ
 త్యర్థః-సచప్రకృతఃప్రకృతేనైవస్వకారేణగవ్యతఇతిపర్యాయోక్తముక్తో
 పమయాసంస్పృశ్యతే-ఇంద్రశరేణఖరవధేరామాయణవచనం*సతందత్తం
 మఘవతాసురరాశేనధీమతా-సందధేచసధమాత్త్వాముమోచచఖరంప్ర

తి-సవ్యత్రభవవశేణ ఛేదననముచిర్యథా - బలోపేంద్రాకనిహతో నివపాత
హతఃఖరణితి-కేచిత్తుఖరనఖరాయుధయోరివేత్త్యత్ర*కుక్కుటశ్చరణాయుధ
ఇత్యభిధానాత్-తీక్ష్ణకుక్కుటయోరివేతికథయంతి - తదత్యంతారమణీయం
శ్రీరామేహీనోపమాదిదోషప్రసంగాదిత్యలం॥౮౯॥ ఖరేతి॥దండకారణ్యభా
గేదండకావనప్రదేశే - ఖరవధేనఖరాసురసంహారేణపరిశుద్ధేపరిపూతే-ని
ర్భాధనతీత్యర్థః॥అతఏవమునిభిస్తుద్విషయవాసిభిఃతాపనైరభిహితానాం
నిర్భాధస్థితిలాభజనితానన్దాతిరేకేణాక్తానాం తాదృశీనాంతథావిధానామ
మోక్షానామిత్యర్థః॥ఆరిషాంస్వస్తివచసాం*స్వస్త్వాశీఃక్షేమభుక్త్యాదావి
త్యమరః-మంధరాకైకేయాదాసీ-నైవస్వస్వీయైగుణైఃకైకేయాదుర్జం
త్రబోధనశ్రీరామరాజ్యాభిషేకవిఘాతకత్వవనవాసప్రేరకత్వాదిభిఃస్వయ
మచరమపాత్రమాద్యభాజనమభూత్ - నైవానుకూలెకీనామనశివాయప్ర
వతతతథితిన్యాయేననైవానుకూలెఅగుణమపిసగుణంభవతి- యతోవిరుద్ధా

ధయోరివక్షణేన॥౮౯॥ప॥ఖరవధపరిశుద్ధేదండకారణ్యభాగే

మునిభిరభిహితానామాశిషాంతాదృశీనామ్॥స్వయమచరమ

పాత్రంనైవర్గుజైర్మంధరాభూత్తదనుమనుకులేందుస్సాను

జశ్శ్యాగ్యరాశిః॥తథాహి॥౫౦॥ ప॥ప్రాజ్ఞంధరేతిమహిషీతి

చరణతత్పరాపిమంధరామున్యాశీర్వాదానామపాత్రంనాభూత్ - కింతుప్ర
థమపాత్రమిత్యేతచ్చిత్రమిత్యర్థః - తస్యాఏవోక్తరీత్యామునివిరోధిరాక్ష
సనాశనిదానత్వాదితిభావః॥యోగ్యభాజనయోపాత్రమిత్యమరః-తదనుత
దనంతరంశౌర్యరాశిరితిశౌర్యశాలీత్యర్థః-సానుజస్సలక్ష్మణః-మనుకులేందు
రైవనస్వత్రమనుసంతానాహ్లాదకరః శ్రీరామః-నైవర్గుజైశ్శ్యాగ్యదార్యము
నిజసక్షేమంకరత్వాదిభిశ్చరమపాత్రమభూదితిసంబంధః - మంధరామూలే
నాయంసమాగత్యాస్మాకంనిరుపద్రవంచకారేతిసానందం మునయఃశ్రీరా
మస్యాశిషంప్రయుంజితస్తేత్యర్థః॥అతశౌర్యరాశిరితిశౌర్యతద్వతోరభేదో
క్తేచ్ఛేదేఅభేదరూపాతిశయోక్తిః - తథామంధరాయాలచరమపాత్రత్వా
సంబంధపితత్వసంబంధోక్తరసంబంధేసంబంధరూపాతిశయోక్తిరిత్యసయో
స్సంస్కృప్తిః॥ ౫౦॥ ననుపాతౌద్రాక్షసహస్రారంసకలసద్గుణాభిరామంశ్రీరా
మంవిహాయఅమాన్యాయాఃమన్ధరాయాఃకథంమునిజనాశీర్వాదాచరమపా
త్రత్వమితికవిరాశంస్యనైతావద్రాక్షససంహారవేయంమూలంకిస్తుత్రిలోక

శ్రీ సర్వభూతానాం ఆరణ్యకాండః.

కంఠక రావణాదిసంహారేచేతిమనసికృత్యాతత యుక్తమేవేత్యాహః॥ తథా
హీతి॥ తదేవవివృణోతి॥ ప్రాగితి॥ ప్రాకృతమమంధరేతి- తతఃమహిషీకైః
యాతి-తదనువరద్యయాపూర్వదత్తవరద్యయమితి-అనంతరంధర్మకృత్యయ్య
ధితస్యధమ-చ్యుతినివీడితస్య భూపతేర్దశరథస్య భారతీరామవనవాసప్రేరక
వాక్యమితి - కాకుత్స్థకాననకథాశ్రీరామవనవాసవాతే-తిచ- ఏవంపూర్వ
పూర్వస్యోత్తరోత్తరప్రేరకజ్యేష్ఠప్రసిద్ధామంధరాదయ ఇత్యర్థః-పాలస్యై
వలోకకంఠకేనరావణేనభీతంత్రస్తుంయద్యువనత్రయంత్రైలోక్యంతస్యభా
గ్యవంత్రైః- నిర్బాధస్థితిహేతుభూతభాగధేయశ్రేణ్యాః- సంజ్ఞానామథే
యానివతకంతే-అతోమంధరాయ-అచరమపాత్రత్వంయుక్తమితిభావః- వ
సంతతిలకావృత్తం॥ ౫౧॥ అథశూర్పణఖాలంకాగమన వృత్తాంతమా
హః॥ అథేతి॥ అథఖరప్రముఖరాక్షససంహారానంతరం- శూర్పణఖ-లంకా
పురంరావణరాజధానీమపి-జనస్థానంఖరాసురదేశమివవిజనంజనరహితం

వరద్యయాతిధర్మవ్యయవ్యధితభూపతిభారతీతి॥ కాకుత్స్థకా
ననకధేతిచనంతిసంజ్ఞాః పాలస్యభీత భువనత్రయ భాగ్యవ
త్త్రైః॥ ౫౧॥ ౫॥ అథశూర్పణఖాలంకాపురమపిజనస్థానమివ
విజనస్థానంకాకుత్స్థినకారయతుండశకంతోవకణ్డేకృత్యేవని
పత్యరామలక్ష్మణయోర్యాధాతథ్యంవైదేహ్యదేహసౌంద

స్థానంయస్యతత్తథోక్తం-శూన్యమిత్యర్థః-కాకుత్స్థినశ్రీరామేణకారయతుం
విష్వంసయతుమివేత్యర్థః- అతఏవఫలోత్పేక్షాగమ్యోపమయాంగెనసం
జ్ఞా-సీతాహరణోపదేశాదినాతథాభవిష్యమాణత్వానితిభావః॥ కరోతే

ర్మకరణయాస్యైతయిత్యైతయోదశం॥ ౫౨॥ కృత్యేవ
మరణాధిదేవతేవ* కృత్యాక్రియాదేవతయోప్రిషుభేద్యధనాదిభిరిత్యమరః*
కృత్ చేతిచకారాత్-కృత్- నిపత్యభువిపతిత్వా-రామలక్ష్మణయోర్యాధా
తథ్యంయథాతథాభావమనతిక్రవ్యయథాతథం- యథారూపమితియావత్
యథార్థంతుయథాతథమిత్యమరః-యథాదేహ్యయాభావః* సనపుంసకమి
నపుంసకత్వం* హ్రస్వోనపుంసకప్రాతిపదికస్యేతి హ్రస్వత్వం తస్యభావః
యాధాతథ్యంబ్రాహ్మణాదిత్వాత్ భావేవ్యభోవత్యయః- జిత్యాదాదివ
ర్తిః* దీమృబాహుర్విశాలాక్షశ్రీరక్ష్మాజినాంబరః- కంఠసమరూపశ్చర

౧౯ చంపూరామాయణేనవ్యాఖ్యానే- ఆరణ్యకాండః. ౨౨౫

మోదశరథాత్తజగత్పాదీశ్రీరామలక్ష్మణతత్త్వస్వరూపమిత్యర్థః-తథాచై
 దేహ్యదేహసౌందర్యమన్యూనానతిరిక్తౌ వయవసన్నివేశప్రయుక్తజగన్తో
 హానదివ్యమంగళవిగ్రహరామణీయకమిత్యర్థః॥తదుక్తం॥ అంగప్రత్యం
 గకానాయస్సన్నివేశోయథోచితం-సంశ్లిష్టసంధిబంధంయత్స్పందన్యమితి
 చోద్యతఇతితథాఖరప్రముఖైస్సాకంఖరదూషణత్రిశిరఃప్రభృతిభిస్సహసా
 కంసత్రాసమంసహేత్యమరః-చతురధికాఃదశచతుర్దశసహస్రాణియస్యాం
 సాతథోక్తాసంఖ్యాయస్యతత్తథోక్తస్య-అనీకస్యరాక్షససైన్యస్య-అనీకంతు
 రణేనైస్యభివీశ్వః-పంచతాకరణేమరణకర్తృణికారణభూతాంకారణత్వేన
 వగ్యవసితాం-స్యాత్పంచతాకాలధర్మోద్దిష్టాంతఃప్రళయోత్పయః-అంతో
 నాశోద్వయోర్మత్స్యమౌరణంనిధనోస్త్రీయామిత్యమరః-అత్తావజ్ఞాంకగ్గ
 నాసికాచ్ఛేదనరూపనిజావమాననాంచ-విజ్ఞాపయామాసవిజ్ఞాపితవతీసీతా
 ర్యంఖరప్రముఖైస్సాకమనీకస్యగతుదః-శసహస్రసంఖ్యాక
 స్యపంచతాకరణకారణభూతామాత్తావజ్ఞాంచవిజ్ఞాప
 యామాస॥ ప॥౫౨॥సదంశకాయాంకృతదండకాయాంస్వ
 సారమేనాంప్రథితస్వసారః॥నిశామ్యరామస్యనిశమ్యచ్ఛత్రం

గామకథాకథనేనరావగన్యకామక్రోధాపుద్గీపయామాసేత్యర్థః-ప్రీడావ
 మాననావజ్ఞేత్యమరః॥౫౨॥తథోరావగఃకింకృతవానిత్యతఆహ॥సభి॥ప్రథి
 తంసకలలోకనఖ్యాతఃస్వసారఃస్వకీణభుజబలంయస్యసతథోక్తః-సారో
 బలేస్తీరాంశేశేత్యమరః-రాక్షసచక్రవర్తిరాక్షససార్వభౌమస్సరావణిదం
 డకాయాదండకారణైక్యతోలత్తుణేనవిరచితోదండఃకన్యనాసికాచ్ఛేదన
 రూపశాసనంయస్యసతథోక్తః-కాయోదేహాయస్యాస్తామితిబహుప్రీహీ
 గర్భితబహుప్రీహిః-దండోస్త్రీశాసనేగాజ్జాంహింసాయాంలగుడేపిచమ
 ర్యాదాయాంసైన్యభేదఇతివైజయంతీ-కాయోదేహఃక్షీబవుంసోరిత్యమరః-
 ఏనాంస్వసారంభగినింసూర్యుఖాంనిశామ్యదృష్ట్వా-శమోదర్శనఇత్యత్రశ
 మోదగ్గనాథేఅమితాన్వధ్రస్వాదేశాభావః-తథారామస్యచ్ఛత్రంపూర్వో
 క్తరూపచరితంనిశమ్యప్రత్యాతన్ముఖాదేవేతిశేషః-నిశమ్యతీతిశ్రవణేతథా
 నిశమయత్యసీసిభృష్టమల్లః-అత్రనిశామ్యచేరిదంరూపమన్యధానిశమయ్యేతి
 స్యాత్-అతఏవాహవామసి-నిశమ్యనిశమయ్యకష్టాప్రకృతిభేదావिति-రుషం
 చక్రమత్పరాక్రమాసభిజ్ఞతయా వనగోచరోయంరామః॥యతాగ్గంకృ

౧౩౬ చంపూరామాయణేనవ్యాఖ్యానే-ఆరణ్యకాండః.

తవానితిమకోపేత్యథఃపృత్తముపజాతిఃఉపేంద్రవజ్రా॥౫౩॥తతః
 రోషానంతరంజనస్థానైఖరాలయే.అష్టరాక్షసాన్సృష్టావ్యతత్పరిపాలనా
 థకంప్రేషయిత్వా. నష్టనీతిహతనయఃఅమాగఃవతీఃశృగ్ధఃఅయంరా
 వణఃతాటకాయఃఅవత్యంతాటకయోమూరీచఃస్త్రీభ్యాధిక- థశ్యయా
 దేశఃతద్రూపోహటకమృగఃమాయాకల్పితహిరణ్మయహరిణః- హిరణ్మయ
 హేమహటకమిత్యమరఃహటకస్యహటక ఘయోవామృగోహటకమృగభితి
 విగ్రహఃషష్ఠ్యావివక్షితాథకలాభేనతిమయడాదిగ్రహణాభావేవ్యధోషః
 తంపురస్కృత్యపురోధాయసీతాహ్వంసీతాభిధానాంహరిణేమ్మగింగృ
 హీతుంవిచార్యోశేషేషయథాలోకేలుబద్ధకీకంచనమృగంపురస్కృత్యవనం
 గత్వాతద్విప్రలబంమృగాంతరంగృహీతుమిచ్ఛతీతద్వదిత్యథఃతస్యమూరీచ
 స్యావనసంస్థానంఅనసాదవివేశ-స్థానావనసథవాస్తుచేత్యమరఃఅత్తైః
 చక్రైరుషంరాక్షసచక్రవర్తి॥౫॥౫౩॥తతఃప్రస్తావ్యజనస్థాన
 రాక్షసానష్టనష్టనీతిరయంతాటకేయహటకమృగంపురస్కృ
 త్యసీతాహ్వంహరిణీం గృహీతుంతస్యావనసథ మానసాద॥
 ౫॥౫౪॥మూరీచోప్యాకర్ణితరావణమతఃప్రయత్నశ్చైరప్యవి

జనస్థానంప్రతిరాక్షసప్రేరణం సీతావహరణాయుర్వముక్తం శ్రీరామా
 యణేతుతదనంతరమిత్యేవంపార్యావర్యవివర్యయసిబంధనోదగోధఃపురా
 ణాంతరాత్సమాధేయఃతాటకేయహటకమృగమిత్యేత్రయావకశంకానకా
 ర్యాతస్యారోపహేతుత్వాత్ మూరీచేతు హటకమృగశ్వస్యాగమసిధేరనా
 రోష్యమాణత్వాదితి॥౫౪॥మూరీచభితి॥ మూరీచోప్యాకర్ణితంరావణస్య
 మతంసీతావహరణరూపంచీకీషితంయేనసతథోక్తస్సృతస్త్రిరావణే
 ప్రయత్నశ్చైరపిలపిరామోనసంగ్రధఃకుర్యాల్లోకానరాక్షసాన్ అపితేజీ
 వితాంతాయనోత్పన్నాజనకాత్మజాభిత్వాది శ్రీరామాయణోక్తబహుప్ర
 యత్తైర్విత్యథఃఅనివార్యమాణేనివారయతుమశక్యేనతితద్వివాశకాలస్య
 ప్రత్యోసన్నత్వాదిభావఃసుబాహుంసుబాహునామానంస్వభ్యాతరపే
 వయోహివిశ్వామిత్రాధ్వరే శ్రీరామేణనిహతనసభితిభావః బహుభూయ
 స్తంమర్యమానఃసుబాహువత్పుశ్యమేవాత్సనోమరణే ఇదానిమేతాదృశః
 ధృంధోనస్యారోపతఃసంవధన్యభిత్వబుధ్యమానస్సన్నత్యధఃగత్యంతర
 భావాత్తద్విపరీతబుద్ధివర్తనేఆత్మవిమోచనవాడపాయాంతరాభావాత్

దేశోపాయగమగతిరివై జయంతీలభ్యర్థనామంగీకృత్యతతః జాతరూపమ
యఃకాంచనవికారః-వికారార్థమయత్- యోమృగస్తద్రూపంతదాకాగం
గృహీత్వాస్తీకృత్యరాక్షసానాంకామరూపత్యాస్తా యాకనకమృగభూమి
కాంగృత్యేత్తర్థః- చామీకరంజాతరూపంమహారజతకాంచనేఇత్యమరః-సీ
తాంవంచయితుంప్రలోభయితుంపంచవటీమగాహత ఆసేవత, వవివేశేత్య
ర్థఃపంచవటీవ్యాఖ్యాతా॥ ౫౫॥దశముఖఇతి॥ దశముఖో రావణోపిజలధరా
ణాంమేఘానాంపంథాఃజలధరపథఃఅంతరిక్షం-ఋక్సూరిత్యాదినాస మా
సాంతలకారప్రత్యయః- తారావధోంతరిక్షంచమేఘద్వారంహహదిలమి
త్యమరః-తత్రస్థాపితానిక్షిప్తీరథోయేనసశ్చోక్తి-నిజకవటాప్రకాశార్థమి
తిభావః-దాశరథివిఘటనే రామలక్ష్మణపియోజనేకృతాస్త్రోవిహితాదరఃత
దేకాగ్రచిత్తస్సన్నిత్యర్థః-తస్మాస్థితవా॥ ౫౬॥నివినమితి॥ అథానంతరమేష
స్యంకుఃకనకమృగరూపోమూర్ఛిచః-స్యంకుర్గురుకులస్తా యాంశ్చేమ్యమినేము

వార్యమాణేతస్త్రి౯సుబాహుమేవబహుమన్యమానోగత్యం
తరాభావాన్తదభ్యర్థకనామంగీకృత్యజాతరూపమయమృగ
రూపంగృహీత్వాస్తీతాంవంచయితుంపంచవటీమగాహత॥
౫౭॥౫౮॥దశముఖోపిజలధరపథస్థాపితరథోదాశరథివిఘటనే
కృతాస్థస్తస్థా॥ప॥౫౯॥నివినమథజగాహేరాక్షసానాంకరో

నామృగఇలినానాత్తత్తమాలా-కృష్ణసారరుద్యంప్రీత్యమరశ్చ-రాక్షసా
నాంఖరాదీనాంకరోటిఃశిరోస్తీని-కపాలానీతియావత్-శిరోస్థినికరోటిస్తీక
పాలకర్పరస్సమావిత్యమరవైజయంత్యై - అసకృదసకృత్ పునఃపునఃబహు
వారమిత్యర్థః-వీఘ్నయాంచ్విర్భావఃఆవిర్భావంప్రాదుర్భవదశ్రుజలంయ
థాతథా-చాప్సేష్రుణ్యంబధూమయోచితవైజయంతీ-ఆలోక్యన్యస్త్యా-శౌ
చ౯హంకష్ట రజస్థానవాసినారామేణఖలునిహతాస్సర్వేషిబాంధవాస్తతే
షామిమాంకరోట్యోపరిలతంత్రోద్యశ్యంతేస్వాత్మనోపిలప్తి౯దేశేమరణం
నిశ్చితమితిమనసిషీదంతస్సన్నిత్యర్థఃతథావత్త౯నివివినమాగ్నే అంకుశానాం
నైశిత్యసామ్యాత్పృణిప్రాయాణాం-అంకుశాస్త్రీస్తృణిర్దవయోరిత్యమరః-
కుశానాందర్భాణాంసంబంధినిలస్త్రీకుశంకుభోదర్భఇత్యమరః-అతఏవవధి
కానాంపాం ధానాంచరణాన్పాదతలానిలునాతీతిషధికచరణరావిని-కర్ష
ణ్యన్ అంకురేలంకురేష్విత్యర్థః-కృతరుచిఃకృతాధిలాషఇవవశ్యతాంస్వకవ

౨౨౮ చంపూరామాయణేనవ్యాఖ్యానే- ఆరణ్యకాండః,

ఓప్రకాశనార్థం మృగజాతిధర్మమనువర్తమాన ఇవేత్యర్థః- వస్తుతస్తుతథే
తిభావః-విజినంపంచపటీనికటారణ్యం-జగహేప్రవిశేత- వైదేహ్యఃలోచ
నగోచరీభవితుమితిభావః-మాల్వినీవృత్తం॥ ౫౭॥ తదన్వితీతదనుమృగప్రవే
శానంతరం-రామః జనకపుత్ర్యాజానక్యాయాచ్ఛయా- ఆర్యపుత్రాభిరా
మోసౌమ్యగోహరతిమేమనః-ఆనయైసంమహాబాహూక్రీడార్థంనోభవిష్య
తీత్యాదిప్రార్థనయాహేతునా- తంహరిణంమాయాకనకమృగం-జిఘ్రిషుః
గృహీతుమిచ్ఛుస్సౌ-గ్రహేస్సన్నంతాదుప్రత్యయః- నలోకావ్యయేత్యా
దినావస్థీప్రతిషేధః-చాపమాదాయాసుజగాహేఅనుసృత్యజగామ- తథా
మృత్యురంతకశ్చ-సమయః అయమేవకబలేనావసర ఇతిమత్ప్రతిశేపః-వక్త్ర
మాతత్యవ్యాదాయ-కుశికనుత మఖాజౌవిశ్వామిత్రాధ్వరసమయప్రవృత్త
యధే-సమత్యాజిసిమిద్యుద్ధఇత్యమరః-భగ్నం-గళితం-శ్రీరామబాణేనసము

టీరసకృదసకృదావిర్భాషమాలోక్యోచత్॥ కృతరుచిరివవ
త్త్వస్యంకుశానాంకుశానాంపథికచరణలవిన్యంకురేన్యంకు
రేపః॥ప॥ ౫౭॥ తదనుజనకపుత్రీయాచ్ఛయాతంజిఘ్రిషుర్న
రిణునుజగాహేచాపమాదాయరామః॥ సమయఇతిచభేజే
వక్త్రమాతత్యమృత్యుఃకుశికనుతమఖాజౌభగ్నమేసంజిఘాం
మః॥*॥ప॥ ౫౮॥ ఆకృవ్యదూరముటజాదధనశితాశః॥

ద్రమధ్యేభవతవతస్యప్రవేగితత్వాదితిభావః-ఎనంమారీచంమాయామృగం
జిఘాంసుఃహంతుమిచ్ఛుస్సౌ-హంతెస్సన్నంతాదుప్రత్యయః-పూర్వవత్ప
స్థీప్రతిషేధః-భేజేతదంతికంప్రాపేత్యథః-శ్రీరామజిఘ్రిషీ తస్యతస్యావ
శ్యంభావిమరణకత్వాదితిభావః-అత్రపూర్వవాక్యాధః-సోత్తరవాక్యాన్
హేతుత్వాతా-వ్యతింగభేదః-వృత్తంపూర్వవత్॥ ౫౮॥ ఆకృష్యేతి॥ అథా
నంతరమేషఃపూర్వోక్తః-క్రవ్యంమాంసమశ్నాతీతిక్రవ్యాశః మాయామృగ
దూపోమారీచః-కర్మణ్యన్-చలలంక్రవ్యమామిషమిత్థమరః-దశితాడ
త్వాదితాఆశాగ్రహణకాంతాయేనసతథోక్తస్సౌ-హస్తలభ్యవత్పనః-
సర్వాయయాసన్నిహితత్వాదితిభావః-శ్రీరామముటజాత్పర్ణశాలాయాస్స
కాశాత్ దూరంవిప్రకృష్టంఆకృష్యోత్తరోత్తరాశాత్పాదనేన దూరంసితే
త్యథః-ప్రలోభయిత్వావైదేహీంయధేష్టం-గంతుమహానీతి-రావణస్య
కృతసంకేతస్యతథాభూతత్వాదితిభావః- అథరఘునాథస్యశ్రీరామస్య

రేణవాణేనవిద్ధః-ప్రలోభ నేనదూరాకర్షణజనితకోపాత్సంప్రహృతస్సక
హతోస్తీమృతోభవామిత్యేవంరూపేణరామవచసాసదృశేనరామ వచోని
భేన-నిత్యసమాసత్వాదస్వపదవిగ్రహఃఅతఏవ-స్మరుత్తరపదేత్వమి నిభసం
కాశనీకాశప్రతీకాశోపమాదయత్త్యమరః-ఆతఃస్వరేణసహహాసీతేహల
క్ష్మణేతిదీనాక్రందనేన సాకంఁవపంచెత్సీతారామంప్రతిలక్ష్మణంప్రేమయత్త
చ్చున్నేపర్ణశాలాభ్యంతరేసీతాం రావణోపహరెదితకపటోపాయాదితి
భావః-కారస్యగమయీహిరణ్మయీఎంతసుర్వగశరీరంయస్యసకారస్వరై
ణతనుస్తస్యభావస్తత్తాతాంవిజహతత్యాజ-హిరణ్మయీహేమహాఠకం-రు
క్తంకారస్వరంజాంబూనదమష్టాపదోస్తీయామిత్యమరఃదీనాక్రందనపూ
ర్వకంకృత్రిమమృగశరీరంపరిత్యజ్యపూర్వరూపంపుతవాఃత్యకః-తథాచ
రామాయణంమి యమాణస్తుమారీచోజహతాంకృత్రిమాం తనుంకృ

వ్యాకషరఘనాధశరేణవిద్ధః । కారఃస్వరేణతనుతాంవిజ

హహాహతోస్తీత్యాతఃస్వరేణసహరామవచోనిభేన॥౧॥౧॥

౫౯॥ఏతదాకర్ణ్యవిదీగహృదయాహృదయద యితప్రేష్టా

కర్తవ్యాకతఃవ్యమజానానాజానకీజానీ హిభ్రాతరమితిసా

త్వాతుచ్చమతీరయోదధ్యాయేనతలక్ష్మణం-ఇహప్రస్థాపయేత్సీతాశూన్యే
తాంరావణోహరేత్ సంప్రాప్తకాలమాజ్ఞాయుచకారచతత్స్వరం-సదృ
శంరాఘవస్యైవహాసీతేలక్ష్మణేతిచ-మృగరూపంతుతస్యైవరాక్షసంరూ
పమాత్మనః-చక్రేనసుషుహోకాయోమారీచోబీవితంత్వజన్నితలతాతఃస్వ
రేణసహదేహత్యాగకథనాత్సహూకిరలంకారః-తదుక్తంకావ్యప్రకాశేన
హూక్తిస్తుసహృదస్యబలాదేకార్థవాచకఇతి॥౫౯॥ఏతదితి॥ ఏతచ్ఛ్రీరామవచ
ససదృశమాతఃవచనంజాంకర్ణ్యకర్ణ్యశ్రుత్వాహృదయద యితేమనోవల్లభే
ప్రాణేశ్వరఇతియావత్-శ్రీరామప్రేష్టాన్నేహౌన హేతునా-ప్రేమానా
ప్రియతాపదకంప్రేమన్నేహాభ్యమరః - విదిగాహృదయావిదళితాంత
రంగా-అతఏవకతఃవ్యాకతఃవ్యంవిధేయావిధేయంకృత్యమజానానాలన
వబుధ్యమానా-ఇతికతఃవృతాశూన్యాసతీత్యర్థః- జ్ఞానవబోధనేఇశ్యంతా
చ్చానన్-జాజన్యోశేతిజ్ఞాదేశః- భ్రాతరంశ్రీరామం జానీహిపరామృతే
త్యేవంప్రకారేణసామిప్రిమాదిదేశ - రాక్షసేభ్యారామస్యవిపత్తిమాశం
క్యేతమాజ్ఞాపయామాసేత్యర్థః- తథారామాయణం-ఆతఃస్వరంతుతంపు

౧౩౦ చంపూరామాయణసవ్యాఖ్యానే- ఆరణ్యకాండః.

తుర్విజ్ఞాయనదృశంవనే-ఉవాచవచనంసీతాగచ్ఛజానీహి రాఘవమిత్యా
 ది॥౬౦॥తతఃతతఃతతశ్చనిదేశానంతరంచ- హేత ర్యేపూజ్యజానకి-ఇదమాది
 ప్తమయమాదేశః-భావే క్తి-నకార్యంనకర్తవ్యం-భ్రాతరంజానీహిశ్వేనమా
 జ్ఞప్తుంనయుక్తమిత్యర్థః-కుతఃదిష్టదోషాత్కాలవిపర్యాసాత్-కాలోదిష్టో
 వ్యనేహపీత్యమరః-అథవాదిష్టదోషాద్దైవప్రాతికూల్యాత్-దైవందిష్టంభా
 గధేయమిత్యమరఃమిధ్యావ్రతీతివిపర్యయజ్ఞానం-అరామసంబంధీన్యాతక
 స్వరేతత్సంబంధిప్వేనభ్రాంతిరిత్యర్థః-భవతీంత్యాంపరమధికంపరిభవతతిర
 స్కురోతి-లోకచాకచక్యదోషాచ్ఛక్తారజతవ్రతివద్దివప్రవాపిలతస్త్రింస్తదగ్ర
 హణముత్పన్నమఘాదతఃపరంభౌంతాసీత్యర్థః-ననుత్వయాప్యయమాత్త
 స్వరఃప్రత్యక్షమనుఘాతః-సచరామస్యవివత్తిమంతరానోపపద్యతేఅతఃక
 థంమమభ్రాంతత్యమిత్యాశంక్యనైతద్విశ్వసితుంయోగ్యమి త్యాహ-త్రిభు
 మిత్రిమాదిదేశః॥౬౧॥తతశ్చార్యేనకార్యమిదమాదిష్టం
 దిష్టదోషాన్తిధ్యావ్రతీతిః పరంపరిభవతిభవతిమ్, త్రిభువనై
 కధనుధౌరస్యశౌర్యరా శేరార్యస్యకశ్యద్ధీత కోణపఘ

వనేతి-త్రయాణాంభువనానాంసమాహార స్తి ౧భువనం-తద్ధితార్థేత్యాదిన్
 సమాహారసమాసః-పాత్రాదిభ్యఃప్రతిషేధోవక్తవ్యఇతిస్తీ ౧లింగతాద్ర
 తిషేధఃపాత్రాద్యదంతై రేకాధోదిగులక్ష్యానుసారతత్తత్త్యమరః-తజ్జై
 కకనుధౌరస్యజగదేకధానుష్కసేత్యస్త్రబలసంపన్నత్వక్తి-శౌర్యం
 శైర్వహశౌర్యసంపంపన్న సేతిశారీరబలసంపన్నత్వక్తివిపంవిధస్యాగ
 స్యమహత్తనశ్శ్రీరామస్యకొణపారాక్షసాస్తేఘణాకిలవిశేషాభవతన్ని
 మిత్రాంతస్తూలాంయద్వాన్యగఘామికయావ్రచ్చన్నమప్యమునిజబుధౌ
 రాక్షసంనిశ్చిత్యాహ-కోణపారాక్షసోమారీచఃసఃఘణభవతన్నిమిత్రాం
 స్తూలాం - రాక్షసః కోణపః క్రవ్యాదిత్య మరః - విపత్తిప్రాణసంకట
 కఃవివేకేత్రద్ధితవిశ్వసేత్-నత్రద్ధితైవేత్యర్థః॥౬౨॥పన్నగాసురగంధర్వదే
 దానవరాక్షసైలశక్యస్తవవైదేహీభద్రాశేతుంససంశయఇతి-శ్రీరామా
 జేత్యక్తత్వాదితిభావఃత్రదలతరోరు పసగవద్వృత్తిర్వాశ్యేతిశ్రచ్చబ్దః
 పూర్వనిపాతఃఇత్యేవంప్రకారేణప్రణి పత్యనమస్కృత్యప్రత్యాచక్షౌ
 ప్రత్యాలపంతంఅత్తుణం-హృదయతోదకారిణ్యామనాన్యధోత్పాదికం
 వాణ్సోవాచా-అనార్థాకరుణారంభస్యశంసకులపాంసన- అహంతవ

యంమన్యోరామస్యస్వసంమహాదిత్యాద్యారభ్యనత్వహంరాఘవాదస్యౌ
 పదాపిపురుషంస్సృజిత్యంతేనశ్రీరామాయణోక్తప్రకారయేత్యర్థః-మో
 హేనప్రియవిపత్న్యైశంకాజనతచిత్తవైకల్యేనవిహ్వలావిక్లవానతీ-సాజా
 నకీబహుభూయిష్టం అతజ్జయదభత్సయత్ అనిందయదీతియావత్-తర్జ
 యతేఃపరస్మైపదంకవిప్రయోగాత్సిద్ధంతజ్జయతేరనుదా తత్ప్రేషితస్యాను
 దాతతశ్చప్రీతోజీతగ్రణేసలనుదా త్తనిమిత్తస్యాత్తనేపదస్యాఃత్యత్వజ్ఞా
 పనాత్పరస్మైపదమితితదవతజ్జయతిభ్రన్యయితచేత్యపిద్యౌతభిఃభట్టమ
 ల్లి॥౬౦॥ తామేతాంసీతావాణీమసహమానోలక్ష్మణఃపునరువాచేత్యాహ
 భూయఇతి॥భూయఃపునరపిలక్ష్మణఃపరుషభాషిణీంకణాకరోరాలాపిసం
 ప్రజావతీంభాతృభార్యాంసీతామేవంవశ్యమాణీత్యాఅభాషతఅవోచత
 ప్రజావతీభ్రాతృజాయేత్యమరః॥౬౧॥ లక్ష్మణవాక్యమేవవివృణోతి॥సుము
 ణనిమిత్రాంవిపత్తిమితి ప్రణివత్య ప్రత్యాచక్షేణం లక్ష్మణం
 హృదయతోదకారిణ్యవాణ్యోమోహవిహ్వలాసాబహ్వ
 తర్జయత్॥౪॥౬౦॥ భూయోఽపిలక్ష్మణఃప్రజావతీంపరుషభా
 షిణీమేవమభాషత॥ప॥౬౨॥సుముఖిమసుమిత్రాసత్యమం
 బాయదాసీస్తదభజమపితర్కం మాతృసంపర్కసౌఖ్యమ్॥

సపదవిధిపాకాద్వ్యాహరంతీదురుక్తింత్యమసి విహిమధ్య
 భీతి॥హేసుముఖిమధురభాషిణీజానకీస్వాంగాదిత్యాదినాజీఘయద్యస్తా
 త్కారణాత్త్వంమమసశ్యంధార్ధంఅకపటమితియావత్ సుమిత్రాసు
 మిత్రారూపిణ్యంబామాతాఅసీః అభూఃసువచనోపలాలనాదిసానిజజననీ
 జాతాసీరిత్యర్థఃతత్తస్మాత్కారణాదపితర్కంనిశ్చంకం మాతృసంపర్కే
 ణమాతృసాన్నిధ్యేనయత్యేషమానందస్తదభజంప్రాశ్నవంఅన్వభూవ
 మిత్యర్థఃఎతావత్ప్రంతమితిశేషఃమాతృత్వేతవతత్సహవాస సౌఖ్యానుభ
 వస్యాయుక్తత్వాదితిభావఃస పదీదాసీంతువిధివిపాకాద్దైవప్రాతికూల్యాధే
 తోవిధిర్విధానేదైవేపీత్యమరఃవిహిమధ్యేఅరణ్యమధ్యేత్వందురుక్తింకన్యక
 రోరవచనం వ్యాహరంతీఅపంతి సతీవ్యాహరణక్రీకృతమగ్యమరఃమధ్య
 మాంబాక్షకేయ్యపిజాతాసినకేవలంసువచనెనసుమిత్రైవకింతుదుర్వచనే
 కైకేయ్యపిజాతేతికృత్వా ఉభయధాపిత్వంమమాంబైవభవసి అతఃశ్రుత్రే
 సుయికాన్యకంకాకార్యేతిభావఃమగ్యమాంబావ్యాఖ్యాతా-మాలినీవృతం

అంక ౩౩ చంద్రారామాయణేనవ్యాఖ్యానే - ఆంక ౩౩

౬౩॥ ఇతీతి ఇత్యేవమక్తాన్వలత్తు జేభాగ్యసమీపంశీరామనికటం వ్రతిగచ్చ
 తీతద్దామినిసతిత్తణమేవతస్తి నేవతః జెవిలంబేకార్యవిఘాతాదితిభావః
 అత్యంతసం యోగేద్వితీయాగంధ్రమ పహరణోచిత సమీయమన్వివ్యత్యా
 కాంక్షతఇతిరంధ్రాన్వేషీదశకంధరోరావణఃస్యందనంశతాంగంశతాంగ
 స్స్యందనోరథఇత్యమరఃవిహాయత్యక్తాన్విహాయస్థలాదాహకాశమండలా
 దవతీర్యఅవరుహ్యైంస్యా కాశవిహాయ సీత్యమరఃనిజాంతః కర జేనిజమా
 నసేవ్యమాంతంఅత్యుత్కటతాన్విగఁచ్చంలమిత్యథః రాగమనురాగం
 తాహిత్యంచరాగోనురక్తమాత్సర్యైశ్శాదాలోహితాదిష్వితివిశ్వః-బహి
 ర్భాహ్యోఽప్రకటయన్ప్రకాశయన్నివస్థితఇత్యుత్పేక్షితౌ సాచరాగయో
 శ్లేషభిత్తీకాభేదాధ్యవసాయమూలాశ్చయోక్త్యనుప్రాణితత్వాత్సంకీర్ణ
 కపటసన్యాసివేషఃమయాభిక్షువేషభారీన౯సవ్యవతస్యా అనుద్వేగార్థ

మధ్యమాంబాపిజాతా॥౧॥౬౩॥ ఇత్యుక్తాన్వభాగ్యసమీపగా
 మినిలత్తుజేతత్తణమేవరంధ్రాన్వేషీదశ కంధరస్స్యందనం
 విహవిహాయ స్థలాదవతీర్యనిజాంతః కరజేవ్యమాంతంరా
 గంబహిప్రకటయన్నివకపటసన్యాసివేషః పర్ణశాలాభ్యర్ణ
 మాసవత్ ॥ప॥ ౬౪॥ రామాశ్రమాన్విగతలత్కుగనన్నిధానా
 త్ప్రీతాంజహరచవలఃపిశితాశనేంద్రః మాలాంసవోత్పలమ

మితిభావఃపణశాలాభ్యర్ణంసీతానివాసపణశాలోపకంఠం-ఆసవత్
 ప్రాప-సదేలుఁజీపుషాదిత్వాచ్చేరజాదేశః* ఉపకంఠాంతికాభ్యర్ణాభ్య
 గ్రాఅవ్యభితోవ్యయమిత్యమరః॥౬౪॥ గామేతిచవలశ్చంచలఃఅనియతచిత్ర
 ఇత్యథఃపిశితాశనేంద్రః రాక్షసచక్రవర్తి రావణఃవిగఁసంలత్కుగస్యస
 న్నిధానంసాన్నిధ్యంయస్యతస్మాత్ లత్కుగరహితాదివ్యథః రామాశ్ర
 మాత్ శ్రీరామనివాసాత్ ధృవమపాయే పాదానమ్యపాదానత్వాత్సం
 చమీసీతాంజహరాపహృతవాన్సాధారణ పథూభ్రాంశ్యేతిభావఃకథమి
 వనిరస్తజనాత్ అర్చకాదిజనుశూన్యాత్ దేవాలయాత్ దేవతాయతనాత్
 పూర్వవత్సంచమీ- సవోత్పలమయీంనూలనెందీవగవికారాంతర్గత
 మిత్యథఃసవగ్రహణవ మ్లానతాద్యోతనాథంకాగాఢేమయపజీవ
 మాలాంప్రజంపలభిమేణ సకాలఖండాంతభాగింత్యాఅన్యధాపలః
 అంక ౩౪ చంద్రారామాయణేనవ్యాఖ్యానే - ఆంక ౩౪

౩౦ చంపూరామాయణసవ్యాఖ్యానే- ఆరణ్యకాండః. ౨౩౩

త్యనుదయాత్-అలకఃసావస్తూరశునకఇవేత్యుపమా-అలగ్ర-స్యమాలా
పహరణేయోలోభస్సవసీతాపహర్తుఃరావణస్యావీత్యుపమార్థః-శునకో
భవకశ్చాస్యాదలగ్ర-స్తుపరోగిత్యత్యమరః. అత్రకచ్చిద్రహస్యోపదేశఃక
థితః-యద్యపిలక్ష్మీరూపాసీతావిష్ణురూపరామస్య మృగాన్వేషణసమయే
రామవతిరోహితాతథాపితస్త్రిస్సమయేదేవైఃస్వకార్యాథకంశ్రీరామా
సుమత్యామాయయాసిమి-తాసీతాతత్రస్థితాతాంరావణోజహరేతిఅన్య
ధారామస్యవియోగాంగీకారణమత్రమపివిశ్లేషాభావప్రతిపాదకంవి
ష్ణోరేషానపాయనీతివాక్యమప్రమాణంస్యాత్- ననుక్షణమాత్రమిశ్లేషస్యా
నంగీకారేవివాహోత్పర్యంసంబంధాభావఃకథమిదేన్నసర్వదాస్వస్తిక
విద్యమానాయావసీతాయాఃలోకవ్యవహారమనస్త్యత్యజనకస్యగృహేఆ
విర్భావంపరికల్ప్యవివాహదిలీలాకరణాత్- అన్వేషణవిలపనాద్యనుకరణ
మాత్రంతచ్చస్త్రీసంగినామియమవస్థేతిప్రఖ్యాపనార్థంఅతఏవోక్తంశ్రీభా
గవతే-స్త్రీసంగినామితిగతిప్రథయంశ్చకారేతిరావణకుంభకర్ణయోఃపూ

యీంపలలభ్రీమేణదేవాలయాదివనిరస్తజనావలగ్రః॥ ప॥

౬౫, హాసాధక్వచిరాయసీతిబహుశోవాక్రత్యుచాప్సావిలం

చక్షుడిక్షువిముంచతీందశరథస్యాద్యామవేత్యస్నుషా

ర్వంపరప్రదానాదేవస్వవధ్యత్వేసిద్ధేయశ్శుభప్రకారాంతరేణాపితయోర్వ
ధస్సంభవతితథాపిమాయారూపసీతాంకల్పయిత్వాతదపహరణాపరాధే
నరావణహననాదికధావ్రవతఃనేనలోకంపవిత్రీకతుః॥ పరదారాపహ
ర్తురేవవినాశఇతిజ్ఞాపనార్థంచేత్యలమతికథయా- వసంతతిలకాపుత్రం॥
౬౫॥తతఃకింజీతమిశ్యతఆహ॥ హేతిభేదేనాధప్రాణేశ్వరశ్రీరామక్వకుత్ర
చిరాయసీవిలంబసేయేనైతాద్యశ్యవస్థాసంప్రాప్తేతిభావఃఇత్యనేనప్రకా
రణబహుశఃబహువారం- బహ్వలూపార్థాచ్చస్కారకావస్యతరస్యామితిశ
స్సృజ్యయఃప్యాకు- శ్శ్యజ్జేచ్చరాక్రంద్యచాప్సావిలమశ్రుకలుషంచక్షుః
దిక్షుదిగంతరేషువిముంచతీంప్రసారయంతీంశ్రీరామాగమనాశయేతిభావః
దశరథస్యాద్యాంస్నుషాంశ్యేష్టపుత్రకళిత్రత్వాత్ శ్యేష్టస్నుషాంలవేత్య
పుష్ట్యా-రేరెఇతిప్రకృతేభత్నః నేచాపలాద్విరుక్తోయంశబ్దోహీనసంబోధ
నవాచీ-హీనసంబోధనేతురత్యమరః-చావలేద్యేభవతఇతిద్విరుక్తి-సంభ్ర
మేణాదయః పినా అనంతరమునాదివనిరస్తజనావలగ్రః

డితమిత్యాదిగాప్రాప్తస్యప్లుతస్యస్వరఃప్లుతఃసాహసమనిచ్చతావిభాషావత్తవ్యభిపాషీకఃప్రతిషేధఃశాస్త్రత్యాగస్సాహసమితహరదత్తఃరాక్షసేతితస్యనామాప్యచ్చరితుమనుచితమిత్యామంత్రితమితమంతవ్యం- మాసీతాపహరణసాహసంమాకుర్విత్కర్థః-ప్రరుదతీంప్రకషేణాక్రొశంతీంవధూంస్సుషాంముంచత్యజమాప్రతిరుధఇతివాపారఃతత్పక్షేనరోధంమాకుర్విత్కర్థఃసమాస్సుషాజనీవవ్యభిప్లుతఃఅత్రదశరథస్యాత్మప్రియసుహృద్భావేనభాగ్యత్వాత్తత్సుషాయాలపిస్వస్సుషాత్వాద్వధూగ్రహణంద్రష్టవ్యంఇత్యుక్తేవ్యతిశేషఃగృధ్రాధిపిజటాయఃఅగ్రేవణంవనపురోభాగఇత్యర్థః-వనంపురగామిత్రకాసిధి కాశారికాకోటరాగ్రేభ్య ఇతివననకారస్యణత్వంఅధ్యానంమాగంరుధ్యానిరుద్యరావణం ప్రత్యనల్పకోపపధిక్రొధమకరోత్- అనుచితకారిణంరావణంవిజిత్యసీతాంమోచయితుమద్యత్వవానిత్యర్థఃశార్దూలవిక్రీడితంవృత్తం॥౬౬॥సమభూదితితస్మిన్నమయేసీతాపహ

మః రేరేరాక్షసమావధూంప్రరుదతీంముంచేతిగృధ్రాధిపి
రుధ్యాధ్యానమనల్పకోపమకరోదగ్రేవణంరావణమ్॥ ౬౬॥
సమభూత్సమయేతస్మిన్నమరంసమగంహసోః॥మిథో
మధనసంక్రుద్ధగృధ్రరాక్షసరాజయోః॥౬౭॥ఏతముఖ్యం
మాశుధ్వస్తరథ్యంవిసూతంశిథిలతరవరూధంశీర్ణచక్రంసచక్రే

రణకాలేనమరంహసోస్తుల్యవేగయోఃఅతఏవమిథోమధనేనపరస్పరప్రహారైఃసంక్రుద్ధాసవ్యకుఃపితౌయాగృధ్రరాక్షసరాజౌజటాయూరావణౌతయోస్సమరంయుద్ధంసమభూత్సమ్యక్ప్రవృత్తమిత్యర్థః॥౬౭॥ తతఃకింతత్రాహదశముఖైఃసశకుంతఃపక్షిజటాయఃశకుంతపక్షిశకునిశకురో ఇత్యమరఃశక్తయః ఆయుధవిశేషాఃప్రాప్యతఇతిప్రాసాఃకుంతాపరవర్యాయఃక్షేపణీయాఆయుధవిశేషాఃతదుక్తంవృత్తికారేణకతఃరిచకారకేసంజ్ఞాయామిత్యత్రప్రాప్యతఇతిప్రాసాయితీ-బాణాఇవఃఅస్యంతేఅనేనేతిబాణాసఃకాముకం-కమణ్వన్-ధనుశ్చాపాధన్వశరాసనకొదండకాముకం-తిష్ఠాస్వసఇత్యమరఃఖడ్గశ్చంద్రహాసః ఖడ్గేతుస్తి 90శచంద్రహాసాసిరిష్టయశిత్యమరః-త్రిశుంత్రిశూలంవిశిఖాబాణాః-వృషతక్ర-బాణవిశిఖాఇత్యమరః-తూణ్యోతూణీరా- తూణీపాసంగతూణీరనిషం గాఇషుధిద్వయోః- తూణ్యామిత్యమరఃపాశాఃరజ్జ్వపరవర్యాయాఃకరణసాధనాయుధవిశేషాః

చంపూరామాయణేనవ్యాఖ్యానే - ఆరణ్యకాండః, ౨౩౫

కుంతాఃప్రాసాఃప్రసిద్ధాఃప్రాసస్తుకుంతఇత్యమరఃఏతేరావణప్రయుక్తా ఆ
యుధవిశేషాః-గరుద్భ్యాంపక్షాభ్యామభిహతాఃపరాహతాయస్యసతథో
క్షస్స౯-గరుత్మక్షచ్చదాఃపత్రమిత్యమరః - దశముఖరథంరావణస్యందనం -
అశుక్షీప్రం-ధ్వస్తావినాశితారథ్యారథవోధావోశ్చాయస్యతం- రథోవో
ధారథస్యైత్యమరఃతద్వహతిరథయుగప్రాసంగమిత్యుత్పత్యయఃవిగత
స్సూతస్సార్థిర్యస్యవిసూతం-సూతఃక్షత్రాచసారధిరిత్యమరః- శిథిలతరో
త్యంతవిశిష్టోపరూఢోరథగుప్తిర్యస్యతం-రథగుప్తిరూఢోనేత్యమరః-శీఘ్రేవి
చ్ఛిన్నేచక్రేధాంగేయస్యతంతిథోక్షం-చక్రేకృతవా౯-సీతావిమోచనాభి
నివేశతయాయావచ్చక్తిభత్సంచకారేత్యగ్ధఃమాలినీవృత్తం॥౬౮॥ తతఃకిం
తత్రాహరాక్షసేతి॥సఃపతతాంవరఃఅండజమండలేశ్వరోజటాయః-మైథి
ల్యంపక్షపాతేనఅసక్తివిశేషేణమేతునా - రక్షసాశిక్షితః రావణచంద్ర

గరుదభిహతశక్తిప్రాస బాహుసఖిద్వత్రిశిఖవిశిఖ తూణీబాణ
కుంతశ్చకుంతఃపలారక్షసాశిక్షితఃక్షీప్రంపపాతపతతాం
వరః॥మైథిలీపక్షపాతేనపక్షపాతమవాప్యసః॥౬౯॥తక్షణ
మన్యరథాధిరూఢేనరావణేనభూయోపిని యమానాజానకీ
శృంగసంగతప్లవంగవంచకేవంచచూడభవత్స్యాధరకుమారకేశ

హాసవిదళితస్స౯-పక్షపాతంగరుద్భంగమవాప్యక్షీప్రంపపాత-పక్షపాత
తప్సరాణాంపక్షపాతప్రాప్తిర్యుక్తేవేతిభావఃఅసినిర్భిన్నపక్షోభువిన్యవత
దిత్యగ్ధః-పక్షఃపార్శ్వగరుత్సాగ్యసహాయబలభిత్తిష్టిపైజయంతి-తథారా
మాయణం- సచ్చిన్నపక్షస్సహసారక్షసారోద్రకర్తృణానిపపాతహతోగృ
ద్ధోధరణ్యమల్పజీవితఇతి॥౬౯॥తక్షణమితి॥తక్షణంతస్మిన్నేవక్షణేజటాయు
నిపాతానంతరక్షణఇత్యర్థః-అన్యథాధిరూఢేనరథాంతరాధిష్ఠితేన- పూ
ర్వరథస్యజటాయుపావిధ్వస్త్యాదితిభావః-రావణేనభూయఃపునరపి-నీయ
మానాలపహ్రియమాణాజానకీశృంగసంగతంశిఖరోవవిష్టంప్లవంగానాం
సుగ్రీవాదికపీనాంపంచకంయస్యతస్మిన్తథోక్షై-కపిప్లవంగప్లవగశాఖామృ
గవలీముఖాఇత్యమరఃఅతఏవపంచచూడాశిఖాయస్యతస్మిన్-శిఖాచూడా
కేశపాశఇత్యమరః-త్స్యాధరకుమారః-రాజకుమారఇవధీతఇత్యుత్రేత్యోరాజ
కుమారస్యపంచచూడత్యాసంభవాత్ యద్యుపసయనకాలీనత్వవిపక్షా-త
దాడపమైవేతివేకః-కస్మిన్కచిత్త్స్యాధరేవన్వతే-రుశ్యమూకఇత్యగ్ధః-సుగ్రీ

వసాత్కృతః బ్రహ్మణానుగ్రీవాధీనకఃకృతః-దేయత్రాచేద్యత్రచకారాత్సా
 తివ్రత్యయః-తథాఘాతోయోదశగ్రీవప్రతాపానలః రావణప్రతాపాగ్ని
 స్తస్యదృశంతత్తుల్యంత్రరావణప్రతాపానలస్యనుగ్రీవసాత్కృతత్వేనస్వత
 స్సిద్ధత్వసందేహదుపమోత్ప్రేక్షయోస్సందేహాత్సంకరః-వాలివినాశస్యపిశు
 నస్సూచకాయోమహాలా-పాతః-తత్ప్రతిమంతత్సదృశమిత్యాదిపూర్వవ
 త్సందేహాత్సంకరః-ఉత్తరత్రవితప్రత్యక్షీకృతత్పరనుగ్రీవప్రత్యావితేన
 శ్రీరామేణతథాకరిష్యమాణత్వాదిభావః కర్ణజపస్సూచకస్సాగ్నిశునభి
 త్యమరః-రావస్యయత్సాహాయకంసహాయకర్తయోవధాద్ధూరూపోత్తమా
 ద్యుక్తతత్రప్రోత్సాహనాయప్రెరణాధాంపుత్రంసుగ్రీవంప్రత్యభివదతః-అ
 భ్యాగచ్ఛతఃవతంగస్యయన్తింబంమండలం-వతంగౌవక్షీసూర్యౌచేత్యమ
 రః-తచ్ఛంకావహంతత్సందేహజనకంతద్ధృంతిజనకంవాలతస్తాదేవాలం
 స్త్తింశ్చిత్తైర్ధారేసుగ్రీవసాత్కృతదశగ్రీవప్రతాపానలస
 నదృశంవాలివినాశపిశునమహాలా-పాతప్రతిమంరామసా
 సాహాయకప్రోత్సాహనాయపుత్రమభివదతత్పతంగబింబశం
 కావహంకనకపిశంకాకౌశేయోత్తరీయాంతరితమాభరణజా
 లమపాతయత్ ||౪|| ౭౦||తత్పతనమపిస్వతేజఃవతనమివనాల

కారా-తథాతపనాంగబింబస్యవతనాసంభవాత్-అఘాతోపమోత్ప్రేక్ష
 వామతథేదాదిత్సుక్తంతదేతదుజ్జీవితముక్తాలంకారద్వయమితిసంకరః-కనక
 నకనకవద్వాపిశంకంకపిశంయత్కౌశేయంకౌశేయంక్రిమికోశోద్ధమిత్యమ
 రః-తస్యయంతద్రూపంయదుత్తరీయంసంవ్యానంతేనాంతరితంసిద్ధం-సం
 వ్యానముత్తరీయంచేత్యమరః-ఆభరణజాలంహారనూపురాద్యాభరణకలా
 పంలపాతయత్-రావణేనసీయమానాంమామిమేవానరాఃశ్రీరామాయక
 ధయెయిరితిమత్వాపాతయామాసేత్యధికః||౭౦||తదితి||తత్పతనమపితస్యా
 భరణజాలస్యవతనమపిస్వతేజఃవతనమివనిజప్రతాపనిపాతమివనాల
 యన్వనపర్యయన్వనకలయన్తితిపారెష్యయమేవార్ధకామాంధత్వాదితిభా
 వసంశ్చర్థకస్యనశబ్దస్యసుప్నపేలిసమాసః-నయాభిజ్ఞోసీనిపుణఃప్రవీణేని
 పుణాభిజ్ఞవిజ్ఞనిష్టోతశీతీతాఇత్యమరః-సనభవతీత్యనయాభిజ్ఞఃదుర్విసితత్య
 ర్థంఅనయజ్ఞఇతిపారెనియంజానాతీతినయజ్ఞః-సనభవతీత్యనయజ్ఞఃఆత్రాతో
 నువసన్గైకైకప్రత్యయః - నన్నిగుపధేత్యాదినాశన్ప్రత్యయఃఅతఏవా

భగవాన్సా త్యాయనః ఆకారాదనుపసర్గాత్కరో వైవదోభవతీతీవ్రతిషే
 ధేనేతివాతికకవ్యాఖ్యానేభాష్యకారణార్థజ్ఞకట్టముచావృత్యావ్యర్థస్యస
 సమర్థనాత్తత్రోనన్యమాసృజయజ్ఞః సీతీశాస్త్రాచారశూన్యభిత్వర్థః-దశ
 గ్రీవోరావణః-మైథిలీంసీతాం-లంకాయాఃఅలంకారభూతాం-లంకాలం
 కారభూతాంఅలంకారోపమితాం-తత్త్వాయామిత్యర్థః-భూతంత్వాదా
 పిశాచాదాన్యాయ్యేనత్యోపమానయోరితివిశ్వః-అశోకవనికాంనిజవిహారో
 చితోద్యానవనికాంఅనయత్-తత్రనిషీప్తవానిత్యర్థః-దుషణిత్వాన్నయతే
 ద్వికకమకత్వం-అత్రరామాయణం-హ్రీయమాణాతువైదేహీకంచినా
 ధమవశ్యతీదదశకగిరిశృంగస్థాకవంచవానరయూథపాక-తేషాంమధ్యవి
 శాలాక్షికాశేయంకనకప్రభం-ఉత్తరీయంవరాలోహశుభాన్యభరణానిచ
 ముమోచయదిరామాయశంసేయురీభామినీ-వస్త్రముస్సృజ్యతస్తథ్యేవిని

త్యయలంకాలంకారభూతామశోకవనికాంమైథిలీమనయ
 దనయాభిజ్ఞోదశగ్రీవః॥ప॥౭౧॥అశోకవనికాలేభేరాక్షసీపరి
 వేష్టితామ్సీతాంమారుతివాలాగ్నిస్తంభనాహంబువాషధీ
 మ్ప॥౭౨॥కాకుత్స్థోవృధరతసామధిపతేర్వాగ్విగురావేష్టి
 తేశ్యత్వాహంకతాటకేయహరిణేశార్దూలవిక్రీడితమ్॥౭౩॥

తీప్తంసుభూషణం-సంభ్రాంతస్తుదశగ్రీవస్తత్రమకచనబుధనానిత్యాది॥
 ౭౧॥అశోకేతి॥అశోకవనికాకత్రీక-రాక్షసీభినిగూఢసంగోపనార్థంరావణ
 నియక్తరాక్షస్త్రీభిఃపరివేష్టితాంపరివృతాంసీతాం-మారుతస్యవత్వం
 పుమాకమారుతఃహనూమాక-అత్యభీతిభీతస్యవాలేలాంగూలేయోగ్ని
 స్ఫుండరకాంజేవత్యమాణరూపఃతస్యస్తంభనేనిరోధనేల్లన్తాయోగ్యాంశ
 క్తామిత్యర్థః-ఓషధీంలతావిశేషమివ-లేభేప్రాపేవేత్సుప్తేత్వా-సీతాన్వష
 ణసమయేలంకాంప్రవిష్టోహనూమాకసీతామాలోక్యనిజాగమనజ్ఞాపనా
 ర్థమశోకవనికాంభజ్జాగ్రవిత్పనియుక్తేనంజ్రజితానిబధ్యసీతఃవాలేవస్త్రా
 స్సంవేష్ట్యాగ్నినాప్రజ్వాలితోవైదేహీనివాసతయైకామశోకవనికామంతరే
 లకృత్స్వంలంకాందదాహేతిసుందరకాంజేవత్యతి౭౨అనంతరవృత్తాం
 తమాహ॥కాకుత్స్థస్థితి॥కాకుత్స్థిరఘనాయకోపిరతసామధిపతేః రావణ
 స్వవాక్ప్రేరణవచనంపైవవాగురామృగబంధినీరజ్జునిమిత జాలవిశేషకృతి
 యావత్తయాఆవేష్టితేఆవృతేనియమితభిత్వర్థః-వాగురామృగబంధినీ

అకర చంపూ రామాయణసవ్యాఖ్యానే-అరణ్యకాండ:-

త్యమరః-హరికన్య వికారో హరికన్య మయోయస్తాటకెయోమారీచస్తస్మిన్నైవ
 హరిణేమృగే శాదూకలవిక్రీడితంశాదూకలోవ్యాఘ్రిః- శార్దూలదీప్తిసా
 వ్యాఘ్రిఃత్యమరః- తస్యవిక్రీడితవద్విక్రీడితంకృత్వా-శాదూకలవత్తంనిహ
 త్యేత్యర్థఃఅథాసంతరమాగచ్ఛతత్రాగమనసమయే-అనుజేనవత్తుజేనగది
 తాముక్తాం-వాతాకండినాక్రందశ్రవణనివల్లసీతానిష్ఠుర వచనప్రేరితోహ
 మాగతోస్తీయైవంరూపవృత్తాంతమిత్యర్థః వార్తాప్రవృత్తిర్వృత్తాంతశ్చ
 త్యమరః-అకణ్ఠకశ్రుత్వా-తత స్తనంతరం సీతాయాస్సంగమేనమాగమే
 లాలసోత్యంతాభిలాషస్సృ-విజనెవనెతద్వివత్తైవశ్యంభావిత్యాదిభిభావః
 తదుటజంతస్యాస్తీతాయాఃఉటజంపర్ణశాలాంప్రతి-తచితివాచ్యేదఃరామో
 ద్రుతంశీఘ్రం-ప్రతస్థేచాల-అత్రభిన్నవాక్యస్థ ల్వాత్కాకుత్స్నరామశబ్ద
 యోర్మపానరుక్త్యంయద్వాకాకుత్స్నఃకకుత్స్నవంశోద్భవశ్చితివిశేషణత్వేన
 చ్చన్నుజేతత్రగదితామాకణ్ఠకవార్తాంతస్సీతాసంగమ
 లాలస స్తుదుటజంరామఃప్రతస్థేద్రుతమ్॥ప॥౭౩॥అయంకథం
 స్యాదితిభాష్యగర్భమాలోక్యమానోవనదేవతాభిః । విలోక
 యన్మ-వలపర్ణశాలాంవినష్టచేతావిలలాపరామః॥ప॥౭౪॥

నాయోజనా-అత్రవాక్తాటకెయయోర్వాగురాహరిణ రూపణేనకాకుత్స్నే
 మృగయత్ప్రవతీతేవికదేశవతికరూపకం- తచ్చశార్దూలవిక్రీడితమిత్యత్రత
 త్సదృశంవిక్రీడితమితిసాదృశ్యాజ్ఞేపాదసంభవద్వస్తుసంబంధరూపనిదర్శన
 యాసాపేక్షత్వాత్సంకిర్యతే- శార్దూలవిక్రీడితమిత్యత్రాస్యాపివృత్తిస్యశా
 దూకలవిక్రీడితత్వాత్-కీవేశ్చాతుర్య మనుసంధేయం సూర్యావైమకస
 జాస్తతాస్సగురవశ్శార్దూలవిక్రీడితమితిలక్షణాత్॥౭౩॥అయమితి॥అయంస్త్రీ
 రామః కథంకథం ఘాతస్యాత్ భవేత్ప్రియతమారహీతపర్ణ శాలాంగృ
 ష్టైవితీషః-ఇతిమత్వేత్యర్థః-చాష్ట్యోనూణిగర్భేయస్తికర్తృణితద్యధా
 భవతితథా-వనదేవతాభిరాలోక్యమానోదృశ్యమాఃస్సృ-తాసామపిశోచ
 నీయశ్చితిభావః- రామఃకేవలాంసీతారాహిత్యేనశూన్యాంపర్ణశాలాముట
 జంవిలోకయన్-అతవవనవష్టచేతాభగ్నోత్సాహస్సృ-విలలాపపరిదేవ
 యామాసవిలాపఃపరిదేవనమృత్యమరః- మహాత్మగురుదేవానామశ్రుపాతః
 షీతాయదిదేశభ్రంశోమహద్దుఃఖం మరణంచభ వేద్భూివమితిషీతాదేవతా
 శ్రుపాతనిష్ఠే ధిదర్శనాత్ శ్రీరామస్యక్షీప్రమేవమహద్దుఃఖప్రాప్తిసూచనా
 గ్ధంబాష్ట్యగర్భమిత్యుక్తం-వృత్తముపజాతిః॥౭౪॥విలాపప్రకారమేవాహం

చంపూరామాయణసహ్యాఖ్యానే ఆరణ్యకాండః.

అథా

చభిఃకుక్ష్యమితిహేతిభేదకప్తంకృచ్ఛంప్రాప్తమితీషఃకుతఃఅత్రాస్యాం
పగ్ధశాలాయాంసాసీతానహీనాస్తీఖిలుఃఅస్తిర్భవతివరోప్రయశ్చమానో
భ్యస్తీతిభావ్యకారవచనాత్ భవతీతిలఃపూర్వాచార్యాణాంసంజ్ఞాఇదమే
తస్మింతాభావరూపంకార్యంకింప్రవృత్తంకేనకారణేనసంజాతమిత్యర్థః - తే
ధాఇహస్తిక్ప్రదేశేచటులాంపాదముద్రాంచితాక పాదవిన్యాసాని
త్యర్థః - ఆలోకయామిపశ్యామికిమేతదిత్యర్థః - ఇత్యేవముక్త్యాస్వయంక
థంబదన్యథోష్ఠేక్షతే॥మామితి॥ అగృహీతవృగమనాహృతహీరజ్జయ
హరిణంమాంపీత్యసీతారోషవతీకపితేవ - పస్తుతస్తునతధావరషప్రేమా
స్పదేమయిరోపాభావాదితిభావః - తరుషువృక్షేషు మహూతకంక్షుణ
మాత్రంఘటికాద్వితయంవాః ముహూర్తమల్పకాలేస్యాఘటికాద్వితయే
పితేతిశిష్యః - అంతిహికతాలంతర్ధానంగతా - నూనమిత్యష్టేక్షితా - లో

కప్తమృతనహీనాకిమిదంప్రవృత్తమాలోకయామి చటులా
మిహపాదముద్రామ్ మాంపీత్యనూనమగృహీతవృగంము
హూర్తమంతహికతాలతరుషురోషవతీవసీతా ॥ప॥౭౫॥త్వ
దభిలషికోపూర్త్యావంచితః పంచవట్యామచరమచరమోహం
మోహాహిజాంప్రజానామ్ తదిహసరళబుద్ధైస్తేషరౌషస్య

కేహికాంతాఃకాంతేస్వాభిమతార్థానంగృహీతకసతిరోషవిడంబనయాకు
త్రభిన్నిగూఢతయాకంచితోలంగమయంతితద్వదిత్యర్థః - కసంతేతిలకావ
త్తం ॥౭౫॥ఎవంసామాన్యాకారెణవిలప్యసంప్రతీతామామంత్యోవిలపతి
త్వదిద్ధి హేనరళేమిద్ధేయుజుబుద్ధేసుముభిసుందరాననేజానకీతినంబోధనద్య
యేషాన వంవిప్రల్లభస్త్యయాకుతుః ముదిత ఇతిసూచ్యతేత్వదభిలషితపూ
ర్వైతివలభిలషితంఅరణ్యేపినహసంచారరూపమనోరథః చిత్రమృగాహర
ణయాశమనోరథోవాతస్యపూర్త్యాపూరణేనహేతునావంచితఃవిప్రలబః
పతారితఃవ్యామోహితఇతియావత్ అహంమోహభాజాంస్త్రైకానామి
త్యర్థః - ప్రజానాంజనానాంప్రజాస్యాత్స - ఆత్మమరః - చరమోంతి
మోనభవతీత్యచరమఃఆద్యఃఅగ్రసరస్సన్నిత్యర్థః - పంచవట్యామచరంసం
వరితవానసి - ఎతావత్పర్యంతంత్యత్సాహచర్యాత్వస్తనోరథపరిపూరణత
స్పరతయావ్యవహృతవానస్తీత్యర్థః - తత్తస్మాత్కారణాదిహమహారణ్యే
నోషస్త్యేషకాలోనరోషంకర్తుమయంసమయోసభవతీత్యర్థః - సత్యపిరోష

హేతావద్భగవదనుననంకమనుననుచూఢాయానుకూల్యేనై వవతితవ్య
 త్వంతిభావః-అస్తువాయంరోషేకాలః- మమవిరహసహిష్ణుత్వాద్యాత్వ
 యైవంకతుకమయ్యక్తమిత్యాహహేనుముఖి మమముఖంయత్త్వత్సహవా
 సేనైవసోల్లాసమితిభావఃసోధఃకౌంతః సీతాయాస్తవవియోగఃవిరహా
 యనతత్త్వతోక్తంకింసీతావిరహసహిష్ణుభవతికింసభవత్యేవేత్యర్థః అతస్స
 ర్వథారోపంపరిత్యజ్యసన్నిధేయమితిభావః అత్రసీతేత్యన్యాయదేశగ్రహణ
 మఖండితప్రేమాస్పదత్వద్యోతనార్థం-మాపిసీవృత్తం ౭౬॥ తథావ్యపూర్వ
 మృగాహరణేయచితవాభిలాషీస్తదానేనతుచ్చేనమాయామృగేఽకిమితోవ్య
 త్యంతంశ్లాఘ్యమానేష్యామీత్యాహ॥యదీ॥ హేమృగాక్షీకురంగసయసే
 జానకి-అపూర్వమృగేఅసాధారణమృగకౌతుకం కుతూహలంఅభిలాషఇతి
 యావత్ కౌతూహలంకౌతుకంచకుతుకంచకుతూహలమిత్యమరః అస్తీయది

కాలస్సుచుఖమమముఖంకింసోధసీతావియోగమ్ ॥ *॥ ప॥

౭౬॥ యన్యస్తీకౌతుకమపూర్వమృగే మృగాక్షీచాండ్రంహ

రామిహరిణంమమసన్నిధేహియావన్న ముంచసిమయాహృ

తమీమేనతావద్దధాతుతవవక్త్రీకులామృగాంకి॥ ప॥

౭౭ ॥ సప్రాణాశేజ్జవకతనయాకిన్న తిష్ఠేతమహ్యహిం

వతఃశేచేత్తవేతిశేషఃతహిచండ్రస్యాం చాండ్రఃచండ్రనివృత్త్యర్థః-
 తస్యేదమిత్యన్-తంహరిణంహరామ్యానయామియద్వాహరిష్యామీత్యర్థః-
 వతఃమానసానసామీప్యేవతఃమానప్రశ్నయఃఅతఃమమసన్నిధేహిసన్ని
 హితాభవమత్సమీపంచత్యాగచ్ఛేద్యర్థః-అతఃమయాపృథమానీతంఎనం
 చాండ్రమేణంహరిణంయావద్వ్యవత్ప్రగ్యంతం నవిముంచసిసత్యజసికౌతు
 కాదితిభావః-తావన్నగోంకస్సన్నియస్యమృగాంకశ్చండ్రఃతవవక్త్రేణని
 ష్కళంకెనత్వదీయవదనేనతులాంసాదృశ్యందధాతుధారయతుసంభావనా
 యంలోటతదనంతరమిదానీంవావక్త్రీసాదృశ్యధారణకథైవనాస్తీశ్యః
 అత్రతులాండధాత్వితిసంభావితార్థ్యపమాతయాచోపమానాదుపమేయ
 స్యాధిశ్యవ్రతిపాదనరూపోవ్యతిరేకౌవ్యజ్ఞతభిప్రాయంకారేణాలంకారధ్వ
 నిలోకౌత్తరలావణ్యసంఘన్నభవస్తుఖావలోకనాభావే మమకథనిర్వా
 హఇతిఫలితార్థః-వక్త్రీకులామిత్యత్రతుల్యాత్వైరతుల్యోపమాభ్యామిత్యత్రఅ
 సాదృశ్యపర్యాయస్యైవతులాశ్చభగవతిషేధార్థ సాదృశ్యవాచిత్యత్వ
 ద్యోగేపితృతీయాసమాసఃవసంతతిలకావృత్తం॥ ౭౭॥ ఇతంవిలాపేవ్యసన్ని

శ్లోకము :- సప్తాక్షరమసాధ్యత్యర్థః - ప్రసాదాదేవ పరీవితాయది మహ్యమత్యం
తవిరహసహిష్టవత్తిభావః - సతీష్ఠితకిం - అత్తా సంప్రకాశంతీ నవతేతకిం
వతేతేవేత్యర్థః - అతో సప్రాణసహితేతి - తిష్ఠతేతి - జీవకాశవస్థయాభ్య
యోశ్చేత్యాత్మనేవదం - తహి - వ్యాఘ్రాదిభిః భక్షితాకిం సత్యాహ - హింసై
స్సత్వైర్వ్యాఘ్రాదిభూతుకజంక్షభిః - శరారుఘా - తుకాహింసైర్వత్సమరః
సహితాభిలునహింసితాభిలు - తుతః - పృథ్వీభూఃరక్తసిక్తారుధిరగ్నిన్నానభ
వతీత్యర్థః - తథాచేద్రక్తసిక్తాభవేదేవేతి శేషః - తస్మిన్ గోదావరీతీరేవిహర్తుం
గతవతీకింతథాభూతాపినభవతీత్యాహ - గోదా వర్యాంలతణయాగోదా
వరీతీరభివృద్ధిః - గోదావర్యాభివృద్ధ్యంతపారేతస్యాః పులినేషు సైకేషువి
హృతింవిహారంతోయోతిథంతత్పులిసంసైకతంసైకతామయమిత్యమః - రామే

స్వైస్సత్వైర్వల్లభిలునహితాక్తసిక్తానవృద్ధీగోదావర్యాంపు
లిసవిహృతింరామశూన్యానకుర్యాద్యుక్తంనక్తంచరకబళేనా
త్సర్వధాసంస్థితాసా॥ప॥ ౭౦॥లోకాంతరప్రణయినంశ్వశు
రంప్రణంతుమాజ్ఞస్తకాలమతిలంఘ్యయదిప్రయాసివిజ్ఞాప్య

జ్ఞప్రియతమేనమయాశూన్యావిరహితాసతీనకుర్యాత్ సవిదధ్యాత్ - యుక్తం
ప్రియతమవిరహితవిహారస్యవతిప్రతానా మధమత్వాదిభావఃకింతుసా
జానకీసర్వధాసర్వప్రకారేణ - ప్రకారవచనేధాత్ - నక్తంచరకబళేనాద్రా
క్షనకర్తృకభక్షణాదేతః - సంస్థితానష్టా - యుక్తమేతద్విచారణంసంగతమి
త్యర్థః - సంస్థాస్థితౌవ్యవస్థానానాశభివృద్ధిః - అతైవంబహుధాసంది
గ్యనిశ్చయపర్యవసానకథనాన్నిశ్చయాంతస్సందేహాలంకారః - మందా
కాంతా ౭౦॥లోకాంతరేతి॥ హేజానకీలోకాంతరప్రణయినంస్వర్గసంశ్వ
పరంపత్యుఃపితరందశరథంప్రణంతుంనమస్కర్తుం - ఉపసర్గాదసమాసేపిణో
దేశగ్యేతిగత్యంతజ్ఞస్తకాలమయాపయితైవతేత్యర్థః - తదానీంసాన్త
వత్సరస్యావశిష్టత్వాదిభావః - అవిలంఘ్యేతిపారేస్సప్టోర్ధః - ప్రయాసియ
గచ్ఛసిచేత్ యద్యపిపరమవతిప్రతాయాస్తవమాంవతిముత్యైర్వ్యభిరస్తాద్ద
నమనుచితంతథాపిశ్వశురప్రణామాత్మకైరగచ్ఛసిచేదీత్యర్థః తద్విహేసా
సప్రతిప్రతే - అతో మద్విరహంసహిష్టసీతిభావః సతీసాధ్యవతిప్రతేత్యమరః

వాక్ బ్రూహో వచోర్వాణి వచః మిత్యమాగమే గుణః రాణి మిత్యవోచతే త్య
తలహః॥ ఆయుష్షస్మితి॥ హే ఆయుష్షః ప్రశంసాయాం ఘటన్ సకలభాగహీ
తాచరణతత్పరతయానభలజీవనేశ్యధః- ఖడ్గవిక్షతపక్షుతిచంద్రహసవిదళి
తపక్షమూలం స్త్రీ ॥ పక్షుతిః పక్షమూలమిత్యమరః- మాంక్షితితలే నిక్షిప్యజతి
శ్రాంతం మాంపక్షవిచ్ఛేదపూర్వకం భూమాపాతయిత్వేత్యధః రావణః క్షీ
ప్రంద్రుతంజానకీం మైథిలీమపజహారా వహ్యతవానిత్యవోచతేతి పూర్వేణ
సంబంధః తథాచరామాయణం- పరిశ్రాంతస్యమివక్షోచిత్వాఖడ్గేనరావ
ణః సీతామాదాయవై దేహీముత్పపాతవిహాయసమితి॥ ౮౨॥ తతః కింజా
తంతత్రాహ-స్వయమితి॥ జటాయుఃసపదిసద్యవప-శ్రీరామస్యసీతావహర
ణవారైకధనసమయవేత్యధః సంహృతాయస్త్యక్తజీవితస్స-స్వయ
మపిశరభంగసమునినాస్వీకృతాంప్రాప్తాం- భంగహీనామక్షతాంశాశ్వతీ
మాలక్షయన్నవోచత॥ ౮౩॥ ఆయుష్షస్తాంఖడ్గవిక్షతపక్ష
ుతింక్షితితలేనిక్షిప్యక్షీప్రమపజహరణానకీంరావణఇతి॥ ప॥
౮౨॥ స్వయమపిశరభంగస్వీకృతాంభంగహీనాంసపదిగతిమ
వాప్రస్సంహృతాయజటాయుః॥ నయనసలిలమిత్రంరా
మహస్తేనదత్తందశరధదురవాపంప్రాప్తవైవాపమంభః॥ *

మిత్యధఃగతించై కుంఠస్థానమవాప్తంప్రాప్తస్స నిజభాగ్యోదయేనపర
బ్రహ్మరూపస్యశ్రీరామస్యదివ్యమంగళవిగ్రహసాక్షాత్కారాత్ శరభంగ
వస్తుక్రస్పన్నిత్యధః-నయనసలిలమిత్రంచాబ్యోదకమిత్రంపితృసఖత్వేనత
స్యజీత్యవద్రోదనార్హత్వాదితిభావః రామహస్తేనదత్తం- దశరథస్యదురవా
పందులకభం-అసాన్నిధ్యాదితిభావః నైవాపంపితృతర్పణసంబంధి- పితృ
దానంనివాపస్సాన్నిధిత్యమరః-అంభఃప్రాప-పితృనిర్విశేషంతస్యాధ్వజై
హికంరామశ్చకారేత్యధః-ఉక్తంచరామాయణే-తతోగోదావరీంక్షత్వాన
సీంసరవరాత్తజౌడదకంచక్రతుస్తస్త్రిగుభ్ర)రాజాయతావృభావితి- ననుతిర
శ్చాంకర్తానధికారాదగ్నిసంస్కారానహత్యాచ్యుడత్రమలోకాభావే
సకథమస్యముక్తియక్తత్వమితిచేన్న-మయాత్వంసమనుజ్ఞాత శ్వాశ్వతీంము
క్తిమాపుషీతిశ్రీరామాయణోక్తత్వాత్తస్త్రివాస్యముక్తిః తదుక్తంసృసిం
కపురాణే-మతగ్రుతమరణంయస్తాత్త్వయాప్రాప్తంద్విజోత్తమ-తస్మా
త్సహస్రసాదేనవిష్ణులోకమవాప్స్యసీతి- సుగ్రీవో హనుమాన్పక్షోగజోగ్మ

ధ్యో వణిక్పథభిముక్తమధ్య పరిగణనాచ్చటాయమోముక్తిప్రాప్తిస్సేధ్య
 వగవ్యతథ్యవరమ్యత-మాలినీవృత్తం॥౧౩॥అథేతి॥ అథజటాయుర్మ్యక్త్య
 వంతరం-కాతుత్సేత్రామే-మహాదరణ్యమరణ్యానీ* మహారణ్యమరణ్యానీ
 త్యమరః*ఇంద్రవరుణేత్యాది నాజీవ-అనుగాగమశ్చ-దక్షిణాదక్షిణాదివస్థి
 తాసాచసాఅరణ్యానీచతాంప్రతిప్రస్థితేచలితేనతి - జటాయుమాతద్విగవస్థి
 తేనరావణేనసీతాపహరణస్యాక్తత్వాదివిభావః అయోముఖీనామఅయో
 ముఖీతినామ్నాప్రసిద్ధాకాచిద్రాక్షసీ-సామిత్రంలక్ష్మణంఅభిభూయ-ఎహీ
 రంస్యావహేత్యక్వానమాలంబతలక్ష్మణమిత్యాద్యక్తప్రకారేణాక్షివ్య-
 తదీయేనసామిత్రసంబంధినా-శస్త్రేణఖడ్గేన-శూర్పణఖాయా- రావణభగి
 న్యాఃయాసిద్ధిః ముఖభంగరూపనిష్పత్తిఃతత్సద్భవీంసిద్ధిమితినిదశఃనా- అల
 భతప్రాపశూర్పణభేదలక్ష్మణఖడ్గనికృతకణఃనాసికాబభూవేత్యర్థః-ఉప
 లక్షణమేతత్-నికృతస్తనాచబభూవతథాచోక్తం-శ్రీరామాయణే-ఏవమ
 క్తస్తుకుపితఃఖడ్గముద్యమ్యలక్ష్మణః-కర్ణనాసంస్తనౌతస్యాఃవిచకతాఽరిసూ
 గ॥౧౩॥అథదక్షిణారణ్యానీంప్రతిప్రస్థితేకాకుత్స్థేరాక్షసీ
 కాచిదయోముఖీనామసామిత్రమభిభూయతదీయశస్త్రేణ
 శూర్పణఖాసిద్ధిమలభత్॥ప॥౧౪॥తతఃక్రౌంచారణ్యసరణ్యా
 ప్రయాతావేతౌమహర్షేఃస్థూలశిరసశ్చాపాతో-ణవతాంప్ర
 దనభితి॥ ౧౪॥ తతభితి॥ తతఃఅయోముఖీకర్ణనాసికాస్తనచ్ఛేదనానంతరం
 క్రౌంచారణ్యసరణ్యామాగేణ - అయనంవత్సమాగాధ్వవంధా
 నఃపదవీస్యతీసరణిరిత్యమరః- అత్రతృప్తీయాపత్తిర్వాప్యతా-ప్రయాతౌ
 ప్రస్థితౌ-ఎతౌరామలక్ష్మణౌకర్ణ- స్థూలశిరసస్తన్నామ్నోమహామేఃఋ
 షిశ్రేష్ఠస్యకాపాతో-ణవతాంరాక్షసత్వంప్రవన్నః-ప్రాస్తః - యధాగ్
 వామాఅస్త్వర్థాభిధానఃకబంధఃరాక్షసః-వన్నగవతేఃకుండలిశ్వరస్యభోగః
 కాయస్తవద్భీషణాభ్యాంభయంకరాభ్యాంభుజాభ్యాంబంధరురోధేత్య
 థః-వస్తుతస్తుశ్రీరామ్యస్యసాక్షాద్విప్లవోశేషాంకకాయిత్వలక్షణస్యశే
 షావతారత్వాచ్చతయోర్నాయంబంధోనదుః ఖహేతుశ్చేతిజ్ఞాపయితుం
 వన్నగవతిభోగభీషణాభ్యామితిభుజవిశేషణముక్తమిత్యనుసంధేయంకబం
 ధభిత్వేత్రవిరుద్ధలక్షణయాకస్యశిరసోబంధోత్రాస్తీతికబంధభితివిగ్రహఃఅ
 పమూథకశ్చేబరభిత్వథః- కేబంధంసలితేప్రొక్తమపమూథకశ్చేబరం-
 కబంధోస్త్రీక్రియాయుక్తమపమూథకశ్చేబరమితివిశ్వామరౌ ప్రకృ

తేషీంద్రవజ్రాభిఘాతాద్వత్సోవిభుగ్నశిరస్కృతయాకేబరిధత్వాద్యథారణా
 మత్సమశ్యేతిభావః-తథానరామాయణేలక్ష్మణవ్రతకబంధపాక్యం-పురా
 మమమహాబాహుమహాబలపరాక్రమ-రూపమాసీన్మహాబింత్యంత్రిభులో
 కేషువిశ్రుతం-తతఃస్థూలశిరానామమహర్షిఃకుశితోమయా-వివిన్వక్ వివిధం
 వన్యంయాపేణానేనధర్మితః-తేనాహముక్తప్రేక్ష్యైవంఘోరశాపాభిధా
 యినా-ఎతదేవన్యశఃసంతేరూపమన్వీతిగ్నితం-ఇంద్రకోపాదిదయూపం
 ప్రాప్తమేవరణాజిరణ్మిల-తదనంతరమితి-తదనంతరం-నిరోధానంతరం-
 అనశ్రుపాత్రేవబాష్పయోగ్యేషుఃజభత్కమహిమ్నూకదాపిశోకాద్యుప
 హశ్యభావాదనాఘాతాశ్రుగంధేష్విత్యథః-యోగ్యభాజనయోః పాత్ర
 విత్యమరః-రాక్షసేనేత్రేషురాక్షసాంగనానయనేషునదానర్వదాఉత్పాది
 తతరాన్యతికయేవోత్పాదితాని-ద్వివచనవిభక్త్యేత్యాదిసాతరచ్చ శ్లోయః-
 వన్నఃపన్నగవతిభోగభీషణాభ్యాంభుజాభ్యాంబలంధయ
 ధార్దనామాకబంధః-గౌతమనంతరమనశ్రుపాత్రేషురాక్ష
 సేనేత్రేషునదోత్పాదితతరవారిభ్యాంరామలక్ష్మణయోస్తరవా
 రిభ్యాంకబంధచాహుయుగళంకదళీలావమలూయత-పరా
 తదనుదనుకబంధేనాదరాదర్థితౌతౌగిరితటభువిదేహందేహ
 తానివారీణిబాహ్వోదకానియాభ్యాంతౌతాభ్యాంరాక్షసఖండనేనశోకో
 త్పాదకత్వాన్నిరంతరరాక్షసేనేత్రజలోత్పాదకాభ్యామిత్యథః-రామల
 క్ష్మణయోస్తరవారిభ్యాంఖడ్గాభ్యాం-తరవారిర్నండలాగ్రఖడ్గకౌక్షేయకౌ
 సమావిత్యమరః-కబంధచాహుయుగళంకదళీమివలూత్వాకదళీలావమలూ
 యతలచ్చిద్యత-కదళీకాండమివానాయాసేనాఖండ్యతేత్యర్థః-కదళీలావవ
 దిత్యవపాతః ఉపమానేకగ్నణిచేతిణముల్ప్రత్యయః-కపాదిషుయథావిధ్య
 సుప్రయోగఇతిలూఞాణసుప్రయోగః-నిర్బంధకుమితౌశ్రీరామలక్ష్మణౌనిజాసి
 భ్యాంకబంధస్యదక్షిణసవ్యబాహూవిచ్ఛదతురిత్యర్థః-అత్రకరణయోరపిత
 రవార్యోకర్తృత్వవ్యవదేశస్తయోరఖండితత్వద్యోతనార్థం-తథాచరా
 మాయణమ్-దక్షిణోదక్షిణంబాహుమనక్తమసినాతతః! చిచ్ఛేదరామౌవే
 గేనసవ్యంవీరస్తులక్ష్మణఇతి-పరా-తదనుబాహుచ్చేదానంతరం-దనువంశో
 ద్భవత్వాద్దనుః సచాసాకబంధశ్చేతివిశేషణసమాసః-యద్వాదనురిత్యస్య
 పూర్వనామతథా-శ్రీరామాయణేఆరణ్యకాండే-ఎవముక్తస్తురామేణవా

అథ చరణా రామాయణసవ్యాఖ్యానే-ఆరణ్యకాండః

కృందమరమత్తమబిజి-దవోస్స కాశాస్త్రే నవ్రభావంతేమహాస్త్ర సభిశబరిం
 బ్రతివాక్యంచ-తథాదను ర్వామస్త్రీయఃపుత్రశ్చ పాబ్రాతన తాంగతభిః
 ప్రి-తథాకాండేః క్తత్వాస్తథాచ-దనునామా చాసౌకబంధశ్చదమకబం
 ధభిశాకపాథి-వాదిత్వాస్తద్యమపదతోపసమాసః- శాకపాథి-వాదిరా
 క్యతిగణః-తేనదమకబంధేనాచరాద్గౌరవాత్ అధి తా-మిత్రంచైవోపదేత్యై
 మియవాభ్యాంసంస్కృతోగ్ని నేతియాచితౌ- తా రామలక్ష్మణౌ-గిరితటభు
 విగిరిప్రదరసీమ్ని గిరిప్రదరమాసాఽభ్య పావకంవిససజః తురితిరామాయణౌ
 త-భీమంధయంకరం-తస్యకబంధస్యదేహంకలేబరం- దేహతుభాస్త్రీచక్ర
 తుః-కమాభస్త్రీకరణభిధాతోలి-ట-అతఏవమాల్పభ్యేనాదేశాద్దేలి-ట-స్యే
 త్వాభ్యానలోపా-అథదమానానంతరంకాపాపా యేనమునిప్రయుక్తశా
 పాంచై-తుష్టస్తోషంగతస్సౌకబంధః రామంచత్యక్తయత్-అవోచత్ కిమి

తుస్తస్యభీమమలకధయదథశాపాపాయతుష్టస్స రామంతపన

తనయమైత్ర్యామైధిలీంప్రాప్నుహీతి॥౧॥ ౮౭॥ తస్మిన్ కఙ్కుశ్య

మూకమాగ్గముపదిశ్యస్వగ్గంగతేమతంగాశ్రమవాసిన్యాతవ

స్వీన్యాకబర్యాకృతాంసవర్యాంప్రతిగృహ్య రామస్తదనుజ్ఞ

తి-తపసతనయమైత్ర్యామగ్రివన్నే హేన- మైధిలీంసీతాం-ప్రాప్నుహీలభ
 స్వేతిఉక్తంచ ॥ శ్రీరామాయణే శ్రూయతాంరామవత్యైమిమగ్రివోనామ
 వానరభక్త్యారభ్య-సతేసహాయోమిత్రంచసీతాయాఃపరిమార్గగభిత్వంతేన-
 మైత్యేస్యత్ర-బ్రాహ్మణాదిత్వాద్గుణ వచనేత్యాది నావ్యభ్యుత్పయఃపిద్యై
 రాదిభ్యశ్చేతిచీవనచమాతరిషి-జ్ఞేతిషి త్వాదేవసిద్ధేమాతామహశబ్దస్యగా
 రాదిపాతేనానిత్యత్వజ్ఞాపనాద్వైకత్వకః- అతఏవాహవామసః- వ్యభోషి
 త్గౌరణాదీకారోబహుళమిస్త్రీనపుంసకయోర్భావక్రియయోఃవ్యభోక్త్య
 దిచ్చపుణోఽచిత్వజాచితీమైత్ర్యంమైత్రీపుష్పాగ్రిగుదాహృతమిత్యమరః-
 మాలినీవృత్తం॥౮౭॥ తస్మిన్నితి-తస్మిన్ కబంధే-ఙ్కుశ్యమూకమాగ్గంసుగ్రీ
 వాధిష్ఠితఙ్కుశ్యమూకాఖ్యపర్యతవత్త-ఉపదిశ్యనివేద్యస్వగ్గంగతేసతి-మ
 తంగస్య మహార్షేరాశ్రమేవసతితాచ్ఛిత్యేనేతిమతంగాశ్రమవాసిన్యా- తా
 చ్ఛిత్యేణిః-తపస్వీన్యా ప్రతోపవాసాదితపో నివృత్తయః-అస్తాయామేధావ్ర
 జోవిసిరివికప్రత్యయః - శబర్యాశబర స్త్రీయామతంగశిష్యయా కయా
 చిష్విరక్తగమణ్యాకృతాం విహితాంసవర్యామఘ్నకాపాద్యాదిరూపపూ

జూం-పూజానమస్కృతవిశిష్టవర్యార్చనాశ్చ మంత్రత్యక్తమరణోత్తమాః ప్ర
తిగృహ్యస్వీకృత్య-నిరంతరభక్తివరతంత్రత్వాచ్చుబర్యోస్త్యిరదితాయాల
పూజాయామహోత్త నోభ క్తత్యలస్యశ్రీరామస్యగ్రాహ్యత్వాదితిభావః
తః-తదనుజ్ఞయాతస్యాశ్చ బర్యాః అనుజ్ఞయానియోగేన- మనోజ్ఞానిమనోహ
రాణివివిధాని అనేకప్రకారాణివిహగకూజితానిశుకశారికాదిహిమిరుతాని
ఋష్టికతత్తథోక్తంమృగగణానాంమరిణచమరరుర్వాదిమృగయాథానాం
విహరణేనైవైరసంబంధేణమనోహరంహృదయానందకరం-గమాశపదమ
రణ్యస్తానమవగాహ్యపవిశ్యఅథవ్యాకోచకుశేతయపరిచయేనసంపుష్కమ
లవశీలనేనకషాయైస్సౌరభ్యసంపన్నైః-ప్రపుష్టోత్పల్లిసంపుష్ట్యాకోచవి
కచస్ఫుటాః-సహస్రపత్రంకమలంశతపత్రంకుశేతయమితచామరః-రాగద్ర
వ్యేకషాయైస్త్రీనిర్యాసేసౌరభేనసంభవీయదవః-వనదేవతానాంయాలతా
యామనోజ్ఞావివిధవిహగకూజితంమృగగణవిహరణమనోహ
రంగమాశపదమవగాహ్యవ్యాకోచకుశేతయపరిచయికషాయై
ర్వనదేవతాలతాదోలానుకూలైఃకూలాయతలీలాపరపతక
శాపల్లభమదాంబుడుంబిభిశ్శంబరారాతిశరధిసదృశతటరు
హసహకారశిఖివిసగదాసవాసారశీకరశేఖరైర్వివిధలతా

శోలాలతాయావప్రేంభోళికాతాసామనకూలైరశుగైస్సప్రయత్నం
వినవతతస్తతశ్చాలనమేతుత్వాదితిభావఃకూలేపంపారోధనీలయతలీలా
పరపతకాఃఅవిచ్ఛిన్నక్రీడావరతౌతాఃతిర్యగ్దంతప్రహరరూపవ్యాపారత
త్పరాభిత్సర్ధయేవశానాంకరిణీనాంవల్లభామత్తమతంగజాస్తేషాంమదాం
బుదానోదకంచుంబంశ్యకబద్ధంతీతితథోక్తైఃమదగంధసంబంధబద్ధరైర్వి
ధిఃవశాస్త్రీకరిణీవంధ్యేత్యమరఃశంబరారాతిశరధిసదృశానిపంచబాణతూ
ణీరసరూపాణీత్యవమాయానితటరుహసహకారశిఖరాణిచీరపాణిసౌర
భరసాలాగ్రమంజర్యఃఅత్రశిఖరశబ్దేనతదగ్రతమంజర్యోలత్యంతశిఖరంశై
లవృక్షాగ్రశిఖాఫలకకోటిష్వివిశ్వః-తెభ్యోవిసరకప్రసమానోయతస
వాసారోమకరందధారాసంపాతఃతస్యశీకరాఃకణావపశేఖతాలవతం
సాంయేషాంతైస్తథోక్తైః-మాకందమకరందబిందుసందోహసుందరైర్విధి
అమృశ్చూతోరసాలోసాసహకారోఽసౌరభఃశీరోంబుకణస్తృతఃఇతిచా
మరఃవివిధానానాప్రకారాలతాఃమలిక్లామాలత్యాస్త్రుబకాస్తావలసి

కావ్యప్రభుత్వమునకుండా సాంఘికసామ్యమునకు నాట్యక్రియనంగితుడేదేనినా
 మరుచుకొనవలయునోదేనికాయమానానై నాట్యవిద్యచార్యాభవతాసా
 నున్నవనరతిత్యర్థ-అచారకృతంతాల్లభ్యకృతనాదేశః-అత్రవిచిత్రలతా
 లనేనమారుతానాందేణి కాయమానతోప్రేక్షకాత్మియూనిమిత్రావాః
 స్వరూపోప్రేక్షా-నర్తకీలానీకసమే-తాండవనటననాట్యంబాస్యంసృతం
 చనర్తనమిళిచామరః-కాయమితంమానంప్రమాణంయస్యకాయమానఃఅం
 గకాదాస్తంభాదినిర్మితపురుషప్రమాణోన్నతమంటవవిశేషఃతత్సమానస్త
 త్సదృశఃఅభోగోవిస్తాగోయేషాంతేషులతాగృహేషులతావితానమయసి
 కేతనేషుకేళిలుచ్చానాంక్రీడాగృహ్నాంబుద్ధకపురంధ్రీణాంపులింజనుం
 రీణాంయేశిలిధమ్నిల్లాఃవిశదకచధరాతేషుయామల్లికాఃత్యగశూల్యకుసు
 మానితాసాంగంధేశారభ్యేగామాంసలైఃపరిపూర్ణైః-కలరీకేశపాశోధ
 ధమ్నిల్లస్సంయతాఃకచాగ్రత్యమరః-మల్లితుమ్మత్సత్కూఢ్యయోరితిరత్న
 మాలాయాం-మల్లికాక్షామలినచంచుచరణాహంసవిశేషాఃరాజహంసా

లాసికాలాస్యోపచేదేశికాయమానైఃకాయమానసమానా
భాగలతాస్యహకేబిబ్బబిబ్బకపురంధ్రీశిధిలభమిల్లనవల్లికాగం
ధమాంసలైర్నల్లికాక్షపక్షపితోభ తోదీభూత పాధః పాధే
నై న్నటవనప వన్తై రనుకంప్యమానః పంపా మభజత ॥ * ॥

సుతవంచుచర జైన్లొహితైస్సితాః-మల్లినైగ్నన్తికాత్రాభ్యమరః-తేహంపక్ష
 విత్తోభేగరుచభిఘాతేనత్తోదీఘాతంమాగ్న్యఘాతంనీహరాకారేగళకలి
 కృతమిశ్యర్థః-తాదృశంయత్పాథఉచకంతదేవపాథేయంకబళంయేహంతై
 స్రత్సహకృతైరిత్యర్థః-కబంధముదకంపాథభిత్వమరః-త్తోదీఘాతమిత్యన్త్రల
 త్తోదఃత్తోదఃసంపద్యమానంత్తోదీఘాతమితిగ్రహః - అఘాతతద్భావే
 ద్విఃకుగమిప్రాదయభిసమాసః- పాథేయమిత్యన్త్రపధిసాధుపాథేయంప
 థ్యతిధివసతిస్సవతేఢాఽతిథఃప్రత్యయః-ఎవంజైత్యమాంద్యసౌరభ్యసంప
 న్నైస్తటవనపవనైస్తీరకాంతారమారుత్తైః-అనుకంప్యమానోదోఘాయ
 మాగస్సకీవిరహితాంవేదనోద్దీపకత్వాదితిభావః- వంపాంనామప్రచక్రి
 ణేంలభజతత్రీరంపాపేత్యర్థఃఇతిశ్రీమత్పరమయోగీంద్రబృందమానసేందీప
 రసందోహఃమందానందలాభాభినందితరామచరణారవిందమకరంచాస్వా
 దనకందలితసారసంతెనాఖండతపః, వచండమునివకాండమండలేశ్వరశాంఘి

౩౨ చంపూరామాయణసవ్యాఖ్యానేఃషిక్రంధాకాండః. ౨౪౯

భృమహామునిగోత్రావతంసస్యవంచనాన్వయసుధాపారావారపారిజాత
స్యనన్వంతర్యవతారాంతరస్థాయుర్వేదప్రముఖసిఖిలవిద్యాసారసర్వజ్ఞ
సారవభౌమస్యకొండోపండితవర్యస్యతమాజేనగంగాంబి కాగర్భరత్నాక
రసుధాకరేణరామచంద్రబుధేంద్రేణ విరచితాయాం చంపూరామాయణ
వ్యాఖ్యానాంసాహిత్యమంజూపి కాఖ్యానామారణ్య కాండస్సమాప్తః-
ఇతిశ్రీవిదర్భరాజవిరచితేశ్రీమతిచంపూరామాయణే ఆరణ్య
కాండస్సమాప్తః. ... *

శ్రీరస్తు.

షిక్రంధాకాండప్రారంభః,

అపకీషిక్రంధాకాండోవ్యాఖ్యానయలే||సతామితి|| సవిరాధభరత్రిశి
గోగూషణకబంధాదీనామయత్నసంహరణేనప్రసిద్ధపరాక్రమయుక్తఃఅ
తఏవలోకనివిష్టకీర్తిర్జగద్విఖ్యాత స్సంపన్నఃరఘుణోం ప్రవరోరఘు
నాయకఃసతాం సాధూనాంబుద్ధిచిత్తమివ ప్రసన్నాం నిమలాం ఏకత్ర
స్వభావ్యాదన్యత్రరాగాద్యనుపమాతల్వాచ్చేతిభావః- తాంచీకీషితరా
మవధోపయోగిసుగ్రీవాధిష్ఠితఋశ్యమూకసమీపవర్తింపంపాం విలోక
యౌపశ్యౌఅతఏవవియోగేనసీతా విరహాశోకాతిశయేనయోజ్యరఃసం
సతాంసతాంబుద్ధిమివప్రసన్నాంపంపాం వియోగజ్వరజా
తకంపః | విలోకయౌలోకనివిష్టకీర్తిరార్తిరఘునాంప్ర

కాపఃభద్రియత్రోభఇతియావత్ - తేజాతఃఉత్పన్నంకంపోగాత్రవేపధు
స్యస్యసతథోక్తస్సౌక్యార్తింమదనపీడాంప్రపేదేప్రావతస్యాఃప్రసన్నతేష్టి
రహితాముద్దీపకత్వాత్పరమయంవ్యధామనుభూతేత్యర్థఃఆర్తిఃపీడాధ
ఃపోః-ఘోరిత్యమరః-అత్రబుద్ధిమివైకంపదంభవేనసహస్యసమాసో
భక్త్యలోపఃపూర్వపదప్రకృతిస్వరత్వంచేతివక్తవ్యాదత ఏవసమాసగా
భేతిపూర్వోపమా- వృత్తయవజాః- అత్రాదౌ-సతాంభవ-రిణీంగ
త్వాపదోత్పలఋషాకులాం- రామస్సౌమిత్రసహితోవిలలాపాకులేంద్రి
యఇతిశ్రీరామాయణకిషిక్రంధా కాండోవ్యాఖ్యానపదప్రయోగేనచా

౨౫౦ చంపూ రౌమాయణేనవ్యాఖ్యానేకిష్కింధాకాండః,

తుర్యందర్శితంకవినేశ్యనుసంధేయం॥౧॥ తత ఇతి॥ తతస్తందనంతరంనానావి
ధానామనోకహానాంచూతచాంపేయాదితరు ఏశేషాణాం నివహేననికు
సుంబేణపరిష్కృతేభూషితే-సంపరిభ్యాంకరోతాభూషణఇతిసుడాగమః
తస్యాఃపంపాయాస్తటవనేపరిసరవర్తికాననైభృతే తరషణిభృతమలిచప
లంభ్రమణమాత్సక్యప్రయుక్తసంభ్రమో యస్యసగభోక్త్రయఃపరభృత
ప్రవాతఃపికనికరఃవశ్మియఃపరభృఃకోకిలఃపికఇత్యపీత్యమరఃతస్యచంచూమ
యీత్రోటిరూపాఅత్రచంచూశబ్దేనకంఠోలక్యతే-తత్రైవస్వరావిర్భావా
త్చంచుస్త్రోటిరుభేస్త్రియామిశ్యమరఃతాద్రూప్యేమయన్తిగ్రయఃపుంప
దిత్వాదితాపుంపద్భావః-తాదృశీయాపంచీశా-విపంచీవల్లకీపేణెతి॥జ
యంతీపీశాతువల్లకీవిపంచీత్యమరశ్చసాస్యస్యకాశాత్సమదంబితాస్యచత
త్పన్నాఃసేవంచమాఃపంచమాఖ్యాస్యగవిశేషాఃపికఃకుంజతిపంచమిశ్య

వరఃప్రపేదే॥౧॥౧॥తతస్తేస్యాస్తంపసేచానానోకమానిపహ

పరిష్కృతేనిభృతేతరభ్రమ-తరభృతప్రవాతచంచూమయవి

పంచీసముదంబితపంచమాంచితాసంతతాకుంచితపంచశక

శరాసనవంచితపథికజుసంచారప్రపంచాప్రపదంచురీక

లకంచుకీతమాః-నిమాధవీవిధూరుంజ్యభత॥ప॥౨॥యత్ర

కాంతైర్వియుక్తానాంయుక్తానామపిసుభుగ్రామః॥షోలాకర్ష

భిధానాత్-తైరంబితామనోజ్ఞా-అంశేపూజాయామితీడాగమః-తధాసం

తతంసితంతరంబికుంచితంశరసంధానాథకమవనమితంపంచశకశరాసనం

మన్తధకార్ముకంతేనవంచితోనివారితఃపథికజనానాం విగహిణాంసంచార

ప్రపంచఃయాతాయాతప్రచారోయస్యాసా-తధాప్రపదంమకరందలా

భాత్పగ్రమత్తంయచ్చంచరీకకులంగోలంబునికుగుంబంతేనకంచుితాఃకంచు

కవత్కృతాఃఆవేష్టితాఇత్యథః-తత్కరోతీతిగ్యంతాత్కర్షణేక్షః-తా

మాధవ్యోనిముక్తలతాఃయస్యాస్యా* ఇందిందిరశ్చంచరీకొరోలంబోబం

భరశ్చసః-అతిముక్తః-పుండ్రకస్యాద్వాసంతీమాధవీలతేతిచామరః-షఢో

ర్వసంతస్యఇయంమాధవీ-మధువసంతేనైశేతేతివిశ్వః-తస్యైదమత్రిగ్దేటి

థ్నాఃఇతిత్యాదినాజీవ-విభూతిస్సంపదుద్భృంభతఉజ్జృంభితవతీ-భూతిభక

స్తనిసంపదీత్యమరః॥ ౨॥ యత్రేతి॥యత్రయస్త్రివసంతస్సమయేకాంతైఃప్రి

యతమైర్వియుక్తానాంకాంతైర్మక్తానామపిసుభుగ్రామంసుందరీణాంప

నాంసీహృదయానిచ వపూంషికరీరాణచండోలాకర్తృడోలాశీలాంవితన్వంతి
 కుర్వంతివిరహితాంమనాంసీప్రియవియోగవేదనయా డోలాయమానానిభ
 వంతిప్రియసంగతానాంవపూంషితువసంతోత్సవేత్రియై స్సాంకండోలాఖేల
 నలాభాత్తద్వజ్జేలనజనితసుఖమనుభవంతీత్యర్థః-అతఏవయథాక్రమమన్వ
 యాత్-ఇమావరనామాయథాసంఖ్యాలంకారః-తథామనసాంవపుషాం
 వజ్యతయాప్రకృతానామేవడోలాకమణవితన్వనక్రియా రూపధర్మసం
 బంధేనావమ్యస్యగమ్యమానత్వాత్-వలప్రకృత గోచరామ్యయోగితే
 యంచోక్తాబంకారేణాంగనసంకీర్ణతే || ౩ || కరతలై రితి||యద్దినేయస్యవ
 సంతస్యదినేష్యత్వథః - విలోలవిలోచనాశ్చంచలాత్మ్యఃకరతలై ర్నిజహ
 స్తప్రదైర్వనేషూద్యావనేషుసుమనసాఃప్రపాణాం- స్తి ఇయస్సుమన
 సఃపుష్పమిత్యమరః - అవచీయత ఇత్యవచాయంలవనంఉపసృష్టాద్భోల

వితన్వంతిమనాంసీచవపూంషిచ||ప||౩||కరతలై రవచాయమ

ధృక్షైరవచయ్యుచవనైషుజనేషుచ||సుమనసాం మనసామపి

యద్దినైవిరచయన్తివిలోలవిలోచనాః||౪||తస్మిన్నసమశరస

మరసమయేవహ్వాంసమయావర్యట౯పర్యాకులహృదయో

హృదయదయితాంహృదిలక్షయ౯లక్షణమిథమభాషత||ప||

౪|| ఆధాసిద్ధావధిరివహితాకేళికాలేవయస్యావత్తిత్రేతా

ధేతివాక్యారంభేఈక్షణైర్వృష్టిభిఃజనేషుమనసామవచీయత ఇత్యవచయమ
 వహిరమాకషణమితివాత్ - అవహిరస్త్యవచయఇత్యమరఃవిరచయం
 తివితన్వంతిఅలంకార౯ పూర్వచదున్నయాద్రుతవిలంబితవృత్తం-ద్రుతవి
 లంబితమాహునధాభరావితలక్షణాత్||౪|| తస్మిన్నితి||తస్మిన్నసమశరసమ
 రసమయేవంచబాణరణకాలేవసంతసమయఇత్యర్థః - పంపాంసమయా
 పంపాయాగ్నుమీసే సమయానికసాశబ్దాసామీప్యేప్యన్యయేమతా వితిహ
 లాయుధః - అభిఃపరితస్సమయానికసాహప్రతియోగపీతిద్విచీయావర్య
 ట౯సంచరక౯పర్యాకులహృదయఃవ్యాకులాంతః కరణఃశ్రీరామఃహృదయ
 దయితాంసీతాంహృది లక్షయ౯ నిరంతరభావనయాహృదయే విలోక
 య౯లక్ష్యంప్రతిఇథమనేనప్రకారేణాభాషతోవాచ || ౪ || తత్ప్రకా
 శమేవాహ || ఆధావీతి || అప్రయత్నదోనికత్యసంబంధాదుత్తరవాక్యే
 తచ్ఛబ్దస్యవిద్యమానత్వాద్యచ్ఛబ్ద౯ ధ్యాహిర్యఃయా సీతామేమమ అధా
 మానసవ్యధాయాంసత్యాం పున్యాధిమా౯న సీవ్యధేత్యమ

౨౫౨ చంపూరామాయణసవ్యాఖ్యానే- కిషింధాకాండః.

మరః-అధిగ్రహణేనతజ్జన్యశారీరామయోలక్యతే- సిద్ధాపధిరివసంజీవన్యా
ద్యోపధివిశేషభవహితాపథ్యాఆరోగ్యకరీత్యర్థః- తాదాత్మ్యకోపచారాచ
రణహితోపదేశాదినాఅధింనిరస్యతజ్జనితవ్యాఢేరపివతఃకత్వాదితిభావః.
తదుక్తంజ్ఞానవాసిష్ఠే - అధిజాన్యాథయస్తత్రద్రవ్యమంత్రశుభక్రమైః-చికి
త్సనాదిశాస్త్రోక్తైర్మత్యంతిత్వంచవేత్సితదితి- కేళికాలేక్రీడాసమయేవయ
స్యాసభీలనపాయసీత్యర్థః-ఆళిస్సభీవయస్యాచేత్యమరః- తథాత్రేతాయ
జనసమయేత్రేతాయఃఆహవనియావ్యగ్నిత్రయస్యయజనసమయేహవిరా
దిద్రవ్యదానపూజాకాలే-త్రేతాత్వగ్నిత్రయేయగభత్యమరః-త్రేతాశబ్దో
వ్యాఖ్యాతోబాలకాండేత్రయస్త్రేతాగ్నితేజసభత్యత్ర-పత్నీసహధర్మణీ
పత్న్యరసయాదుజ్జన్యంపద్యతభిపత్నీతివిగ్రహః-పత్నీపాణిగృహీతీవద్విగ్ర
యాసహధమి-చేత్యమరః-యుద్ధక్షత్రియాణ్యేవక్షత్రియకులోద్భవైవయా

యజనసమయేక్షత్రియాణ్యేవయధే | శిష్యాచేవద్విఃపితృన
మూరాధనెబద్ధ రాత్రాసీతాసామేళిగిరితమహాకాననేకాన
జాతాః॥౪॥మలయగిరిచరోయంమన్తధాధోరణాజ్ఞావధిత

త్రయక్షధర్మోపదేశతత్పరైవేత్యర్థః-పలాయనాద్యుపదేశవ్యవచ్చేదకో
యమేవకారఃఆర్యత్రయీభ్యాంచేతిస్వాధర్మేనానుగమశ్చ- తథాచే
వానామిష్టదేవానాంద్విజానాంవసిష్ఠాదిబ్రాహ్మణానాంపితృణాందశరథ
కౌసల్యాదీనాంచసమూరాధనేపూజాయాంవిషయేశిష్యాటంతేవాసిసీ-భ
యభక్తిత్రధాపూర్వకమచితోపచారకరణతత్పరైత్యర్థః- ఛాత్రాంతేవాసి
నాశిష్యభత్యమరః-తథాఆర్రాఅగంతుకపీడాయాంసత్యాంబంధుఃప్రియసు
హృత్-హితోపాయోపదేశాదినాతన్నిరసననిపుణేత్యర్థః- జాతేతినర్పితా
సుషజ్యతేసాసీతామేళిగిరితంస్వసాహచర్యేణపూర్వంశిశీరీకృతంయస్తసా
కానసంమహారణ్యంతస్త్రిక-కానజాతాకాపినాభూత్-అధ్యాదిషుపూర్వం
తత్రతానుగుణ్యేనతథాతథాజాతాభదానీంత్యస్త్రిస్తహారణ్యేనకాపిజాతే
మహాత్మ-ప్రమావన్నమిత్యర్థః-ఈశ్వగుణగణశాలిన్యాసీతాయాఃవిరహేక
ధంమమనిర్వాహభితిభావః-సిద్ధాపధిరివేత్యుపమ స్పష్టాఅన్యత్రరూపకమి
త్యనయోస్సంస్పృష్టి-మందాక్రాంతావృత్తం॥౬॥మలయేతి॥మలయగిరిచరో
మలయాచలవర్తివకత్రదాక్షిణ్యల్యాదన్యత్రతద్భవత్వాచ్యేభావఃతదు
క్తంహిమవద్వింశ్యమలయాగజానాంప్రభవానగాభితి - తథామన్తధవ

చంపూరామానుజేశ్వరవ్యాఖ్యానే- కిష్కింధాకాండః, ౨౫౩

ధోరణోహస్తిపకఃతస్యాజ్ఞయానియోగేనమధితోవ్యాకులితోమడితశ్చౌధి
కవగః-పాంధనివపూయేనసతథోక్తః ఏకత్రోద్ధీపకత్వాదన్యత్రనిరంకు
శత్వాచ్చేతిభావః-అధోరణోహస్తిపకఃహస్త్యారోహసిషాదినఇత్యమరః-
అయంప్రవర్తమానఃమారుతఎవవ్యాళహస్తీదుష్టగజః- వ్యాలోదుష్టగజేన
ర్పిత్యభిధానాత్-వ్యాళశబ్దేనైవహస్తీప్రతీతాపునహాస్తీగ్రహణంకరిక
లభకర్ణావతంసావివద్రప్తవ్యం- శైత్యసౌగభ్యమాంద్యైఃత్రివిధస్త్రివికా
రోయోమదో దానోదకంపరప్రహరణమేతుభూత దర్పివాతేనసమృద్ధ
స్సంపూర్ణస్కశైత్యాదిగుణత్రితయరూపమదోన్నతఇత్యర్థః-మదీయేమాన
సేవప్రలీలాముఖ్యతకేళంవిచయతినోచి-అత్యంతక్షేల్యపాదకవేదనో
త్పాదనేనమన్తనోవిచారణంకరోతిత్యర్థః - ఉత్థాతకేళిశ్చౌగ ద్యైర్వప్రతీ
డానిగద్యతఇతిశబ్దాణావేహస్తీమాత్రస్త్రివివప్రక్రీడాదుస్సహ- తస్యతు
వధికఃగోమారుతవ్యాళహస్తీపిరచయతిమదీయే శైత్యసౌర
భ్యమాంద్యైస్త్రివిధమసమృద్ధోమానసేవప్రలీలామ్॥ ౧౧

XI. ౭ తతోదుస్సహవిరహకృశానుభావంభావసత్తుణువిచక్షు
ణులత్తుణువచనధార్యమాణధైర్యంరాఘవమగ్రతస్సుగ్రీవో

పునరాధోరణోజ్ఞప్రత్వందుష్టత్వంత్రివిధమదసమృద్ధత్వంచయదితరాకిమువ
క్తవ్యమితిభావః-మారుతశైత్యాదిగుణవణానంకరిషేన మయసిద్ధత్వాదితద్ర
ష్టవ్యం-అత్రమారుతేవ్యాళహస్తీస్వరూపణాన్తానసస్యగిరితటత్వరూపణం
గవ్యతఇత్యేకదేశః-స్తీపాయవరూపకంమాలిసివృత్తం॥ ౭॥ తతఇతి-తతఃభా
షణానంతరందుస్సహసోగ్ధిమశక్యఃయోపిరహకృశానోద్విరహసలస్సభా
వశ్చేష్టావ్యాపారగతి యావత్తేనకృశణీకః ౧౨ భావస్సామర్థ్యంవిత్త
సామర్థ్యంయస్యకంతథోక్తం-కృశానుఃపావరోనలఇత్యమరః-అనుగతోభా
వోనుభావశ్చేషజంలేనపాదినమానఃసహూషస్సస్థాగ్నఃప్రవశ్యయః-నేణీ
భువోమవసగ్గిత్యనువసగ్గాద్యవశేరక్షేధానాత్ అతిఏవకాశికాయాంక
థంప్రభావోరాజ్ఞాంప్రకృష్టోభాగఇప్రపాది సమాసఇతిచోద్వపరిహారా-
భావసంధుతగుంస్యభావాననంధానంపునఃప్రకృప్రపావఃమితియావత్
ధుక్షేర్దుష్ట-తత్రవిచక్షుణానినిపుణానిలత్తుణువచనానితైర్ధార్యమాణంధా
రణవిషయీక్రియమాణంధ్యేయంబిత్తేన్ద్రేయేనతంతథోక్తం-సంస్తంభరా
మభద్రంతేమాశుచఃపురుషక్షభ-నేద్యశానాంమత్స్యందాభవత్యకలుషాన్

చంపూ రామాయణ సవ్యాఖ్యానే-కిష్కింధాకాండః- ౨౫౫

తథా-తత్ర రాజావ్రత స్తస్య కేశరీ నామ వై పితౄ-యస్య భార్యాః భూవైషా
 హ్యంజనైః పరిశ్రుతా-జ-యామానతస్యాం వై వాయురాశ్చ జము త్తమమితి
 తత్త్రినో కత్వా జ్జన్తనా వాయుచత్రత్వంచ ప్రాప్తవానిత్యనుసంధేయం-అ
 తఏవ యథా క్రమమన్వయాద్యధాసంఖ్యాలంకారః- తథా శతమభేనేంద్రే
 లక్ష్మతార చితాపాశీరంకః హనుభంగరూపో యస్య సతథోక్తః- చాత్యేతు
 ధార్తస్య భలమోహాత్సూక్ష్మంగృహీతుకామస్యాక్యేంద్రవజ్రాభిఘాతేన గిరి
 పతనేన హనుభంగస్య జాత త్వాదితి భావః- పాశీ స్త్ర్యంకవం క్షిప్త్యమరః-
 ఎతేన బాల్య ఏవేంద్రవజ్రప్రహారేన హనుశక్తస్యాస్యం వక్తవ్యం శక్తీసంప
 న్నత్వమితి సూచ్యతే- తథాచోక్తగణ్యైః పుత్రయాస్యైః చ దూతత్వం యుక్త
 మిత్యవగవ్యతేయధా హ కామం-రిప్రగ్భస్త్వైతి మానాన్వీతస్తైశ్చాస్త్రై
 చ సస్మితః- అభ్యస్తకర్తా నృపతే దూతతో భవితుమహాతీ- దశముఖస్య రాజ

స్త్వనాచ । సతు దశముఖీ ర్నిస్తోమసామస్య పక్షశ్చరమభవత
 నూమాప్రపాపరామంహనూమా ॥౫॥౧౦॥సంపన్నీస్త్వీకృ
 తభితువేపస్స వినయః పిరావాబభాషే । భజంతా తర కా
 న్తాకారో కాన్తాంకథమిదమవతరతామ్ । పిత్రతరజిష్టు

గస్య కథితస్తామోయశోమండలం సంపసోమశ్చంద్రతస్య తనూమా ॥ మూ
 ర్తిమా ॥- స్త్రీయాం మూర్తిస్తమస్తనూరిత్యమరః- చరమః పతుః కృష్ణప
 ట్నభవన్తి తథ్యత్వైశ్చా- కాలక్రమేణాస్యోత్తయకరత్వాదితి భావః- సతు
 సోపహనూమాకేశరాదీనాం చేతి దీఘః- రామం ప్రాపదక్తాలంకారయో
 గ్యం సృష్టిః- మూలిసేవృత్తం ॥౧౦॥సగతిః స్తీకృతభితువేపః స్తీకృతసన్యాసివే
 పః- సంపహనూమా ॥ చారాణాంతర్గతా చారాదితి భావః- భితురూపం
 తతో భేదేశ రబుద్ధితయా కపిత్రిశ్రీమద్రామాయణే సవినయం ప్రవక్తయంవతౌ
 రామలక్ష్మణావాబభాషే ఉవాచ అత్ర మహాపుణ్యస్య పరమభాగవతాగ్రగ
 ణ్యస్య హనూమతోపిరూపాం తరస్త్వీకరణే కిము తాత్రికూరస్య దుర్వినితస్య
 రావణస్య సీతాపహరణసమయభిత్తన సంధేయం ॥ భాషణప్రకారమేవాహ
 భవంతా విత్యాది నా-కాంతాకారో మనోహరరూపా- కాంతం మనోహ
 రం చ్యమిత్యమరః- భవంతా విదమేద్యుష్మి వేషమిత్యః- కాంతారంకా
 ననం-గహనంకాననంవనం-కాంతారమిత్యమరః- కథంకేన హేతునా అవా
 తరతామపతీణావంతౌ ప్రవిష్టవంతా విద్యుధ్వా విచిత్రతరేతి । కించ విచిత్ర

౧౫౬ చంపూరామాయణసవ్యాఖ్యానేఃషింధాకాండః.

తరాభ్యామత్యం తాశ్చ్యకరాభ్యాం జిష్ణుకోదండా భ్యాంజై తచా పా
భ్యాంతథావిచిత్రత రణనానావణాసం పూర్ణా త్వాదతిచిత్రః జిష్ణు కోదం
డేనేంద్రధనుషాచమండితతౌమండిధూషణభిధాతోఃకమణిక్తః- జిష్ణుశ్చ
క్రైసంజయేజైత్రచేతివిశ్వః తథావ్యస్యదినస్యసుదిన త్వాత్ యుష్మద్దశా
నాస్తే ఘచ్చన్న త్వాభావనిచనుదినత్వాద్ధేతోః భవంతే యవాంజీమూతా
మేఘానభవత్యశ్యర్థ-తథాచేస్తేఘచ్చస్తేహ్నియదినమిత్యభిధా నాన్దు
ర్దిశత్వ మేవస్యాదితిభావః జీమూతే మేఘవర్షతావిశ్వమరిఃజీమూతశబ్దో
వ్యాఖ్యాతఃజటేలి || కించజటావల్కలైఃగృధితకచవల్కలచసజైః- శిషా
త్స్పృశ్యయతేసూతావపి-శాఖాశాలేస్సాజట-త్వక్ స్త్రీవల్కలవల్క
లమస్త్రీయామిత్యమరిః-జంగమత్వాత్సంచారశీలత్వాద్భవంతోకల్పవృక్షా
నభవతఃతథాత్వేస్తావరత్వంస్యాదితిభావః తమోవహేతి || కించతమోవ

కొండంజమణ్ణితావవిదినస్యాస్యసుదినత్వాద్భవం తౌనజీమూతౌ ।

జటావల్కలయుతావపిజల్లమత్వాద్భవంతౌనకల్పవృక్షౌ । తమోవ

హలోకకలితావపి యాగపద్యభాస్వరతేజస్సాన్నిధ్యాద్భవంతౌ

నపుష్పవంతౌ||*||ప||౧౦||కుశ స్తమ్భేసిసంభూతంసౌ భృమివభా

హలోకేనలజ్ఞానని రాసకదశానైనతద్ధ్వాంతవిద్వంసక వ్యోతనేనకలితా

యుక్తౌ గాహకాధ్వాంతగుణేతమఃఆలోకౌదశానోద్యోతావితచామరిః-త

థాపియాగపద్యభాస్వరయోః యుగవత్ప్రకాశనశీలయోః యువయోస్సా

న్నిధ్యాత్సన్నిధానాద్ధేతోఃభవంతౌపుష్పవంతౌదివాకరనిశాకరానభవతః

తథాత్వేయాగపద్యభాస్వరసాన్నిధ్యమేవనస్యాదితిభావః - అతఃకాయ

వామితివాక్యశేషః- స్థేభాసపిసకసోవరజితివరచ్చపుష్పంవికాసఃఅనయో

రస్తలిపుష్పవంతావితతిగ్రహః - ఏకయోక్త్యాపుష్పవంతౌది వాకరనిశాక

రావిత్యమరిఃఅతస్తానతయేపిశ్లేషభంగ్యాజీమూత త్వాదినాసందివ్యాసు

దినత్వాదిహేతుభిర్నిమేధేపిశ్చయవర్షసానాభా వాత్ శ్లేషసమాహిత

విరోధానుప్రపాశిత శుద్ధవిషయసందేహాలంకారః విషయోవిషయాయత్ర

సాదృశ్యాత్కావినమ్మతౌ-సందేహగోచరౌస్యాతాంసందేహాలంకృత్ప్రిధే

తిలతణాత్ ||౧౦||కుశేలి||కుశ స్తమ్భేదగ్భకాండేఅశ్రోవిరోధసూచకః-

త్రయదాకదాపిసారభ్యానుదయఃదితిభావః-సంభూతంసముత్పన్నంసౌర

భ్యమామోద్యతపోవేషేజటావల్కలధారణరూపతపస్వివేపసముచిత

33 చంపూరామాయణసవ్యాఖ్యానేఃపిఠాధికాశాంధః. ౨౫౩

వేషే పితృభ్యః యవానాచ తే యోగినా వతే యోగ్యువయోగినోః తరుణతపస్వి
 నోః యవయోగ్య వతో స్సౌందర్యం రామచియకంభా సతే ప్రకాశ తథ వతో
 రివత పస్విషుసౌందర్యవహాసనం నకుతాపిదృష్టచరమతో యవామక్రూర్వ
 తపస్వి నానిత్యాశయః - అత్రకుత స్తంభస్య పవిత్రత్వాదిధర్మైః ప్రక స్తత్వేషి
 శూమ్న ఇవతస్య కదాపి సారభ్యాసంభవాదభూతో వ మేయంతయా చ పర
 మవవిత్రత్వనితుపమసౌందర్యసంపన్న త్వాదివసువ్యభ్యతే ॥ ౧౨ ॥ అథమహా
 తాంసిక టెకవటమనుచితమితి మత్వాస్వాశయం ప్రకాశయన్నాహ ॥ యుక్త
 ధీః ॥ యుక్తద్వారాయుక్తద్వృత్తాంతః సైవ సుధాఅమృతంతస్యా ఆస్వాద
 లుబ్ధయోగ్యధోష్టివీ యుక్తస్త్వఖాద్యవదీయవార్తాకర్ణనలోలుపయోరిత్యర్థః
 శ్రోత్రయోర్ద్వదీయకణాయోస్సుఖమానందంకర్తమేమమజిహ్వారసనా - రస
 జ్ఞారసనాజిహ్వైత్యమరః - స్వయమేవగృహీతుమనుభవితుం ప్రపశ్యనమా

సతే తపోవేషే పిసౌందర్యం యవయోగ్యవయోగినోః ॥ ప॥
 ౧౨ యుక్తద్వారాయుక్తద్వృత్తాంతః సైవ సుధాఅమృతంతస్యా ఆస్వాద
 స్వయమేవగృహీతుం మేజిహ్వప్రహ్వప్రవ ర్తతే ॥ ౧౩ ॥ కశ్చి
 దస్తి సమస్తవానర పతిస్సుగ్రీవ ఇతి ॥ ప॥ ౧౪ ॥ తేన భ్రాతృభయ
 దృశ్యమూకముపాశ్రితేన యవాభ్యాం సమరసశ్శిమిచ్చ తా
 ప్రేషితం హనూమదభిధానం భిక్షురూపచ్చ స్మంహానరమిమ
 సతీప్రవ ర్తతే యుక్త చ్చీమఖాల్ భవదీ యవార్తామనాకర్ణైవమహాత్మ
 నదశకానజనిత ప్రభావవశా దహమేవత్వాం వత్తుం ప్రవృత్తోస్తీత్యర్థః
 ౧౩ ॥ కశ్చిదితి ॥ సుగ్రీవ ఇతి నామ్నా ప్రసిద్ధః కశ్చిత్సమస్తవానర పతిః సర్వకపీశ్వ
 రః ॥ అస్తీవతః తే ॥ ౧౪ ॥ అస్తుతః కింత్రాహ ॥ తేనేతి భ్రాతృర్యానినోభ
 యాజ్ఞతోః ఋశ్యమూక్ మృశ్యమూకాఖ్యంగిరియపాశ్రితే నాధిష్ఠితే సమతే
 గశాపా త్రస్యత్ర తాగంతుమశక్యత్వాదితి భావః ॥ అతవయవవాభ్యాం సమం
 భవద్భ్యాం సాకంసఖ్యం మైత్రీమిచ్చ తాకాంత తాతేన సుగ్రీవేణ ప్రేషితం
 పృత్రాంతపరిజ్ఞానాధికం ప్రహేతమతవభిక్షురూపేణ సన్యాసివేషే ॥ ౧౫
 స్మంగుప్తమమమేనంజనేయమంజనాగభకసంభూతం స్తీర్ణభ్యాశక్ -
 ప్రభంజనాద్భిజనిషే క్తుః పవమానాత్సంజాలంసముత్పన్నం - నభస్వద్వాత
 పవనవవమానప్రభంజనా ఇత్యమరః - హనూమనిశ్యభిధానం యస్య తంత
 ధోక్తం హనూమదభిధానం హానరంజానీతమవధార యతేమిత్యాబధా వ ఇ

౩౫౮ చంపూ రామాయణేనవ్యాఖ్యానేఃపిఁ-ంధాకౌండః,

తిసంబంధః॥౧౫॥ తతఃప్రతితతస్తదనంతరంకణాయగళేసుధావర్తిస్వాభిల
పితార్థవేదకత్వాచ్చృవణానందకరమిశ్యర్థః- తదీయంహానూమశ్శంబంధీ
వచనమకణ్యకదేవపిఁప్రతిమఃస్వమాహత్వాద్దేవపిఁసద్యశఃమహాను
భావఇత్యర్థః-దాశరథిఃశ్రీరామఃసామజఇతిశేషఃతంహానూమంతఃపా
శిష్యాంఃపూర్వార్థః-పుత్రమారోఽప్యతాపిరాజగామకపికుంజరఇతిశ్రీరా
మాయాఽచనాదితిభావః- తద్దశితేనహానూమన్నిదికఃప్రైవధామాగేఁ
ణగత్వైతిశేషః-తవసతనయేనసాకంసుగ్రీవేణసహవిరచితఘవనసౌఖ్యము
త్పాదితనిఖిలలోకకంటకరావణసంహారమూలర్యాదితిభావః- సక్యంప్రై
త్రీంసఖాద్యుతియత్ప్రత్యయః- అగ్నిస్సాగ్రే, సాయద్గ్రహాయస్త్రీనిర్వృణ
తద్యధాతధాలగ్నిసాగ్రీకమకరోత్-సాయద్గ్రహరిసంజ్ఞాయామితిసాయా
చ్చబ్ధానిప్రత్యయః-తతస్తైస్పికఃకవప్రత్యయః- స్వరక్షణేవ్యతక్తస్యకో

మాఞ్జనయంప్రభంజనసఖాతంజాతమితి॥౧౫॥తతస్తదీ

యంవచనమకణ్యకన్యాయగళేసుధావర్తికదేవర్తిప్రతిమా

దాశరథిస్తముపాశ్శీవ్యతద్దశితేనపధా విరచితఘవనసౌఖ్యం

సక్యంతవసతనయేనసాకమగ్నిసాగ్రీకమకరోత్॥ప॥ ౧౬॥

యోగంవితస్వతిహానూమతి రాఘవస్యవై వస్వతేనహరిణా

సమవర్తినాచ॥ మేనెవిధిఘటయితుంకపిమిన్ద్రపుత్రంవై వస్వ

హేతుఃపరరక్షణాశిన్యామేనానోన్యాయచిర్నజాతాలవశ్యంభావినఃకా

న్యన్యబహ్మణోపినివర్తయితుమశక్యత్వాదితిభావః-తథాచరామాయణం

తతోగ్నిందీప్యమానంతోచక్రతుశ్చప్రదక్షిణంసుగ్రీవోరాఘవౌచ్చవవయ

స్యత్వముపాగతావితీ॥౧౬॥ యోగమితిహానూమతిఽంజనేయరాఘవస్య

వివస్వతఃసూర్యస్యాపశ్యేనవైవస్వతేన-సస్యాపశ్యదుశ్యన్సమంవర్తితుం

శీలమస్యాస్తీప్రసమవర్తినాసర్వదాపిసౌషేగ్నైవవర్తకాశితేనేత్యర్థః-తా

చ్చీలేణిఃహరిణాకపినాసుగ్రీవేయోగంసంగంవితస్వతికుర్వతసతయో

గస్సన్నహనోపాయధ్యానసంగలియుక్తివ్యక్తమరఃవిధిర్దైవంచ-విధిర్విధా

నేదైవేపీత్యచరఃఇగ్రపుత్రంకపింబాలినపిశ్యక్తంవైవస్వతామూగ్యతనయే

నసమవర్తినాప్రాణినాంకర్మానురూపదండప్రవర్తకానశీలేనేత్యర్థః- హరి

ణాయమేనఘటయితుంమేనేశ్రీరామసుగ్రీవసఖ్యాత్మమృత్యుఃప్రత్యాసహ్న

వాలినఇఁఫలితార్థః * త్రాధదేవోవై వస్వతోంతకః- సమవర్తికవరేతరా

బ్బు-యమానిలేంద్రచంద్రార్క-విష్ణుసింహంశువాజిషు-శూకాహంకపిభేతెషు
హరిర్నాకపిలేత్రిష్వితిచామరః-అత్రవిధేరీదృజ్జననాసంబంధేపితత్సంబంధ
కథనాదతిశయోక్తిభేదః-తథాద్వితీయపాదస్యచతుర్థే-సంయమనాత్సందృష్ట
యమకశ్యచాలంకారః-వసంతతిలకావృత్తం॥౧౭॥తత ఇతి॥తతస్తదనంతరం-
తత్క్షణసంభూతస్సఖ్యకరణక్షణవీచనంజాతఃవిస్రంభోవిశ్వాసాయస్యతస్మై
సత్యమాగమస్యసద్యవీచప్రత్యయజనకత్వాదితిభావః-సమావిస్రంభవిశ్వా
సావిత్యమరః-ప్రతిశ్రుతఃప్రతిజ్ఞాతోవాచివధోయేనతస్మైభవద్వేషిణంవా
లినంహత్వాతారయానహతత్సామ్రాజ్యంతుభ్యందాస్యామితికృతప్రతిజ్ఞా
యేత్యథః-అంగీకృతమాశ్రుతంప్రతిజ్ఞాతమిత్యమరః-కథితాఙ్కైనిజాన్వీ
యామన్తథదశానతావిరహప్రయుక్తమన్తథావస్థాయేనతస్మైప్రియతమా
వియోగేనాహమేవంవిషణ్షోజాతస్తత్త్వయావశ్యంతదన్వేషణార్థంప్ర

తేనహరిణాసమవర్తినాచ॥తతస్తత్క్షణసంభూతవిస్రమ్భాయ
ప్రతిశ్రుతవాచివధాయకథితనిజమన్తథదశాయదాశరథయే
సుగ్రీవోదశగ్రీవనీయమానసీతాపాతితానికానిదిదాభర
ణానిన్యదర్శయత్॥వ॥౧౮॥ప్రత్యర్పితానాంకపిపుక్లవేనరా
మస్సన్వికాంతాధృతభూషణానామ్॥సంసార్-రమోన్యాత్పరి
ధూసరాణాంప్రత్యేళనంబాష్పజలైశ్చకార॥౧౯॥తత

యత్సంకతకవ్యగత్యావేదితాత్మీయవేదనాయేత్యర్థః-దశావర్తచవస్థా
యామితిశ్వః-కథితనిజకథాయేతిపాతాంతరంస్పష్టోర్థఃదాశరథయేశ్రీరా
మాయసుగ్రీవఃదశగ్రీవేణరావణేననీయమానయాహీయమాణయాసీత
యాపాతితానిత్యక్తానికానిచిత్కియంత్యాభరణానిభూషణానిన్యదర్శయ
దర్శయామాను॥౧౮॥ప్రత్యక్షితానామితిరామఃకపిపుంగవేనకపిశ్రేష్ఠేనసు
గ్రీవేణప్రత్యర్పితానాంతథాసంసార్-రమోన్యాత్-త్యేళనశోధనాభావా
త్-హన్యేతిపాతః-పరిధూసరాణాంపరితోమలినానాం-స్వకాంతాధృ
తభూషణానాం బాష్పజలైర్నిజనేత్రాంబుభిఃప్రత్యేళనంపరిశోధనంనిర్మ
లభావమితియావత్-చకారతానీమానిఖలుతదీయానిభూషణాసీతిపునఃపు
నఃపశ్యన్నశ్రూణిమమోచేత్యథః-అత్రత్యేళనకరణాసంబంధేపితత్సం
బంధోక్తరతిశయోక్తిః-తయాచతస్యతాదృశీప్రియతమావిషయప్రేమాతి
భూమిరితివస్తువ్యజ్యతే-ఇంద్రవజ్రావృత్తమ్॥౧౯॥తత ఇతి॥తతోభూష

అక్షం చంద్రారామాయణేనవ్యాఖ్యానేకీహింధాకాండః.

బుద్ధతేనజనితశ్చి శానంతరంసామిత్రిఫణితైర్గుహాత్తనస్తవనైవంశోకలా
లనత్వంయుక్తమిత్యాద్యుపలాంసవాక్యైర్వ్యోమిబాంధస్తేనసంధుతీతంసం
దానితంధైన్యంయస్యతేనలత్తుణవాక్యవశోత్పన్నఃప్రకృతిమావన్నేనేత్యర్థః
రామేణభానుసూనుస్సుగ్రీవఃపాలిచైరకారణమనయ్యుక్తఃపృష్టస్సృక్-అను
భూర్వాద్యుశ్చేకమణిక్తఃప్రశ్నోనుయోగఃపృచ్ఛాచేత్యమరః-అతఏవదు
హాదిత్వాద్వికమకత్వం-ఇథమకయత్కథయామాస॥౨౦॥తత్ప్రకారమే
వవివృణోతి॥పురాఖ్యిత్యాచినా॥పురాపూర్వకాలేఖలుశ్చోవాక్యాలం
కారే నిఖిలరిపుకులమశేషశత్రుమండలమేవతిమిరనిచయోంధకారపటలం
తస్యమరీచిమాలినం సూర్యంసకలశత్రుకులసంహారిణమిత్యర్థః-వాలినంమం
దుభేర్భూతాశ్చ్యేషఃమాయావీతియధాగ్ధానామ్నాప్రసిద్ధః-అస్తాయామేధా
స్రజోవినిరిమత్వధీయోవినిప్రత్యయః కశ్చనకోపిదానవఃయుద్ధాయయ

స్సామిత్రిఫణితనిర్బన్ధసన్ధతతథే ర్యేణరామణానుయక్తో

పాలిచైరకారణంభానుసూనురిథమకథయత్॥౧॥౨౦॥పురా

ఖలునిఖిలరిపుకులతిమిరనిచయమరీచిమాలినంవాలినంమా

యావీనామదానవఃకశ్చనదుస్తుభేర్భూతాయుద్ధాయరుద్ధ్వ

తచ్ఛులచలితధృతిరుగనగరకుహరమగహత॥౧౧॥తదను

గుహంగాహమాసేనమానశాలినాహేమమాలినావాలినా

బిలముఖపాలనాయనహితస్తస్యోతానవేశాంపరిపాలయన్

ధంకతుం-రుద్వానిరుక్యతస్యవాలినోఒలేనపరాక్రమేణచలితాభ్యష్టాధృ

తిర్దైర్వ్యంయస్యసతథోక్తస్సృక్-ఉరగనగరకుహరంపాతాళగుహంలగా

హతప్రావిశత్॥౨౦॥తదన్వితితదనుతదనంతరంగుహంధానవప్రవిష్టకహ

రంగాహమాసేనప్రవిశతా-కుతః-మానశాలినాపరవిదారణాభిమానధనే

ననయథాకథంచిజ్ఞీవనతత్పరేణోన్మేయః-హేమమాలాఇంద్రదత్తకనకమాలి

కాస్యాస్తీతిహేమమాలినా-వ్రీహ్యదిత్వాదీనిఃవాలినాబిలముఖపాలనాయ

గుహద్వారసంరక్షణాయదానవాంతరాప్రవేశార్థమిత్యర్థః నిహితఃనియ

క్తఃఅహమితీశేషఃతస్యవాలినఃఉద్ధానవేశాంపునరాగమనసమయంపరిపా

లయన్తదాచిరకాలేవ్యతీతేసాగ్రసంవత్సరేనతీత్యర్థః-తస్యప్రవిష్టస్యబిలం

సాగ్రస్సంవత్సరోగతఇతిరామాయణాత్-తతఃఫెనేనసూక్ష్మతరబుద్ధుర

మండలేనస్యానంఘనీభూతంయన్తాంసంపిఠితంలేనవిస్సతంవ్యాప్తంఅస్మ

కూర్వర క్తప్రవాహం లవేత్యద్యష్టామేమమభాతావాల్నిహతఇతినిరచి
 నవంబిధారయం-తాద్యగస్పదశకేనేనతథాభాతోస్తీశ్యథః॥ ౨౨॥ త
 దన్వతి॥ తదనునిర్ధాగణాంతరంవిభులోవల ఫలకేవనిస్తృతశిలాఫలకనమ
 హత్తరశిలానికరేణవాపిహితమాచ్ఛాదితరిబిలముఖం యహోద్వారయేనన
 తథోక్తస్సృజానవన్యపునర్నిగళమనాభావార్దమిభావః- అవిధానకరో
 ధానపిధానాచ్ఛాదనానిచేత్యమరః వష్టివాగురిరల్లోవమవాప్యోరుపసగ
 యోతిత్యపేరకారలోవః-స్వయముడశ్రురుద్ధత బాష్పస్సృజతస్తైవానిశేనై
 వావముడకంపితృతపకణజలందత్వాశోకేనభ్యాత్పనిధనజనితవిషాదేనలం
 ధఃఇతికతకవ్యతామూఢస్సృజిషింధాంవాలిపాలితనగరీంలవాపంస్త్రా
 ల్నువంప్రవిష్టవానస్తీశ్యథః॥ అథేతి॥ అధానంతరంవిదితోవిజ్ఞాతోవృత్తాం
 తఃవాల్నివి నాశయ వ వార్తయైస్తైరమాత్మైర్గర్భిఃషేషయిలభిషేచితేరా

చిరకాలేవ్యతీతఫేనస్త్యానమాంసవిస్మృతమస్యకూర్వరమవేత్య
 భ్యాతామేనిహతఇతినిరచనవమ్॥ ౧॥ ౨౨॥ తదనునిభులోవల
 ఫలకపిహితబిలముఖ స్తస్మైరత్వాస్వయ ముడశ్రురుదకంనై
 వావమవాపంశోకాన్ధగిషిన్ధామ్॥ ౧॥ ౨౩॥ అధవిదితవృ
 త్తాంతైరమాత్మైర్గర్భిషేచితేషువాల్ని మాయావినింసహ
 త్యఖరతరఘజపగిఘవిఘట్టితబిలవదనపిధానస్తసారసాత
 లాత్పురంప్రవిష్టోవరుష్టప్రభృష్టాశయంబహుశంప్రణివ

జ్యాభిషిక్తైస్తానవాల్నిమయ్యావినిందానవంసిత్వసంహృత్యఖరతరాభ్యా
 మతిశయేన కరిభ్యాంఘజపరిఘాభ్యాంవిజఘజాగళాభ్యాం విఘట్టతం
 విదాంతిచిలవదనపిధానంగుహోద్వారాచ్ఛాదనశిలాఫలకం యస్యసతథో
 క్తస్సృజతరసారసాతసారసాతలాత్పాతాళకుహరాత్పురంకిషింధా
 నగరీంప్రవిష్టృతదాతీవరుష్టఃబిలమధ్యయందానవేననిహతస్సాన్యదీతస్త
 ఖమాచ్ఛాద్యస్వయమజానన్మివాగత్యరాజ్యసుఖమనుభవత్యేషద్రోహీత్య
 శ్యంతరోపాక్రాంతచిత్తస్సన్నిత్యర్థః-ప్రభృష్టాశయమేతద్దశకనాద్విషప్తబు
 ధ్ధిమితకర్తవ్యతాశూన్యమిత్యర్థః-అతఏవబహుశోబహువారంప్రణివతంత
 ముక్తానాదేవంకృతమతోమదవరాధంతుమస్వేతిభునఃపునః పాదయోర్నివ
 తంతమిత్యర్థఃతథాప్రతిపాదితంసవ్యక-ధితంయాధాతధ్యంయూధార్థ్యం
 యేనతంతథోక్తంరక్తప్రవాహదగ్గనైతదీయచిరసమాశంకందానవో

యందున్నది గ్రమనామకమయ్యచిలమశ్చేమరత్నితస్తు ఖ మూచ్చాద్యాగతో
స్త్రినకుద్రోహేణేతికథితవస్తుగతిమర్శ్యధః - యథాతథ్యమరణ్యకాంచే
వ్యాఖ్యాతంరామలక్ష్మణయోర్యాథాతథ్యమిత్యత్రనిరాగసంప మ్మతానిరవ
రాధమః-అగోపరాధోమంతుశ్చేత్యమరఃఅముంజనం-మామిత్యధః-నగ
రాత్కి-పి-ధానగరాత్ నిరకాసయత్ నిష్కా-సి-తవా-నిరాసయదితిపా
తేవ్యయపేవాధః॥౨౮॥తదస్యితి॥ తదనునిష్కా-సనానంతరంతదనుధావ
నాతతస్యవాచినఃకర్తుఃఅనుధావనాదనుస్సత్యధావనాత్ - భీతాథా-
నాంభయహేతురిత్యపాదానత్వాత్పంచమ-కాంచీకప్యభయద్రుతస్యకాం
దిశీకోభయద్రుతశ్చమరః-మమాస్త్రిన్నవతేఽముశ్యమాకేనాస్తికతోభయ
మత్రేత్యకుతోభయఃవాచిభయశంకాశూన్యశ్చత్యధః*మయూరవ్యంసకా
దిశ్వచోచ్చనీచావపచోచ్చనచావాచాకుతోభయాదితి త్తత్పురుషేనిపాత
తస్తంప్రతిపాదితయాథాతథ్యమముంజనం నిరాగసమపినగ
రాన్నిరకాసయత్॥౧౧॥౨౮॥ తదనుతదనుధావనాత్కా-స్తిశీ
కస్యమమవర్షతేస్త్రిన్నకతోభయసచ్చార కారణమాకల్యా
తాం॥౧౧॥౨౯॥పురైకదావాచినమతనుభుజబలమఖిలకులాచ
లచాలనచతురంచతురర్థ వలజ్ఞనజ్ఞాలందుస్తుభిర్నామబృం

నాత్మభుః- సచాసానంచారశ్చ తస్య కారణం హేతురాకణ్యతాంత్రాయతాం॥౨౫॥ తదేవవిప్రుణోతి॥ పురతి॥ పురాపూర్వకాలేవకదావకస్తి కది నేతి తనభుజబలమనల్పచాపశుషరాక్రమశాలినం అతపవాఖిల కులాచలా నాం మహేంద్రాదీనస్త్రకులపర్వతానాంచాలనేవిలోలతాపాదనేచతురం శక్తిమిత్యర్థః॥ శ్లో॥ మహేంద్రోమలయస్సకృత్పుక్తిమాన్యత్రవర్తతే॥ వింధ్యశ్చ పారియాత్రశ్చ సప్తైతేకులపర్వతా ఇత్యాదివిష్ణుపురాణవసం- తథాచతురోకమగ్న వానాం లంఘనమతీతమణిమిత్యుత్తరపదసమాసః-తత్ర జంఘాలం చేక వంతం అతిజవమిత్యర్థః జంఘాలోతిజవస్తుల్య విత్యమరః ప్రాణేస్తాదాతోలజన్యతరస్యామితమిత్యధీకయోలచ్చిత్యయః- వాలినం లులాయకాయోమహిషాకృతిః-లులాయోమహిషోవాహద్విషదిత్యమరః-దుంధుభిర్నామదుంధుభిరతివ్రసిద్ధః-బృంద్రారకాతిః కశ్చిద్దానవగ్రత్యర్థః-పరిభూయతిరస్కృత్య-అనాదరః పరిభవః- పరీభావస్తీరసి- గ్రయేత్యమరః-సమ

వంశపూర్వమును జేసవ్యాఖ్యానే కిష్కి-౦ భూకాండః, ౨౬౩

స్థితౌ మృతా విత్యమరః సంపూర్వా ద్విత్వతమకరణార్థాల్లక్ష్ - శమవప్రవిభక్తి
 స్థితౌ త్యాత్మనేపదం॥౨౬॥ తదన్వితం॥ తదనుహతస్య మృతస్య తస్య మృతా
 శ్చరీరం వాచీ బలావతేషేన సీజఘజబలగర్వేణ హేతునా - అపలేప స్తుగర్వే
 న్యా లేపన దూషణేపి జేతి విశ్వః - సకలలోక విలయే జగత్ప్రళయే విలోలః వి
 శేషేణ చంచలః - లోలశ్చల సత్యస్థమౌరిత్యమరః - లలితో వికసితః వ్యాపనశీ
 ల ఇతి యావత్ - లల వికాస ఇతి ధాతోః కర్తరి క్తః అతులబలః నిరుపమశక్తిశ్చ
 యః పవనః ప్రళయకాలప్రచండమూరుత ఇత్యధః - తేన చ లిత ముద్భూతం
 యల్లఘూతూలంతస్య లీలయా తత్సదృశ లీలయే తినిదగ్ధనా మతంగస్య మహాదౌ
 రాశ్రమక్షితౌ తపోవన సీమిక్ష్మీ ప్రంద్రుంతం అక్షిపత్సై రయా మాసని పాత
 యా మాసేత్యధః॥౨౭॥ తత్రేతి॥ తత్ర తస్మిన్ క్షేపణ సమయే వాలినః కరా
 భ్యాం సున్నంప్రేరితః సుదవిజేల్యా దినా సిన్ధాతకారస్య సకారః అత ఏవ నిష్పత

దారకారిర్దులాయకాయః పరిభూయ సహ దేస మతిష్ఠత ॥ X ॥

౨౬॥ తదనుహతస్య తస్య శరీరం వాచీ బలావతేషేన సకలలోక
 విలయ విలోల వి తాతులబల పవన చలితల ఘూతూల లీలయా
 మత జ్ఞాశ్రమక్షితౌ తే ప్రమక్షిపత్ ॥ ప॥౨౭॥ తత్ర వాలిక రనున్న
 నిష్పత ద్దున్దుభే ప్రభవ క్త విన్దుభిః పాటలంతదభవన్తు నెర్వసం
 తస్య తక్రమపిగోష రూపితమ్॥X॥౨౮॥ తతో మతంగ శాపబ
 లాద వాలివశ్యమృశ్యమూకం విమృశ్యాన్తి క్విస్తృత తురనివా

న్తి గచ్ఛన్త్యోదుండు భిద్దుండు భికాయః తత్ప్రభవైస్తదుత్పన్నైః పిరక్త
 బిందుభిశ్చోణితప్రపతైః మునేర్వతంగస్య సంబంధితత్ప్రసిద్ధం వనంతపోవ
 సంపాటలం రక్తవర్ణమభవత్ తథా తస్య మునేః వక్త్రం వదనమపిరోషే
 ణ నిజతపోవనమలిసికః నిజనితకౌషేన రూపితం అవలిప్తం సత్ పాటలమభ
 వత్ కోయం మదీయతపోవనస్య కాలుష్య మాపాదితవానితి మునిర్భృశహూ
 గ్రహ విష్టోభాదిత్యర్థః - అత్ర మునివనవక్త్రయోః ప్రకృతయోరేవ పాటలి
 తత్వ సంబంధాదౌ పవ్యస్య గమ్యత్వా తే వలప్రకృతగోచరాతుల్యయోగి
 తా-రథోత్థతావృత్తం॥౨౮॥ తత ఇతి॥ తత స్తదనంతరం మతంగస్య వాలినై వ
 తత్కృతమిలిసిజతపోవనే నిజ్ఞాతవతో మతంగవహో మునేః శాపబలాత్ -
 ఇహ నేనా ప్రవేష్టవ్యం ప్రవిష్టస్య వధోభవేదిత్యేవం రూప రామాయణోక్త
 శాపవశాదిత్యర్థః - ఋశ్యమూకమ వాలివశ్యం వాలినః ప్రవేష్టమశక్యమిత్య
 ర్థః విమృశ్యా తోచ్యంతి క్విమృశ్యమూకేషు యితరనివాసేన పట్టణవాసేన య

౨౬౪ చంపూరామాయణసహ్యాఖ్యానే- కిష్కింధాకాండః.

త్యుఖంజాతంతద్విస్త్వతంయేనతస్మిన్ తథో కృత్తివిధేయవిశేషణంరాజ్య
 సుఖాదప్యధికసుఖానుభవితరీత్యర్థః-సుచిరంబహుకాలంనివసతి వతఃమా
 నేనతి॥౨౯॥అయమితి॥హేదేవస్వామి॥ - ఊహాపోహార్థంజ్ఞానేనతత్వని
 ధారణఃసానిత్యమస్యాస్తీధీమాన్-నిత్యయోగమతువ-అయమితిహస్తవి
 ర్దేశఃహానూమాన్రిపుఃపాలిప్రహీతోయంయఃకశ్చనశత్రురితి మత్వేతిశేషః-
 భవతస్తప్రత్యపిమత్సఖ్యార్థంసమాగతాఽపీగ్యపితృబ్దార్థః-త్రస్తంభీతమస్తాజ
 సంనప్తతేఽస్కంమామేవమనెనప్రకారేణయుష్మత్ప్రవృత్తివరామర్శభూ
 ర్యకసఖ్యునసంధానరూపేణేత్యర్థః-అసుఖయత్ అతోషయత్ కథమివవా
 రిశీతఃసలిలసంపరగశీతలఃమారుతఃపాయఃదవహుతవహస్యదవాసలస్య
 ధూమస్తోమోధూమవహలమితిమత్వాఅంబువాహజ్జలధరాత్ ఆత్మోల్లాసక
 రాదేవేతిభావః-చకితంభయసంభ్రాంతంవహ్యమతీతయెనరాతీతి మయూ

ససుఖైషమసుచిరంనివసతిసతి॥౨౯॥అయమసుఖయదేవందే
 వధీమాన్ హానూమాన్రిపురితిభవతోపిత్రస్తమస్తాజసంమా
 మ్। దవహుతవహధూమస్తామృత్యంబువాహజ్జలమివమ
 యారంమారుతోవారిశీతః॥౧౩౦॥ శ్రుత్వాత్తురామశ్శోకో
 దగ్రాంసుగ్రీవగిరమకథయద్యేవంమహాభాగమభ్రష్టమశి
 లిముఖివవలిముఖస్యతస్యాసూన్కాలక్షేపమపాస్యపా
 స్యతీత్యుక్తావృతప్రత్యయార్థంపాదాబ్జుప్తేనప్రేరితదుస్తుభి

రంబర్హిణమివ-మయారోబద్ధీ శ్చమరఃస్పృహోదరాదిత్వాత్సాధుః అత్రశ్రౌ
 తీష్టూర్లోవమాసాచాంబువాహేధూమస్తోమభ్రమాద్భ్రాంతిమతాంగేన
 సంకిగ్రతే-మాలినీవృత్తం॥౩౦॥ శ్రుత్వేతి॥ రామశ్శోకోదగ్రాంశోకబహు
 శాంసుగ్రీవగిరంశ్రుత్వా అథానంతరంహేమహాభాగప్లవగమండలసాగ్ధ
 భౌమయద్యేవంతప్రదుక్తపకారవనిష్ఠితశ్చేదిత్యర్థఃమాభ్రష్టిః- భయంప
 శోమాభూఃకుతఃమమశిలిముఖివ-అలిచాణౌశిలిముఖావిత్యమరః-తస్యవలి
 ముఖస్యకపివాలినః-కపిప్లవంగప్లవగశాఖామృగవలిముఖాభిత్యమరః- అ
 సూనాన్పాణాన్-పుంసిభూమ్న్యుసవఃప్రాణౌత్సవ్యమగుఃకాలక్షేపంకాలవి
 శేంబనంఅపాస్యత్యుక్తావృత్తిప్రమేవేత్యర్థఃసాస్యతిహరిష్యతిఇక్యేవముక్తాపై
 తత్ప్రత్యయార్థంవిశ్వాసోత్పాదనార్థం- ప్రత్యయోధీనశపథశ్శాసవిశ్వాస
 హేతుషిత్వమరఃపాదాంగుష్ఠేనప్రేరితోదకయోజనవర్గతతంక్షిప్తోదుం

౩౪ చంపూరామాయణసవ్యాఖ్యానేఃషిష్ఠంధాకాంఞః. ౨౬౫

దుభిః శబరమేవభరోయేనసతథో క్తస్య౯పూర్వంవాల్మీజిభుజ్జ్యాంయావ
 గ్మలముద్బాహ్యేనంక శేబరముత్తి ప్రవాక్తదేతత్పాదాం గుష్ఠేననిక్షిప్తం
 జేత్తస్మాదవ్యధికబలోయమితిమయివిశ్వాసోస్యభవేదిత్యాశయేన తథాకృ
 తవానిత్యగః తతఃతత్కర్తృణాపాదాంగుష్ఠేనదుందుభిః శేబరప్రేరణరూ
 పకృత్యేనావ్యతృప్తస్యపూర్వంమేదోమాంసాదినాలతిభారవదిదమిదానీం
 ఊకేవలాస్థిప్రాయమతపవతత్ప్రేరణేనకథంమమవిశ్వాసోభవేదిత్యప్రతుష్ట
 స్త్యేస్యగః-సుగ్రీవస్యప్రార్థనయాయాచ్ఛయాహేతునాస ప్రానాంభువనా
 నాంలోకానాం స్తంభసంభావనయాఆధార స్తంభకరణేచ్ఛయాకిలేత్యశీక
 వస్తుతస్తుస్వభావవేతిభావః-అతఏవోత్పేక్షా-న ప్రథాన ప్రక్రకారైః-ప్ర
 కారవచనేథాత్థాత్రాబ్రహ్మణాప్రవర్ధ్యమానాపువచీయమానాపరిణా
 హరోహావిశాలతతోచ్ఛాయాయేషాంతాఅతివిశాలానభగ్రింకషాంశ్చే

క శేబరభరస్తత్కర్తృణావ్యతృప్తస్యతస్యసుగ్రీవస్యప్రార్థన
 యాసప్తభువన స్తమృసంభావనయాకిలసప్తథాధాత్రాంప్ర
 వర్ధ్యమానపరిణాహరోహాన్ ప్రసాలానవిధేయయాతు
 ధానకులవధవిధాయకేనసాయకేనవివ్యాధ౯౫౩౧సాయం
 సాయకోనికటగిరికటకమపిపాటయామాన॥౪౩౨॥నిర్భిన్న
 సాలకటకోస్తీయథాతథాత్వంపాలస్త్యసాలకటకం యుధి

తిభావః-పరిణాహావిశాలతా-న గాద్యారోహణప్రచ్యయిణిచామరః-స
 ప్రసప్తసంఖ్యాకాన్ సాలాన్ సర్జకతయా అవిధేయయాతు ధానకులవధవి
 ధాయకేనదుర్విసీతరాక్షసగర్వవినాశకేనసాయకేనబాణేనవివ్యాధవిభేదే
 త్యర్థః॥౩౧సగతి॥సాయంసాయకఃయేనసాలాన్ విభేదసాయమిత్యర్థఃనికట
 గిరికటకంసమీపస్థపర్వతసితంబమపిపాటయామాన- కటకోస్తీయసితంబోదేరి
 త్యమరః- దుందుభికాయప్రేరణమూత్రేణాయంనూనంనవీశ్వసితవాక్-కిం
 తునిజవానరస్వాభావ్యేనమత్ప్రభావంజ్ఞాతుమశక్తువన్నెవసప్రసాలనిర్భే
 దనంయాచితవాక్-తథాచతావన్నాత్రభేదనేమమకియద్ధస్తలాఘవమిత్యభిని
 వేశవతాశ్రీరామేణతస్యతథాప్రయకత్వాదితిభావః-తథాచత్రీరామాయ
 ణం-సవిస్మయోబలవతాబాణస్సగ్ధపరిష్కృతః- భిత్వాసాలాన్ గిరిప్రస్థం
 సప్తభూమింవివేశహేతి॥౩౨॥నిర్భిన్నైతి॥యథాయేనప్రకారేణాహంనిర్భి
 న్నైవిదారితాఃసాలకటకాన్సప్రసాలగిరినితదబాహ్యేనసథోక్తాస్తీ-తథా

౧౬౬ చరమరామాయణసవ్యాఖ్యానేషింధాకాండః.

తేనప్రకారేణత్వంపాలస్త్యస్యరావణస్యసాలకటకంపురప్రాకార నితంబ
ప్రదేశం-ప్రాకారవృక్షయోస్సాలస్సాలస్సురతరుస్తృప్తః-కటకంవలయే
సానారాజభాసీనితంబయోరిత్యుభయత్రాపివిశ్వః-యుధియుద్ధేపాటయవి
దారయేత్యేవంప్రకారేణసశీలీముఖోరామచాణఃశిలాదళనజాతరవేణపా
సానివిదారణజనితస్త్వనినాతస్త్వేవలీముఖవరాయసుగ్రీవా యడోచేఉక్త
వాక్-నూనమిత్యుత్పేక్షాయాంతాద్యగ్రామచాణసామర్థ్యంసీర్వీత్యసుగ్రీవో
వాచినంనిహనీవ్యత్యయమితివిశ్వసితవానిత్యర్థః-వసంతతలకావృత్తం॥ ౩౩॥
తతఃఇతి ॥ తతస్సాలవిదారణానంతరం-తత్ప్రత్యయా త్సాలవిదళనరూపవి
శ్వాసాదాహూతేనయుద్ధార్థమాకారితేనపురుషూతతనయేనసార్థంవాచి
నాసహ-తస్యసుగ్రీవస్య-తలైశ్చతలైశ్చప్రహృత్యేదంయుద్ధంప్రవృత్తిమితీతలా
తలంతత్రతేనైదమితనరూపఇతినమాసః-అన్యేసామపిదృశ్యత్యితిఘటఃస

పాటయేలిడోచేశిలాదళనజాతరవే-నూనంతస్త్వేవలీముఖవ
రాయశీలీముఖస్యః॥౧॥ ౩౩॥ తతస్తప్ప్రత్యయాదాహూతేన
పురుషూతతనయేనసార్థంతస్యతలాతలయుద్ధేనవృత్తేనుజ
నమర్జునయోర్భేదం రూపతోవేస్తుమర్జునతయానవసీవాచం
యమతా ముపేతఇవవాగ్మీతయోచితే పకర్తణోర్భేదమ
హసాంతవిధేనీత్యత్వానినూమకావ్యశిహరగతి నైవ్యంతచ్చరన్యర్థంవత
స్త్రికృష్టియుద్ధఇత్యర్థః-ప్రవృత్తేబహుశైవ-నుజనదుర్జనయోర్భేదమంత
రంగూపతఃకృత్రివశాద్వివేక్షుంవివిచ్యవత్తుమశ్చమతయాఅనమఘక తయా
హేతునానదసినభాయాంవాచంయచ్చతీతి-వాచియమఃమాసీ-తవస్వీతాప
సఃపారికాంతీవాచంయమోనుంసీరిత్యమరః-వాచియమోప్రతేభితిప్రత్య
యః-వాచంయమపురంద రాచేనీనిపాతనాన్తమాగమః-తస్యభావస్తత్రా
తానిర్వచస్త్యమిత్యర్థః-ఉపేతఃప్రాప్తఃవాచోస్యసంతీతివాగ్మీవాచదూకః-
వాచోయుక్తపటువాగ్మీవాచదూకోతవ క్షరీత్యమరః-వాచోగ్మీనిరిత్తిని
ప్రత్యయః-ఇవస్యనమా-దాశరథిఃశ్రీరామః-తయోర్వాచిసుగ్రీవయోరపి
సంబంధినోద్వేషకర్తణోః హారాద్యభరణజనితశోభాచేష్టిత యోభేద
మంతరమనవగచ్ఛన్నజానన్నముక్తశరఃఅప్రయక్తబాణోభూత్-యథా
వాగ్మీశుర్యరూపత్వాత్సుజనదుర్జనయోర్భేదమజానన్నయమేషఇతివత్తుంస
శక్నోతితథాశ్రీరామోపితయోస్తుల్యచేషకర్తత్వాత్తస్యరూపభేదమజా

నానోమూలభూతభయాచ్చరంప్రయోక్తమశక్ను వంస్తూష్ణీముదాస్తేస్త్యేత్య
 ధః॥ ౩౪॥ తతఃకిమిత్థతతహ॥ సుగ్రీవేషి॥ స్తుగ్రీవసుతుశబ్దోక్త్యధః నసహత
 ఇత్యసహఃపచాద్యచ్-వాలిబలస్యవాలిపరాక్రమస్యలసహతయాలతుమత
 యాలబద్ధదైస్యోప్రా పదీనభావః-పిహ్వలస్సస్మిత్యజ్జఃపదానోబహుప్రద
 ఇహస్యర్వదాన్యస్థూలలతుదానశౌండాబహుప్రదఇత్యమరః - రామమం
 గ్గణౌపాదమాగ్నేశ్రీరామసా యకాగమనమాగ్నేఅర్ధి జనాగమనమాగ్నేచేతి
 శ్లేషసంకీర్ణయముపమా-మార్గణౌసాయకార్ధినాపిశిఘంటుః- చతుర్విక్షి
 పక్షదృష్టింప్రసారయత్తదాగమనాశయేనేలిభావః-తతఃలపగతస్యత్నిర
 స్తస్తేర్యస్సౌసుదూరమతిప్రకృష్టదేశమపాసరదపసృతవాక్షపలాయితవా
 సిత్యధః॥ ౩౫॥ తతఃకిమతతహ॥ తమిత॥ త్రపయాపరాజితలజ్జయహేతునా
 ఋశ్యమూకెఋశ్యమూకగిరాభాషణశ్రవణాశీతోమూకః తేనశ్చుంత
 నవగచ్చన్నముక్తశరోభూద్దాశరధిః॥ ౫॥ ౩౪॥ సుగ్రీవస్తువాలి
 బలాసహతయాలబద్ధదైన్యోపదాన్యఇవరామమాగ్ణాపా
 తమాగ్నేచతుర్విక్షిపన్నవగతధృతిస్సదూరమపాసరత్ ॥
 ౫॥ ౩౫॥ తమేనమృశ్యమూకేమూకవత్ప్రపయానిపణ్ణంవిషణ్ణ
 హృదయః-జయాశురాలోక్యతైత్రిలోక్యైకధన్వీరామస్తద్యై
 దమవగస్తుకామః కామపృథిజ్ఞా నమా లాంసుగ్రీ వగ్రీవా
 ద్యుత్సిర్వచాఇవేత్యధః-మూకస్తువక్తుంశ్రోతుమశీతఇద్యమరః - తేనతు
 ల్యంక్రియ-చేత్వోరితిప్రత్యయః-నిషగ్నుముపస్థం- విషణ్ణహృదయంవి
 పాదాక్రాంతః-తంతంవిపాదస్థితసౌభంగఉపాయాభావచింతనైరితితుగం
 తమేనంసుగ్రీవంపిలోక్యదయాశురకారుణికః-పరదంఃఖప్రహణేచ్ఛురిత్యధః -
 స్యాద్దయాశుఃకారుణికఇత్యమరః-తథాత్రయోలోకాన్ప్రైలోక్యం-చాతుర్వ
 గ్గ్యదిత్వాతాన్విధేప్రకృప్త్యయః-తత్రైకధన్వీజగదే-ధానుష్క-ఇత్యధః-ధ
 స్వీననుష్టానానుష్క-ఇత్యమరః-ప్రీత్యదిత్వాదిని- విశేషణవ్యయేనాశ్యస్య
 కార్యసిర్వహణదతుత్వంసూచ్యతే - సరామస్తద్యైదంతయోర్వావిసుగ్రీవ
 యోర్ద్యైదమంతరంలపగంతుకామోజ్ఞాతుమిచ్ఛుస్సౌ - తుంకామమనసోర
 పీతుమునోమకారలోపః - కామపికాంబితీఅభిజ్ఞాయతఇత్యభిజ్ఞానంలతు
 గంతథాభూతావసామాలావతామభిజ్ఞాన మాలాంభేదప్రత్యయకగజ
 ప్రస్పమాలామిత్యధఃగజప్రస్పీనాగస్వీనామలతా-ఉక్తంచశ్రీరామః యతే

౨౬౮ చంద్రారామాయణసవ్యాఖ్యానే-కీషి-౧౦ధాకాండః.

శ్లో॥ తతోగిరితటేజాతాముత్పాట్యకుసుమాయతాం- లక్ష్మణోగజపుష్పిం
తాంతగ్యకంఠేవ్యసర్జయదితి-నచైవంశ్రీరామస్యాప్రకర్తృత్వవిరోధః॥
యోజకకర్తరితథాత్వోపచారాదితి- సుగ్రీవాయాంబాణనివారణేశరసిపా
తనిపతకసైనిపుణాంసమర్థాంసిద్ధాషధీమవేత్సుత్వే౧౫౫౦-బభావౌసజ్యభూ
యఃపునరపివాలినమాహవాయాహవంకర్తుం- ఆహ్వాయతకారయేతితం.
సుగ్రీవమాదిదేశళజ్ఞప్రవాక్॥ ౩౬॥ పునరితి॥ తస్మిన్ సుగ్రీవేపునఃభూయోఽపి-
కీషి-౧౦ధామవాప్యపజాన్యేమేఘభవగజజాతగజానంకుర్వతిసతి- సుత్రా
మపుత్రోవాళీతారయానిజభార్యయాలభిహితాముక్తాంహితోక్తింహితవ
చనం-ససహాయమహంమన్యేసుగ్రీవంతముపాగతం - అవత్పల్లసహాయశ్చ
యమాశ్రిత్యసగర్జతీత్యాదిశ్రీరామాయణోక్తరూపామిశ్యర్థః- అతిక్రమ్యో
ల్లంఘనీయతేదైవస్య-నియతిర్నియమేదైవఇతిశాశ్వతః-దురతిక్రమతయా

యాంబాణనివారణనిపుణాంసిద్ధాషధీమవబభావభూయోఽపి
వాలినమాహవాయాహ్వాయేతితమాదిదేశ॥ ౫॥ ౩౬॥ పునర
వ్యవహ్యకీషి-౧౦ధాంవర్జన్యభవగర్జతీతస్మిన్ సుత్రామపుత్రస్తా
రాభిహితాం హితోక్తిమతిక్రమ్యదురతిక్రమతయానియతే
స్సమారబ్ధనమరోదాశరథేనిశితతరశరశకలిత నిజవిశాల
వత్స్థస్థస్థితితలనిపపాత॥ ౩౭॥ అథవిదితవృత్తాన్తాన్త్రుని
వృద్ధకలుషితతరతారాతారానగరాన్నిగర్జత్యవారీవారితమి

దుర్విలంఘ్యతయాహేతునాఅతిక్రమణస్యకర్తుమశక్యతయేత్యగ్రంసమారబ్ధ
సమరఃప్రక్రాంతయద్ధన్యతథాదాశరథేశ్రీరామస్యనిశితతరోతిక్త్యఃస
చాసౌశరశ్చతేనశకలితంఽంజంస్వీయం విశాలంవృధులంవత్స్థస్థిలమరఃప్ర
దేశాయస్యసతథోక్తస్యక్షితితలెఘువినివపాతస్యవతదిత్యర్థః॥ ౩౭॥ అ
థేతి॥ అథవతనానంతరంవిదితోవిజ్ఞాపితఃవృత్తాంతోవాలివధరూపవార్తా
యస్యాస్మాతథోక్తాఅతఏవసంతతాన్త్రునివ్యందేసనిరంతరబాష్పసంపా
తేనకలుషితతరేలత్యంతదూషితేతారేశసీనికేయస్యాస్మాతారకాక్ష్యకసీని
కెత్యమరఃతారావాలివత్సినగరాదంతఃపురాన్నిగర్జత్యవార్యాంగజబంధ
నస్తానై-వారీతుగజబంధినీత్యమరః- వారితంనిబద్ధంవారణయాధవతింగజ
యాధనాధమివస్థితమిత్యగ్రం- ఉపమాలంకారః-యాధనాధస్తుయాధవ
ఇత్యమరః-అతఏవనిర్గయంధయరహితంయథాతథానిరీక్షమాణఃఅవలో

చంపూరామాయణేనవ్యాఖ్యానే కీష్కిం ధాశాంజః, ౨౬౮

కమానఃసుగ్రీవోయంత- ఉద్గతగ్రీవమాత్మప్రహత్యైవతీక్షణార్థమున్నమి
తకంధరం-తథాభ్యుత్థాతుమక్షమమ సమర్థంబృథప్రహరవేదనయా ఇంద్రి
యపాటవాభావాదితిభావః-అతఏవక్షమాతలేషికతంక్షీప్తం కుర్వరయు
గళంకపోణిప్రదేశయ్యుగ్మంయస్యతంతథో క్తంతదవప్టంభేనస్థిత మిత్యర్థః*
స్యాత్కపోణి మ్మకుర్వరభ్యత్యమరః-గళదస్యృషిసరేణస్యందమానశోణితా
భివ్యాప్త్యాశారంకృష్టర క్తసీతవరయు క్తంశరీరంయస్యతం-కృష్టర క్తసీతేశా
రభియాదవః-అధవాశారంసంపృక్తంశరీరంయస్యతం-తరభఃకరభశ్చార
స్సంపృక్తోభచితస్సమాభితిహలాయుధఃతథాశ రాసనిభిరేవావకొట్కాం
స్యస్తానిక్షీప్తఃపస్తాయస్యతేనతథో క్తేనధానుష్కాణాం తథాఆచారాది
తిభావః-సన్ని క్షస్థితేనసమీపవ ర్తినాకాకుత్ స్థేనశ్రీరామేణ సహకృతసల్లా
వంవిహితసంభాషణం॥శ్లో॥ప రాజ్ఞుభవధంకృ త్వాకోనుప్రాప్తస్తస్వయా

వవారణయూధపతింనిర్భయసిరీక్షమాణసుగ్రీవ ముద్గతగ్రీవ
ముత్థాతుమక్షమంక్షమాతలాపిక తకుర్వరయుగళంగళదస్య
కృ గ్రసరశారశరీరంశ రాసనిభిరస్యస్తహస్తేనసన్ని క్షస్థితేన
కాకుత్స్థేనకృతసల్లావ మపేతాడమృర మివామృనిధిమస్తో
న్ముఖిమివమయూఖమాలినంవాలినమాలిక్య స్సావ్యజ్ఞోత్తం
సితతదు త్తమాజ్ఞారఘు నాథమిత్యమకథయత్ ॥౩౮.కారుణ్యం
నిరవధియ త్వప్రసిద్ధంశీతాంశోస్సహజమివాద్రిహరితైస్యం

గుణః-యదహంయుద్ధ సంరబ్ధ స్వత్కృతేనిశనంగతభ్యాదిరామాయణో
క్తసంభాషణతత్పరమిత్యర్థః-సల్లాపోభాషణంమిథభ్యత్యమరఃతథాలపేతా
డంబరంఅవగతసంరంభంకల్లోలాద్యభావేన స్థిమితమిత్యర్థః - ఆడంబ
రోస్త్రీ గ్రసరంభభ్యత్యమరః - ఆడంబరశ్చవ్యాఖ్యాతఃఆంబరహడంబర
చౌర్యమిత్యత్ర-అంబునిధింసముద్రమివతథాస్తోన్ముఖమృస్తంగచ్ఛంతమిత్యర్థః
మయూఖమాలినంసూర్యమివస్థితమిత్యుపమాద్వయం- వాలినమాలింగా
శిష్యస్వాంకొత్తంసితంనిజోత్సంగనిక్షీప్తంతస్యవాలిన ఉత్తమాంగంశిరో
యస్యాస్మాదథోక్తాసతీ-ఉత్సంగచిన్త్యాయారంకః - ఉద్దమాంగంశిరశ్శీర్షమి
తిచామరః-రఘునాథంశ్రీరామంప్రతిభత్తంవత్సమాణప్రకారేణ అకథయద
వోచత్ ॥౩౮॥తత్ప్రకారమేవాహ॥కారుణ్యమిత్యాదినాశ్లోకపటేన॥హే
మనుకుల నాథమనువంశ నాయకమహాకవీనేత్యర్థః- తాదృశస్యాపిమనువం

120 చంపూరామాయణేన వ్యాఖ్యానే - కీర్తి-సంధాకాండః.

శస్యత్వయైవస నాధత్వమత స్త్వత్వాహత్వంకింవణానీయమితిభావః - త
 ధాహారమ్యకీతేరమణీయకీర్తిసంపన్నశ్రీరామ-శీతాంశోశ్చంద్రస్యసహ
 జునై సర్గిక్రమాతిహారివరోవతావశాంతికరం విశేషబద్ధయమితత్కా-
 రుణ్యోపియోజ్యంశైత్యంశిశిరద్వమివతవనిరవధీనిమూర్త్యావ మయత్రావచ్చి
 స్సపరిమాణశూన్యమిత్యథాఃయత్కారుణ్యంకరుణా-సావధైర్యమ్-ప్రసి
 ధంలొకవిఖ్యాతమభూతిశేషః- కారుణ్యంకరుణాఘృణేత్యమరః-సర్వస
 మగ్రంతత్కారుణ్యమత్పాపాస్తదీయదుష్కృతాత్థతోపతి వివత్తైవ
 త్నీదురదృష్టహేతుకత్వాదిభావః-త్వయాకథంకుతఃనిర స్తంత్యక్తంకథయ
 అభిధేహీనిరవరాధోయంమత్పాప్రణేశ్వరస్త్వయాఅకారుణికేనవకథని
 సాకరణంనిహితభిభావఃప్రహర్షణీవృత్తం॥౩౯॥ఎవంసాధారణ్యోపా
 లంభ్యసంప్రతిస్వస్యాలవ్యవహతింప్రకథయతే-ఎవంవిధభి-హేతాట
 కారేతాటకాంతకరఘృణంకవరఘృణేష్టశ్రీరామప్రియతమే ప్రాణేశ్వరేఎ

తత్సర్వంమనుకులనాధరవ్యకీర్తే మత్పాపాత్కరణంకథం
 త్వయానిరస్తమ్॥౩౯॥ఎవంవిధేప్రియతమేవ్యసపేతజీవాం
 మాంరాక్షసీతిరఘువుంగవసాధుబుధ్వా । బాణంవిమృశ్య
 మయినంప్రతితాటకారేశ్రేయోమహాకర్మయతసంగమకారిణ
 స్తే॥౪౦॥సాధారణీతిభృతాంమృగయేతిపూర్వముక్తా
 వంవిధేఈశ్వర్పరికారమృతేనత్యపీత్యర్థః-అనపేతజీవామన్గత ప్రాణాం
 మాంరాక్షసీప్రాయేతిసాధుసవ్యక్బుధ్వాన్జ్ఞాత్వా-ప్రియతమవివత్తినహ
 కస్యరాక్షసీలక్షణత్వాదిభావః-మయిఉక్తప్రకారేణరాక్షస్యాంసంప్రతి
 డాసీంచాణంవిముంచమాంప్రహరేత్యర్థః- తాటకాంతకస్యతవరాక్షసీసం
 హరణముచితమేవేతిభావఃననుతాటకాసంహనసేనవరోవద్రవశాంతిరూ
 పంభలంబంత్వద్విహరణాఘృణలవిశ్యతఆహ॥శ్రేయభి॥దయతేనస
 హసంగమంకరోతితిదయితసంగమకారిణఃప్రాణేశ్వరేణమాంయోజయత్
 ఇత్యథాః-తతవమహాచ్యేయఃమహాసభ్యవయఃపుణ్యంవాభవిష్యతిశేషః
 మృతేమృతేతయానారీసాపిజ్ఞేయాపతి ప్రతేస్తరణాత్ మమాయంధర్మని
 వతభావతాదృశధర్మప్రవర్తకస్యతవసుకృతంకింవణానీయమితిభావః-స్యా
 ద్దమమస్తీ ॥యాంపుణ్యశ్రేయసీసుకృతంశృవభిత్వమరః- ఎతదారభ్యశ్లోక
 చతుష్టయవర్యంతంపసంతతిలకావృద్ధం॥౪౦॥ ననుతథాపిహింసామహ్యం
 నిరోచితభిత్వాశంక్యతతోవపత్తిమాహ॥సాధారణీతి॥హేనత్యవాదికయ

ధార్మభాషణశీలతస్తస్యయాసత్యమేవసర్వథాపరిపాలనీయమితిభావః-తా
 చ్చీల్వేణిఃషీతిభృతాంరాజ్ఞాంమృగయాఆఖేఃఆచ్యోదనంమృగవ్యంస్యా
 దాభేటోమృగయాస్త్రీయామిత్యమరిః-సాధారణేనకలసమ్మతా-మృగయా
 ఘాయనభూభృతాంఘృతామితస్యాన్యాయ్యత్వాదిభావః-అగ్నిప్రసా
 ధారణాదఙ్గ క్రవ్యఇతివికల్పస్వతేజవ్ - ఇత్యేవంపూర్వంపురాత్వయైవ
 త్వస్తుభేనైవజననంసదిజనసమాశేనస్వసాక్షికమిన్యధః-ఉక్తాయాంతిరాజ
 షణ్మయశ్చాత్రమృగయాంధర్మకోవిదాఇతికథితత్యధః-తత్తత్తా-రణాది
 హేవానిం శాఖామృగీంవానరింజాతేరస్త్రీవిషయాదయేవధాదిజీవీ-
 మాంశరేణిబాణేనమారయవిదారయప్రాణేర్వియోజయేత్యధః-యంత్రం
 చైశదిత్యర్థాంతరంగ్యస్యతిహారామకోవామృగాన్యాతీమృగయుఃమృగ
 సంపారణశీలఃమృగయాన్వదయశ్చేత్యాణాదికఃకుప్రత్యయాంతోనిపాతఃమృ

త్వయైవజననంసదిసత్యవాదిః-శాఖామృగీంతదిహ-మారయ
 మాంశరేణికోనామరామమృగయగ్ధయతేవృగీణామ్-పరగ
 స-త్రస్యపూర్వమనుతస్తవబంధురేషభేనేయథాద్రిమకుతోభ
 యమృత్యుమూకమ్-భద్రావమాయమపిరామశరైరభేద్యం

గీ-శాంమృగాంగనాసాదయతేదయాంకురుతేదయయామృగాంగనాకో
 వామృగయరుపేక్షతగత్యధః-అతస్తస్యసశ్యవచనానుసారేణావశ్యంమాం
 ప్రహరేతిభావః-దయాక్రియాంప్రతికర్తవ్యేపిలనుకరోతిభగవతోనారాయ
 ణస్యతస్యనానుకరోతీత్యాదివస్సంబంధమాత్రవివక్షాయాం-మృగీణామితి
 పస్తీచనవిమర్శితేయధాహభారః-సాలక్ష్మీన్ముపకురుతేయయాపరేషామితి
 తథాశ్రీహర్షే-చ-సాధూనా-పకర్తుంలక్ష్మీంప్రప్టుంవిహాయసాగంతుం-న
 కుతూహలీతస్యమనశ్చరితంచమహత్తనాంశ్రోతుమితి-౪౧॥సంప్రతివాలిప్ర
 హరణప్రయక్తాభిమానోపిసకార్యఇత్యాహ-సంత్రస్యేతి-హారామవిదో
 యంతవబంధుస్సహృత్సుగ్రీవః-పూర్వమముతోముష్టాద్వాల్వినః-భీతా
 ర్థానాంభయహేతురిత్యపాదానత్వాత్పంచమ్యాస్తసిః-సంత్రస్యసంత్రా
 సంప్రాప్త్యయథాచేనప్రకారేణానాసికుతోషిభయమత్రేగ్యకుతోభయంవా
 లిభయశంకాశూన్యమిత్యధః-మయూరవ్యంసకాదిషునిపాతనాత్సాధురి
 త్యుక్తంబుశ్యమూకమద్రింగిరిదుగ్మమిత్యధః-భేషేపావతథాయంమమ
 భద్రాప్రాణేశ్వరోవాల్మీకిలముతోముష్టాత్త్వత్సుగ్రీవాద్వాసంత్రస్యశ

౨౭౨ చరణ్మారాయణేనవ్యాఖ్యానేకిషింధాకాండః,

రైస్తావకబాణేరభ్యంత్రమశక్యమితికారిన్యాతిశయోక్తిః- అకతోభయ
మిత్యర్థః- మదీయహృదయంమామకమానసమితీభలంకవటంయస్యతత్తతో
క్రమదిదుర్గంప్రాప్తంప్రవిష్టౌతామద్భృదయప్రహరణేతద్గతస్యాపిప్రహ
రణసంభవాత్తవాదయభిమానోనయ్యభ్యతగ్నిభావః- మృతోపిమద్భృదయా
ఽనపేతోమత్ప్రాణేశ్వరఇతిఫలితాథాఽఅత్రఫలశబ్దేనహృదయమవహ్ను
త్యాదిదుర్గత్వేనానత్యత్వప్రతిపాదనాదపహ్నువాలంకారః- ఛలాదిశబ్దైరస
త్యస్వప్రతిపాదనమవహ్నువగ్నిసర్వస్యసూత్రం॥ ౪౨॥కించతప్రహరణా
భావేతవధస్యిత్వప్రసిద్ధిరపినసిద్ధ్యదిత్యాహ॥నేతి॥అహంసుకేతుతనయాతా
టకాననభవామిత్యర్థః॥శ్లో॥యత్తుస్సుకేతుర్దుహిణప్రసాదాల్లాభేసుతాం
కామపితాటకాఖ్యామిత్యుక్తంచాలకాండే- తథానప్రానాంసాలానాంస
మాహారస్సప్తసాలీసాలతరురైణిశ్చననభవామి-అత్రవంచవటీవత్ప్రీయా
ప్రాప్తోమదీయహృదయచ్ఛలమిదుగమ్॥ప॥౪౩॥నాహం
సుకేతుతనయానచనప్తసాలీవాలీనచత్రిభువనప్రథితప్రభా
వః॥తారాస్త్రిచజహృగయావిశీఖైఃభేద్యాధస్వీకధంభవసి
రాఘవమామసిధ్వా॥ప॥౪౩॥క్షీతివతితనయానాంహస్తగ
ర్భేశ్వరాణాంకిమునిరవధిమాగ్ధ్యంశౌర్యచజ్జన్తసిద్ధమ్॥మమ
తథాత్రిభువనప్రథితప్రభావఃసకలలోకవిఖ్యాతప్రతాపశాలీత్యర్థః-వా
లీచననభవామియద్యేవంతపాఽత్వయాహమపిప్రహృతాస్యామితిభావః-
అత్రవాలినోవిశేషణోపాదానాన్నాయుక్తగ్రహణదోషః-తస్యమహత్త్వ
ప్రతిపాచనాయస్యభావోక్త్యనభర్థత్యాత్-తదుక్తంరసాకరే॥శ్లో॥ధ్వస్య
త్వాదెరసాత్కర్షేభావోక్తాదోషవారణేవిశేషణంవిశేషస్యనాస్త్యయ
క్తగురగ్రహాగ్ని-గణోవిశేషణం-కింతువజ్రహృదయావజ్రవత్కరోరహృ
దయాఅతఏవవిశిఖైర్బాణేరభేద్యాభేత్తువశక్యాతారాస్త్రిఅతఃపేరాఘ
వమామేతాదృశమవిధ్వాఅసంహృత్యధస్వీధానుమః-కింధంభవసినభవశ్యే
వేద్యర్థః-వేద్యవేదనేనసమర్థోభవేదతోమామవేద్యాంఅత్తాధనస్యిత్వప్ర
ధాంసృధీకురుష్యేత్యర్థః॥౪౩॥ఇత్యముపాలంభేపితూష్ణంతివృంతముదీప్యంత్య
శ్చైశ్చక్షుః॥క్షీపతీతి॥గర్భేశ్వరాణాంగ్రహమారభ్యేశ్వరాణాంజన్తప్రభు
వైశ్వేర్యసంపన్నానామిత్యర్థః-క్షీతివతివతితనయానాంరాజకుమారా
ణాంనిరవధిర్నర్యాదంమహత్తరమిత్యర్థః-మాగ్ధ్యంవిచారమూఢత్వంము

గ్రస్తుందరమూఢయోరితివిశ్వఃశౌర్యేణతుల్యంశౌర్యవదిత్యుపమానేనతుల్యం
కయాచెద్వతిరితివతివ్రత్యయః-జన్మసిద్ధంకిముస్వభావసిద్ధంకిహంతెతివిసా
జే-హంతహస్తేనుకంపాయాంవాక్యారంభవిపాదయోరిత్యమరః-కుతఃయ
గ్యత్తాత్కారణాత్ హేర ఘువరరఘునాయకనిర పాయెనిరాతంకెఇతిహ్య
యవిశేషణంకపీండ్రవిశేషణంవామమహ్యదిహ్యదయదేశే కపీండ్రేవానిని
వతః-మానేతివ్రతీసరి అముష్టేకపీండ్రాయచాపంపాణౌయస్యసచాపపా
ణిస్సౌఖ్యః-పునఃప్రసూతుకబుతిభావఃస ప్రమీవిశేషణఇత్యాదిసాఽహుప్రీ
హిః-ప్రహరతాత్కేభ్యోపరెసిష్టాన ప్రమాభవతఇతివ క్తవ్యాత్ పాణికబ్ధ
స్యోద్గ్రానిపారః-పృథ్వేతత్త్వనంప్రకాశయకవతఃసఇత్యర్థః-తస్మాద
సాఽగ్యసాధనప్రవృత్తిత్వాత్తేవాపిరాజభ్రత్రస్యశౌర్యవన్ద్యధ్యమాజన్మసి
ద్ధమితిభావః-సర్వధామదీయహ్యదయ విదారణంకతఃవ్యమితిప్రలాపవా

హ్యదినిరపాయేవతఃయానేకపీండ్రేరఘువరయదముష్టేతి
ప్రసేచాపపాణిః॥౧॥౪౪॥ ఏవంవిలపన్త్యాహారాయితాశ్రు
ధారాయాస్తారాయాః పరిదేవనరవై ర్భాష్యామ్బుకణౌ
భ్యుః-జైంజీ-జైర్నిశ్శాన్వసానిలైశ్చకృతాశ్వాసఇవలబ్ధసం
జ్ఞోవాత్సజనందనంఘ్నునన్దనేనమర్పాన్మగ్ధమగ్ధసజ్జీనీంకాం

శ్శీసయదాయార్థః-తిష్ఠతలకట్టుప్రకాశనస్తేయాశ్చయోశ్చేత్యాస్తనేపదం
అత్రస్వాభావికశ్రీరామావస్తానస్యజహృదయస్తవానిప్రహరణార్థేనో
ప్రేక్షణాదుశ్చేత్తలంకారః-మాలినీవృత్తం॥౪౪॥ఏవంఉక్తప్రకారేణ
విలపంత్యాఃపరిదేవయంత్యాఃహారా ఇవాచరంత్యోహారాయితాఃఅశ్రు
ధారాబాష్పసంపాతాయస్యాస్త్రాస్యాః ప్రలాపంరుదంత్యాఃశ్శృంగః-
తాతాయాస్సంబంధిరీతీ-జైంవిచ్చినై ర్రితిసర్వత్రసంబధ్యతే పరిదేవనర
వైర్విలాపాక్రందై ర్భాష్యామ్బుకణౌభ్యుఃజైరశ్రువిందు సేకైర్నిశ్శాన్వస
మారుతైశ్చమూర్చితోజీవికౌపచారప్రాయైరితిభావః కృతాశ్వాసఃపునరు
జ్జీవితఇవేత్యుత్పేక్షా-లబ్ధసంజ్ఞఃక్తవిశేషశాలీవాల్మీజనందనంలక్ష్మజమం
గదం-రఘునందనశ్రీరామాయ-అధికరణవి వత్తాయాంస స్తమీ-సమప్యకా
బాలోయంశ్వయారతుణీయఇతితదధీనంకృత్యోగ్యః-తథారామాయాం
బాలశ్చక్పతేబధిశ్చహ్యోకభ్రత్రశ్చమేప్రియః తారేయోరామభవతారతు
ణీయోమహాబలిః-సుగ్రీవేచాంగదే దెవసిద్ధత్వ మతిముత్తమామితి-తథా

౨౭౪ చంపూరామాయణేనవ్యాఖ్యానే - కీర్తికాండః.

గసంగినీంకంఠప్రా లంబినీం-కాంచనకామపి - కాంచనస్రజం హేమమాలా
మండ్రదత్తమిత్యర్థః శోకావసతగ్రీవాయుభ్రా తృనిధనకారిత్వప్రయుక్తశో
కావసతకంఠరాయసుగ్రీవాయదత్తావతత్కంఠరాయామాస జ్యేత్యర్థః.
ఇమాంచమాలామాధత్స్వదివ్యాంసుగ్రీవకాంచనీమిత్యాదిరామాయణే
నిజభుజబలలేనస్వకీయబాహువరాక్రమేణప్రశాంతావినహతాః అసురా
యస్యసతథోక్తః మహావీర ఇత్యర్థః - అయం వాలీశాంతా సురుత్కాంత
ప్రాణోభూత్ మృతో భూదిత్యర్థః ॥౪౫॥ తత్రేతి॥ తత్ర తస్మిన్వానిమరణసమ
యే - హేతిభేదే * అహాహోయన్మృతేభద ఇత్యమరః-సకలభువనబహుమత
బాహుబల అశేషలోకక్లాగునీయశుజశక్తిసంపన్న - తథాగోలభనామా
యోగంధర్వోదేవయోసివిశేషస్స ఎవసింధురఃగజస్తస్యపంచతాకరణపం
చానననిధనవిధానసింహేతిశ్లిష్టపరంపరితయావకం- తద్వి నాశకేత్యర్థః-
సింహేతిమృగేంద్రః పంచాస్య ఇత్యమరః- తథాదశముఖభుజారావణబా

చనకాఞ్చనస్రజంశోకావసతగ్రీవాయు సుగ్రీవాయదత్తాని
జభుజబలప్రశాంతాసురోయంప్రశాంతాసురభూత్ ॥౪౫॥
తత్ర॥ హాసకలభువనబహుమత బాహుబలగోలభగంధర్వసి
న్ధురపంచతాకరణపఞ్చాననదశముఖభుజభుజంగభాగనిరో
ధాహేతుండికాయిత వాలవలయవాలిక కథంగతోసీతిదా
ష్టావిలముఖావలీముఖాస్తస్యరామాజ్ఞాయథాభిప్రేతం
ప్రేతకృత్యంసర్వంనిర్వతయామాసుః॥౪౬॥ తతోజాంబ
వత్ప్రముఖావలీముఖగణాదాశరధినిదేశాత్సు గ్రీవంకాంచ

హవవభుజంగభోగాస్సర్పకాయాః- భోగస్సుఖేస్త్యాగ్రిధిభృతావహే
శ్చృఫణకాఞ్చయోరిత్యమరః తేషాంనిరోధేనియంత్రణేతిహేతుండికోవ్యాఖ్య
గ్రాహీతద్వదాచరితమహేతుండికాయితంవాలవలయంలాంగూలమండలం
యస్యతథోక్తైఃసంబోధనత్రయం అత్రరూపకొపమయోస్సంకరః-విషయై
ద్యోజాంగలికోవ్యాఖ్యగ్రాహ్యహేతుండికాస్యమరః-కథంగతోసి ఎతాదృశ
సిగ్ధరంపన్నకుతోమృతోసీతిదాష్టావిలముఖాః అశ్రుపరిభృతాననాఃవలీ
ముఖావానరాఃరామాజ్ఞాయతస్యవాలినఃఅభిప్రేతమనతిక్రమ్యథాభిప్రే
తంయథార్హమిత్యర్థఃప్రేతకృత్యందహనాదిప్రేతసంసార్-రంసర్వం-నిర్వ
ర్తయామాసుశ్చక్రురిత్యర్థః॥౪౬॥ తతస్తదనంతశంజాంబవత్ప్రముఖాఃజాం
బవదాదయఃవలీముఖగణావానరసంఘాః దాశరధినిదేశాచ్ఛిరామాజ్ఞావ

చనాత్ సుగ్రీవంకాంచనకలశోదకైశ్చాతకుంభకుంభసంభృతతీర్థజ్వలైరభ్య
పించన్వానరసామ్రాజ్యాభిషిక్తుంచక్రరిత్యర్థః॥ ౪౭॥ అభిషిక్తౌ ఇతి॥ సుగ్రీవేతుశ
బ్దోవధారణార్థకః సుగ్రీవవివేక్యః తుస్యాన్యేదేవధారణాభ్యుపగమః రామ
ఏవశ్యామపయోముక్తీలమేఘస్తేనాభిషిక్తైసతిమేఘజలదాతన్నహీంతస్య
సుగ్రీవస్యమహీంమహీషీంరాజ్ఞీమివఅభిషేక్తుంస్థితాఃప్రవృత్తాఃశ్రీ రామజ
లదేనకేవలసుగ్రీవాభిషేకేకృతేజలదానాంతన్నహీష్యభిషేకప్రవృత్తిర్యక్తై
వేతభావః-వద్దానమయస్సంప్రాప్తఇతిఫలితాథాఃరూపకోత్ప్రేక్షయోస్సం
కరః॥ ౪౮॥ ఆర్యైః॥ హే ఆర్యస్వామి॥ శ్రీ రామ-శరదీశరత్కాలే ఆర్యాయా
స్సీతాయాః అన్వేషణాగవేషణాకార్యాకర్తవ్యాతదానింకార్యసౌకర్యా
దితిభావః-ఇత్యేవముక్తుంపిదావిజ్ఞప్తలిజ్ఞానేన- సంవిదాగూఃప్రతిజ్ఞానమి
త్యుపగమః - కపిండేణసుగ్రీవేణకారుణికఃశ్రీ రామఃకీషింధావర్తనంప్రతి

నకలశోదకైరభ్యపించ॥ ప॥ అభిషిక్తౌతుసుగ్రీవే రామశ్యామప

యోముచా॥ అభిషేక్తుంస్థితామేఘస్తన్నహీంమహీషీమప॥

ప॥ ౪౮॥ ఆర్యార్యన్వేషణాకార్యాశరదీత్యుక్తసంవిదా॥ కపి

న్ద్యేణార్థితో రామఃకీషింధావతనంప్రతి॥ ప॥ ౪౯॥ నయోగ్యా

సగరప్రాప్తిరిత్యుక్తవతిరాఘవే॥ సుగ్రీవప్రాథకనాప్యాసీ

ద్భరతప్రాథకనాసమా॥ ప॥ ౫౦॥ దత్తార్జునవిలాసేనధార్త

షింధాప్రవేశముద్దిశ్యాధికతోయాచితః॥ ౪౯॥ తతఃకింతత్రాహ॥ నేతి॥ న
గరప్రాప్తిఃపట్టణప్రవేశః యోగ్యాఅర్హాననభవతి- పితృబిదేశపరిపాలనా
ధికంవనవాసిలోమమపట్టణప్రవేశానర్హత్వానితిభావః- తథాచశ్రీరామాయ
ణం-చతుర్దశసమాసౌవ్యగ్రామరివాయదివాపురం - నప్రవేశ్యోమి
హనుమతోపితుర్నిర్దేశపాలకఇతీత్యేవంరాఘవేఽక్తవతిసతి-సుగ్రీవప్రాథక
నాపిభరతప్రాథకనయఃసమాసదృశీఅఘాత్-యథాభరతప్రాధనయాశ్రీ
రామఃఅయోధ్యాంనప్రవిష్టవా-తథాసుగ్రీవప్రాథకనయాకీషింధా
మపినప్రవిష్టవాఃత్యర్థః-ఉపమాలంకారః- తథాచభరతస్యసుగ్రీవోపవ్యం
శ్రీరామస్యదృఢవ్రతత్వంచగవ్యతే॥ ౫౦॥ అభవర్షర్తుంవర్షయతి॥ దత్తేత్యాది
నాదత్తఃఅర్జునవిలాసఃపాథకమానసోల్లాసఃఅన్యత్రకకుభతరుపుష్పవిస
సంవయేనతథోక్తేనుఅర్జునఃకకుభేపార్థేకార్తవీర్యమయూరయోరిత్యుపగమః
ధార్తరాష్ట్రాన్నిలచందుచరణహంసవిశేషాకల్యతస్మతరాష్ట్రాపత్యాని

౨౭౨ చంపూరామాయణేనవ్యాఖ్యానేషింధాకాండః.

దుర్యోధనాదినిరస్యతానిరాకర్షతా-రాజహంసాస్తుతచంచుచరజ్జేర్లో
హితైస్సితాః-మల్లినర్మల్లికాక్షాస్తేధాతకరాష్ట్రాస్సితేతరాగత్యమరః తేన
ప్రక్రాంతేనప్రసిద్ధేనవాజీమూతకాలేనవహా-సమయేనదేవకీనందనేనశ్రీ
కృష్ణానేవాచరితం దేవకీనందనాయితం-ఉక్తరీత్యాశ్రీకృష్ణకల్పవహా-స
మయఃప్రవృత్తత్యక్తః-కర్తుఃకృష్ణలోపశ్చలకృతాన్విధాతుకయోద్ధీగ
ఇతిదీప్యః-అతాభావేక్తఃజీమూతశబ్దోవ్యాఖ్యాతఃశిష్టవిశేషణేయమువమా
న్తేహోవామతభేదాత్ ॥ ౫౧॥ అస్తాకమితి॥ అస్తాకంరూపలక్ష్మీనూకారశో
భాంతత్తకాన్త్యానిజదేహభాసాఇంద్రసిలసచ్చాయయేతిభావః-అనకృతేబ
హుతారమవ హసతిఅవహాసంకరోతితదవహసనమాస్తాంతి పృథ్వీతనో
స్తాకంభర్తారంసామినం సురేంద్రందేవరాజంకిమపికిందిదపినగణయన్ స
క్ష్యమర్వన్నిత్యర్థః-నశ్చర్ధస్యనశ్చబస్యసుప్నపేసమాసః-వాలినంతత్పుత్రమి
రాష్ట్రాన్నిరస్యతా॥ తేనజీమూతకాలేనదేవకీనందనాయితం
ప॥ ౫౧॥ అస్తాకంరూపలక్ష్మీమనకృతవహాసత్యాశ్చకాన్త్యాత
దాస్తాంభర్తారంసస్సురేంద్రంకిమపినగణయన్ వాలినంద్రా
గ్జఘనఃఇత్థంమత్వేవవైరంఝడితి ఘనఘటారాఘవస్యాహ
వోత్థామాశామాశాశ్చరుధ్వానస్తతిమిపమహాసింహనాదా
న్వితేనుః॥ ప॥ ౫౨॥ తత్ర॥ ఉపచితజీవనధారాస్సర్వఫభాజోని

భావః-ద్రాక్ ద్రుతమవిచార్యేత్యర్థః-జఘనహింసితవాక్-ద్రాజ్ఞంతున
పదిద్రుతమిత్యమరః-ఇత్తమసేనప్రకారేణవైరంవిరోధంమత్వా-ఝడితీ
ఘృంఘనఘటాః మేఘబృందాన్యాహ వోత్థాన్యధాసముత్థితాంరాఘవ
స్యాశాంబాంధాముత్సాహమితియావత్-ఆశాదిశశ్చలశాదిగతిశ్చష్టయోరి
తరత్తుమాలా-రుధ్వాంఝడిత్యవర్తానమయేజైత్రయాత్రాయాలసపయక్త
త్వాపితిభావః-స్తనితమిషేణగర్జితవ్యాజేనమహాసింహనాదాన్వితేనుశ్చక్రరి
తినాపహ్నవోశ్రేష్ఠా-సగర్ధరావృత్తం-లక్షణంతుక్తం॥ తత్రేతి॥ తత్రతస్మిన్
సమయే ॥ ౫౨॥ ఉపచితేతి॥ ఉపచితజీవనధారాఃప్రవృద్ధోదకసంపాతాఃఅగ్ని
త్రోపదితాఃజీవనధారాఃదానోదకధారాఃయైస్తేతథోక్తాఃసిరంతరదానశీ
లాగ్నిశ్చర్ధః-సర్వాణ్యుదకపూర్వాణిదానానీత్యుదకధారాపూర్వకత్వాసే
ర్వేషాందానానామితిభావః-అథవాఉపదితాధమా-చరణాదినాపద్ధితా
జీవనధారాఆయుగైర్గర్భయైస్తేతథోక్తాః-తథాసర్వఫభాజఃఆకాశసూగ్

సంచారిణి అస్యత్ర సన్తాపనతాపాః - నిరస్తసంతాపాః నిర్వాహితపరితాపాః
అస్యత్ర నిరస్తాత్ర తిజసమనః పరితాపాః తథాపారస్త్యవహబలాకులితాః
పారస్త్యః పూర్వద్విగ్నః ప్రాచ్యః అగ్రత ఉత్పన్న ఇత్యర్థః - డక్షిణాపురస్తా
త్పురస్తస్య గితిత్యుక్త్యయః - తాదృశో యోమహబలో వాయుస్తే నాకులితాః
ఉద్భూతాః - అస్యత్ర లయోరభేదాత్ పాలస్త్యస్య రావణస్య మహాబలెన
ప్రభూతచాహువరాక్రమేణ ఆకులితాః విహ్వలీకృతాః నవమే ఘానూతనజ
లధరాః దివ్యాకాశే ఘాపారాజాన ఇవ జాతా ఇన్ద్రేవః - శేషసంకీర్ణే యము
వమా ఆర్యావృత్తమ్ ॥ ౩ ॥ తేనేతి ॥ శివజీమాతకాలేన హేతునా కీలేతి సంభా
వనాయాః సంభావితేన జీమాతకాలేనేత్యర్థః - వార్తాసంభావ్యయోః కీలేత్య
మరః - రఘుపతిః శ్రీరామః అతమాత్రం నిర్వరం ప్రవృద్ధో వృద్ధిగతః మన్యుః క్రొ
థోయస్య తథోక్తస్య ఉద్దివ కత్వాజ్జైత్రయాత్రా ప్రతిబంధకత్వాచ్చక్రద్వ

రస్తసంతాపాః ॥ ఘాపారాజాన ఇవ నవమే ఘాః పారస్త్యమహబలాకు
లితాః ॥ ౩ ॥ తేనేతి ॥ రఘుపతిమాత్రం ప్రవృద్ధమన్యుశ్చ త
మన్యుశ్చ రాసనశారతరతారావధాంఘనరవముఖితహరి
స్తుఖాభోగాంకదమ్బవనవననాకమ్బరాజచ్ఛరచాదమ్బకు
టుంచామచ్ఛదకదమ్బకబళితామ్బరాంశీంఛ్చసంబంధబద్ధ
రవసుంధరాంశీచకటజ నిచయకవచితమహారణ్యం ప్రా

స్సన్నిత్యజః మన్యురైశ్చ కతాక్రూరీత్యమరః శతమన్యుశ్చ రాసనైవేంద్రగను
షాశారతరోత్తం తతబళివర్ణశారావధః ఆకాశం యస్యాం తాంతథో
క్తాంఘనరవైర్గంగగిత్వైర్ముఖితాః ప్రతిష్ఠాసితాః హరిస్తుఖాభోగాదిగతకు
హరాయస్యాం తాంతథోక్తాం - కదంబవనవననాకంపేన సేవనవాయుసం
చారేణ నిరాడంబరాణి విహారాడంబరవిధురాణి కాదంబకుటుంచానికల
హంసమిధునానియస్యాం తాంతూలంచనీప్రియకకదంబాశ్చ హరిప్రియేకా
దంబః కలహంసస్యాదితి చామరః - అంబుదకదంబెన మేఘబృందేన కుళితం
నిగిర్లమాచ్ఛాదితమియావత్ అంబరమాకాశం యస్యాం తాం - శీలీంధ్రసం
బంధేన కందళితకసుమసంగత్యాబంధురామనోహరావకుంధరాఘాః య
స్యాం తాం వసునిధారయతీతి వసుంధరా - సుంజ్ఞాయాంభృత్యవృత్తిశ్యాది
నాభిచ్ఛిన్నయేముమాగమః - కందళ్యాం చ శీలీంధ్రదిత్యద్వాన్యవే - వికచకుటజ
నిచయైశ్చ సితగిరిమల్లికాకుసుమసింహుంజైకవచితాన్యాచ్ఛాదితాని మహార

జాన్యనియస్యాంతాం-కుటజోగిరమగ్నికృతిహలా యధఃప్రాప్యషిధవాంప్రా
వృషే జ్యాం-ప్రాప్యషవ్య్యృషివ్య్యప్రశ్యయః-ప్రక్రియాంపరిపాటింప్రేక్ష
మాణస్సతలత్తణమిదంవక్ష్యమాణవచనమభాషతావోచతః॥౪॥తత్ప్రకా
రమేవనివృణోతితియమిత్యాదిశ్లోకషటే-స-అయంవర్తమానఃకాలోవర్షా
శమయఃకాలప్రమథనగళాభైఃపుత్యంజయకంఠసచ్ఛాయైర్వారిపూరిత
త్వావతినీతైరిత్యగ్ధః-కాలోమృత్యోమహాకాయేసమయే-యమకృష్ణయోరితి
విశ్వః-కుతఃఅభినవైర్నూతనైర్జలథరైఃకరణైః-అహంయూనామహంకా
ణాంతారుణ్యమదగర్భేణాజేయంమన్యానామిత్యథః-అహంయస్సాగ్ధ
హంకారిత్యమరఃఅహంశుభయోర్మనితియస్సృత్యయః-యూనాంతరుణా
నాంధైర్యంధీరత్వంనిర్వికారచిత్తత్వమితియావత్-అపహరతివిలోపయతిత
రుణీ-వపణాంతఃకరణాన్కరోతిత్త్యగ్ధఃమనసానిర్వికారత్వంధైర్యంసత్స్వ

పక్షరతి!యంకాలఃకాలప్రవృత్తినగళాభైరభినవైరహంయూ

పరిచయజడావా స్తిసహసానభస్వత్స్సవ్త్వక్తఃకథమివవియో

స్తనోమయూరగళ కాహళీకలకలస్సమజ్జృమ్భితే । పయో

విహేతుష్వితిరసికాః-తథాస్తరాధారామస్తతోద్దీపకాభ్యర్థః-ధారాపరి
చయజడావారిసంపర్కశీతలానభస్వంతఃప్రాపుద్వాతాః-నభస్వద్భూతప
వనవవమానప్రభం జనాభత్యమరఃసహసాఅకస్తాదతివేగేనేత్యర్థః-సహ
సేత్యాకస్తి కామిమర్మయోరితిగణవాఖ్యానేస్వరాదిపాతాదవ్యయమితకాక
టాయనః-వాంతిప్రసరంతి-అతఃస్వంతఃసుస్వరూపః అతిదృఢభగతియావత్-
అంతోస్త్ర్యవసితేమృత్యాస్వరూపేషశ్చయంతికభ్యవైజయంతీ-అథవాస్వం
తోదురంతఃక్షయోన్ముఖభగతియావత్వియోగోవిరహభేదకథమివకుతోవా
భివశబ్దోవాక్యలజ్జా-రెపరిణమేత్పరిపాకం-శ్చేత్అత్రికాంతోభవేదితి
యావత్నపరిణమేదేవేత్యర్థః-సత్యామృదీపనసామగ్ర్యంతస్యదుస్తరత్వా
దితిభావః-భేకానువాసాలజ్జా-రఃభవేదవ్యవధానేనద్వయోర్త్యంజనయ
గ్నయోఃఅపృచ్ఛిర్యద్రసయన్తేభేకానుప్రాసభవ్యతభితితతాత్ శిఖిణీవృ
త్తం-గమహాసమరేతి-ప్రతిదిశందిదిశిమనోజన్మనోమన్మథస్యజగదేకవీర్యే

చంపూరామాయణోపన్యాసాభ్యాసే తిమ్మర ధాకాంబు, తిమ్మ
 విభావః- మహాసమరసూచకౌమహారణజ్ఞావకఃమయూరగళకాశాశీలక
 లఃమయూరగళాశీలకంతకంతావకాహాళ్యోవాద్యవిశేషాస్తానాంకలక
 లఃకొలాహలఃకెకారవాదంబరఇతియావత్ సముజ్జ్వంభితేవిజృంభితేభవతి
 కాహళంస్యశకుష్కయోవాద్యభాంజవిశేషేతుకాహళఃకాహళఃకలకతి
 విశ్వఃకొలాహలఃకలకలకత్యమరశ్చ-కిమిసముజ్జ్వంభతఇత్యతలహ - వ
 యోదమలిసేదినేవాని కవాస రేష్యిత్యథః-చరుషనిప్రయోగవ్యధాంజస్స
 హవిరహవేదనాంసరేషుపురుషేషుమధ్య-వనితాసుస్తీ ౧౪౪వామధ్య- కే
 సరాఃకావనితాఃదధతిధారయంతిహంతేతివిషాదే - తెహంతాసాంచసం
 హరకాలస్యసంప్రాప్తతావద్విషాదఇత్యర్థః-ఇత్యేవంసముజ్జ్వంభతఇతిసం
 బంధఃకేమూర్ధ్నికాఇతికూజతీతికేకామయూరవాణి - యథాహమరసిం
 హఃకేకావాణిమయూరస్యేతి- తాదృశీంవాణీంపదశోవిభజ్యనరవనితావా
 చకత్సేనోప్రేక్షణాదుప్రేక్షాలంకారః- సచసరేషుకేవనితాసుకాఇతిచయ

దమలిసేదినేవరుషనిప్రయోగవ్యధాంసరేషువనితాసువాద
 ధతిహ న్తకేకాఇతి॥ ప॥ ౫౬॥ అమృధరోదరవినిగతహారి
 ధారాసంమర్దమాంసలసమీరసమీర్యమాణేః ఆమోదవిని
 చయైఃకుటజప్రసూనై రాకాశమేతదవకాశవిహీనమాసీత్
 ప॥ ౫౭॥ ఘనశ్యామలపత్రస్యవ్యోమన్యక్రొథశాఖినః॥ చరో

ధాక్రమమన్వయాద్యధాసంఖ్యాలంకారణాంకేన సంకీర్తయేత్పత్రీవృత్తం॥
 ౫౬॥ అంభోధరతి- అంభోధరోదరేభ్యోజలధరగర్భగర్హరేభ్యోవిసిగ్ధ
 తావిసిస్సృతాఃయావారిధారాస్తాభిస్సహసంమర్దేసంగ్రామకరజేమాం
 సలోబలవాణ్ వారిధారావిభేదకతయాప్రవృత్తత్యథః-మాంసంబలమ
 స్యాస్తీతిమాంసలఇతివిగ్రహఃసిద్ధాదిత్యాన్తశ్చగ్ధీయాలవృత్తయః-బల
 వాన్తాంసలోంసలఇతివృత్తికారఃబలవాన్తాంసలోంసలఇత్యమరశ్చతేనన
 మీరజేనవాయునాసమీర్యమాణేరామోదవీచీనాంగంధపరంపరాణాంని
 చయస్సముదాయోయేషాంతైరవిచ్ఛిన్నగంధబంధురైరిత్యర్థఃఆమోదోగం
 ధహన్యయోరితివిశ్వఃకుటజప్రసూనై గిరిమల్లికాకుసుమైఃజయాథకుటజశ్చ
 క్రొవత్సకోగిరిమల్లికత్యచరః-ఎతత్పరిదృశ్యమానమివస్థితమాకాశంనభఃఅ
 వకాశవిహీనంసీరంధ్రమాసీత్-అత్రాకాశస్యావకాశవిహీనత్వాసంబం
 ధేతితత్సంబంధకథనాదతిశయోక్తిభేదఃవసంతతిలకావృత్తం॥ ౫౭॥ ఘనేతిధ

అంబరి కంఠా రామాయణేన వ్యాఖ్యానేనీషిక్తుంధా కాండః.

కంఠామగతా ప్రాప్తా వారిధా రాః-రోదోంత రాశేవంజాయమానత
యావత్పుత్రాదీవకథా రాః-ఘనామేఘావవశ్యామలతాణిసీలవలాశాని
యన్యతస్యభక్తిత్రఘనవతే శ్యామలానిలభవాఘనానిసాండాణిశ్యామలా
నివత్సతాణియన్యతతథోక్తస్యవ్యోమ్నాకాశనేయవన్యగ్రాథకాభినోవ
టవృత్తేన్యోగ్యోగ్రాథోఽహంపాఞ్చటభక్తిమరః-ప్రరోహజటాభవలత్త్యంతే
దృశ్యంతతథావారిధారాణాంప్రవృత్తిత్వాత్ప్రరోహతోష్ఠేష్టేష్టేర్హ
వకానాప్రాణితేతినంకరః-అత్రభవజ్జటత్ప్రేక్షాయాంభవేతీషదర్శోవమో
ష్టేష్టేవాక్యాలుకా-రెష్వితిగణవ్యాఖ్యానః॥౫౦॥ అంభరి॥ హేసామిత్రే
లత్త్యణ-ఇహప్రావృటా-లేఅంభోపూర్ణ-వయఃప్రవాహానసుషుసంపూ
ర్ణాఃసుసంపూర్ణాఃతటస్థింబీతితటస్థానాంబీరరుహాణాంకదంబకుటజాది
వృక్షాణాంపుష్పాణ్యసం-లీలతటస్థరుప్రప్సిణీఃవాయువశాన్నివతీతపు
ష్పవ్యాపా-ఇత్యగ్రతథానీదీచీప్రదిదీంసీఫృయాంద్విర్భావఃప్రవృద్ధాః
హేఇవలత్త్యంతేవారిధారాధరాంకతాః॥౫౧॥ అంభః

పూర్ణసుసంపూర్ణాస్తటస్థరుప్రప్సిణీః॥ నదీఃవశ్యేహసామి
త్రేప్రవృద్ధాశ్చదీనదీనే॥౫౨॥ అమ్బోధిపానేసలీలసాక
మావీతమా-ర్వగ్నిశిఖాకలాపంతప్రోదరావారిధరావమన్తి

ప్రవృద్ధింకతానదీశ్చపశ్యంత్రాయంస్వనిఃఅంభఃపూర్ణసుసంపూర్ణాఃమద
నరసాంబీరకవతీరత్యగ్రః-తటజగ్దేనాత్రనికటంప్రతీయతేతటస్థాని కటస్థాలన
పాయినభితియావతీతతరవతరువత్ప్సితాఃప్రియాయాసాంతాస్తథోక్తాః
అతవవపుష్పిణీర్వికాసవతీలబహుప్రహగ్నిసవిశేషణసమాసః-అతఃప్రవృ
ద్ధాఃకేళిలాభాద్యగ్నింకతాఃనదీఃస్త్రీయఃవశ్యేగి॥౫౩॥ అంభోధీతి॥ అంభో
ధిపానేసముద్రజలపానసమయేసలీలసాకమావీతంసీయమానమా-ర్వా
గ్నిశిఖాకలాపంబడచానలజ్వాలాజాలంకర్తృబౌర్వస్తుబాడచానలభక్తిమరః
వారిధరామేఘాస్తప్రోదరాస్సంతస్తప్రకుక్షీకుహరాస్సంతఃవిద్యుల్లతోన్మే
షమిషే-కాతటిల్లాతాస్ఫురణవ్యాజేనవమంత్యుద్గిరంతిబహిర్నిర్గమయంతీత్యగ్రః
అత్రలాలాదినిరసనవాచినావమనశబ్దేనోవచారాన్నిర్గమనమాత్రముచ్యత
ఇతిచారుత్వాతిశయోతదుక్తందండినాగవ్యూతోదీర్ఘవాంతారిగౌణవృత్త
వ్యపాక్రయంఅ-ఘందరిమన్యత్రగ్రాహ్యకవ్యోంసిగాహతభితి-నూనమిత్యు
త్ప్రేక్షాయా-సాచమిషశబ్దేనవిద్యుల్లతోన్మేషమపహ్నుత్యాసత్యత్వప్రతి

౪౬ చంపూరామాయణసవ్యాఖ్యానేఃప్రింధాకాండః. ౨౫౧

పాదనాత్సవహ్నువోత్ప్రేక్షేతిసంకరః॥౬౦॥అథజైత్రయాత్రోపయోగీశ
రత్నాలస్సంప్రాప్తజ్జతివక్తుంవదావగమంవణయతి॥ఇథమితి॥ఇథముక్త
ప్రకారేణప్రవృత్తేషునుదినేషుమేఘాకులితదివసేషువాక్వికవాసరేష్విత్స
ర్గఃదాశరధినాశ్రీరామేణకథమపిగరీయసాప్రయత్నేనాత్యంతప్రయాసేనే
త్యర్గః-నీతేషుగమితేషుసత్సు-అతవతదాకారకాంతితస్యశ్రీరామస్యాకా
రకాంతింశరీరశోభాంవిరహజనితపాండురప్రభామిత్యర్గః- గమితంపాపి
తమివేత్సృష్ప్రేక్షా-సంసర్గజాఃపుణ్యగుణాభవంతీతన్యాయాదిభివాఃశ్చనైశ్చ
నైదిశనశ్రమేణవీఘ్నయాంద్విర్భావః- మేఘమండలంపాండురంధవళవ
గ్లమఘాత్వళక్షోదశఖోజుః-హరిణఃపాండురఃపాండురీత్యమరః॥
౬౧॥తస్యేతి॥ తదాతస్యశ్రీరామస్యచాపవ్యాపారవేశాయాం శరాసనో
ద్యోగకాలే-సనస్నిధాతవ్యంసన్నిధౌనసాతవ్యంసప్రత్యక్షేథ వితవ్యమితి

విద్యుల్లతోస్తేషమిషేణనూనమ్॥౫॥౬౦॥ ఇథంప్రవృత్తేషు
ఘనదినేషుదాశరధినాకథమపినీతేషుతదాకారకాంతింగమిథ
మివశ్చనైశ్చనైర్దేషుమండలంపాండురమఘాత్॥౫॥౬౧॥త
స్యచాపవ్యాపారవేశాయాంసనస్నిధాతవ్యమిత్యంతరితా
రస్తస్మిత్తృణిపాకశాసనశరాసనం॥ప౬౨రఘువతిచాపఘో
షసమయోధవితేలికలఘ్నఘరతమద్భటంఘనఘటాజనితంస్తని
తమశ్వసితమరుద్ధిగస్యఃజితఃకిలశాంతిమగాంధారిచితకేతకిసు

యావత్-మహద్వ్యాపారకాలేస్వవ్యాపారస్యాయుక్తత్వాదితిభావః॥ఇతి
కిలఇతిమత్వేత్సర్గః-కిలేతివ్యభీకవస్తుతస్తునతభేతిభావః-ఏవముత్తరత్రాపివ్యా
ఖ్యేయంఅతవవోప్రేక్షేతాంతరితాదాకాశాత్తత్సకాశాత్పాకశాసనశ
రాసనమింద్రధనుః-అంతర్నితమపగతంఅదృశ్యతాంగతమిత్యర్గః॥౬౨॥రఘు
వతీతి॥రఘువతిచాపఘోషస్యశ్రీరామధనుష్టంకారస్యసమయఃకాలఃభవితా
భవివ్యతిప్రత్యాసన్నఇత్యర్గః ఘవోలుటఇతికిలవంమత్వేత్సృష్ప్రేక్షా-ఉద్భ
టముజ్జృంభితంఘనఘటాజనితంమేఘబృందప్రముద్భుతంస్తనితంగర్జితం
ఘ్నఘరతంవినిఘ్నత్తంప్రశాంతమఘాదిత్సర్గఃతథాస్యవిరహిణః శ్రీరామస్య
శ్వసితమరుద్ధిగశ్వాసమారుదైః అవిచిన్నతయాప్రవళకమానైరితశేషః
విజితఃకిలనిజితఇవేత్యుప్రేక్షేతా- పరిచితానివరిశీలితానికేతకిటజనీపవనా
నికేతకీనాం౬౩టజానాగ్రిమల్లికానాంసీపానాంకదంబానాంచపనానియే

౧౮౨ చంపూ రామాయణ సవ్యాఖ్యానేకిషోఽంధా కాండః.

ననతథోక్తః - పవనో వాయుశ్చ శాంతిమగాదుపరతో భూత్ - వృత్తమున్నే
యం॥౬౩॥ తాపేతి॥ వర్షాః ప్రాప్తౌ డేవనటీనతః కీ - స్త్రియాం ప్రాప్తుద్ స్త్రి
యాం ధూమ్ని వర్షా ఇత్యమరః - తాపో వశాంతస్సంతాపో వ శమనమేవనట
సంనాట్యంతస్తా దేతోః - తాండవంనటనంనాట్యమిత్యమరః - కృతేడ త్వాది
తః లోకానాం జనానాం ప్రేక్షకాణాం చ హర్షానందో యయా సాతథోక్తా
సతీరజ్యంతే స్తీన్నటా ఇతిరం గోనాట్యస్థానంరంగౌతు స్థానరాగౌచేతివైజ
యంతీ - తస్య తలం ప్రదేశః గగనమేవరంగతలంతస్తాత్ప్రయాతా అవగతా
భూదితి శేషః తథా సర్వమశేషమంభోదపవవాద్యంపీఠా వేణుమృదంగాదిస
ర్వవ్యాప్యంభోదవాద్యానీత్యర్థః - అచిరేన హసా శశామ శాంతిం జగమ -
తథా తటితః విద్యత ఏవ ప్రదీపాదీపజ్వాలాశ్చ సహసాపే ప్రమేవనీర్వాపితా
ప్రశాంతా ఇత్యర్థః - ఎవం సమస్తవస్తువత్తిసావయవరూపకం - వస్తువస్తురూప

టజనీవవనః పవనః॥వ॥౬౩॥ తాపో వశాంతినటనాత్కృతలో
కే హర్షావర్షానటీగగనరంగతలాత్ప్రయాతా॥ అమ్భోదవా
ద్యమచిరేణ శశామ సర్వం నిర్వాపితాశ్చ స హసైవ తటిత్ప్రదీ
పాః॥౧౮॥ ౬౪॥ క్రమేణ వాహినీ జాతం సకలం భావినీం వానర
వాహినీ పూర్తికమన హమానమివ తనిమానమభజత॥ తథా
దుదిక నాపాయేలంకాయామపిరాజ హంసనిశ్చంకసంభావి

కొపమయోస్సాధకచాధకప్రమాణాభావాత్సందేహాత్సంకరః - వసంతతిల
కావృత్తం॥౬౪॥ క్రమేణేతి॥ సకలమశేషం వాహినీ జాతం నదీ పూర్వాహః కర్తృస
ర్వా అపినద్య ఇత్యర్థః - భావినీం భవిష్యంతీం భవిష్యంగమ్యదయ ఇతి భవిష్యద
ధేణినిః - వానరవాహినీ పూర్తింకపిసే నా పూర్తిం నదీ పూరణంచ అసహమాన
మమృష్యమాణమివేత్యుక్తేపైతౌ - వాహినీ జాతస్య వాహిన్యంతరపూర్వకస
హనం యక్తమేవేతి భావః - క్రమేణ దినక్రమేణ తనిమానం తనుత్వమభజత - సే
నానద్యోశ్చ హాహినీ తివైజయంతీ తథా దుదిక నానాం మేఘచ్ఛన్న దివసానాం
రావణకృతాంతకదృష్ట దివసానాంచ అపాయే అవగమనమివ క్రతశరదాగ
మవశాద్యత్ర శ్రీరామ విశ్రాంతివశాచ్ఛేతి భావః మేఘచ్ఛన్నేహి దుర్గినమి
త్యమరః లంకాయాం రావణపుర్యామపి సాతంకసంచారయోగ్యా యామపీతి
భావః రాజహంసయోశ్చంద్రసూర్యయోస్తథారాజహంసానాం శ్రీరామా
దిరాజశేషానాంకల హంసానాంచేతి గమ్యశేషస్సంకసంచారః నిర్భయప్ర

వృత్తినిరాతంకవిహరశ్చధాజావభాస్యపేచండ్రయత్యక్షత్రయశక్రయోః
భాస్వర్లంసస్సహస్రాంశురితివిశ్వకాశామరా రాజహంసోన్మవశ్రేష్ఠే కా
దంబకలహంసయోరిత్యన్యత్రవిశ్వభవిష్యతీతిమత్వాకిలేత్యుత్పేక్షాధూమ్యా
మపిరాజహంసనిశ్చంకసంచారఃకలహంససిరాతంకవిహరఃరాజశ్రేష్ఠనిరా
ఘాటశైత్రయాత్రాచసమజనిసంజాతః-జనేఃకర్తృలుక్-దీపజనేత్యాది నాచే
శ్చిణాదేశః॥౬౫॥ ఎవమితి॥ఎవముక్తప్రకారేణప్రోషితజనానాంప్రవసితన
రాణాంవిరహిణామితియావత్ - శేముషీంవజ్ఞాంధైర్యంముష్టాతివిలోప
యతీతిప్రోషితజనశేముషీముషి-ముష సైయెక్వీప్-బుద్ధిర్నసిమాధిషణాధీఃప్ర
జ్ఞాశేముషీమతిరిత్యమరఃప్రావృషివషకర్తాప్రోషితాయామపగతాయాం
సత్యామపి॥౬౬॥ తతఃకింతత్రాహ॥ కామేతి॥కామక్షీప్రామన్యథప్రయక్తా
యైవృషతాగ్రచాణాః- వృషతగ్రచాణవిశిఖాలజింహగఖగాశుగాభిత్వమ
రోభవిష్యతీతిమత్వాకిలభూమ్యామపిసమజనిరాజహంసని
శ్చజ్ఞసంఘారః॥*॥ప॥ ౬౫॥ ఎవంప్రోషితాయామపిప్రోషి
తజనశేముషీముషిప్రావృషి॥ప॥ ౬౬॥ కామక్షీప్రవృషతగ్ర
భిన్నహృదయచ్చిద్రవణాళీగళస్త్రేత్రీ సారలఘాప్రతిశ్రవ
భరంనిర్వోధుమప్యక్షమేసుగ్రీవేచిరసంక్రితాంశమయితుం
రాగాంధతాంతాదృశీంసిహింధాంధ్రుతమాపకోపకలుషో

రఃతైర్భిన్నంపిదారితంయద్ధృవయంచ త్తంవత్సశ్చ- హృదయంజీవితేచిత్రేవ
క్షస్యాజీవభావయోరితిశబ్దాన్యవః- తస్యభిద్రంరంధ్రమేవప్రణాళీజలనిగ్ధ
మనమార్గఃప్రణాళీవయనఃపదవ్యామిత్యమరః- తయాగళేస్మిగ్ధచ్చక్రమైత్రీ
సారస్సఖ్యస్థిరాంశోయస్యసతతోక్తఃఅతఏవలఘానిసానరేతుద్రవఅవిచ్ఛి
న్నకామకేళివరతంత్రతయావిన్నతసఖ్యసంబంధిత్యర్థః- మైత్రీవ్యాఖ్యా
తా-సారోబలేస్థిరాంశేచేత్యమరఃఅతశ్చ ప్రతిశ్రవఃసీతాన్వేషణాంగికా
రఃసంవపధరస్తమపికిముతాన్యదితభావః- అంగికారోధ్యువగమప్రతిశ్రవస
మాధయిత్యమరః నిర్వోధుంసమర్థయితు మక్షమేఅతక్తేసుగ్రీవేచిరసంస్థి
తాంవిరకాలమారభ్యవతకమానాంతాదృశీమనిర్వాచ్యాంరాగణస్త్రీసం
భోగాసక్తాయాలంధతాలివివేకితాతాంశమయితుంనిర్వాపయితుంస్త్రీ
లంపటతానిర్వర్త్యప్రస్తుతకార్యేప్రవతకయితుమిత్యర్థఃకోపకలుషఃరో
షాక్రాంతవిక్షిప్తహృదయఃపిత్తుఃరామాజ్ఞయాసిహింధాంధ్రుతమాప

- 9 -

చంఘా రామానుజైసవ్యాఖ్యానేఃపిఁంధాకాండః, ౨౦౫

తరుణాభ్రఘామాన్నుతనమేఘగజితాత్ భూరిభూయవ్యంధాతథా
సంతోషమోక్షమానందవిఘాతంభజకప్రాప్తువన్నితివి శేషణంసుగ్రీవేపి
యోజ్యం-భుజంగస్సర్పఇవశుభంవృధాకర్చుజగోభుజంగఇత్యమరః- అ
త్రతరుణాభ్రఘావస్యసీలకంఠోల్లాసకత్వాత తేషాం చసీలకంఠోభుజంగ
భుగిత్యభిధానాత్ భుజంగభుక్త్వాచ్చ భుజంగత్రాసహేతుశ్వమవగంతవ్యం
ఉపమాలంకారః-వసంతతిలకాపృత్తమ్॥ ౭౦॥ తత్రేతి ॥ తత్రవిత్రాసనసమ
యేవ్రతిశుతంప్రతిజ్ఞాతంయత్కార్యంసీతానేషణరూపకృత్యంతస్య అం
గీకృతమాశ్రుతంప్రతిజ్ఞాతమిశ్యమరఃప్రోత్సాహనార్థంకుపితేనవిలంబాద్రు
ష్టేనభ్రాత్రాతామేణ-ఎషఃలక్ష్మణఃశేషితఃప్రహితఃఇత్యుక్త్యేతిశేషః-మా
రుతినాహనూమతాధ్యాయమాణంధారణవివర్యాక్రియమాణంధైర్యంయ
స్యసతథోక్తః-మారుతివచనాత్పనగ్దభేద్యస్సన్నిత్యర్థఃసుగ్రీవఃసామిత్రిం

పీనాంతత్రాసనమఃవదనోఘన చావఘామాత్ సంతోషమో
క్షమివభూరిభజక భుజస్సన్నాపనాశపిశునాత్తరుణాభ్రఘా
మాత్ ॥ ౫॥ ౭౦॥ తత్రప్రతిశుతకార్యప్రోత్సాహనాయకుపి
తేనభ్రాత్రాప్రేషిత ఇహిమారుతినాధాగ్య మాణధైర్యస్సు
గ్రీవసామిత్రింసా త్వయితంతారాంప్రేషితవాక్ ॥ ౪॥
౭౦॥ ద్రాగ్వరుణీభజననిహ్నుత రాజతేజోనిమాగ్రంతతా

సాంత్యయితంసామవచనైరుపలాలయితంసామసాంత్యముభేసమేఇత్యమ
రఃతారాంనిజవధూంప్రేషితవాక్ ప్రథమంస్వద్యైవదర్శనేపునఃకొపోద్భృ
తోభవిష్యతిస్త్రీదర్శనెతునై వమితిమత్స్వాతాంప్రహితవానిత్యర్థః- తథా
రామాయణం-తద్దర్శనవిముక్తత్తానస్తకోపంకరిష్యతినహిస్త్రీషుమహా
త్వైఃకన్వచిత్కుర్వంతిదారుణమిత్యాది ॥ ద్రాగిరి॥ ద్రాక్ అంజనావారుణీ
భజనేనసురాసేవనెననిహ్నుతమాచ్ఛాదితంరాజ్ఞఃప్రభాస్సు గ్రీవస్యతేజః
ప్రతాపోయస్యత్రోక్తంతస్యత్రవారుణీభజనేనప్రతీచీసంగత్యాఃహ్ను
తమంతహితంరాజతేజశ్చంద్రప్రకాశోయస్తిత్తత్ సురాప్రత్యక్షవారు
ణీత్యమరః- రాజాప్రభాన్యపేచంద్రఇతివిశ్వప్రకాశఃనిమాగ్రంతానిగ్ద
తాతారాసుగ్రీవపత్నియస్తాత్తత్తథోక్తంతస్యత్రాపగతనక్షత్రండవశాం
తోనికృతస్తమోవికారోమోహవిక్రియాఅస్యతాగ్రంధకారవ్యాపిర్యస్త్రిక్
తత్తథోక్తంతస్యసుగ్రీవస్యనిశాంతంగృహంకర్తృనిశాంతంగృహశాంత

చిరః చంపూరామాయణేనవ్యాఖ్యానే-కిష్కి-రిధాకాండః.

యోరితివిశ్వః-సప్తభద్రాజినన్యగ్రవర్తినిలకాశమార్గసంచారిణిచమిత్రేసుహృ
దిలక్తుణేలర్కైచ - మిత్రంసుహృదిమిత్రోర్గ- ఇతివిశ్వః పూర్వాశయా
పూర్వప్రతిజ్ఞాతార్థకాంక్షయా హేతునాపూర్వదిశాచవిశతవిప్రవిశతినతి-స
త్యంయథార్థమతీవోత్పైతౌనిశాయారజన్యాలంతోవసానంతత్సమంతత్తు
ల్యంత్రభాతకల్పమిత్యర్థః-ఆసీత్ శ్లిష్టవిశేషణేయముపమా॥సేతి॥ సాతుసైవ
రామానుందరీ-సుందరీరమణీరామైత్యమరః-యత్రాకృతిస్తుత్రగుణాఇతిన్యా
యాన్నిజగుణసంపదాలక్ష్మణప్రసాదనపాటవాలిత యద్యోతనార్థంరామ
త్యక్తుమిత్యవగంతవ్యం-రామానుజంలక్ష్మణంరామవద్గుణ గ్రాహీతిప్రకట
నార్థఃమిత్యంనిదేః-ఆసాచ్యపాప్రవ్వవంరామానుజంప్రత్యవోచతః
క్తవత్చ॥౭౩॥తత్పృథగ్గారమేవాహ॥పాప్రచీనమితి॥సురెంద్రతనయాద్వలి
హఃజాతముత్పన్నమతవవనాలరణ్యభ్యామృతస్సంచరతః-వాభ్యంతేత్య

రముపశాంతతమోవికారమ్|పూర్వాశయావిశతినత్పభా
జిమిత్రేసత్యంనిశాంతసమమస్యనిశాంతమాసీత్॥౭౩॥సా
తురామారామానుజమాసాద్యచైవమవోచత॥వ॥౭౩॥పా
చీనంవ్యసనంసురెంద్రతనయాజ్ఞాతంవనేభ్యామృతస్సుగ్రీవ
స్యనిరాకృతంఖరరిపోర్పాణేనసాలబ్ధిదాలద్యాన్యద్వ్యసనం

దినాశ్యల్పత్యయః-సుగ్రీవస్యపాచీనంపురాతనంవ్యసనంవివత్ -వ్యసనం
వివదిభ్యంశేదోషేకామజకాపజఇత్యమరః-ఖరరిపోఃఖరాసురాంతకస్యశ్శే
రామస్యసంబంధినాసాలబ్ధిదానప్రసాలవిదారిణాబాణేననిరాకృతంస
స్తంవానినంనిహశ్యతద్వ్యసనంనిరాకృతమిత్యర్థః-అన్యేదాసింతుఇంచ్యము
పగతఃఉపేంద్రఃఇంద్రానుజోవిష్ణుఃతస్యతనయాత్ప్రద్యుమ్నరూపేణావ
తీర్ణత్యాదితిభావఃపంచలరవిందాదయోవిభిభానానాయస్యతస్తాస్త
ధాతమహావీరాదితిభావః-అన్యత్పూర్వవిలక్షణంవ్యసనంస్త్రీవ్యసనమితి
థః-ఆసీత్ హేసామితేతద్వ్యసనమపిజ్ఞానూపమాత్రేణగుణద్వైమ
త్రేణప్రకాంతంసప్తమభవత్ ఇంద్రపుత్రకృతవ్యసనంత్వద్భాత్యానిర
స్తంఇంద్రానుజపుత్రకృతవ్యసనంతుత్వయానిరస్తమితిక్రమాయంయుక్తం
తిభావః-భవరీయచాపఖేమత్రవణోత్తగ్రక్షణంవనివృత్తకామతంత్రస్సుగ్రీ
వోయుక్తత్యునిర్వాహపరతంత్రయాపతతేలతస్త్యయామహః
జనుశ్శేనాశోతగమిభివళితాదకః - అ॥శ్రీరామస్మకరేణవ్యసన

చంపూరామానుజేశ్వరస్వామ్యునే కిష్కిం ధాకాండః, ౨౮౭

సానకత్వమస్యతుచాపసూక్ష్మామాత్రజైవేతివ్యతిరేకావ్యజ్యతే - శార్దూలవి
 క్షిప్తంవృత్తం. ౭౪॥ తదనంతరమితి తదనంతరం తారాయాస్సాంత్యవచనే
 క్షిప్తరూపసామవాక్యేనహేతునాప్రశాంతకోపేననివృత్తం - షెణసౌమి
 త్రిణాసాకంలత్తు జేనసహతపనతనయస్సుగ్రీవఃసవినయంభయభక్తిప్రయ
 క్షవినయసహితంయథాతథా - దాశరథింశ్రీరామంజశ్రీత్యాధిగమ్యప్రా
 ప్తాజలిఃకృతాంజలిసక్తవ్యజిజ్ఞాపత్ విజ్ఞాపయామాస॥ దేవేతి॥ హేదేవస్వా
 మిశ్రీరామలఖిలకులాచలనిలయంమహేంద్రాద్యశేషకులపర్యవసితేతనం
 క్షిబలసుమనిలతేనహనూమతాటహూతమతఃపులోమజాంశచీం అపహర
 తీపులోమజాపహరిణం-పులోమజాశచీంద్రాణీత్యుచరః-అనుష్టంబంనామ
 దానవంపురుషూతఇంద్రఇవేత్యవమారావణంసీతాపహరిణమీతిశేషఃర
 ణేనహనిప్యసీనినాశయిప్యసీతివ్యజిజ్ఞాపదిసంబంధః-అత్రేంద్రేణేఢ్నితాంపా

శుపభ్నువిశిఖాదాసీదుపేంద్రాత్త జాత్యేమిత్రేతదప్రశాం
 తమభవజ్ఞానసూషమాత్రేణతు॥౧॥ ౭౪॥ తదనంతరం తారా
 సాంత్యవచనప్రశాంతకోపేన సౌమిత్రిణాసాకంతపనతన
 యస్సవినయమాశ్రిత్యదాశరథింప్రాంజలిరవ్యజిజ్ఞాపత్ ॥ ౧॥
 దేవకీబలమఖిలకులాచల నిలయమనిలతన యేనాహూతం
 పురుషూతఇవపులోమజాపహరిణమనుష్టంబంరావణంరణే
 నిహనిప్యసీతి॥ప॥తతః॥కకుభికులిశపాణేర్మైధిలీంతాంవిచేతుం
 వినతమభదితాయాంమారుతింప్రేతభర్తుః॥ వరుణదిశిసుషే

లోమీంతద్వితుఃపులోమనామ్నోనుమత్యాఅనుష్టదోజహరిణంద్రస్త్వనుమ
 న్నారంపులోమానమపహరైరమనుష్టదంచనిహత్యతస్తాంప్రత్యాసితవా
 నితిపారాణికీకథాత్రాసుసంధేయా-తతస్తదనంతరం౭౬॥కకుభీతి॥వానరేం
 ద్రస్సుగ్రీవఃతామపహృతాంమైధిలీంసీతాం-విచేతుమన్వేష్టుంకులిశపాణే
 రింద్రస్యకకుభికేనసూర్యైగుకుభ్యుతిద్యోతయతీశకమ్ తస్యాంప్రాచ్యామి
 త్యర్థఃవినతంవినతాఖ్యంవానరసేనాధిపతిం అధేతివాక్యారంభేఅనంతరం
 వాగ్దేవతభర్తర్యమస్మదిశాయాందక్షిణస్యాందిశీత్యర్థఃఅపంచైవహలంతా
 నాంపుథావాచా నిశాదిశేతివచనాట్టావ్ మారుతిం హనూమంతంచఅత్ర
 యవరాజస్యాంగదస్యప్రాధాన్యేపికార్యసాధకత్వాత్ మారుతిగ్రహణమి
 తిమంత్యంతథావరుణస్యదిశిప్రతీచ్యాంసుషేణంస్వస్యశ్వశురంతథావరా

అంబా చంపూరామాయణేనవ్యాఖ్యానే - కేషింధాకాండః.

మాయణంలప్రస్థాప్యవహరీకసుగ్రీవోదక్షిణాంధికంలబ్రవీన్నేషుసుకా.
శంసుషేణంనామవానరంతారాయాఃపితరంరాజాశ్వశురంభీమవిక్రమమితి
తథాయత్తురాజాంచితాయాంకుబేరాధిష్ఠితాయాంహరితిశత్రుస్యాందిశీ
త్యశతవలింశతవలినామానంవానరనాయకంచప్రాహిణోత్ప్రేషయామా
స-ర్థః-మాలినీవృత్తం॥తదన్వితీ॥తదనువానరప్రేరణానంతరం-కేషుచిద్దినేషు
గతేష్వతిక్రాంతేషుసత్సుమాసాతిపాతనస్యమాసాతిక్రమణస్యాసహూస
హిష్టుఃప్రేషణసమయే రామాయణోక్-ఉద్ధృతమాసాన్నవస్తవ్యంవస
స్వధ్యోభవేన్నమేత్యేకమాసమాత్రస్యావధేఃపితత్వాదితిభావః-సహతేవ
చాద్యచకుతఃనియతంనిశ్చితంఉదగ్రదండశ్చండశాసనందండోస్త్రశాసనేరా
జ్జీతివైజయంతీ-సుగ్రీవఇతిమత్వాఇతిందిగంతరప్రేషితేషువక్ష్యాదిగ్యతిరిక్త
దిక్త్యయప్రహితేషుష్ణవంగబలేషు వినతప్రముఖవానరసైన్యేషుసత్స్వరం

ణంయత్తురాజాభ్యేతాయాంహరితిశతవలించప్రాహిణో
ద్వానరేంద్రః॥X॥ 22॥ తదనుదినేషుకేషుచిద్దినేషుమాసాతి
పాతనాసహూయతముదగ్రదగ్ధాసుగ్రీవఇతిసత్త్వరమి
తరదిగంతరప్రేషితేషుష్ణవంగబలేషుప్రతినీవృత్తేషుపితృవ
తిహరితిప్రేషితామారుతిజామ్యవదగ్ధదనలసీలప్రభృతయాల
భిసీతోపలబ్ధయస్త్రయవినాశకుపితకన్దుశాపనిశ్చేషితచరాచ
రమపరిచితచారప్రాంతరంకాంతాకాంతాన్వాకస్త్రింశ్చితాం

తూణకంప్రతినీవృత్తేషులనధిగతసీతావృత్తాంతతయాప్రత్యాగతేషుసత్సు
పితృవతిహరితిదక్షిణస్యాందిశీప్రేషితాఃమారుతిజాంబవదంగదనలసీలాఃప్ర
భృతిగ్రహానాదగ్ధజవాక్షుగవయాదయోవిగృహ్యంతేతేవివానరోత్తమాలి
భిసీతోపలబ్ధయఃలప్రావృత్తేధిలీలాభాస్సంతః-తనయవినిశేననిజభ్రతనిధ
నేనకుపితస్యక్రుద్ధస్యకండునామ్నోమహర్షైఃశాపేననిశ్చేషితావిధ్వంసితా
త్పురాచరాజంగమస్థావరాఃమృగపక్షివృక్షగుల్మదయోయస్త్రింస్త్రథోక్త
తథాచరామాయణంకండుర్నామమహాభాగస్సశృవాదీతపోధనఃపహర్షో
పరామామర్షీనియమైదుఃస్వప్నపక్షణః-తస్యతస్త్రిన్వనేపుతోబాలకొదశప
షికఃప్రజ్ఞాప్తోజీవితాంతాయక్రుద్ధస్త్రతమహామునిః-తేనధర్మాత్తన్మాశ్చ
కృత్స్నంత్రత్రమమద్వనంలశరణ్యందురాధర్షమృగపక్షివివజికతమితిలో
రిచితచారమప్రవృత్తప్రాణిసంచారంతచ్చతతప్రాంతరం నికటప్రదేశే

౩౭ చంద్రారామాయణసవ్యాఖ్యానేః పీఠికాంధాకాండః: ౨౦౯

తన్న విద్యతేయస్తి స్తతథా కమత్యంతదుర్గమమిత్యథః-ప్రాంతరందూర
 హనోఽధ్యేత్యమరః - తత్కాంతారం విజనంక్రాంత్యావక్రమ్యకస్తింశ్చ
 తాంతా రెకుత్రచిద్ధరణ్యే ఎకమసురంసిరిత్యురతుః పతిరావణఇతిబుధ్వా
 జ్ఞాత్వా యుద్ధసన్నద్ధాస్సుమరసన్నాహవంతోఽభూవుః॥౨౦॥నిశిచరేతి॥వాలి
 సూసురంగదఃసినిచరపతిరావణఇవేత్యజ్ఞాత్వా తమిశేషః రోషాత్ సీతా
 పహరణరూపాకృత్యకరణజనితకౌపాద్ధతోఃలశనిసిపాతనిభవదంధోశ్చివ్ర
 హగసద్యశేనతాడనేనమప్తిఘాతేనఅసురేభ్యోహేతంతలసురహితంచతుర్థి
 తద్రేత్యుచిసానమాసః-సురాణామహితంచామందైత్యప్రహృత్యనిగ్న
 హ్యసురహితమేవచకారేతివిరోధః-తస్యచాసురహితమచేతనప్రహృత్య
 సురాణాంహితంసుఖంచకారేతిపరిహారాత్ శ్లేషానుప్రాణితోఽరోధా
 భాసాలంకారఃఅభానత్వేవిరోధస్యవిరోధాభానభవ్యతఇతిలక్షణాత్-పు

తారెలసురమేకంసిరిత్యురతుఃపతిరితిబుధ్వా యుద్ధసన్నద్ధాబ
 భూవుః॥వ॥౨౦॥నిశిచరపతిరిత్యవేత్యరోషాదశనిసిపాతనిభ
 నతాడనేనఅసురహితమముప్రహృత్యదైత్యంసురహితమే
 వచకారవాలిసూనుః॥౧॥౨౧॥తతస్తారేయవచనా తతఇతో
 విచిత్ర్యపికటగిరిసానుశయాస్సానుశయాస్సలిలాశయాజలచ
 రపత్యజపతనోత్పతనానుమీయమానపల్వలోపశయంకిమపికు
 హరమవగాహ్యతత్రకంచనకాఞ్చనమయంమయమాయాని

స్పితాగ్రావృత్తం॥౨౧॥తతఇతి॥తతస్తదనంతరం-తారాయాఅవత్యంతారె
 యః-అంగదఃస్త్రీభ్యోఽక్తస్యవచనాన్నియోగవాక్యాద్ధేతోః-తతఇతస్తత్రత
 త్రపిచి త్యాన్విప్యనికటగిరి సానుషుసమిపస్తగిరిచస్త్రేషుశేర తఇతితథోక్తా
 స్సానుశయాఃగహనసంచారజనితశ్రమఃతిరేకా త్తత్రతత్రసంవిశంతీత్యర్థః-
 అధికరణేశేతేరిత్యుచ్చత్యయః-అతఏవసానుశయాస్ససంతాపాః భవేదను
 శయోద్వేషేవత్సంతాపానుబంధయోరితివిశ్వః-వానరాఃసలిలేష్యాశయా
 వాంఛయాపిపాసయేత్యర్థః-జలచరపతంగానాంహంసకారండవాదిజలచ
 ర్నిపక్షివిశేషాణాంపతనోత్పతనైఃప్రదీనోద్దీనగతివిశేషైః అనుమీయమాన
 మభ్యుహ్యమానంయత్పల్వలంసరస్తస్యోపశయేమాశ్రయమంతస్సకాసా
 రమిత్యర్థః-కిమపికించిత్ కుహరం భూవివరగర్భమవగాహ్యప్రవిశ్యకంచనక
 మపికాంచనమయంహిరణ్మయంమయస్యాసురశిల్పినోమాయయావిచిత్రశ

౧౯౦ చంపూ రామాయణ సవ్యాఖ్యానేటిపిఠంధాకాండః.

క్వ్యాదిత్తంరచితం- తథావిహితతపోభంగా యైకృతతపోవిఘ్నాయైతస్త్రి
న్నేవవనేపూర్వం హేమయమయత పోభంగస్యవిహితత్వాదితిభావః-
హేమాయై హేమాఖ్యాయై నను రాంగనాయై పురనేంద్రుహితేననృత్తగీత
సంతోషితేనవిధాత్రావితిగ్ధంతంస్వయంప్రభయాతదాఖ్యాయామేరుసా
వణిక దుహిత్రాపుత్రికయ్యాకృతావనంవిహితరక్షణంవ నోద్దేశంవనప్రవే
శంతవిశస్యవిష్టవతః హేమాయాః ప్రియసఖీ త్వాస్తేరుసావణికదుహిత్రే
సాచనందతప్తతిత్యుససంధేయం-ఉక్తంగామాయణే- దుహితామేరుసా
వణికే-సూతస్యాస్సస్వయంప్రభా- ఇదంరక్షామిభవనం హేమాయావాన
రోత్తమాచమమప్రియసఖీ హేమా నృత్తగీతవిశారదా- తయాదత్తివతాచా
స్త్రిరక్షామిభవనోత్తమమ్ ॥ ౮౦ ॥ తతఃపి తత ప్రవేశానంతం-కృతాతి
ధ్యాయాః ౮ ధీన తా-రణోపరితవల్యాఇతిగ్ధంస్వయంప్రభాయా ప్ర
భావేనసామధ్యేనవిలాదుత్తీర్ణానాంగక లానాంసమయాతిపాతాదపి

ర్షితంవిహితతపోభంగాయైసు రాంగనాయై హేమాయైద్రుహి
తేనవిగ్ధంమేరుసావణిగుహిత్రాస్వయంప్రభయాకృతావ
నంవనోద్దేశమవిశక ॥ ౮౧ ॥ తతఃకృతాతిధ్యాయాస్సస్వయం
ప్రభాయాఃప్రభావేనవిలాదుత్తీర్ణానాంసమయాతిపాతా
వతివ్యతిసుగ్రీవదగ్గఇతివికృతీయపేక్ష్యస గతమనోగదేనాగ్గ
దేనవవనతనయవచప్రత్యయప్రత్యాసీతప్రకృతినాసమాప్రా
యోవవేతముపేయపాంపన్తం గభ్రవానాంపరిదేవనకథా

కాలాతిక్రమణాద్ధతోః-దండ్యంతేనిగృహ్యంతేనేనేదిదాడం- శిలా-సు గీత
స్యకతః-దండఃఆగమివ్యో కాలాతిక్రమణేఅర్హాచండశాసనస్మగ్రిహో
దండయివ్యతీత్యధఃఇతిమర్వావికృతింవి కారప్రతిష్ఠితై క్యుపిలియావ
తే-ఉపేక్ష్యసంగతమనోగదేనసంజాతమనోవ్యాధినా - రోగవ్యాధికదావ
యాఇత్యమరః- అధపవనతనయస్యహనూమతః వచనంతతా-లోచితవ
క్యంతత్ప్రత్యయేన తద్విశ్వాసేనప్రత్యాసీతాపునస్సమా హృతాప్రకృతి
పూర్వావస్థామేనసతతోద్దేనఅంశేనసమాప్రాప్తామవేతో నామనో
ణాగ్రేషుదర్శ్యమన్ధుడిలేమరశార్ధంసంకల్పవవేతనంప్రాప్తయో భూష్వ
తగమనఇత్యమరః-తముపేయపాంప్రాప్తతాం-ఉపేయవానాశ్వానను
చానశ్చేతికవసుప్రత్యయాంతోనిపాతః- ఉదగ్రసుగ్రీవదండపేద యమ

తతఃకృతాతిధ్యాయాః-ఉక్తంగామాయణే ఉపస్థ

చంపూరామాయణేనవ్యాఖ్యానే కిషిం ధాకాండః, ౨౯౧

శ్లోకకంవిధ్యేప్రాజ్ఞుభాస్సముపావిశేదక్షితాగ్రభద్ర్యేషుఉదక్షీరంస
మాశ్రితాః-ముమూషతోహరిశ్రేష్ఠా ఏతత్త్వమమితఃస్త హేతి-స్థవంగళం
గవానాంజాంబవదాదివానరశ్రేష్ఠా నాంపరిదేవనకథా ప్రసంగ-రామస్య
వనవాసంచక్షయందశరథస్యచ-జనస్థానవధంచైవవధంచై వవజటాయుష
ఇత్యాదివిలాపగోష్ఠీప్రస్తావెజటాయుషోనిధనంమరణంనిశవ్య శ్రుత్యావిం
ధ్యరంధ్రాద్వింధ్యపర్వతకందరాత్ - విహీతసంపాతఃకృతనిగఃషఃతత్పి
రామర్యాధఃకంవిసిపాగ్-గ్రంథభిర్యథః-సంపాతినామాగృధ్రగ్రరాజఃజటా
యభా-తాతాన్వానరానేవంవక్ష్యమాణప్రకారేణావాదీదవోచత్-త
ధాచీరామాయణం- సంపాతినాకమనామృతుఃపరంజీవీవిహంగమఃభా
తాజటాయుషశ్చిమాంసృగ్భ్యాతబలపౌరుషః- కందరాదభినిష్క-గమ్యస
వింధ్యస్యమహాగఃఉపవిష్టాహరీక దృష్ట్యాహృష్టాత్పాగిరమబ్రవీది॥

ప్రసజేజటాయుషోనిధనంనిశవ్యవిన్ధ్యరన్ధ్రాద్విహితసమ్మ
తస్సంపాతినామాగృధ్రగ్రరాజస్తానేవమవాదీత్॥ప॥౮౧॥ కే
యాయమక్షతబలేవ్యధిధాయపాపంవత్సే జటాయుషిమమ
శ్రవసీదహస్తః । కస్తాత్పు రాకిరణదాహితవక్ష్యుగ్గంతి
గ్నాంశుచుష్ణవచసాశిశిరీకురుధ్వే॥౮౨॥తతస్తైఃప్రస్తావిత
ప్రవృత్తిస్సంపాతీప్రోషితాయుషే జటాయుషే నివాపాం

౮౧॥తదేహి॥౮౨॥చలలేలవతిసతపరాశ్రమేవివత్సే అనుజేజటాయుషిపా
పంనిధనమధిధాయోక్త్యమమశ్రవసీకర్ణా - కణశబ్దగ్రహణాశ్రోత్రంశ్రుతి
స్త్రీ శ్రవణంశ్రవణ్యమరః-దహంతఃభస్మీకుర్వంతఃయూయంకెకస్తాన్సృ
వోదహనాదేతోః-పురాపూర్వంసూగ్యమండలంప్రత్యుద్గమనకాలఇత్థిరథి
కిరణైఃనిజగభస్మిః - దాహితందగంవక్ష్యుగ్గంగరుద్యగళంయేనతంతి
గ్నాంశుంచంధభానుముష్ణవచసాతతోవ్యతిష్ఠిష్ఠవచనేనేత్యథః శిశిరీకురు
భవక్షదహనజనితదుఃఖాదవ్యసిరిత్యతేయష్టద్వచనసనిత, దుఃఖమితిభావః-
సంపాతేస్సూర్యకిరణదగ్ధవక్షతయావింధ్యవతనాదికథాశ్రీరామాయణేను
సంజేయా-అతతిగ్నాంశోన్యశిరకిరణాసంబంధేఽతత్సంబంధాభిధానాదతి
శియోక్తిభేదఃవసంతతిలకావృత్తం౮౨,తతఇతి॥తతస్తదనంతరంతైర్వచనైః
ప్రస్తావితప్రవృత్తిరాదితఆరభ్యకథితవృత్తాంతః- వార్తాప్రవృత్తిపుణ్డాం
లేభిర్యమరః-సంపాతీప్రోషితాయుషే మృతాయుజటాయుషే నివాపాం

౧౯౨ చంపూరామాయణేన వ్యాఖ్యానే - కిష్కింధాకాండః.

లింతర్వణంజలినిర్వత్యకృత్వేత్యర్థః- నివాపఃపితృతర్పణమిత్యమరః.
 పురాపూర్వంకదాచిత్రస్త్రింశ్చిత్సమయేతమిషాన్వేషణాయక్రవ్యవచయ
 నాయతహారానయనార్థమిత్యర్థః- ప్రేషితేనసుపాశ్వనామ్నానిజసుతే
 నస్వితనయేనసమామ్నాతంకధితం మహేంద్రమహీంద్రస్యమహేంద్రాఖ్య
 కులపర్వతస్యమహీధ్రీశబ్దోవ్యాఖ్యాతఆరణ్యకాండేమహేంద్రీకల్పంగృధ్ర
 రాజమిత్యత్ర-రంధ్రాద్బిలాత్ వినిగతేనదశవదనేనరావణేనసీయమానా
 యాఃఅవస్త్రియమాణాయాఃజానక్యాఃపరిదేవనంవిలాపం జానానోపబు
 ధ్యమానఃమనస్యనిసందధానభిత్వర్థః- జ్ఞాఅవబోధనభిత్వస్తా త్ శాన్.
 సూక్ష్మచక్షుఃసూక్ష్మదృష్టిఃపూర్వోత్తరానుసంధానకుశలభిత్వర్థః సం
 పాతిఃపునరప్యవోచత్ || ౧౩ || తదేవాహ||అలమితి|| కాతర్యేణభయవివస్వల
 త్వేనఅలంకాతస్యంనక ర్తస్యమిత్యర్థః-అలంఘూషణపర్యాప్తిక క్షివారణ

జలినిర్వర్త్యపురాకదాచిత్రమిషాన్వేషణాయప్రేషితేనసుపా
 ర్శ్వనామ్నానిజసుతేనసమామ్నాతంమహేంద్రమహీధ్రీరంధ్ర
 నిర్గతదశవదనేనసీయమాన జానకీపరిదేవనంజానానసూక్ష్మచక్షుః
 పునరప్యవోచత్ || ౧౩ || అలంకాతర్యేణలంకాభిధానాయా
 తుధానరాజధానీమధివసతి సీతాదశవదన సీతాతత్రగచ్ఛంతుభ
 వంతఃకించ || ౧౪ || దివాకరప్రోషభవాంమదార్తినిశాకరో
 నామమనిర్నిరస్యక్ . జగాదవఃకాప్యమహార్యధే ర్యాఃప్రేణేన

వాచకమిత్యమరః-కుతఃదశవదనేసీతారావణావహృతాసీతా లంకాభిధా
 నాయాతుధానరాజధానీంరాక్షస సగరింఅధివసతి అధితిష్ఠతితత్రాస్త
 త్యర్థః * ఉపాన్వధ్యాజ్వనభితికమకత్వంతతస్తత్రలంకాంప్రతీత్యర్థః*
 భవంతోగచ్ఛంతు-శేషేప్రథమభిప్రథమః||౧౪|| తస్మాన్నఘోషప్రత్యయాం
 తరంవిద్యతఇత్యాహ||కించేతి||తదేవవివృణోతి||దివాకరేతి|| దివాకరేణసూ
 ర్యేణయఃప్రోషః పక్షదాహఃతస్మాద్భవతితి తథోక్తామదార్తినిమస్పీడాం
 సంతాపమితియావత్ - నిశాకరోనామనిశాకర ఇతినామ్నాప్రసిద్ధఃచ
 ద్రక్ష్యప్రతీయితేమునః అతీతానాగత దశేతిరస్యక్యదా శీతాన్వేషణ
 థంవానరాఆగచ్ఛేయస్తదాతవపక్షద్వయంపునఃప్రరూఢం భవేదిత్యా
 దివచనప్రత్యయైనిరాకుర్యక్ దివాకరకృత సంతాపస్య నిశాకరనివృత్తి
 సంయుక్తమే వేతిభావః - హేఅహార్యధే ర్యా అపరిహార్యధే ర్యసం
 - - - - - గంగా? అనోనే గంగా? గోయూషా కర్షణం క ఇతిభావః - ప

యస్తా కంకార్యంజగాదఉవాచ - తథాచరామాయణం ఎవ్యంతిప్రే
 పితాస్తత్రరామదూతాఃపన్లంగమాః ఆఖ్యేయారామ మహీషీత్వయా
 తెభ్యోవిహంగమేతితత్తస్మాత్కారణాత్ రామవత్సంసీతాంక్షణేనాల్ప
 కాలేనద్రక్ష్యథప్రేక్ష్యథసత్యవచసోమునేర్వచనంనాన్యతంభవిష్యతీభా
 వఃఉపేంద్రవజ్రావృత్తం॥ ౮౫॥ ఇతీతి॥ ఇత్యనేనవకారేణబ్రువాణంకథ
 యంతంకృతసౌమ్యదంవిరచితసఖ్యంపరావగజ్ఞంపురోవ్యత్రకతపర్యాలో
 చనచతురమిత్యర్థఃతంప్రసిద్ధంసంపాతీమాప్యచ్ఛ్యవయంసాధ్యాయమితివృ
 ష్టాప్రథితప్రభావాఃప్రఖ్యాతబలపౌరుషాః వానరయూధనాధాఃఅంగ
 దాదివానరశ్రేష్ఠాఃప్రవృద్ధహ్వైః జానకీవృత్తాంతశ్రవణలాభాదమందా
 నందభరితాస్సంతఃప్రతస్థిరైప్రస్థితాఃసమవప్రవిభ్యస్థిత్యాత్మనేపదం-వృ
 త్తముపజాతిః॥ ౮౬॥ పర్యప్తైవర్యాప్తఃపరిపూర్ణప్రమదోహర్షోయస్తా
 త్రంపరిపూర్ణానందకరమిత్యర్థః - ప్రమచసంమదోహర్ష ఇతిసపాతనాత్స

తాండ్రక్ష్యథరామవత్సమ్॥ప॥౮౫॥ ఇతిబ్రువాణంకృతసౌ
 మ్యదంతంసంపాతీమాప్యచ్ఛ్యవరావంజమ్॥ప్రవృద్ధహ్వైః
 ప్రథితప్రభావాఃప్రతస్థిరైవానరయూధనాధాః॥ప॥ పర్యా
 వప్రమదముపేయషాంకపీనాంపంథానందశముఖమాగః
 మార్గణాయ॥పా ధేయీకృతకపిరాజశాసనానాంపాథోధి
 ర్మయఃపథాధిర్బహువ॥౫॥౮౭॥సుత్రామపుత్రారిశీము
 ఖానాంస్త్వత్స్వగణస్త్రవలీముఖానామ్-అపామపారస్యని

ధుః- పంథానంసంపాతీకథితమార్గముపేయషాంప్రపాప్తవతాంలబ్ధప్రవృ
 త్తితయాసంకుప్తాంతక్షిగణానామిత్యర్థఃతథాదశముఖమార్గమార్గణాయ
 రాజణ పదవ్యస్తవకార్థంపాథేయీకృతంకపిరాజ శాసనంసుగ్రీవాజ్ఞా
 యైస్తేషాంక్షిద్దండోయంసుగ్రీవఇతితదాజ్ఞాబీవసేనరావంగత్యస్తేషిణా
 మిత్యర్థఃపా ధేయఃసంబలైఃసంతమితియాదవః- కపీనాంవానరాణాంపా
 థోధిస్సముద్రఃసయనపథాఃఅధిర్మేత్రమార్గగోచరోబహువ ఆత్రకపిరాజ
 శాసనేపా ధేయత్వరూపణాద్రూపకాలంకారఃప్రహర్షిణీవృత్తం॥ సుత్రా
 మేత్యవలీముఖానాంగణఃవానరయూధః సుత్రామపుత్రారైర్వామిధనస్య
 శ్రీరామస్యలిముఖానాంబాణానాంఅమోఘానామితిభావః అపారస్యదు
 స్తరస్యఅపాంసిధేస్సముద్రస్యచస్త్వత్స్వఘాశ్రీరామబాణాన్ దుసరం

వారిధించమనస్యమసంధాయైత్యథఃఉభయత్రాపి-అధిగథః దయేషాంక
 మణీతిషష్ఠీసాచ శేషాధికారాచ్ఛేషత్వవివత్తౌ యామేవ-కర్తృత్వవివత్తౌ
 యాంతుద్విత్తీయాభవతీతివేదిత్యం- పశ్చాత్ స్మరణానంతరంలవాబ్జుభో
 వనతవదనస్క-వక్త్రమాశయంకథయితుంసవిద్యంతేవాచోము ఖేషయస్య
 సోవాబ్జుభోభూత్ మూకోభూత్ శ్రీరామబాణానా మమోఘత్వంపా
 ణోనిధేదుఃస్వత్వంచానుసంధాయేమిత్రకతకవ్యమస్తాభిరికర్తృత్యతా
 మాఢ్యేననిరుత్తరోభూదిత్యథఃపృత్యముపజాతిః॥౧౮॥తతస్సితీతదనుతద
 సంతరంలవార్యమాణంలపరిహరవ్యమాణం కాతర్యంభయవిభ్రాంతత్వం
 యస్యాస్తాంషినాం పూర్వోక్తాంవానరసేనాంప్రత్యంగదః ఇద్ధంవత్స్యమా
 ణదీత్యా-లవదత్ అవోచత్ ॥౧౯॥తత్రప్రకారమేవాహ॥కిమితి॥హేమానహీ
 నాలభిమానశూన్యావానరాః-ప్రాణసంకటేపిమానోన పరిత్యాజ్యఇతిహా
 ధయితుమేవమామంత్రితమితిద్రవ్యవ్యం-సగరరచితకుల్యోల్లంఘనేసగరనిభా
 తకుల్యప్రాచయసాగరతరణేకురితాశాఃభగ్నోత్సాహోస్సంతఃకిమితికస్తా

ధేశ్చపశ్చాదవాబ్జుభోవక్త్రమవాబ్జుభోభూత్ ॥౧౮॥తత
 దనువానరసేనామే నామవార్యమాణకాతర్యామిత్ర మవద
 దంగదః॥ప॥౧౯॥కిమితిభజభమానంవానరామానహీ నాస్స
 గరరచితకుల్యోల్లంఘనేకుణ్ణితాశాః॥అకలశభవలెహ్యందుశ్చ
 మంబాడబాదైగ్రిరనవధి మయశోబ్ధింకింసమధాః స్త్రీతుమ్॥

ధేతోఃమానంనిరుత్తరతాంభజభప్రాప్నుధ-నచై తద్యుక్తమితిభావఃకుతః
 కలశభవలెహ్యం అగస్త్యాస్తావ్యంసంభవతీత్యకలశభవలె హ్యంకించబాడ
 బాదై గ్రిబాడబానలప్రభృతిభిఃఆద్యశబ్దాద్గళానలాద యోషిగృహ్యంతే-
 బాడబోబడబానలఇత్యమరః-దుశ్శమంశమయితు వత్స్యం-ఈషద్దురిత్యాది
 నాశిల్పత్యయః-అనవధిమమర్యాచంతశసహస్రాధికయోజనపరిమాణరహి
 తమిత్యథః-ప్రసిద్ధసాగర స్తునై వంభూతఇతిభావః- అయశోబ్ధిమపకీర్తి
 సాగరంతరీతుముల్లంఘయితుంవృతోవేదీగ్గుః- సమగ్ధాశ్చక్తాఃకింసనమ
 గ్ధావవేత్యథః-సాగరమిమంసుతరంయదినలంఘయెయ్యస్తహికాదుస్తరో
 దుష్కి-తిక సాగరఃపశ్యంతాభవేత్-తథాచగీతాయాం - సంభావితస్యజ్ఞాకీ
 తిర్తరణాదతిరిక్యఇతిన్యాయాన్తహాననథకస్యాత్ - తస్తాత్సర్వజైవ
 సాగరోల్లంఘనంవపునరుత్సాహఃకతకవ్యఇతిభావః-అత్రప్రసిద్ధసాగరా
 దుపమానాదుప మేయస్యాయశ సాగరస్యాధిగతకనాద్యవ్యతిరేకాలం

కారః-మాలినీవృత్తం॥౯౦॥తతః॥తతః॥అగదవచనానంతరం-వానరయూ
ధపేషుగజగవయగవాహుదివానరయూధనాధేషు-యూధనాధస్తుయూధ
పశ్యత్యమరః-పారావారస్యసముద్రస్యపారీణతాయాంపారంగతశ్వసము
ద్రపారోల్లంఘనశత్రుభక్తః-సముద్రోభిరకూపారః పారావారశత్రుమరః-
ప్రశ్నేకమేకైకస్త్రిత్యుభక్తః-విభక్త్యగ్రైవ్యయాభావః-ఆత్మకైస్త్వసామ
భ్యః-స్వేయత్తామే తావత్తాండశశింశః॥త్రింశ దాదియోజ నోల్లంఘనవిష
యాంస్వస్వస్థపనశక్తిమ్యుభక్తః-తథావరామాయణే-అబభాషే గజస్త్రు
త్తవేయందశయోజపమిత్యాది-రథయశ్ససత్సుజాంబవాః ప్రభంజనసంజా
తంవవనతనయంవిశ్వ సదత్యంభజవనద్యోహనార్థమేతద్విశేషంఅంజనేయ
మంజనాగభక్తంసంఘాతంహనూమంతంత్తే॥త్రాతశయద్యోతనార్థమేతత్
నిరీశ్యాభిహింశవాః ననుభూతలేసాగరైవాపితైలేషూపవనేషుచ-పాతా
గ॥౯౦॥తతః॥పారావారస్యపారీణతాయామాత్మకక్షేయ
త్తాంప్రశ్నేకంకథయత్సువానరయూధపేషునిర్భాగ్యైశ్చనైయం
ప్రభంజనసంజాతంజాంబవానితమభిహితవాః॥౯౧॥హే
వీరాయూధనాథాఃపరిగతపరుషఃకార్యతీర్థసాదకస్తాన
స్తాకమేతద్బలనిధింభక్తైరేతావతీతిస్త్రుత్వాగజ్ఞాప్రతిజ్ఞా

శస్యాపివామధ్యేనమమాచ్ఛిద్యతేగతిరితిపూర్వంసుగ్రీవసన్నిధౌగ జాదివా
నరయూధప్రేస్వస్వతక్తేప్రఖ్యాపితత్వాదిదానీంస్తవేయందశ యోజనమి
త్యాదినాభునః కిమర్థంస్వస్వస్థపనశక్తిన్యూతాము క్తవంతశ్చితేత్సత్యంఅ
ధికశక్తియుక్తాఅప్యేతేరావణాధిష్ఠితలంకాప్రవేశ సీతాన్వేషణండుష్కర
మితిమత్వాతాదృశ కార్యసాధకస్యమహాధీగస్యహను మతఃప్రోత్సాహనా
ర్థంతథోక్తవంతశ్చితిసర్వంసమంజసం॥౯౧॥ఉ క్తప్రకారమేవాహ॥హేవీరా
భి॥హేవీరాఃశూరాఃయూధనాథాఃయూధశ్రేష్ఠాఃయూయంచాహంచ
వయంతేషామస్తాకం-త్యదాదీనిసగైర్విశ్వబుష్టేకశేషః-ఎతస్యజలధేస్త
రణేలంఘనశక్తిస్సామర్థ్యంతావతీతియతీదశయోజనాదిమాత్రవిషయేత్యర్థః
ఇత్యేవంప్రకారేణపరిగతపరుషఃఫలకాలవిగసః-షాదశ్చేతోభంగఃభేదశ్చ
తీయావత్ విషాదశ్చేతసోభంగఉపాయాభావచింతనైరితిలక్షణాత్-కస్తా
న్దతోఃకార్యఃకర్తవ్యఃఆసీత్ నాయంకార్యఇత్యర్థః-అథవాకార్యేకృతపక్షుని
విషయేపరిగతిపరుషఇత్యాదియోజనాకుతఃఅయమేషభిహింసస్థైర్యః-అనిల

౧౫౬ చంపూరామాయణసవ్యాఖ్యానే-కీషింధాకాండః

సుతఃపానూమాకానిలవచేవతరస్వీతిభావః-రాజ్ఞస్సుగ్రీవస్యప్రతిజ్ఞాం. ఉ
 థ్వకంమాసాన్నవస్తవ్యంవనస్వధ్యోభవివ్యతీత్యేకంరూపాం-అథవాయ
 శ్చమాసాన్నివృత్తోగ్రహప్రప్తానీ తేతివశ్యతి-మత్తుల్యవిభవోభోగైస్సుఖంసవి
 హరివ్యతీత్యేకంరూపాంవాప్రతిజ్ఞాంవాచంస్త్యత్వా- లంఘనాయసముద్ర
 తరణాయోన్ముఖాభిముఖశ్చేద్యుద్యుక్తస్సాన్యద్యరీత్యర్థః-తస్మిన్పయసామాస్ప
 చేసాగరైఃస్పదంప్రతిష్ఠాయామితినిపాతనాత్కుడాగమః- గోష్ఠదేగోపా
 దన్యాసేవాభేదోంతరంప్రాదుర్భవేదుత్పద్యతకింసప్రాదుర్భవేదవేత్సర్థః
 కథయతయద్యతప్రత్యక్తిద్వైతతప్కికథయతైత్సర్థః - మహాతనోరస్య
 యదితీర్థస్యాత్తదాగోష్ఠదమివసాగరోపినుతరణితిభావః-అత్రసాగర
 గోష్ఠదయోర్భేదసంబంధేనసంబంధాభిధానాత్సంబంధేఅసంబంధరూ
 పాతిశయోక్తిః-స్రగరావృత్తం॥ఉదపతదితిసంప్రసిద్ధోయంపానూమాకా

మయమనిలసు తోల్లంఘనాయోన్ముఖశ్చేద్యేదఃప్రాదుర్భవే
 త్కింకభ-గుతపయసామాస్పదేగోష్ఠదేవా॥ప॥౯౨॥ఉదప
 తదవభావంపంపలంచద్ధానోః పరిణతఫలబుధ్యాబాల
 భావేపిసోయంతదనుకులిశపాతక్షుణ్ణగర్జ్జాయతస్త్వచరమది

బాలభావేపిచాత్యేపి- పరిణతఫలబుధ్యాపరివక్వఫలభ్యాంత్యాచండభానో
 స్సూర్యస్యమండలముపభావమభ్యవహర్తుముదపతదుత్పత్తితవాక-తదనూ
 త్వతనానంతరం - కులిశపాతేనఇంద్రప్రయుక్తవజ్రాభిఘాతేనక్షుణ్ణగండా
 యభుగ్నమానుప్రదేశాయ-తస్మైమానుమతేవిధాతాబ్రహ్మ-వాయోరేతత్ప్ర
 తుస్త్యప్రైవరితోపాథకం-తదానీతనయప్రహరణకోపాద్వాయునాస్య
 సంచారసంకోచేనవైశ్రలంక్యసంతాపస్యవిహితతృప్తిభావః-అమేయమ
 సదృశం-వరకాంక్షితకల్పాయురక్షయ్యత్వమజయ్యత్వంబ్రహ్మస్త్రానారా
 యణాస్త్రపాశుపతాస్త్రపభృతిభిరభేద్యత్వంచఅదిశద్దత్తవాక-దేవాద్య
 తేవరశ్శ్రేష్ఠశత్రుమరః-బాల్యవిబబహుయోజనోత్పతనదక్షస్యాముష్యవీర
 శ్యేదానీంకియదేతచ్ఛతయోజనవిస్తీర్ణావలంఘనమితిభావః-తథాచరా
 మాయణంప్రసాదితేదవవనైబహ్మతుభ్యంవరందదౌ-అశస్త్రవధ్యతాంతా
 తసమరెస్యచిత్రమేతిఅత్రబాహ్యేనభౌలంఘనజంఘాలస్యాస్యేదానీంసాగ
 రతరణంకియదితదండాపూషికయాథాకంతరస్యావతనాదర్ధావత్తిరలంకా
 రః-దండాపూషికయాథాకపతనమథాకపత్తిరితసర్వస్వసూత్రం-మాలినీ

321 చంపూరామాయణేనవ్యాఖ్యానే- కిష్కింధాకాండః, ౨౯2
 పృ త్తం॥౯౩॥ ఇత్యుతి॥ ఇత్యుక్తప్రకారేణ రావరాపరవిదాభూర్వోత్తరకార్య
 పర్యాలోచనవతురేణైవ్యర్థజాంబవతాసంధుక్షితంసముపొద్వోధితంప్రా
 భవంసామధ్యాయస్యసతథోక్తః-అసౌమారుతిఃత్రయోవిక్రమాయస్యత్రివి
 క్రమఃబలిమథనవామనరూపోవిష్ణుఃతస్యేమంత్రేవిక్రమంప్రక్రమంప్రతాపం
 తాద్యగభివృద్ధిమిత్యర్థః-అతఏవనిదర్శనాలంకారః-ఉపేయమాప్రాప్తవతా
 స్వవపుషాఃజశ రీరేగవృద్ధింకృత్వాప్రవృద్ధశ రీరస్సస్మిత్యర్థః-అదితటంమ
 హేంద్రతైలసానుమారుహ్యతటంత్రిష్యిత్యమరఃఅసన్నాన్ స్వసమీపస్థాన్
 సైత్యాధిపానంగదజాంబవదాదిసేనాధిపతీకయథోచితంయథాన్యకసన్తా
 న్యబహూక్యత్య-అథానంతరంవారాంసిధింసముద్రంతరి తులంఘ్నితుంవిక
 ల్పన్నదీప్తుఃసన్ననాహసన్నాహంకృతవాన్ శార్దూలవిక్రీడితంవృత్తం౯౪॥
 ఇత్రీశేమత్పరమయోగీంద్రబృందమాససేందిందిరసందోహామం దానందలా

శదమేయంవాయుత్పప్త్యైవిధాతా॥ప॥ ౯౩॥ ఇత్యంజామృవ
 తావరాపరవిదాసస్థుక్షితప్రాభవఃకృత్వావృద్ధిముపేయమా
 స్వవపుషాత్త్రేవిక్రమంప్రక్రమమ్॥ఆరుహ్యేదితటంయథోచ
 తమసౌసమ్మాన్యసై న్యాధిపానాసన్నానథసన్నాహతరి
 తుంవారాంసిధింమారుతిః॥౯౪॥ ఇతిశ్రీవిదర్భరాజవిరచితశ్రీ
 మతిచమ్పూరామాయణేకిష్కింధాకాండస్సమాప్తః॥

భాభినందితరఘునందనచరణారవిందమకరందాస్వాదనకంఠశి తసారస్వతే
 నాఖండతపఃప్రచండ మునిప్రకాండమండలేశ్వరశాండిల్యమ హామనిగో
 త్రావతంసస్యవం చనాన్వయసుధాపారావార పారిజాతస్యధన్వంతర్యు
 తారాంతరస్యాయుర్వేదప్రముఖనిఖిలవి ద్యాసారసర్వజ్ఞసార్వభౌమస్య
 కొండోపండితవర్యస్యత నూశనగంగాంబికాగర్భరత్నాకరసు ధాకరే
 రామచంద్రబుధేంద్రవిరచితాయాంచంపూ రామాయణవ్యాఖ్యానా
 సాహిత్యమంజూషికానమాఖ్యానాంకిష్కింధాకాండస్సమాప్తః॥

నిర్దురోఃపురఃపురఃపురః - నిరంతరమవిచ్ఛిన్నంవిరామరహితంవానిష్ప
తన్నిగళేన్యాప్సవషణ్మశ్రువృష్టిగ్రస్యసతథోక్తభవ-తథాతతభవ
త్రత్రత్రవితతజీమూత తయావితీణఃమేఘబృందతయా॥ ని॥ ఘనజీమూ
లముదిరేత్యమరః - వారిష్టవస్తరళః అతవశిధిలోవిశ్లిష్టః ధమ్మిల్లగనిచ
యోయస్యసతథోక్తః - విశ్లేఢశిఖాబంధభవేత్యథః॥ని॥ పారిష్టవంతుత
రళం॥ ధమ్మిల్లస్సంయతాఃకచాభ్యమరః - సంత్రస్యమానస్సంత్రాసం
ప్రాప్నోవాసంకుంజరయూధః గజనివహాయస్య సతథోక్తతయాసం
జాతస్సముత్పన్నఃశ్వయధుశ్శోభగుణోయస్యసతథోక్తభవ॥ని॥ శోభస్తు
శ్వయధుశ్శోభభవత్యమరః - సాధ్వసేనభియాధావమా నానాంవలాయ
మానానాంహరిణగణానాంమృగయూధానాం- యేచరణాఃపాదాస్తే
పాంఖరతరఖురకోటిభిరతిశితకస్సాన్త్రైః॥ని॥ శఘంక్లేఖురఃపుమానిత్యమ

షణ్భవతతభవోవితతజీమూతబృందతయాపారిష్టవశిధిల

ధమ్మిల్లభవసంత్రాస్యమానకుంజరయూధతయాసంజాత

శ్వయధురివసాధ్వసధావమానహరిణగణచరణఖరఖుర

కోటిపాటనోద్ధూతధాతుధూళీపాళీపాటలితవికటకటక

తయాక్షిరితశోణితభవతత్ప్రబుద్ధకంఠీరవముఖరితకంద

రతయాకృతాక్రందభవపరిసరగహ్వరనిబిరసస్సరత్సరీస్స

రః- పాటనైసవిదారణేనడధూతాయధాతుధూళీవాళ్యస్సిందూరా
దిధాతురజఃపుంజాస్తాభిఃపాటలితాస్యరుణితానివికట కటకానిమ్నో
న్నతనితంబదేశాయస్యసతథోక్తతయా॥ ని॥ కటకోస్తీనితంబోదరి
త్యమరః- త్షిరితశోణితఃనిసుతర క్తభవ - తత్తేతస్త్రిముత్పతనసమయే
ప్రబుద్ధేబోధంప్రాప్తైఃకంఠీరవైస్సింహైః॥ ని॥ కంఠీరవాగజరిపురిత్య
మరః-ముఖరితాఃవాచాలితాఃకందరాగుహాయస్యసతథోక్తతయా॥ ని॥
దరీతుకందరోవాస్తీరత్యమరః - కృతాక్రందోపహితాక్రోశభవముఖరి
తశబ్దోవ్యాఖ్యాతఃపరిసరగహ్వరేభ్యః పర్యంతకందరేభ్యః నిబిరసంనిబి
డంనిసుతానిగతాఃప్రాణప్రయాసేననిసుతాఇతియావత్ - సరీస్స
పాఃవ్యాళాయస్యసతథోక్తతయానిగళితాంప్రమాలాబహిష్కర్తవ్యతీ
సంతతిరివ॥ని॥నిబిడంనిబిరసంచదృఢంగాఢంప్రచక్షతభవైజయంతీ-నేన్సి
దక్షిణిరీనచావితినిశద్ధాన్విరీసచ్ఛత్యయః॥ని॥ చక్రీవ్యాళేస్సరీస్సవభి

మరఃఘూర్ణమానానాంపరిత్రమమాణానాంతరూణాంవిటవకోటిభిశ్చ
 ఖగైస్తాడితాద్విదళితాజ్జలదబృందాత్యుందితైశీకరనికరైర్జలబిందుసం
 దోహైః॥ని॥శీకరీంబుకణఃస్త్పతేఇతినిఘంటుః-కోరకితస్సంజాతకోరకః
 ఆకారోమూర్తిర్యస్యసతథోక్తయా॥ని॥విటపఃపల్లవేషిణ్యేస్తారేస్తంబశా
 ఖయోరితివిశ్వః- సముపజాతస్వేదస్సంజాతఘర్తోదకఇవస్ఫటికతపేషు
 స్ఫటికమయసానుషయేఉపలాస్తవప్రస్తరాఃకారిన్యాతియద్యోతనా
 ర్గంస్ఫటికగ్రహణం॥ని॥ఉపలంప్రస్తరేమణావిత్వమరః - తేషుపతనేనదళి
 తానాంవిడిణాకానాంకీదకానాంవేణు విశేషాణాంసుషిరేషురంధ్రేషు
 సమ్మూర్ణంతఃప్రవిశంతియేవవనాస్తైరేవపూర్తాగ్రైఃపరిపూరితంగ
 గసంయస్యసతథోక్తతయా ॥ ని॥ వేణవఃకీచకాస్తేస్యర్యేస్యనంత్యనిలోద్ధ
 వతయానిగళితాంత్రమాలఇవఘూర్ణమానతరువిటవకోటి
 పాటితజలదబృందస్యందితశీకరకోరకితాకారతయాసము
 పజాతస్వేదఇవస్ఫటికతపేషుపలవతన దళితకీచకసుషిరస
 మ్మూర్ణతప్తననపూర్తారపూరితగగనతయాప్రవర్ధమా
 నోద్వక్వాస్ ఇవవచసామవిషయందౌస్త్వమభజత్ ॥ ౨॥
 ప ॥ కృత్వామారుతి లంఘనోర్తి తరయాత్తత్రానుయా
 త్రాంతతః పర్యాయాత్పలితామహేంద్రగహనక్షోణీరు
 హణాంతలిః మధ్యేవారినిధిప్రకాశితశిఖాసేతోఃకృతేభా
 వినస్సూత్రన్యాసనిఖాతశంకునివహ భ్రాంతింపయోధాద
 తాఇత్యమరః - ప్రవర్ధమానఃసమేధమానః ఉద్వక్వాసోయస్యసత
 థోక్తఇవేతన్యత్రోత్ప్రేక్షితౌ - వచసామవిషయంవక్తుమశక్యందౌస్త్వం
 దురవస్తత్వంనిదురవస్థాతుదౌస్త్వస్యాదిత్యమరశేపః అభజతప్రాప॥
 ౨॥కృత్వలితత్రతస్త్రింశ్చమయేమారుతేస్సమతఃలంఘనేనఉత్తజేనో
 ణీతఉన్నోయోరయోవేగస్తస్తాద్యేతోరసు యాత్రాంకృత్వాఅనుస్మ
 త్యగత్వేత్యర్థః- తతఃఅనుయాత్రానంతరంపర్యాయాత్కృమాత్ - మ
 థ్యేవారినిధి సముద్రమధ్యే * పారేమధ్యేవప్యావేత్యవ్యయాభావఃవత
 తాంమహేంద్రపర్వతస్యగహనేబ్రహ్మరణ్యేవగ్రమానానాం క్షోణీరు
 హణాంవృక్షాణాంతలిః పక్షిగఃప్రకాశితాః ప్రకటిభూతాఃశిఖాః అ
 గ్రాణీయస్యాస్యాతథాభూతాసర్వభావినఃకరిష్యమాణస్యనేతోఃకృతేని

ర్చితంనూ త్రన్యాసేననిఖాతానాంశంకూనాంనివహస్యభాగ్రింతింపయో
 ధాసింధా- దధాధృతవతి॥ని॥ స్థాణురస్తీధ్రుగ్రవశ్యంకురిత్యమరః- ఉత్పే
 త్తాలంకారః- శార్దులవిక్రీడితవృత్తం॥౩॥పక్షేతి॥ పక్షయోరభిఘాతర
 యేణాభిఘాతవేగేనరేచితానిరస్తా విచమాలాయస్యతస్తాత్పాథోనిధే
 స్సముద్రాత్సకాశాత్ పవననందనస్యహనూమతః విశ్రమాయఉత్తుంగ
 శృంగకులకీలితనాకలోక ఉన్నతశిఖరనివహవ్యాప్తస్వర్గలోకోమైనాకో
 యముభూభృత్ మై నాకాద్రిఃసంభ్రమేణ వేగేనోద జృంభతవసంతతిల
 కావృత్తం॥౪॥తతఃకిమిత్యతపహ॥తత్రేతి॥ తత్రతస్మింత్సమయే-యాత్రా
 యాఃసము ద్రలంఘనవ్రయాణస్య ప్రత్యూహావిఘ్నఃప్రత్యుద్భూతః
 ప్రత్యుద్గతభివర్యాలోచ్యతంమై నాకంవక్షసావక్షస్థలేనాధః పాతయి
 ధా॥౩॥ప॥ వక్షాభిఘాతరయరేచితవిచమాలాత్పాథోని
 ధేఃపవననందనవిశ్రమాయ॥ ఉత్తుంగశృంగకులకీలితనాక
 లోకోమైనాకభూభృదుదజృంభతసంభ్రమేణ ౪॥౫॥తత్ర
 యాత్రాప్రత్యూహఃప్రత్యుద్భూతభివక్షసాత మధఃపా
 తయిత్వాప్రయాంతమేనంసాంత్యయన్ సపహిరణ్యనా
 భోబభాషే॥౫॥ప॥ సాగరేణకృతజ్ఞేనతవాధ్వశ్రాంతిశాం
 తమెయూరుతేప్రేరితోస్త్యద్యసామ్యవిశ్రామ్యగమ్యతాం॥౬
 త్వాప్రయాంతం వేగేనగచ్ఛంతమేనంహనూమంతం సాంత్యయన్ సా
 మవచనైరుపలాలయన్ సపహఃసోయంహిరణ్యనాభోహిరణ్యప్రధానో
 మైనాకోబభాషేఉవాచ॥ ని॥ నాభిఃప్రధానేభివివక్షః- అచ్చగ్రిత్యస్యవ
 భూర్వాత్సమలోమ్న ఇత్య త్రాజంతయోగ విభాగాత్సమాసాంతో
 చ్చగ్రిత్యయః॥౫॥ఉక్తప్రకారమేవవిశదయతి॥సాగరేణేతి॥ హేమారుతే
 కృతంజానాతీతికృతజ్ఞేన-అతోనుపనగేకకభితికవప్రత్యయః॥శ్లో॥అహమి
 త్వాకునాధేనసగరేణవివర్ధితః॥ ఇత్వాకునవివశ్చాయంతన్నార్హత్యవసీ
 దితుమిశ్రీరామాయణోక్తరీత్యాఉపకారజ్ఞేనేత్యర్థః-కుతస్సాగరేణసగ
 రనిమిత్తేన సముద్రేణ - తవఅధ్వ శ్రాంతిశాంతయే అధ్వ శ్రమాప
 నోద నాధకం అద్యేదాసిం ప్రేరితః ప్రచోదితః - ప్రేషిత ఇతిపారే
 ప్రహేతః అస్మి - అతఃహేసామ్య సాధో విశ్రామ్యాధ్వ శ్రమమపసీ
 యః మయితిశేషః- గమ్యతాం ॥ ౬ ॥ అ॥ సహిసముద్రప్రేషణమేనా

త్రనిమిత్తంకింతుసుహృత్సంబంధాదపిమదాగమనముపపద్యతే ఇత్యాహ॥
 త్వదితి॥ హేమారుతేత్వత్పిత్రామారుతేనపూర్వమహంపర్యతభేదినఃప
 ర్యతపక్షజ్ఞేదినఇంద్రాత్పిరిత్రాతఃపరిరక్షితః త్వత్పితృసహాయేనాహం
 నిర్బంధవిముక్తోస్తీత్యథః* భీత్రాధానాంభయహేతురిత్యపాదానా
 త్పంచమీ - తస్మాత్కారణాద్విపక్షశ్శత్రుఃపక్షరహితశ్చనాస్తి - అద్యా
 స్తీన్నవసరేనపక్షసుహృత్పక్షసహితశ్చేతిమత్వామాంభజవిశ్రమార్థం
 మయినవసేత్యథః॥ ౭॥ ఏవమితి॥ ఎవముక్తరీత్యాప్రార్థయమానంయూ
 చమానమేనంమై నాకంసంమాన్యమానయిత్యా* యథారామవినిర్ముక్త
 శ్శరఃశ్వసనవిక్రమః । గచ్ఛేత్తద్దగ్ధమిష్యామిలంకాంరావణపాలితామి
 తిరామాయణోక్తరీత్యావ్రతిజ్ఞాయా విహితత్వాత్ కార్యకాలస్యాత్య
 యికత్వాచ్చఇహంతరేమయానస్థాతవ్యమితిసమాధాయేత్యథః - కా
 ర్యగత్యాస్వామికార్యవశేన - హనుమతిగతవతిసతి॥ ౮॥ తతఃకింజాతం
 వ॥ త్వత్పిత్రాహంపరిత్రాతః పూర్వంపర్యతభేదినఃత
 స్మాన్నాస్తివిపక్షోద్యసపక్షఇతిమాంభజ॥ ౭॥ ౫॥ ఏవం
 ప్రాథమ్యామానమేనంసమ్మాన్యకార్యగత్యాగతవతిహ
 నుమతి॥ ౮॥ ౬॥ అవలోక్యహిరణ్యనాభమబ్ధావలమానంవ
 లమానమాధివద్రః। శతమన్యురపేతమన్యురాసీత్పవమా
 నాత్మజసేవనాదముష్మి॥౯॥౫॥ తదనుయథాపురంలంకా
 తత్రాహ॥ అవలోక్యేతి॥ వలమానాచలనశీలామథ్నాతివిదారయ
 తీతితథోక్తంవజ్రందంభోశ్చిర్యస్యసతథోక్తః-యద్వావబ యోరేకత్వస్త్వ
 రణాత్ బలస్యబలాఖ్యాసురస్యమానంగర్వం॥ ని॥ గర్వోభిమానోహం
 కారిత్యమరః-మథ్నాతి నాశయతీతితథోక్తంవజ్రంయస్యసతథోక్తఃశత
 మన్యుశ్చతక్రతురబ్ధావల మానంహిరణ్యనాభ మవలోక్యలక్ష్మ్యంలభ్యాపీ
 త్యర్థః - పవమానాత్మజసేవనాదేతోరముష్మిన్స్తా కేవిషయే-అపేతమ
 న్యుఃవిగతమన్యురాసీత్ - శ్రీరామకార్యాథంప్రవృత్తస్యసేవనాయప్ర
 వృత్తత్వాదైవ్విరమవిగణయ్యౌపశాంతకోపోఘాదిత్యథః॥౯॥ తదస్మి
 తి॥ తదనుమై నాకనిగణమనంతరంపురాయథాయథా పురంపూర్వవ
 దిత్యథః-యథా సాదృశ్యఇత్యవ్యయీభావేద్రాసోనవ్రంస కేద్రాతిప
 దికసేవ్యేతిహ్రస్వత్వం-లంకాపురంరావణ రాజధానీంప్రతిప్రధావతోవే

గేనగచ్ఛతోహనుమ తస్సరణింమాగ౯ంఅరుణ సారథేరనురుసార
 థేస్సూర్యస్య॥ ని॥ సూరసూతోరుణోనురురిత్యమరః- పదవీంవింధ్యఇ
 వసురసానామద్విరసనజనసి సవహమాతారంహసాతరసా॥ ని॥ రంహ
 స్తరసీతురయస్యవత్సయమరః-వదనంవ్యాదాయశతయోజనపరిమితంవ్యా
 యోజనపరిమితంవ్యాప్తంకృత్వాఅరుణద్రురోధేభ్యథః- రుతవరణఇ
 తిథాలోగ్లజ్జే॥౧౦॥తతః-కిమతతహ॥ఉజ్జృంభితస్యేతి॥తరసావేగేనసుర
 సాంవిశేతుమజ్జృంభితస్యప్రవృద్ధస్యఅస్యపవమానసూనోఃహనుమతః
 పాదాపయోధికలితౌసముద్రసంస్థితౌఅభూతాం- తథోత్తమాంగంశిర
 స్తు॥ ని॥ఉత్తమాంగంశిరశ్శీవమిత్యమరః- గగనస్రవంత్యాఃగగనావ
 గాయాఃమందాకిన్యాఃవీచీచయేభ్యస్తరంగవరంపరాభ్యఃస్థలితానాంవి
 గళితానాంశీకరాణామంబుకణానాంమలాఃస్రజోబిభత్తితథోక్తమభ

పురంప్రతిప్రధావతోహనుమతస్సరణిమరుణదరుణసార
 థేఃపదవీంవింధ్యఇవవదనంవ్యాదాయద్విరసనజనసిరంహ
 సాసురసా॥౧౦॥ప॥ఉజ్జృంభితస్యతరసాసురసాంవిశేతుం
 పాదాపయోధికలితౌపవమానసూనోః॥అస్యోత్తమాంగ
 మభవద్గగనస్రవంతీవీచీచయస్థలితశీకరమాలభారి॥౧౧ప॥
 తనుంతనూకృత్యతదాహనుమాక్కృత్వావగాహంజరరే
 తదీయే॥ తతోవినిష్క్రమ్యసవక్రపాణేస్త్రివిక్రమప్రక్రమ

వత్- సురసావక్త్రాదికంనిజవపుర్యథాస్యాత్తథాయంనిజసామధ్యాఽ
 ద్వ్యవధాతేత్యథః॥ ని॥ స్రవంతీనిమ్నగావగా-శీకరోంబుకణఃస్త్పత
 ఇతిచామరః-ఇష్టకైషికమాలానాంచితతూలభారిష్వితిమాలాశబ్దస్యహ
 స్వత్వం-అత్రహనుమదుత్తమాంగస్యగగనస్రవంతీశీకరమాలభారిత్వా
 సంబంధేషితత్సంబంధోక్తేరసంబంధేసంబంధరూపాతిశయోక్తిః-వసం
 తతిలకావృత్తం॥ ౧౧॥ తనుమతి॥తదాతస్త్రింత్యమయే-తాదృగ్రూపథా
 రణేనప్రసిద్ధప్రభావః- హనుమాత్తనుంజిజశరీరంత నూకృత్యఅంగుష్ఠ
 మాత్రంకృత్వా- శీఘ్రప్రవేశనిగ౯మనసౌకర్యాథమితిభావఃతదీయే
 సురసాసంబంధినిజరే కుటీకహారేప్రవేశంకృత్వాప్రవిశ్యతతస్తదనం
 తరంవినిష్క్రమ్యవదనపిథానాత్ పూర్వమేవనిగ౯త్యత్రయోవిక్రమాః
 పాదన్యాసాః యస్యబలిబంధనోద్యుక్తస్యేత్యథః- చక్రంసుదశకం

పాణాయస్యచక్రపాణేర్వానునావతారస్యవిష్ణోఃసప్తమ్యువమానేత్యా
 దిగాబహుప్రహిః - ప్రహరణాథేభ్యఃపరేసిష్ఠాసప్తమ్యాభవత్యతిన
 ప్తమ్యాఃవరనిపాతః - ప్రక్రమంతత్సదృశప్రకారమిత్యథః - అతఏవని
 దశకానా- చక్రీబలిబంధనోద్భుక్తోవామనఃసుధాప్రవృద్ధోభూత్వాపుః
 ప్రకృతిస్తోభూత్తధా యమితాదృగ్నుపొబభూవెత్యథః తథాచరా
 మాయణం॥శ్లో॥ తద్దృష్ట్వాద్వ్యదితంత్యాస్యంవాయుపుత్రస్సుబుద్ధిమాన్
 ససంపృష్ట్యాత్మనఃకాయంబ భూవాంగుప్థమాత్రకః ॥ సోభివత్యాథత
 ద్వక్త్రంనిష్పత్యచమహాజవః । అంతరిక్షేస్థితఃశ్రీమాదంవచనమబ్రవీది
 తి-వృత్తమవజాతిః॥ ౧౨॥ అనంతరప్యత్రాంతమాహ ॥ భూయభితి॥ సో
 యంసుగసావిజయప్రసిద్ధ పరాక్రమసంపన్నః - రఘునాథదూతోహ
 నూమాన్ భూయఃపునరసి గచ్ఛన్విధిమార్గేణాయానిరోధాదనాతపసిగ్ర
 హాన్ధేతోః॥ని॥ ఛాయాత్వనాతికే కాంతావిజయంతి - ఉపపన్నమ
 న్యుఃపాప్రక్రోధఃఅతఏవనృసింహస్యరంహభవరంహా వేగోయస్యస
 మేవచక్రే॥ ౧౩॥ ప॥భూయోపిసోయంరఘునాథదూతశ్చ
 ఛేదగచ్ఛన్నఖరైః॥౧౪॥నైపుసింహరంహఃపథిసింహ
 కాంగంఛాపైః ॥ సోధాగువపన్నమన్యః॥౧౫॥తదను
 పారావారస్యపారేలంబశిఖిణిలంబమానఃప్రతనుతరవ
 తథోక్తస్సన్నిత్యపమా - సింహికాయాస్సింహికాఖ్యా యాఃఛాయా
 గ్రహస్యరామమాతురంగంకలేబరం - ఖరాగైఃసంభితమఖైఃనఖరై
 నిజసఖైః॥ని॥నఖఃస్యాన్నఖరోస్త్రీయమిత్యమరః- చిచ్ఛేదవిదదార
 యథా-స్ససింహాహిరణ్యకశిపుగాత్రంతథాయ మపిసింహికాంగంచి
 ఛేదేత్సర్గః॥తతస్తస్మానఖైస్తేర్నమాకణ్యత్యవనరః॥ఉత్పపా
 తాథసగేనమనస్సంపాతవిక్రమగతి రామాయణవచనం-వృత్తంతుపూ
 ర్వవత్ ॥ ౧౬॥ తదన్వీతి॥తదనుసింహికాంగధేదనానంతరం - అపారం
 పారమస్యదుస్తరత్వాత్పారావారస్యముద్రః- పవయోరభేదః ॥ తస్య
 పారేపరతీరే- లంబశిఖిణిలంబాశ్శ్రేణిరాలంబమానశిఖిణిత్యపారః ॥
 శ్లో॥ సలంబశిఖరేలంబేలంబమానపయోధగగ్గతిరామాయణేఉక్తత్వా
 త్- యుద్వాలంబపర్వతస్యైవలంబమానగతినామాంతరం- లంబమా
 నఃప్రవిష్టస్సక్ప్రతనుతరపపురత్యంతసూక్ష్మశరీరస్సక్ - పరేషామప్ర

కాకార్థమితిభావః - లంకాపురస్యోత్తరగోపురద్వారము త్తరపురద్వారంయద్యపి॥ ని॥ పురద్వారంతుగోపురమిత్యమరః-తథాపికరికలభకణావాతంసాదివదపానరు క్త్యంద్రష్టవ్యం - ఆసాద్యప్రావ్యలం కేయంకేన మాగేణనుప్రవేశేతిజ్ఞాతుమితిభావః - నితాంతమత్యంతంచింతావీవతంతుసంతా నానిసూత్రసంతతయ సైస్సందానితంబద్ధంఅంతః కరణం యస్యసతతోక్తోభూత్ - దురంతచింతాకాంతాంతరం గోబఘావె త్యర్థః॥ ని॥ బద్ధేసందానితంమూతమిత్యమరః॥ ౧౮॥ చింతాప్రకారమేవాహ ॥ వానిరేతి ॥ వానరసేనాలంతరాయం సురసాగ్రహణాదిరూపంవిఘ్నంవితస్వలతంకు ర్వాణందుస్తరభ్యత్యర్థః - ఇమమేనమతివిస్తీర్ణముదస్వంతంసముద్రంకథంకుతోవాతరేత్ లంఘయేత్ - తరితుమశక్యోయముదధితిభావః- యథాకథంచితస్సాగరంతరతునామ - యాతుధా

పుర్లంకాపురోత్తరగోపురద్వారమాసాద్యనితాంతచింతా తంతుసంతానసందానితాంతఃకరణోభూత్ ॥ ౧౮॥ గ॥ వానరసేనాకథంతరేదిమమంతరాయంవితస్వంతముదస్వంతంతరతునామకథముపయాతుయాతు ధానరాజధానీమిమాంసర్వధాపివితథమనోరథోదాశరధిర్హీకృతార్గవలంఘనఃకేవలమహమభవంజీవతివానవేతి జానామిజానకీమితిత్రతత్రభగవతీంసీతామవజిగమిషు రాంజనేయఃప్రచ్ఛన్నసంచారహేతోరస్తమయంగభ స్తిమాలినఃకేవలమధిలూ

నానాం రాక్షసానాంరాజధానీంప్రికూటస్థితామిమాం లంకాంకథముపయాతుకథంప్రాప్నుయాత్ - సర్వధాప్రాప్తుశక్యేత్యర్థః - సర్వధాసర్వప్రయత్నేనపర్యాలోచనాయాంక్రియమాణాయాంసత్యాండాశరధిఃశ్రీరామఃవితథమనోరథఃవ్యర్థసంకల్పవి - అహషపికేవలమత్యంతంమోఘీకృతంవిఫలీకృతం అణ్వలంఘనంయేనసతాదృశోభవమభూవం- జానకీసందేశకాథకమాగతోస్త్రిబహుప్రయత్నేన- జానకీజీవతీవానజానామీ త్యేవంబహుధాసం చింత్యవృథాచింతయాకింప్రయోజనమితినిష్ప్రైర్గ్రయవజ్జభ్యతత్రతత్రపురేవనేషు చభగవతీంఘహనుభావాంసీతామాంజనేయోహనూమానవజిగమిషుః అవగంతుమిచ్ఛస్సప్రచ్ఛన్నేనరహస్యే నసంచారహేతోఃసంచారనిమి త్తం- గథ స్తి

చంపూరామాయణేనవ్యాఖ్యానేనుందరకాండః, ౯

హలినఃసూర్యస్యాస్తమయంకేవలమస్తమయమేవ అభిలలాషచకమే
 పకాంతావితిధాతౌలిః ౧౫॥ తదస్వతి॥ తదనుహనూమద్భింతా
 తరంతాతమఖస్యతమఖసంబంధినఃతస్యేదమిత్యన్ అగస్త్యస్యస
 స్మిధానితీప్తస్యచావస్యవైష్ణవస్యధనుషఃప్రయోజనవేళాకార్యావస
 రేప్రత్యాసీదతిసమాగతేప్రచేతసేవరుణాయకథయతుమివభగవతిమ
 హత్తనిభాస్వతివివస్వజసూర్యేప్రతీచీందిశంప్రవిశతిప్రాప్తవతిసతి॥ ౧౬॥
 గగనతలమితి॥ ఇదంగగనతలమాకాశమండలంఅప రమహీధరకటకేవ్వ
 స్తాచలనితంబేషయానికాంతారాణిఅరణ్యానితత్సముద్భవస్యతత్సంజా
 తస్యదావపావకస్యనవాగ్నెస్థిశాశ్రేణిభిజ్వాలాజాతైఃశాణితంకిమరు
 ణీకృతంకిము-అభవాసమివంసికటంప్రతీసమావతన్నాగచ్ఛన్యఃప తంగః
 సూర్యఃపతంగఃపక్షిసూర్యయోత్సవరఃతస్యరశ్మీనాంకిరణానాంప్రగ్ర

హ*॥ ౧౫॥ ౧౫॥ తదనుశాత మఖస్యాగస్త్యసస్మిధానితీప్తచావ
 స్యప్రత్యాసీదతిప్రయోజనవేళేతిప్రచేతసే కథయతుమివప్రతీ
 చీందిశంప్రవిశతిభగవతిభాస్వతి* ౧౫॥ ౧౬॥ గగనతలమిదమ
 వరమహీధరకటకకాంతారసముగ్ధవదావపావకశిఖాశ్రేణిభిః
 కిముశోణితమథవా సమిపమావతస్పృశ్యగర్భిన్యగతర వేష్టనని
 ష్ట్యాతానలతటతపనోవలజాలసమల్లిసజ్జ్వలాపటలైఃకిమూ
 పాటలిత మాహాస్విదభ్యాగతాయ మిత్రాయమహాఘోమ
 ర్భ్యంప్రదాతుంప్రముదిత చేతసాప్రచేతసా తూగ్ధుగ్ధనోద
 హణామితిచగమ్యతేవృథతరవేష్టననలతిగాఢసంవలనేననిష్ఠ్యాతొన్దిగతొ
 నలోగ్నిర్యేషాంతానియానితటతపనోవలజాలానితటవతిః సూర్యకాం
 తమణికిరాస్తైభ్యస్సచుస్థిస్థిస్సంస్ఫురన్భిజ్వాలాపటలైరచ్చిఃపుంజై
 రాపాటలితమాసమంతాదరుణితంకిం ఆహోస్విద్యద్వా * ఆహోఉ
 తాహాకిముతవికల్పేకింకిమూతచ - స్వీత్సృశ్చేచవితకేచేత్సృభయ
 త్రాప్యమరః- అగతాయనిజనివాసంప్రాప్తాయమిత్రాయ సూర్యాయ
 సుహృదేవ- మిత్రంసుహృదిమిత్రోకథితవిశ్వః- మహాఘోమమూల్యం
 అగ్ధార్థం పూజార్థం ద్రవ్యమఘ్నంపాదాఘ్నభ్యాంచేతి యత్సృత్య
 యః* మూల్యేపూజావిధావర్ణంపట్నుత్రివ్వఘ్నో మఘ్నభాగితచామ
 రఃప్రదాతుంప్రముదిత చేతసాసంతుష్టాంతఃకరణేన ప్రచేతసావరుణేన

తూణం మిత్రాగ మనజనితసంభ్రమాత్సత్వరం అణవోదరాత్సము
ద్రమధ్యాదుద్గీర్ణమణాన్యధీయమాణానియాని మాణిక్యానితేషాంకిర
జైగరుణితంకిం- అతః ప్యుతోద్గీర్ణమాణశబ్దయోః గౌణార్థత్వాన్న
గ్రాహ్యత్వంకింతు సౌందర్యావహత్వమేవేత్యక్తంప్రాక్ ఆహూస్విత్రా
రావథతరంగిణీసలిల మాకాశగంగోదకమపి తారావధోంతరిక్షంచే
త్సమరః- రసయితమసాద్వదయితంపాతుమితియావత్ రసోగంధర
సేస్వాదఇతివై జయంతీఉజ్జ్వలభితస్యాదగతస్యచరమసాగ రౌర్వాగ్నేః
వచ్చిమనమద్రవతి బడబానలస్య హర్వస్తుబాడబోబడబానలఇత్సమ
రః- అర్చిఃపుంజేనజ్వాలాబాలేన ఇహేదానీంరంజితం అరుణీకృతరికిమి
త్సనైసప్రకారేణసకలజనస్యసర్వేషాంజనానామిత్యథః-సంచేహసం
హోహంసుశయోతిశయం సుదధానేన ముత్పాదయతి సంధ్యారాగేన

గోద్గీర్ణమాణమాణిక్యకిరణైఃకిమరుణిత మాహూస్విత్రారావ
థతరంగిణీ సలిలమపిరసయితముజ్జ్వలభితస్యచరమ సాగరౌ
ర్వాగ్నే రర్చిః పుంజేఃకిమనుగంతితమితి సకలజనస్యసందేహస
న్తోహంసందధానసన్ధ్యాగౌగే సమదచ్చితే సగసీరుహశ్రేణీ
షువత్రపుటకవాట సిధానాసువ్రతి కుముదభవనం మకరందభి
క్షౌమటత్సూనాధువ్రతద్విజేషువికచకువలయ కలికాకర్ణణికషా
యేషుసాయంతన వాయుషుతతత్తత్సంవరత్సతి మిరేషుకా

మదంచితేనముజ్జ్వలభితేసతిఅత్రగగనతలస్యానిధారితానైక హేతునిమి
తారుణితతోష్ణే ౧ కణాదుష్ణేగ్రితా - తదుజ్జీవితిశ్చాయంసంచేహఇతి
సంతేహః-తథాసగసీరుహశ్రేణీషుఅంభోజరాజిషుగృహస్థాంతగృహ
శ్రేణీష్యితిచగమ్యతే- వత్రపుటాన్యేవకవాటాన్యరరాణితా నిపిధానాని
ఛాదనానియాసాంతాసు ముకుళితాసుసతీష్విత్యర్థః * కవాటమరరంతు
త్యై- అపిధానలిరోధానపిధానాచ్ఛాదనానిచేత్సమరః* వప్తివాగురిల్లో
వమవాప్యేరుపసగయేరిత్యపేరకారలోపః-అతఏవమధువ్రతాభృంగా
ఏవద్విజాఃబ్రహ్మచారిణఇతిరూపకంతేషువ్రతికుముదభవనం కుముదరూ
పభవనేష్విత్యర్థః-విస్ఫాయామవ్యయాభావః- మకరందభిక్షౌమద్విశ్వా
టత్సుప్రవృరసరూపభిక్షౌటనతత్పరేషుసన్నివ్యయథః - అప్రత్యాఖ్యా
యనమగ్రేభిక్షితేత్సవదేశాత్కవాటఃనదగృహాన్విహాయాన్యత్రభిక్షౌట

చంపూరామాయణేనవ్యాఖ్యానేనుందరకాండః, ౧౧

సస్యయు క్తత్వాదితిభావః-సూర్యాస్తమయేమధుప్రతానాంముకుళితగు
 సీరుహపరిత్యాగేనవికసితకైతవసంచారసంభవాదియముజ్జేరితాగ
 వ్యమానారూపకసంకీర్ణా-తథాసాయంతనాస్నాయం భవాస్నాయం
 చిరమిత్యాదినాట్యుప్రత్యయస్సుజాగమశ్చ-తేచతేవాయవశ్చతేషువికచ
 కువలయకలికాకర్షణేనవికసిత నీలోత్పలకోరకసంఘర్షణేన కషాయేషు
 సురభిషుసత్సు* కలికాకొరకఃపుమాః-రాగద్రవ్యేకషాయోస్తీనిర్యా
 సేసారభేరస ఇత్యమరయాదవా-తిమిరెవ్వంధకారేషుతత ఇతస్సంచర
 త్సువ్యాప్రియమాణేషు-సత్సుతథాదికృపల పురాణామంద్రాద్యప్రదిక్పతి
 పట్టణానాంగోపురవ్యూహేషుపురద్వారసన్నివేశేషు కాలాగరుధూ
 మస్తామేనఅధివాస నార్థంపరికల్పితకృష్టాగరుధూమపటలే నశ్యామలితే
 షుమేచకీకృతేషుసత్సుతథాప్రతికమలకరంకమలాకరెష్విత్యర్థః- రథాం

లాగరుధూమస్తామశ్యామలితేషుదిక్పలపుర గోపురవ్యూహే
 షుప్రతికమలాకరంప్రేంభితేవిశ్లేషవేదనా పూర్వరజైరథాజ్ఞ
 విహంగదీనక్రేజ్కారేనక్షత్ర మాలాలం కృతేగగనమత్యజే॥

*ప || ౧౭ || ఆవిభక్తాభూవపూర్వాప్రదేశ్యశ్చైశ్చక్లారజీవితః

తమస్తమాలకాంతారకుతారశ్చశలాఞ్చనః* || ప || ౧౮ || తత్క-

గవిహంగానాంచక్రవాకపక్షిణాం * కోకశ్చక్రశ్చక్రవాకౌ రథాంగా
 హ్యాయనామక ఇత్యమరః- విశ్లేషవేదనాయావిరహవేదనాయాఃపూర్వ
 రంగప్రారంభ భూతేదీనక్రేంకారే దీనాక్రందితేక్రైమిత్యను కరణశబ్దః
 ప్రేంభితేసముత్పన్నేనతి-తథాగగనమతంగజే ఆకాశగజఇతిరూపకం
 నక్షత్రమాలయా తారకాశ్రేణ్యాన ప్రవింశతి మూక్తికహారావశ్యాచ
 అలంకృతేభూషితేనతి * సై వనక్షత్రమాలాస్యాత్సప్రవింశతి మూక్తికే
 త్యమరః* || ౧౭ || అశశ్చంద్రోదయో భూదిత్యాహ || ఆవిర్భభూవే
 తి || తమోంధకార ఎవతమాలకాంతారం తాపింఛకాన సంతస్యకు
 తారః పరశురితిశ్లిష్టపరంపరితరూపకంధ్వాంతవిధ్వంసక ఇత్యర్థః- కాల
 స్కంధస్తమాలాస్యాత్తాపింఛ ఇత్యమరః- శృంగారస్యశృంగారాఖ్యస్యగ
 సస్యజీవితేజీవన భూతఃతాటస్త్యేనోదీపకత్వాత్తదుజ్జీవక ఇత్యర్థః || త
 దుక్తం || మలయానిలచంద్రాద్యాస్తటస్థాఃపరికిర్తితా ఇతి- శశలాంఛన
 శ్చంద్రః-పూర్వాప్రేరుదయపర్వతస్య- ఉదయఃపూర్వపర్వత ఇత్యమరః-

౧౨ చంపూరామాయణ సహ్యాఖ్యానే సుందరకాండః.

శృంగేశఖిరే ఆవిర్భవత్యుభయభృతః॥౧౮॥ తదితి॥ గగనాజిరే గగనాంగ
 డై-అంగణంచత్వరాజిరే ఇత్యమరః తమసాలంధకారేణ రుద్ధాశ్చన్నాస్త
 త్కరాశ్చంద్రకిరణాస్సరసికాసారై-కాసారస్సరసీసర ఇత్యమరః- శైవా
 లచయసంచన్నాస్త్యైవల జాలాచ్ఛాదితాబిసాంకురా మృణాళకేసల
 యాభవః* జలసీలీతుశైవాల్వై వలేధకుముచ్చతీ-మృణాళంబి సమిచామ
 మరః - రేచిరేచకాశిరే * రాజ్యదీప్తావితిధాతోలికా॥ ౧౯॥ తస్మిన్ని
 తితస్మిన్ప్రదోషసమయే రజనీముఖవేళాయాం ప్రదోషే రజనీముఖమిత్య
 మరః- లంకాప్రవేశవివనవంసవీనం నాటకంతస్య సూత్రధారో నాటకప్ర
 వర్తకః ప్రగల్భసటోహనూమాన్ అత్రనవశబ్దగ్రహణం లంకాపురస్య పు
 రుషాంతరావ్రవిష్టచరత్వసూచనార్థమిత్యవగంతవ్యం- శత్రోః రావణ
 స్యసంబంధినీం కీర్తిచ్యుతాయశో బృంజమేవయవసికాంప్రవేసీరావణసీ
 యావసార్యతత్కీర్త్యవసయస్యైతన్నూలత్వాదితిభావః* బృందంజాలం

రాస్తమసారుద్ధాదైశిరే గగనాజిరై శైవాలచయసంచన్నాస్స
 రసీవవిసాజురైః॥*॥ప॥౧౯॥ తస్మిన్ ప్రదోషసమయే సహ
 సాహనూమాన్ కీర్తిచ్యుతాయవసికామవసియశత్రోః । ఆవి
 ర్భవత్యుభయభృతౌ లంకాప్రవేశనవ నాటకసూ
 త్రధారైః॥*॥గ॥౨౦॥ తత్కాలే లంకాధిదేవతామాత్యనాసహ
 చక్రివాళి-జాలకంపేటకాచ్చటేతీవై జయంతీ* ప్రవేసీరాయవసికేత్యమ
 రః-సుమనసాం దేవానాం సామాజికవిబుధానాంచ పరితోషణాయ హృద
 యరంజనార్థమిత్యర్థః- సుమనాః పుష్పమాలతోస్తీగ్రిదేవబుధయోః పు
 మానితీవై జయంతీ-సహసాశీఘ్రమావిబళా భూవలంకాపురమగ్రేశ ప
 వేశాయ ప్రవృత్త ఇత్యర్థః - సూత్రంచతుర్విధాభిన్నయాత్మక నాటకసూ
 చనాంధారయతీతి సూత్రధారః సూత్రంతు సూచకే గ్రంథ భేదేతంతు
 వ్యవస్థయోరితినానార్థకర్తృమాలా - సూత్రధారలక్షణంతు - ఆసూ
 త్రయస్థానాన్నేతుఃక వేరపిచవస్తునః - రంగప్రస్థానప్రాథమ్యసూత్రధా
 ర ఇహోదిత ఇతి - అయంతుద్విప్రకాంఠికః పూర్వరంగ విధాయకః ఇత
 రస్తుకటాపరవర్యాం సూత్రధారసమృశగుణాకృతిః ప్రస్తావనాప్రయో
 జన ఇతి కేదితీ॥ తదుక్తం॥ ప్రయుజ్యరంగం నిష్కాంతే సూత్రధారే సహసు
 రై-తార్కకః ప్రవిశేదస్య సూత్రధారగుణాకృతిరితి అత్ర సమస్తవస్తువర్తి

సావయవరూపకాలంకారః- వసంతతిలకావృత్తం॥౨౦॥తత్కాలభిః॥
తత్కాలేపురప్రవేశసమయే-మారుత్తిగ్ననూమానాత్మనానహస్యేనసా
కం- విగ్రహంకలహంవిధాతుంకర్తుంగృహీతోయవతివిగ్రహోయాయా
తాంస్త్రీరూపధారిణీమిత్యథః- అతవపమాగప్రసారస్యమార్గసం
చారస్యలగ్నభూయవిష్కంభతాంప్రాప్యగమనప్రతిబంధినీ భూత్వేత్య
ర్థః-తద్విష్కంభేగ్గళంననేత్యమరః- భూయసాబాహుభ్యేనతర్జయంతీం
భస్యాయంతీంతజయతేఃపంస్తైవదత్త్వం- తజయన్నివకేతుభిఃత్వా
దాకాలిదాసాదిప్రయోగదగ్గనాత్కిన్ధంతరయతేర్జ నుదాత్తవైపిచక్షిజౌ
చేత్కరణేనానుదాత్తత్వప్రయక్తాన్తనేవదస్యాసిత్యత్వజ్ఞావసాత్పరస్తై
వదమితి-అతఏవతజయతిభత్స్యాయంతిచేత్వసిద్ధ్యశ్యతభ్యభట్టవల్లః- లం
కాధిదేవతాంలంకాధిస్తానదేవతాం- నిర్విశ్వముష్టిపూతేనజిత్యాము

విగ్రహంవిధాతుంగృహీతయవతివిగ్రహంమార్గప్రసారస్యా
గ్నభూయభూయసాతర్జయంతీం నిర్జిత్యతతస్తయావానరరవి
తాఃజ్ఞోవజ్ఞంనిజనిలయవిలయంసరసిజాసనశాసనాదావేదయ
న్త్యాఃహితానుమతిర్వా రుక్మిణికాయామవికలమేవ మైథిలీంవి
చిన్వన్తై ఋతచక్రవర్తికాః ప్రాసాదమాససాద॥తత్ర * ॥

ప్రినాభిజఘ్నానై నాంహనూమానోగ్రహమార్చితభిరామాయణవచనా
త్ప్రహ్లాదయోగవహత ఉపజ్ఞాయతభిశ్యవజ్ఞా ఆద్యజ్ఞానంఉపజ్ఞాజ్ఞాన
మాద్యంస్యాదిత్యమరః - కర్తవ్యంప్రత్యయఃవానరేణరచితావిహితా
యాఅవజ్ఞావధీరణాసాఉపజ్ఞా ఆద్యజ్ఞానంయస్యతంతథోక్తంవానరకృ
తావధీరణంతవయదాస్యాత్తదాలంకాయావినాశభిత్వాదౌజ్ఞాతమిత్య
ర్థః నిజనిలయవిలయంజిజనకేతననాశం ఆవేదయంత్యాఃఇంచితభ్యంభ
ణమేబ్రువంత్యావై హరీశ్వరస్వయంస్వయంభువాదత్తంవరదానంయ
థామమ- యదాత్వాంవానరఃకశ్చిద్విక్రమాద్వశమానయేత్- తదాత్వ
యాహివిజ్ఞేయంరక్షసాంభయమాగతమిత్యాదిరామాయణోక్తరీత్యా
కథయంత్యైత్యథః - తయాలంకాధిదేవతయాహితానుమతికృతాం
గీకారస్స-లంకాయామవికలమేవాప్రతిహతమేవమైథిలీం విచిన్వన్త్యై
గయన్తై ఋతచక్రవర్తికానోరాక్షససార్వభౌమస్యరావణస్య ప్రాసా
దంహర్మ్యంఆససాదప్రాప॥తత్రస్త్రీస్సాదాసాదససమయే॥౨౧॥

ఏషేతి॥ ఏషేయంరతుశ్చమూరక్షితారాక్షససేనాభిగుప్తా రాక్షససా
ర్వభౌమ నగరీరావణరాజధానీ - తథాఇదమేతత్తస్య రావణస్యసం
బంధిసువణశిఖరంహిరణ్మయశృంగంఅభ్రావళింబిభ్రాణం బిభ్రత్ -
మేఘవర్యంతోన్నతమిత్యర్థః- భృణశ్శాసచ్ఛదనంగృహం- తథాఏ
తద్దనవతేర్థఃసవతింవిజిత్యేర్థః- ల్యబ్ధోపేకర్తృణ్యధికరణేపంచమివా
చ్యుతహృతమవహృతంపుష్పకంపుష్ప కాఖ్యంవిమా నమిత్యనేనప్రకా
రేణఆవరాత్ శ్రీరామకార్యప్రవృత్తత్వజనితప్రీతివశాత్ మారుత్తేర్న నూ
మతఃఇందురెవదీపస్తస్యకీరణైఃప్రద్యోతితాఃప్రకాశితాః ఆశాదిశాయ
యాసాతథోక్తానిశారాత్రిరదశేయద్దశేయామా నయథాకాచిత్క
స్తైచిదభ్యాగతాయరాత్రాదీపప్రభయాసర్వంద్రష్టవ్యం ప్రదర్శయతి
తద్వదత్రాపీత్యర్థః- చంద్రోదయవశాద్దిక్పక్వాశేసతి మారుతిస్సర్వంని
ర్వణేయామాసేతిఫలితోర్థః- అత్రనిశాయాఃప్రదశే కత్వాసంబం

ప॥ ౨౧॥ ఏషారాక్షససార్వభౌమనగరీరతుశ్చమూరక్షితాత
స్యేదంసదనంసువణశిఖరంబిభ్రాణమభ్రావళిమ్॥ఎతత్పుష్ప
కమాహృతింధనవతేరిత్యాద రాన్వారుతేస్తస్యాదర్శయదిద్దదీ
పకిరణప్రద్యోతితాశానిశా॥ప॥ ౨౨॥ ఆదిత్యఃకృతకృత్యవ
భవితాసీతావతేరీదృశం సాహాయ్యంవిరచయ్యోతిఃమతులా

ధృతిత్వంబంధాభిధానాగతియోక్తిభేదః - సచైకదేశవర్ణిరూపకేణ
సంకిర్యతే- శాదూలవిక్రీడితంవృత్తం ॥ ౨౨ ॥ అథసాక్షాచ్చంద్రవ
మారుతేస్సాహాయ్యకతత్పరో ఘాదిత్యత్వే గ్రీకుతే - అపిచేతికించేత్య
ర్థః- తత్ప్రకారమేవాహ॥ఆదిత్యఇతి॥ఆదిత్యస్సూర్యఃకర్తాసీతావతే
శ్రీరామస్యఎతేనక్షణమాత్రమపితద్విగహసహస్థాన్వంసూచ్యతే- ఈదృశ
మిత్యభూతంసీతాన్వేషణరూపమిత్యర్థః- సాహాయ్యం సహాయకర్తృస
హాయకారిత్వమితి యావత్ * బ్రాహ్మణాదిత్వాత్వ్యజ్ఞే విరచయ్యకృ
త్వా*ల్యపిలఘుపూర్వాదిత్యయాదేశః॥అతులానిరుపమాంకీతింఖ్యా
తింఆదిత్యునాఆదాతుమిచ్ఛనాసంజిఘ్నేనజేత్యర్థః- తదాతేనసన్నంతా
దుప్రత్యయః సూనునాపుత్రేణసుగ్రీవేణకృతకృత్యఃకృతార్థోభవితాభవి
వ్యస్త్యేవభవతేర్లుట- ఇతితమాలోచ్యకింమత్వామిత్యర్థః- తదాతస్మింత్స
మయేస్వయమపివరాంఖ్యాతింగృహీతుంసంపాదయితుం లంకాయాంర

చంపూరామాయణైశవ్యాఖ్యానేనుండరకాండః. ౧౫

ఘనాధదూతస్యహనూమతస్సరణౌ మాగ్నేచండ్రేణదీపాయతందీపేనే
వాచరితంతద్వత్సర్వంహనూమతేప్రదర్శితమిత్యర్థః- అహూరాత్రప్రకా
శకత్వేనతుల్యయోరావయోరస్యతరస్యఖ్యాతీసంభవే మయాతూష్టీంస్తా
తుంహంపయజ్యత ఇతిమత్వాచండ్రేణాప్యేవమాచరిత మిత్యుష్మేగ్రీత
త్వాదుష్మేగ్రీతౌలంకారః*దీపశబ్దాదాచారక్యజంతాద్భావేక్తః-వృత్తం
తుపూర్వవత్॥౨౩॥ఎవమితి॥ఎవమేవోత్తప్రకారేణైవమాయతీఃపర్యటన్
సంచరన్సీతానిరీక్షణార్థమితిభావః-నవిద్యతేస్వప్నీనిద్రాయేషాంతేఅ
స్వప్నాఃదేవాః*ఆదిత్యాఋభవోస్వప్నా ఇత్యమరః- తేషాంయాఃసుం
దర్యఃతాసాంసౌందర్యముద్రాంరామణీయకస్యపరాంకాష్టాంనిద్రయా
నిద్రావస్తయాప్యతిశయ్యఅతిక్రమ్యజాగ్రద్దశయాశుకింవక్తవ్యమితిభావః-
శయ్యాగృహేశయనమందిరేకృతసంవేశం విహితస్వాపంనిద్రాణమిత్య

మాదిత్సునానూనునా । ఇత్యాలోచ్యతదాకీల స్వయమపిఖ్యా

తింగృహీతుంపరాంలంకాయాంరఘునాథదూతసరణౌచన్ద్రే ॥

ణదీపాయతమ్॥X॥౨౩॥ ఎవమేవపర్యటన్నస్వన్ననుందరిసాం

దర్యముద్రాంనిద్రయాప్యతి శయ్యాగృహేశ్వతసంవేశం

వేశయవతిపరివృతమవరోధవధూజనమవ్యరోధేననిరీక్ష్యత

త్రవితథమనోరథో మారుతిర్విరచితబహువిధ చిన్తాప్రకారః

ప్రప్రకారాదప్లపుతస్సన్నశోకవనికాయామపిమైధిలీమన్వేష్టు

ర్థః-స్యాన్నిద్రాశయనంస్వాపస్సృష్టస్సంవేశఇత్యపీత్యమరః- వేశయ

వతిపరివృతంవేశ్యాజన పరివేష్టితం*తచ్చాఖానగరంవేశో వేశ్యాజనస

మాశ్రయఇత్యమరః- అవరోధవధూజనంమందోదర్యాద్యంతఃపురస్త్రీ ॥

జనంచ* శుద్ధాంతశ్చావరోధశ్చేత్యమరః- అవిరోధేనఅప్రతిబంధేన

నిరీక్ష్యదృష్ట్వా తత్రలంతఃపురేవితథమనోరథఃసీతాదశనాలాభాద్వ్య

ర్థమనోరథఃఅతఎవవిరచితాఃబహువిధాఃనానారూపాశ్చనింతాప్రకా

రావిచారపరిపాట్యయేనసతథోక్తః*కిన్నుసీతాభవైదేహీమైధిలీజన

కాత్తజా- ఉపతిష్ఠేతవివశారావణందుష్టచారిణమిత్యాదిశ్రీరామాయ

ణోక్తనానావిధచింతాక్రాంతాంతఃకరణఇత్యర్థః అతఎవప్రప్రకారాదవ

ప్లుతస్సృలంఘితప్రప్రకారస్సన్నిత్యర్థః- ఆశోకవనికాయామపిరావణాం

తఃపురోచితప్రమదావసెమైధిలీంసీతామన్వేష్టుంవిశేతుం ఇష్టదేవ

తానాంవసురుద్రాద్యభీష్టదేవతానాంప్రణతింసమస్కారమతనుతలకా

షీకత్-ప్రార్థకార్యస్యదిత మిష్టదేవతానమసాక-రంచకారైత్యర్థః -
 తథారామాయణం * వసుత్ రుద్రాంస్తథాదిత్యానశ్విసామరుతోపి
 చనమసకృత్వాకమిష్యాపిరక్షసాంశోకపృథ్వణ్యుభి || ౨౪ || అసావితి!
 అసౌహనూమాజననందినీంజానకం- తత్రతోవిదన్యైశ్చయన్-
 అపఃతఃఅన్యమాగత భృమోమాగ్ధంతరిసంచారః సంసారమాగత వి
 భ్రాంతిశ్చ యస్యసతథోక్షస్త్వం పణమేషిన్చమననేషియోజ్యంక్షణాత్
 యమాత్రేణఅశోకవనికామగాత్ ప్రాపత్తికథిమప-మషే గ్యేతదవ్యయం
 మమల్వాద్వాంఛితాప్రహితోసమహమోసస్త్వప్రహః- శమోవైరాగ్య
 దినాస్వికారచిత్తత్వంస ఎవంసం యస్యైవ ఫనోవైరాగ్య సంపన్నో
 మసిరిత్యర్థః - పరాంఖలి-ము క్తిభిలంకవాంఛన్ అభిశిల్పిపక్షిః
 మనసకలపాపరాసేషకదివ్యావధీంసమస్తసామిదమిదమిత్త్యగతః-
 మిష్టదేవతాప్రణమితమత || ౨౪ || అసౌజననందినీంత్రాన్యతో

విచిన్వైక్షణాదశోకవనికామగాదపగతాన్యమాగ్ధభృమిః | ప
 రామభిలషస్కంశమనోయథానిర్మమస్త్రయ్యామఖిలీన్యేష
 ప్రశమన్తేకదివ్యావధీం*గ || ౨౪ || తతస్తస్యానాగకర్మా
 గరాలహిచ్ఛాలతమలస్యతమాలగరం పశ్యపజుశ్చలకా
 మలకకుటజలికుచకత కఠికో-లాంకొలలంక పికకతకెత

శ్రయాయధావేదత్రయమివసామాన్యంపిశేషేవర్కసగ్రోతన్యామే స
 సకృతోపయోగిత్వాచ్చగిష్టప్రపాదకౌపనిరద్విర్యామివేన్యథాః
 ఇతివేదాస్త్రయస్త్రయ్యాత్యవరః సచక్రయ్యామోషధిన్వయూపతా
 ద్రూపకాలంకారేణాంగేనసంకీర్త్య- పృగ్విస్మయన్ || ౨౪ || తతః తత
 తస్త్రసంతరం నాగానాగదంతకాఃపున్నాగాఃపక్ష్యభాః తారాస్తల
 గరాజాహ్మయాఃహింతాళాన్త్రీరాళాఃతమలూస్తాపింఛాఃకృతమా
 లాతరగ్వధాఃసరళాఃదేవదారువివేషాఃవకుళాఃకెసరాః వంజుళాల
 శోకాఃశిలకాఃక్షురకాఃఆమలకాఃవిష్యంలాఃకుటజాఃగిరివల్లికాఃశికు
 చాఃఅకుచాఃకతకాఃజలపంకశోచకబీజ్యాపిశేషాఃతక్మలాఃకొశప
 లానిగ్రంథ్యవిశేషాఃఅంకోలానికోచకాంలవంగానిదేవకుసుమానివికంక
 తాఃస్రుచాంవృక్షాఃకేతక్యఃతృణద్రుమవిశేషాఃప్రసిద్ధాఃకదంబానీపాః
 ఉమంబరాఃజుతుపలాఃకపిత్థాఃపథిపలాఃఅశ్వత్థాశ్వులదళాః కురవకాః

రక్తకురంటకాఃమరువకాఃపిండితకాఃసమీరణావా - మాకందాశ్చూతవిశే
సాఃకుందానిమాఘ్యునితిందుకాస్సుజకాఃచందనాః మలయజాఃస్యంద
నాస్త్రీనిశాఃచందకామౌమపుష్పకాఃచాంపేయాఃనాగకైసరాఃవనసాఃకం
టకఫలావేతసాఃనీవారాఃపలాశాఃకింశుకాఃపాటలాః ఫలేరుహఃముఖ్య-
కావా-రసాలాశ్చూతాఃప్రియశ్శవోరాజాదనానిచేత్యేతేషాం వృక్షవిశే
షాణాంద్వంద్యఃఏతేషామభిధానమమరకౌశాదాద్రష్టవ్యం- ఏతత్ప్రియై
రేతత్ప్రియైరైరనైకైబలహుభిరనోకమాని వహైఃవృక్షపండ్తైఃపరివృతా
యాంపరిపూర్ణాయాంతస్యామశౌకవనికాయాంపరిభ్రమన్ సీతాదర్శనా
గ్ధమితస్తోస్సంచరన్ అభ్రంకషంతీత్యుగ్రంకషాఃఅత్యన్నతాః * సర్వకూ
లాభకరీషే శుకషణ్ణిముహూగమఃతైర్విటపైశ్యాభావిస్తరైర్నివిడితగగన
ప్రపంచాంతచ్చాదితగగనాభోగామిత్యతితయోక్తిః- కాంచనమయీంహి

కీదమౌబుదుచ్చురకపిత్తాశ్వత్థకురవకమరువక మాకందకుందతిన్దు
కచందనస్యందనవమ్మకచామ్పేయవనసవేతసపలాశ పాటలము
పటకప్రియాశుప్రాదైరనైకైరనోకమానివహైఃపరివృతాయాం
పరిభ్రమన్దుభ్రంకషవికటవిటపనివిడితగగన ప్రపంచాంకాంచన
కాంచనమయీంశింశుపామాయగోహ॥౧౪॥ ౧౬॥తత్రతత్పుత్ర
సంఘన్నగాత్రఃపుత్రోనభస్వతః । స్వగ్రోధదళసంలీనజనాదన
దశాంగధా॥౧౪॥ ౧౭॥ మల్లింమూతవనాదివస్తుహివనేష్టేచ్చే

రగ్న్యాయాం * తాద్రూప్యేమయటిజీవశింశుపామగరుతరుమారుగోహా
రూథవాక్-యదధఃప్రదేశఏవజానకీనివాసస్థానమితిభావఃతిచ్చిలాగరుశిం
శుపాద్యశ్యమరః॥౧౬॥ తత్రేతి॥తత్రతస్యాంశింశుపాయాంనభస్వతఃపుత్రః
పవనతనయ్యోహనుమాక్ తత్పుత్రసంఘన్నంతస్యాఃశింశుపాయాఃప
త్రసంఘన్నంపలాశాచ్ఛాదితం గాత్రంయస్యసతథోక్తిస్సగ్రోధదళ
సంలీనస్యపటపత్రశాయినోజనార్దనస్యశ్రీమహావిష్ణోఃపశాంధధా-అన్యేషా
మప్రకాశాథకం తత్రతథానిలియతిపద్మత్యర్థః - అత్రాన్యదశాయాఅన్య
స్యాసంభవాత్తత్సదృశీందశామితిసాదృశ్యాజ్జేపాద సంభవద్వస్తుసంబం
ధరూపోదదకనాలంకారః॥ ౧౭॥ తతస్తదభస్తాస్తీతామవశ్యదిత్యాహ॥
మల్లిమితి॥ష్టేచ్చేనయవనేనమూతవనాత్సహకారోద్యానాదుద్భవ్యేతిశేషః
స్తుహివనేసింహుండికావనేసంస్థాపితాం నిక్షిప్తాంమల్లిం విచికిలాతా

మహామల్లిఖిజిలినీతభీరుస్సాగ్రదప్తపత్రైశత్యభిధానరత్నమాలా- తథాశు
నాశునకనకమిషధియామాంసభాంత్యాదేవకులాద్దేవాలయాత్ - ఆకృ
ప్యేతిశేషః సజాతీయగణేగోత్రేగృహేఽపి కథితం కలమితి విశ్వః- త్వశానేఽపి
తృప్తనేఽపి ప్తాం మాలాం ప్రజమిషశోచ్యామీత్యర్థః- న క్తంచ రెణరావణేన
ఛలాత్ - ఆశ్రమతస్తుభోవనాత్ అపహృత్యేతి శేషః స్వభవసమాసీతాం ప్రా
పితాం- అతదీవావసీతవేపరచనాం అపగత్యైవ పథ్యసీలాం దేవీంసీతాం త
దాతస్తిం తస్మిన్మయే మారుతిరాలోకయదపశ్యత్ - అనేకైరవేయముపమా-శా
గ్ధూలవిద్రీడితం చృత్తమ్ ॥ ౨౦ ॥ పునరితి ॥ పునర్భూయోపి అయం హనుమాన్
ఏనామాలోక్యే వచం వక్యమాణః ప్రకారాంబంతాం విచారంత తానచకార ॥
౨౧ ॥ తస్మింకారమేవాహ జ్యోత్స్నామి ॥ నిశిత్రాత్రాశీతభానుశ్చంద్రః జ్యో
త్స్నాం వివాచంద్రికం విహాయాపి అశ్వంతావి నాభూతామపేలిభావ-

నసుసాపితాం మాలాం శేవకులాది వామిషధి యాశీప్తాంశ్చ

హనునా । శేవీమాశ్రమతస్తుభవస్వభవనేన క్తంచ రెణరావ

దానితా మపశిత వేపరచనాం అపగత్యైవ పథ్యసీలాం దేవీంసీతాం త

దాతస్తిం తస్మిన్మయే మారుతిరాలోకయదపశ్యత్ ॥ ౨౦ ॥ * ప ॥ ౨౧ ॥

జ్యోత్స్నాం వివాచంద్రికం విహాయాపి అశ్వంతావి నాభూతామపేలిభావ-

నసుసాపితాం మాలాం శేవకులాది వామిషధి యాశీప్తాంశ్చ

హనునా । శేవీమాశ్రమతస్తుభవస్వభవనేన క్తంచ రెణరావ

విలసేత్ విలాసం ప్రాప్నుయాత్ తథాదివసేత్వరోసి సూర్యోఽపి ఛాయాం వి
నా- యా నామ్నంసిజభార్యాకాంవావిహాయేత్యర్థః విలసేత్ నైతచ్ఛ
త్రమిలిభావః- యాత్వనాతిపేకాంతే ప్రపంచబాహుజాయయోర్నివై జ
యన్తీకీంతువనాం విసాగత్తిం భూతయాసీతి యావియుక్తస్సక్రఘ్నపతిః శ్రీరా
మోక్షే ర్యం మనస్తైర్యం పరిగృహ్య అవలంబ్య మనసోనిర్వికారత్వం ధైర్యం స
త్సృషిహేతుపి తిరసికాంసప్రాసస్సజీవవీచవసంతీతియత్ ఏవం వసంతీతియత్
ఎతత్ప్రణనంచిత్రమాశ్చగ్ధ్యవతాగృహరూపలావః గ్రసంహన్నాం విహాయ
యీగమాత్రమపి ప్రాప్తే కథారయితమశ్చ్యోత్పాదతిభావః- అత్ర శతబ సుది
వసేత్వరయోజ్యోత్స్నాం శాయావి నాభావేన విలసనానంబంధేఽపి తత్సంబం
ధాభిధానానంబంధేనంబంధరూపాలిశయోక్తిః వసంతతిలకావృత్తం ॥ ఏ
వమతి ॥ ఎవముక్ష్యోన్త్యాదింతయతాహనుమరానిశీసమయే అగ్నిరాత్రకా

లేగలేగమితేనతి-అర్థరాత్రసీధాద్వావిత్యమరంతథానీధినీనాధేచంద్రేపిచ
రమగిరిశిఖరోపకంఠసేవామస్తాచలశృంగసమీపానువృత్తిండుత్క-రమాణే
అభిలషమాణేఅస్తోన్నభేనసీత్యర్థ-దశకంఠస్తురావణోపనిద్రాశేషేణస్వా
పావశిష్టాంశేనస్తరశరవ్రహారేణమస్తథబాణవేధేనచకలుషీకృతానిఅరుణే
కృతానిఅపీణీలోచనానియస్యసతథోక్తః-బహుప్రపశాసద్ధ్యోస్సోస్వాంగా
క్షజతిషచ్చ్రిత్యయః-తథాకలుషీకృతానివికలితానిఅటాణేఇంద్రియాణేయ
స్యసతథోక్తః-తథాసగసహరిచందనచర్చయానద్రవరక్తచందనలేపనేనచ-
గుణేరాగేద్రవేరసశత్యమరః-జానకీదర్శనేచ్ఛయాచప్రకటికృతప్రకాశితః
రాగోలాహిత్యమనురాగశ్చయస్యసతథోక్తః-రాగామరక్తామాత్సర్యేక్షణా
దాలోహితాచిష్టిత్యమరః-తథాపరివర్తితాడవనిసన్నివేశేనాముక్తాయా
వైకృతకమాలాడురసితిగ్రహసారితపుష్పమాలాతయచ-వైకృతకంఠత

థమపినిశీథసమయేగతేనీధినీనాధేపిచరమగిరిశిఖరోపకంఠసేవా
ముత్క-రమాణదశకంఠస్తునిద్రాశేషేణస్తరశరవ్రహారేణచకలు
షీకృతాక్షస్యరసహరిచందనచర్చయాజానకీదశనేచ్ఛయాచప్ర
కటితరాగిపరివర్తవైకృతకమాలయామకుటతటరత్నప్రభ
యాదతిరస్కృతసక్షత్రమాలశ్చనైశ్చనైరవిశ్మళోకవనికామ్॥॥

ప॥ ౩౧॥ రజనిచరమభాగేవారసీమంఠినీనాంకరతలకలితాభిర్దీపికా

మార్జనీభిః । దిగిదిగిపరిమృష్టం యత్రమస్తత్యమస్తం హృదయ
ద్యుత్తిగ్యక్షిప్తమరసీత్యమరః-మకుటరత్నప్రభయాకోటిరహీరలసన్నతీదీ
ప్రాయపతిరస్కృతాస్యకర్కశత్రమాసప్రవింశతీమూర్తికమాలాతా
రకాశ్రేణీశ్చయేనసతథోక్తస్సౌమికత్రప్రకృత్యాంపరత్రకాంఠప్రసారా
చ్చేభిధావః॥నైవసక్షత్రమాలాస్యాత్సప్రవింశతిమాస్త్రీకేత్యమరః-శనైశ్చనై
మంకప్రకారంమదమదనావేశవశాదతిమంధరమిత్యర్థః-అశోకవనికామ
విశత్ప్రవిష్టవా॥౩౧॥రజనితి॥రజనిచరమభాగేరాత్రవిపరీవృత్తిసమయేఅ
పరరాత్రశత్యర్థః-వారసీమంఠినీనాంవారనాదౌం॥నారీసీమంఠినీచదుారి
త్యమరః-కరతలకలితాభివాస్తతలభృతాభిఃదీపికాభిరేవమార్జనీభిఃశోధనీ
భిర్దిగిదిగిప్రతిదిశంవీస్సాయాంద్విర్భావః॥యత్రమోంధకారోమోహశ్చపరి
మృష్టంపరిశోధితంజాతమితిశేషః-తిత్సమస్తంకృత్సృతమఃకర్తరావణ
స్యహృదయంకవలంహ్యగయమేవాజగామేప్రవివేశయథాలోకస్తీగిక

రద్యతమార్జన్యపరిమృష్టోభూపరాగఃకుత్రచిన్తందిరాంతరంయథావాదిన
కరకరాభిమృష్టంసర్వతోధికంశార్వరమంధ కారంగిరిగహ్వరంప్రవిశతితద్వ
దిత్యర్థః-దీపికాధరవారనారీపరివేష్టితోరావణఃపరమమోహోవిష్టహృదయ
స్తదానీమశోకవసికాంప్రవిష్టఇతిఫలితార్థః-అత్రజానకీసంగతీహేతుకత్వేన
ప్రసిద్ధస్యరావణహృదయతమఃప్రవేశస్యదీపికామాజనీపరిశోధకహేతుక
త్వేనోష్ణేక్షణాదుస్పృక్షావ్యంజకాప్రయోగాద్గమ్యా-సాచతషసః శ్లేషభి
త్తికాభేదాద్ధృవ సాయమూలాతి శయోక్త్యారూప కానుప్రాణిత యాని
రూప్యఢేతనంకరః॥ ౩౨॥ తతఃకింతత్రాహ॥ సోయమితి॥ మదెనదప్పేణాంధం
వివేకశూన్యంహృదయంయస్యసతథోక్తః-అతఎవహతనీతినఃప్రసయఃదుర్వి
నీతఇతియావత్-తథాపాపానిపందారాభిమర్శదిరూపకల్పషాణ్యస్యసం
తీతిపాపఃదురాచారఇత్యర్థఃఅర్చ్యఅద్యద్రుత్యయఃసోయంరావణఃసీమంతనీ

మవజగాహెకేవలంరావణస్య॥ ప॥ ౩౨॥ సోయంమదాన్దహృద

యోరఘువీరపత్నీంసీమంతనీతిహతనితిరవాపపాపః॥ ఆమూలప

ల్లవితకోమలసల్లకితీవైతాన పావకనిఖామివవారణేంద్రః ॥ ౪ ॥

౩౩ ॥ ఎతద్దశనేన వేపమానతసులతామైధిలీ కాపురుషవిష

సాధారణయోషిదితిమత్వేతిశేషః-నతనిజకులనిర్మూలనమూలఘాలాంజా
నాతీతిభావఃఘువీరపత్నీంస్త్రీరామధర్మభార్యాంవారిణేంద్రోమత్తగఃమూ
లాదారభ్యులములం-అచ్చర్యాదాభినిధ్యోరిత్యవ్యయీధావంతతఃపల్లవ
శబ్దేసుఖసేతనమ సఃఆమూలపల్లవితాసంజాతపల్లవాతారికాది త్వాదృతి
చ-క్ష్మావలాభినవాచసల్లకిజప్రియలతావిశేషఃసేతిమత్వేతిశేషః * సల్ల
స్యాద్దశప్రియేతిహాలాయుధఃవితానస్యాయంవైతానేయజ్ఞీయః * వితానో
యజ్ఞవిస్తారేలాభేపిక్తితుకర్తణీవేశ్వఃసచాసౌపావకశ్చుతస్యనిఖాంజ్యాలం
మివఆప్రపాపఃఉపమాలంకారః- అత్రరఘువీరశబ్దేనశ్రీరామవీర్యాత్సత
పాతిప్రత్యాన్నిజదునఃయాచ్చస్యాసన్నమృత్యుత్పన్నూచితమిత్యవగంత
వ్యం॥ ౩౩ ॥ ఎతదితి॥ ఎతద్దశనేనఎతస్యరావణకర్తృణఃదర్శనెనావలోకనేనవే
పమానాకంపమానాతసులతాగాత్రవల్లియస్యాస్సాతథోక్తామైధిలీ- కుత్సి
తఃపురుషఃకాపురుషఃవిభాషాపురుషఇతివికల్పాత్కుశబ్దస్యకాదేశఃతస్యవి
పయఃజగోచరాణిదుర్బుణావితానీతియావత్-తాదృశానియానిపరుషభాష
ణానికర్ణరోరదుర్భుషణానిలేషాంపారంపర్యేపరంపరయా-మాంద్య

ష్టానాగ నాసోరుగూహమానాస్తనోపరమ్ | అదర్శనమివాత్మానంభయాన
తుంత్యమిచ్చసి కామయేత్వాంవిశాలాక్షిః హమస్యస్వమాంత్రియేభిత్వాది
రామాయణోక్తరీత్యా అవాచ్యవచనప్రహేళికయైత్యర్థః - విషీర్యమాణహృద
యా విశీర్యమాణాంతఃకరణాసలీహృదయదయిత స్వప్రాణేశ్వరస్య శ్రీరా
మస్యాశయోనర్వదాస్వజిఘ్నా తూరూపాభిప్రాప్త్యే ప్రత్యయ్యాద్విశ్వాసాద్ధే
తోః అమం రావణం ప్రత్యేవనశ్యుక్త్యంతం ప్రతీత్యర్థః తృణమంతరతః మ
ధ్యేకృత్వాస్థావయిత్యాస్థితావర్తమానాసత్ప్రత్యభాషత - ప్రత్యువాచరా
వణస్య సాక్షాత్సంభాషణానన్తత్వాత్త్వేన న్యవధానకరణంద్రష్టవ్యం య
గ్వాయధాశ్రీరామస్తృణేనైవ కాకాసురం నిరసితవాత్తథానైవైవత్వజే
న త్వామపి నిరసిత్యతీజ్ఞాపనార్థం వావశు సమానస్యత వేదంత్యుగ మేవభో
జ్యమితి బధ్యావాత్మకదంశ సేనశ్రీరామపాదయోనివతీతి బధ్యావాతత్వప్ర

యవచనపారంపర్యే విషీర్యమాణహృదయా హృదయదయితా

శయప్రత్యయాదము మేవత్యుగమంతరతః కృత్యాస్థితాప్రత్యభా

షతః * ||౫|| ౩౮ || అయినకలసమచారప్రతిష్ఠానిష్ఠః పరమేష్ఠీ

ననుకుల గురుర్భవతః పరకళిత్రరగిరవత్రపాంజన యతిహిగో

శంసాపరస్యతవైశ్వర్యమితత్త్వేన సచ్చశమిలిబుధ్యావా - జగదెవీరస్యశ్రీ
రామస్యాపరాధాచరచేనభవాత్సానుబంధోపసంప్రసీతత్యూంభిత్యాని
వేదనార్థం వాత్మకమంతరితత్యత్వాప్రత్యుత్తరం ద్రష్టవీత్యర్థః || ౩౮ || తత్ప్ర
కారమేవాహ || అయీ త్యాది నా || అయీ ల్యైమంత్రే సతస్య నామాఘృష్ట
రితుమర్హామితీతం నిర్దేశితభిత్వవగంతవ్యం సకలానమస్తాం యేనమాఘారాః
తత్తద్వణాశ్రమోచితాస్సమ్యగ్చారాః లేషాం ప్రసిష్ఠాయాం నిష్ఠాప్రతి
ష్ఠాతాత్ప్రస్థం యస్య సతథోక్తః సమస్తసదాచారస్వరూపాః ధురిణభిశ్చ్యర్థః ప
రమేస్థాసేరీవృత్తిపరమేష్ఠీ బ్రహ్మసరసః సిరిలికని ప్రత్యయః బౌణాదికస్తత్తు
రుమేకృతిబహుళమిత్యుక్తస్థాస్థితేస్తృణామితివక్తవాత్షత్యంభవతస్త
వకులగురుః ననుకులస్వామీనను - వంశప్రవర్తకః ఖల్విత్యర్థః బ్రహ్మణోనస్తృ
త్వాత్తత్వం మహాకులప్రసూతపవజాతోసీతిభావః అస్తుతతః కింత్రతాహ ||
పరేతి || పరకళిత్రేషు పరదారేషు రతిరనురాగో యస్య సతథోక్తః భవానితిశే
షః రతిస్త్వరప్రియాయాంచరాగవిసురలేపిచేతివిశ్వఃగో - త్రజానాంత్యద్వం
గోద్భవానాం * గోత్రం వంశేభ్యుమాశ్చైలభిధాగురిః అపత్రపాంలజ్జంజన

౨౨ చంపూరామాయణసవ్యాఖ్యానేనుందరకాండః.

యతిఉత్పాదయతిహిరవధారణే-శేషే ప్రథమఃత్వదీయజిగుష్పితకర్తవశాత్
త్వద్వంశ్యాల్పజ్ఞతాభవంతీశ్వర్థః-సదాచారప్రతిష్ఠానిష్ఠపరమేష్ఠివంశజేనత్వ
యాతస్మిష్టేనైవవర్తితస్యంసత్వేచంపూతదురాచారేణసదాచారాణాం
త్వద్గోత్రజాతానాంలజ్ఞజన్మకేభవితస్యయిభావః * కళత్రంత్రోణిభార్య
యోఃలజ్ఞాసావతపాస్యతఇతిచామరః॥ ౩౫॥ తథాచకిమత్రేతికర్తవ్యమిత్యా
శంక్యమయోపదిశ్యమానమేతదిత్థంతవావశ్యంకర్తవ్యంతథాచశ్రేయోభవి
వ్యతీత్యాహ॥ పూయఇతి॥ అముంజనమిత్యాత్మనిదేశఃకేమామిత్యర్థః-పురు
షబుద్ధిరేవమయికర్తవ్యానతుస్తీబుద్ధిరితిజ్ఞాపనార్థమత్థంనిర్దేశః-ఐంచవటీప
రిసరంపంచ-ట్యాశ్రమపర్యంతభువం-పర్యంతభూఃపరిసరఇత్యమరః-అను
కూలవాయురివపరిభ్రష్టాంప్రతికూలవాయువశాదమార్గగతాంసావంకూ
లోవకంతంతీరప్రాంతమివేత్యనైకవేయముపమాంభూయః పునరపినయే

త్రజానామ్॥ ౫॥ ౩౫॥ భూయోపిపంచవటీపరిసరముంజనము

నుకూలప్రభంజనఇవానుకూలఃకూలోవకంపరిభ్రష్టాంసావ

మివయదినయేధాస్తర్గితవాపిదయతేనియతంమదీయోజీవితే

శస్సాక్షాజ్జీవితేశోపిత్వయిదయాశుభకవేత్॥ * ॥ ౫ ॥ ౩౬ ॥

దాశరథే రజయ్యాయామైత్యాహ పాత్రపపి భవితా

ధాయదిప్రాపయేధాశ్చేతనయతేర్వికర్తకః-తర్హిమదీయోజీవితేశోమత్రాప్తి
ణేశ్వరఃశ్రీరామఃపరమదయాశురిభావజీవితేశోయమేకాంతఇతివిశ్వః-త
వాపిదారాపహరణయాపాపరాక్షకర్తురసంబంధసామాన్యేషస్థిత్యక్తం
ప్రాకేనియతంనిశ్చితందయతేయంకరిష్యతి-మహాపరాధీమరాచారో
యంహస్తగతఇతినమారయివ్యతీత్యర్థః-వర్తమానసామీప్యేవర్తమానప్రత్య
యః-ఇన్ధంశరణాగతేత్వయికాకాసురవద్దయాంకరిష్యతితాదాత్మికగుణగ
ణనాపరతంత్రావపదయాశేవోనపూర్వాపరాధపరతంత్రాఇతిభావః-అ
తస్సాక్షాజ్జీవితేశఃప్రత్యక్షాంతకౌపిత్వఇవిషయేదయాశుర్దయావాన్యవేన్న
మారయేదిత్వర్థః-శ్రీరామదయాపాత్రస్యకథంమరణమితిభావః॥ ౩౬॥ నచై
వంమత్ప్రత్యర్థైరేనప్రాణత్రాణమాత్రమేవఫలమపితుసకలలోకశ్లాఘనీయ
శ్రీరామమైత్రీపాత్రమపిభవిష్యతీత్యాహ॥ దాశరథేరితి॥ దాశరథేఃశ్రీరామ
స్యసంబంధిన్యాః-అజయ్యాయాశేషమశక్త్యాంఅపరిహార్యాయాయావజ్జీ
వభాగిన్యాఇతియావత్-జయ్యాయశ్శక్యతేజేషుంజేయోజేతవ్యమాత్రకత్వ

మరః-తుయ్యజయ్యశక్యాద్ధృతినిపాతనాత్సాధుః-మైత్యాగ్రస్సఖ్యస్య-మైత్రీ
వ్యాఖ్యాతాపాత్రంయోగ్యోభవితాసిభవిష్యసీలభ్యస్యశ్చాయశ్చాయంలాభ
స్తవభవితేతిభావః • యోగ్యభాజనయోఃపాత్రమిత్యమరఃవివక్షేదండమా
హకింఽత్వితికింతుమదుక్తాదన్యధాకరణఇత్యర్థః-భరప్రముఖనిశిచరబలస్యకొ
పయుక్తఖరాసురప్రభృతిరాక్షససేనాయాః మథనసమయేవిధ్వంసనకాలే
రుచిరంయథాతథాసుచిరేతిపారేతిచిర కాలమారభ్యలగ్నయాసంసక్త
యాసాండ్రవనయామేదురమేదోవిశేషేణవశీలంపంకవత్-పిచ్ఛాదిత్వా
దిలచ్ఛముఖమగ్రంవదనంచ యస్యతంతథోక్తమార్గపుత్రస్యశ్రీరామస్యశీలీ
ముఖంబాణంఅశింఽచేతిప్రతీయతేభవంతమంతరేణత్వాంవినాఅంతరాంత
రేణయుక్తఇతిద్వితీయానిజహృయాత్ స్వకీయవశ్యలాత్ గళితానిసుతా
యారుధిరధారాతయాప్రయోశి ఇతుఃశోధయితుంకృత్యద్దధీతశ్రద్ధాంకుర్యా

సికింతుభరప్రముఖ నిశిచరబలమథన సమయరుచిరలగ్నసాండ్ర
వపాపంకిలముఖ మార్గపుత్రస్యశీలీముఖంభవంత మంతరేణక
శ్యద్దధీతసజ హృదయగళితరుధిరధార యాప్రయోశి యతుమ్॥
౧॥ ౩౭॥ అథవాజనిస్థానసమరాదారభ్యసమరాభావావగ్రహ
త్యసి తానాం సౌమిప్రప్రచితకానాం శోణితామ్బుపారణాం
తే తాదృశీలీముఖతాళి సత్వమేవశ్రద్ధావాన్ సాన్యభిత్వర్థః-మదుక్తాన్యధా
కరణేశ్రీరామఃఖరవిదారణచాణేనత్వదీయవతోవిదారణవ్యతీతిభావః- శ్ర
దుతోరుపసగ్రవద్వృత్తిర్వాచ్యేతిశ్రచ్చబ్దస్యపూర్వసిపాతః॥౩౭॥అస్తాంతా
వద్రామబాణవార్తాలక్ష్మణబాణాంస్వయిపతతాంకొవానివారయితే
త్యాహఅథవేతివత్సాంతరే - జనస్థానేయత్సమరంఖరాదిరాక్షసరణంత
స్త్వాదారభ్యతతఃప్రభృతీత్యర్థః-అన్యారానితర రుభిత్వతారభ్యార్థయోగేపీ
తివచనాత్పక్షేవంచమీ- అతేవతథాకాతికాక్యాః ప్రభృత్యాగ్రహ యణీ
తిభాష్యకారప్రయోగాదేవప్రభృతిశబ్దయోగాత్పంచ మీతికయ్యటఃసమరా
భావనివావగ్రహావృష్టిప్రతిబంధఇతిరుంపకం-చృష్టిర్వర్షంతద్విధూతేవగ్ర
హేవగ్రహాసమావేశ్యమరః - తేనస్పృశితానాంసౌమిప్రప్రచితాంలక్ష్మణ
బాణానామేవచాతకానాం పక్షివిశేషాణాం • పత్రీరోపఇషుర్వయోరి
త్యమరః - శోణితాంబుపారణాంత్యద్రక్తాంబుపానంతవాపనయశ్చేత్స
త్యవణాభావరూపదుగ్నయోయదితహేనివారయితుంకస్సమథః- స

౧౪ చంపూ రామాయణ సవ్యాఖ్యానే సుందరకాండః,

కోపిత్యర్థః-అమోఘానారలత్తుణబాణానాం గతిం బ్రహ్మపివారయితుం న శక్తిః-అతస్తద్బాణాలపిత్వద్దుర్ధిరంపాస్యంతీతిభావః॥ ౩౦॥ అధేతి॥ అథజానకీభాషణానంతరం పంచానాం అరవిందాదీనాంచాణానాం సమాహారః పంచబాణీతి లోకీవదత్ర ప్రక్రియాతయా విభిన్నం విదారితం అత్యంతకామోపహతమిత్యర్థః-ఏకబాణభిన్నస్యైవావస్థావక్తుం న శక్యతే పంచబాణభిన్నస్య క్షకింపక్తవ్యమితిభావః నిశిచరనాథం రావణం జనకసుతాయాః ఏకాపిడక్తానాం వాచాం మధ్యే కాదిదపివాణీవాక్ సప్రావల్ కామాంధహృదయోయం కామపివాణీమశృణోత్యర్థః-అపిచ్ఛిచ్చెగ్లక్ష్మీహి నవధారణేహి హేతావవధారణ ఇత్యమరః-తత్రదృష్టాంతమాహ॥ జనమితి॥ ఉపనతవృత్త్యమావన్నమరణం అతఏవ పంచవక్త్రైః పంచముఖేన అహినాన స్పృశంజన్మం హృతవిష్ణాదైవిషదోషపరిహరణశక్తాయా అపిత్యర్థః-ఏవ ధేశ్యక్తిస్సావధ్యం వితవాపనయశ్చేతా-స్సమర్థో నివారయతుమ్॥ *॥ ప॥ ౩౦॥ అథనిశిచరనాథం పఞ్చబాణీ విభిన్నం నిజనక సుతాయాః ప్రావదే కాపివాణీజనముచనత మృత్యుం పఞ్చవక్త్రైః హిదప్తం విశతిహృతవిషాదేరోపధేతిన్నశక్తిః॥ *॥ ౩౧॥ ఎవంజనకదుహితరణాఢితి మాకణ్యకాక్రోధరాజ్యుఖోదశముఖస్తామభితోనివసంతీరారక్షక రాక్షసీగుర్దిశ్య భవత్యశ్చ తుస్థి రభ్య పామైరే శతికిన్న సప్రవిశశ్చేదేత్యర్థః-చృష్టాంతకాలంకారః-యత్ర వాక్యద్వయే బింబప్రతిబింబతయోచ్యతే-సామాన్యధర్మో వాక్యజ్ఞైస్సదృష్టాంతోనిగద్యత ఇతి లక్షణాత్॥ ౩౧॥ ఎవమితి॥ ఎవముక్తరూపం జనకదుహితస్సీతాయాః అవధీరణావణీమపమాననావచనమాకర్ణ్యకోపపరాజ్ఞుఖికోపవిస్వలోదశముఖః తామభితస్తస్యాస్సీతాయాస్సమంతాదిత్యర్థః-అగతః పరిత ఇత్యాది నాద్వితీయానివసంతీర్వర్తమానాః ఆరక్షణం సంరక్షణం ప్రయోజనమాసామిత్యారక్షక్యః ప్రయోజనమితరకిజీవతతః స్త్రీయాః పుంపదిత్యాదినా పుంపద్యావః తాశ్చ తాః రాక్షస్యశ్చ తాడృశ్యభాంతీతి భవత్యః ఆఖటితఘటనానైపుగ్యసంపన్నశ్వేన ప్రవశస్తాః హేరాక్షస్యః-భావేర్దవతుిత్యేణాదికోడవతుప్రత్యయః-ఉగితశ్చేతిజీవ-యాయంచతుర్భిరభ్యపామైస్సాచదానభేదం డరూపైశ్చ తుర్భిరుపామైరక్యేనాంసీతామవశ్యం నియతం వశ్యాంవశంగతాంవశంగత ఇతియశ్చ శ్రవ్యః శుకురుభ్యం ఎనకేనాభ్యపాయేనవశీకురుభ్య

మిత్యర్థః-అథేయంసీతాలననుక్తూలాఅవశగాచేహగిహతాశాంనట్టబుద్ధిమి
మాంసీతాంప్రాతరశనాయప్రాతఃకాలభోజనాథంమహానసంపాకస్తా
నంసమానౌరసవత్ప్రాంతపాకస్తానంమహానసమిత్యమర్థః-నయతప్రావయ
త-ఎతన్తాంసంవిశస్యవచనార్థమితిభావః-నయతేర్దివ్వికర్షకః-ఇత్యేవమాదిశ్యా
జ్ఞాప్యనిశాంతేనిశావసానైవభాతఇత్యర్థః-ప్రత్యాసన్నేనమీవవర్తనిసతిని
శాంతంగృహమేవప్రవివేశప్రవిష్టవాక్ * నిశాంతంగృహశాంతయోరితివి
శ్వః॥౪॥తదస్మిన్॥తదనురావణగృహప్రవేశానంతరం-క్షణదాచరీణాంత్రి
జటాప్రద్యత్యారకకరావసీనాంపిశాచీనాంచభీషణానిభయంకరాణివీక్ష
ణానివిలోకనాని-గుప్తింస్తత్తోక్తంతస్తద్వాగ్దాషోన్నేషణాత్-తస్యత్వం
రాక్షసేంద్రస్యభార్యాభవయశస్వినీత్యాదిదుర్వచనోచ్ఛారణాత్ - తథా
వాగేషదోషారాత్ప్రస్తస్యాఉన్నేషణాదావిర్భవాద్దోహో-దోషారాత్రిము

గామపశ్యంపశ్యంకురుధ్యమియమనసుకూలాచేదిమాంహతా
శాంప్రాతరశనాయమహానసంసయతేత్యాదిశ్యనిశాంతేప్రత్యా
సన్నేనిశాంతమేవప్రవివేశ॥*॥౪॥౪॥తదనుక్షణదా
చరీణాంభీషణనికణవాగ్దాషోన్నేషణముకుళితహృదయపుండ
రీకాపుండరీకయూధపరివృతసారంగాంగనాభంగీమంగీకుర్వా
ణాంగ్యోతయతవశాపబలాద్వసుధాంససన్నాజుకనందినీ
చిన్తామేవమంగీ॥*॥౪॥౪॥సూనంవిదితవృత్తాన్తేజటా

ఫేరాత్రావత్రానవ్యయమివ్యతఇత్యభిధానాత్ - ముకుళీకృతంసంకుచితం
హృదయమేవపుండరీకంఅంభోజంయస్యాస్యాతథోక్తారాక్షసీవరుషభా
షణవశాన్నిర్భిన్నహృదయైత్యర్థః-పుండరీకంసీతాంభోజమిత్యమర్థః-న్లేష
సంక్షీర్ణోతరూపకాలంకారఃకించ - పుండరీకయాభోవ్యామృతసూహాః*
వ్యాఘ్రానిపుండరీకోనేత్యమర్థః-తేనపరివృతాయాఉపసంధాయాస్సారం
గాంగనాయాహరిణాంగనాయాఃయాభంగీపరిపాటిఃతామంగీకుర్వాణా
అనువర్తమానాప్రాణప్రయాసపర్యంతావస్తాంప్రాప్నువానేత్యర్థః-ఉప
మాకరోతేస్తాచ్చీత్యశానచీతధాశాపబలాద్వసుధాంప్రపన్నాభూలోకం
ప్రాప్తాగ్నిర్వాణతరుణీసురసుందరీవసితాజనకనంగీవవంశత్యమాణరూ
పాంచీంతామకరోత్॥౪॥గతత్రప్రకారమేవాహ॥సూనమితి॥విదితఃజ్ఞాతఃపృ
త్రాంతోమదపహారవాగ్దాయేనతస్మిజటాయుషిగతాయుషిమృతేనతితర్య

పుత్రః శ్రీరామః ఇహ తిష్ఠతీతి హస్తామత్రలంకాయాం స్థితాం ఇహ శబ్దాద
వ్యయాత్సుపిన్ధ- ఇతి స్థప్రత్యయః మామనధిగతవాన్ గ్రంథా తవాన్ గ్రంథా
నం అన్యధా కథమయం నాత్రాగచ్ఛేనీభావః॥ ౪౨ అహోన్సిదితి॥ ఆహో
న్సిత్ యద్యా-క్రవ్యాదమాయయా రాతున వంచనాశక్త్యా విపర్యస్తప్రకృతే
ద్విపరీతభావస్య పూర్వవిలక్షణామవస్థాం ప్రాపిత స్యేత్యర్థః- కాకుత్స్థస్య శ్రీ
రామస్య అనాస్థా అనాదరస్సంజాయతే కిం సముత్పద్యతే కిం మయీతి శేషః ॥
౪౩॥ అథ వేతి పత్యంత రే-తదేవాహ॥ నేతి॥ ధురాత్వా ద్దుగ్ధునయః రావణః
మాం కేవలం మామేవ-నాహరత్ నహ్యతవా-కింతు సిన్ధుసిన్ధాంస్యభావసి
ద్ధాం రామస్య కృపాం పరదుఃఖప్రహఃణేచ్ఛారూపాంచయంచ అహరత్ క
యాపివామాయయా పహృతవానిత్యర్థః-సుకథమేతన్నిర్ణయత ఇత్యాశంక్య
తత్రయ్యక్తిం చక్తి-ఇదమేతత్కృపాహరణం నచేత్స్వగ్నిసంశితేన్యాశ్రితేషు వ
యుషిగతాయుషి । మామిహస్తామార్యపుత్రః కిం నాధిగతవా-
ప్రభుః ॥ ౪॥ ౪౨॥ ఆహోన్సిత్ క్రవ్యా-మాయయా విపర్య
స్తప్రకృతః కాకుత్స్థస్య కిమనాస్థానం జాయతే ॥ అథవా ॥ * ॥
ప॥ ౪౩॥ నకేవలం మామహగద్దురాత్వా కృపాంచ రామస్య సిన్ధ
సిన్ధామ్ । ఇదం నచేత్సంశ్రితవత్సలః కింభవేత్సతూష్ణిం జగదేక
వీరః॥ ౪॥ ౪౪॥ ఇత్థం చిలవ్యగఘుఘం గమేవ సంతతంచితయ
స్తీకృచ్ఛాన్న్యూర్చామగమత్* ॥ ప॥ ౪౫॥ నిశాచరీస్తాం నిరవద్య
త్యలః సిన్ధునిరంతరాశ్రితరక్షణతత్పర ఇత్యర్థః-శ్రీమాన్ సిన్ధుస్తు వత్సల ఇత్య
మరః-వత్సం సాభ్యాం కామబల ఇశిలచ్యుత్యయః-జగదేకవీరః నిగహానుగ్ర
హసమృత ఇత్యర్థః-సశ్రీరామః తూష్ణింభవేత్గ్రంథపేత్యో పరతంత్రోజాయె
తకింసభవేదవేత్యర్థః-కృపాహరణాభావేకథ మిత్థం సమగ్రస్యాస్య అశ్రితేషు
తూష్ణింభావ ఇతి భావః-అత్ర కృపాహరణాసంబంధేపితత్సంబంధోక్తైరతిశ
యోక్తిః ఉపేంద్రవజ్రావృత్తం॥ ౪౫॥ ఇథ మితి॥ ఇథ మనేన ప్రకారేణ విలప్య పరి
దేవనంకృత్వా-రఘుఘం గవంశ్రీరామమేవ సంతతంచితయంతీమ
నసిభావయంతీనతీ-కృచ్ఛాత్ప్రాణసంకటాత్ మూర్ఛామోహమగమత్ శ్రీ
రామసంపేదనేన రావణభర్తనానుసంధానేన చ విసంజ్ఞాభూతిత్యర్థః॥ ౪౬॥
తతః కీంతత్రాహనిశాచరీతి॥ అనవద్యశీలాం సిద్ధుష్టస్య భావాం అవద్యపణ్యే
త్యానినానిపాతః తాంసీతాం నిర్భర్తయంతిః పరిత్యజయంతిః భర్తయంతిః

రస్తైవదత్వంవ్యాఖ్యాతం-నిశాచరీఃరాక్షసీః నిభృతంనిశ్చలంనివార్యనిషేధ్య
 త్రిజటానామకాచిద్వృద్ధరాక్షసీసీతాపత పాతిసీఅస్వప్నలోకస్య దేవనివ
 హస్యఉత్సవంహర్షజనకం-శ్రీరామాభ్యుదయసూచక త్వాదిచిభావఃఉత్సా
 తేహర్షమిత్యేషఉత్సవఃపరికీర్తితఇతిరసాకరై-ఆత్మదృష్టంతత్సనానుభూతంఏ
 కందుస్వప్నంరావణవినాశసూచకత్వాద్దుష్టంస్వప్నంజగాద-ఉక్తవతీ-త
 ధాచరామాయణం*స్వప్నోహ్యద్యమయదృష్టోదారుణోరోమహర్షణః-
 రాక్షసానామభావాయభతురస్యాజయాయచేత్వాదివృత్తముపజాతిఃన
 కేవలంస్వప్నమేవకథితవత్తీత్రిజటాకింతుసీతాయాతలంబనభూతావ్యభూ
 దిత్యాహ-కించేతి॥౪౬॥ తత్ప్రకారమేవాహ॥ఉపశ్చుతి॥ఉపశ్చువృత్తస్య
 అంతికాశ్రయవృత్తస్యతద్ద్రవస్యశ్రీరామస్యేత్యర్థః-స్యాదుపశ్చున్తికా
 శ్రయఇత్యమరః-ఉపశ్చుఉపాశ్రయఇతినిపాతః పరోక్షభావాదసాన్ని

శీలాంనిర్భత్య=యంతీర్నిభృతంనివార్య । అస్వప్నలోకొత్సవ
 మాత్మదృష్టందుస్వప్నమేకంతిజటాజగాద॥*॥ప॥ ౪౬ ॥ కించ॥

ఉపశ్చువృత్తస్యపరోక్షభావాదుపేత్యపృథ్వీంసుచిరంబురం
 త్యాః । న క్తంచరస్త్రీమఖకర్మితాయాస్సితాలతాయాస్త్రీజ
 టాజటాభూత్ ॥ *॥౪౭॥ తదనంతరమాత్మత్యాగాయస్పృహ

యం త్యాంమైథిల్యాంమారుతరియ మనుపేక్షణీ యాతపస్వినీ

ధ్యాదేతోఃపృథ్వీంభువముపేత్యసుచిరంబురంచర కాలమారభ్యేత్యర్థఃబురం
 త్యావివర్తమానాయాః-కించన క్తంచరస్త్రీణాంరాక్షసీనాంముఖైఃపరుష
 వచనైఃకర్మితాయాఃకార్యంప్రాప్తాయాఃనిపీడితాయాఇతియావత్-త
 ధానక్తంచరస్త్రీణాంశిథిల్యాఖ్యకీటకవిశేషాణాంముఖైఃవచనైఃకర్మితాయాః
 కతి=తాయాఃనక్తంచరస్త్రీకబ్జఃశిథిలీవాచకత్వేననిఘంట్యంతేఽఘమృగ్యఃసీ
 తాయావలతాయాఃత్రిజటాజటాశిఫాఘనరుత్థానాలంబనేత్యర్థఃఅభూ
 తసంధశాఖాశాలేశి ఫాదాపేత్యమరఃశ్రీరామఃజయసూచకశుభనిమిత్త
 కథనేనసీతామాశ్వాసయామాసెత్యర్థః-శ్లేషసంక్షిప్తాయంరూపకాలం
 కారః॥ఉపజాతివృత్తం॥౪౭॥తదనంతరమితి॥ తదనంతరంతిజటాస్వప్నక
 థనానంతరం-మైథిల్యాంసీతాయామాత్మత్యాగాయదేహత్యాగాయ* ఆ
 త్తాబీవేద్యతాదేహఇత్యభిధానాత్-స్పృహేరిషితఇతిసంప్రదానత్యాచు
 త్కరీస్పృహాయంత్యామభిలషంత్యాంరాక్షసీరిచితోపదగవాసహిష్ణుత్వా

దితిభావఃమారుతిహానూమాతపస్వినీశోచ్యా* అనుపేక్షణీయాఅనాద
 రణీయాన- విలంబకరణేనసహింసనీయేతియావత్ ఇతిమత్వేతిశేషః- నీతిమ
 ముంచంతీంసీతియక్తామిత్యర్థః* శేముచాదీనామితిముమాగమఃచింతామే
 తత్సంముఖేభావవిచారంపరిగృహ్యకృత్వా-అస్యామైథిల్యాఃనేదీయానంతి
 కవత్తబభూవఅంతికబాధయోగ్నైదసాధావితినేదాదేశః-తతోనేదిష్టత్వా
 సంతరం॥౪౮॥దేవ్యాఇతి॥అయంహనూమాతదశానసస్యరావణస్యవచో
 మయంవాగ్రూపంయద్వజ్రమాయుధంతేనద్గియోవిదారితయోకగ్లయో
 రంతరేయానివ్రణానిత్తానితేషాంవిరోపణేజీత్సాయాంభేషజానిబౌష
 ధాని-భేషజౌషధభైషజ్యానీత్యమరఃతథాలస్వయేనవంశేనసంగతానిరా
 జాదశరథోనామరథకుంజరవాజిమానిత్యానివంశప్రశంసాపూర్వకాణీత్య
 ర్థః-రామాభీకీతనానిశ్రీరామనామసంకీర్తనాన్యేవమధూన్యమృతానిదే

తినీతిమముచ్చితీంతంతంపరిగృహ్యనేదీయానస్యాబభూవ॥
 ప॥౪౮॥ తతః॥దేవ్యాదశానసవచోమయవజ్రదీణకగ్లాంతరవ్ర
 ణవిరోపణభేషజాని । వినంభణార్థమయమన్వయసంగతానిరా
 మాభీకీతనామగ్లానిశనైర్మ్యపింఛత్॥*॥౪॥ ౪౯॥తదనంతరం
 సమంతాత్ప్రసారితనయనాజనకతనయాతస్యాంశాఖాయాం
 శాఖామృగమన్వీక్యగుప్తస్త్వబుధ్యాచకితహృదయానలక్ష్మణా
 యరామాయభత్రేభద్రమాశంసమానాజనమిమస్తరావన్వా

వ్యాసీతాయావిస్రంభనాథంవిశ్వాసాత్పదనాథమిత్యర్థః- సమావి
 స్రంభవిశ్వాసావిత్యమరః - అగ్ధేనసహనిత్యసమాసస్సర్వలింగతాచవక్త
 వ్యా-శనైరవస్యగంస్యపింఛత్॥శావితవాసిత్యర్థః-రూపకాలంకారిఃపసంత
 తిలకావృత్తం॥౪౯॥ తదనంతరమితి॥తదనంతరంశ్రీరావసంకీర్తనానంత
 రం-జనకతనయాసీతాసమంతాద్దిక్షువిదిక్షుదేత్యర్థః॥ప్రసారితనయనాకు
 తేవతత్ప్రసియక్తమితిప్రవతితదృష్టిసత్తీతస్యాంనేదిష్టాయామిత్యర్థః-
 శాఖాయాంశంశుపావలపేనీతమితిశేషః- శాఖామృగంవానరమదీప్య
 దుస్త్వబుధ్యాదుష్టస్త్వప్నీయమితిభాగ్ంత్యాస్వప్నేవానరదృశస్యాశు
 భిసూచకత్వేనశాస్త్రగిగ్ధత్వాదితిభావః- తథారామాయణే - స్వప్నీయ
 యాయంవికృతోద్యదృష్ట్యాఖామృగశాస్త్రగిగ్ధేనైకసిద్ధిఇతి- చకితహృద
 యాభయసంభ్రాంతాఃపైకిరణౌఅత ఏవసలక్ష్మణాయలక్ష్మణసమేతాయ

తేనసహేతితుల్యయోగఇతిబహుప్రహిఃవోవసరజ్జనస్యేతిసహశబ్దస్యసత్వం
భక్త్రేప్రాణైశ్వరాయశ్రీరామాయ-చతుర్థఃచాశిష్యాయుష్యేత్యాదినా
చతుర్థః-భద్రంకుశలమాశంసమానాస్వస్త్యస్తురామాయసలత్తుణాయేతి
తికల్యాణాశంసనం కుర్వాణైత్యథః-స్వశ్రేయసం శివంభద్రంకల్యాణం
మంగళంశుభమిత్యమరఃఆజ్ఞాప్వాచ్ఛంసతేశ్వనజ్జేతతోదురాపస్వాపం
దుష్పాప్రివసద్రం*స్యాన్నద్రాశయనంస్వాపఇత్యమరః-ఏతేనజాగరాభ్యా
చతుర్థఃమదనావస్థాసూచ్యతే॥తదుక్తం॥దృష్టసస్యంగసంకల్పేజాగరఃకృత్
తారతిః-ప్రాత్యాగ్నానిమూర్ఖంతాఇత్యనంగదశాదశేతి-ఇమమీదృగ్
వస్థావన్నంజనుమిత్యాత్మసిద్ధేశః-స్వప్నదశాఃఫంకులౌవాఆత్మయాత్మం
గచ్ఛేత్ నాత్మయాదేవేత్యర్థః-తన్నంతరీయకత్వాత్తస్యేతిభావః-తథా
చరామాయణం*స్వప్నిపినాయంసహిమేస్త్రినిద్రాశోకేనదుఃఖేనచపీఠీతా
యాభివ్యక్తేనప్రకారేణవిచింత్యాలోచ్యమాయయా వానరభూమికయా

పంస్వప్నఃకథమాత్మయాదితి విచింత్యమాయయా సమాయా

తోస్తైర్బుతఇతిబుధ్యాతన్నాన్తారుతపుత్రాత్తత్రాస॥౫॥౫౦॥

సోపనమవతీర్యవచసపైచిత్వాగ్రజ్జనకపుత్రీంప్రత్యాయయన్నా

జనేయఃకృతాంజలిర్వ్యజ్ఞిపత్వత్ ॥౫౧॥ కల్యాణత్యద్వియోగేన

తీవ్రవేగేనతావ్యతః । రాఘవేంద్రస్యదూతంమామస్యధామా

సమాయాతః పునరాగతోయంస్తైర్బుతోరావణఇతి బుధ్యాత ద్గోచర

భ్రాంత్యేత్యర్థః-తన్నాత్తథాభూతాన్తారుతపుత్రాత్తత్రాసవిభాయ భీ

త్రాగ్ధానాంభయహేతురిత్యపాదానత్వాత్పంచమీ ॥ ౫౦ ॥ తతఃకింతత్రా

హ॥సఇతి॥సఃఆంజనేయోపనమవతీర్యశాఖాయాస్సకాశాదవరుహ్యః వచ

నపైచిత్వాగ్రజ్జతా-లోచితసజవచనరచనాపిశేషచాతుర్యాజ్జనకపుత్రీం

జానకింప్రత్యాయతంసమాశ్వాసితంప్రత్యాయయన్నితిశత్రంతపారేఆం

జనేయవిశేషణంసమాశ్వాసయన్నిత్యర్థః॥ప్రత్యయోధీనశపథజ్ఞానవిశ్వా

సహేతుష్యిత్యమరః-కృతాంజలిర్విరచితకరసంపుటస్సృజనయలతణమే

తతోవ్యజ్ఞపత్వేవిజ్ఞాపితవా ॥౫౧॥విజ్ఞాపనప్రకారమేవాహ॥ కల్యాణీతి॥

సోకల్యాణశోభనేజానకి ఏతేనసాధాగ్యాభిధానకేనసంబోధనేన శ్రీరా

మస్యకుశలంసూచ్యతే॥గారాదిత్వాత్జీవ-తీవ్రవేగేనచండరియెబుద్ధి

రోధేనేత్యర్థః॥తిక్తంతీక్ష్ణంఖరంతీవ్రచండముస్థంపదుస్త్వతమిహిహలాయ

ధఃత్వస్వయోగేనత్వద్విరహేణ హేతునా తామ్యతో గ్ధయతః క్షిత్యత ఇత్యర్థః-
 ఎతేనవ్యాపారంతరాన క్తత్వశంకానకార్యేః సూచ్యతే-రాఘవేంద్రస్యర
 ఘనాయకస్యదూతంసంఘాతం*స్యాత్సంఘాతం హరోదూత ఇత్యమరః-
 మాంలస్యధావ్రకారంతరేణమాస్తమస్యధాఃసవిజానీయాశ్చ త్యర్థః*స్తా
 త్తరైలజ్ఞైతిచకారాదాశీరః ఘోరః - సమాజ్యోగఇత్యదాగమాభావః॥
 ౫౨॥త్వయేతి॥ హేతుధీలిత్వయాసహప్రస్థితాప్రయాతాచిత్తవృత్తిర్యస్యస
 తథోక్తత్వదేకాయత్తచిత్తత్యత్యర్థః అతఏవవిభావర్యాంరజన్యా యఃకొ
 కశ్చక్రవాకస్తస్యసమాహారోద్ధియస్యసతథోక్తః అతివిరహేతురఇత్యర్థః-కొ
 కశ్చక్రశ్చక్రవాకఇత్యమరః*ధర్మాదసఙ్గే-వలాదిత్యనిచ్ - కోసలానాంజనవ
 దానాంరాజాకోసలరాజోదశరథస్తస్యపుత్రఃశ్రీరామోమన్ముఖేనమద్వా
 రాత్త్వాంకుశలమేవకౌశలంస్వాధీన్వచః క్షేమవచనంఅబ్రవీరహోచత్
 బ్రువోలుజ్జే బ్రువిశాసీత్యాదినాన్వకర్తృకత్వంఅకథితం చేతసీతాయాఃకర్తృ

స్తమస్యధాః॥వ ॥౫౨॥త్వయాసహప్రస్థితచిత్తవృత్తిర్విభావరీ

కొకసమానధర్మః॥వచోబ్రవీత్తైధీలిమన్ముఖేనత్వాంకౌశలంకోస

లరాజపుత్రః॥అపిచ॥వ ॥౫౩॥శిరసాతవసౌమిత్రిరకరోదభివాద

నమ్॥అపృచ్ఛతోపిభద్రంత్వాషధిపశ్చవనౌకసామ్॥౫౪॥ఎవ

మభిహేతయాసంభూతవిస్మయభయాపేతయాతయాతా

వదనుయక్తిపవనతనయోవాలీమరణకారణంసుగ్రీవసఖ్యమాఖ్యా

త్వండపజాతివృత్తం॥ ౫౩॥ అభిప్రత్యయదాధ్యానయలత్కణవాతామ
 ప్యాహ-అపిచేతి॥తదేవవివృణోతి॥శిరసేతి॥ హేకల్యాణిసుమిత్రాయాలప
 త్యంపుమాంతేసిమిత్రిగత్కణః*బహ్వదిభ్యశ్చేతిఇజ్జే ప్రత్యయః శిరసామూ
 ఢ్నాతవఅభివాదసంసమసాగరమకరోత్కృతవాక్ - అధసగ్రీవసఖ్యమ
 విజాతేమితిసూచయన్నాహ ॥అపృచ్ఛతి ॥ సఃప్రసిద్ధఃవనౌకసామధిపోపి
 చవానరేశ్వరస్సుగ్రీవశ్చమర్కటోవానరఃకీశోవనౌకా ఇత్యమరః త్వాంభ
 ద్రంకుశలమపృచ్ఛత్ పృష్టవాక్ -దుష్కృదిత్వాద్వికర్తృకత్వం॥౫౪॥ఎవమితి ॥
 ఏవముక్తప్రకారేణఅభిహేతయాడక్తయాఅతఏవసంభూతవిస్మయభతయా
 సంజాతవిశ్వాసతయా హేతునా-సమావిసగ్రంభవిశ్వాసావిత్యమరఃభయా
 దపేతయాఅవగతసాధ్వసయేత్యర్థఃఅపేతాపేథేత్యాదినావంచమితయా
 సీతయాతావత్తదానీమనుయక్తికథంసుగ్రీవసఖ్యంజాతేమిత్వాదిపృష్టస్యక్

ప్రశోనయోగఃప్రచ్ఛాదేత్యమరః పవనతనయోహనూమాకౌవాలిమరణ
 కారణంసుగ్రీవస్యకతుఃసఖ్యంమైత్రీసఖ్యకృత్యతిసుప్రత్యయఃఆఖ్యా
 సవ్యక్కథయిత్వాప్రాచేతసచేత్యవవాల్మీకిమనఃకవేత్యవమాసంతతసన్ని
 హితేననిరంతరసన్నికృష్టేనరామనామ్నామంగళం కల్యాణరూపంవిలిఖ
 తశ్రీరామనామవగ్ధావళిశోభిత మిత్యగః-అంగుళయకంశ్రీరామప్రేషితామ
 భిజ్జానముద్రికాం-అన్యైసీతామైప్రాయచ్చత్తత్తవా*ప్రాఘృధైత్యా
 దినాదాణోయచ్చాదేశః॥౫౫॥సౌఖ్యేతి॥ జనకాత్తజాయాస్సీతాయఃపా
 ణిగ్రహోత్సవదినోవివాహ మహోత్సవదివసంకర్తృసౌఖ్యవహస్యపర
 మానందకరస్యవవనాత్తజేహనూమతానీయమానమాసితంయద్రామాం
 గుళీయకంశ్రీరామాభిజ్జానాంగుళిముద్రికాతద్విలోకనవాసరస్యతత్సందర్శ
 నదినస్యతతమింతతస్యపూరణే*తస్యపూరణేడటావిత్వంకతాదిమాసార్థ
 యప్రాచేతసచేత ఇవసంతతసన్ని హితరామనామమంగళమ
 ంగుళీయకమన్యైప్రాయచ్చత్॥*॥ప॥౫౫॥సౌఖ్యవహస్యప
 వనాత్తజనీయమానరామాంగుళీయకవిలోకనవాసరస్య సస్యం
 కలాంశతతమిం భువినైవభేజే పాణిగ్రహోత్సవ దినంజనకా
 త్తజాయః॥*౫౬॥ తతస్తుజానకీనిస్సీమహాషాబభా
 షే॥*౫౭॥౫౮॥ మహాభాగసర్వధాన్యదురాత్తనఃప్రత్యాసీద
 తిమృత్యురేవమనలాభి ధానయావిభీషణ దుహితాస్వమాత్రా
 మాససంవత్సరాశ్చేతిమదాగమేటిత్వాత్ జీవకలామంశం*కలాస్యాన్యులి
 కాప్యద్ధానిల్పదాశంశమాప్రశేయోపశాంసేషిచంద్రస్యేతిశబ్దః*భువిసత్యం
 యథార్థంనైవభేజేనప్రాపైవతతోపిసహస్రగుణాధికాంసందనకత్వాదశ్చే
 తిభావః-అత్రకళాభజన సంబంధేస్యసంబంధోత్తైరితయోక్తిః*వసంతతిల
 కావృత్తం॥౫౯॥తత ఇతి॥తతఃఅంగుళీయకప్రదానానంతరం- జానకీనిస్సీమ
 హద్దానిరతిశయానందాసతీతంహనుమంతంబభాషేఉవాచ॥౫౯॥భాషణ
 ప్రకారమేవాహ॥మహాభాగేతి॥మహాభాగపరహితాచరణభాగ్యసంప
 న్నసర్వధాన్యప్రకారేణఅస్యదురాత్తనఃపాపిష్ఠస్యరాజనిస్య-మృత్యురం
 తకఃప్రత్యాసీదతిప్రత్యానన్తో భవతితత్ప్రత్యాసాదనంతథానిశ్చితమిత్య
 ర్థః-నహ్యేతత్తదభూతహాసమాత్రంకింత్యాచ్రముఖాచ్చుగ్రతమపీత్యాహ॥౬౦॥వ
 మితి౬౦ముక్తప్రకారేణఅనలేత్యభిధానంయస్యాస్తయాతథాన్యమాత్రాని

జజనన్యాఅస్తస్వపాతిన్యాసరమయా ప్రేషితయా ఏతద్వాస్తాకధనాగ్గం
 |నహితయావిభీషణదుహిత్రావిభీషణపు త్రికయాభాషితంచకధితమపితః
 అనాగ్యశీలస్తుచ్ఛభావోయంరావణోపచతురీయంచతుర్థం- చతురశ్చయతా
 వాగ్మత్తురలోపశ్చేతిభవత్యయః ఆగ్యకురలోపశ్చ ఉపాయమంతరేణదం
 గోపాయంవినేత్యర్థః-అంతరాంతరేణయ క్తఇంద్రియతీయామామాగ్యమ స
 స్య గాజపుత్రస్యశీరామస్య - ఆగ్యపుత్రే రాజపుత్రాణామభిధానంఆరోగ్య
 |బాహ్యగుకుమారయోరాజాచేతినిపాతనాత్ ససమర్పయిష్యతిసరాస్యతి
 దంఘోప్యయమవిలంబేనై వప్రయోక్తవ్యగ్రాహానియతమితి|అహమపిని
 యంఽనిశ్చితంమాసాదూర్ధ్వంఎకమాసస్యోపరిష్ఠాద్యర్థః- ఏనణాన్ద్రీ
 నాన్ప్రాచాన్ధారగతంఽరోవృథం శకన్యమే త్యాదిసాతుముస్మిత్యయః
 సశక్తుయాంశక్రాంతే వేయమతిడగ్ధవంబీవితంత్వయ్యైమీశ్వర్తార్థో బభావ ఇ
 ప్రేషితయా భాషితంనాయ మవ్యనార్యశలస్తురీయముపాయ
 మంతరే సనమా మార్యపుత్రస్యసమప- యిష్యసియ తవహ
 మపిమాసాదూర్ధ్వం సశక్తుయాంప్రాణాన్ ఏపాణాన్ధా
 రయితుమితి||*||౫|| ౫౮|| ఏతదాకన్యమాంఽహేషాహేషభావే
 మభేషిర్భవతీం వహన్నేవతూన్ముల్లంఘిత సాగ్ధ్యము
 వరచరణ సరసిజసమీపమువయాస్యామిమామససమర్థం ససా
 ర్థయేధాశత్యభీహితవాన్||*|| ప || ౫౯|| కించమహామహీధ
 సుబంధః-తథాచరామాయణం-ధారశ్యామిమ సుతజవితంశత్రుసూ
 దనమాసాదూర్ధ్వంసజీవిష్యేత్వయాహీనాన్పుపాత్తశే||*||౫౮||ఎతదితి||ఎత
 స్సీరావచనమాకర్ణ్యశుత్రామారుతిఃహనూమాన్- హేషహేషభావేమ
 హేషామర్థ్యసంపన్నేసామర్థ్యవత్ప్రపరమ పాలివృత్తిసంక్రమిద్యుష్ట
 వ్యంమాభైషీర్భయంమా ప్రాప్నుహీభవతం పూజ్యాంత్రాన్వహహ్నేవ
 సుంధేధారయన్నేవతూన్ముల్లంఘితసాగ్ధ్యత్తగ్ధసముద్యస్సక్రఘవర
 స్యశీరామస్యచరణసరసిజసమీపంపాదకమలసమీపముశయాస్యామిపా
 స్యామి మామసర్థంససమర్థయేధాఃసమన్వేత్వత్యభిహితవానవాచకింద
 లపిచేత్యర్థః||౫౯||వ హేమహీధేతి|| సోయంహనూమాన్స్వసామర్థ్యం
 జ్ఞానాయమహతామహీధేగిరిణా సర్ధీచీంసమానాంవృద్ధిముపేషివాన్
 ప్రాప్తవాన్వహీధృగిఖిత్వాభ్యుదిత్యమరఃయయాదేహపృథ్వాఅపాంరా

శిశుముద్రః - కుల్యాతుల్యామల్పీకృతసరిత్యమానాందశాన్తితిందధాభృత
 వాక్ కుల్యాల్పకృత్రిమాసరితిత్యమరఃహనూమద్దేహపేత యాసముద్రోల్ప
 ఇవప్రతీయతఇతిభావః॥౬౦॥ అథేతి॥ అథహనూమద్దేహవృద్ధిదర్శనానంత
 రం- జనకరాజసుతాసీతాముదితాసంతుష్టాసతీ- తమాంజనేయుమువాచ-
 హేఆంజనేయ - చరణాభ్యాంలంఘిత స్తీగఃవారినిధిస్సముద్రోయస్యత
 వదుష్క-రంక ర్దుష్కశక్యంకార్యంకింకిమ స్తీకిందిదపినా స్తీత్యథః- అపితుకిం
 తు-హేష్ట వంగపుంగవవానరోత్తమ- మయాసహత్వంయాస్యసిగమిష్యసి
 చేద్భవతః ఇయరాదవీమూగః- అపాయినీదుష్టాపరిణమేద్భవేత్-సంక
 టయుక్తాభవిష్యతి- అస్యచ్చకించెత్యథః॥౬౧॥ పాతివ్రత్యేతి॥ హేఆంజనే
 యపాతివ్రత్యహుతాశ నేనపాతివ్రత్యాగ్ని నాతంరావణంభస్తసాద్భస్తీ
 భూతంకుర్యాంకరోమి - యదితహి-దాశరథేః శ్రీరామస్యశరస్యదాణ
 స్యఆత్మచితాస్వానురూపాపారణాపూర్తిః స్తృప్తిరితియావత్- నభవే
 సద్భీచీంసోయంవృద్ధిముపేయివాక్॥ యయానూనమపాంరాశిః
 కుల్యాతుల్యాందశాందధా॥౬౨॥ ఆథతమువాచసాజనకరాజ
 సుతాముదితాకిముతవదుష్క-రంచరణలంఘితవారినిధేః॥ అపితు
 మయాసహష్టవంగపుంగవయాస్యసిచెన్నియతమపాయినీపరిణమే
 ద్భవతఃపదవి॥అస్యచ్చ॥౬౩॥ పాతివ్రత్యహుతాశనేనయదితం
 కుర్యామహంభస్తసాత్సత్యందాశరథేశ్వరస్యనభవేదాత్మోచితా
 పారణాకించైతస్యయశోనిశాపతిరపిప్రహ్లానకాంతిర్భవేద్భా ॥

స్మస్యాత్ సత్యంయ ధాథంనాత్రసందేహాఇత్యథఃశ్రీరామచాణేనైవ
 రావణహననంకర్తవ్యమితి భావఃశ్రీరామస్యాపకీర్త్యావహత్వాచ్చమమైత
 న్నయజ్యతఇతిపక్షాంతరమాహ॥ కించేతి॥ కించవత్స్తాత్రమేవనభవతీత్య
 థః- ఏతస్యదాశరథేశ్వరోదానక్షాత్ప్రీద్భవాసత్సమాఖ్యాత దేవనిశా
 పతిష్టండ్రోపీతిరూపకం- ప్రహ్లానకాంతిఃప్రక్షిణశోభోభవేత్- స్వసామ
 ధ్యేనైవసీతారావణంవినిశితవతీరామస్త్యశక్తవజాతఃకిమిత్యవకీతి-
 స్సంభవిష్యతీత్యథః- అతఃహేభ్రాతరిత్యాదరేణామంత్రణంరఘుపతౌ
 రఘునాయకేశానితరావణేవిధ్వంసితరావణేశ్రీరామేణ రావణేవిధ్వంసి
 తేనతీత్యథః-మమయాత్రాప్రతిప్రయాణంశ్రేయసీప్రశస్యాశ్రేష్ఠే తియా
 వత్ ప్రశస్యస్యక్రఇతిశ్రాదేశఃఅతామయై వమాగంతుంనయజ్యతేశ్రీరా

మోయథాక్షిప్రమాగచ్ఛేత్తధాత్వయాప్రోత్సాహిత్యఇతిభావఉక్తరూ
 వకయోస్సంస్పృష్టిః- శార్దూలవిక్రీడితంపృథ్వుమ్ || ౬౨ || ఏవమితి||ఏవమనేన
 ప్రకారేణవ్యాహృతః-ఉక్తస్సృజితయేతిశేషః-వచనసతోహనూమావి
 నీతాంవినయయుక్తాంసీతాంపునఃఆబభాషేఉక్తవామ్ || ౬౩ || తదేవాహ||
 మాగ్నేతీ || హేమైధిలిమాంఘృగేణకనకమృగేణవచితాయాఃప్రతారి
 తాయాఃవిప్రలభ్యాయాఇతియావత్-తవషహానుభావాయాఇతిభావః- శా
 ఖామృగేణవానరేణపునరాగఃప్రత్యాగమనమిత్యేతదయుక్తమనహాంవం
 చనైనావహరణంపునస్సంకోచేనాగమనంచేత్యేతత్సంఖ్యావితాయాస్తవన
 యుక్తమితిభావః-రాజ్ఞానోపునారాజమాగ్నేతైవాగమనంయుక్తమితిభావః-
 కింఽఏషాఉక్తాకథాహారాపి-భువనేజగతివిప్లవంభువనంజగదిత్యమరఃకీత
 తావిస్తృతాప్రచురాస్యాద్యదిత్సరిరామసమఃశ్రీరామచావస్యజగత్త్రయ
 ప్రసిద్ధస్యేలిభావః- కానామకావాస్రిశస్త్రీపరనిరాసకత్వప్రయుక్తఖ్యాతః
 తస్మానీతరావధేరఘువతాయాత్రామమశ్రేయసీమ్ || ౬౪ || ఏవం
 వ్యాహృతఃవచనసుతస్సీతాంవినీతాంపునరాబభాషే || ౬౫ || ఏవం
 మాయామృగేణతవమైధిలివంచితాయాశ్శాఖామృగేణపునరాగ
 రిరిత్యయ్యుక్తమ్ | ఏషాకింధాపిభువనైతతాయాదిస్యాత్-నామ
 గామసమఃప్రధితాప్రశస్తీమ్ || ౬౬ || కింబహునైవ్యేతదేవచింతి
 తంయద్యర్థరాసువగృహిత్యాస్తదేవనిశ్చితంయత్సదృశమిదృశస్య

ప్రధితాప్రసిద్ధాస్యాదితి శేషఃసస్యాదేవేత్యర్థః-అతస్త్యయాలృకాలక్లేశస
 హిక్లుతయాత్ర స్థాత్యంత్రగాషేణపునరాగత్యరావణం జిత్యాత్వంప్ర
 త్యానేతవ్యాచేత్యయమేవరాగ్ధాస్తఇతిభావః-వచనతలకావృత్తం || ౬౭ || ఆ
 ధినీరాప్రశంసాపూర్వకంనిగమయన్నాహమ్ || ౬౮ || బహునాకింకాలయాప
 నకైరైవనైవవనైరలమిత్యర్థః-కతఇత్యేతత్సకృతమిదమేవచింతి తంపర్యా
 లోకేతంసమయోచితస్వేనైతదేవచింతితమిగ్గళః-ఇతిహేతుప్రకరణప్రకా
 రాదిసమాప్తిష్టిత్యమరఃకిమేతదిత్యుచితాహ || యదిర్యాదినారాఘవస్యగఘ
 వంశోద్భవస్యగీరాపస్యగృహిత్యాసమః పల్నాఽయదహాంయయుక్తంత
 దేవనిశ్చితంకీర్తన-ఈదృశస్యలనిర్వాచ్యస్యేత్యర్థః- సమాచారస్యపా
 తిత్రత్యర్థస్యయస్సిదృశంతుల్యంతదేవప్రకాశితమభివ్యంజితం-రావణాప
 రాధప్రక్రియ యాయేనసుగుణలనురూపంతదేవానుమోదితంలభ్యవగ

తం-కులవధూశీలస్యకులస్త్రిస్యభావస్యయదనుకూలంసమృతంతదేవకథితంఉక్తంక్షత్రియాణీక్షత్రకులోద్భవా-ఆగృక్షత్రియాభ్యాంజేతిజీవోఆనుగాగమశ్చతస్యవాణీవక్రమస్యవచనపరిపాట్యాయదుచితంతదేవోవక్రాంతమారబ్ధం-ఇత్యేవంబహుశఃబహువారంప్రశస్యప్రస్తుయ-హేజానకిసర్వధాసర్వప్రకారేణ-ప్రకార వచనేధాత్ రామలక్ష్మణౌలంకామిమాంప్రాప్తాహౌవిష్టేజానీహీలవబుధ్యస్వ-తథాఇమంజనంమామిత్యర్థః-ప్రస్తాతుంపునగ్గంతుంపూరణశబ్దవదుపసగ్గేధాత్వధృక్స్యబాధఃఅతఏవ-ప్రస్తానంగమనంగమిత్యమరః-అనుజానీహీలజ్ఞాపయఅథచఫనఃప్రప్తవ్యంకించదవశిష్టంవిద్యతఇత్యాహ॥కించేతి॥తదేవాహకాకుత్స్థేనేతి॥కాకుత్స్థేనకకుస్థవంశోద్భవేనశ్రీరామేణ-విదితపూర్వంపూర్వంవిజ్ఞాతమిత్యర్థః-సుఖసేవీసమాసఃకిమపికించదభిజ్ఞానంజ్ఞాపకవస్తుదీయతాంప్రతిపాద్యతాంఇత్యాబధావఇతి

సమాచారస్యతదేవప్రకాశితంయదనుగుణంరావదౌవరాధప్రక్రియాస్తదేవాసుమోదితంయదనుకూలం కులవధూశీలస్యతదేవకథితంయదుచితంక్షత్రియాణీవాణీవక్రమస్యతదేవోవక్రాంతమితిబహుశఃప్రశస్యసర్వధారామలక్ష్మణౌలంకామిమాంప్రాప్తావితిజానకిజానీహ్యనుజానీహీమంజనంప్రస్తాతుంకించకాకుత్స్థేనవిదితపూర్వమభిజ్ఞానంకిమపిదీయతామితి ॥౫॥
౬౫ ॥ సాతుదీఘంవిశ్వస్యనిశ్చిత్యపురాఖలుచిత్రకూటవసతరుణతరతరుమణీయతయామందీభవన్నందనవైభవేరఘనం

సంబంధః॥౬౫॥తతఃకింజాతంతత్రాహ॥సేతి॥సాసీతా-తుశబ్దోవ్యర్థఃదీర్ఘనిశ్వస్యవక్తవ్యార్థస్యకణబీజోద్భౌధకచింతానుభావంసవిషాదమభిసీయేత్యర్థఃనిశ్చిత్యతదుక్తం-సస్యశాస్త్రవచంతాద్యాస్తృతిబీజస్యబోధకాఇతి-అథప్రత్యభిజ్ఞానాభ్యాయకామాహపురేతి॥పురాపూర్వం-ఖలుశబ్దోవాక్యాలంకారే-తరుణతరతర్యంతతరుణైతరుభిఃవృక్షైఃరమణీయతయానుండరతయాహేతునా-అథవాతరుణతస్తరవోయస్తింతత్రథోక్తంతవరమణీయంచతస్యభావస్తత్రాతయామందీభవన్నందనవైభవంఇంద్రోదాససౌభాగ్యాతిశయోదస్తాతస్త్రితత్రథోక్తఇత్యతిశయోక్తిఃచిత్రకూటతటవనేచిత్రకూటాచలతటవిపనేరఘనంబనోవధానీకృణ్డవల్క్లీకృతఃఅంకఃఉత్సంగోయస్యాస్తస్యాఉపధానంతూపబగ్మిత్యచరః-మమవయోధరవరిసరే

కుచప్రాంతేఖరతరనఖరాగ్రైః అతినిశితనఖముఖైః విరచితంకృతం విదారణం
 ఖండనంయేనతంతథోక్తం-ధారాధరఇతినామయస్యతంకాకంకాకాసురం
 రఘుపతిః శ్రీరామః క్ష్యలోకయత్ అవశ్యత్ ॥౬౬॥ తతః సింహకరో దిత్వత ఆహ॥
 కుశేతి॥ సః పీఠః శ్రీరామః వాసవస్యావత్యంభమాన్ వాసవిః అత ఇన్ సచా
 పౌవాయసశ్చ తస్మిన్ ఇంద్రపుత్రే కాకాసురే కుశరూపకుశేశయాసేనాస్త్రం
 దర్శరూపబ్రహ్మాస్త్రం విజహాప్రాప్యై-అథవ్యయోగానంతరం-సః తాన్
 గవస్థావన్నః పిరకాలజీవీకాకః-తస్య శ్రీరామస్యకృపయాదయయాహృతమ
 ఓమాత్ర్యంయస్యసతథోక్తస్మన్-యథార్థసంజ్ఞాంచిరంజీవతీవిరజీవీ ఇత్య
 న్వర్థనామధేయందధా-ఎతదభిజ్ఞానం శ్రీరామాయకథయేతివాక్యశేవః సో
 యంబ్రహ్మస్త్రావధృతస్యేశ్వరణ్యంతరాభావాత్తమేదవరమకారుణికం
 శ్రీరామంశరణంగత్యాపునస్తత్కృపయాఅమోఘాయబ్రహ్మస్త్రాయనేత్ర
 దనేనోపధానీకృతాజ్ఞాయామమపయోధరపరిసరే ఖరతర
 నఖరాగ్రైః విరచితవిదారణం ధారాధరనామానం కాకంరఘు
 పతిర్య్యలోకయత్ ॥ * ॥ ప ॥ ౬౬ ॥ కుశరూపకుశేశయాస
 నాస్త్రం విజహావాసవివాయసేనపీఠః । అథతత్కృపయా
 హృతాఓమాత్ర్యస్పిరజీవీ సదధాయయథార్థసంజ్ఞామ్ ॥ * ॥
 గ ॥ ౬౭ ॥ నైషాపరిచితకథాస్తరణద్విగణితయదాశాకేశపి
 న్ధమవరమిదుమున్తుచ్య ॥ * ॥ ప ॥ ౬౭ ॥ నూడామణింకపివరస్యద
 మేకందత్వాముక్తౌఘాదిత్యర్థః-చిరజీవీచైకదృష్టిర్నైకశిఃపికవర్ధనఇత్యమరః-
 తథారామాయణం-సదర్భంసంస్తరాద్భవ్యాబాహ్యైశ్చాణాస్త్రైశ్చయోజయ
 త-సచీవ్రఇవకాలాగ్నిజ్వాలాభిముఖోద్విజం-సతంప్రదీప్తంచైవర
 భ్యంతంవాయసంప్రతి-తతస్తంవాయసందర్భస్సంబరేనుజగామహేతి-ఔ
 వచ్చందసికంవృత్తమ్ ॥౬౭॥ ఇత్థంవాచికరూపమభిజ్ఞానందత్వాసంప్రతివస్తు
 రూపందాతుంప్రావర్తతేత్యాహ॥ సేతి ॥ నైషాసీతాపరిచితకథాస్తరణేన
 పూర్వానుభూతవృత్తాంతస్యత్యాద్విగణితాద్విరావృత్తాద్దుర్దశాదురవ
 స్తాయస్యాస్యాతథోక్తాసతీకేశపిసద్ధంచీకురాచ్ఛాదితం-అపిధానతిరోధా
 నపిధానచ్ఛాదనానిచేత్యమరః-వష్టివాగురిల్లోపమవాప్యోరుపసగయోః-ఇ
 త్యోపేరకారలోపః-సవ్యాతేకర్తృణిక్తిః అవరమస్యత్-ఇదంవక్ష్యమాణంచూ
 డామణిమిత్యర్థః-ఉన్తుచ్యవికృత్య ॥౬౮॥ నూడామణిమితి-కృశానివిరహావేద

నావశాత్ కార్యవస్థాపన్నానిలంగానియస్యాస్యాకృతాంగీతస్వీసీతా.
అంగాత్యకంఠేభ్యశ్చేజివక్తవ్యమితిజీవ - దశాస్యాత్ రావణాత్ యఃసం
తాసఃభిఃతేనపుంజితఃపిండిభూతోయోరుషాగ్నిఃకొగ్ధాగ్నిఃతస్యదశేవ
దశాలవస్థాయస్యతంతథోక్తంరుషేత్యత్యహలంతాద్వికల్పాట్టావ్ అతో
త్ప్రేక్షానుష్ఠాపాతానిదర్శనా - చూడామణింశిరోరత్నంకపివరస్యవాన
రోత్తమస్యహనూమతఃదదాశీరామాయఏతవపివృద్ధయైతదత్తవతీలత్ర
కపివరస్యేతిసంబంధసామాన్యపత్తియతఃకర్తృణామభిప్రేతినసంప్ర
దానమితిసంప్రదానసంజ్ఞానభవతిస్వనివృత్తిపూర్వకవరస్వత్వరూపస్యా
భావాత్ నహిస్వీయంధనమస్మేదీయతేకింతుప్రత్యభిజ్ఞానవృద్ధశః నమాత్యే
ణమణిదానవ్యవదేశఃతథాచనన్వేషమపిరజకస్యవస్త్రేందదాతిఘ్నతఃపు
ష్టందదాతీత్యతాపిపాప్నోతీతిచోద్యముద్భావ్యనైతదస్తి - దానంహినా
మపూజ్యానుగృహకామ్యయాద్రీవ్యపరిత్యాగః పరస్వత్వాపాదనంచ- త

దాదశాస్యసంతాసపుంజితరుషాగ్నిదశంకృతాంగీ । ఆదాయత
త్ప్రేణతిపూర్వమసౌవృతసేమాణిక్యగర్భవదనోరగతుల్యబాహుః
౧॥౬౯॥తతః కృతకృత్యవిషసిశాచర వతేఃవృకాశ యతునిజా
గమనమశోక వనికాంబభంజ వృభంజనాత్మజః ॥* ॥ ప॥౭౦॥

స్వకృతైర్విశ్వాఖా నామవనతి మతీవప్రకట యన్న మార్గే
చ్చేహనాస్తీన్యాసకారేణోక్తంభావ్యకారమతేతచతుర్థ్యవభావ్యంతథా
చతేనశూద్రాయమతిం దద్యాదితిఖండి కొపాధ్యానస్థిష్యాయ చపేటి
కాందదాతీతి చనప్రపంచముపపాది తత్వాదితిలతఃకపివరఃతత్ప్రేణతిపూ
ర్వంతస్యాస్వీతాయాఃనమసాగ్రపూర్వక మాదాయస్వీకృత్యమణిమితిశే
షః-మాణిక్యంగర్భేయస్యతన్వాణిక్యగర్భంవదనంవక్త్రీయస్యతేనతథో
క్తేనఊరగేణస ర్పేణతుల్యఃసదృశఃబాహుగ్యస్యసతథోక్తస్స౯-ప్రతస్తేప్రస్థి
తవా౯ఉపమాఅస్యాశ్చపూర్వోక్తాలంకారేణసంస్పృష్టిః-వసంతతిలకాపృ
త్తం॥౬౯॥తతఃప్రసానా నంతరంవృభంజనాత్మజోవాయు సూనుఃకృతకృ
త్యఃకృతార్థస్స౯సర్వత్యసీతాసాన్నిధ్యాన్నిష్క్రమ్యనిజాగమనం నిశాచర
వతేఃరావణస్యప్రకాశయతుప్రకటయతు వశోకవనికాంబభంజమవర్షఉ
త్పాటయామాసేత్యథః॥౭౦॥ తదేవాహ॥స్వేతీ॥స్వకృతైర్విసిజచంక్రమ
ణక్రియాభిఃశాఖానాంద్రుమాణాంఅతీవాత్యంతమవ సతింభుగ్నత్వంప్రక
టయ౯ప్రవతతయ౯. అన్యత్రస్వకృతైర్వినిజవ్యాపారైః శాఖానాంవే

దభేదానాం అతీవాచనతినసవ్యగ్నివేచనం ప్రకటయన్ స్ఫుటికర్షన్ * శాఖా
వేదప్రభేదేషు బాహువంశియమాంగయోరిత్యుభయత్రాపియాదవః - త
థా అమాగ్నేణ అన్యమాగ్నేణ భాగ్యమ్యన్తరన్ అన్యత్ర లోకవిరుద్ధమాగ్నే
ణవతః మానసాభ్యాశేత్యాదినా వికల్పాత్ శస్పిత్యయః - సుమనసాం పు
ష్పాణాం అన్యత్ర దేవానాం చ పరికలితభంగో విరచితవ్యాయామ ఇత్యర్థః *
సుమనాః పుష్పమాలత్యోః స్త్రీదేవబుధయోః పుమానిత్యుభయత్రాపి నైజ
యంతీ-తథా శ్రుతిమధురవాచాం శ్రోత్రానందకరవాచాం ద్విజానాం అండ
జానాం అన్యత్ర శ్రుతిమధురవాచామామ్నాయమనోహరవచనానాం ద్విజా
నాం విప్రాణాం సంత్రాసంభయం విరచయన్ కుర్వన్ * శ్రుతిః శ్రోత్రే శధా
మ్నాయే-దంతవిప్రాండజాద్విజా ఇత్యుభయత్రాపి విశ్వవ్రకాశామరౌ-అ
యం హనూమాన్ లంకోద్ధ్యానే అశోకవనికాయాం-దశవదనలీలాం రావణ

ణభాగ్యమృనికలితభంగస్సుమనసామ్ । ద్విజానాం సంత్రాసం
శ్రుతిమధురవాచాం విరచయన్ నయం లంకోద్ధ్యానే దశవదనలీ
లామతసుత ॥ * ॥ 20 ॥ తదనుసరణమా రక్షక రక్షోగణనివే
దితప్రమదా వనకదన ప్రకుశితదశవదన ప్రేషితాన్ పిశ్యపతికిం

కరభయం కరాన్నింకరాన్ ప్రహస్తపుత్రేణ జమ్బుమాలినా
విభ్రమమతసుత అత్ర అస్య లీలాయా అన్యత్రాసంభవాత్తత్సదృశీం లీలామితి
సాదృశ్యాక్షేపాదసంభవజ్ఞప్తుసంబంధరూపే నిదర్శనాసాచోక్తశేషా
నుప్రాణితే తినంకరః-శిఖిణీవృత్తమ్ ॥ 20 ॥ తదన్వితి తదను అశోకవనికాభం
గానంతరం సరభసంసవేగం * రభసోవేగర్షయోరితి పిశ్యః-ఆరక్షః వనపరిపా
లనం ప్రయోజనమస్యారక్షకః * ప్రయోజనమితి తక్ సచాసారక్షోగణశ్చ అ
శోకవనపరిపాలక రాక్షసనివహ ఇత్యర్థః-తేన నివేదితం విజ్ఞాపితం యత్ప్రమ
దావనకదనం వానరకృతాశోకవనభంగం * స్యాదేతదేవప్రమదావనమంతః
పురోచితమిత్యమరః * నద్యాభోన్యతరస్యామితి హస్తః-తేన హేతుగామితేన
క్రుద్ధేన దశవదనేన రావణేన ప్రేషితాన్ ప్రహితాన్-పిశ్యపతికింకరభయంక
రాన్ కింకరాన్ అశీతినహస్రసంఖ్యాకాన్ నిజకింకరానిత్యర్థః-తథాచరామా
యణంతేషామశీతిసాహస్రం కింకరాణాంతరస్వినామితి-మేఘవర్షిభయేషు
కృజ్జిలిఖిశోముమాగమః ప్రహస్తపుత్రేణ ప్రహస్తాఖ్యమంత్రీ ప్రవరతనయేన
జంబుమాలినా సహనిహత్యమార ఇత్వా హనుమః పైత్యచోరణం ప్రాసాద

ద్వారోపరితనభాగమువగతవతిఅధిష్ఠితనితి॥ ౭౨॥ పునరితి॥ పునర్భూయో
 పినిశమితంహతశ్చేష్టైః శ్రావితంబ్రమితనిశిచరగణమారణంబశీతినహస్రసం
 ఖ్యాకరాతుసఃపహసంహరణంయస్యసతథోక్తస్సక్ రావణః పంచానన
 పరాక్రమాక్ - సింహతుల్యబలాక్ ప్రహసనప్రముఖాక్ ప్రహసనాదీక్ -
 పంచనదివాక్ మంత్రిసులూక్ - వలీముఖంవానరంజీవగ్రాహంగృహ్నిధ్వంజీ
 వతీతిబీవఃఇగువఫలపణఃకప్రత్యయః-బీవంతంగృహీత్వాబీవగ్రాహ్యంగృ
 హ్ణంత్యిత్వర్కః- దూతవధస్యశాస్త్రనిషిద్ధత్వాత్ - బీవతస్తస్యవిలోకనకౌతు
 కాన్వేతిభావః* సమూలేత్యాదినాణముత్ప్రత్యయఃకషాదిత్యాదనుపయో
 గఃఇత్యుక్తైర్వృత్తిశేషఃప్రాహిణోత్ప్రేషితవాక్*హిగతావితిధాతోఃహిను
 మితైతిణత్వం॥ ౭౩॥ తత్రైతి॥ తత్రచైత్యశోరణే- తానపిపంచనచివాక్తోర
 ణపరిఘేణతోరణస్థాగః అనపంచతామరణంనిత్యానిహత్వేత్యర్థః*ము
 సహనిహత్సచైత్యతోరణమువగతవఃహనూమతిః*గ॥ ౭౨॥ పు
 నరపినిశమితశిచరగణ మారణోరావణగ్నచివాన్మగ్నచ్చ పశ్చాన్న
 నపరాక్రమాన్సహసనప్రముఖాన్వలీముఖంబీవగ్రాహంగృహ్ని
 ధ్వమిప్రాహిణోత్॥గ॥ ౭౩॥ తత్ర తానపితోరణపరిఘేణవగ్న
 తాన్సిత్యానుపలముహుగ్రాశరధిదూతోహమిత్యాత్మానము
 ధ్లోషయంతంహనూమంతంనియంతంనియంతానిఖిలరక్షసామ
 వ్యభ్యక్తమక్షమారమధ్యక్షీవత్*ప॥ ౭౪॥ రక్షస్సంఘట్టచూర్ణీకృ
 హుర్ముహుఃపునఃపునఃఅహంధాశరధిదూతఇత్యేవమాత్మానముధ్లోషయం
 తం*దాసోహంకోసలేంద్రస్యరామస్యాగ్నిప్రకర్షణ ఇతివారంవారమాత్మా
 నంప్రఖ్యానయంతమిత్యర్థః-హనూమంతంనియంతంనిగృహీతుంనిఖిలరక్ష
 సానియంతానకలరాతుససార్వభౌమః- రావణఃఅభ్యక్షంపురోవర్తినం
 సమర్థంవాఅక్షకుమారంఅతౌఖ్యనిజతనూజమధ్యక్షీవత్ప్రాహిణోదిత్య
 ర్థః॥ ౭౪॥ రక్షఇతి॥ రక్షస్సంఘట్టనేనరాక్షససంతాడనేనవక్షస్సంఘట్టనేనే
 తిపారేవక్షస్థలసంఘర్షణేనచూర్ణీకృతాఃక్షోదితాఃకనకమహాభిర్రయః
 కాంచనమయోన్నతకుడానియస్యతత్రథోక్తంయచైవత్యంపాస్మాదస్త
 దుత్థయాతదుత్పన్నయాధూత్యాపరాగేణఅకాలేఅనియతకాలేనక్షత్యా
 ణాంసరణింజకాశంబరుణయక్అరుణేకుర్వన్నిత్యతికయోక్తిఃఅరుణశబ్దా
 త్రప్రకారోత్పత్తియంతాల్లటశ్చత్రాదేశః-అథ ఏవవీరలక్ష్మ్యనిజయశ్చియాస

మేతోసాహనూమాన్-రక్షస్సురారాక్షసయోధా ఇత్యాఖ్యానా సాం
తాస్తథోక్తాశ్చారాత్యోవకరణానియస్యాంతామితి బహువ్రీహిగర్భో
బహువ్రీహిః-కష్టవిదపచయవివక్షాయాంశారశబ్దస్యస్త్రీలింగప్రయోగః-
స్త్రీస్యాత్కాచిత్తృణాశ్యాదివివక్షాయామయదీత్యభిధానాత్-క్షీతిత
లకువసలకంతస్త్రిక్షేపణీయాం-ప్రవతన్తీయాంలక్షక్రీడాంలక్షకుమా
రసంహరణఫలంపాశద్యూతకేళీంచ-దశముఖనగరీచత్వరైలంకాపుర
ప్రాంగణేవిధాతుంకతుంకతత్వరైత్వరాంకృతవాన్-రక్షస్సురాఖ్యశా
రాక్షీతితలఫలక్షేపణీయానితి పారేరక్షస్సురా ఇత్యాఖ్యానేషాం
తాన్ శారానక్షావకరణానిక్షీతితలఫలక్షేపణీయాన్-నివాసనియాన్ వి
ధానుతిశేషఃఅన్యత్సమానంఅత్రశారశబ్దస్యకారాంతస్వేనపుల్లిగతా
యాంకవిదేవప్రమాణం* పణోక్షేషుగ్లహూతౌస్తుదేవనాఃపాశకాశ్చతే
ఇన్యమరః-క్షేపసుకీణోయంయంపకాలంరః-స్రగ్ధరావృత్తమ్॥ ౭౫॥ త
తకనకమహాభిత్తిచైత్యోత్థూశ్యానక్షత్రాణామకాలేనరణిమరుణయ
స్వీరలక్ష్మీసమేతఃరక్షస్సురాఖ్యశారాంక్షీతితలఫలక్షేపణీయాం
హనూమానక్షక్రీడాంవిధాతుందశముఖనగరీచత్వరైత్వరేసా॥౭౬॥త
త్వణంక్షణదాచరాణాంమిషతామేవ నిష్పాదితరంగనిష్పేచకృ
త్సమితి॥ తత్క్షణంతస్త్రిన్నేవక్షణేక్షణదాచరాణాంరాక్షసానాంమిష
తాంపశ్యతామేవసతాం-మిషతఃక్షణదాచరాననాదృత్యేత్యర్థః* షష్ఠీ
చానావరఇతిషష్ఠీ-రంగేరణరంగే నిష్పేచకృత్యంతక్షణవిశాకృత్యంఃష్పా
దిశంనిర్వర్తితంయేనసతథోక్తః-తథాక్షత్యాటితస్తంభజాతీనసముత్పా
టితస్తంభసంఘాతేనజాతవేదసాలగ్నినా-స్తంభముణజుతాగ్నినేత్య
ర్థః-నైత్యపాసాంచైత్యగోపురం-దగ్ధాసమీరణసుతోహనుమాన్-
ఘాయేపునరప్యపాశ్రితతోరణఃసమధిరూథతోరణాంచరోబఘావ-ఘా
రతోరణస్యతదాదగ్ధత్వాత్తోరణాంచరసమాశ్రితత్వంతతద్రష్టవ్యంత
ధాచరామాయణం* ప్రాసాదస్యమహంతస్యస్తంభంహేమపరిష్కృత
మండత్పాటుత్వావేగేనహనుమాన్వేదనాత్తజః తతస్తంభామయామా
నశతధారంమహాబలః తత్రచాగ్నిస్సమభవత్వాగ్రసాదంచాప్యదహ్యతేతి
ఎసంవృత్తాంతమక్షకుమారవిశావాతామపిశ్రుత్వా కుశితస్యనిశాచ
రవతేః రావణస్య-వింశతిదృష్టయః విశంతి సంఖ్యాకా అపి దృశఃస

మిత్రహేతోఃయుద్ధాధికమిత్యగ్రః-సమత్వాజినమిద్యుద్ధిత్యమరః- వస్త్రీహేతుప్రయోగఇతివస్త్రీ-పుత్రేజితనూశేసుత్రామబలిఇంద్రజిత- యుగవదేకవారమేవసపేతుః ప్రసుసుంత్వమేవ అస్యసాగనేనమగ్ధోనాస్య ఇతిగౌరవాదరాభ్యామేకైవైవనిశిలాభిగిషిదృష్టిభిః రావణఃపుత్రమింద్రజితమద్రాక్షీదిత్యగ్రః॥౧౬॥తతఃకింతత్రాహ॥అనిమిమేతి॥ నవిద్యంతేమహాణియేమాంతే అనిమిమాఃదేవాః-ఇకపథలక్షణఃకపత్యగః - తేషాంభువనేస్వర్లోకేవావ్యోమ్ని అంతరిక్షేభువన్లోకేవాభూతలేవా- సమరముపగతంరణోన్ముఖంత్వాంవీక్షితుండ్రస్థం- యుద్ధాధికంతుకింపక్తస్యమిత్యగ్రః-కస్యమథకఃశక్తః సరోపీస్యగః భూస్సువస్వలోకేశహనిరచారణసురాణాంసర్వేషామపి జగదేవీతే-త్వయావిజితత్వాదిభావః - ఇత్యేవంభూతేననుతివచనేనస్తువాక్యేనమేఘనామింద్రజితంశ్లఘుంప్రశంసయన్ రాక్షసేంద్రో రావణఃప్లవంగం వాసరమహాత్రసయప్రాసయఇత్యుక్తృప్రీతేశేవఃప్రాహి

త్యగైచ్చత్యప్రాసాదముత్పాటితస్తమ్యజాతజాతవేదసాదధ్వభూయోభ్యపాగిత శోరణస్సమీరణసుతో బభూవఎనమపివృత్తాంతంసత్త్వాగ్నిస్సనిశాచరణస్యవదేషశేతుఃప్రతేసుప్రామోదసమిహేతోద్వింశతిస్సగః॥౧౬॥ప॥ అనిమివభువనేవావ్యోమ్నివాభూతలేవాసమరముపగతంత్యాంవీక్షితుంకస్యమగ్రఃఇతిసుంపనేనశ్లాఘయన్తేఘనాదంప్లవగమిహనయేతిప్రాహిణ్మదాక్షసంద్రః॥౧౭॥ప॥ నేతుంశోకరసంనిశాచరపత్నేర్మతుంచమూంరక్షసాంతస్యాంతఃపురయోషితాంరచయతుంమానంవిసాగోదసమ్ | సూక్ష్మచంద్రవసోఃప్రవేశవికలాంబంకావరీమ

ణోత్ప్రేషితవా॥మాలినీవృత్తం॥౧౮॥నేతుమినిశాచరపతేరావణస్యశోకరసంవిషాదంనేతుంప్రాపయితుంతధారక్షసాంచమూంరాక్షససేనాంహంతుంనాశయితుం- తథాతస్యావణస్యంతఃపురయోషితః అవరోధవధ్యఃతాసాంమానంవిసానిర్మర్యాకమిత్యధికః- పృథగ్విదేత్యాదినాత్మతీయావికల్పాన్పక్షేద్వితీయాగోదసంఅశ్రుమోగనంరచయితుంకతః- తథాసూర్యాచంద్రమసోనివాకరనిశాకరయోః అపూరాత్రంస్వకరప్రసారణేనజగచ్చధికయోలిభావః- దేవతాద్వంద్వేజేతిధీఘః- ప్రవేశవికలాంప్రవేశరహితాం రావణభయాత్సమ్యక్ప్రవృత్తభావాదిభావః-

లంకాపురిమగ్ని నావా లానరేనశుద్ధాంపవిత్రాంక శుకాంచేత్యథాకంఠము
వ్యసానూమతః వాసవజితాభండ్రబితాసహతారణేచైత్యోవరితనద్వార
దేశగణిజాతః-అవశ్యంభావినోరగస్యబ్రహ్మణాపినివారయిశుమశక్యత్వా
దిభావః- శారూలవిక్రీడితప్పత్రమ్ || ౨౮ || సంగ్రాసతి || శరాణా
ణాశరాణినీరాణిదవపతీతితథోక్తేశ్వరోవద్యాక్యగ్నసారేభాణికాం
డత్యణాంతరే - శరంసీరేచేనానాధారత్నమాలా-తస్మిన్సూర్వోక్తేసం
గ్రామదుర్దినం మేఘచ్ఛన్నమివతస్త్రి * మేఘచ్ఛన్నేహీదుర్దిన్మయ్య
మరః-మేఘనాదేనపర్జన్యగజిశేనబహీశమయూరగ్గజ-మయూరోబహీశ
ణోబహీశ్యమరః - మేఘనాదేనగ్గంధలాలాసగుహానూమాణ- జహ
షణతుతోప-అస్త్యతుల్యవీరధట యథాలాభాభావః- తమమమత్వత్యనతి
తరమేవమేఘవన్నదనశీలత్వాద్వేఘనాగ్గోకకయంతి-శ్లేషసంకీర్ణయముప
మా|| ౨౯ || తదన్వీతి || తదనుదనంతరం-యాతుధానబలప్రధానని-నైసరా

గ్నినాశుద్ధాంక రుమముష్యవాసవనిరా జాతారణస్తోరణే || * ||

౨౮ || ప || సంగ్రామదుర్దినేతస్త్రిజహషణశరవషిణి | బ

హీశనమేఘనాదేనమేఘనాదేనమానుతి || * || ౨౯ || X || తదను

యాతుధాన బలప్రధాన నిగ్గంధ్రగ్ధోవివిధా యుజ్వలై తధ్యంవి

మృశ్యవిజయస్రిసం గతగంధంధంధ వృషానందనంశ లాసందా

స్త్రైగిబబంధదశకంధరాత్మజః || * || ౩౦ || X || తేనదివ్యాస్త్రైగివి

వశ శరీరమేనంపిశి తాశనాశ్శృణ వలకలై బళ బంధుః || * ||

ససేనానాయకవినాశేనక్రుద్ధకుపితఃదశకంధరాత్మజఃగ్గంధజిత్-వివిధా
యశ్వనై తధ్యంనానావిధాస్త్రైగిభాతాంఃవృశ్యజ్ఞాత్వావిజయశ్రియా
వీరలత్కృత్యహేతునాసంగతగంధంసంగత గర్వంవిజయశ్రియాసంగతగం
ధంప్రాప్తసంబంధమితివా * గంధోగంధక ఆమోదలేశే సంబంధగర్వయో
రిత్యగ్గంధత్రాపివిశ్వప్రకాశః-గంధవహానందనంమారుతింశ తానందాస్త్రై
గిచతుర్ముఖాస్త్రైగిబబంధ అయమవశ్యగ్గతిమత్వానిగృహీతవాసిత్యర్థః- త
ధావరామాయణం అవధ్యోయమితి జ్ఞాత్వాసమస్త్రైణాస్త్రైగిత్యవితేజ
గ్రాహమహాచాహుర్వారుతాత్తజమింద్రజిహ్వి|| ౩౦ || తేనైతి || తేనదివ్యాస్త్రైగి
బ్రహ్మస్త్రైగివివశశరీరంపరవశగాత్రమేనంహనూమంతంపిశితాశనాః రా
త్నసాః || * || వలకలై : వలకలవిశేషరచితరజ్జుభిరిత్యర్థః- బబంధుః-తత స్త్రైరా
త్నసాదృష్టానిర్విచేష్టమరిందవమ్ | బబంధుశ్శృణవలైకశ్చుర్రుమహీలై శ్చ

సంహతమిత్తిశ్రీరామాయణవచనంననుఇంద్రాద్యవధ్యస్యమహాబలవతోహ
మామతఃకథంరాక్షసకృతబంధనమిచేత్సత్త్వం-పితామహావ రదానానుస
న్వానాత్ రావణదర్శనకుతూహలతయాచస్వయమేవనిబద్ధఇత్యలమత్రిప్రసం
గేఽంగస ఇతి||సంప్రేయిత పాశేభ్యోజన్మయస్యసత ధోక్తః-రాక్షసరజ్జుకృత
ఇత్యర్థః||అవర్జ్యోబహుప్రీహిఃజన్మాద్యుత్తరపదఇతివామసః-మారుతేహనూ
పతఃబంధః-పురాపూర్వంపులస్త్యాన్వయ పాంస సేనపులస్త్యబ్రహ్మకులదూ
షకేనరావణేనబంధీకృతానాండపగ్రహీకృతానాంకారాగృహనిబద్ధానా
యిత్యర్థః||ప్రగ్రహేనాపగ్రహణాబంధస్యమిత్యమరః సురసుందరీణాంజేవతా
సీ ఇణాం-బంధవిమోక్ష హేతుగ్బంధవిమోచనకారణమభవత్ లంకాదా
హదనాడత్రతతధావశ్యంభావిత్యాదిభావః-వృత్తముపజాః||౧౨|| త
దనంతరమితి||తదనంతరంబంధనానంతరంహస్త్యతేఅనేనేల హననంకమక

౧౦ || ప || సమారుతేరైర్భుతపాశజన్మా బంధోభవద్బంధన
మోక్ష హేతుః | పురాపులస్త్యాన్వయ పాంస సేన బంధీకృతా
నాంసురసుందరీణామ్||*|| ౧౨|| తదనంతరమితరహననాన
హతయా నిహ్నుతస్య దివ్యాస్త్ర స్యప్రభావం విభావ యన్వి
భావరీచర పతితనయః పశునతనయంనిజపితృ సమీపము పనినా
య||*|| ౧౩|| ప||సోఽయందదర్శదశకంధరమంధకారీలీలాద్రితో
లనపరీక్షిత బాహువీర్యమ్ | బంధీకృతేంద్రపురవార వధూకరా

శిల్పిణిఇతరహననస్యఅన్యకృతబంధనస్యఅసహతయా అసహిష్ణుతయాని
హ్నుతస్యతిరోహితసామధ్యేస్యదివ్యాస్త్ర స్యప్రభావం విభావ యన్వి
మధ్యే-విభావయౌపర్యాలోచయౌ- విభావరీచరపతిత నూజః-ఇంద్ర
జిత్-పవనతనయంహనూమంతం- నిజపితృసమీపంరావణనికటం-ఉపనినా
యప్రాపితవా౯ దివ్యాస్త్రోన్మీతరసంబంధాసహిష్ణుత్వముక్తం-శ్రీరామా
యణేనబద్ధస్తేనవల్కేనపిముక్తస్తేజవీర్యవా౯-అస్త్రబంధస్సచాన్యం
హినబంధమనువతఃత ఇతి||౧౩||న ఇతి|| సోయంహనూమా౯- అంధకా
రేఃఅంధకాసురసంహారస్యశివస్యలీలాడిఃక్రీడానైలఃకైలాసఃతస్యతోలనే
నఉచ్చాలనేనపరీక్షితం పరిశోధితంచాహువీర్యంభుజశక్తిగ్రస్యతంఅప్రమే
యచాహుపరాక్రమశాలినమిత్యర్థః||కించబంధీకృతానాంఇంద్రపురవార
వధూనాం అఘ్నరసాంకరాగైఃప్రవ్యాధూతానాంచామరాణాంప్రవీణా
కానాంమరు లావళితము త్రేయంసవ్యానయస్యతత దో కమితిస్యభావా

క్రిః*స్వభావోక్తిరసాచార్యయథావద్వస్తువణః నమితలక్షణాత్ చావ
రంతుప్రకీణకం-సంవ్యాసముత్తరీయంచేత్యమరః-దశకంధరంరావణం
దగ్ధతఃప్రభృతిశ్లోకపంచకంసంతతిలకాపృత్తమ్॥౮౪॥ అథత్రిభిఃదశకం
ధరంవిశినష్టి॥ ఆపాటలేత్యాదినా॥ ఆపాటలస్యసమంతాద్రక్తవణఃస్య
ధరపుటస్యాధరదళస్యఅంతే అంతికేవిరాజమానంప్రకాశ మానంద్య
ష్టాన్తాండంతవిశేషాణాంమహాస్తేజఃతస్యప్రసరేణప్రసారేణ శారాళ్ళ
స్థవణారక్తసితవణాశరీరకాంతిఃదేహశోభాయస్యసః-కృష్ణరక్తసితశ్శా
రఇతియాదవః-అతఏవసంధ్యాంబుదేనసంధ్యాకాలమేషునసంధ్యాగ్రప
ణమత్రాంబుదస్యరక్తవణద్యోతనాథకంఅంతరీతమంత హింతుంమన్యు
యస్యాస్మాతథోక్తాయాసుధామయాఖరేఖాచంద్రకళాతయాఅభిర
మంసుందరంవాసవనీలశైలంఇంద్రనీలాచలమివస్థితమిత్యవమా॥౮౫॥ స
గ్రామేతి॥ పునస్సంగ్రామకేళిషు రణవిహారేషుపరిఘట్ట నేనవ్యాఘాతేన

గ్రవ్యాధూతచామరమరుచ్చలితోత్తరీయమ్ ॥*॥ ౮౪ ॥ ప॥ ఆ
పాటలాధర పుటాంతవిరాజమానందం స్త్రామహాప్రస రశార
శరీర కాంతిమ్ । సంధ్యాంబుదాన్తరితమధ్య సుధామ యూఖరె
ఖాభిరామమివ వాసవలనీశైలమ్ ॥ * ॥ ౮౫ ॥ ప ॥ సంగ్రామ
కేళి పరిఘట్ట సభగ్నుమగ్న దిగ్దంతి దంశకుతముద్ర ధుబంతరా
శమ్ । ఛాయాత్మనాప్రతితరంగవి రాజమానశీతాం శుమండల
సనాథమి వాంబురాశిమ్ ॥ * ॥ ౮౬ ॥ ప ॥ నిశ్చేయసప్ర
ణయి నీంపద వీంనిగొద్ధుంతైత్రిలోక్య పాపపరి పాకమివాత్త
గ్నాశ్శకలితాఃఅతఏవమగ్నాఃసంలీనాశ్చయేదిగ్దంతిదంతాః దిగ్దంతశనా
తైఃకృతాఃవిరచితాఃముద్రాఃదివ్హనియస్యత్తథోక్తం-ఘజాంతరాళ
వక్షస్థలంయస్యతం- అతఏవఛాయాత్మనాప్రవీంబరూపేణ * ఛాయాత్మ
నాతపేకాంతాప్రతిబింబార్కజాయయోరితివైజయంతీ-ప్రతితరంగంతర
గేతరంగేవిరాజమానేనశీతాంశుమండలెనచంద్రబింబేనస నాథంసహక
తమంబురాశిమివస్థితమిత్యవమా॥౮౬॥ నిశ్చేయసేతి॥ నితరాంత్రేయోని
యఃముక్తిః * ముక్తిఃతై వల్యనివాణశ్రేయోనిశ్రే యసామపీ త్యమరః
అచతురాదిసూత్రేణఅంజతనిపాతః - తస్యప్రణయినీంమోక్ష ప్రాప్తికావి
త్యథాః-పదవీనూగఙ్కరిగొద్ధుమావరితుం ఆర్తరూపంమూర్తిమంతం
త్రయో లోకాస్తత్త్రిలోక్యం త్రిభువనం * చాతుర్వర్ష్యాదిత్వాత్సా

హంకులీనస్యైత్యర్థః సత్యసంధస్యసత్యప్రతిజ్ఞస్య * సంధాపథోప్రతిజ్ఞాయాం
చేతివై జయంతి-అతఏవపితురశర్ధభస్యనియాగేన ఆజ్ఞయాసముపగతవనవా
సనిరతస్యప్రాప్తవనసంచారతత్పరస్యగుర్వాజ్ఞా పరిపాలకస్యైత్యర్థఃతథా
శూర్పకారాతిబాధితయామదనపీడితయాశూర్పణఖయాప్రాప్తంయదైవ
రూప్యంలక్ష్మణకృతకర్మనాసాభేదరూపవిరూపితంతస్మాత్కు-ప్యంతికొపం
ప్రాప్తువంతియానిఖరప్రముఖనిశిచరబలానిఖరాసురప్రభృతిరాక్షససై
న్యానితాన్యవవలాలజాలానినిష్ఫలప్రహారాశయః* వలాలోస్త్రీసనిష్ఫల
ఇత్యమరఃతేషాంకల్పాంతానలంప్రళయకాలాగ్నిరూపం శిలీముఖోబా
ణోయస్యేతిష్టవరంపరితరూపకంభగినీవైరూప్యజనితకొపాభియాతఖ
రాదిరాక్షసవిధ్వంసస్యైత్యర్థః- శూర్పకారాతిబాధితశూర్పణఖయాప్రాప్త
వైరూప్యస్యేతిపారేశూర్పకారాతిబాధితశూర్పణఖయాప్రాప్తంవైరూ
ప్యంయస్తాత్తస్యేతిపృథగ్విశేషణంఇదంచతదీయహృదయతోదనాథకమ
రాతిబాధితశూపణఖయాప్రాప్తవైరూప్యకుప్యభ్రంప్రముఖనిశి
చరబలవలాలజాలకల్పాంతానలకల్పశిలీముఖస్యకపటహరిణహ
సనసమయేపరిముషితదారాన్వషణసంజాతమగ్నివసఖ్యస్యసము
త్థాతవాళికంటకస్యదుర్వృత్తక్షత్రవంశవనవనసారథేస్తపోని
ధేర్జ్ఞామదగ్మ్యస్యభుజబలావలేవలోపహేతోస్యేమతోదాశర
భేర్దూతస్నితామగ్గమాగ్గణాయదిశితిపసప్రేషితానాంవాన
త్యవగంతవ్యం-తథాకపటహరిణస్యమాయామృగస్యహననసమయేసంహం
రకాలేపరిముషితానాంచోర్ద్యేగాలపహృతానాందారాణాంభార్యాయా
సీతాయాః అన్వేషణేపరిమార్గణకాలేతద్విషయేవాసంజాతంసముత్ప
న్నంసుగ్రీవస్యసంఖ్యంమైత్రీయస్యసతథోక్తస్యఏతేనైతస్యమమోఽధ్వాట
సంప్రేరామస్యసహాయసంపన్నత్వంసూచితమిత్యవగంతవ్యం- తథాసము
ద్ధూతఃసముత్పాటితఃవాల్మేవకంటకసూచ్యాకారద్రుమాంగవిశేషఃయేన
తథోక్తస్య - ఏతేనత్వన్నియంత్యవాలిసంహారకస్య త్వదీయసంహారణమి
షత్కరమితిసూచితం * వేణోద్రుమాంగేరోమాంచేక్షుద్రశత్రౌచ
కంటక-ఇతివిశ్వః-దుర్వృత్తానాందుమాంగకవతికానాంక్షత్రాణాంక్షత్రి
యాణాంవంశఃకులంవగోవాన ఏవవంశవనంవేణువిపిసమితిష్టరూప
కంతస్యవనసారథేదవాసలస్యద్వినీతక్షత్రియకులవినాశస్యైత్యర్థః-
వంశోవేణోకులేవగణఇతియావవః-తపోనిధేఃతపశ్శీలస్యజామగ్మ్యస్యజను

దగ్నిపుత్రస్యవరశు రామస్యగర్గాదిత్వాదృశోగర్గాదిరాకృతిగణితస్యయ
 ద్భుజబలంతస్యావలేపోదగ్ధఃదర్శోవలేపఇత్యమరః తస్యలోపేనాశేహే
 తుఃకారగంతస్యేత్యర్థః ఏతేనవరశు రామభుజబలనివారకస్యాస్యత్వద్వింశ
 ిభుజబలనివారణం తృణపాయమితిసూచితంశ్రీమతస్సకల గుణసంపత్తిమ
 తః-అథవారాజ్యలక్ష్మీసమృద్ధస్యవీగలక్ష్మీసమేతస్యవానిరుపమకాంతిసంప
 న్నస్యవాసీతాలక్ష్మీసతేర్వాశోభాసంపత్తిపద్మాసులక్ష్మీశ్రీరీవకథ్యతఇతి
 శాశ్వతశ్చదాశరథేఃదశరథమహారాజతపయస్యశ్రీరామస్య- దూతఃదానః
 సందేశహరః*స్యాత్సందేశఃహగోదూతఇత్యమరః- కించసీతామాగన్య
 మార్గణాయఅన్వేషణాయదిదిగేప్రతిశిశం వీఘ్నయాంద్విర్భావతపసత
 నయప్రేషితానాంసుగ్రీవప్రహేలానాంవానరాణాం మధ్యయేకతమఃఅ
 న్యతమః-సర్వేపివానరామత్తుల్యాఃమదధికాశ్చతదేకేనైవమయాఏతాదృశ
 కార్యంకృతంతేసర్వేమిళితాశ్చేగ్నింభవివృతివానజ్ఞాయతఇతిభావః- స
 రాణామేకతమస్యముద్రలంఘనజంఘాలస్తవనగరప్రమదవనసీ
 మనిరంఘువరధర్మదారాణ్ప్రణవ్యప్రతిష్ఠాసుగ్ధదీగమాగమనం
 భవతఃప్రకాశయితుంప్రకటితా శోఃవనికానోకిహనిహస్త్య
 ద్దర్శనకుతూహలేనకేవలమనుభూతనైర్బుత
 ముద్రలంఘనైజంఘాలః-అతిజవనభోమాగేణఉత్తీర్ణాణకపఇత్యర్థః-
 ఎతేనమమకించినసాధ్యంనాస్తీతిసూచితం* జంఘాలోతిజవస్త్రల్యాదిత్యమ
 రః-తవనగరేలంకాయాయత్ప్రమదవనంఅశోకవనంతస్మిమ్మితత్పదేశే
 రఘువరధర్మదారాణ్శ్రీరామదర్శభార్యాంభార్యాజాయాతుపుంభూమ్ని
 దారాఇత్యమరః-ప్రణవ్యసవస్క-వ్యప్రతిష్ఠాసుఃప్రస్థాతుమిచ్ఛస్య*తి
 వ్రతేస్సన్నంతాదుప్రత్యయః- మదీయమాగమనంమమలంకాపురప్రవేశమి
 త్యర్థః-భవతఃప్రకాశయితుంప్రకటయితుంప్రమధితఃప్రకర్షేభగ్నఃఅశోక
 వనికానోకినివహఃప్రమదవనశృతషండోయేనసః తథోక్తః-తథాత్వద్దగ్ధ
 నకుతూహలేనకేవలంభవదవలోకనకుతూహలేనైవసత్వసమర్థతయేత్య
 ర్థః-నైర్బుతారాక్షసాయేవలూనాస్తంశువాయాశీఃకపిహేమాః* లూ
 తాస్త్రీశ్రంతవాయోణనాభమర్కటకాస్సమాఇత్యమరః- తాసాంతం
 తవోరజ్జవఃతపీవతంతవః నాభీకోశోత్థసూత్ససూత్రాణీతిశ్లిష్టరూపకం
 తేహంతత్పాప్రియత్వాదిత్యనిదేశః- తైయద్ధనసంబంధనంతదనుభూత
 మనుకృతంయేనసతథోక్తస్య-తవపరిసరంప్రాంతదేశంఉపాసరంప్రా

రగః చంపూ రామానుజై నవ్యాఖ్యానేనుందరకాండః .

ప్రాస్తీశ్యర్థః-పర్యంతభూఃపరిసరభిత్తమరః॥ ౯౦॥ అనాకేతి॥ అనాకలోకం
 స్వగళోకపర్యంతంఉపలక్షణమేతత్ సకలలోకేష్విత్వర్థః- అకాశేత్రిదివె
 నాకభిత్తమరః పరిక్షీర్ణితంపర్వాఘ్నితంసచ్చత్రితంసాధుసమాచారోయస్య
 తత్తథోక్తం-రఘువంశపతేరఘుకులనాయకస్యశ్రీరామస్యకళత్రంభార్యాం
 పూర్వమితభావః-అత్రలంకాయామయోగ్యస్థలభితిభావః-ఉపర్యుగ్నిరు
 భ్యహేఅవినీతదుర్విగీతశాస్త్రపిద్ధాచారతప్సరత్వానిభావః- వైతాన
 వేద్యాంయోగీయపరిష్కృతభూమాజనితంఉత్పన్నం- వేదిఃపరిష్కృతా
 భూమిరిగ్ధమరః-పవమానబంధుమగ్నిం-వస్త్రేణబద్ధంబంధనంకర్తుంకథం
 యథేధాఃయత్నంకృతవాకభవే-నయతేధావపెత్యకః-అసంగతత్వాది
 తిభావః-అతఃపరమపత్రితతాంసీతాంశీరామానుజిగ్ధస్యకృతలిపవల
 న్యధామహానతః-స్యాచీతాత్పరాధః- వసంతతిలకావృత్తం-వక్తవ్యాం
 తరంవిద్యతఇత్యాహ॥కించేతి॥అపిచేత్వర్థః॥౯౧॥ప్రేంఖంతీ॥హేపాలస్త్య

యాతాతంశుహననస్తవపరిసరముపాసరమ్॥ * ॥ ౯౦ ॥ ప॥అనా
 కలోకపరిక్షేతసచ్చురిగ్ధమతోపరుభ్యరఘువంశపతేకళ
 శీమ్ | వైతానవేదిజనితంపవమానబంధుంవస్త్రేణబద్ధమవినీ
 తకథంయతేధాః॥కించ॥ * ॥ ౯౧ ॥ ప॥ప్రేంఖంతీపిశితాశయా
 రగముఖే సౌమిత్రిపత్నిక్షతంత్యద్రాతంపరితః పతత్రి పరిష
 చ్చశిగ్ధవీం మాగమత్ | ద్యాకౌలస్త్యపులస్త్యవంశవిలయే
 సంభావతేత్వత్కృతే కాంతానాంనయనాంతవాంతసలి

రావణ సౌమిత్రిపత్నిక్షతంత్యద్రాతంపరితఃత్వచ్ఛరీర
 స్యసమంతాదిత్యధః-అభిశఃపతేఇత్యాదినాద్వితియా-పిశితాశయామాం
 సత్పస్థాయాప్రేంఖంతీవగనగంతీపతత్రిపరిషత్కంకాది పక్షినివహఃఫలత్రచ్చ
 వీమాతపతశిభాం మాగమత్ నపాగ్నయత్ * మాజిలుజిత్యాశిషిలు
 జ్ఞేపుషాదిత్వాజ్ఞేచరజాదేశతథాత్వత్కృతేత్వన్నిమిత్తంద్యాక్షీప్రమే
 వపులస్త్యవంశస్యవిలయేవిశేషతోనాశేమూలతోమానావిత్యధః-సంభా
 వితేసంప్రాప్తేసంకాంతానాంస్త్రీణాంనయనాంతవాంతసలిలంఅశ్రుజ
 లంనివాపోదకంపితృతపణోదకంమాభూత్ త్వంద్వంశస్యస్వరూపతోవి
 లయేతపణవగదాతురభావాత్తదేవతపణజలంమాస్త్రీవిత్యధః - పూ
 ర్వవలుక్ మదుక్తాన్యధాకరణేవపమేవభవిష్యతీతిభావః- శాదూకాలవిక్రీడి

తంవృత్తమ్॥ ౯౨॥ బద్ధతి॥ హేతనాగ్యమూఢవివేకశూన్యత్వగః - త్వంపర
దారపరిగ్రహపరస్త్రీసంగమేబద్ధాదరోవిహితాస్థోపి ఇత్యైవకునాయకక
ళత్రంశ్రీరామభార్యాంమాగామాప్రాప్తుహి-అన్యధాఃనిపాతస్సాన్యది
తిభావః-మాజిలుజ్జీ నమాజ్యోగఇత్యదాగమప్రతిషేధః కుతఃఅహంవాతా
శనోవాయుభతఃకఇతిభుజగఃసగ్ధః వినతాసుతస్యనాగాంతకస్యగరుడస్య
శ్వాసానిలాయశ్వాసమారు తాశనార్థమిత్యర్థఃస్పృహేరీప్సితఇతినంప్ర
దానత్వాచ్చతుర్థిక-స్పృహయాశుస్పృహవత్తాలుకాకుదంయస్యసతథో
క్తిః॥ మతఃమితిశేషఃనభవత్యేవేత్యర్థః- అతఃఈశ్వరాకార్యకరణేప్రయత్నం
మాకాషేకవిభావః స్పృహయతేగదంతత్వాచ్చరాదిణిచిస్పృహిగృహీ
త్యాదిన్ద్రాఅశుచ్ఛ్రయః- అతోలోపస్యస్థానివత్వాన్నలఘూపధాగుణః-
తాలుకాకుదమిత్యమరః దృష్టాంతాలంకారఃపసంతతిలకావృత్తమ్ ॥ ౯౩॥
బాహ్వీ ॥ బాహురేవచందనఃపటీరద్రుమః తస్యనవంగఃఇహుధిరెవకోట

లంమాఘాన్నివాపేదకమ్॥ *॥ ౯౪॥ బద్ధాదరోపిచరదారప
రిగ్రహేత్వ మిత్యైవకునాయక కళత్రమనార్య మాగాః । వా
తాశనోహమిడికింవిసతాసుతస్యశ్వాసానిలాయభుజగస్పృహ
యాశు లాఽ౯ ౩॥ ప॥ బాహుచందనపంగకోటరాదుర్ధ్వశోర
ఘువలేశ్వరోరగః॥ ప్రాణవాయుమిడిత తావకంకాలయాపనమ
పాస్యపాస్యఃకింబహునా॥ ౯౪॥ ప॥ మాయామృగేనమరనాటక
సూత్రధారేశాఖ్యామృగేచభవతఃప్రకూలవాతే॥ దృష్టోద్యమస్య
రంభుహః-నిభుహఃకోటరంవానేత్యమరః- తస్మిదుభృణఃఆకృష్టోర
ఘువలేశ్వరవచడరగః - హేతినితదుర్విసీత తావకంత్వదీయంతవకమమ
కావేకవచనేమితవకాదేశః-ప్రాణవీవవాయుః తంకాలయాపనంకాలవి
లంబంతపాస్యశ్చక్వాప్రీప్రమేవేత్యర్థః-పాస్యతిఅపహరిష్యతినమస్తవస్తు
వర్తిసావయవమావసంరథోద్ధతావృత్తం- రాన్నరావిహరథోద్ధతాలగా
వి॥ లక్షణాః॥ నిగమయకింబహునేతి ॥ ౯౪॥ అ॥ తత్ప్రకారమేవాహ॥ మా
యేనమరఃపనాటకంరూపకవిశేషః తస్యసూత్రధారేతస్మృతవతకఇ
త్యర్థః-సూత్రధారశస్త్రవ్యాఖ్యాతో మాయామృగేత్వేన్ద్రేరితకుమానాకనక
హరితే తథాభిరగః॥ మాయామృగంవాలంకారంకాలంకారంకాలంకారంకాలంకారం
శ్వాసానిలాయశ్వాసమారు తాశనార్థమిత్యర్థః- అతోలోపస్యస్థానివత్వాన్నలఘూపధాగుణః-
తాలుకాకుదమిత్యమరః దృష్టాంతాలంకారఃపసంతతిలకావృత్తమ్ ॥ ౯౪॥ అ॥ తత్ప్రకారమేవాహ॥ మా
యేనమరఃపనాటకంరూపకవిశేషః తస్యసూత్రధారేతస్మృతవతకఇ
త్యర్థః-సూత్రధారశస్త్రవ్యాఖ్యాతో మాయామృగేత్వేన్ద్రేరితకుమానాకనక
హరితే తథాభిరగః॥ మాయామృగంవాలంకారంకాలంకారంకాలంకారంకాలంకారం

౫౦ చంపూ రామాయణ సవ్యాఖ్యానే సుందర కాండః.

మచాఃస్య ప్రణామో నమస్కారపదకవచమరచ్చదంతముక్తావద్వీనేత్య
 థః- అన్యత్ర-వచంకింసశిషీత్యథః- ప్రణామపూర్వకం సీతాంశీరా
 మాయసముప్యే శరణ్యంతంశరణంగత్వాప్రాణత్రాణంకురు మేవ్యత్యభి
 ప్రాయః-ఉరశ్చదంకంకటకౌజాగరంకవహోస్త్రియామిత్యమరః-వసంతతిల
 కాప్యత్తమ్॥౯౫॥ఏవమితి-ఎవముక్తప్రకారంవచనమిష్టార్థః-నిశమ్య శుత్వా
 కుపితః-కుద్ధఃపిశితాశనేంద్రోరాపణః-అముష్మప్రాణాన్ హరత-ఏనంవాస
 రంమారయంత్యిత్యథః-ఇత్యేవంభటాకేకైక రానవాదీత్ ఆజ్ఞాపితవాన్॥
 తతఃకింతత్రాహ ॥ అత్రాంతరైజానశుద్ధమణిస్త్వభావపరిశుద్ధబుద్ధిః-విభవ
 ణో రావణానజస్తంరావణం-దూతోనవధ్యః-వధాపానానభవతీతశాస్త్ర
 గిరాశాస్త్రచరనేనరురోధనివారయామాన* తథాచరామాయణం* రా
 జసమ-విరుద్ధంచలోకవృత్తైశ్చగహితమ్ తవచాసదృశంవీరకపేరస్యప్ర
 మావనిమితి-వృత్తంపూర్వవత్ ॥౯౬॥ రావణఇతి-రావణోపివిభీషణస్యభా

రఘునాయకసాయకస్యచుక్త్వాప్రణామకవచంకవచంకిమన్యత్ ॥
 ౯౫॥ప-ఏవంనిశమ్యకుపితః-పిశితాశనేంద్రఃప్రాణానముప్యహర
 లేతిథటానవాదీత్ | ఆజానశుద్ధమతిరత్రవిభిషాస్తం దూతోన
 వశ్యిఇతిశాస్త్రగిరాయోధ ॥ * ॥ ౯౬ ॥ X॥ రావణోపివిభీషణ
 భాషణ మంగీకృత్యష్టవంగ మానామంగేషు లాంగూల మేవవ

షణంశాస్త్రోపహితవచనం అంగీకృత్యష్టవంగమానాంవాసరాణామంగ
 వ్యవయవేషులాంగూలమేవనాల మేవవరంశ్రేష్ఠంశ్రియమితియావత్*దై
 వాద్యుతెవరఃశ్రేష్ఠత్యమరః - అతఃకాపానవాససాకాపానతంతు
 నిమితపనైగ్రీత్యథః-శీఘ్రప్రవ్వలనాథం కాపానగ్రహణంద్రష్ట
 వ్యంసంవీతంతవేష్టివంత దేతల్లాంగూలంవహ్నిసాత్రుత్యఅగ్నిహో
 త్రాధీనంకృత్యాగ్నింప్రజ్వాల్యైత్యథః*అగ్నివై శ్వాసరోపహ్నివీతి
 హోత్రోధనంజయఇత్యుచరః - దేయత్రాచేతిశకారాత్స్వప్రత్యయః-చ
 త్వరేచత్వరేప్రతిచత్వరంప్రవీధియిత్యథః - వీస్సాయాంష్విర్భావః ఘో
 షాన్చోర్ధ్వం అశోకపనికాధంగకారీ వానరోఽయంలంఘనీబద్ధః వధ్యతఇ
 త్యాదిఘోషానుద్ధో వ్యసప్రహరం ససంతాడనంనగరిం పంతఃనగరస్య
 సమంతాదిద్యథః * అభితఃపరితఇత్యాదినాద్వితీయాసంచారయత-భా
 మయతేత్యనేప్రకారేణ రాక్షసానాదిదేశ ఆజ్ఞాపయామాస తతస్తే

పురాక్షసేషతథారావణోక్తప్రకారేణకుర్వాణేషువిధధానేషు-హనూ
మల్లాంగూలంకారౌసవాసోభిరానేష్ట్యుత్పన్నాత్మకరౌతే
స్తాచ్చీత్యేశానన్ ॥౯౭॥ నిర్మయేతి॥ కణికారనికురుంబవత్ కనకపుష్పప్ర
సూనమంజరీవత్కబుకరౌబల్యవణః-ఎతేనసుఖస్య గృత్వంసూచ్యతే* కర్ణి
కారఃకంచుకారఃకొకఃకనకపుష్పకః- పీతపుష్పఃకింకరాతఃపీతభద్రోమ్మదు
ద్రుమశితిప్రతాపమాతః-భగవాన్ పూజ్యఃఉపసీబుధ్యతేఇతిఉపబుక
ధఃజ్వలనః-అహరాదీనాంవత్పాదీప్సితిరెఫాదేశః- నినికామేషగణానాందే
వసేంఘానాంభాగ్యసంచయాత్ భాగగేయసమృద్ధిహేతోః- లంకాదా
హేతేషాంఅనందసంభవాదీభావః-అస్యహనూమతఃవాఅతీలాంగూలే
సప్తమృదేతనీః- నిర్మయావిషయంనిమకర్యాచంద్రధాతథా- ఉన్మిమే
షప్రజజ్జ్వలత్రానుప్రాసాలంకారః- ధోధతావృత్తమ్ ॥ ౯౮॥ అ॥ తతః
కిమతలహ॥ ఏతదితి॥ ఆరక్షకరాక్షసీగణైఃగర్వోదీణఃగర్వోద్దిర్ఘాయ

రంతదేతతా-ర్వాసవాససానంవీతం వహ్నిసాత్కృత్యచ
త్వరేచత్వరేఘా మానుర్హోవ్యస ప్రహం రంసగరిం పరితస్సం
చారయతేరాక్షసానాదిదేశ॥ తేషుతథాకుర్వాణేషు॥ * ॥ ౯౭॥

ప॥ నిర్మయావిషయమస్యవాలతః కణికారనికురుమ్మ కర్పరః
నినికామేషగణభాగ్యసంచయాదున్మిమేషభగవానుమర్చ్యధః॥ ౯౮॥
గ॥ ఎత్వైత్రాంతమాంతుకరాక్షసీగణగర్వోదీణఃవణికేతమా
కణ్యకాయనూనమానసా జానకీహుతాశనమవస్తాయ శీ
తోభవహనూమతఇతిప్రాశ్నలిఃప్రాథకాయత ॥ ౯౯॥ ప॥ ఘోర
స్యరాఘవకళేత్రతపోమయాగ్నేర్వా భూపమిధనమహంతుణ
మిశ్యవేత్స॥ వైశ్యంశతశ్చదహసంపవ మానసూనోర్వాలాగ్ర

ధాతథావణికేతంకథితం- ఎత్వైత్రాంతంహనూ మల్లాంగూలప్రజ్వలన
వాత్తామాకణ్యకాయనూనమానసాసంతప్యసూనాంతఃకరణాజానకీ
హుతాశనంఅగ్నిమువస్తాయఉపాస్యా-హనూమతఃశీతలః అదాహకోభ
వేత్యేవంప్రకారేణప్రాంజలిఃప్రణతానత్రిప్రాథకాయత అభ్యధికేతవతి-త
థాచరామాయణం-మంగళాభిముఖతస్యసాతదాసీన్నహంకసేఃఉపహస్తే
విశాలాక్షప్రణతాహవ్యవాహనమి॥ ౯౯॥ ఘోరస్యేతి॥ ఘోరస్యదారు
ణస్యరాఘవకళేత్రతపోమయాగ్నేః సీతాపావ్రత్యరూపానలస్యక్షణం
క్షణమూ త్రేతేత్యర్థః ఇంధనందాహ్యంబారు అహంమా భూపంసభూ

౫౨ చంపూ రామాయణ సవ్యాఖ్యానేనుందరకాండః.

యా-మాజిలుజిత్యాశీషీభ్యోననప్రకారేణ అవత్యమత్వాదహన
 సీతయాడపాసితోగ్నిః శైత్యంవితత్యవిస్తార్యపవమానసూనోహనూమ త
 వాలాగ్రసీమ్నిలాంగూలాగ్రభాగేమణిదీపఇవలవతస్సేసీతవాక్- తదనం
 తావకరత్వేనాతిపదిత్యర్థః ఉపమాలంకారః-చనంతః లకావృత్తమ్ ౧౦౦॥ త
 ద్వీతితదనువాలప్రజ్వలనానంజరం-పవనతస్యోహనూమానసినక్తంరా
 త్రోఇదంఎతత్పుగంలంకాపట్టణంసువ్యక్తంస్ఫుటతరం నాలోకయః ఖలున
 దృష్టవానస్తికిలతస్సాత్పువ్యక్తదశకానాభావాధ్యేతోః-అనలాగ్నిస్సాక్షీసా
 త్తాద్రష్టాయస్తిస్క-మణితద్యథాతథా- ధావాకపూర్వకమేవేవ్యర్థః*
 సాత్తాద్గ్రీవరిసంజ్ఞాయామితిఇవిప్రత్యయః- అఖిలంకృత్యంపురంలంకా
 పట్టణంఅలోకయామిఅలోకఇష్టే- ఎతకమానసామిష్టే-తకమానప్ర
 త్యయః-ఇతిమప్తేపిశేషఃయామినీచరగం-నిబంధకరాక్షసనీవహంపంచ
 తతోరణపరిఘేః పూర్వంయేనరాక్షసాన్నిజఘ్నితవాక్తేనైవపరిఘేణై

సీమ్నిమణిదీపఇవావతస్థే॥ ౧౦౦ ॥ ౫॥ తదనువవనతస్యోహిపుర
 మిదంఖలున క్తంసువ్యక్త మాలోకయంతస్సాదనలసాక్షికమేవ
 పురవఖిలమాలోకయామితియామినీచరగం పరిచితతోరణపరి
 ఘేణజఘ్నాన॥ ౧౦౧ ॥ ప॥ సీతాభిధానకమలాంప్రభవేప్రదాతుంల
 జ్ఞా-ర్ణవంతుభితస్యైతరక్తభీమమ్ । వేధామమన్థీలరజ్జుభుజ్జ
 రాజభోగఙ్గాతేనవవ నాత్మజమందరేణ ॥ * ॥ ౧౦౨ ॥ వా॥
 అకదహ్యమానాయాంలజ్ఞాయామ్ ॥ * ॥ ౧౦౩ ॥ ప॥ రక్ష

త్యర్థఃజఘ్నానవి నాశితవానిత్యర్థః॥ ౧౦౧ ॥ సీతేనావేధాంబ్రహ్మసీతేత్యభిదానం
 యస్యాస్సాచసాకమలాచతాంసీతాయాపిణింలక్ష్మీంరాఘవత్వేభవేస్తీతా
 రుక్మిణీపృథ్వుజన్మసీతివిష్ణుపురాణవచనాత్-ప్రభవేస్తీరామరూపిణీ విష్ణవేప్ర
 దాతుంతుభితానిత్యోభంప్రాప్తానియోనినైన్యాని రాతససేనాంతై రెవత
 రంక్వేడిర్నిభిఃభీమంభయంకరం-లంకై వాగ్గ వంతం- రజ్జురెవభుజంగరాజ
 భోగఃవాసుకీయంతదావృతేనతద్వేష్టితేనపవనాత్మజేనైవమందరేణమం
 థనాచలేన-మమంథకిలఅలోకయామానఖిలవ్యత్యత్వైత్-సాచనమస్తవస్తు
 వర్తిసావయవరూపకణసంకీర్వతే- మంథానంమందరంకృత్యాయోక్త్యం
 కృత్యాచవాసుకీమితివిష్ణుపురాణే॥ ౧౦౨ ॥ ఆధేతి॥ అధానంతరంలంకాయాం
 దహ్యమానాయాంభస్మీభవత్యాంసత్యాం॥ ౧౦౩ ॥ రక్షఇతి॥ రక్షఃస్తీ ౧౦౪

చంపూరామాయణేనవ్యాఖ్యానేసుందరకాండః,

౫౩

రాత్రుసాంక్షానానాంవదనాన్యేవలరవిందాసితేషాంరజనీంతత్సంకోచకరీ
 త్యర్థః-విశ్వంబిభ్రతీతివిశ్వంభరాభూమిః-సంజ్ఞాయాం భృగ్యుజిత్యా
 నాఖచ్చత్వయోముమాగమఃసైవబర్హిణీమయూరీతస్యాః వమాకరంభ
 శాంతమల్లాసకారిణీమిత్యర్థః - దశాననయశఏవకాదంబః కలహంసః త
 యకాదంబిసింమేఘమాలాంతన్నిరాసకరిణీమిత్యర్థః కాదంబఃకలహం
 సస్సాత్కాదంబిమేఘమాలాచేతిచామరః- తథావైధవ్యస్యవిధవాత్య
 ణ్డవితఃఆనుగణ్యోయోవేషఃవైవధ్యంతత్రనిశ్చితం మనోయస్యాస్సాతశో
 ణ్డసాచసాలంకాచసైవవధూటీవీరవధూః తస్యాజటాంగంధితకేశపా
 గ్నూపాంక్షీప్రమేవరావణసంపదనస్యజాయమానత్వాదితిభావఃస్మషా
 కాయావధూటీస్యాద్వధూరథసువాసిసీత్ప్రతాపమార్తాండః - వైదేహ్య
 స్తీజటాసమాంత్రిజటాకల్పాంతధాత్యావసకరీమిత్యర్థః- ధూమ్యాంధూ
 యసంహతింపాశాదిభ్యోయశ్చతియప్రత్యయః-హనూమాకృదివి అంతరిక్షే

స్త్రీహనారవిందరజనీం విశ్వవృరాఽహీణీంవమాకరంభ
 దశాం దశాననయశః కాదమ్బ కాదమ్బసిమ్ వైధవ్యోదితవేష
 నిశ్చితమనోఽజ్ఞావధూటీ జటాం వైదేహ్య స్త్రీజటా స
 మాంసవకీర ధూమ్యాం హనూమాకృదివి ॥ ఆపిచ ॥ ౧౦౪ ॥

ప ॥ ఎతద్విక్రమవీక్షణేనజగతా మానందబాహ్యోద్గతింరక్షోనా

సమకీరత్ప్రవర్తయామానేశ్వర్థః-కిరతిరయంకీర్యమాంకర్త, కః యధారజః
 చతి మాయతత్కలకత్ర చిక్కిరణ కోవియధాజగతీరుజాపచకరః కుసు
 మ్పరిణిదృశ్యతేచ-ధాయానావర్తభేదాత్కారకప్రశ్నయభేదః - అత్రాశ్లిష్ట
 పరంపరితరూపకాలంకారఃశార్దులవిక్రీడితంవృత్తంపునస్తామేవవర్గయతి
 ఆపిచేతిసంక్షేప్తః॥౧౦౪॥అతత్ప్రకారమేవాహావతదితి ద్వాభ్యాంవి
 తస్యహనూవతఃవిక్రమవీక్షణేనపరాక్రమావలోకనేన జగితాముత్పన్నా
 మానందబాహ్యోద్గతింసంపదాశ్చప్రసారంరక్షోనాభభయాత్ రావణభ
 యాత్ ఏతత్పరిజ్ఞాతేరావణఃఅస్తాకృపీడయవ్యతీతి సాధ్వసవశా దిత్యర్థః
 ధాతుమాచ్ఛాదయతుంమనోయేషాంతేషాంతుంకామమనసోరపీతితుము
 వోమకారలోపః-విద్యాధరాణాంసభశ్చరాణాందేవయోనివిశేషాణాం-
 ద్యాధరోష్ణరోయశ్చైశ్వరురః-మదాసంతోషేణ-వ్యాజవ్యాహృతయే
 రావణవిప్రతీకీ నాయయధాపరిణమేత్ - పరిణతింప్రాప్నూయాత్ రావణ
 యమహావీరవత్సంప్రాప్తస్తాన్నభేత్త్యక్షమితీకీయతుంయధాపర్యాప్నూ

యాదిత్యర్థః యద్వావ్యాజవ్యాహృతయే అపదేశప్రకాశనాయ-వ్యాజ్యోః
దేశోలత్యుంచేత్యమరః - యథాపరిణమే దేశేషామశ్రూదయోధూమ్యాః
శాజ్ఞాతౌనత్యవ్యతౌ భూదితివ్రత్యాయయితుంస్వయంయథా పర్యవసీత
భవేదిత్యర్థః-అథవావ్యాజవ్యాహృతయే వ్యవదేశకథనాయథాపరిణనే
తే అస్తాకం నేత్రేషుధూమ్యాప్రసారాత్ అశ్రూదయఃనత్వానందాదినే
కథయితుంయథోపయంజ్యూదిత్యర్థః-తథాధూమ్యాఉజ్జృహ్యతలవర్ధతస్స
గ్లోకవర్ధంతంవ్యాప్తేత్యర్థః-కీచీధూమ్యాస్వగ్లోకేస్వగ్లోకేషి-కళిందశే
లతనయాకల్లోలశంకావహకాళిందీసముత్తుంగతరంగభ్రాంతిజననీ- అ
స్వతస్సిద్ధస్యధూమ్యాః జృంభణస్యవ్యాజవ్యాహృతిపరిణామపరత్వేనోన్మే
యోసాచకల్లోలశంకావహేతిభ్రాంతమతానై రపేక్ష్యా త్సంస్పృజ్యతేవ
త్తంపూర్వవత్॥౧౦౫॥ ఆదావిలి॥దశముఖునగరీదాహసంభూతధూమ
లంకాదహనసంభూతధూమ సంహతిఃతదానీతస్త్రినాగ్రలేడిశ ఎవకా

భభయాత్పిధాతుమనసాం విద్యాగరాణాంముదా । వ్యాజవ్యా
హృతయేయథాపరిణమే ధూమ్యాతథోజ్జృంభతే స్వగ్లోకేషిక
ళిందశేలతనయాకల్లోలశంకా-వహః ॥ * ॥ ౧౦౫ ॥ ప ॥ అదౌ
నీలాంశుక శ్రీస్తదమర కతాబద్ధసీమిపూతఃకస్తూరీపజు-భజ్జీ
తాఃతాసామిలిరూపరంగునానిచకుచాశ్చకట్యశ్చకంఠాశ్చ నేత్రాణిచే
ద్వంద్వఃశతత్రాస్సనీయప్రదేహిత్వార్థి- అత్రయద్యశిప్రాణ్యంగత్యాదే
వద్భావేనభావ్యం - తథాపిమహాపేభావయాపికల్పాద్రప్తవ్యః- యద్వా
కాంఠాజఘనాదీనాంతతదేశపరత్వేన సాయత్వాన్యంగత్యాభావ
నై కవద్భావః-ఆదౌప్రథమంకుణంకుణమాత్రమిత్యర్థః - ఎతచ్చసర్వత్ర
సంబధ్యతే-అంతరంతపాయాదితిభావః - నీలాంశుకస్యనీలాంబరస్యత్ర
రివశ్రీర్యస్యాస్సాతథోక్తాజాతాతదనుతదనంతరంమరకతా బద్ధాగారుత
తమణిభవితా-గారుత్తతంమరకతమిత్యమరః-నీవివిభూతిరశనాసంపక్షిర్
స్యాస్సాతథోక్తాజాతాతతిఃకస్తూరీపరికస్యమృగమదకదః-మస్మేవభంగీః
రిపాటియస్యాస్సాతాద్యశీజాతాఅధానంతరంవికచేందీవరప్రజిప్రఫుల్లనీ
లోత్పలమాలికారూపపత్నీ సదృశీజాతాజాతిసోదరబంధ్వాదిశబ్దాస్స
దృశ్యవాచకాదత్యాహుఃపశ్యదనంతరంస్నిగ్ధాంజనస్య మృదితకజ్జలస్య
భావాభాయస్యాస్సాతథోక్తాజాతేసర్వత్రోపమా - అత్రజఘనమచేత్కా
ద్యుదేశక్రమానుసారేననీలాంశుకశ్రీరిత్యనంతరం కస్తూరీపరికభంగీత్య

చంపూ రామాయణ సవ్యాఖ్యానే సుందర కాండః.

శక్తరవ్యేతథానుక్తత్వాత్సర్వజ్ఞభోజేనక్రమోత్రనవివక్షితః అన్యత్రక్రమ
సంభవాత్సవబాలంకారః- సహాక్రోపమారూపోక్తరంగాంగిభావేనసంకీ
ర్ణతగతిసంక్షేపః-స్రగ్ధరావృత్తమ్॥౧౦౬॥హంతాతేతి॥హేతిసర్వత్రవిషా
దీహంవిషాదజనుగాతిఃప్లివ్యత్యమరిః- హంతాతజనక- తాతస్తుజనకఃపితృ
మరిః-హంజననిమాతఃహంసుతపుత్రక- హంసహయసహచరసహూదరేతివా
హంపాత్రహంప్రియసఖియభాగ్యోన్మనుమత్రనాగతాసీతిశేషః తథాహంహ
తోస్త్రిఃప్రోస్త్రిగత్యాదిరేవమందిపారపరిదేవన భారఃపురజన విలాపాతిశ
యఃయానుతాభిఃవాగ్ధిః ఆ క్రోశవచనైఃశిఖి నాఅగ్నినా పరితావ్యాప్తా
గావణిపురిలంకాపురి-ఆసమంరాత్పూరితాఆపురీ ఆవ్యాపాయనగత్య
న్మృత్యుమణిలున్- చిన్భావకర్తృణోరిచిన్ - వసంతతిలకావృత్తమ్॥
౧౦౭॥ మైరితి॥యైఃవాలానలోద్యుత్యైః- బృందారకసుందరిజనస్యసుర
సుందరిబృందస్యమథైవనాగభాగినిరాజంబరాత్రికంనిమిశతంసిరాజ

[illegible]

జ్వాలాదంబరంబజబాగ్ని కీలాసంభ్రమంవిదధి రైచక్రః-క్షీప్రమే వసకలరా
తుససంహారాభిద్యోతకవై పరీత్యపృత్తిసూచనాథక మిత్థన్నిదేశశితిమం
తవ్యం-అత్రాగ్నికణానాంసీరాజననిమంకణాద్యసంబంధేః తత్సంబంధక
భనాదసంబంధేసంబంధరూపాతిశయోక్తిః శాదూకలః ప్రీతితంవృత్తమ్ ।
౧౦౮॥ అదీవ్యమానేతి॥ అదీవ్యమానోజాజ్వల్యమానఃయఃపవనాత్తజవాలః
తస్యసంగాత్సంపరాద్దేహోఃఅంగారపవనేషఃశిష్టాంశాయస్యసతథోక్తో
విభవస్సమృద్ధిర్యస్యాస్తాంకాత్సైకనవద్ధామిత్యర్థః । కంఠవలోక్యవ్యో
మ్నిఅంతరక్షేస్థితానిశితరాఃరాక్షసాఃస్వగృహణేదహ్యామానానిజవం
దిరాణియద్యపి-గృహఃపుంసిచభూమ్నోవేత్యమరః- తథాపిమహాకప్రవ
యోగబాహుశ్చాదవిరోధోద్రష్టవ్యః-నేత్రభవైఃపయోభిఃబాహ్వోదైఃనూ
సంనిశ్చితంనిర్వాపయంతఃప్రళమయంతఇవఅలప్యంతఇతిశేషః-ఉష్ణేత్రై
లంకారః॥ యథాదహ్యామానంగృహఃకమున్నతదేశమారుహ్యజలైఃప్రళమ

నిర్వాహ మాంస్వసలజ్వాలాజ మ్బరమమ్బు ధౌఃపది రేవాలా
నలోద్యగ్కణాః॥ *॥ ౧౦౮ ॥ ప॥ అదీవ్యమానపవనాత్తజవాల
సంగదక్షార శేషవిభవామవ లోక్యల జ్ఞామ్ । వ్యోమ్నిస్థి
తానిశిత రాస్స్వగృహణేనూసంని ర్వాపయన్తఇవనే త్రభవైః
పయోభిః ॥ * ॥ ౧౦౯ ॥ ప ॥ చక్రేగ్రజ్జిహ్వాజ్ఞ యారణము
భేయత్కర్మరక్షో గణ స్తగ్గుర్తుం రజనీచ రక్షితిభృ ణాయ
క్రొవ్యస్త్రభవేత్ । సప్తాచ్ఛిశ్చహనూమ తాపరిచితోలజ్ఞా
యంతితద్బదిత్యప్రేక్షాథకః-వసంతతలకావృత్తమ్॥౧౦౯॥చక్రశితి॥రక్షో
గణోరాక్షసనివహః శక్రజిహ్వాజ్ఞయాగ్నంద్రజిన్నిదేశేనఉపలక్షితః గతుసా
క్షాచ్ఛక్రేవకార-తత్కర్మగ్గుర్తుదాచరక్షితిభుజారాక్షససార్వభౌమేనరా
వణేనయక్తోపిసాక్షాత్సహితోపికర్తుమశక్తఃఅసమర్థః-భవేతునశక్తుయాది
త్యర్థః తదపేక్షయాపుత్రసామర్థ్యగైర్విజయివృత్త్యావృతిభావః॥సం భావనా
యాంలిజ్జేఎవంసంప్రఅర్చింషియస్యసప్తాచికః అగ్నిశ్చహనూమతాపరిచి
తఃప్రవతిశతఃసంగతోవాయుథాలంకామధాత్వే దదాహతథాత్వేత్రా
హనూమజ్జతేనవాయునాయుతస్సహితోపిరాహక్రీయాయాందహనశ్చశ్చే
పటుఃసమర్థఃసభవేత్ వాయుపరిచయాపేక్షయాశక్తుత్రపరిచయస్యఅత్యం
తజ్యంభంగహేతుత్వాదితిభావః-వాయుసహచర్యాదవ్యధిక్తంలంకాంచదా
హేతి పరమార్థః అత్రపూర్వవాక్యేరావణసహితస్య రాక్షస గణస్య

ఇంద్రజిదాజ్ఞాకృతకర్తకరణసామర్థ్యసంబంధేపిసంభావనాయాతదనుదంబం
 ధాభిధానాన్యసంబంధేవ్యసంబంధరూపాలేశయోక్తిః-తథోత్తరవాక్యేవా
 యునుఖస్యసప్తార్చిపఃహనూమత్పరియయసంవీతదాహకృత్యకరణపాటవ
 సంబంధోక్తేరతిశయోక్తిః అనయోద్యస్తాంతదాష్టాకంతికతయాసాపేక్ష
 త్వాన్యంకరః-శార్దూలవిక్రీడితంవృత్తం॥౧౦౦॥ తస్మిన్నిలి రణకేళికుతూ
 హలేనయుగ్ధక్రీడానముత్సృకేన లంకేశ్వరేణరావణేన బాహుబలాత్ భుజ
 పరాక్రమాత్ ఆవహృతానీతాసురరాజలక్ష్మీరింద్రసామ్రాజ్యశ్రీః తస్మిన్
 హనూమానేవలరణిఃఅగ్నిమంధనదారువిశేషః-చిర్తంధ్యదారుణే త్వరణే
 ద్వైకయోరిత్యమరః-సప్రభవఃకారణం యస్యతస్మిన్ తస్యముత్పాదితఇత్య
 ర్థః-హుతమత్నాతీహుతానేఅగ్నాకర్తృణ్యై - శక్తింసంసౌరంవిధా
 యపాపిన్యగావణసంపర్కజనితపాపంవిశోధ్యత్యర్థఃపఠిసిజధర్తారమిం
 ద్రమేవసమేతుం సంకంతుమైచ్ఛత్ ఇచ్ఛత్సృయధాకుతస్పితా - రణాత్

మధాక్షిన్యధా తస్మిన్లూమరుతాయతోపినతధా దాహశ్రీ
 యాయాంపటుః॥ ౧౦౦॥ ప॥తస్మిన్ హనూ మదరణిప్రభవే
 హుతాశేశుద్ధింవిధాయపతిమేవసమేతుమైచ్ఛత్॥ల॥౨౬-శ్వ
 రేణ-రణికుతూహలేన బాహుబలాదవహృతా సురగం
 జలక్ష్మీ॥౧౦౧॥ప॥వాచామిదానీ-మిమిష్తసేన లజ్జా-పు
 రీంరావణబాహుగుప్తాంకాకున్యదూతో యముపేత్యచ

కావనసాధ్వీకృత్రవిదపవిత్రస్థలేస్థిత్యాపరిణామకాలెసంసౌరశరిశుద్ధా
 సతీపునర్నిజధర్తారమేవజగమిషతి తద్వదిత్యర్థః - ఇచ్ఛతేలకన్ ఆడజాదీ
 నామిత్యాదాగమః ఆటశ్చేతివృద్ధిః-అత్రసురరాజలక్ష్మ్యః ఈశశీచ్ఛాసం
 బంధేపితత్సంబంధోక్తేరతిశయోక్తిః-ఎలేన రావణస్యవినిపాతఆసన్న ఇతి
 సూచ్యతే॥వసంతతిలకావృత్తం॥౧౦౧॥సిగమయతి॥వాచామితి॥ ఇదానీమ
 స్తిన్నవసరేసంసౌరోచితకాలఇత్యర్థః-వాచాంవిస్తరేణవచనప్రపంచేన
 ప్రధనేవాదశబ్దభిః-ఘట్ ప్రతిషేధరూపిరచిత్యజ్జితత్వవ - విస్తారోవిగ్ర
 హూవ్యాససన్మతశబ్దస్యవిస్తరఇత్యమరః-కిమునకిమపీత్యర్థః-కింతులయంకా
 కున్యదూతోహనూమానుపేత్యఆగత్య-రావణబాహుగుప్తాందువృవే
 శామిత్యర్థః-లంకాపురీంకృతాంతదూతస్యయమకింకరాణామిత్యర్థః- కృ
 తాంతాయమసిద్ధాంతా విత్యమరః - సుఖప్రవేశాం సుఖేనప్రవేశ్యం శ
 క్యాంకైత్రానాహూత, నిధనగంధానాం లంకాపురస్థ యాతుధానానాం

నిధనం విధాయ తద్వారా పూర్వమ సంభావిత ప్రవేశాన్ యమః కిం రాన్
 స్వసామర్థ్యేన ప్రవేశయామానేత్యర్థః-ఏతేన ఉత్తరతాప్యేతేషాం నిరా
 ఘాటసంచారత్వం సూచ్యతే-వృత్తముపజాతిః॥౧౧౨॥ పౌలస్త్యేతి॥ మారు
 తిహనుమానేవయా యజాకః యజ్ఞకర్తా-ఇజ్ఞానీలో యాయజాక ఇత్య
 మర్థః-యజ్ఞపదశాం యజ్ఞోతియజతేగ్యజ్ఞంతాదూక ప్రత్యయః-పౌలస్త్యే
 రావగవపాతక్షీబ్రహ్మసూత్యావిపాతకపాన్ తస్య సమాగమేన సంగతా
 జాయమానం సంపద్యమానం ఏనంతస్సంయోగీచపంచమ ఇతి న్యాయాత్ సం
 భావితదురితమిత్యర్థః కలుషం వృజినైహోఘమం హేమదురితదుష్కృతమిత్య
 మర్థః - పునాన ఇవ విశోధయన్నివపావనోదనం కుర్వాణ ఇవేత్యత్ప్రేక్ష్య
 పూజ్ శాసన్ నిర్వర్తితాక్షవిజయః విరచితాక్షి కుమారనిధనః కృతం ద్రియజ
 యస్సృక్ - ఆత్మోరథస్యావయవేపాశకేశాక్షమింద్రియమితి - నిజవా
 లైమింహ్నాః హుతాశః తస్మిన్ వలం మాంసమక్షుంతీతి పలాశాః ప

క్రత్యతా న్తదూతస్య సుఖప్రవేశాం॥౧౧౨॥ ప. పౌలస్త్యపా
 తకి సమాగమజాయమానమేనః పునాన ఇవ మారుతి యాయ
 జాః॥ నిర్వర్తితాక్షవిజయోనిజ వాలపహ్నా హుతావప
 లాశసమిధస్సుగతి ర్చభూప॥ ౧౧౩॥ ప॥ అజ్ఞాదాహేవ్య
 నాంత్రాంరఘువతీదయితాంచారణోక్త్యా వినిత్యాసానస్తస్తాం
 ప్రణమ్య ప్రణమనవిధౌ ప్రాప్య తస్యానియోగం ఆరుహ్య
 రిష్టశైలిం నిధిమపివయసాం నైవరముత్తీర్య వేగాచ్చక్రే
 గత్వా మహేం ద్రం గ్లవగ కుల పతేన్ పూణ్ కా

లో స్త్రీ పలం మాంసమిత్యభిధానాత్ పలాశాః రాక్షసాః అతఏవ పలాశ
 సమిధః పలాశవృక్షసమిధః హుతావసుగతిః అప్రతిహతగమనః శోభనలోక
 శ్చరభూప-అత్ర శ్లేషోత్పేక్షానుప్రాణితః సావయవ రూపకాలంకారః వ
 సంతతిలకావృత్తం॥౧౧౩॥ లంకేతి॥ లంకాదాహేపి రఘువతి దయితాం
 రామప్రేయసీంతాంచారణానాం సభశ్చరాణాం గంధర్వాదీనాం ఉక్త్యా
 వచనేన లనారాం లపీతి తాం లనస్తామితి యావత్ విదిత్యాజ్ఞాత్వా అతఏవ
 సానందః ససంతోషః తాం సీతాం ప్రణమ్య నమస్కృత్ ప్రవేశమనీధౌ ప్రతి
 ప్రయానిధానే విషయే-విధిర్విధానే దైవే పీత్యమర్థః - తస్యా స్తీతాయాః
 నియోగం లజ్ఞాం ప్రాప్య-తతః అరిష్టశైలం లరిష్టాఖ్యం పరపారస్థం పర్వతం
 ఆరుహ్య వయసాం నిధిం సమక్రమ్య నైవరిం యథేచ్ఛం అప్రతిహత మి

చంపూరామాయణేనవ్యాఖ్యానేసుందరకాండః.

తియావత్ - ఉత్తీర్యఉల్లింఘ్రమహేంద్రంఅంగదాద్యధిష్ఠితంమహేంద్రవ
ర్వతంగత్వాహనూమాన్లవగకులవతీన్ అంగదజాంబవన్నలనీలాద్వివ
గేశ్వరాన్ పూర్ణకామాన్ సంపూర్ణమనోరథాన్ చక్రే. ఆత్రఅతివిస్త
రకథనయోగ్యస్యఅథకస్యసంక్షేపేణోక్తేఃసంక్షేపేనామగుణః - తదు
క్తం- విద్యానాగ్దేనసంక్షేపాథాభిధానంయత్సంక్షేపఃపరికిరీతమి
తి- స్రగ్ధరావృత్తమ్॥ ౧౧౦౮॥ అగ్రతి॥ అథానంతరంమారుతిన్ హనూమాన్
యథాపూర్వంయథాయోగ్యంసైన్యాధిపాన్ జాంబవదంగదాదిసేనావ
తీన్ సంమాన్యమానముత్వాతైఃసైన్యాధిపైః అనుయుక్తఃకథంధృష్టాత్వ
యాదేవీకథం వాతత్రవతన్తథత్వాదినాపృష్టస్సన్ అఖిలమశేషంస్వవృ
త్తాంతమాఖ్యాతవాన్ ఉత్పతనాది సీతాదర్శనలంకాదాహం తాంసిజవా
ర్తాంతాన్ శేషాంకథయామాసేత్యర్థః॥ ౧౧౦౯॥ తదన్వితితదనుతదనంతరం

మాన్ హనూమాన్॥*॥౧౧౦౮॥X॥అధయథాహాన్సైన్యా
ధిపాన్ సంమాన్యమారుతి సైరనుయుక్తఃస్వకీయవృత్తాం
తమఖిలమాఖ్యాతవాన్ ॥౧౧౦౯॥X॥తదనువవనతనవచనయ
ముదితావానరవవరూధినీయుధ నాథానుయాతాతద్దర్శ
నజనితమానందమానందశరథాదాశరథౌ సుగ్రీవేచసంవిభ
జ్యేవవీక్షీతు మహామహామిక యాథావంతీ మధ్యేసరణేదధి
ముఖ్యతావసంమధువసం హనుమదనుమత్యాభిభూయ

వవనతనయవచనముదితాహనుమద్వాక్యసంతుష్టావానరవరూధినీకృష్ట
స్య-వరూధినీబలంసైన్యమిత్యమరః - యూధనాథాను యాతాజాంబవ
దాదియాధాధిపాను యాతాతథాతద్దర్శనజనితం సీతావలోకనసము
త్పన్నమానందమానందశరథావానందసాగరేనిత్యనిరతిశయా
నందపరిపూర్ణాభివ్యక్తః - దాశరథౌశ్రీరామేసుగ్రీవేచసంవిభజ్యసమ్యగ్వి
విచ్యవీక్షీతుం ద్రష్టుమితిభలోత్పేక్షా - సీతావలోకనవార్తాకథనేనశ్రీరా
మస్తుగ్రీవానందయోరంతరంపరీక్షీతుమివేత్యర్థః-అహమహామికయావర
స్సరాహంకారేణ- అహమహామికావ్యాఖ్యాతా- ఆరణ్యకాండేఅహమ
హామికయేత్యత్ర - ధావంతీధావమానాఅతివేగేనప్రద్రవతీ సరీత్యర్థః
మధ్యేసరణ్యాంమధ్యేసరణీమార్గమధ్యిత్యర్థః-పాదేమధ్యేపస్త్యావేత్యవ్య
యాధావః- తత్సన్నియోగాదేకాగాంతత్వంచ సుఖసఖ్యేనవ్యవధిమధ్యేన
వధిముఖ్యాభ్యేనసుగ్రీవమాతలేన వాసరేవకృతమవసం రక్షణంయ్యత్యర్థః

క్రం-అవరక్షణైకతఃరిల్లుట-తథాచరామాయణం-యద్రక్షతమహవీర్య
స్సదాదధిముఖిఃకపిః। మాతులంకపిముఖ్యస్యస్మగ్రీవస్యమహత్తనభితి-మధు
వనంమధునామకస్మగ్రీవోద్యౌవనంమధువ్రచురత్వాత్ - మధువనమిత్య
ర్థసంజ్ఞాహనూమదనుమత్యాహనూమదాజ్ఞయాఅభిభూయ ఆక్రమ్యమధు
పానేనత్యోద్రపానేనఘోషఖంతదనుబభూవ- యథేష్టంమధ్వపిబదిత్యర్థః
మధుమధ్యేపుష్క-రసేత్యోద్రపీత్యమరః॥ ౧౧౬॥అథేతి|అథానంతరం
మవాక్మధువనాక్రాంతజనితకోపవాక్ ఎవందధిముఖోవనపాలకఃతదా
క్యతాంజలిఃవిరచితకరస్సంపుటస్సృక్ ప్రాథకనాటకణమేతత్ గిరివరతుం
గంమహూన్నతమిత్యర్థః - అంగదంయువరాజంఅబ్రవీత్ కిమిభిభవాక్
మధుభజనేమధుపానేపుష్పరసాస్వాదేచశ్రీముఖాకాశీక- అభిభాణౌ
శిలీముఖామిత్యమరః-రూపకాలంకారః- ఇమాక్పలిముఖాకాశీక- కపిష్ట
భంగస్థవగళాఖ్యుగవలీముఖాభిత్యమరః- యుడితిఅంజసానివారయేత్-ని
ధుపానసుఖమనుబభూవ॥*॥ ౧౧౬॥ప॥ అథాబ్రవీద్గిరివర
తుంగమంగదంక్యతాంజలిదాధిముఖిషరోషవాక్ । పలి
ముఖాన్తధుభజనేశిలీముఖాభిభవానిమాన్యుడితినివారయే
దితి॥ ౧౧౭॥ వా॥ అయమశ్వేనమహోచతి ॥ *॥ ౧౧౮॥
ప॥ దశముఖపురమధ్యేవీక్షితామైధిలీశ్రవణమధుపేతీణం
యేనవీరేణమహ్యమ్ । ధిముఖయదిసాయంభాషతేకొని
రుంధ్యోన్మధుపిబతు యథేచ్ఛం వాఘానీ వానరాణామ్ ॥

తుంధ్యాదిత్యేవమబ్రవీదితి పూర్వేణసంబంధః - అన్యథామహూగ్రశాస
నఃస్మగ్రీవఃదండభవ్యోతిభావః- కేషేప్రథమః॥ యష్టదస్త్యైతిరిక్తస్య
భవచ్ఛబ్దస్యకేషత్యాదితి॥ రుచిరావృత్తం- చతుర్గ్రహైరిహరుఃరాజధా
సగాభిలక్షణాత్॥౧౧౭॥ అయమితి|అయమంగదోపేనందధిముఖంప్రతి
అహోచత్ ఉక్తవాక్॥ ౧౧౮॥అ॥తత్ప్రకారమేవాహ॥దశముఖేతి॥ దశము
ఖపురమధ్యేలంకాపురమధ్యేమైధిలీసీతావీక్షితాదృష్టా- ఇత్యేవంభూతంశ్ర
వణమధుశ్రోత్రావృత్తంయేనవీరేణమహ్యంపేతీణం॥దత్తం- విశ్రాణనంవి
తరణంస్పృశనంప్రతిపాదనమిత్యమరః- హేదధిముఖ సోయంవీరఃభాషతే
యదిఽజ్ఞావచనంవదతిచేత్కఃకొవానిరుంధ్యాత్ నివారయేత్ నకోషిరో
ద్గుంకక్షుయాదిత్యర్థః-శశిలశ్చైతిలజ్ సకలవానరజీవాతు భూతమైధిలిక
థామధువ్రదస్యేవృక్షగుపాననివారణంకథంయుక్తంస్యాదితిభావః అతః

చంపూరామాయణేనవ్యాఖ్యానేనుందరకాంఠః,

వానరాణాంవాహినీసేనాయథేచ్ఛంభిచ్ఛసదృశం-యథేష్టమితివాపాఠః
 మధుపిబత్ మాలినీవృత్తమ్॥౧౧౯॥ తతఃకింజాతంతత్రాహ ॥ తదన్వితీతద
 నులంగదవచనానంతరం- భయవశేనభయపాతతంలే ౧౧౯సముపగతస్య
 సమీపంప్రాప్తస్యదధిముఖస్యవచనేనవిదితంజ్ఞానంయన్తధువన కదనంవా
 నరకృతమధువనోల్లంతనంతేనపరిగణితంపరిసంఖ్యాతంసిద్ధితమితియావత్
 యజ్జనకదుహితృదశఃసంసీతావలోకనంతజ్జనితేనతదుత్పాదితేనప్రమదభ
 రేణహమాతిశయేనభరితఃసంజాతభరఃఆనందపరిపూర్ణఃఇత్యర్థః- భ
 రితఇత్యత్ర తారకాదిత్వాదితచ్ఛ్రమదేత్యత్రప్రమదసూమదాహమాఽఇతిప్ర
 త్యయాంతోనిపాతః- తవనతనయస్సుగ్రీవతత్రతస్మిన్సమయే-౬ధిముఖా
 గమనమేవనిమిత్తసంప్రతిఃకారణ సామగ్రియస్యాస్తాంతనువిక్యోంముఖవి
 కాసనేత్రసింహాసన౧౧౯సమనరోమాం చత్వాదిగాత్రజేష్టామతనుత
 లకరోత్-మధువనకదనశ్రవణాత్సీరాదశఃసంనితేయ పరమానందభరి

౧౧౯ ॥ X॥తదనుభయవశసముపగతదధిముఖవచనవిదితమ

ధువనకదనపరిగణితజన కదుహితృదశఃసంసీత ప్రమదభరభ

రితస్తవనతనయస్త్రతను విక్రమితనుత దధిముఖాగమని

మిత్తసంప్రతిమ్॥ ౧౨౦॥ ప॥ఆరుహ్యుద్రిమధావరుహ్యవి

సిసాన్యాసాద్యనా నాఫలాన్యాసాన్వగ్భుత మారచయ్యద

నై రాపాద్యపాన్యక్రమా ॥ ఆలిజ్యద్రుమమక్రమంమద

వ శౌ దా ధూయ శుచ్ఛచ్ఛటా మారా దా విర భూద

తోభూదిత్యర్థః॥౧౨౦॥అ॥ అనంతరంకేపిసే నాపినకటవలికన్యభూదిత్యా

హ॥ఆరుహ్యుద్రి॥అద్రింమాగః స్తంపవతమారుహ్యల ధావరుహ్యవవ

తాగోహణావరోహణక్రీడామన భూయేత్యర్థః - వినినానిలరణ్యానిఆ

సాద్యప్రవిశ్యనానాఫలానివసనర సాలాదివివిధ ఫలానిఆస్వాద్యభుక్త్యా-ప్లు

తంవల్లితానిత్యర్థః-ఆరచయ్యకృత్వా-స్యసింఘపూర్వాద్యోయాదేశః-చ

దనై ముఖైఃవాన్యక్రమాడిండిమాదివాద్యన్యనిప్రకారాఆపాద్యవా

దయిత్వా-తథాద్రుమంద్రుమానిత్యర్థః - అక్రమంఅవగతక్రమంమోహ

నోద్ధావనాదిజుగ్గసి తాచరణేనఅవగతప ర్యాదమిత్యర్థః- ఆలింగ్యజ్జని

ప్రమదవశాన్తధుపానజనితదగ్నవశాత్పచ్చచ్ఛటాంలాంగూలజాలం-బృం

దంజాలందవక్రవాళంజాలకం పేటకాచ్ఛటేతిజయంతి - ఆధూయచాల

యిత్యా . అహంప్రథమోహంప్రథమభియస్యాగ్రియాయాంసాలహం

చంపూరామాయణసవ్యఖానసేనుందరకాండః,

ప్రథమికా-మయూరవ్యంసకానిత్వాత్సమఃసం-స్వాద్వేకప్రత్యయఃతయాపీ
నాపూర్ణావతతూర్వకయాధావమానేత్యథాః-కపీనాంచమూఃవానర
సేనాఆరాత్సమీపే- ఆరాద్ధూరసమీపయోరిత్యమరః-ఆవిభూత్ అలక్ష్మ్య
తేత్యర్థః- అత్రకపిస్వాభావ్యేనయథావద్వస్తువగ్న నాత్సవభావోక్షిరలంకా
రః-శాదూకాలవిక్రీడితంవృత్తమ్॥౧౨౧॥ తతఃకింశత్రాహ॥నిద్రేతిసమీరపు
త్రోహనూమాన్నిద్రాత్యయాన్నిద్రాభావాత్ యావద్వనవాసంనిద్రాహః
రయోరభావఇతిభావః- అరుణితనపాటలితేనసౌమిత్రినేత్రయుగళేనలక్ష్మ
ణనయనయుగ్మేనసీమీయమానఃఅత్యాదరేణఅవలోక్యమానస్సన్నత్యథాః-
ఏలేనశ్రీరామాపేక్ష యాపిలక్ష్మణస్యైవభూయాత్ హనూమదాగమనప్ర
తీక్షణాదరోవిద్యతఇతిసూచ్యతే-చూడామణింకరతలేకలయత్ వఃచపాదార
శిరోరత్నంకరతలేకలయత్ శ్రీరామాదీనాంయథాచక్షుగోచరంస్యాత్
తథాధారయన్నిత్యథాః - నీతాంబృష్ట్యాసమాగతఇతిప్రథమవచనైవ

హంప్రథమికాపీనాకపీనాంచమూః॥ * ॥ ౧౨౧॥ ప॥నిద్రా

త్యయాదరుణితేనసమీరపుత్రస్సౌమిత్రినేత్రయుగళేనని

పీయమానః॥ చూడామణింకరతలేకలయత్ వఃచపాదార

విందయుగళంభరతాగ్రజస్య॥ * ॥ ౧౨౨॥ ప॥అక్లేశసంఘా

తగతాగతాభ్యాంవితీర్ణావిస్తీర్ణమహాహోపి ఆనన్దసి

న్ధౌపుతనాసమతమక్షస్యహస్తానితరాంమమజ్జ॥ * ॥

జ్ఞాపనాథామితిభావః- భరతాగ్రజస్యశ్రీరామస్యపాదారవిందఇతేభ్య
వమితసమాసోనతరూపకం-అన్యథోత్తరపదప్రాధాన్యేతత్రవందనాయో
గాత్తయోర్యుగళంవవంచేనమశ్చకార-వసంతతిలకావృత్తమ్॥ ౧౨౨॥ ఆ
క్లేశేతి ॥ అక్షస్యహంతాఅక్షకుమారమారకోహనూమాత్ అక్లేశేనఅనా
యాసేనైవసంఘాతేసంజాతేయగతాగతేయాలాహతేతాభ్యాంవితీర్ణో
విలంఘితఃవిస్తీర్ణమహాహోపిపురుషాంతరయస్తరమహాసముద్రోయేన
సతథోక్తాపి-అక్ష్మోస్సమీపేనమక్షంసమీపాథేవ్యయీభావః- అవ్యయీ
భావేశరత్నప్రభృతిభ్యత్యవృత్త్యయః - పుతనాయావానరసేనాయాఃస
మక్షంపురతఃనితరామత్యంత-అవ్యయఘాదామప్రత్యయః-ఆనందసింధౌఆ
నందసాగరేమమజ్జమగ్నోభూత్ - ఈశుజ్జహంకపీరవాహినిమధ్యేఅహ
మేకవిషమమోదధిముల్లం ఘృసీతాంబృష్ట్యాపున రాగతోస్తీత్యేవంభూత
భాషణప్రచతత్ కమహాఘోగ్యంవవన్మోభవనిత్యమం దానందంతుంసిలి

చంపూరామాయణేనవ్యాఖ్యానేసుందరకాండః.

౬౩

తాంతఃకరణోభూదిత్యర్థః-అతఏవవిరోధాభాసోలంకారః-వృత్తముప
జాతిః॥౧౨౩॥అసీతేతి॥అసీతస్యహనుమతాహృతస్యచూడామణేస్సీతాశిరో
రత్నస్యసన్నిధానాత్సన్నిధ్యాదేతోః - ఆవిప్రమోదేనప్రాదుర్భూతా
నందేనరఘూద్వహేనరఘునందనేనతత్రతస్మిన్సీతావృతాంతేవిషయేఅను
యక్తోవృష్టఃపవనాన్తే జన్తాహనుమాత్-కృతప్రణామోవిహితనమస్కా
రస్సృ-విజ్ఞాపయీమానసీతావలోకనవార్తాంకభయామాసేత్యర్థః-పూ
ర్వమాగమనానంతరకర్తవ్యతయావిహితో నమస్కారఃఇదానీంశుభవా
ర్తాకథనప్రారంభసంతోషాతి గేకాదితిపేదితస్య - క్షుద్రవజ్రావృత్తమ్ ॥
౧౨౪॥విజ్ఞాపనప్రకారమేవాహ॥లంకేతి॥అథవిజ్ఞాపనానంతరంమంగళా
చారేవా- మంగళానంతరారంభప్రశ్నకాత్సన్నిధ్యప్రసంగోఅథేత్యుపరః-
లంకాపురస్యరావణరాజధాన్యాఉపవనసీమ్నిఉన్యావనప్రదేశేఅశోక
వసికామధ్యగత్యర్థః-నీలిచరీగణబాధ్యమానామారక్షీకరాక్షసీనివహపరి

5.14387

౧౨౩ ॥ ప॥అసీతచూడామణిసన్నిధానాదావిప్రమోదేన
రఘూద్వహేన । తత్రతానుయక్తః పవనమానజన్తా విజ్ఞాప
యామాసకృతప్రణామః॥ * ॥ ౧౨౪॥ ప॥అచాగ్రభరోపవ
నసీమ్నిగృహపుత్రీమాలోకయంతిచరీ గణబాధ్యమా
నామ్ । కేనాపిపాతకవశేనసుప్తగ్రామేబద్ధీకృతామివభుజం
గమరాజకన్యామ్ ॥ * ॥ ౧౨౫॥ ప॥ దేవ్యాస్త్యవీయాన్వయ
కీతకనేనత్వస్తుద్రయాచవ్యవసీయశోకం । వార్తామభిజ్ఞా
నమయీవయాదంప్రస్థాతుకామఃపరిపూర్ణకామః ॥ * ॥

తవ్యమానాం- అతఏవకేనావ్యసిర్వాన్వేసపాతకవశేన పాపానుబంధేన
సుపదాలోకైరుచ్ఛిలోబద్ధీకృతాంకారాగారబద్ధామిత్యర్థః భుజంగ
మరాజకన్యాంనాగకన్యామివస్థితాం- రాజపుత్రీంజానకిం ఆలోకయమవ
లోకితవానస్తి ఉపమాలంకారః-వనంతతిలకావృత్తమ్॥౧౨౫॥ దేవ్యాగతి॥
త్వవీయాన్వయకీతకనేన భవదీయవంశప్రశంసయా-త్వస్తుద్రయాత్వవీయ
ప్రత్యభిజ్ఞానాంకభీముద్రికయాచక్షేవ్యాస్తీ చాయాంబోకంవిషాదమపసీయ
సిరస్య- అతఏవపరిపూర్ణకామః పరిపూర్ణకామనోరథః ప్రస్థాతుకామః-
పునరాగతమనాస్యౌ- తుంకామమనసోరపీలితమునోమకారలోపః-అభి
జ్ఞానమయీ-అభిజ్ఞానరూపాం - తాద్రూప్యేమయటిజీవితాతాంవృ
తాంతంఅయాచంయ-కీతవానస్తి॥క్షుద్రవజ్రా ॥ ౧౨౬ ॥ బ్రహ్మేతి॥బ్ర

శ్రీరామచంద్రాయనమః.

సవ్యాఖ్యాన- చమ్పూరామాయణే.

యద్ధకాండప్రారంభః.

అనీతంపవనాత్మజేనజనకత్వే పాలపత్రిశిరోరత్నంమూరి
మివాసురాగమసకృద్వీక్ష్యప్రమోదాన్వితః । యోలోకత్ర
యకంటకందశముఖంప్రొద్ధర్మమైచ్ఛద్దలాత్సోయంవీరవరా
గ్రణీజకశకజానిస్సదాపాతునః॥

ఇత్థంనీజచిత్రకవితాసభాచితసకలకవినమాజేనతత్ర భవతాభోజరా
జేనవిరచితపంచకాండసంబంధం చమ్పూరామాయణప్రబంధంపరిపూర
యితుకామేనలక్షణనామ్నాపండితవర్యేణావశిష్టోయద్ధకాండః- నిజవా
న్వైభవానుసారేణరచితసోస్థియంమయేదానీంవ్యాక్రియతే-అథతత్రభవా
నా-వింస్వదిక్షితస్యగ్రంథస్యనిష్పత్త్యాహ పరిపూరణాయశిష్టాచార
సంప్రాప్తవిశిష్టేష్టగురుచరణారవింద భోజమహారాజస్తరణరూపంమం
॥ పద్మప్తేయత్రయదృచ్ఛయాపవచసాండేవీపురోవతక
తేనారస్యంమహదభ్యుదేతిసదసి ప్రాగల్భ్యముజ్జృంభతే ।
జాయస్తేసకలాఃకలా అపిన్యడాంజాగతిః కీర్తిర్నశాచే
తస్మిన్హృతి తత్రదేశిక పదామ్నాజేవభోజేమమ ॥ * ॥

గళంనిబధ్నాతి॥౧॥దృష్టఇతి॥యత్రయస్మిన్దై శిశువదాంభోజేభోజేవయ
దృచ్ఛయాలీలయాపితాత్యదరేణదేతి-మువ క్తవ్యమితిభావః- కృష్ణేఅవ
లోకితేనతస్యడాంమనుష్యమాత్రస్యేత్యర్థః-ఎతచ్ఛసర్వత్రసంబధ్యతేవచ
సాండేవీసరస్వతీపురోవతకతేడపాసనాదిప్రయత్నంవిన్తే వస్వయంసన్ని
హితాభవతీత్యర్థః-తథామహదనల్పంకార్యకారణవర్త్యప్రమిత్యర్థః-సా
రస్యంకవితారసజ్జత్వమభ్యుదేతిఅభ్యుదయంప్రాప్నోతి సముత్పద్యతఇత్య
ర్థః-అభ్యుదయేతిపాతేఅభిముఖ్యేనసమీపమాగచ్ఛతీత్యర్థః-తథాసదసిరాజ
విద్వత్సభాన్విత్యర్థః-ప్రాగల్భ్యంసకలవిద్యావివరణప్రాధత్వముజ్జృంభతేవి
జృంభితంభవతి-తథాసకలాస్సమస్తాఅపికలాకతిహాసాగమాద్యాశ్చతుష్టపి
విద్యాజ్ఞాయంతేఅధ్యయనపరిశీలనాభ్యాసాభావేనైవతత్వతోవబుధ్యం.

తేతథానవాఅపూర్వాకీర్తిస్స త్సమాఖ్యాజాగర్దివిలసతి-తత్రతస్మిన్ దై శి
 కపదాంభోజేగురుచరణారవిండేభోజేభోజరాజేచమమచేతః స్నిహ్యతే
 క్రరీత్యాబహు శ్రేయస్కరత్వాన్తామకంమ నస్తత్రస్నేహాయక్రంభవతీ
 త్యర్థః-చతుష్పతికలాస్తు-ఇతిహాసాగమాద్యాశ్చకావ్యాలంకారనాటకం। గా
 యకత్వంకవిత్వంచకామశాస్త్ర గిందురోదరమ్ । దేశభాషాలిప్తజ్ఞానంలిపిక
 మచవాచకమ్- సర్వాణిచాపదానానిస్వరశాస్త్ర గ్రంథశాకునమ్- సాము
 ద్రికంరత్నశాస్త్ర గ్రంథాశ్వగతికాశలమ్-మల్లశాస్త్ర గింసూదకర్మభూరుహా
 ణాంచదోహదమ్-గన్ధవాదాధాతువాదఃఖన్యావాదోరసస్యచ-జాలవాదో
 గ్నిసంస్తంభఃఖడ్గస్తంభోజలస్యచ- వాచస్తంభోవయస్తంభోవశ్యాకషణ
 మేవచ-విశ్వేషణోచ్చుటనేచమారణంకాలవంచనమ్- పరమసిద్ధవచాతు
 ర్యంపాదుకానిధిరేవచ- మృగ్నిధిగట్టికానిధిరైంద్రజాలికమేవచ- అంజనం
 నరగృప్తిస్తువంచనంస్వరవంచనం - మణిమంత్రాపధానాంచస్థియశోచ్చరక
 ౨॥ ప॥ భోజేనతేనరచితామషిపూరయిష్యన్నీపియసాపివ

చసాశ్చిమభ్యధారామ్। నవ్రీడితోహమధునానవరత్నహం

ర్నచ- వృక్షలోహశ్చవృక్షానువోలువర్తాంజనీయాః- అదృశ్యకగణీదుర
 కరణవృగయారటిః- శాణిజ్యంపాశుపాల్యంచకృషిరాహవకమకచ- లా
 వకుకుటమేషాదియధికారగకౌశలమ్- చతుష్పతికలాశ్చేతాఃకాలవిధిః
 ప్రకీర్తితా౧౧ అనుప్రాసోలంకారః-శాదూకలవిక్రీడితంవృత్తం-లక్షణం
 ముక్తమ్॥ ౨॥ ౨॥ సప్రప్రసావసంకాతఽపరిహరతి॥ భోజేనేతితేనఅసా
 ధారణమహిమాన్నదతయాప్రసిద్ధేన భోజేనఅపికతిశయాభావకంరచితాం
 ప్రణీతామతవలత్యదాగంరసాలంకారాద్యుల్లితశబ్దాః సంఘటనో
 జ్ఞప్తంభితతయాఅత్యంతగంభీరామిత్యర్థః-కృత్రింకావ్యంఅప్రీయసాఅత్య
 త్వేనఈషస్తాత్రగౌరవరహితేనాపీత్యర్థః- ద్వివచనవిభజ్యత్యాదినాగయ
 నేప్రత్యయః-వచసాపూరయిష్యన్ పూరితాంకరిష్యన్ అహమధునాఅస్మి
 న్గాలే- అధునేతిసపాతనాత్సాధుఃప్రీడితోలజ్జతో సజాతఃకవ్యాయంసర్వ
 జ్ఞభోజప్రబంధఃకవచా మరీయేనాన్నిప్తేనవచ సేనతత్పరిపూరణమితిల
 జ్ఞానగతాస్తీత్యర్థః- కుచదీపదింకంకృతశ్రలభాంతరంస్యస్మృతికి-తు
 తథాహేత్యర్థః-తంతుఃసూత్రం నవరత్నహారసంగేససూత్నమాణిక్యహార
 సమాగమేనహృదివత్ససిమానసేచధార్యతేవచ- ఆనజ్యతేవనతుపరిహా
 యత్యత్యర్థః - కుతఃఅతివీచితత్వాన్మేనమహ్యచనస్యాపిమహాజనపరిగ్ర

శూభవివృత్తిభావః-అర్థాంతరన్యాసాలంకారః-వసంతతిలకావృత్తమ్॥
 ౩॥౮॥ ఏవం నిజవాగ్ధ్యోపారస్యావకాశంసంపాద్యేదానీంజీషికేతమా
 హఃముద్రతే॥ ముద్రయాశ్రీరామాభిజ్ఞానమన్రికయామన్రితస్థాపితంజీవి
 తంబీవసంయస్యాస్తాం- ౭నకజాంజానకీంతథామూఢారత్నవిలోకనేనచూ
 డామణిదశకనేనమోహకులంమోహవిహ్వలంరాఘవంచసుచిరంలనల్ప
 కాలం- అత్యంతసంయోగెన్వితీయానిధ్యాయనితరాంధ్ర్యాత్వామనస్సను
 సంధాయేత్యథః-ధైర్యవింలాహమితిధాతోః-పూర్వాక్తివ్యభాషేః
 తథానిధ్యాయదృష్ట్యా-నివకణానంతునిధ్యానం దశకనాలోకనైశ్చ
 మిత్యమరః- తథాచజనకజాంధ్ర్యాత్వారాఘవంచదృష్ట్యాచేతి యథాక్రమ
 మన్వయాద్యథాసంఖ్యాలంకారః - ధీరఃధైర్యశాలినప్రసిద్ధిలక్ష్మణఃసా
 మిత్రః- ఎకేనకాంజేనచాచేన*కాంజోస్తీప్రండచాణార్వవగావసగవా
 రిషివృత్తమరః-పౌలస్త్యవిభవంససంరావఃసంహారంకలయితుంకతుంహృ

రసగ్జేనీంతుహృదిధాగృతవేవతంతుః॥ ౩ ॥ ప॥ ముద్రదాము

న్రితబీవితాంజనకజాంమోహకులం రాఘవంచూఢారత్న

విలోకనేనసుచిరం నిధ్యానినిధ్యానుచ । ప్రారేభహృది

లక్ష్మణఃకలయితుంపౌలస్త్యవిభవంససం ధీరఃపూరయితుంక

థాంచవిమలామేకేనకాంజానకీ॥ * ॥ ౪॥ ప॥ ఆనందమంద

రమనంతరమాన్జనేయా దాకణ్యకవృత్తిమనఘాంజనకాత్మ

జాయాఃపృష్ఠ్యశాననసపాపరుషాయమాణాచాణాననా

దిప్రారేభేదవచక్రమమనసినిధాకరితవాన్రిత్యథః- తథాధీరఃవిద్యాక

సఃలక్ష్మణఃలక్ష్మణ నామాకవిః ఎకేనకాంజేనయుద్ధకాంజేనవిమలాంసిహ్న

ళంకాంకథాంరావణసంహారరూపేపాఖ్యానంపూరయితుం పూర్ణాంక

తుంహృదిప్రారేభేమనసిడవక్రాంతవాక్ - అత్రలక్ష్మణయోరుభయోర

రవిప్రకృతత్వాత్కేవలప్రకృతగోచరగ్జేషాలంకారః - ప్రకృతప్రకృతోభ

యగతముక్తంచెచ్చజ్జమాత్రసాధర్మ్యంశ్లేషోయల్లిప్తత్వం సర్వతాద్యభ్య

యేచనాంత్యభితితుణాత్-శార్దూలవిక్రీడితంవృత్తమ్॥ ౪॥౮॥కథాంపూర

యితుంప్రారేభేత్యక్తంసంప్రతితామేవకథాన్ప్రస్తాతి॥ఆనందేతి॥ఆనం

తరంచూడామణ్యభిజ్ఞానప్రదశకనానంతరం- ఆనందేనమందరంనిభవరం

యథాభధాఆనందపరిపూరితమిత్యర్థః ఆంజనేయాల్ అంజనాతనయాల్

హనూషతఃఆఖ్యాతోపయోగ ఇత్యపాదానత్వంబ్రమీ - అంజనాని

౬౮ చంపూరామాయణేనవ్యాఖ్యానే- యద్ధకాండః.

దుష్టాంజనకాత్మజాయాఃపుత్రింపతకనంజీవనంవా- పుత్తిర్వర్తనబీజన
 ఇత్యమరః-ఆకణ్యకశ్రుత్వారఘాణాంప్రభుణాశ్రీరామేణ-వశాననరావ
 శేరుషారోమేణవరుషాయమాణాడగ్రాయమాణాదృష్టిర్వాణాసనోపరి
 కాముకౌపరిదధేనిచిషీపేమసంవీరస్వాభావ్యాచ్చరా సనావలోకనసం
 క్షయైవసుగ్రీవాదిభ్యోజైత్రయాత్రాపన్నాహనూజ్ఞావయామా సేత్యర్థః-
 వసంతతిలకావృత్తమ్॥౫॥ ఆథేతి॥ అధానంతరంసుగ్రీవోపి- దశగ్రీవేకుపి
 తస్య రాఘవస్వావలోకనైవద్విగుణితోద్వరావృత్తిఃరణోత్సాహేనారణప్ర
 యత్నఃయస్యసతతోక్తః - లోకోత్తరేషు కార్యేషుస్థేయాన్వియత్నఉ
 త్సాహఇతిలక్షణం- సహాయస్యభావస్సాహాయ్యంసహాయకమ౯-బ్రాహ్మ
 ణాదిత్వాత్వ్యక్త - తస్యసమయంసంవిదమపిసీతాప్రవృత్త్యవలబ్ధ్యనంత
 రంతదవహరిణంవైరిణంసంహృత్యపునస్తామానేష్యామీతి పూర్వపిహిత
 ప్రతిజ్ఞామిత్యర్థః-సమయాశ్చపధాచారకాలసిద్ధాంతసంవిదఇత్యమరఃఅను
 వరిదధేప్రభుణారఘాణామ్॥౫॥౫॥ అధసుగ్రీవోపిదశగ్రీవ
 కుపితరాఘవావలోకనద్విగుణిత రణోత్సాహేనాసాహాయ్య
 సమయమనుపాలయన్న స్థమివసిన్ధు మవధార్యధైర్యాద
 గాధమతిరధిరూఢత్రికూటశృంగంలజ్ఞా-మధిగస్త్రమశ్శదకు
 మ్బుదనలనీలప్రముఖమపినమనీనహదఖిలమసీకమ్॥౬॥ప॥వా
 రిదాదపిచరామనామతఃపూరితాపునరపాక్షధారయా । త
 త్క్షణంప్రతిచచాలదక్షిణంవాహినీశమఖిలాపివాహినీ ॥ * ॥

పాలయన్న సువతమానః అగాధమతిః గంభీరబుద్ధిశ్చైర్భీరత్వాత్
 అంధుంకూపమివసింధుంలవధార్యతథాసుతరాంశ్చిత్తేత్యర్థః- పుంస్యే
 వాంధుఃప్రహిఃకూపఇత్యమరః-అథిరూఢంక్రూటశృంగంయయాతాంక్రి
 కూటాచలశృంగాగ్రవతిఃసీమిత్యర్థః-లంకామధిగతుంఅంగదకుమ్బుదనలనీ
 లాఃప్రముఖాః ప్రధానాఃయస్యతత్తథోక్తం అఖిలమవ్యసీకం వానరసై
 న్యం-అనీకంశురజేనైన్యఇతివిశ్వః- సమనీనహత్సన్నాహయామాస-సహ
 తేర్ణాచఙ్కుప్రధాన్సోస్యభ్యాసదీఘ౯శ్చ॥ ౬॥ వారిదాదితి॥రామనామతః
 రామాభిధానాత్తద్రూపాదిత్యర్థః వారిదాజ్జలదాదపిలపాంగధారయా
 కటాక్షరేఖయాతయైవధారయాపునర్భూయోపి-పూరితాసమగ్రీకృతాల
 ప్యాయితాచలఖిలాకృతాన్విపివాహినీవానరసేనాసైవవాహినీనదీ- సే
 నానద్యోశ్చవాహినీతివై జయంతీ- తత్క్షణంతస్మిన్నైవక్షణేనక్షిణంవాహినీ

ప్రతిదక్షిణసముద్రముద్దిశ్య - దాక్షిణ్యగుణయుక్తసేనా నాయకంచేతిగ
 శ్యుతే-చచాలప్రతస్థేశ్లేషసంకీర్ణాంసమస్తవస్తువతికసావయవరూపకమ్,
 ౭౧తత్త్వణిఇతితస్మిన్ క్షణేతత్కాలభిత్వధృక్ - సమంతుల్యంచలితఃప్రస్థితః
 ఋక్షసముదయఃజాంబవదాదిభల్లాకగణఃఅన్యత్ర నక్షత్రమండలంఋశ్య
 తస్మిన్-ఋక్షాచ్ఛభల్లభల్లాకాః- నక్షత్రమృక్షంభంతారమితిచామరః-కు
 ముదస్యకుముదనామ్నుఃకపిసేనావతేః ఆమోదంశంతోషంఽన్యత్రైకై రవో
 ల్లాసంకరోతీతికముదామోదకాడి- కుముదంకైరవేర క్తవంకశేషభుదః
 కపావివిశ్వః - శరభేశరభాఖ్యాసేనావతౌఅధికప్రసాదశీలేఅత్యంతాను
 గ్రహతత్ప్రైఅన్యత్రశరస్య అశ్వవాలాఖ్యత్యం విశేషకుసుమస్యభాశోభా
 తస్యాపిఅధికప్రసాదశీలేఅనిమకలన్వభావే - నీలేందీవరాఖ్యాసేనా
 నాయకఃఅథవానీలఃఇందీవరమివతదానందినతత్పరితోషకాఃజి అన్యత్రపి
 తోత్పలవికాసకారిణి - నీలఃకపీశేంద్రిభేదేకృష్ణేనాతదప్రతిప్రీప్యతి నాశార్థ

౭॥ ౫॥ తస్మిన్ శైవసమచలితఋక్షసముదయేకుముదామోదకా
 రిణిశరభాధికప్రసాదశీలేనీలేందీవరానందిని దశాననదిశాక్ర
 ముఖ్యగ్రతేజసి సమారూఢతారానందన లక్ష్మణానుగతేన
 రయముదయసానుమస్తమివ హనుమస్తమధిరోహణిశా
 చరతిమిరహరణిని స్తన్దేరామచన్దే సమస్తతః కన్ద శితభ
 హుళేహరిజాలకోలాహల భరితహరిదస్తరోనిరస్తరాస్క
 నితనికటకా నారావశిర్వలిముఖబల మహాంబుధిస్ససంభ్ర

రత్నమాలా-దశాననదిశాక్రమణేరావణిదిగవస్కందనే వ్యగ్రంచటులంతే
 జప్రతాపోయస్యతస్మిన్ అన్యత్రదశసంఖ్యాకాని ఆననానిముఖా నియా
 సాంతాస్తాసాందిశానాందశేడిష్టుఖానామిత్యధికః- ఆక్రమణేఆవరణేవ్య
 గ్రంవేగవ త్రేజోజ్యోతిర్యస్యతస్మిన్- తేజోనలేప్రభావేవజ్యోతిష్యవికపిరే
 తసీతివై జయంతీ-సమారూఢఃసమధిష్ఠితఃతారానందనో అంగదయేనతేన
 లక్ష్మణేనసామిత్రిణాఅనుగతేఅనుస్మతేఅన్యత్రసమారూఢాఃప్రతిదినమేకై
 కతారాధిష్ఠాసనియమాత్ సమధిష్ఠితాఃయాఃతారాః అశ్విన్యాదినక్షత్రతా
 ణితాఃనందయతీతిథో క్తఃసచాసౌలక్ష్మణానుగతః లాంఛనేన అనుస్మత
 శ్చతస్మిన్లక్ష్మణేతితృతీయయాఅనుగతశ్చేనఅలుక్సమాసఃనిశాచరాఃరా
 ష్టసాఃటిమరాణీవఅన్యత్రశార్వరాంధకారాణిశేషాంవారణేవిధ్వంసనేని
 స్తంద్రైజాగరూకేరామశ్చంద్రభవేత్యుపమిషసమాసఃఉదయసానుమంత

లిం

చరిత్రారామాయణసవ్యాఖ్యానేయధికాండః,

మితేతిస్వప్నోపమః లింగాత్ తస్మిన్ ఉదయ సానుమంతముదయాచలమివహ
 నూమంతంసరయంసత్వరమధికోహతిఅధిష్ఠతినతి సమంతతస్సర్వత్రకంద
 శితస్సముత్పన్నః బహుళో ధూయిత్వశ్చయోహరిజాలకోలాహలః వానరసం
 ఘకలకలః ఘుమఘుమధ్వనిశ్చ తేనభరితానివతిపూర్ణాని హరిదంతరాణిదిగం
 తరాణియస్యసతథోక్తః - సరంతరంసీరంభ్రంజనసంధిలాత్రాత్రానాక
 టకాంతారావళిః సమీపారణ్యశ్రేణిః యేనసతథోక్తః సమానమేతత్ వలీ
 ముఖబలమహంబుధిః వానరసేనాసముద్రఇవేత్యవమితసమాసః - ససంభ్ర
 మంసాటోపముదజ్యంభతఉజ్జృంభితోభూత్ - శరభాధికప్రసాదోలేలత్స
 ణానుగతఇత్యత్రచశబ్దశ్లేషః వస్తుతః శబ్దభేదేనఅథకద్వయావభాసేపిజతు
 కాత్మవదేశశబ్దస్యప్రతితేః అన్యతాథకశ్లేషః - ఏకనాశావలంబిఫలద్యయ
 వదభిన్నవదేనఅథకద్వయప్రతితరేతస్సంక్షేప్తేయముపమా॥౮॥ ఉత్త్రాసేతి॥
 అసీమనిమకార్యాదంతపివపులమిత్యర్థః సీమసీమేస్త్రీయాముభేద్యమరః - వి

మముదజ్యచ్ఛత॥౮॥ప॥ ఉత్త్రాసకాసరముదజ్ఞితవజ్ఞచ్ఛ
 త్ర్యంవిత్రస్తహస్తివిశరారుచమూరుయాధమ్ ఆలోలతో
 చనతరక్లకురక్ల శాబమాసీదసీమవిపినంకపిన్ద్రశ్శామైః॥*॥

౯॥ప॥ సైన్యైతతోరఘుపతిస్సరితాంనివేశంవేశస్తయ్యై

పినమరణ్యంకర్తృ - కపీనాంసర్వశ్శామైః సైత్రయాత్రోత్సవక్రీడోద్ఘోషైః
 క్రీడాలీలాచనమకచేత్యమరః - ఉత్త్రాసాః ధయవిభ్రాంతాః కాసరాః వనమ
 హిహః యస్మిన్ తథోక్తం - లులామోమహియోవాహద్విషత్యా - సరసైరిభా
 ఇత్యమరః ఉదంబితాః ఉద్భ్రాంతాః పంచవక్త్రాస్సింహాః యస్మిన్ తత్త
 థోక్తం - సింహామృగేంద్రః పంచాస్య ఇత్యమరః - విత్రస్తాః విభితాః హ
 స్తినః గజాః - యస్మిన్ తత్తథోక్తం - విగతాః శరారుణాంవ్యాఘ్రాదిహిం
 ప్రజంతూనాంచ మూరూణాంమృగాణాంవయూధాః నివహాః యస్మిన్
 తత్తథోక్తం - శరారుణాకతుకౌహం ప్రఇత్యమరః - ఆలోలాః సాధ్వసాద్వి
 లోలాః లోచనతరంగాదృష్టిపరంపరాః యేషాంతేకురంశాబహరిణి
 శవోయస్మిన్ తత్తథోక్తంచాసీత్ - వసంతతిలకావృక్షమ్॥౯॥ సైన్యైరితి॥
 తతః సమకాశామానంతరం - రఘుపతిస్సైన్యైవానరసేనాభిః సరితాంస
 దీనాంనివేశంవిన్యాసస్తానం - నివేశస్థిచిరోద్వాహవిన్యాసేషుప్రకీర్ణ
 తే ఇతివిశ్వః - వేశంతయకవేశంతయర్వకసేనాసంమదాల్ అన్విసరాం
 సికుగ్వన్నిత్యశకః - నేశంతఃపల్వలంచాల్పసరఇత్యమరః - వేశంతశచ్ఛా

తత్కర్తవీతిత్వంతాల్ల టశ్యత్రాదేశః- తథావివినాంతరాణిగ మానాంత
 ంశానివిరళయత్ విరళానికుర్వత్వానకసేనాసాటో పధాటిః ఘట్టితత
 సుగుల్మ పాషాః తయాసుగమనానికుర్వన్తి త్యసః - పూర్వవచ్చత్ప్రత్య
 ంశః- సహ్యంసహ్యఖ్యమపిలసహ్యఃవిరహితాంధుష్పగ్రసహః వాతోయ
 స్మిక్తతంత్రైలంమాగ్నసంబంధింపర్వతమారుహ్యతతః మందానిలై కనిల
 యంమందరగంధావహేనకేతనంమలయం మలయాఖ్యంత్రైలంజగామ
 పుత్రంపూర్వవత్ || ౧౦ || గల్వేతి | రామస్తవద్రింషలయవ్యవతంగత్వాసా
 మింద్రప్రతిదంవక్ష్యమాణప్రకారంపచనమవాదీత్ ఉద్ధవాత్- వదేలుజి
 సిచివృద్ధిఃపరస్తైవదేష్వీతివృద్ధిః || ౧౧ || అడ్డప్రకారమేవాహ || అమీతి ||
 తటసమీపేషుసానుప్రదేశేషుయెనియుక్తాః ప్రవాహః ప్రవాహానియుక్తా
 గోరురభ్యమరిః- దేహాతరంగేభ్యః స్థలద్భిః పయోభిః అంబుభిః
 జడీకృతానిః కీకృతాని - సుషిమ్యరోజడకృత్యమరిః * అభూతతద్భా
 రళయ్యపినాప్తిణి | అరుహ్యశైలమపిసహ్యమసహ్య

పారలమందాగ్నై కనిలయంమలయంజగామ || * || ౧౦ ||

వా || గర్వా రామస్తమింద్ర స ఇంద్రమిదమవాదీత్ || * ||

౧౧ || ప || అమీతిః సమవసర్షక రతర్కర్తింభత్ప్రయోజడీకృతవ

త్తరభూరుహకుటీరసంసారిః | మనోవిధురయన్తిమేమల

యమేఖిలామేదురాదురాసదవనప్రియక్రియ తమారుతా

మారుతాః || ౧౨ || ప || ఇత్యాలపత్ కిరుణమేషసరుద్ధ వేలం

వేజ్వప్రత్యయః- తథాభూతానియానిపటీరభూరుహః చందనంతరవవీవ
 కటిరాణిగృహణిర్యసంసారిణోనయలావసానశీలాః లాఙ్ఘ్యేణిఃమ
 లయమేఖిలాసుమలయశైలీతంబప్రదే శేషమేదురాసాందాః- మేఖ
 లాఖగ్గబంధేస్యాత్కాంచీశైలసీతంబయోరితివిశ్వః - దురాసదాడద్దీప
 కత్వద్వద్వద్వహరివనప్రియప్రియత మానాంకోకిలాంగనానాయతానికూజి
 తానియేషుతేషుతథోక్తాః - వనప్రియఃపరభృతఃకోకిలః పిరఇత్యపీత్యమ
 రః- అపీనవర్తమానాః మారులాంబిలాః మేషమమనోవిధురయంతివి
 హ్వంయంతిపిలీకుర్వంతీత్యధః - యమకానుప్రాసయోస్సంస్పృష్టి పు
 ధీవృత్తమ్- అక్షణంతూక్తమ్ || ౧౨ || ఇతీతి || ఇత్యక్తప్రకారంకిరుణంధీన
 మాంబజ్జవాహరత్ ఏసఃషహీమహేంద్రభూదేవేంద్రశ్రీరామః నిరుద్ధ
 వేలంతృప్యతనసుక్రకూలం - వేలాకూలేవజలధ్వజే లాకారవికారయో

రితివిశ్వః - మహేంద్రశైలంఘనోద్రాఖ్యులపవనతేజః మహేంద్రాక్షులయస్సహ్యశ్చక్రిమాశ్చక్రిపవనతః । వింధ్యశ్చపారి యాత్రశ్చసప్తతెకులపవనతాభితివిష్టుపురాణవచనాత్ ఎతేన పూర్వోక్తసహ్యమలయయోరతికులపర్వతవిశేషత్వమవగతవ్యం - అధిగత్య ప్రాప్య ఆవరైః జలభ్రమైః ముద్రితంచిహ్నీతం ప్రతిబద్ధమితియావత్ - స్యాదావతోఽంభసాం భ్రమభ్రత్యురః - అన్యయభూషతీనాం సగరాదినిజకులభూభుజాం తేతుం శక్యః త్తయ్యః - త్తయ్యజయ్యశక్యా ధావనినిపాతః తతోనజస్సమాసః తంకీర్తినిధిం యశోనిధానమివస్థితమిత్త్యుత్పేక్షా - అంబుసిధిం సముద్రందదశః అత్రోపవర్తేషు ముద్రారోవణాత్ రూపకాటంకారః - సచడక్తో పేక్షయా సంస్పృశ్యతే - సంపతలకావృత్తమ్ ॥ ౧౩ ॥ దృష్టే వృత్తితమంబుసిధిం దృష్ట్వా చలద్భుతాకృప్తమనాః ఆశ్చర్యావిష్టహృదయస్స ॥ రామః తదిదం వచనమాచష్టలహోచత్ ॥ ౧౪ ॥ తత్ప్రకారమేవాహ ॥ ద్రష్టుమితి ॥ హేనుగ్రి

శైలంఘనోద్రాఖ్యుల పర్వతమహేంద్రః । ఆవతము

ద్రితమివాన్వయ భూషతీనామ త్తయ్యకీర్తినిధిమన్యసిధిం

దదర్శ ॥ ౧౩ ॥ దృష్ట్వా చలద్భుతాకృప్తమనారామస్తది

జమాచష్టమ్ ॥ ౧౪ ॥ ప ॥ ద్రష్టుం సాలమగాధతాంఘణివతీస్సీ

మాస్తరేఖాదిశోద్ధిపాస్తైస్కతశ్చండలానితదయం దూరేగి

వడ్డల్లోలకల్లోలవేష్టితంచంచలతరంగవేష్టితంకల్లోలినీనాం నదీనాం వల్లభః పరిస్సముద్రః తం ద్రష్టుం ప్రేక్షీతుం అహాసి యద్యస్తాదిత్యధ్యాహరః స గోపకః పాతాళకుహరవాసీతి శేషః - అగాధతాంతలస్పృశతాంగాం భీర్యమిత్యర్థః - అగాధమతలస్పృశత్యర్థమరః - ద్రష్టుం సాలం సపర్యాప్తః - పర్యాప్తవచనవ్యలమథేషుతుముదితః సీమాంతరేఖాః మర్యాదావసానభూప్రదేశాః సికతానాం సమాహుః సైకతాని సికతమయాని సైకతం సికతామయమిత్యర్థమరః - సికతాశర్కరాభ్యాం చేత్యన్ ప్రత్యయః - తెషాం మండలాని శ్రేణయః ద్వీపాస్సింహళాదయోష్విపవిశేషాః తత్తస్మాత్కారణాదయం వాదిధిః గిరాం దూరేవ తతః తభిశేషః అనిర్వాచ్యభ్యర్థః అతః ఎవ వారిధిః యేషాం సకులభూభుజాం అస్తత్కులప్రసూతపూర్వరాజన్యానాం సగరకుమారాణామిత్యర్థః - సఖరైః సుఖాత్ ఆనాయాగే న అఖాని అవదారితః - అనతేలుకే భావకమణోరితి చిన్ - అథానంతరం యేన వాస్తత్కులభూభుజాభగీరథేన వేత్త్యర్థః - పూరితతపాన్యం

ఃగం గాసాగరపూరణేతిపురాణవచనాత్తస్యాశ్చకాపిలానలదగ్ధసగరతన
 మసంతర్పణాథకంమహాప్రణుత్నపూర్వకమనేనానీతత్వాదితిభావః - తే
 హంసఃకులభూభుజాంసగరకుమార భగీరథప్రభృత్యస్త్రసన్వయ భూపతి
 హంబిహతస్తేష్టేఅప్రతిహతస్థైర్యాయకల్పాంతస్థాయినభ్యత్యథఃస్థిర
 బ్రహ్మదృఢాదిపాతాద్యణాదృఢాదిభ్యఃవ్యజ్జేచేతిచకారాదిమనిచ్ఛ్రియస్థి
 రీత్యాదినాస్థాదేశః - మహిష్మేమాహత్యైయనహేనమసాగరఃనమ
 స్సవస్తీత్యాగినాచతుర్థి-శార్దులవిక్రీడితంపుత్రమ్॥ ౧౫॥ అథేతిఅథా
 సంతరంహరింద్రఃసుగ్రీవోపిమహేంద్రస్యఉపాంతకాంతారేణనికటార
 త్యేనశోభత్యిత్యథోక్తేలోభస్థియఃమనోహరిణః తేమలయజాతానిలాః
 యస్త్రితస్త్రివేలోపవనచేశేనమగ్రకూలోద్యానప్రదేశేరఘవతేర్నిదే
 శేనఅజ్ఞయా- అభిలంబలంనివేశయామాసప్రసిష్ఠాపయా మాసేత్యథః
 ౧౬॥ సరసేతిసరసానాంసాగ్ధౌత్రాంపటీరకుంజానాంచందననికుంజా

రాంవారిధియేసాకువసుభూతఖానినఖరైశ్చేనాథవాపూ
 రిగస్తేసాంసఃకుల భూభుజామవిహతస్తేష్టేమహిష్మేన
 మః॥ ౧౫॥ ౧౬॥ ౧౭॥ ౧౮॥ ౧౯॥ ౨౦॥ ౨౧॥ ౨౨॥ ౨౩॥ ౨౪॥ ౨౫॥
 యోగిగోభనీయమలయజాతానివేలోపవనచేశేరఘవశే
 ర్నిదేశేననివేశయ-మాసబలమథులమ్॥ ౧౬॥ ప॥సరసపటీర
 క్షణాననన్ద్యవనాభినతన్తృగమదగంధగంధవహమేదురితే
 మ్బునిధేఃతటనికటేఽతత్పనసతాలరసాలస్తైరుదితమదా

నాంవనేలగవాసరసాఃపటీరకుంజాఃయస్త్రితస్త్రివేనై సంబవనఃసవ్య
 గ్వేగశీలస్సృజ- జుచంక్రచేత్యాదినాయచ్ఛాభిపతృప్రసరకృతధావ్యగమ
 దస్యకస్తూర్యాఃగంధోయస్యసతతోక్తశ్చయోగంధవహూనిలఃతేనమేదు
 రితితత్ప్రచురభ్యత్యథః- ఏతేనసుఖసంచారయోగ్యత్వంసూచ్యతే-వ్యగనా
 భివ్యగమదఃకస్తూరీత్యమరః - అంబునిధేస్సముద్రస్యతటనికటే కూలా
 పాంతే-ఊతస్థిఃపచేతిమత యావృంతాన్నిపత్యభువిఽతస్థిఃపనసానాం
 తాలానాంరసాలానాంచస్తైఃహేతునాఉదితమదాః ఉత్పన్నమామః
 కుతఃఉత్తరంబిభ్రశీత్యదరంభరయఃసోద్యదపూరకాఃఫలేగ్రహిరాత్మంభ
 శ్చేత్యత్రకకారసామర్థ్యాదుదరంభరితినిపాతనాత్పాఘః- హరయః-క
 వయఃనిధేయఃతత్తత్ఫలభక్షణ తత్సరతయాతత్ర విజహురిత్యర్థః పృత్యను

ప్రాసాలంకారః॥౧౭॥ అథ రావణవృత్తాంతమాహ॥ అసంతరమితీతదనం
తరంసేనానివేశానంతరం- అంభోధిరోధసిసముద్రకూ లేవలిత మవరమ
హంభోధిమివస్థితమిత్థ్యుష్ణే గ్రతా-తథాఅంభోధిలంఘనెనను ప్రతరణే
విశృంఖలలాఘవంనిరాఘటపాటవంయస్య తత్తథోక్తం- అనీకోన్ముఖం
రణోద్యుక్తంరాఘవానీకంప్రీరామసైన్యం- అనీకంతురణేసైన్యమితిహలా
యుధిః- చారముఖాత్ గూఢపురుషవచనావధార్యశ్చుత్వా- రావణిధా
ర్యమాణఃపృథ్వీయాతంకిమనోవేదనాయుగ్యసతథోక్తిః- అతఏవపంకిన
చరణికిదకమనిమగ్నపాదఃపరావణిభండ్రగజభజేత్కృపమా-అపరమస్య
ద్విధేయంకర్తవ్యమజాన్ అనపబుధ్యమానఃతహిజానకీపరిత్యాగంసక
లాతంకినిరాసకంకరోష్ఠిత్వతఃకామపరతంత్రఃపన్నభవరాధీనః అత
ఏవజానకీమప్యవిమోక్షకామః అవరిత్యర్తమనాస్సౌమంతిభిస్సమంప్ర
హస్తాద్యమావైస్ససహసమాజంసభామంటపమాజగామప్రావ॥ ౧౮॥

విజేరురుద్యుష్ణమంహగయ ॥ ౧౭॥ గ॥ అసంతరమవరమ
హంభోధిమివలిత మమోద్భవోదస్యంభోధివల్లభు నవిశృ
ంఖలలాఘవంరాఘవానీకంనీకోన్ముఖం చారముఖావధా
ర్యధార్యమాణఃపృథ్వీయాతంకివజరలీనచరః అప్రేరావణో
రావణోవధేయమపరమజాన్ జానకీమస్యోమోక్షకామః
కామపరతంత్రఃమన్త్రిధిస్సమం సమాజమాజగామ ॥ *॥
౧౮ ॥ ప॥ రహస్తదానీంతజీవరేన్ గ్రహమాస్త్రముఖ్యానిద
మాబభాషే॥ ఇదంతమేవాశ్చోహమీషీతంవోవదస్త్యుదైన్
రిజనోచితంసః॥౧౯॥ గ॥ అమిచపునరాశయజ్ఞావ్యజ్ఞా

హభితి॥తదానీంతస్త్రిసమయే-రజనిచరేంద్రోరావణిఃరహఃఏకాంతే-మం
త్రవాదస్యరహసికతకవ్యత్వాదీభావః - రహస్యోపాంశుచాలింగభిత్వ
మరఃప్రహస్తముఖ్యాప్రహస్తప్రముఖామంత్రిణిః ఇదంవత్సమాణంవ
చనమాబభాషే ఉవాచభావణప్రకారమేవాహ॥ ఇదమితి॥ ఇకమేతత్ జాన
క్యాఅవరిత్యాగరూపమిత్సర్వ- తత్సర్వోపధారణాగ- కఃషేమమవాచిత
మభిలషితంపఃయస్తాకమీషీతంయస్తాభిప్రత్యక్షతోద్బుద్ధమిచ్ఛతః మ
తిబుద్ధిత్యాదినావతకమానే కప్రత్యయః- కస్యచవర్తమానగతిపక్షి- అతః
సఃఅస్తాకంయత్ర- ప్రశంపైరిదనేనత్యాసనేఉచితంయక్తంప్రతీవదం
తుసమ్యోగార్థకథయంవత్సరఃఉపేంద్రవజ్రావృత్తమ్॥౧౯॥ గ॥

శత్రుంజానక్యాలపరిత్యాగరూపం రావణాభిప్రాయంజానంతీత్యాశ
 యజ్ఞాః ఏతేనై తేషామైచ్చికభాషణతత్పరత్వమేవనతుసీతిశాస్త్రాధికబో
 ధనప్రవృత్తితాత్పర్యమితిసూచ్యతే*అత్రాతోనువసగోక ఇశికప్రత్యయః
 అతఏవాహభగవాన్కా-త్యాయనః - కారాదనువ సగాత్కర్తోవదా
 తో-భవతీతిప్రతిషేధేనేతివాతికవ్యాఖ్యానేభావ్యకారేణ అథశబ్దము
 దాహృత్యవ్యర్థకత్వసమర్థకనాత్ అమీప్రహస్తాదిమండ్రణిఃపునశ్చద్వోవా
 క్యాలంకారేవ్యజ్ఞావయోవిజ్ఞావయామాసుః॥ ౨౦॥ విజ్ఞావసప్రకారమే
 వాహ॥దేవేలిహేదేవరాజః* దేవస్సురేషునేరాజీర్షి విశ్వఃభవదాజ్ఞావ
 రేషుయుక్తుః దేశకరణతత్పరేషుఆస్తాసుమ్యాశేషమహావీరేష్విత్యర్థః-
 జీవత్సుపాణధారితయావతమానేషుసత్సులయమవవాదస్సీతాహరణా
 ద్యాతేవఃకస్తాత్ కతోహేతోభవేదితిశేషఃనకతోపీత్యర్థః॥అవణా
 తేపనిర్వాదపరీవాదావవాదపదిత్యమరః అతఃనాథఃస్వామీభవానితిశేషః

౨౦॥X॥ దేవజీవత్సుభవదాజ్ఞావరేష్వనుచరేష్వస్తాసుకస్తా
 దయమవవాదోదురవాపోరుభుజపంజరాసీతాంసీతాంజా
 తునజహతునాథఇత్యభిదధానేషు ॥ ౨౦॥ X॥ తతోరమ్యౌ
 పహితహరాజుసంభవశాపమమ్యౌజభవశాపంచైతదు

దురవాశేనవరేషాందుష్పాప్రపేణడురుభుజపంజరేణవహేభుజమండలేన
 ఆసీతామవహృతాంసీతాంజాతుకదాచిదపివహేసంకటేవీత్యర్థః - నజ
 హేతునత్యజతు-గృహీతంనపరిత్యజేదితివచనాదితిభాషః అనియోలోటిశేషే
 ప్రథమఃఇత్యేవమభిదధానేషువదత్సుసత్సు॥ ౨౦॥తతఃఇతి॥తతఃతదనంతరం
 రంభోపహితోరంభానిబంధనోనలకూబరాభిహితశాపః హారాంకసంభ
 వఃకైలాసోదగ్ధణేనందీశ్వరవిరచితశాపః- తతోద్వంద్వేనవోకద్వంద్వోవి
 భాషేకవద్భవతీత్యేకవద్భావఃయద్వా రంభోపహితోరంభావతిఃనలకూ
 బరఃసచహారాంకశ్చతాసంభవఃకారణంయస్యఃంబలాదస్యనారీగ్రహణే
 మూధాశతధాభవిష్యతీతిరంభానిబంధననలకూబరశాపంచానరైస్త
 ద్వంశవిలయోభవిష్యతీతినందీశ్వరశాపంచైత్యర్థః- తథాలంభోజభవశా
 పంపుంజికస్థలాఖ్యాప్సరోనిబంధనబ్రహ్మశాపంచైతస్యా స్సీతాయాఃఉప
 లంభోదృతరాయంసంభోగప్రాప్తివిఘ్నమావేదయంతంప్రహస్తాదిభ్యః
 ధయోదేవప్రజన్తానంశ్వేత్యభ్రాతరంరావణంవినయంమహత్సుసస్వీభ
 వఃవిజ్ఞానంశాస్త్రజన్యవివేకఃఅసమానైఅసాధాణైవినయంజ్ఞానేషభ

మణంయస్యతథోక్తఃవిభీషణఃసరోషంసామర్థ్యంధాతథాఇదంపత్యమా
 ణప్రకారంవచనంఅవాదీతీడవాచ-అంభోజభవశాపంశ్రీరామాయణేఅ
 థసంకుషితోదేవోమామిదంవాక్యమబ్రవీత్ | అద్యుప్రభృతీయమన్యాయంబలా
 న్నూరింగమిష్యసి | తదాతేతథామూర్ధాభవిష్యతీనసంశయః-ఇత్యహం
 తస్యశాపస్యభీతఃప్రసభమేవతామ్ | సారోవయేబలాత్ప్రీతాంవైదేహీంశ
 యనంమమేతి || ౨౨ || విభీషణోక్తః ప్రకారమేవాహ || అహమేత్యాదివత్సర్గః ||
 అహమేతిభేదే*అహమేత్యన్యుతేభేదేఇత్యమరః- హేనక్తంచరేంద్రరా
 త్మసేశ్వరలక్ష్మణానీంత్యంవిధిఃయోగాత్వై వవశాత్ పరకళత్రేవరచారె
 షుదునివారోనివారయతుమశక్యః అనురాగఃఆసక్తిఃయస్యసతిథోక్తాసి-
 వరదారానుషక్తమహాపాతకత్వేనశాస్త్రసిద్ధిత్వాత్తతోఽని పాతపవన
 శ్చేయితిభావః-కథమివారుణాయాంరక్తవర్ణాయాంవవశిఖాయాంవ
 శవహ్నిజ్వాలాయాం-వనచవనవహ్నిచడవోదావృతీవృతభృతీశాశ్వతః

పాలమ్బుస్త రామమావేదయస్తమగ్రజన్తాన మసమాన
 వినయవిజ్ఞానభూషణోవిభీషణస్సరోష మిదమవాధీత్ || * ||
 ౨౨ || ప || అహహఃఽధియోగాచద్యనక్తంచరేన్ద్రీత్యమసిప
 రకళత్రేదుర్నివా రానురాగః | అరుణదవశిఖా యామా
 మిషగ్రాస మోహదవిరళకృతబిహ్వచాపలః కేసరీవ || * ||
 ౨౩ || ప || అకణ్డకోన్నరముఖాదన శ్శేన్వచంశేకాక్షశ్శేన్వదా
 రహరణోపగతంకళజ్జమ్ | హేహేతిమిత్యుపసరయో

అమిషగ్రాసమోహాత్ మాంసపిండభ్రాంతివశాత్ * అమిషశ్చాస్త్రీయాం
 నూంసస్తధాస్యాద్యోగ్యవస్తునీతివై జయంతీ- అవిరళంబహుళంయథా
 తథాన్యతంఅథవా అమిళంవిరళంసంచద్యమానంకృతం విరళకృతంతన్న
 భవరీత్యవిరళకృతంబహుళకృతంబిహ్వచాపలం సశేన్ద్రీయప్రియశృణ్ణా
 యస్యసతథోక్తః- శ్రేణ్యాదయఃకృదాదిభిరేగమానః-కేసరీసంహృతవేష్య
 పమాసాచభ్రాంతిమతాంగేనాసంకీర్యతేదవాగ్నిజ్వాలా స్వాదసస్యకేసరి
 ణోయదృశీఅవస్థారాదృశ్యేవతవాపీత్యథాఃమాలినివృత్తమ్ || ౨౩ || ఆక
 ణ్డేతి || అనశ్శేన్ద్రీప్తేన్వచంశేనిజాన్వయే-కాక్షత్తందారహరణోపగతం
 శ్రీరామకర్మభార్యపహరణంసంప్రాప్తం - తద్వంశోద్భవేన తస్మాయాత
 స్యాత్ అపహృతత్వాదితిభావఃకళంకంఅవవాదం-కళంకంకావళాదయో
 రిత్తమరః- కిన్నరముఖాత్ కిన్నరవచనాత్ - ఆఖ్యాతోపయోగభిత్త్యేహాదా

నత్వాత్పంచమి- ఆకణ్యశ్రుత్వాహహేతివక్తవేషాదాతిశయద్యోత
కోద్విరుక్తోయంశబ్దః - హాషిషాదశుగలికప్యిత్యమరః-ఇత్యక్తేతిశేషః
మీలితద్యుతఃతాదృద్ధుర్వాకర్ణనజనితభేదాతరేకాన్నిమీలితాక్షస్యవిధా
తుఃబ్రహ్మణఃతత్ప్రసిద్ధంకరయోర్ముగంహస్తయ్యిక్ష్మంకర్తృఅష్టావపితస్య
చతుర్ముఖత్యాత్ అష్టసంఖ్యాకాగ్రత్యథః-శ్రుతీః శ్రోత్రాణికథంపిదధా
తుఃఅచ్చాదయతుద్వయోరష్టాచ్చాదనేఅపర్యాప్తత్వాన్నాచ్చాదయిష్యత్యే
వేత్యథః - తాదృగ్వర్తకణానే కణాచ్చాదనస్యావశ్యకత్వాదితి
భావః - త్వన్నులేనకుటస్త్సస్యావిబ్రహ్మణఃమహాత్మనః సంతాపస్సంప్రా
ప్తః- అతఃదుజ్జేషితమితితాత్పర్యం- అపిధానపరీధానపిధానచ్చాదనా
నిచేత్యమరః-అత్రోక్తవ్యవహారానంబంధవితత్సంబంధోక్తరతిశయోక్తిః-
వసంతలిలకావృత్తమ్॥౨౮॥ పశ్యేతి॥ఇదానీమధునా-పశ్యఅవలోకయకింప
శ్యామీత్యతహఃఉదధిస్తేవపరిభ్రయాభయేనపాలితాగుప్తాదుష్పృవేశే

ర్ముగంతదష్టాశ్రుతీరపికథంపిదధాతుధాతుః॥ * ॥ ౨౮॥ప॥ప

శ్యేదానీమదధివరి ధూపాలితాదుశ్రాజ్ఞావాచాతీతఃకృ

నువనచరాదాగతోదుర్విపాకః । కతుకంన క్షణ్ణరపరిభవం

కాపిమా యేతిశంకజాతా సీరాధరణితనయాజానకీమైధి

లిలి॥ * ॥ ౨౯॥ కింబహునా॥ప॥నగణయసియదిత్వంవాసరం

వాసరంవాసనుపరిచితేర్వాబిష్టధూకాతకవీర్యా । నకల

త్యథః- భేయంతపరిభ్రేత్యమరః- లంకాక్ష్ర- వాచాతీతఃఅనిర్వాచ్యః

వనచరాత్ వాసరమాత్రాత్ ఆగతస్సంప్రాప్తదుర్విపాకః వనభంగాక్షుకు

మారాదిరాతసవిత్తోభణగృహదాహారిరూపాదురవస్థాకృసుకుశ్రతజేత

దాశ్చగృమిత్యథః- అతఃసక్తంచరపరిభవంరాక్షసవిధ్వంసనం కతుకం

కాప్యనిర్వాచ్యామాంసవిషిత్రశక్తిరేచసీరాధరణితనయాజానకీమైధిలి

నామభిరుపలక్షితాసతీత్యథః- జాతాప్రాదుభూతేతిశంకతర్కయా

మి-అన్యథాకథమీదృగ్వివక్షిస్సంభవిష్యలీతభావః - మన్యేశంకేషువంసూ

నమితినిఘంటుఃఉత్పేత్సాలంకారః-మందాక్రాంతావృత్తం॥నిగమయతి॥

కింబహునేతి॥ గతార్థమేతత్॥ ౨౯॥ నేతి॥ హేరావణత్వంవాసరంకపిం

వా-నన్యమానుషంవానగణయసియదినసంఖ్యాయసేచేత్ తృణప్రాయావే

తామచ్చాహుబలస్యసిన్ధూత్రమితిసలహీకరోషిచేట్యథః- తహిజన్మ

భూశక్తక్రచ్చ్రవాలి-చిష్టశ్శక్రేధనంజయభినిఘంటుః-సకాతకవీర్యశ్శు

౧౮ చంపూరామాయణేనవ్యాఖ్యానేయధికాండః,

తాపరిచితవీర్యాననుపూర్వంత్యదనుభూతపరాక్రమాఖలు- ఎకేనవాలవ
లయనిబ్ధతత్వాత్ అనేనయావత్ప్రసాదంబందీకృతత్వాచ్చేతిభావః-అత్ర
తాదృగరివి నాశకశ్యత ధావిధికాతకవీర్యకులనిర్మూలనాలంకరణపర
శురామభంగకతుఃశ్చశ్రీరామస్యత్వద్వి నా శంకియంతాత్రమిత్యంతర్నిగూ
ఢాభిప్రాయః- అతస్తస్వంసందిశాపంవానరైఃతలోపహతిర్భవి ప్యతీతినం
దీశ్వరశాపంచనరవజ్రాంసరరహితం విధాతుర్వరమపినరాద్వి నాలస్యస్తా
న్నతేవి నాశఇతిబ్రహ్మవరంచేత్యర్థః - నకలయసియదిన మనుషేయదినా
నుసందధాసీతిచేత్- తహాదైవయోగోదైవగతిఃదుర్జయః జేతుమశక్యః
ఈషద్దురిత్యాదినాఖలుశ్రేయఃసందీశ్వరశాపబ్రహ్మవరానుగుణ్యేనవాన
రాణాంసరవేష ధారిణఃశ్రీరామస్యచప్రత్యాసన్నత్వద్ త్యాసన్నస్తవ
మృత్యురితిభావఃమాలిన్వప్తమ్॥౨౬॥ఇతీతి॥ ఇత్యాదిరేవమాదిర్యాసీతేనీతి
శాస్త్రసమ్మతవాతాత యాసహితంసం బంధంయథాతథా హితమ
యసియదిత్వంన నిశాపంచధాతు ర్వరమపినర వజ్రాందుర్జ
యోదైవయోగః॥*॥ ౨౬॥ గ॥ ఇత్యాదినీత్యాసహితంహి
తమభివదంతంని జమనుజమవజ్ఞాయ జ్ఞాతిరయమరాతివత్తు
శ్చిక్షణీయఇతిశంసంతంసృశంసంతమరుంతుదాచరణరోపభీ

భివదంతమభిదధానమాలపంచమిత్యర్థః-కతారిక్తప్రత్యయఃమతిబుద్ధిత్యా
దిసూత్రేచకారాద్వత్కమానాథకత్వాదనుజంబిభీషణంఅవజ్ఞాయఅనుచి
తభాషణైరవమత్య- రీధావమాననావజ్ఞేత్యమరః - అరాతివజ్రఃశత్రువత్తు
పాతోయంజ్ఞాతిఃదాయాదః- శిక్షణీయఃదండ్యఇత్యేవంశంసంతంవదంతం
సృశంసంపాపివృంసృశంసోఘాతకఃక్రూరఃపాపోధూతక స్తువంపకఇత్య
మరః- తంరావణంఅరుంతుదాచరణేనమణిభేదకరావణదురాచారదు
ర్భాషణాదినాయోరోమమహః తేనభీషణఃభయంకరః * అరుంతురేత్య
త్రవిధ్యస్తరుషోస్తుదఇతిఖిలరుద్వికషదిత్యాదినా ముమాగమఃవిభీషణోవి
హేయత్యక్త్వా-విహేయసిఆకాశేనముత్పతకడద్గచ్ఛ- వాశుపుంస్యాకాశ
విహేయసీత్యమరః- అసూత్పతద్భిఃఅనుసృతోత్పతద్భిఃవతుర్భిరమాత్రైః
అనలాదిమంత్రిభిస్సమం ఆమాసహసుఖదుః ఖాదిఘభవంతీత్యమా త్యా
ఇతివిగ్రహః - మంత్రిధీనదివోమాత్య ఇత్యమరః * ఆమాశబ్దాదప్రయో
త్యప్ - అనలశ్చహరిశ్చైవ సంపాతిః ప్రమదస్తథావతే విభీషణామా
త్యాశ్చత్వారోబుద్ధిసత్తిమాఇతిశ్రీరామాయణే - వారిసిధిషత్త్యుద్గ్రం

యదూరతవలంతరిక్షగతః ఆకాశే గచ్ఛన్తే వస్త్రీతస్సన్నిత్యథకః - సవిత
 క్షంకోయంకిమత్రాస్యాగమనప్రయోజనమితి సంచేహంఉద్గీహాను
 ష్మమితకంథరాక్షసుగ్రీవాదీక్షవానరేశ్వరాస్పృశతి ఏవంవత్సమాణప్రకా
 రీణఆచప్తఅవోచత్ ఎతేవానరామమాభిధేయ యమభిప్రాయ మజ్ఞాయా
 గారావణసంబంధీత్యన్యధాకరిష్యంతిఅతః రామసమాశ్రయణౌభిప్రాయ
 సేతేభ్యానివేద్యఏతత్పురుషకారముఖేనైవరామం సమాశ్రయిష్యామిత్య
 ప్రపేత్యాద్రవీధిత్యథకః - అత్రశ్రీరామాయణవచనం * అన్యత్ స్త్యేచంవి
 సంబ్రూయాద్వాక్యమేతస్మిన్ శాచర - అస్మిన్పుటా తైనభవేత్వాంతధి
 స్థులపాసనం - ఇశ్యేవంకుత్సితోభ్రాతాన్యాయవాదీవిభీషణః - ఉత్పపా
 తగదాపాణిశ్చతుభిః సహరాక్షసైరితి॥నను॥ శ్రేష్ఠభ్రాతాపితాచైవయ
 ష్చవిద్యాంప్రయచ్ఛతిత్రయైరితిరోజ్ఞయాధమః శ్చేదత్రకారణమితి॥ఇని
 తాచోపనీరాచ గచ్ఛవిద్యాంప్రయచ్ఛతి । అన్నదాతాభయత్రాతాపం

షణోవిభీషణోవిహాయవిహాయసిసమత్పతన్న నూత్పతన్న్య
 త్పుట్స్యిగమాత్తైస్సమంవారి సిధిమతీత్యదూరత ఏవసవిత
 ర్క-ముద్గతగ్రీవాంత్సగ్రీవాదీసంతర్గతవమచప్త॥౨౭॥

ప ॥ పౌలస్త్యమగ్రజనుషం పరుషం వదంతం సంత్యజ్య

చైతేతితరఃస్తృతా ఇతిశ్లేష్ఠభ్రాతృత్వేనపిశు సావ్యమాపాద్యాపిత్యా
 గానహకంరావణంపరిత్యజరామ సమీపాగమనంభీషణస్య విరుద్ధమితి
 చేతన్త్యం - విహితస్యాననుష్ఠానాన్నింగితస్య నిషేవణాత్ - అనిగ్రహః
 చేష్టంద్రియాణాంనరఃపతనమృచ్ఛతీత్యాద్యుక్తవతస హేతూనాంరావణే
 పరిపూణత్వాన్న పలితై స్సహసంవ్యవహారోవిద్యత ఇతిపతన్త్యపరిత్యా
 గాభిధానాత్ * గురోరప్యవలి ప్రస్యకార్యాకార్యమజానతః । ఉత్పథంప్ర
 తిపన్నస్యన్యాయోదండోఽధీయత । ఇత్యాదినాలపథప్రవృత్తస్యగురోపి
 పరిత్యాగత్రవణాచ్చనదోషభిత్సలమతిప్రపంచేన॥౨౭॥౨॥ ఏవమాచప్తఇ
 త్యుక్తంతప్తకారమేవాహ॥పౌలస్త్యమితి॥ అగ్రజనుషమగ్రజన్తానంశ్లే
 ష్ఠభ్రాతరమిత్యథకః జనుజకనజన్తానీత్యుపరః - ఎతేసస్వస్య రావణసం
 బంధేనదోషవత్సముక్తంభవతి-అసేన * ఉపాయానై వసిధ్యంతిహ్య పా
 యాబహుశస్త్రధా ఇతియాగర్వహానిశ్చనైవకార్యమ్యముచ్యతిఇత్యుక్తలక్ష
 ణకార్పణ్యరూపమంగంప్రదర్శితం-పరుషంవదంతమరుంతుద భాషణశీలం
 ఏతేనయోక్తవచనభాషణాయుక్తవచన భాషణరూపదోషప్రయుక్తత్వము

చ్యుతే-పాల్వస్యంపులస్త్యవంశోఽపరావణంఽతేనమహాకులప్రసూత
 త్వేపిదురదృష్టవశాత్పాపా చారతయాపరిహార్యత్వంసూచ్యతేతథాబాం
 ధవజసంపుత్రమిత్రశత్రాదిబంధువగఃచసంత్యజ్యత్వక్వా-ఏతేనప్రాతి
 కూల్యవిరసనరూపమంగంప్రదర్శితంవిభీషణాభ్యోహంఏతచ్ఛక్తేస్తవరా
 హీత్యేనతేషాంవిశ్వాసోత్పాదనాగంస్వనామసంకీర్తనమిత్యవగంతవ్యం-
 విద్విషలాంశత్రూణాంవిరమశ్చితివిరామంవినాశకం-దుష్టసిగ్రహశిష్టపరి
 పాలనక్షమమిత్యథః- ఆపన్నానాంరావత్రయసిపీడితానాందై న్యహర
 ణందుగఃశివెన సకం- సురసంకీర్త్యైత్యనాంసర్వేషాంప్రాణినాంసమా
 శ్రయణీయమిత్యథః- రషశ్చిరామంనామ్నేవసకలలోకానందకరం
 మమశరణ రక్షమిమిష్యే- షః- శరణంగృహరక్షిత్రోరిత్యమరః-అవా
 పంప్రాశ్నువం-రక్షివ్యత్యురాలాన్నభియాసృధామః- సవిశ్వాసో
 భవేచ్ఛక్రైసవఃదుష్కృతానాశరమిత్యైవిశ్వాసరూపకమం గంప్రదశిక
 బాంధవజంపరిభీషణోప మ । రామంవిరా మమహావిద్వి

ష తామవాప మాఽన్నదైన్యహరణంశరణంమమేతి॥ ౨౦ ॥

X ॥ అనంతరమితి రుచిసమీకరణంసంఘం సమీకరణవాచన

తం-తథాచ- ఆచకూల్యస్యసంకల్పఃప్రాచకూల్యస్యజకనం-రక్షివ్యో
 విశ్వాసోగోస్త్యుత్వవరణంతథా- అత్తవిషయకాప- త్యేవద్విధా శరణా
 గతిరితిభగవచ్ఛాస్త్రోక్తాయధాయోగాంగశరణాగతిః- ప్రవశితేతిప్రప్త
 వ్యం-సనుభక్త్వాకువంశజస్యరాస్థోరాషభగ్రన్యదక్షగంసంపన్నత్వేనప
 రత్వంవిభీషణేనకథయంతమిచేత్ - బాలోపినావమంత వ్యోమనుష్యణి
 భూవతిః- మహాతీదేవతాహ్యేషానరరూపే- తివలి । నానృసింకురుతేకా
 వ్యంనాసురోవిందతేబలమ్- నాదేవాంశ్చిహ్నాన్మంనావిష్ణుఃపృథివీవతి
 త్యాదివచనైఃభూవతేఃవిష్ణురూపత్వావగమేన బ్రహ్మస్వయంభూకృతురా
 ననోవేత్యాదిహనూమశ్చనాద్రామస్యబ్రహ్మాభ్యోధికశక్తికత్వేనఅవగత
 త్వాత్-పరమాపగతస్యాపిసమేమమతి- వేత్ । యాయామేజాయ
 తేబుద్ధియేషయేష్యాశ్రమేషచ- సాసావమానిషిమః స్థాతంతంశర్వంచ
 పాలయేతిప్రార్థితేనబ్రహ్మణాన్చిష్టస్త్య సదావత్సదై తద్భవిష్యేతి
 దత్తవరత్వేనచరామంసకలజగత్ప్రకారవిద్యోవవంశేవతీగ్లంపరమధన్య
 రూపంపరమపురుషరూపంశ్రీమన్నారాయణం జ్ఞాత్వాతథోక్తవానితి
 సర్వంరమణీయం-వసంతతిలకావృత్తమ్॥ ౨౦ ॥ అనంతరమితి- అనంతర

అతికరుణంతత్యంతదైన్యయుక్తం యథాతథానమీరయంతం-సర్వలోకశః
 శ్రావ్యురాఘవాయమహాత్మనే- న్యవేదయతమాంక్షీప్రంబభీషణమువస్థి
 మితిభాషమాణమిత్యర్థః- వాచాధర్మమవాహ్నుహీతిన్యాయే నాక్లేశేనభ
 తాంమహాఘవకారఃప్రాప్యతీనిచేదయంతమితిభాషః-తథానమీరఘ
 రామానుమతాచనప్రత్యభిజ్ఞంలంకాప్రవేశ సమయేషయాంధృప్తఃఫర్తి
 యఃఅస్తత్పక్షపాతేన ఉపకారమేవా చరితవానిత్యాదిప్రత్యభిజ్ఞానసీతమి
 త్యర్థః-విజ్ఞాపితంనివేదితంనిశాచరపతేరసుజువిభిషణంనిశామ్యృష్టాః*
 మోదగ్యనగత్యత్రశమోదగ్యనాథఃఅమిత్యాప్రిస్వాయాదేశాభావఃత
 యనిశాచరపతేరిగమనాయాగమనశ్చేత్యర్థః - కింకారణంకోహేతురి
 తంతంకావరవశేవితర్కతత్పర- శంకావితర్కభయయోరితివిశ్వఃపారి
 శేసుగ్రీవేనివేదయతిరావణావరజ్యాయంబభీషణఃశరణార్థితయాసమాగత
 గతివిజ్ఞాపితపతిస- చాశరథిశ్రీరామఃఅతిదయమానంనిరవధిపరదుఃఖిత్ర

ప్రత్యభిజ్ఞంవిజ్ఞాపితం నిశాచరపతేరసుజునిశామ్యతదాగమ
 నాయకింకారణమితిశబ్దా-పరవ శేనివేదయతిహరి శేదాశర
 థిరలిదయ మానమనసస్త్వయ మా నోమధురమిదమవాచీ
 తే || ౨౯ || ప|| అభయాయాగతోమదవయాతేచేన్దుధారఘవోభవ
 నిలఖవోసంసంభే || అనుజోయమస్తుతనుజోభ వారిపోః

హాచేచ్ఛపిత్వరత్వాద్దయామాపద్యమానం మానసంయన్యసతథోక్తిః-త
 ధాస్త్యయమానఃస్థితౌ పూర్వాభిభాషీచ రాఘవగతివచ నాద్వాసాత్పాచ్ఛ
 త్రూరావణఃతదనుజీవశరణాగతశ్చేత్సంతోషంవేతిహా-శరణాగతవీవచే
 ద్యోవాకోవాభవతుప్రసంగవేదనంకిమధః- శరణాగతరక్షణ దీక్షితస్యమ
 మనికటగతిమందహాసంకుర్యాణస్సన్నిత్యర్థః-మధురంసర్వేషాంత్రవణా
 నందకరం * ఇదంవత్యమాణప్రకారంవచనమవాచీదువాచ || ౨౯ || అ|| త
 త్ప్రకారమేవాహ|| అభయేతి|| హేసఖేసుగ్రీవఅభయాయాగతః అభయార్థః
 మాగతఃజనః- మల్మ తస్సకా శాత్ముధావ్యర్థఃమప్రా వైమనోరథస్స
 న్నిత్యర్థః-అపయాతిచేదవగతోయదిరఘవోరఘువంశోద్భవారాజానఃఅ
 త్రరఘుశబ్దేనయదశబ్దవత్తదవత్సేలక్షణాజనవదశబ్దా నామతద్రాజత్వాల్లః
 ఘవఃసీతానభవంతింభవంత్యేవ్యర్థః-స కేవలంశరణాగత సందశా
 వై ముక్త్యానాహంలఘుకింతుపూర్వేషామపిసకలజన శరణ్యానామస్తత్కు
 లభూపతినామపినైచ్ఛాపాదకత్వేనమూలచ్ఛేదకోభవామితిభాషః - అతః

అయంశరణార్థఃరిపోశ్చ త్రోఃరావణస్యతనుజోవాతస్తు- అథవాతనుజః
తనయోవాతస్తు- శరణాగతోజనఃకరుణాపదంహిదయాపాత్రంఖలు- అ
తస్తుమవశ్యమానయతేత్యాశయః- మంజుభాషిణీవృత్తం-సజసాజగౌభవతి
మంజుభాషిణీతిలతాణాత్ || ౩౦||తదన్వితీ||తదన్ద్రీరామపదన్యానంతరంహృ
దయవిదాఆశయాభిజ్ఞేనహనుమతా-సరయం సత్వరమానీతఃప్రాపితఃఆ
యంశరణార్థఃఆశరణఃరాక్షసేశ్వరఃవిభీషణః వినితస్సౌదాశరధిమవం
దతగమ్యసమ- శ్రవణా- రా- సఃసంసృజపఃక్రవ్యాత్- ౧వ్యాదాప్రపతశరణ
త్యమరః||౩౧|| రామభగి|| రామఃవినితంపగతంరజసిచరేంద్రంవిభీషణం-
ఆహాబ్రూతేస్త- ఆహేతిగలంతత్యేనబ్రూహిత్వంభ్రాంతంతయత్తంవామనే
న-ఆహాబ్రూతాణలంతత్యభ్రమాదితి- ఉక్తి-పకారమేవాహహేవిభీష
ణఅద్యేదానీమయా- భాతిభిభవతేతుభ్యంభాతేడవతుప్రత్యక్షః-దశకం
ర రాజ్యం రావణసాగ్రాజ్యందత్తంవిత్ ౧౦-అశ్రభవిష్యదధృత్వేషిభూత
కరుణాపదంహిశరణాగతోజనః|| *|| ౩౦|| X||తదనుమృద
యవిదాహనుమలాసరయనూ సీతోవిగ్నియమాశరపతి
రవన్గతదాశరధిమ్||*|| ౩౧|| ప|| రామస్తుమాహవినితంరజ
సినిత్యేదత్తంమయాద్యభవేదశాగ్రాజ్యమ్ : అస్మిన్న
దాహరణమగ్రజరాజ్యభోక్తాసానస్థవఃస్థవగ మండలసా
న్వేనసిగ్ధతక్రూత్యానువాచఃఎతేనశ్రీరామస్యసత్యప్రతిజ్ఞాపరిపాలనధారే
యశ్వయుక్తం తథాచరామాయణవచసం * నిహత్యరావణంసంఖ్యేనప్ర
హస్తంసచాంధవం - రాజానంత్యాంకరిష్యామిలంకాయాం రాక్షసేశ్వ
రేతి-ననుఅగ్రజంఘాతయిర్వాకధంతద్రాజ్యంభోక్తుమచితుత్యాశంశ్య
తత్రదృష్టాంతమాహ||అస్మిన్నది|| అస్మిన్నధౌఆగ్రజస్యశ్వేష్టభాగ్రతుఃవా
తినఃరాజ్యభోక్తారాజ్యానుభవకఃఅనుస్మశ్యభవంతీత్యనుష్టవాః అమాత్య
౧ త్యాదయఃత్రైస్సహసానస్థవః- లేనసహేతితుల్యయోగభిబహువ్రీహిః
వోపపదానసేగ్నిసహశ్చస్యసభావఃస్థవగమండల సావభామఃఽపిరా
ష్ట్ర౧౩క్రవ త్రిసుగ్రీవఃసర్వఘామేశ్వరస్సానకాధావగిదిగ్రహః- శశేన్
శ్వరస్సనకాధూమిప్రధివీభ్యామిత్వైశశతకాన్సాంశేతుగ్దయవదన్పద్ధిః- ఉ
దాహరణ- నిదశకానందృష్టాంతఃఉపమానమితియావత్- అగోనాత్రానాచ
శ్యశంకాకార్యేతిభావః-నానుందృష్టాంతాలంకారఃవింబప్రతవిగ్నభావే
నౌసమృస్యగమ్యచ్ఛేవచాధాత్- కింతూదాహరణశ్చనతల్యత్వాభిధానా

సవమాలంకారః- అతవపద్యష్టాంతోదాహరణనిదేశఃన రూపాత్మబ్జాన
 ప్రయోక్తవ్యాఃపానరుక్తాపతైరిత్యేకావళీకారః-వసంతతిలకావృత్తుండ
 క్తమథాంతరన్యాసేనోపపాదయతి|తథాహీతిసవప్రకారభ్యర్థకః||
 ౩౨||తత్ప్రకారమేవాహ|| శ్రేయఃగతి || శ్రేయోరాశ్యాదికంకర్తృవిధేః
 ప్రసాదాత్తదైవానుగ్రహాత్ * విధిర్విధానేదైవేదేతివిశ్వః- ప్రాయోగూ
 మ్నా*ప్రాయోగూమ్నాగ్ంతగమనభ్యర్థమరః - పదాత్సానాత్చరణా
 చ్చేతిగమ్యతే- పదంప్రవసితత్రాణస్థానలక్ష్యాంఘ్రివస్తుష్విత్వమరఃఉపైతి
 ప్రాప్తోతిశ్రేయదిత్యధ్యాహరః- యత్తదోర్నిత్యసంబంధాత్తత్ న్యాయవ
 చనమిత్యర్థకః-అన్యేదానీంవిభీషణేతువిభీషణంవతుశబ్దోవ్యత్యేరాధకః
 ఫలితంఫలవత్చరితారంజాతమిత్యర్థః-తారకాదిత్యాదితత్ హిరవధార
 ణార్థకః- కుతఃయద్యస్మాత్ ఏవవిభీషణః- రేఖాఅతవప్రతాకారరేఖేత్య
 థకః-తత్సహితంమహాపురుషత్వాత్తద్విష్ణుత్వంతలస్య శ్రీరామస్యవచంచ
 ర్వధామః||తథాహీ|| ౩౨||ప|| శ్రేయఃపదాత్పదముపైతివిధేః
 ప్రసాదాత్ప్రాయస్తదభ్యఫలితంహివిభీషణేయత్ | రేఖాత
 వత్ప్రసహితంపదమస్యగృహ్లాన్నేకాతవత్ప్రసహితం పద
 మేవభేజే|| ౩౩||X||అసాపునరగ్రతవపథరతాగ్రజాపాణ్ణసు
 ధాతరణ్ణాభిషిక్తోపిపునరుక్తరాజ్యాభిషేకస్సకలవిప్రంభ
 భాజనతయాసుగ్రీవభవాపనోదశగ్రీవబలమఖిలమావేద్యస
 ద్యవవలజా-పురసమాసగ్రస్తనాయసేనా సముత్తరణహే
 రణంస్థానంచేతిగమ్యతే-గృహ్లాన్నీకవర్వక - ఎకాతవత్ప్రసహితమేకచ్ఛత్ర
 యుక్తంసస్యవత్పమిత్యర్థః-పదంసామ్రాజ్యంభేజేప్రావళతఃశ్రేయఃపదా
 త్పదాంతరప్రాప్తిర్యేతత్ఫలితంజాతమితియుక్తముక్తమితిభావః - క్లేసా
 నుప్రాణితోయంవిషేషేణసామాన్యసమర్థకఃన రూపేధాకంతరన్యాసా
 లంకారః-వసంతతిలకావృత్తుండ|| ౩౩|| అనంతరవృత్తాంతమాహ||అసావి
 త్యాదినా||అసావిభీషణఃపునశ్చ్యవోవాక్యాలంకారేఅగ్రతఃఅనుపదమేవభ
 రతాగ్రజస్యశ్రీరామచంద్రస్యలపాంగసుధాతరంగైఃకటాక్షామృతలహ
 రీభిఃఅభిషిక్తోపిపునరుక్తరాజ్యాభిషేకః పునర్విరచిత సామ్రాజ్యాంగమూ
 గ్ధాభిషేకః- శ్రీరామేవకరుణాకటాక్షావలోకనపూర్వకం లంకారాశ్శేభి
 పిక్తశ్శేభ్యర్థకః- సకలవిప్రంభభాజనతయాసమగ్రవిశ్వాసపాత్రతయా- స
 మావిప్రంభవిశ్వాసావిశ్వమరః, అపరస్సుగ్రీవభవసిద్ధిస్సేవ్యస్యేవ

అఖిలంసమగ్రందశగ్రీవబలంరావణశక్తింసైన్యంవా-బలంసైన్యంబలంస్త్రీ
ల్యంబలంశక్తిబలం-సురభిశాశ్వతః-ఆవేద్య-అవధ్యస్సర్వభూతానాంఽం
ధర్వోరగరక్షసామ్ | రాజపుత్రదశగ్రీవోవరదానాత్స్వయంభువ||ఇత్యాది
నావిజ్ఞాశ్చేత్యథః- సద్యోవిలంబేనై వలంకాపురస్యసమాసగ్రందనాయ
సమాక్రమణాథః- సేనాయావాసరసైన్యస్యసముత్తరణమౌతుం సము
ద్రోల్లంఘనసాధనంసేతుంవి ధాతుంబద్ధంవారాంసిధింసీరసిధిం-ఆపస్త్రీ
భూమ్నివార్యోత్తమరః- ఆరాధయప్రాగ్ధయభివ్యసేనప్రకారేణసవిన
యంసప్రశయంయథాతథావీనఽగ్రీరామంప్రతివిజ్ఞాపితవాః || ౩౪ || అత
తః-శ్రీరామఃకిమకాక్షీదిత్యతాప||అథేతి|| అథవిభీషణవిజ్ఞాపనానంతరం
రామఃవారాంసిధింధ్యాయప్రసాదనార్థంవీంతయన్ ఆంభోధిహృదయే
అంభోధిశీరశేతభివతథోక్తస్త్వా-అధికశః శేతేతభివ్యవ్యయఃశయవాస
వాసిష్ఠకాలాదిత్యుక్ దర్శకయనంవర్జ్యనూపశయనం వేదింపరిపక్రృత

తుంసేతుంవిధాతుమారాధయవారాన్నిధిమీన విసయమే
నంవిజ్ఞాపితవాః || ప||అథవారాన్నిధింధ్యాయన్నమోధి
హృదయేశయః|వ్యానశేరగ్భయనంవేదీమపహుతాశః ||
౩౫ || X || తత్రచకుశాస్త్రకమగ్రమధ్యాసీనే దేవేరామభ

ద్రాణిన్ద్రిగ్భవనియమఃశాన్నిశాత్రయ మహిసాధ్యానవ

భూయః-వేదిపరిపక్రృతాభూమిరిత్యమరః-హుతాశసంకల్పగివవ్యానశే
అత్రాధిశిశ్యకృత్యర్థః-ఉపమాలంకారః-తేప్రప్రాదనానై సర్వేష్టప్రకారాం
తరేణకార్యనిర్వాహకత్వంశుచిన్వంచద్యోత్యతేతథాచరామాయణే-ఎవ
ముక్తికుశాస్త్రీగేతీరెనదనచీవతేసంవివేశతదారామోవేద్యామివ హుతా
శనభి || ౩౫ || తత్రేతి||తప్రకాంభోధిశీరేచకుశాస్త్రకమగ్రమధ్యంధగృతయనమగ్ర్య
ప్రచేశభివ్యవ్య-అధిసేన్ స్థాసాంకర్షణికమత్సంఅధ్యాసీనేఅధిష్ఠితదేవే
స్వామినిరామభద్రేనియమవశాన్నిస్థాపారతంత్ర్యాతేనియంబ్రితేనియమి
తభివవస్తుతస్తుసకలనియంత్యత్వత్తస్యనతథాత్వమితిభావః- నిశాత్రయ
మహిసాపునిశాస్వపీత్యథః-అత్యంతసంయోగేద్వితీయా- నిధ్యానవహిత
రాంధ్యానతత్పరేసత్కరి-యాఃసాంజలజంరూనాంపతిఃజలసిధిః-రత్నాక
రోజలసిధిర్యాదృశమితి పాంపతిరిత్యమరః- అతఏవప్రసాద మనుగ్రహమా
భిముఖ్యమితియావత్ నాససాదసప్రాప- తథాచరామాయణే-ఎవస్యరా
మస్యసుప్తస్యకుశాస్త్రీశ్చైవమహీతలే | నియమాదప్రమత్తస్యనిశాస్త్రీసో

తిచక్రమురితి॥ ౩౬॥ తతశ్చ శ్రీరామః కింకృతవానిత్యాహ॥ వ్యాపారయన్నితి॥
అభనిశాత్రయానంతరం - కొపారుణంషయాప్రార్థనాయాంకృతాయా
మపిమత్సామధ్యాపరిజ్ఞానేనతూణ్ణింస్తబ్ధభావేనైవతలయంలనాదృత్యతి
ష్ఠతీతినముత్పన్నకొవసంరక్తమిత్యర్థః - విలోచనకొణంసేత్రాంచలం-అ
ప్థోవ్యాపారయన్ప్రసారయన్కుటిలితఃవక్రీకృతః-భుక్కుటిభూభంగోవి
టంకఇవయస్యసతథోక్తిః - రఘూణాంప్రథమోశ్రీరఘునాయకః-పితామ
హస్యాణంపైతామహూయఃప్రథమసగః - అభ్యుష్టిరిత్యర్థః * అప
వీవససజాదావిలిలిప్తండపురాణవచనాత్ - తస్యసమావనాయసంజ్ఞే
పాయవిధ్వంసనాయేత్యర్థః - ధనురాదాతుమైహతవిచ్ఛత్వవసంతతిల
కావృత్తమ్॥ ౩౭॥ ఆదాయేతి॥ దురావంపరేషాందుష్పాపంచాపమాదా
యచలనలిఖింవిలిఖిమాగ్నేయాస్త్రంప్రయోగవయతలనుసంధితవాన్॥ ౩౮॥
నాథఇతి॥ ఏష ఆయం నాథః రఘునాయకః - పాథోనిధేఃజలనిధేః-కబింధము

తిప్రసాదంనాససాదయావసాంపతిః॥ ౩౬॥ ప॥ వ్యాపార
యన్నథవిలోచనకొణమప్థోపారుణంకుటిలితభుక్కుటి
విటజ్ఙః॥ ఆదాతుమైహతధనుఃప్రథమోరఘూణాంపైతా
మహాప్రథమసగఃసమావనాయ॥ ౩౭॥ గ॥ ఆదాయచదు
రావంచాపమారోవయతలిఖిమనలిఖిమ్॥ ౩౮॥ ప॥ నా
థోవిమోక్షునుదయుజ్జ్ఙనయావదేహపాథోనిధేరువరిపా
వకరూపమస్త్రమ్॥ సంతాపినీయనవారిమిషేణతావన్త
స్థానీనీకిముతవారుణమూలలమ్పే॥ ౩౯॥ ప॥ రుషావిలిఖిము

వకంపాథఇత్యమరఃఉపరిపావకరూపమస్త్రంప్రయోగవయతలనుసంధితవాన్
యదావిమోక్షుంకోదయుజ్జ్ఙ-నోద్యుక్తవాన్తావన్తదానీమేవమందాకి
నీవియద్గంగాసంతాపినీస్వప్రియతమస్యమహావిపత్తీస్సంప్రాప్తేతిసంతా
పవతీసతీనయనవారిమిషేణసేత్రాంబువ్యాజేనవారుణంవరుణదేవతాకం
సలిలాస్త్రమాలలంబేకిముస్త్రీకృతవతీకింజిత్రవతివిపత్తీనిమిత్రకస్యమందా
కినీబాష్పస్యబాష్పత్యమపహ్నుత్యవారుణాస్త్రైశ్చనోత్ప్రేయితౌతథాఆ
గ్నేయాస్త్రప్రయోగసంతాపయోః కార్యకారణయోః భిన్నదేశత్వాద
సంగత్యలంకారః - కార్యకారణయోర్భిన్నదేశత్వేన్యాదసంగతిరితిక్షణా
త్ - ఆయంచోక్తైశ్చైవగతఇహసంకరః - వసంతతిలకావృత్తమ్॥ ౩౯॥
గుణేతిగామవేదీగామేగుసారోదేవిఉదయింఉదతజ్వాలంవిలిఖింబాణ

మాగ్నో యస్త్ర మివ త్యగః- ఘృణిజ్వాలే అపి శిథే- పృషత్-రాణవిశిఖా ఇల
చామరః-లాఘవాత్ హస్తలాఘవాత్ జహతి త్యజతి సతి- జహలేశ్వ త్యవ్రత్య
యః- వారిధేః అంతరం మధ్యం కర్తృ-అంతరం పరిధానియే చాహ్వాసీన్
యోంత్ర రాత్న ని-కింశ మధ్యే వకాశే వేతి వై జయంతీ-రుజా ఉపతాపః-స్త్రీ
రుద్రజాహోపరాపిత్య మరఃపిద్భి దాదిభ్యోజ్జ్ ఆథ వారు శతీవేదనాభేదః
తయా ఆయతాన్యోదీ ఘృణిశ్వ సీతానినిశ్శ్వాస్సాయస్య తత్తథోక్తై ననక్ర
చక్రేణ కుంభికా పరపర్యాయ జలగహవ్యూహే నాకులం సంకులం-నక్రస్తు
కుంభీనశత్యమరః-రసాతలే పాతాళే వలంతో వలమానాస్త్రిమయః శతయో
జనవిస్తృతకాయాః మినవిశేషాః యస్మిన్ తత్తథోక్తం-రాజీవశ్శకుల స్త్రీమి
రిత్యమరః- అత్ర వలతేరనుదాత్తవైచిత్తీ జోషిగ్గురణేన తస్మాన్ త్యవ్రజ్ఞా
పనాత్పరస్యై వదనయోగః అతఏవ వలతేరాత్మనే వదమనిత్య త్యవ్రజ్ఞాపనాది
తివామనః- స్త్రీమితానిశ్చైష్టాః కుంభినో జలకరిణః యస్మిన్ తత్తథోక్తం కుంభీనస్య
శ్చిఖంజహతి గాఘ వేలాఘవాదజాయతరు జాయతశ్వ సిత
నక్రచక్రాకులమ్ । రసాతలవల త్రిమిద్రిమితమద్భుకమ్భునన
ప్రవిష్టపిరికందరంతరభ్రమంతరంచారిధేః ॥ ౮౦ ॥ ౧౫ ॥ తత్తథం
చ జలసింధిః క్షుద్రాచయంగా న్ద్రాచలస్య సహనోపిగరభదహనో
ష్టశాంసోధాపిచాప బగధావలేహ్యస్య శితి యురపిభాగః
వత్సిత్య పరశోః పరిశోషయస్తమం తరజ్ఞారమయ మప్రమే
వః విశేష్టైః కుంభీనోలోహితాహినివై జయంతీ-ప్రవష్టానిగిరికందరా
ణి మైనాకాదిపర్వత విలానియస్మిన్ తత్తథోక్తం చ తత్ తరభ్రంశ ఘృణితమ
జాయతజాతం చృగ్ధీవృద్ధమ్ ॥ ౮౦ ॥ తత్తథమితి ॥ తత్తథంతస్మిన్ తత్తథే అత్యం
తసంయోగైర్వీణీయా- ౮. యం జలసింధిశ్చ వాసింధిరపియంగాంతానలస్య ప్రశ
యకాలాగ్నేః క్షుద్రమక్షణోపకృతీతి కమణిషష్టి - ఏవము తరత్రాపిక్రష్ట
వ్యం-యం లాచనహనశీ లోపితమనహనేత్యచ్ - గరభదహనోష్టశాంసి
యరాత్మకుక్షినివాసస్య శేషాశీవివస్య వివజ్వలన పరితాపానాం వాసహ
నోమక్షణః- బాడబస్య బడబానలస్య యద్గా ధావలేహ్యం నిరంతరదృఢత
రాస్యాదనంగాధావలేవస్య శితిపారేదృఢదాహగర్వః- అవలేవ స్తుగర్వే
స్యాల్లేపనేదూషణేపిచేతివశ్యః- తస్య సోధాశిసహనేత్యచ్ భాగః వత్సిత్య
పరశోః జాషదగ్నిసితకుతాంగ్యబ్రాహ్మణైర్భస్యస్వనర్వంసహం దత్వాస్వ
నివాసప్రాధిక నానమయే ప్రయ కస్త్యేతిభావః - తిరిత్యః యంతిశీలో

తమతేస్సన్నంతాదుప్రత్యయః - అంగాగమయమగ్నిస్వరూపంతః
 రిశోవయంతవప్రమేయంఽవరిచ్ఛేద్యమానభావంశరవరంఽస్త్రోత్తమం
 మిషంనిమేషమాత్రమపికిముగచిరికాలమితిభావః-నవిషేహేనిచక్షమేస్వ
 రోదుస్సహస్యత్రాపికోపాతేశేన శ్రీరామప్రేరితస్యాస్త్రగ్రస్యఃకుంతే
 భావః॥ ౪౦॥ శరణమితి॥ అధాసహనానంతరంపిషజలసిధిఃసముద్రఃశరవ్య
 న్నానిదానంశరజనితాత్యంతసంతాపకారణం- నిదానంత్యాదికారణమిత్య
 యః-రామంశ్రీరామమేవశరణంరక్షకం - శరణ్యహుత్యత్రోత్తమరః
 గమప్రావ- గమిగ్లహ కుతవతిదిగ్యాశింక్యోత్త్రప్రాంతమాహ॥ పరు
 షీతి॥ జీవలోకఃప్రాణసమూహః-పరుషానిసహ్యాఃకూళాపాతోయస్త్వా
 త్తం- జలధరమేవసాధకాయతేనయాచయత్-అంజుమితిశేషః- యాచతవే
 శ్యధకః అతీస్సైత్యచ్యుతాగతిస్త్వంయుక్తమిథావః - అధకయాచ్చా
 నూమితిధాతుః - ఆధేమేధకాయతేరధాకయాసేయాచ్చావరోధియోరి

యంశరవరంనిమిషమపినవిషేహే॥*॥ ౪౦॥పిశరణమధశ
 రవ్యధానదానంజలసిధిరేవజగదరామనిషః పరుషకులిశ
 పాతమేవకింవాజలధరమగ్నమిదం॥ ౪౧॥ ౪౨॥౪౩॥ఆ
 గత్యచానుపదమువధీకృతచిత్త్యన్నిరంజనరాశివ్యధి
 తవేదోవజాతనుతభిర్నభిభవన్తియద్రఘునందనం॥*॥౪౩॥

గ॥ తదనుసంహితమమోఘంవైధాత్రమస్త్రీకుత్రచ
 తివచనాత్ - వైధవ్యైకణదృష్టాంఽలంకారః - త్రుప్పితాగ్రావృత్తమ్॥
 ౪౨॥ఆగత్యైతి॥ఆగత్యశరణంప్రాప్యచ-అనుపదమనంతరం* ఉపధీకృతఃఉ
 పాయీకృతఃచిత్రతత్పరాసింససంధోర్తస్సక్ - ఉపాయనమువగ్రా
 హ్యమువహారస్తథోవధేత్యమరః- వినితవేషంఅనుధతాకారః- వినయప్ర
 వీభావకృత్యధకః - ఉపజాతనుతిభిఃవిరిచితస్త్రోవైః నతిభిన్దమసాగ్ర
 రైశ్చ-రఘునందనమభ్యనందయత్ అతోషయత్ ఉపాయనస్త్రీనమసాగ్ర
 రైఃశ్రీరామస్యకోపోవశమంచకార- ప్రణిపాతప్రతీకారస్సంరంభోహిమ
 సంత్యనామిథావఃఆత్రసలిభిరంజిమవచనంలాసాంభక్తిగద్యారితయపూ
 ర్వకత్వంద్యోజయితధావిధానామేవశ్రేయస్కరత్వాత్ - తధాచక్షుః
 భూయిష్టాంతేనవఉక్తింవిధేమితి॥౪౩॥తదన్వితీతదనురఘునందనాభింద
 నానంతరంసంహితంధనుషియోజితంఅమోఘమవ్యర్థంవైధాత్రమస్త్రీం
 బ్రహ్మస్త్రీంవసచరాణామాభిరవముఖానాంపాపాత్తనాంధామనిని

౧౦౨ చంపూరామాయణేనవ్యాఖ్యానేయద్ధకాండః.

వాసస్థానేకత్రచకన్తింస్థిస్థురుసీమనిమరుదేశేనిపాత్యతాంవిసృజ్యతాం
మయాసలిలావప్తంభఃసలిలప్రబంధః సహ్యతేమృత్యుతేనప్రతీదానీమేవ
సలఃసేతుంవిదధా తువిరచయన్వీధమభిదధానోభాషమాణః సాగరభిశ్చ
షః-మందమందంమందప్రకారం-ప్రకారేణవచనస్యేతిద్విభావః-కర్త
ధారయవద్భవాత్సుపోలుక్ - అంతరధాదంతహితోభూత్ || ౪౪ ||
తతఃకింశత్రాహ|| ఆడిష్టాభిహరయోవాసరాఃరఘునందనేనఆదిష్టాస్సే
తునిబంధనాధంపర్వలానాహరన్వీర్యాజ్ఞప్తాస్సంతః-అష్టాస్వపిడున్తి
తానితిశేషః-త్రయోలోకస్సైలోక్యంపాతాళమత్యక్ స్వస్థోకాభిత్వర్థః-
చాతుర్యత్యాకదిత్వాత్సాన్విధేవ్యజ్-తత్రఅందితానిసంగతాఃమూల
మధ్యశిఖరాణియేషాంతానిత్యతిశయోక్తి-ధరంఠితధరావచాద్యద్-ధా
త్రిధరావగ్వతాక్షణాదాహరణానీతవంతః-తతఃనలేనసలిలేక్షిప్తే
యైఃధాత్రిధరైఃజలసంఘజలచాలతాంపరతాం-సవద్గన్తుజలచాలివం

వనచరధామని మరుసీమనిని పాత్యతాం సహ్యతేమయా
సలిలావప్తమృత్యుమృత్యేవసలవిదధాతుసేతుమివ్యభిద
ధానోమన్దమన్దమంతరధాత్ || ౪౪ || ప||ఆడిష్టారఘుపుంగ
వేనహరయోవ్యష్టాసుదిక్షాన్వాత్సైలోక్యభివృత్తముల
మధ్యశిఖరాన్ధాన్ధ్రీధరానాహరణః | యైఃకిష్టేన్సలిలేనేన
జలధిర్యాతోపిజమ్బులతాంధికాచ్ఛన్నచిరాయుర్ముకర
వయఃపూరైఃపుపూరేపునః|| ౪౫ || ప|| అగ్గజలధానిపేతుర
తదూరనిపాతవల్జలచరణవజీవనదగన్ధవశామధయః | స్ఫు

కోస్త్రీగ్రాదకదమావిత్వమరః-యాతోపిసర్ముకరవయఃపూరైరిగ్గరిప్ర
వాహైఃప్రవాహేసర్ముకరోర్ముకభిత్వమరః-అదిరాయశీఘ్రమేవనిగ-
చ్ఛక్తపవయంప్రాప్నువన్తిత్వరః-పునర్భూయోపిపుపూరేపూరితఃపూ-
రఃకమణిటిత్-అత్రాంబుధైఃవంకిలత్వనిర్ముకరవయః పూరత్యాసంబ-
ధేఃతత్సంబంధాభిధానాదసంబంధేనసంబంధరూపాతిశయోక్తిఃపూర్వో-
క్తయాసంసృజ్యతే-శార్దూలవిక్రీడితంవృత్తమ్|| ౪౫ || అథేతి|అథానంతర-
జలధౌ-అతిదూరనిపాతేనఅత్యంతవిప్రకృష్టపాతేనసుదూరావగాహనే,
వాదళతాంవిశేష్యణానాంజలచరాణాంసక్రాదిజలజంతానాంజీవ
నాంప్రాణినాంజీవనదః పునరుజ్జీవకఃగంధః ఆమోదోయాసాంతాస్తథి
క్తాఃమహాశామధయః సంజీవిన్యాదిలతావిశేషాః యేషాంతేతథోక్తాభి

జుప్రిహి:-స్ఫుటితానిపాతేనయోవేగః - తెనదళితాయాధరాసముద్రా
 ధారభూమిఃతస్యాంవిరాజతాంప్రకాశమానానాం అహిభ్రంగవానాం
 పాతాళవానినాంమహారగాణాంచపూతకరజైర్ముఖసిక్పావనమారు
 తైఃకుభితాః-క్షోభంప్రాప్తతాఃఅతవగుహఃగృహేభ్యఃకందరమందిరాం
 తరాశేభ్యఃఉత్థితానిర్గతామహాహరయోమహాసంహాయేషాంతేతథోక్తా
 గిరయఃపర్వతాఃనిపేతుఃపతంతిన్న-అత్రపూర్వోత్తరవాక్యస్థయోరసంబం
 ధేనంబంధరూపాతిశయోక్త్యసంసృష్టిః॥౪౬॥ అలక్షితేతితతోగిరినిపా
 తానంతరమిత్యర్థః-అలక్షితంఅదృష్టమహీధరగ్రహణంపర్వతస్వీకరణం
 యస్మిన్గుహమణితద్యధాధవతితథా-అస్ఫుటమైవణంఅప్రకాశనిక్షేపణం
 యథాతథేత్యతిశయోక్తిః-తథావిచిత్రతాఅశ్చర్యకరీభుటనాయస్మిక్కర్తృణి
 తద్యధాధవతితథా - అమునానలేనఅధిపయోధిపయోధావివిధక్రత్వి

టితధరాని రాజదహిభజ్జవ పూతకరణ కుభిత గుహగృ
 హౌద్ధితమహాహరయోగిరయః॥ *॥ ౪౬॥ ప॥అలక్షితమ
 హీధరగ్రహణమస్ఫుటమైవణంవిచిత్ర గిభుటనంతతోవిరచి
 తోనలేనామునా । అబోధిహరియూధపైరధిపయోధిసేతు
 ర్మహాచ్ఛవోభుజఇవాభయంజితనూభువోలమ్భయత్॥*॥
 ౪౭॥౫॥అనంతరమంతర్ముఖాభవవలీముఖాఃప్రబోధేనేవసే
 తుపథేనసంసారమివదుస్తరంతరజ్జిణీపతిమతీత్యసద్యవప్ర
 కాశంగిరీశంసు వేలమవ లోకయంతో ముహూర విందస్పర

ధేవ్యయాభావః- విరచితఃనిర్మితః-మహాకావ్యాంతః సేతుఃహరియూధ
 పైఃకపిశేష్టేఃనిజతనూభువః-స్వప్రతికాయాస్సీతాయాఃఅభయంభయా
 భావంఅగ్రాభావేవ్యయాభావఃలంఛయత్ప్రావయత్భువోభూదేవ్యాః
 భుజఇవేత్యత్ప్రేక్షా-అబోధిబుద్ధంబుద్ధతేకరైరిలక్షణాదీపజనేత్యాదినా
 చేశ్వరాదేశః-పృథ్వీపృథ్వీ॥౪౭॥అనంతరమితి॥అనంతరంసేతునిర్మాణా
 నంతరం-అంతర్ముఖాఃఅత్సనిష్ఠాఃయోగినభవవలీముఖాఃవానరాఃప్రబోధే
 నతత్వజ్ఞానేనేవసేతుపథేన-ముక్తురిత్యాదినాసమాసాంతోచ్ఛ్రయః
 సంసారంప్రసక్తకర్తృతాదిబంధురూపాంసంసృతిమివ-దుస్తరంతరీతు
 మశక్యం-ఈషద్దురిత్యాదినాఖల్పిత్యయః- తరంగిణీపతింసముద్రం-అతీత్య
 తీత్యావసవ్యస్తదానిమేవప్రకాశంచతుర్గాచరంభాస్వరంప - తస్యభా
 సాసర్వమివంవిభాతీఃత్రుతిఃసువేలంసువేలాఖ్యంప్రవృత్తంశోభనమర్యాచం

౯౦ చంపూరామాయణేనవ్యాఖ్యానేయుద్ధకాండః.

చ- వేలాభిరీరాభివృద్ధ్యోఃకాలమర్యాదయోరపితి నానాధకరత్వమాలా
యాం-గిరిశంవరవృతశ్రేష్ఠంవరమేశ్వరంచ- అవలోకయంతఃపశ్యంతఃసా
క్షాత్కు-ర్వంతశ్చముహూఃపునఃపునఃవరమనిర్వాచ్యమానందంసంతోషంబ్ర
హ్మనందంచఅవింకఞ్జాలభంత-అనేకేనెయముపమన్లానేపసంకీర్ణా॥ ౪౮॥
వలయితేతి॥రామఃవలయితతటదేనైరావేష్ఠితసాను ప్రదేక్షైఃవాహినీనాం
కపినీనానాం-సేనానద్యోశ్చవాహినీన్వైజయంతీనివేక్షైఃశిబిక్తఃఅవిరళా
నిసాంఞ్జాణచనగేఖామధ్యాన్వనశ్రేణ్యంతరాళానియస్యతంతథోక్తం-
పక్షిఃప్రోణేరేఖాస్తరాజయభిత్వవరఃకపికలకల్తైఃవానరకోలాహలైఃశి
ర్భమాణానాంఽదీగ్రమాణానాంకంఽరరామదీరాణాంగుహాగృహాణా
మంతర్వ్యగ్రప్రదేశః అతమకాంతధావ్రాహ్మణీకారాధేపిద్యుతభివి
శ్విః తితశ్చలిలాకోలాహలాగహిష్టుత యుగం రాస్తధాకుపితాశ్చయే

మానంఃమః॥ గంగాః పవయశతదేవైర్వాహనీనాంని
 నేతైః నిరళతవనరేభామ్యమధ్యాస్తరామ్ | కపికలకళీర్య
 తగ్రస్తరామన్విగాస్తస్ఫులితశ్శతసంహత్రస్తవేలం-సువేలం,
 రః || K || పదసుదశమభోషశుకమభాదలైః తజలధిమధి
 గతసువేలారమం రామంనిశమ్యవప్యగమగమనాయరఘు
 నాయకబలమనుప్రయాతయోర్విదితృషణప్రేరణాకపి
 తకపిల్ కనియస్త్రానితాస్త్రానిస్త్రయోవన్నాధార
 దాశరథివిమోచితప్రాణయోశ్చకసారణయోర్వచనా

సింహాస్తేభ్యఃత్రస్తాఃభీతాఃవలాంలక్షణయాతటవర్జితవోయస్యతం
సువేలమధ్యాస్తాధిష్ఠితవా అధినీకస్థాసాంశివేన్గృత్వం - మాలినీ
వృత్తమ్॥౪౯॥ తదన్వితితదనుసువేలాధిస్తానానంతరం - దశమఖోరావ
ణోపిశుకముఖాత్ శుక్యాదుతప్రణధిచచనాత్ అలంఘితజలధింసేతు
మారేకానిక్రాంతవారిధింలధిగతసువేలారామంలధిష్ఠితసువేలాచలో
గృహం-రామంనిశవ్యక్తశ్చైవ్యసవ్యగవగమనాయసవ్యోష్ణనార్థగఘ
నానగస్యబంధుచైవ్యమృత్యుప్రచూలియోఃగత్యోఃతథావిధితంత
ద్వైత్రాంతజ్ఞానస్యాస్త్యిషిదితి-అశ్శాతద్యచ్ఛ్రవ్యయః సచాసౌజ్ఞేష
గచ్ఛతస్సమేతేనరామగ్రేషిలావతౌగూఢభురుషౌగృహ్ణోఽవ్యమిహ
దనయామితిస్యగృహ్యపిహాస్యవాననివహస్యయంత్రణేనతత్త్వ
తనిమృతే-తేభ్యః నితాంతభిన్నయోఃఅత్యంతః, మావన్నయోఃతతః

వివన్నాధారణితకరక్షకేణదాశరధినావిమోచిత ప్రాణయోఃత్యాజిత
 జీవనయోఃశుకసారణయోఃగూఢపురుషయోః-వచనాద్వానరబలంససమ్య
 గ్బ్రష్టే బంధముక్తౌ పునరావామాగతావిశ్వేవంభూతవాక్యాదుదగ్ర
 మున్నతంప్రాసాదంహర్త్యమాసాద్యఅధిరుహ్య-ప్రత్యేకశఃభాగతఃతా
 భ్యాంశుకసారణాభ్యాం-ఆవేద్యమానాన్జ్ఞాప్యమానాన్-ప్రవర్తమా
 నాన్వర్ధింప్రాప్నువానాన్సమరసన్నాహమతీన్యధాన్నధాబుద్ధిర్యే
 మాంతాన్స్లవగసేనాపతీన్సుగ్రీవాంగదాదిసేనానాయకాన్-అభిధీరత
 యాలత్యంతంభీరతయాహేతునాసావధీరణంసావజ్ఞంఅవేక్షమాణఃఅ
 వలోకయమానఃతథాప్రతిపక్షస్యబలప్రశంసినౌశత్రుస్త్రిన్యస్తావకాపుభావ
 పిశుకసారణాచక్షపేక్షమాణఃఃపూణాంప్రతికూలానాంయుద్ధాగ్ధమభిధా
 వతాండభాభ్యాంసదృశంనామవక్తుమప్రస్తవేస్తవమిత్యాదినాగర్హమాణా

త్పాస్రిసాదముదగ్రమాసాద్యప్రత్యేకశస్త్రదావేద్యమానా
 న్న 9వధ౯మానాంతస్సమసరన్నాహమతీన్స్లవగసేనాధిప
 తీనభిధీరతయాసావధీరణమవేక్షమాణఃప్రతిపక్షబలప్రశం
 సినాపుభావప్ర్యపేక్షమాణశ్శార్దూలప్రభృతిభిఃప్రణిధిభి
 రవగతాశేషవృత్తాస్తతాస్తస్సుచీరమనుచిస్తయస్తన్తికా
 సీనమతివినయప్రహ్వంవిద్యజ్జిహ్వసుపహ్వరేకిమప్యభిధా
 యసాధాదవతతార॥ * ॥ ౫౦ ॥ తత్త్వణంచక్షుణదాచరో
 నిదేశాన్నిశాచరవతేరాశరధిశిరస్సశిరంధనురపినిర్మాయ
 మాయానుభావాదాహవానీతమిత్యభిధాయచపురోని

ఇత్యర్థః-తథాశార్దూలప్రభృతిభిఃప్రణిధిభిర్గూఢపురుషైఃఅవగతాశేషవృ
 త్తాంతఃజ్ఞాతాఖిలస్తైస్సప్రవృత్తిః-వార్తాప్రసృత్తిగ్వృత్తాంతఇత్యనురః-అ
 తేవతాంతఃఖిన్నఃసుచిరమనల్పకాలంఅనుచింతయన్నేతద్విజయేకడపా
 యోభవేదివిచారయన్-అంతికాసీనంనికటవతిన్సమతివినయప్రహ్వంఅ
 త్యంతవినయేననమ్రంవిద్యజ్జిహ్వంనామకంధిస్తహమానావినంరాక్షసం
 ప్రతిక్షపహ్వరెరహసీఅవ్యయమేతత్కిమపికించిద్యచనంఅభిధాయనూనూ
 కల్పితంరామశిరఃసంధనుఃప్రదశ్యన్సీతాంప్రలోభయేత్వేవంభూతంవాక్య
 ముక్త్యేత్యర్థః-సాధాదవతతారఅవరూఢవాన్॥ ౫౦ ॥ తత్త్వణమతితత్త్వంత
 స్త్రిక్షుణ్ణక్షుణదాచరోపివిద్యజిహ్వఃనిశాచరవతేనిదేశాన్రావణాజ్ఞావ
 శాన్గేతోః-నూనానుభావాన్నిజమోహసశక్తీసామర్థ్యాత్దాశరధేఃప్ర

రామస్యశిరఃసశరంసబాణంసమశ్చనిర్తాయప్రకల్ప్య-ఆహవాత్ యథా తే
ఆనీతమితీతమభిధాయఉక్త్వా-పునః సీతాయాలగ్నసిధాయసిక్ష్ణిపృచసిదా
శ్శునఘర్జితశయేనగ్రీష్మకాలప్రయక్తోమ్నాధిక్యేనసంతాపినంపరితప్యమా
నాం-నిదాఘాగ్రీష్మకాలేస్యాదుష్ణస్వేదాంబునోరపీతివిశ్వః-వాసంతీంమా
ధవీలతాం-వాసంతీమాధవీలతేత్యమరః-వైద్యతానలఇవేత్యవమా- చిర
కాలవిరహేణబహుకాలవియోగేనవిహ్వలీకృతాంమైథిలీమాకులీచకారఆ
కులీకృతవా- తదేతన్నఖిలవణోపరిషుసలాఘాతప్రాయంచండభానుసం
తప్తాయదవానలవేష్టమానరూపంచాఘాదితిభావః-॥౫౧॥తత ఇతి॥తతస్తవ
సంతరంపతిదేవతాపతిప్రతాసామైథిలీ- ముగ్ధమూర్ఛితాపునః ప్రబుద్ధా
బోధంప్రాప్తానతీ-అనార్యంమాయాకంతత్సధన్యైరస్తథ్యం యథార్థమితివి
చార్యపర్యదేవయతవ్యలాపీత్-విలాపఃపరిదేవనమిత్యమరః॥౫౨॥తత్ప్రీకా
రమేవాహ ॥ రక్ష ఇతి॥ రక్షసో రావణస్యఅవరోధవసతింఅంతఃపురావస్థా

ధాయనిదాఘాతిశయసంతాపినంవాసంతీమివవైద్యతాన
లశ్చిరకాలవిరహవిహ్వలీకృతామాకులీచకారమైథిలీమ్॥*॥

౫౧॥౫॥తతఃప్రబుద్ధాచసాముగ్ధాపునస్తథ్యమితివిచార్యత
దనార్యంపర్యదేవయతవతిదేవతా॥*॥౫౨॥వ॥రక్షోపరోధ
వసతింరజనీచరాణాంరక్షోపరోధమపిరావణభత్సనంచ॥

సర్వంసహేయదువలమ్బధియా సవీవంసర్వంసహేభవతి
సంతత్యంతదురవస్థాపాదినీమిత్యర్థః-శుద్ధాంతశ్చావరోధశ్చేత్యమరః-రజ
నీచర్యశ్చరజనీచరాశ్చతేహంఅతిథయంకరాణామితిభావః-పునాస్త్రియే
త్యేకశేషః-రక్షయాగుప్త్యాయఃఉపరోధోనిర్బంధః తమపిరావణస్యతిలో
కకట్టకస్యభర్తృసంతర్జనంచేతీసర్వంయస్యశ్రీరామస్యఉవలంభధియాప్రా
ప్త్యాశయా-సహేమృష్యామి-సహమర్షణేటన్తజ్జేస్తఃశ్రీరామఃఏవమిత్యంభు-
తఃచిన్నగీర్షోజాతఇత్యర్థః-అధాపిసర్వంసహతఇతిసర్వంసహేహేసర్వం
సహేవసుమతి-సర్వంసహేవసుమతీత్యమరః-భాతీతిభవతిహేభవతిపూజ్యే
భాతేర్జవతురిత్యేణాదికోడవతుప్రత్యయః-ఉగితశ్చేతీజీవ-సీతాస్వయమిత్య
ర్థః-జీవతిప్రాణా- ధారయతిహంతవీతద్దర్శనసమకాలమేవప్రాణనిష్కా
మణెనభావ్యేతధానఘాతమిత్యత్యంతవిరోధఇత్యర్థః-సర్వంశహాయః-
ర్వసాక్షిత్వాన్నిజమాత్మత్వాచ్చతాం సంబోధ్యఇద్దంవిలాపీయక్తవః
తిభావః- అత్రపురోవ్యత్రవ్యాకృతయోరనుప్రాసయమక విశేషయోస్య

సృష్టిః॥౫౩॥ ఇతీతి॥ ఇత్యేవముక్తప్రకారేణ అత్యాహిత మత్యావిభీతబుధ్యా
యద్వా అత్యాహితేజీవి తానపేక్షితవ్యాపారేయమతిస్తయాసమేతాం
తాదృగ్బుద్ధిమతీమిత్యర్థః - అత్యాహితం మహాభీతికర్తవ్యజీవానపేక్షితమిత్య
మరః-ఎతాంసీతాంసద్యఃఅవిలంబేనైవ అన్యథామహాసన్ధస్సాన్యదితిభావః-
ఆసాద్యసన్నిధాయహేసఖిప్రియే - సఖ్యశిశ్వితిభాషాయామితిజ్జేష్-హే
వై దేహిమైథిలిమేమహ్యంవచః-దేహిమాంప్రతిపదస్వేత్యర్థః-తథామమమే
వచః-మయావత్సమాణంవాక్యమిత్యర్థః - విధేహికురుమదీయవచనంప్ర
త్వాసమాహితమనస్కాభవేత్యర్థః-కింతద్వదృశ్యతలహ-ఇయంవతః
మానాదశావ్యామోహావ స్థాకథంకుతఃసకథమపీత్యర్థః - కింతుసేయంశి
రోధనురాద్యాహరణక్రియాదశాననేనమహామాయావినారావణేనకృతా
ప్రయుక్తామాయాహిఃప్రంభలు-ఏతస్సగ్వంవిబుధ్యేత్యర్థః- హిరవధార

జీవతిహస్తసీతా॥ * ॥ ౫౩ ॥ X॥ ఇత్యేవమత్యాహితమత్యాస

మేతామేతాంసద్యసాద్యసఖివైదేహిదేహిమేవచోమమ

వచోవిధేహీకథమియందీనాదశాదశాననకృతామాయా

హిసేయంమాయాహిమనసివైధుర్యమఖిలజగతీధుర్య

భుజబలాభిరామేరామేపికిమిదమనార్యంవిచార్యమితి

భావమాణానవీనాసారనివ్యందినీకాదచ్చినీవఘర్తో

ద్వేగినింకేకీనింసరమాచిరమాశ్వాసయామాస॥* ५౪ ॥

ప॥ అథనిగదితనీలింముచ్చముఖోచ్చిసీతామవిరతరణక

ణేఅతఃమనసివైధుర్యంవైక్లబ్యంమాయాహిమాప్రాప్నుహి-కుతఃఅఖిల

జగతీధుర్యంసకలలోకధురంధరం - ధురోయజ్ఞకావితీయత్ప్రత్యయః-య

ద్భుజబలంచాహుపరాక్రమఃతేనఅభిరామేకమసియేరామేఅనార్యంతుచ్చ

మిదమేతత్ శిరచ్ఛేదాదికృత్యంవిచార్యకింవిచారితుంయోగ్యంకింసచిచార్య

మేవేత్యర్థః- అత్యంతవిరుద్ధత్వాదితిభావఃఇత్యనేప్రకారేణభావమా

ణాసరమావిభీషణపత్నీసవీనాసారనివ్యందినీప్రత్యగ్రజలధారావర్షిణీకాం

దంబినీమేఘమాలాకాదంబినీమేఘమాలేత్యమరః-ఘర్తోద్వేగినింగ్రీష్తోష్ట

పరిక్షిప్తాం- ఉద్వేగస్తిమితేక్లేశేభయేమందరగామినీతికర్తాగ్లవః- కేకీనీమివ

మయూరీమివచిరమాశ్వాసయామాసఉపలాలితపతీ-ఉజ్జీవితవతీత్యర్థః॥

౫౪ ॥ అథేతి॥ అథమాయాప్రయోగానంతరంఅవిరతరణకండ్వబహుళే

తరససురాభినవేశేనభీషణఃసద్యాదిత్వాల్పృటా- అయంరావణస్సీతాంశ్రీ

విణభావకర్తృణారితిచిన్ సమనంతర మేవమహారణేనివత్య పునరాగంత్యూ
 ణాంరాక్షసానామత్ర ఏక మేవద్వారంచేత్ మహాసంకటం భవిష్యతీతి ధి
 యాయమద్వారపాలకాః సర్వాగ్గృహిద్వారాణిశీఘ్రముద్ధాటితకవాటాన
 చకురిత్యర్థః - రాక్షసానాం పాపిష్ఠానాం యమపురప్రవేశనై యత్యాదితి
 భావః-మృత్యు స్తేషామతిసన్నిహితోభూదికఫలితార్థః-లోకతావదజ్ఞఃస్వ
 రక్షణార్థంకేవలంవృధావ్యాప్రియతే భవితవ్యస్యవివత్సాదికంతావ్వవశ్య
 కతయాస్వయమేవభవతిసనై తేజ్ఞానంత్యహోమాధాః పశవ ఇవశోచ్యా
 ఇహితాత్పర్వార్థః-సంయమనీకవాటోద్ధాటనానంబంధేషు తత్సంబంధోక్తేర
 తిశయోక్తిః-వసంతశిలకావృత్తమ్ ౫౭ ॥ తత్క్షణమితితత్క్షణంతస్తికక్షణేల
 క్షణాగ్రజఃశీరామః- సుగ్రీవేణసహఉపలక్షణమతత్ సర్వైరపివానరైస్స
 హేత్యర్థః-సువేలాచలకూటంసువేలాఖ్యగిరినిఖరషధిరూఢోధిష్ఠితస్సక్రతి
 కూటఇత్యవనీధరఃపర్వః-రాజాచగమ్యతేతస్యమాడామణింశిరోరత్నంత్రి
 స్త్వరితమస్తకరాజధాన్యాముద్ధాటితాభిరుదభావికవాటికా
 భిః॥౫౭॥౫౮॥ తత్క్షణంలక్షణాగ్రజస్సుగ్రీవేణసహసువేలా
 చలకూటషధిరూఢస్త్రికూటాచనీధరమూడామణింసింహళ
 ద్వీపకమలతగ్నికాంనిగ్ధాణకౌశలం విశ్వకర్మణానివేశదరిం
 నిశాచరహరీణామనవరితబంధీ కృతామరపురస్థిచాప్సనదీ
 కూటాచలశిరోభూషణాయమానామిత్యర్థః - రూపకాలంకారఃసింహళ
 ద్వీపఇత్యష్టాదశద్వీపేషుప్రసిద్ధోయోద్వీపఃఅంతరీపం*ద్వీపోస్త్రీయామం
 తరీపమిత్యమరః - ద్విగతాఅపొలస్త్రిన్నితిద్వీపఇతివిగ్రహః సుప్సపేతిస
 మాసఃఋక్పూరిత్యాదినాసమాసాంతోకారఃప్యంతరుపసగ్రేభ్యోవఈచి
 తీకారాదేశః - సఏవకమలంతస్యకణికాంబీజకోశికాంపరమశోభావహ
 తయాతన్తస్యవతికసీమిత్యర్థః- అత్యైకదేశవత్యశ్శిష్టపరంపరితరూపకంవి
 శ్వకర్మణోగీర్వాణిశిల్పిసంవిశ్వకమాది సగరేతథాగీర్వాణిశిల్పినీవై జ
 యంతీ-నిర్మాణకౌశలంరచనాచాతుర్యంవిశ్వకమణాయావత్సకౌశలంని
 ర్మితామిత్యర్థః-అత్రకౌశలతత్కార్యయోర్ధేదేవ్యభేదోక్తేరతిశయోక్తిః
 ఏతేనాస్యాసాధారణిల్పిసౌప్యసంపన్నస్వంసూచ్యతే నిశాచరాఃరాక్ష
 సాఃత ఏవహరయఃసింహఃతేషాంవేశదరింనియతని వాసగుహామీరూప
 కం-అనవరతంనిరంతరంబందీకృతాఉపగ్రహీకృతాయా అమరపురంధ్యైః
 సురసుందర్యఃతాసాంబాప్సైర్వైతాంబుధిః బాహ్నినేత్రాంబుధూష

యోరిత్యభిధానాత్-నద్యేవమాతాయేషాంతాని నదీమాతృకాణీనద్యంబు
జీవదేశభూతానీత్యర్థః- దేశోనద్యంబు వృష్ట్యంబుసంపన్నప్రహీపాలితః।
స్యాన్నదీమాతృకోదేవమాతృకశ్చయథాక్రమమిత్యమరః - తాస్యవవనసీ
మంతరాణిఉద్యానప్రదేశాంతరాళానియస్యాస్తాంబందీకృతసురసుంద
రీబాష్పంబుప్రవాహపరిపూరితోద్యానవనమధ్యప్రదేశామిత్యర్థః-అత్రా
సంబంధేసంబంధరూపాతిశయోక్తి - నిరంతరవనవరతం సేవార్థంరావ
ణోపాసనార్థంసమాగతస్యసంప్రాప్తస్యదిక్పాలకులస్యఇంద్రాదిదిగ్విశ్వర
సంఘస్యయేమాతంగాః- ఐరావతాదిమత్తగజాఃతేషాంమదాంబునాపంకి
లఃపంకవాక్చాఘ్యంగణోన్యంగోబహిర్భవచత్వరప్రదేశోయస్యాస్తామి
హిహిహివదతిశయోక్తి- ఉత్పంగోముక్తసంయోగేవశుస్యూర్ధ్వతలేపితేఽత్యు
త్పలమాలాయాం - పంకిలేత్యత్రపిచ్చాదిత్యాస్తత్సర్పిణీయథిలచ బాహ్యే
త్యత్రబహిదేశవపంచజనేభ్యశ్చేతివక్తవ్యాత్ వ్యభిలంకామలలోకమా
మాశ్యకోవవనసీమాంతగాంనిరంతరసేవాసమాగతదిక్పాలకు
లమాతంగమదామ్బుపజీ-లబాహ్యజ్ఞతోత్సక్తాంలజా-
మలలోకమానస్తత్రచై-త్రసమున్నతంసౌధమధివనస్తం
సస్తమసమివసదేహబంధుమన్విసరోదస్తవిమలముకాతవ
సంతవేత్తమాణితత్రలంకాయాంచపిత్రయేకస్త్రిన్పదేశే- సమున్నతమ
త్యున్నతంసౌధంప్రాసాదమిత్యర్థః-ఉపాస్యధ్యాజ్యవఇతికమత్వంలధివ
సంతంలధితివంతంసదేహబంధంసూతికమత్ - సంతమసంవివగంధకా
రనివస్థితమిత్యప్రేక్షా- ధ్వాంతేగాఢేంధతమసంక్షేపేవతమసంతమఃవి
షక్సంతమసమిత్యమరః- దేహబద్ధమితిపారెగృహీతశరీరమిత్యర్థః - వాహి
తాగ్నాగ్నిదిష్టిస్థిస్తాయాః పరనిపాతః- వాహితాగ్నాగ్నిరాగ్నోగ్నిః
అంతికవరేణపార్శ్వకతికానా - ఉదస్తముష్టిప్తయద్విమలముకాతపత్రం
స్వచ్ఛతరమాక్షిచ్ఛత్రంతన్నిభాత్తద్వాజాత్ - వ్యాజ్ఞేనిభోనాశదృశే
త్రిష్వధోవాచ్యలింగకావితినానాథకారత్నమాలా- సతారకేణలక్ష్మిన్యాది
నక్షత్రయక్తేనవిభావరీపతిశాచంద్రేణసేవ్యమానముపాస్యమానమివేతి
సాపన్నావోస్పేత్రితా- విసూనేనసంచగంతీతివైమానికాః-ఇవాఃచరతీతి
క్-తేషాంపథూభ్యాంరమణీభ్యాంవిధూయమానం పార్శ్వద్వయేపిసంఖీ
జ్యమానంయద్ధవళచామరద్వంద్వంపాండరపాలవ్యజనయుగళం తెనశోభి
తంప్రకాశమానమతపవలభితఃఉభయతః ఉయపార్శ్వయోరిత్యర్థః-చలి

తావ్రస్వతోమందాకినీపరీవాహకా గంగాప్రవాహకాయస్యతంతథోక్తం-జ
 లోభ్యాసాఃపరీవాహకైత్యమరః-అంజనాచలంజలశైలమివస్థితమిత్యభూ
 తోపమాణత్వేత్తేవామతభేదాత్ అఖిలజగతాంసమస్తలోకానాంయావి
 జయవణావళీయఃవిజయజ్ఞాపకాక్షరవిన్యాసాఃతస్యతనిర్నాయకైఃతా
 దృగ్భాగ్భిజన్తైరిత్యర్థః- అతపవభాగ్భిమదలంకారః అనేకసమీకేషుఅ
 సంఖ్యాతరణేషుఅభిఘాతైస్సంప్రహరైర్నగ్నానిసుదూరంప్రవిష్టానిఅతప
 భగ్నానివిదళితానియానిపరావణవిమాణకులికాగ్రాణిభంగదగదంతవజ్ర
 ముఖాఃతైరుత్క్రిణం విక్షిప్తంవిశాలంయద్యశస్థలం తత్ఫలకమివయస్య
 తం ఆనీలతమాలసచ్ఛాయంసమంతాన్వినీలతాపింఢగుచ్ఛసమానకాంతిమ
 భినవలోహితవత్ ప్రత్యగ్రశోణితవత్ పాటలః అరుణఃపటఃసోఽపచ్ఛా
 డితోఽనితావనతంతథోక్తం-దుధిరాస్పన్ధోహితానరక్తవృతజశోణితమిత్య
 మరః- అతపవసంధ్యారాగేబంధురంసుందరగరం-బంధురంసుందరేనప్ర

త్యనిభాత్సతారకేణపిధావరీపరిశేచనేవ్యనూనంనైమాని
 కవధూవిధూయనూనధవళీచామర ద్వస్త్యశోభితమభితశ్చ
 లితమందాకినీపరీవాహమివాజ్ఞానాచలమఖిల జగద్విజయవ
 ణావళీమతినౌకాయతైరనేకసమీకాభిఘాగమగ్నభగ్నై
 రావణిమానులికాగ్రైరుత్క్రిణాపిశాలవతుః స్థలఫలక
 మానీలతమాలసచ్ఛాయమాచ్ఛాదితాభినవలోహితవత్పా
 టలపటంసన్ధ్యారాగబంధురంకంధరమివదదశకదశకంధ
 రమ్॥*॥౫౦॥ప॥ కోపాచుత్పతతస్తదాహరివళిః కోటిర
 ముత్పాటితంచక్రేనైర్వృతనాయకస్య సుస్పృహిచక్రేచక్రైభీష

ఇత్యమరః- కంధరమంబుధరమివస్థితమిత్యశ్చేప్రితాడపమావా- పుంసికః
 కంశిరోంబునోరిత్యమరః- దశకంధరంరావణందదశక॥౫౦॥ కోపాదితిత
 దారావణదశకసమయే- హరిపతిర్వానరేశ్వరస్సుగ్రీవః-కోపాత్తదశక
 నజనితామహాకథోఃఉత్పత్తిః రావణాధిష్ఠితసాధముద్గితేతిశేషః- హ
 తంతరావణంయుగ్ధేదశకనాచవధారయేతి ప్రీరామాయణవచనాత్ - ప్రీ
 రామస్సద్ధాస్వోక్తచిధంసమధాఇతుంసత్వరముత్థితఇత్యర్థః- నైర్బు
 తనాచుకస్యరతుః పతేరావణస్య- నైర్బుతోయాతురతునీత్యమరః- కో
 టీరంమకుటముత్పాటితంచక్రేఆకృష్టభువినిపాతయామానేత్యర్థః- ఆకృ
 ష్టభుకుంచీకంపాతయిత్వాసతచ్ఛునీతిరామాయణవచనంతథావైభీష

ణంవిభీషణసంబంధినంకోటిరంసుదృఢేచక్రేస్తుషుదృఢీకృతవాక్ - అభూతత
 ద్భావేద్వీ:రావణకోటిరవిఘటనేనవిభీషణకోటిరసంఘటనంనిశ్చితంచకా
 రేత్యథాఃఅత్రభవిష్యదథాత్వేపిసిద్ధపదనువాదాద్భూతార్థప్రయోగః-
 అథతత్ప్రగమావమానకుపితేనసంప్రపథమఅద్యస్తస్యగ్రమఃతావత్ప్రగం
 తంకుత్రాపిభంగాధావాత్తేనావమానేనఅవజ్ఞయాహేతు నాకుపితేనకుఢ్ధే
 నైతేనరాజణేనసహాయధ్వాముష్టితలప్రపఃరైర్ద్విచిత్రగతివిశేషైర్దుర్బం
 కృత్వాతతఃఅస్యరావణస్యమాయాంమాయాబలసమాశ్రయారంభంబు
 ధ్వాజ్ఞాత్వపునఃపూజయోపి- కోమలగుణగ్రామంరమణీయసకలసద్గుణా
 భిరామంరేరామంజగామప్రాపతధాచరామాయణం - ఏతస్మిన్నంతరే
 రహిమామాయాబలమధాత్తనః! ఆరబ్ధముపసంవేదేజాత్వావైవానరాధిపః॥
 ఉత్పపాతతదాకాశంబితకాశీజితన్తమగతి - ఆత్రాతివిస్తరేణవక్తవ్యాధక్
 స్యసంక్షేపేణకథనాత్సంక్షేపసామగుణః - లక్షణంతూక్తంశాదూకాలవి

ణమ్ । యధావృతత్ప్రగమావమానకుపితేనైతేనబుధ్వాత
 తోమా యామస్యజగామతో మలగుణగ్రామంస రామంపు
 నః॥౪౯॥౫॥ తతోవిరచితతత్సహసోపాలమ్భవిధినాదాశ
 రథినా సంమస్త్యమన్త్రిభిస్సమాదిష్టస్సాధిష్ట భుజశౌర్య
 శాలీవానినన్దనస్సలీలం సాలముల్లఘ్నైలక్షాఃప్రవిశ్యసిక్య

క్రీడితంస్మత్తమ్॥౪౯॥ తత ఇతి॥తతస్తదనంతరంతస్య సుగ్రీవస్యయత్సహ
 సంరావణోవర్త్యతనరూపమవిచారకృత్యంతస్యోపాలంభః॥౫॥-నిందా
 వచనరచనాసురచితఃకృతఃయేనసతథోక్తేన-తథాచ రామాయణంఅసం
 మంత్యమియాసార్థకంచదిదంసాహసంకృతం! ఎవంసాహసయక్తాదిన
 కుర్వంతిజనేశ్వరాభివిరచితసుగ్రీవోపాలంభేనేత్యర్థః- యస్సనిందపా
 లంభగ్యము:- దాశరథినాత్రీరామేణకన్త్రమంత్రేభిస్సుగ్రీవవిభీషణౌర్య
 మాలైస్సహసంమంత్యమిదూతప్రేషణస్యరాజభమకత్వాత్సమ్యగ్విచా
 ర్యసమాదిష్టః- గత్వాసామ్యదశగ్రీవంబ్రూహిమదవ్వనాదిదమత్యాదిసాల
 జ్ఞప్తఃసాధిష్టేనబాధతరేణభుజశౌర్యేణదాహువరాక్రమేణశాలతేభీష్టమ
 తితథోక్త- బహుళమభిష్ట్యైతిణినిఃసాధిష్టైత్యంతికబాధయోనోకదసా
 ధావితినాధాదేశః- వాలినందనఃఅంగదఃసలీలంసవిలాసంసోత్పతసపాఠః
 వమిత్యర్థః సాలంసాకారముల్లంఘ్యఅలిక్తమృప్రాకారోవరణస్సాలః
 త్యమరః- లంకాంప్రవిశ్యైశ్యంకోనిగ్భీకస్సక్- నృశంసంపాదినంతని

౧౦౦ చంపూ రామాయణ సవ్యాఖ్యానే- యద్దకాండః.

చరవతిం రావణం- ఇతివత్సమాణప్రకారేణ శశంస ఉవాచ॥౬౦॥ తత్ప్రకా
శమేవాహ॥ సోహమిత్యాదివచభిః-తత్రాదాకస్త్యంకస్యవాదూతభిత్వా
కంకాయామాహ-హేపాలస్త్యసంప్రసిద్ధోహంతస్విద్యునిశ్వాసానాంతా
వకోచ్చాస్వాసానాంగంధఃఆమోదఃసంబంధోవాస్యాస్తీతథోక్తం-నిజవా
లధిమండలంస్వక్రియవాలవలయంయస్యతస్యవాలేనత్వాంబిభ్యక్తేనీక్షీ
ప్రవతభిత్వర్థః- గంధోగంధకఆమోదేలేశేనంబంధగర్వయోరితీక్ష్యః- స్త
వంగమవతేవానినః తనయతథామాందూషణఖరత్రిశిర సోముఖానిము
ఖ్యామేషాంతేషాంరాక్షసానాం-ముఖంతువదనముశ్యేతోత్రేద్వారాభ్యు
పాయయోరితియాదవః- కాలస్యలంతకస్య - కాలోదండధరత్సాధదేహో
వై వస్వతోంతకభిత్వమరఃఃఘృవతేఃశ్రీరామస్యదూతమవధేహీజానీహినిజ
స్వరూపకథనావదేశేనతదీ యమర్చోద్ధాటనమిద్ధంకృతవానిత్వర్థః-వసంత
తిలకావృత్తమ్॥ ౬౧॥ రక్షభితి॥ హేరక్షఃపతేరఘవతేఃతృప్తీయంనయనంశ్చ

జోగ్నృశంసమితశశంసనిశిచరపతిమ్ ॥ ౬౦ ॥ ప॥ సోహంస్త
నక్లమవతేస్తనయస్త స్వక్రియనిశ్వాసగధి నిజవాల ధిమల్లల
స్య॥ కాలస్యదూషణఖరత్రిశిరోముఖానాంపాలస్త్యమాంర
ఘృవతేరవధేహీదూతమ్॥ ౬౧॥ ప॥ రక్షఃపతేరఘవతేర్న
యనంశ్చతీయ మాస్క-స్థనీయమితిహమనుషేకశత్రుత్వమ్॥ అ
మౌజుమిత్యుక్తకసంభవమతీకమౌజుమేం దాశీనిమధుకర

తీయనేత్రరూపమిత్యర్థః- అతఏవరూపకాలంకారః- ఎతేనరామస్యాశ్యం
తప్రేమాస్సదత్వంరావణస్యాపీదూరాక్రమత్వంసూచ్యతే - కళత్రంభా
ర్యాంసీతాం-కళత్రంశ్రోణిభార్యయోరిత్యమరః- ఆస్కందసియమాక్రవణీ
యమితిమనుషే ఆవబుధ్యసే హాఆత్మవినాశహేతుభూతేయ మితిసజానాసీ
తివిషాదభిత్వర్థః- హావిషాదశుగార్హిష్విత్వమరః-కథమివమదేనలంధోవినే
కశూన్యః-అతఏవమందాశీనిమధుకరః వియద్గంగాసంచరణీలోభ్యంగఃతు
శబ్దోవ్యవచ్చేదకః-శంభోఃత్య్రంబకస్యలభికసంభవంలలాటస్తం- లలాటమ
భికంగోధిరిత్వమరః-ఆతీలగాన్వృత్తకంనేత్రంఅంభోజమితియధామనుతే
తద్వత్సోప్యాత్మవినాశహేతుభూతమేతదితిసజానాతీత్వర్థః- మందాశీనిగ్ర
హణంకనకక మలసంభవేనతత్సాదృశలలాటనేత్రే అంభోజభ్రాంతిజన
సాధకమిత్యవగంతవ్యం-ఉపసూలంకారః॥ వృత్తంపూర్వవత్-వక్తవ్యాం

తరమపివిద్యతే ఇత్యాహ॥ కించేతి॥ ౬౨॥ తదేవాహ॥ ఎకమితి॥ హే దైత్యేంద్ర
హైహయసం భవాత్ కాతకవీర్యకృతాత్పరిభవాత్ - కారాగారనిజేవ
రూపలిరస్కార్థాద్ధేతోః॥ అనాదరః పరిభవః పరిభావస్తిరస్కీయేత్యమరః
ఎకంపితామహముఖంష్టానంభిన్నమతులనం దనస్యపరిభవస్సంప్రాప్త
ఇతితేజోహీనమభూదిత్యర్థః-తథాలవినయాత్ లోకవిద్విష్టాచరణరూపశ్వ
దీయదుగ్ధయాత్ ద్వితీయంముఖంష్టానంతథామేమమ తాతేనపిత్రావాలి
నాఅహిలాద్విరచిలాదైవ్యకృతాత్ - వాలేననిబధ్యకతునిజేవణరూపాద్వి
కారాత్ప్రతీయమపిముఖంష్టానమిద్ధమనేనప్రకారేణ-త్యచ్చరితైస్తావకదు
ర్వ్యాపారైఃపితామహస్యచతుర్ముఖముఖానివదనానిఎకమేవవి నాత్రీణే
ముఖానిమ్నానాన్యభవకబభూవురిత్యర్థః-తచ్చతదప్యవశిష్టమేకంముఖమిత్య
ర్థః-ఎవముక్తరిత్యాష్టానంనవిధేహీనకురుష్యతితస్త్వయామైధిబిదాశరభ
యేదేయాదాతుంయోగ్యాఅన్యథాతన్ముఖమపిముఖత్రయా వశిష్టమపిమ్నా

స్తుయధామదాన్తి॥ * ॥ ౬౨॥ కీర్చు॥ ప॥ ఎకంహైహయసంభ

వాత్పరిభ వాన్త్సానంద్వితీయంపునదైకత్యేన్ద్రా ౧వినయా

త్ప్రతీయమపితేతాలాహితాదైవ్యకృతాత్॥ ఇధంత్యచ్చరి

లైఃపితామహ ముఖాన్యేకంవిదైవాభవంస్తదైకంనవిధే

హిదాశరభయేదేయాత్వయామైధిబి ॥ * ॥ ౬౩ ॥ ప॥ కా

రేరస్యచ పుష్పరస్య హరంకైలాసవిజేతృపండికృలా

క్రమణంచజల్పసి మహుఃకింవాయశస్తావతా । వేషంసం

నంభవిష్యతీత్యర్థః - కూటస్థబ్రహ్మణోలజ్జావిముఖతాంవిదధత దైర్ఘ్యీవిత
మితిభావః-అత్రపితామహముఖత్రయమ్నానానంబం ధేపితత్సంబంధో క్షేర
తశ్చయోఽస్తి-శార్దూలవిక్రీడితంవృత్తమ్॥ ౬౩॥ కా బేరస్యేతి॥ కుబేరస్యేదంకా
బేరం-తస్యేదమిత్యన్-తస్యపుష్పకస్యపుష్పకాన్యవిమానస్యహరణ మవహ
ణంచశ్యేషభ్రాతరంబిత్యాతరీయపుష్పకహరణేనమహా పౌరుషంకృతమితి
స్లోకరచనాఃకైలాసవిజేతృపండికృనివాసశైలోత్తరీలనంచచాహుబలంచ
విద్యతేఇతిస్వామిద్రోహకరణంతదధస్తాద్వితీయంబలంనిరూపితవానసీతిమ
ర్తోఽన్యూటనోక్తిః-చిక్పాలానామింద్రాదిదిజ్జ్యార్యాదాపాలకానాంఆక్రమణం
ఆస్క-ంచనంచ సాంకర్యనిరాసపూర్వకంలోకంపరి పాలయతాంసాధూ
నామింద్రాదీనాంచావరాధకారిణస్తవదురాశ్చేత్వంకించకవ్యమిత్యాతతా
యిత్యో కిః-న్యూటనోపునఃపునఃజల్పసికథయసితావ తాపుష్పకాద్యాహర